Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 22
AĞUSTOS/AUGUST 2023

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance
4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi
Yıl/Year: 9 Sayı/Issue: 22 Ağustos / August 2023
ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner
Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief
Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director
Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor
Volkan ÖNGEL

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor
Onur KAYA & Yağmur GÜMÜŞBOĞA

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor
Batuhan SELVİ

İstatistik Editörü / Statistics Editor
Gözde BOZKURT

Teknik Editör / Technical Editor
Baran TEKAY

Sekreterya / Secretariat
Leyla YARAR

Yönetim Yeri / Adress
Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact
Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0 506 223 85 73
E-mail: akademikhassasiyetler@gmail.com

Yapım / Production
A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date
Ağustos 2023

Yayın Kurulu / Editorial Board
Tarık AK, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Ertuğrul ERYÜCEL, Tuğrul KORKMAZ, Alihan LİMONCUOĞLU, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL

Alan Editörleri / Scope Editors
İletişim Bilimleri *:* Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK

İktisat Alan Editörü : Doç. Dr. Semra BOĞA
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Siyaset Bilimi Alan Editörü : Doç.Dr. Gökberk YÜCEL
Yönetim Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

The European Union's Policies to Protect the Rule of Law in the Case of Democratic Backsliding in Hungary
Macaristan'da Demokrasinin Gerilemesi Örneğinde Avrupa Birliği'nin Hukukun Üstünlüğünü Koruma Politikaları
Fulya Akgül Durakçay 1

Teoride ve Pratikte Totaliter Rejimlerin Karakteristiği
Characteristic of Totalitarian Regimes in Theory and Practice
Selçuk Kahraman 29

Çin'in Grand Stratejisinde Avustralya'nın Yeri
The Role of Australia in China's Grand Strategy
Özlem Zerrin Keyvan & İshak Turan 62

Orta Doğu'da Filistin-İsrail Sorununda Bölgesel Dengeler: Algılar, İş Birlikleri, Jeopolitik ve İran Etkisi
Regional Balances in the Palestinian–Israeli Issue in the Middle East: Perceptions, Collaborations, Geopolitics, and the Influence of Iran
Ali Semin 90

The Role of Nuclear Power on Energy Security
Nükleer Gücün Enerji Güvenliğindeki Rolü
Burak Şakir Şeker 109

Komplo Teorileri ve Dış Politika Algısı: Uluslararası İlişkiler, Gündelik Söylemler ve Siyasal Algılar Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme
Conspiracy Theories and Foreign Policy Perceptions: An Interdisciplinary Analysis on International Relations, Everyday Narratives and Political Perceptions
Erol Sağlam & Pınar Sayan 135

Siyasal Ahlâk/Etik ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi
An Examination of the Studies on Political Morality/Ethics through Bibliometric Analysis Method
Erol Şimşek & Fatma Nalbant 161

Kendini Sabotaj Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi
The Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses on Self-Handicapping
Banu Sayıner 194

Uzaktan Eğitime Yönelik Öğrenci ve Öğretmen Tutumları Üzerine Bir Meta Sentez Çalışması
A Meta Synthesis Study on Student and Teacher Attitudes towards Distance Education
Ozan Berk Güler & Bayram Özer 231

COVID-19 Döneminde Havacılıkta Stratejik Yönetim ve Uçuş Verilerinin İncelenmesi
Strategic Management and Investigation of Flight Data in Aviation in the Period of COVID-19
Zekeriya Şahin & Ekrem Süzen 260

The Effects of Leadership Styles and Emotional Labor on Perceived Supervisor Support and Perceived Organizational Support
Liderlik Tarzı ve Duygusal Emeğin Algılanan Yönetici Desteği ve Algılanan Örgüt Desteği Üzerindeki Etkisi
Nevra Baker 283

Social Behaviour Towards Tax Payment: A Survey-Based Evidence from Sadc Countries
Vergi Ödemesine Karşı Sosyal Davranış: Sadc Ülkelerinden Ankete Dayalı Çalışma
Asad Ul Islam Khan & Mahat Maalim Ibrahim & Muhittin Kaplan 309

National Hate Towards Global Brands
Küresel Markalara Ulusal Nefret
Şahver Omeraki Çekirdekçi & Esra Erarslan 335

BIST Konaklama Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının COPRAS ve WASPAS Yöntemleriyle Ölçümü
Measurement of Financial Performance of Businesses in the BIST Hospitality Sector using COPRAS and WASPAS Methods
Batuhan Medetoğlu & Yusuf Bahadır Kavas & Mahmut Öztürk & Kaan Türkay 357

Marshall-Lerner Koşulunun Gelişmekte Olan Asya Ülkelerinde Geçerliliği: Farklı Gelir Seviyelerine Göre Panel Veri Analizleri
Validity of the Marshall–Lerner Condition in Asian Developing Countries: Panel Data Analyses at Different Income Levels
Oğuzhan Özçelik 377

The Moderator Role of Job Stress in the Relationship Between Sustainable Leadership and Innovation Strategies
Sürdürülebilir Liderlik ve İnovasyon Stratejileri İlişkisinde İş Stresinin Düzenleyici Rolü
Mesut Öztırak & Ayşe Meriç Yazıcı 404

Locked in Isomorphic Change? Cameroon Path Dependency to Its Historical Thresholds
İzomorfik Değişime Hapsolmak mı? Kamerun'un Tarihsel Eşiklerine olan Patika Bağımlılığı
Jean Emile Nobola & Gonca Bayraktar Durgun 433

Öz Yeterlilik ile Tükenmişlik İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma
A Study on the Mediating Role of Work-Life Balance in the Relationship Between Self-Efficacy and Burnout
Burcu Özgül 460

Duygu Düzenleme Becerileri ve Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Öz Şefkat Duygusunun Aracı Rolü
The Mediating Role of Self-Compassion in the Relationship Between Emotion Regulation Skills and Marital Satisfaction
Şenay Kurnaz Sönmez & Nuray Tastan 489

ANAP İktidarında Sonun Başlangıcı: 25 Eylül 1988 Referandumu
The Beginning Of The End In The ANAP In Power: The Referendum Of September 25, 1988
Kerem Yavaşça 518

Cumhuriyet Senatosunun 1961 Anayasası'nda Yer Alış Süreci ve Kurucu Meclisteki Müzakereleri
The Process of Recruitment of the Senate of the Republic in the 1961 Constitution and Its Negotiations in the Constituent Assembly
Faruk Yahşi 541

Bir 150'liğin Savunması Üzerine: Miralay (Mehmed) Sadık'tan Bir Beyanname (1933)
On the Defense of a 150: A Brochure by Colonel (Mehmed) Sadık (1933)
Çağıl Sağun 561

Challenging Patriarchy: A Study of Feminist Strategies to Eliminate Male Violence Against Women in Turkey
Patriarkaya Karşı Çıkış: Kadına Yönelik Erkek Şiddetiyle Mücadelede Feminist Yönemler Üzerine Bir Çalışma
Aslı Telseren Ömeroğlu & Özlem İngün Karkış 585

The Effects of Different Sexual Orientations of Individuals on Their Professional Lives
Bireylerin Farklı Cinsel Yönelimlerinin Profesyonel Yaşamlarına Etkileri
Harun İsmail İncekara & Enver Ulaş 610

Editörden

Dergimizin 2023 yılındaki ikinci sayısını beğenilerinize sunuyor ve yeni sayımıza hoş geldiniz demek istiyorum. 2014 yılından günümüze kadar gelen zaman zarfında ele alınan bilimsel yayınlar ile *"düşünce"* kavramının derinleşmesine ve gelişmesine özveriyle aracı olan Akademik Hassasiyetler, bu sayısında sunmuş olduğu makalelerle de sosyal bilimler alan yazınına önemli notlar düşmektedir. Günümüz gelişmelerini yakından takip ederek dünü, bugünü ve yarını bir bütün olarak ele alan çalışmalar aracılığıyla güncel birçok sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel meselenin değerlendirilmesine ışık tutmaktadır. Dergimizde yayımlanan her bir çalışma, titiz bir inceleme sürecinden geçtikten sonra nitelikli bir hakem ekibi tarafından değerlendirilmektedir. Bu sebeple dergimiz aracılığıyla sunulan çalışmaların akademi dünyasında geniş bir ilgi göreceğine inanıyorum.

Bu sayımızda birçok farklı disiplinden yazarlar tarafından kaleme alınan Türkçe ve İngilizce dillerinde toplam 24 makale yer almaktadır. Dergimizi zenginleştirerek okuyucularımıza yararlı bir okuma deneyimi sunan her bir yazarımıza teşekkür ediyoruz. Böylesi büyük bir çalışmasının siz değerli okuyucularımıza sunulabilmesi adına yoğun bir tempoyla çalışan tüm dergi ekibimize, editör ve hakemlerimize de şükranlarımı sunuyorum.

Keyifli okumalar dilerim.

23. sayımızda tekrar görüşmek ümidiyle…

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 01-28**

Makale Gönderim Tarihi: 11/05/2023 **Makale Kabul Tarihi: 26/07/2023**

THE EUROPEAN UNION'S POLICIES TO PROTECT THE RULE OF LAW IN THE CASE OF DEMOCRATIC BACKSLIDING IN HUNGARY[*]

Fulya AKGÜL DURAKÇAY[**]

Abstract

Hungary is one of the European Union (EU) members challenging the EU from within. The recent legal and constitutional changes under Viktor Orban's governments question the EU's capacity and political will to prevent the violations by its members of its rules, norms and values pertaining to democracy. In conjunction with the definition of the current democratic decline in the country as "illiberal" democracy, "defective" democracy or "elected autocracy", this study addresses the process as democratic backsliding. This study aims to analyse how the EU manages democratic backsliding in Hungary. For this purpose, the research is based on the content analysis of official EU documents and publications, democracy indexes of various international institutions as well as secondary literature. Considering the EU's approach to democratic decline in Hungary as a rule of law crisis, the study explores the EU's institutional mechanisms and policy tools to protect the rule of law in its member states. This study seeks to make a contemporary contribution by discussing the EU's political will and mechanisms to protect the rule of law in the case of Hungary's democratic backsliding.

Keywords: *European Union, Hungary, Democracy, Rule of Law, Democratic Backsliding.*

MACARİSTAN'DA DEMOKRASİNİN GERİLEMESİ ÖRNEĞİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜNÜ KORUMA POLİTİKALARI

Öz

Macaristan, Avrupa Birliği'ne (AB) içeriden meydan okuyan üye ülkelerden biridir. Viktor Orban yönetimindeki son yasal ve anayasal değişiklikler AB'nin demokrasi ile ilgili kural, norm ve değerlerinin üyeleri tarafından ihlalini engellemeye yönelik kapasitesini ve siyasi iradesini sorgulatmaktadır. Ülkedeki mevcut demokratik gerilemenin "illiberal" demokrasi, "sorunlu" ya da "arızalı"

[*] This study is derived from the paper titled "Macaristan'da Demokrasinin Gerilemesi ve Avrupa Birliği'nin Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme (Democratic Backsliding in Hungary and an Evaluation of the European Union's Attitude)" and presented at the International Turkish World Social Sciences Symposium on December 2-3, 2022 at Ege University, İzmir.

[**] Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of International Relations, fulya.akgul@deu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0200-7911

demokrasi ve "seçimli otokrasi" olarak tanımlanmasıyla bağlantılı olarak bu çalışma süreci demokrasinin gerilemesi olarak ele almaktadır. Bu çalışma, AB'nin Macaristan'da demokrasinin gerilemesini nasıl yönettiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla araştırma AB resmi belgeleri ve yayınları ile çeşitli uluslararası kuruluşların demokrasi indekslerinin içerik analizine ve ikincil literatüre dayanmaktadır. AB'nin, Macaristan'daki demokratik gerilemeyi bir hukukun üstünlüğü krizi olarak ele aldığı bulgusundan hareket eden çalışma, AB'nin üye devletlerde hukukun üstünlüğünü korumaya yönelik kurumsal mekanizmalarını ve politika araçlarını araştırmaktadır. Çalışma Macaristan'da demokrasinin gerilemesi örneği üzerinden AB'nin hukukun üstünlüğünü korumada siyasi iradesini ve mekanizmalarını tartışarak güncel bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Macaristan, Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü, Demokrasinin Gerilemesi.*

Introduction

Recent literature on democratization puts emphasis on the deterioration of democracy's quality in Central and Eastern European countries (CEECs) (Iusmen, 2015; Cianetti, Dawson and Hanley, 2018; Sitter and Bakke, 2019). Freedom House as one of the most credited international-ranking institutions has also indicated this trend. Its report titled "The Global Expansion of Authoritarian Rule" finds that freedoms are in decline globally for 16 years in a row. One of the prominent issues underlined in the 2022 Freedom House report is the democratic decline in established democracies where freedoms are gradually eroding (Repucci and Slipowitz, 2022). The reason for the recent academic interest and call for attention to the democratic decline in the established democracies is linked to the particular challenge of the CEECs' joining the EU as of 2004. Although these states have fulfilled the Copenhagen criteria relating to democratization, some of them such as Hungary, Poland and Romania embarked on some actions to get off the track of democratic consolidation after accession. In this respect, Hungary presents a special case for the EU to challenge its reputation from the inside as its first real democratic backsliding crisis since 2010 under the Viktor Orban and his Fidesz party governments.

Democratic decline or backsliding has led the Hungarian regime to be conceptualized as "elected autocracy" (Agh, 2015), "illiberal democracy" (Buzogany, 2017) and "diffusely defective democracy" (Bogaards, 2018). However, Hungary's democratization during the post-communist transition has been hailed as a success (Buzogany, 2017, p. 1307). The Hungarian Socialist Party's ruling elite restructured "a secular and democratically committed" politics during the transition process instead of basing their policies on nationalist and ethnic grounds (Nagle, 1997, p. 41). Regardless of their ideological leanings, Hungarian governments adopted a European orientation after the Cold War, prioritizing integration into Euro-Atlantic

structures with full EU (then European Community) membership aspirations, which resulted in Hungary's application for EU membership in 1994. After given candidacy in 1997, Hungary's advancement toward meeting the Copenhagen criteria in the medium term was acknowledged by the EU when the accession negotiations started in 1998 (Batory, 2002, p. 2). During the negotiations from 1998 to 2002, Viktor Orban's Fidesz party were in power for the first time in a coalition government with Orban serving as prime minister. Despite having a soft Eurosceptic stance, the party pursued democratic commitment (Pridham, 2005, pp. 110-111). Although Orban challenged the new government after assuming the position of opposition leader following the 2002 elections by putting forth some demands arising from political rivalry in exchange for his support for necessary constitutional amendments to become an EU member, Orban declared himself to be pro-EU (Pridham, 2005, p. 156). Hungary became a member in 2004 after fulfilling the EU's democratic conditionality and acquis conditionality. In this regard, the EU has been given credit for the role it has played in the successful democratic transformation of the CEECs including Hungary through its external incentives model where its most effective instrument has been conditionality in conjunction with a credible membership perspective. However, as Hungary being in the first place, the presence of democratic backsliding in the MSs questions the sustainability of the EU's democratic conditionality without credible sanctions in the post-accession period (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2020, pp. 814-822).

Before analysing any episode of democratic backsliding, it is necessary to go beyond the minimalist or electoral democracy model such as Schumpeter's (2003) which considers democracy as a political mechanism for arriving at decisions through free, fair and regular elections. Although this electoral or procedural conception of democracy is vital for any democracy to emerge, according to Sodaro (2008), it is insufficient for a fully functioning democracy. Some substantial or normative criteria pertaining to freedoms as included by Dahl (1971) are required to protect against the "fallacy of electoralism" as warned by Karl (1995, p. 73). In this regard, conceptualization of democracy as a liberal democracy is of significance to go beyond democracy's institutional and procedural dimensions. In its definition of liberal democracy, Diamond's (1997, p. xiv) emphasis on "a strong rule of law secured through an independent, impartial democracy" is crucial for any conceptualization of democratic backsliding.

Waldner and Lust (2018, p. 95) associate democratic backsliding with intentional changes in a democratic regime to connote a decline in democratic quality. Bermeo (2016, p. 6) emphasizes democratic backsliding's leading to regimes that are ambiguously democratic or hybrid when it is operationalized through gradual changes. Waldner and Lust (2018, p. 95) emphasize democratic backsliding's distinction from transitions across regime types,

then, as a concept, it excludes the removal of the democratic regime by sudden actions such as a revolution or a coup d'état to establish an autocracy. Bakke and Sitter (2022, p. 23) conceptualize backsliding "as a process of deliberate, intended action designed to gradually undermine the fundamental rules of the game in an existing democracy, carried out by democratically elected government".

Democratic backsliding in its prevailing forms challenges the components of democracy in a way to deteriorate the electoral mechanism, participation and accountability without eliminating them (Waldner and Lust, 2018, p. 95). Bermeo (2016) draws attention to the frequency of democratic backsliding in its contemporary form to term it as "executive aggrandizement", whereby "elected executives weaken checks on executive power one by one, undertaking a series of institutional changes that hamper the power of opposition forces to challenge executive preferences" (Bermeo, 2016, p. 10). Gandhi (2019, p. 11) also underlines democratic backsliding's institutional roots because of elites with "executive power prerogatives" having partisan allies within the legislative branch to pass laws that weaken and repress the press, the opposition and the electorate.

The focus of this study is structured as follows. First, it traces Hungary's democratic backsliding pathway by reviewing the existing literature and democracy indexes on Hungary's democratic backsliding. After that, since the EU approaches democratic decline as a rule of law crisis, the study explores the Union's principles as well as institutional mechanisms for safeguarding the rule of law in its member states (MSs). Lastly, it analyses how the EU manages democratic backsliding in Hungary benefiting from a content analysis of official EU documents besides secondary literature. This paper seeks to contribute to the contemporary literature by discussing the EU's political will and limitations in its procedures for the rule of law protection in Hungary's democratic backsliding case.

1. DEMOCRATIC BACKSLIDING IN HUNGARY AT A GLANCE

Victor Orban's "Alliance of Young Democrats-Hungarian Civic Union (Fidesz)" party's victory in 2010 and three subsequent parliamentary elections thereafter signalled Hungary's becoming the EU's "the worst-case scenario" (Agh, 2016) as Fidesz consolidated its power through challenging the EU norms, values and principles. Orban himself publicly expressed his affection for "illiberal state" as an alternative to liberal democracy (Sitter and Bakke, 2019) by citing Russia and China as role models for establishing an illiberal state (Mahony, 2014). Has-been a "consolidated democracy", Hungary was downgraded to the regime category of "semi-consolidated democracy" by Freedom House in 2015 (Szeles, 2015). After losing its "free" status in Freedom House scores and becoming "partly free" in 2019, Hungary became the first EU country to be grouped with "transitional/hybrid regimes" by

leaving the group of democracies entirely in 2020 (Csaky, 2020, p. 2). Varieties of Democracy (V-Dem) Institute (2020, p. 6) also announced Hungary as the EU's first non-democracy by classifying the country as an "electoral authoritarian regime". These classifications have signalled Orban's strengthening of its governments and deterioration of the rule of law through legal changes targeting the electoral system to turn it in favour of strengthening the executive branch, limiting the independence of judiciary, tightening the control over media, weakening the civil society and interfering with the minority rights.

Hungary's backsliding path started after the 2010 electoral success of Fidesz by securing a majority of 66% in coalition with the "Christian Democratic People's Party (KDNP)", sufficient to retain the legal right to a new constitution-making that would allow the party "to remain in power even if out of office" (Wilkin, 2018, pp. 22-23). With this purpose, the party's supermajority has been abused to push constitutional and legislative changes resulting in strengthening its hold on power. The Fidesz government amended the inherited Constitution twelve times in its first year to abolish most of the institutional checks for the sake of installing a new constitution (Scheppele, 2015, p. 111). In this regard, the new constitution of 2012 was amended five times just by the end of 2013. Kovacs (2014, p. 268) underlines the possibility of any future opposition government without supermajorities to find it more difficult to function effectively under the new constitutional framework due to the expanded range of laws that necessitates a supermajority for passing. Scheppele (2015, pp. 112-113) points out the lack of any support from political opposition or civil society for these amendments, resulting in its becoming "a one-party constitution" thanks to its "magic two-thirds".

One of the first steps the government took for increasing executive power was to embark on electoral reform by redesigning the mixed system of single-member representatives and proportional party representation. Through the acts of 2011 and 2013, the electoral system has become more disproportional due to making the majoritarian principle of single-member districts dominant over the proportional representation through a national electoral list and changing the voting patterns geographically by redistricting (Kovacs and Vida, 2015, pp. 55-58). Following this reform, although Fidesz could not get the majority of the votes in the 2014 and 2018 elections by obtaining 45% and 48% of the vote respectively, it won 91% and 86% of the districts in turn (Scheppele, 2022, p. 54). Besides, in 2021, the government introduced "voter tourism", permitting any Hungarian citizen to vote in any district without having to reside in the address they declare to be registered (Makszimov, 2021).

Beyond these changes, the Orban administration embarked on processes to consolidate the executive power over independent institutions which are crucial for the institutional and substantial components of democracy. In this regard, as a first step, freedom of opinion, press and

information was severely limited by the government's control of media. Right after starting their term in 2010, a new regulation created two mechanisms to supervise the means of communication – a National Media and Telecommunication Authority for supervising the private ones and a Public Service Foundation for managing the public institutions (Bajomi-Lazar, 2013, p. 70). A Media Council whose head and members are all elected or appointed by Fidesz for a nine-year term –exceeding the lifetime of two parliaments- is composed to supervise both public and private media (Bertelsmann Stiftung, 2012, p. 6). Fidesz's capture of media since 2010 has been reinforced by its take over of private independent media outlets, resulting in unifying pro-government media (Bertelsmann Stiftung 2022, pp. 8-10). On curbing media pluralism, Griffen (2020, p. 58) calls this "the Orban model" in which media is captured not by imprisonment or legal harassment but through subversion of the rules of media market and purchases of media outlets by friendly oligarchs.

The independence of the judiciary was another target of democratic backsliding as a primary deterioration of the rule of law. When Fidesz took office, the government embarked on "court-packing" – "the politically expedient modifications of the composition or structure of a court by a government to replace independent or oppositional judges with political loyalists" (Chennamaneni, 2019). For this sake, the Constitutional Court's powers were limited. Its size was increased from 11 to 15 to have four more judges named by the party and the judicial election procedure was changed to eliminate the opposition from the former multiparty agreement for their election (Scheppele, 2015, p. 115). A new National Judicial Office was established as a control mechanism over the judiciary. This was followed by forcing many judges, along with prosecutors and notaries at different levels, into retirement by decreasing the retirement age (Holesch and Kyriazi, 2022, p. 11). The National Judicial Office became influential over new appointments (Batory, 2016, p. 9) as well as the authority "to hire, fire, promote, demote and discipline all judges in the system without any substantive oversight by any other institution" (Scheppele, 2015, p. 118). Freedom House (2017) draws attention to the politicization of the judiciary between 2010 and 2014 due to Fidesz's selection of all 11 judges in the Constitutional Court -except for the inclusion of one opposition party in discussions for the election of four new judges in 2016- resulting in rulings in favour of government interests. The Fidesz government also limited the Constitutional Court's powers by restricting its jurisdiction (Scheppele, 2015, p. 117).

The Fidesz government weakened the function of civil society as a check on political power. It increased control over civil society organizations (CSOs) through "New Cardinal Acts on the freedom of association and regulation of non-governmental organizations (NGOs)" in 2011 (Herman, 2015, p. 259). By transforming the grant system, the distribution of state funding to CSOs has generated controversy (Havasi, 2022, p. 509). Herman

(2015, p. 259) finds that the National Cooperation Fund, which made decisions on distributing state funds, favoured the CSOs that were associated with pro-government activities. In addition to creating "pro-government pseudo-civil organizations", after its re-election in 2014, the government also tried to exert control over the independent NGOs (Agh, 2015, p. 11). For this purpose, firstly the Hungarian NGOs receiving foreign funding from Norway's Civil Support Fund were pressured to disclose all financing details (Herman, 2015, p. 259). The government backed down after Norway suspended all funds (Sitter and Bakke, 2019).

Yet, it is crucial here to mention the Orban government's continuous discrediting of civil society actors as "foreign agents" with the agenda of pursuing foreign interests leading to damage Hungary's sovereignty (Molnar, 2020, p. 56). Adding up to this perspective, Europe's refugee and migration crisis of 2015 was securitized by Orban along with Euroscepticism (Canveren and Akgül Durakçay, 2017). Within this context, NGOs supporting migrants and refugees as opposed to the government's anti-immigration position (Molnar, 2020, p. 61) as well as the ones presenting unbiased information about the existing situation of immigrants became the target of the government (Enyedi, 2018, p. 1070). Reflecting this perspective, in 2017 with a "law on the transparency of foreign-funded organizations", it became compulsory for NGOs receiving financial support from abroad to report their funding to the registration authority to make this acknowledgement publicly disseminated and indicate their foreign support with a label (Christopoulou, 2022, p. 245).

These measures converged with the government's campaign against George Soros who was portrayed as destroying European culture by furthering the integration of "illegal migrants" (Batory and Svenson, 2019, p. 235). The government's information campaign on the link between Soros' financing NGOs and those NGOs' helping immigrants was intertwined with a new bill in 2017 on the functioning of foreign universities in the country. The Central European University (CEU) was the sole academy affected by the bill introducing the fulfilment of new criteria. The decision echoed Fidesz's anti-Soros campaign given that Soros founded the CEU. Protests in defence of academic freedom were dismissed on the grounds of a campaign to discredit the government for its opposition to the pro-refugee policies of the EU (Enyedi, 2018, pp. 1067-1068). When the law prohibited the CEU to accept new students as of 2019, the CEU was forced to leave its operations in Hungary (Central Eastern University, 2018).

In response to the Covid-19 pandemic, the government proclaimed "a state of danger" in March 2020. The Authorization Act granted Orban the authority to rule by decree for an indefinite time without parliamentary approval. It was replaced in June by a state of medical emergency still without parliamentary oversight and a time limit (Freedom House, 2021). Within this period, more than 100 decrees were issued by the Fidesz government (Tanacs and Huet, 2020). Opposition parties were affected by the government's

decision to cut party funding to transfer the funds for the fight against the coronavirus. Freedoms of the press and expression were limited on the grounds of spreading misleading or inaccurate information when a state of emergency was in effect (Freedom House, 2021). Rights of minority groups such as the LGBTQ+ community were curtailed by adding this community to the construction of "public enemies" along with oppositional political elites, Brussels, migrants, CSOs, representatives of free media and Soros (Bertelsmann Stiftung, 2022). The scope of conditions for declaring "a state of emergency" was extended to include "armed conflict, war, or humanitarian catastrophe" in neighbours following the Russia-Ukraine war leading to the extension of the executive's emergency powers in November 2022 (Freedom House, 2023).

2. THE RULE OF LAW PRINCIPLE AND PROTECTION MECHANISMS IN THE EU

The EU, as it evolved towards political integration, set certain norms, values and principles. Starting with the 1970s, the European Council issued several declarations defining the normative basis. The European Council listed "representative democracy, of the rule of law, of social justice …and of respect for human rights" as the core elements of European identity in the "Declaration on European Identity" of 1973 (European Council, 1974). By adopting the "Declaration on Democracy" in 1978, the MSs reaffirmed their dedication to these principles and recognized that adhering to them was necessary for membership of the European Communities (European Council, 1978). Membership requirements were set as the Copenhagen criteria in 1993 summit, including the political component with references to democratic credentials including the rule of law (European Council, 1993).

The MSs reaffirmed their commitment to "the principles of liberty, democracy and respect for human rights and fundamental freedoms and of the rule law" in the Treaty on European Union's (TEU) preamble (EU, 1992). The values on which the Union is established are described in Consolidated Version of the TEU Article 2 as "respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities". With Article 49, respecting and promoting these values are embraced as a principal condition for membership (EU, 2012a). In this regard, the obligation to comply with these values begins with candidacy and continues throughout membership (Bayram, 2018, p. 69).

The Treaty of Amsterdam in 1997 introduced a new Article 7, preserved with some changes as Article 7 of the TEU that prescribes some sanctions for MSs who violate the values referred to in Article 2 (EU, 2012a). The first paragraph of Article 7 gives the Council of the European Union –the Council hereafter-, in a preventive manner, an early warning right aiming at resolving the conflict through dialogue with the member state in question (Soyaltın

Colella, 2020, p. 76). It empowers the Council to determine by a majority of four-fifths of its members with the European Parliament's (EP) consent that "there is a clear risk of a serious breach by a Member State of the values referred to in Article 2". Here, one-third of the MSs, the EP or the European Commission (the Commission hereafter) may initiate this process (EU, 2012a). The Council may address recommendations without taking legally binding measures (Güneş, 2016, p. 334).

When the preventive phase is inconclusive or even without the need to go through the first phase, the corrective element of Article 7 TEU is used (Soyaltın Colella, 2020, p. 76). Its second paragraph empowers the European Council to determine unanimously with the EP's consent "the existence of a serious and persistent breach by a Member State of the values referred to in Article 2". Here, one-third of MSs or the Commission may initiate the process (EU, 2012a). This declaratory decision is required as a precondition for sanctions regulated in the third paragraph (Güneş, 2016, p. 334). After this decision, the Council may decide by a qualified majority in favour of some sanctions such as the suspension of the voting rights in the Council (EU, 2012a). Within the context of sanctions, MSs' rights to vote, speak, and make a proposal, participate in sessions and presidency in several EU institutions and organs can be suspended. However, the rights of the representatives of MSs in the EP and Commission cannot be suspended. Within the scope of sanctions, MSs can be deprived of the EU financial aid and incentives in areas such as agriculture, fisheries and structural policies (Güneş, 2016, p. 335).

Articles 258-259-260 of the Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) regulate the infringement procedure against MSs failing to uphold a treaty obligation. The Commission can bring infringement cases against those MSs before the Court of Justice of the European Union (CJEU). The CJEU may impose financial sanctions on MSs after finding an infringement and a failure to take the appropriate actions in accordance with the EC's recommendations (EU, 2012b). Infringement cases may be brought against MSs who violate the principles of Article 2 (Güneş, 2016, p. 337). However, open-ended nature of the values in Article 2 has set limitations for its effective use because initiating infringement procedures against MSs require a violation of a specific provision of EU law (Kochenov and Pech, 2015, p. 4).

The rule of law principle is a cornerstone of the EU's self-conception (Soyaltın Colella, 2020, p. 71). The judgment of the Court of Justice in the case "Les Verts v Parliament" (1986) defined the European Economic Community as "a Community based on the rule of law" (EUR-Lex, n.d.). Furthermore, the Commision played a significant role for consolidating the rule of law as "a well-established constitutional principle of EU law" (Pech, 2022, p. 107). The rule of law, according to the then Vice-President of the Commission and EU Justice Commissioner Viviane Reding's speech from

2013, is the cornerstone of contemporary democracies as well as a requirement for ensuring the protection of all fundamental values listed in Article 2 (European Commission [EC], 2013a).

As of the 2000s, the EU faced some practices against these values in various MSs. Berlusconi's government in Italy and far-right Haider's joining the government in Austria set a precedent for violating the Article 2 values. Based on its experience of lagging in developing policies against the violations in old MSs, the EU took an action toward promoting the rule of law besides combatting corruption with Bulgaria and Romania joining in 2007. "The Cooperation and Verification Mechanism (CVM)" was introduced by the Commission as a soft mechanism to assist these two countries[1] in their progress through benchmarks especially in their judicial and administrative systems to meet the EU membership obligations (Soyaltın Colella, 2020, pp. 73-74).

The EU faced several crises specifically concerning upholding the rule of law in several MSs including France, Romania and Hungary since 2010. In response, the EU developed some soft mechanisms to protect the rule of law in MSs without giving rise to legally binding consequences but "as a preparatory step towards legal action" (EP, 2019). The then President of the Commission Barroso in his address to the EP in September 2012 drew attention to the insufficiency of the available institutional arrangements for rule of law protection in MSs. He underlined the necessity for a new set of instruments besides "the alternative between the 'soft power' of political persuasion and the 'nuclear option' of article 7 of the Treaty" (EC, 2012a). In the next year's speech, Barroso stressed the EC's crucial role and duty in addressing the rule of law challenges. He also pointed the way for a new framework to bridge the gap between Article 7 and the EC's infringement powers. In circumstances "where there is a serious, systemic risk to the rule of law," a new mechanism would actively involve the Commission and be activated by predetermined benchmarks (EC, 2013b).

Throughout 2013, the concern over "the rule of law crisis", as pointed out in Reding's speech (EC, 2013a), gained intensity in the EU. The EP raised the need for confronting emerging rule of law challenges in MSs by urging the Commission to act. In 2014, as a result, it introduced a new tool as an early warning mechanism or "the pre-Article 7 procedure" to address potential rule of law challenges. The Commission's communication titled "a new EU Framework to strengthen the Rule of Law" acknowledged the current EU mechanisms' inefficiency to address the rule of law challenges in MSs. This new mechanism is presented as a complementary rather than an alternative to the infringement procedures and Article 7 TEU's preventive and sanctioning

[1] Bulgaria and Romania as of 2019 and 2022 respectively are no longer monitored or reported under the CVM.

mechanisms. The "Rule of Law Framework" is triggered by systemic threats to the rule of law (EC, 2014).

The Commission, in a progressive manner, attempted to define the rule of law while admitting that there may be variations at the national level. In this regard, with this new mechanism, principles of the rule of law are defined as "legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness of the executive powers, independent and impartial courts, effective judicial review including respect for fundamental rights, and equality before the law." Besides, the rule of law is defined as a "constitutional principle with both formal and substantive components" that is interlinked to "respect for democracy and fundamental rights; there can be no democracy and respect for fundamental rights without respect for the rule of law and vice versa" (EC, 2014). Apart from the EC's positive efforts to present a clearly defined outline for detecting the rule of law breaches with this framework. Kochenov and Pech (2015, p. 12) draw attention to its failure to clarify the concepts of "systemic threat" and "systemic violation" as a critical shortcoming for its effectiveness.

Since 2014, the EU institutions' agendas have consistently featured a significant discussion about the rule of law protection. In response to the EC's Framework, the Council established its own "Rule of Law Dialogue" in December 2014. This reflected national governments' reluctance to empower a supranational body "to look into rule of law matters beyond the area governed by EU law" (Kochenov and Pech, 2015, p. 13). The EP in 2016 adopted a resolution "on the establishment of an EU mechanism for democracy, the rule of law and fundamental rights" to integrate and complement the existing mechanisms (EP, 2016). After the EP's calls, the Commission launched a discussion for strengthening the EU toolbox (EC, 2019a). It invited stakeholders including external experts and non-governmental organisations aside from MSs, EU institutions and bodies to contribute to resolving this crisis. The EC's consultation reflected some MSs's scepticism - such as Poland and Hungary (Grabowska-Moroz and Kochenov, 2020, p. 3).

After the consultations, the Commission in July 2019 published a communication titled "Strengthening the rule of law within the Union – A blueprint for action". Here, it defined the rule of law as "well-defined in its core meaning" by presenting specific short- and medium-term initiatives for strengthening the rule of law. The Commission will take actions by promoting a common rule of law culture, preventing rule of law violations by deepening the EU's capacity to monitor the rule of law-related developments in MSs through a "Rule of Law Review Cycle", and focusing on the EU-level response when national safeguards are incapable. It also underlined how crucial it is to find a solution "to ensure a swift de-escalation or exit perspective from the formal rule of law process" (EC, 2019b). The rule of law mechanism, as a new preventive mechanism, establishes an annual dialogue

between the EC, the Council and the EP. This dialogue is set by including MSs, national parliaments and civil society in the process. The Commission publishes "the Rule of Law Report" to monitor the rule of law-related developments in MSs since 2020 (EC, n.d.). Following the EC's first report in 2020, the Council launched its "Rule of Law Dialogue" (Wahl, 2020).

Most recently, the Commission offered a conditionality mechanism for safeguarding the EU budget by establishing a link between EU funds and continuous observance of the rule of law by MSs (Von Bogdandy and Lacny, 2020, p. 1). The "Rule of Law Conditionality Regulation 2020/2092" was adopted in December 2020 and introduced "the rule of law conditionality" for protecting the EU budget. Suspending EU funds is specified as a sanction for certain violations of the rule of law, such as endangering the judicial independence (EU, 2020). With its entry into force in 2021 and after the CJEU rulings, the rule of law conditionality mechanism has been transformed into "an instrument of budgetary conditionality" (Staudinger, 2022, p. 726).

3. ANALYSIS OF THE EU'S PRACTICES TO PROTECT THE RULE OF LAW IN THE CASE OF DEMOCRATIC BACKSLIDING IN HUNGARY

Orban's policies constitute a real backsliding crisis for the EU. As it has developed legal and political mechanisms to protect the values in Article 2 TEU, the EU's challenge in responding democratic backsliding as a gradual and open-ended process concerns the scope of these mechanisms and the political will of different EU institutions, as well as the timing of a likely response (Sitter and Bakke, 2019). Among the EU's legal and political mechanisms against violations of its founding values by MSs, Article 7 has the highest deterrent. However, some political barriers prevent using Article 7 due to a combination of voting rules, member state preferences and party politics (Sedelmeier, 2017, p. 339). First of all, putting Article 7 into effect necessitates cooperation among the EU institutions (Soyaltın Colella, 2020, p. 76). Its preventive mechanism to determine whether there is "a clear risk of a serious breach" requires a very demanding majority in the Council. Its corrective phase, including the possibility of sanctions, requires unanimity in the European Council reflecting MSs' concerns over sovereignty and unwillingness for any supranational interference in their domestic affairs. Besides, for both phases in Article 7, the EP's consent is required. Thus, party politics becomes a possible obstacle to using this mechanism even for initiating the preventive mechanism for the breach of values (Sedelmeier, 2017, pp. 339-340).

The Commission refrained from activating the preventive phase of Article 7 despite Hungary's deterioration in democratic standards. It also refrained from applying its "Rule of Law Framework" to Hungary despite the EP's passing a resolution and urging the Commission to utilize this

mechanism (EP, 2015a; EP 2015b). Kelemen (2017) explains the Commission's inaction in activating its own Framework against Hungary based on party politics. In this sense, Kelemen (2017, p. 226) argues that the Commission declined to invoke its Framework against Hungary due to the lack of support for the resolution by the European People's Party's (EPP) - that dominated then Juncker Commission and included Fidesz members. Closa (2019, p. 699) voices the EC's anticipation of a possible refusal by the Council, European Council and/or the EP for the lack of its enforcement actions. Wilms (2017, p. 68) draws attention to the political damage that would occur because of a negative decision that would confirm the relevant member state's illiberal path by giving it additional legitimacy as well as further alienating the target government and its population from the EU.

Regarding Hungary's democratic backsliding outlined in the first part of this study, infringement proceedings have been used by the Commission as its primary mechanism against Hungary following Article 258 TFEU since 2012 to push Hungary for upholding the rule of law. This preference over Article 7 as the "nuclear option" stems from infringement proceedings' relatively low decisional thresholds when compared to Article 7 (Anders and Priebus, 2020, p. 237) as well as the Commission's reliance on obtaining compliance through engagement (Closa, 2019, p. 697). With the infringement procedures, the Commission prefers engagement with the relative member state through the successive steps of sending a letter of formal notice at the initial phase and progressing with giving a reasoned opinion. The Commission may bring cases before the CJEU if the member state fails to provide a legitimate justification for its failure to comply with particular aspects of EU legislation at this point. Therefore, it combines engagement and ultimate enforcement with the infringement procedures (Closa, 2019, p. 703).

The Commission initiated infringement procedures against Hungary regarding the independence of the judiciary due to the forced retirement (EC, 2012b), the Hungarian Higher Education Law's amendments targeting the CEU's operation in Hungary (EC, 2017a), its new law on foreign-funded NGOs (EC, 2017b), its so-called "Stop Soros" legislation criminalizing support for asylum applicants (EC, 2019c), and Hungary's "child protection law" discriminating "against people based on their sexual orientation and gender identity" targeting the LGBTQ+ community (EC, 2022). In all these cases, the Commission acted based on a violation of specific EU law provisions but still underlined the rights and freedoms dimension of breaches of certain provisions to raise its concerns regarding the rule of law and essential democratic preconditions (Anders and Priebus, 2022, pp. 241-243). It brought all these cases before the CJEU and obtained a judgment of Hungary's non-compliance with specific provisions of EU law –except for the last case due to the absence of a ruling at the time of writing (CJEU, 2012, 2020a, 2020b, 2020c).

The effectiveness of the infringement procedures to induce compliance in the Hungarian case is debatable. Regarding the non-compliance judgments for these infringement cases, the Fidesz governments have not yet implemented any changes in the legislation to comply with the EC's demands and the CJEU's judgments except for partial compliance with the judgment concerning the judicial independence. The Hungarian parliament decided to raise the retirement age to 65 within ten years and reinstate the unlawfully retired judiciary to their former positions if not filled. However, as most of the positions had already been filled, these legislative changes remained ineffective in practice (Anders and Priebus, 2022, pp. 245-255). The low compliance of Hungary with these rulings is justified by Judit Varga, Minister for Justice of Hungary, by revealing the Hungarian perspective, which refuses the Union's competence on rule of law-related matters. She further asserted that the EU's rule of law debate is about differences in the Hungarian migration policy and national cultures instead of genuine rule of law protection (Varga, 2019).

Along with the limits and ineffectiveness concerning the soft power of infringement procedures or persuasion, party politics in the EP have long been a major obstacle for taking action against Hungary. From the very beginning of democratic backsliding, the EP's efforts to take action against the Fidesz government were blocked by the EPP in the EP (Jenne and Mudde, 2012, p.150). Kelemen (2020, p. 487) argues that the EPP has protected the Orban regime because of its delivering seats in the EP, and in turn, contributing to the EPP's remaining as the most powerful party in the EP. As a reflection of this protection, the Members of the European Parliament (MEPs) from the EPP were less inclined to underline Hungary's democratic quality and to support resolutions condemning its democratic backsliding (Meijers and van der Veer, 2019, p. 851).

In this regard, the EPP group rejected the EP's "Tavares Report" (EP, 2013) criticizing the state of fundamental rights in Hungary regarding the values in Article 2 on the grounds of the European leftist parties' intentions to impose their own political agenda on Hungary (Wolkenstein, 2022, p. 58). Besides, the EPP voted against the EP's resolution requesting the Commission to activate its "Rule of Law Framework" against Hungary in 2015 and the party group leadership publicly defended the Fidesz government (Kelemen, 2017, p. 226). However, as a recent development, internal divisions in the EPP about the Orban regime came forward, especially after the government's expulsion of the CEU. Some MEPs from the EPP argued for Fidesz's expulsion from the EPP.[2] In the meantime, the EPP leadership expressed their support for the "Sargentini Report" (Wolkenstein, 2022, p. 59) calling for triggering Article 7 against Hungary (EP, 2018a). A driver for this radical

[2] Orban announced that Fidesz quit the EPP after a possible vote of suspension or expansion in March 2021. For details, please see De la Baume, 2021.

change in the EPP's position on Hungary's backsliding is explained by Manfred Weber's –head of the EPP parliamentary group- calculations of low chances of getting support from other political parties in the EP to run as the next president of the Commission in case of his continuous backing up the Orban regime (Hegedüs, n.d.).

The EP, as a first in its history, triggered the first phase of Article 7 against Hungary in September 2018 to determine "the existence of a clear risk of a serious breach … of the values referred to in Article 2" by Hungary (EP, 2018b). Wolkenstein (2022, p. 67) draws attention to initiating Article 7 procedure's possibility only thanks to the endorsement of the resolution by a majority within the EPP. This move of the EP is significant for putting normative pressure on Hungary. However, MSs showed great reluctance over the years to vote for determining whether there is "a clear risk of a serious breach of the values referred to in Article 2 TEU". The EP expressed its dissatisfaction with the Council on the Article 7 progress against Hungary in a resolution in May 2022, calling the Council to demonstrate a sincere commitment for making real progress in accordance with its obligations under the Treaties to uphold the values in Article 2 TEU (EP, 2022a). Under these circumstances, progressing towards the second phase of Article 7 is not likely to be the case. Since the determination of "the existence of a serious and persistent breach by a Member State of the values referred to in Article 2" requires unanimity in the European Council, one significant impediment is the Hungarian-Polish coalition's role[3]. The two countries have expressed solidarity and political support for each other against pressure from the EU (Holesch and Kyriazi, 2022). This veto assurance acts as a crucial impediment advancing Article 7 as the last resort and "nuclear option" to restrain democratic backsliding.

Most recently, the Commission activated "the rule of law conditionality" mechanism against Hungary on April 27, 2022, by giving its first notification due to its concerns over corruption. Based on its assessment of the existence of breaches of the rule of law principle in the areas related to "the implementation of the Union budget and the compliance with sound financial management principles", it adopted a proposal on measures to

[3] The specific coalition between Hungary and Poland stems from the fact that both governments in these countries have illiberal tendencies and are backsliding from democracy. The friendship between the two countries has been emphasized reflecting the identiterian focus of this coalition (Holesch and Kyriazi, 2022, p. 6). Hungary and Poland are the two founding members along with the Czech Republic and Slovakia of the Visegrad Group (V4) where they are in close cooperation. The reason for this close cooperation stems from common interests in foreign policy and in the EU affairs after their post-communist transitions (Pinzari, 2014, p. 165) as well as they are "linked by neighbourhood and similar geopolitical situation but above all by common history, traditions, culture, and values" (Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, n.d.). Since their backsliding began, this coalition has had its first significant impact on European level particularly during the migration crisis when they adopted similar rhetoric highlighting the threat that Muslims pose to Christian identity and Euroscepticism that the EU policies do harm national sovereignty (Everett, 2021). Their coalition regarding the rule of crisis serves as a protection from the EU's sanction regimes requiring unanimity.

protect the Union budget against the rule of law violations in Hungary on September 18, 2022. The Council decided on December 12, 2022, to suspend 55% of the cohesion funds, approximately 6.3 billion Euros in budgetary commitments for Hungary (Council, 2022). To release these funds, the Orban government has to meet a total of 27 super milestones set by the Commission and adopted by the Council in the Hungarian recovery and resilience plan. Most of these super milestones are related to the rule of law issues such as corruption, judicial independence and transparency of the decision-making process that have already been raised by the EU in its rule of law-related mechanisms (EP, 2023). As the necessary milestones are not met by Hungary, the frozen EU funds to Hungary amounted to 27.8 billion Euros, making 68% of total EU transfers to Hungary as of January 2023 (Freund, 2023).

Last but not least, the EP became the first EU institution in September 2022 to formally acknowledge that Hungary is no longer a democracy by naming it as an "electoral autocracy" (EP, 2022b). This move by the EP is bold considering the reluctance and the lack of political will on the side of the EC, the Council and the European Council to admit that the EU has an authoritarian member of its own. However, Cotter (2022) identifies a key legal issue arising from the EP's acknowledgement of a non-democratic EU member. He argues that Article 10 TEU requires the EU –in this regard, the Council and the European Council- to be composed of democracies. Therefore, it could be inferred that an undemocratic member state is not entitled to be represented in the European Council or the Council, to contribute to confronting its own democratic legitimacy enquiry (Cotter, 2022, p. 69)

Conclusion

The EU is not an exception for democratic backsliding as the existence of a global democratic decline in established democracies has become clear in recent years. Hungary under the Fidesz governments led by Viktor Orban has become the EU's first non-democracy as categorized under different nametags by several scholars and international democracy-ranking institutions. Orban since the early 2010s embarked on consolidating his power by undertaking constitutional and institutional changes weakening the checks on the executive, namely the Fidesz party. It has been a significant challenge for the EU to act with one voice in responding to Orban's undermining the rule of law. Hungary's anti-democratic practices since the early 2010s are of significance for revealing the EU lack of political will and insufficiency of pre-existing mechanisms.

Hungary's democratic backsliding has led to the expansion of the EU's toolbox for the rule of law protection. The Commission developed several mechanisms for preventing the rule of law-related issues before the EU is required to response formally. For this purpose, the Commission places dialogue at the centre of its approach to address the rule of law breaches.

However, its soft mechanisms are not to enough to deter those MSs - as Hungary has demonstrated- deliberately challenging the rules of the game. Besides, the Commission lacks the necessary political will given that it has not yet activated its "Rule of Law Framework" against Hungary. Member state preferences, party politics in the EP and the institutional design requiring genuine cooperation between the EU institutions and MSs have played their part as impediments to discourage Hungary from backsliding.

Although the EU had the Article 7 existing since the pre-democratic backsliding era as a preventive mechanism, the decisional traps and lack of political will have long impeded its use. Even after the EP's triggering the Article 7 procedures against Hungary, the meaningful progress has not yet been made. As the Hungarian case exemplifies, although membership in the EU is a voluntary decision, sovereignty is still an issue at stake for some MSs even after accession given their reluctance for supranational interference in the rule of law-related issues. Hungary is testing the efficacy of the EU's rule of law protection mechanisms. As the Hungarian regime's questioning the EU competence through the CJEU's judgments in non-compliance resulting from infringement procedures, the issue is not just developing new tools or appealing the existing ones but also the deficiency of enforcement. For this reason, democratic backsliding constitutes an existential crisis for the EU "as a community based on the rule of law".

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fulya Akgül Durakçay %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fulya Akgül Durakçay 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

References

Agh, A. (2015). Redemocratization efforts in Hungary as a second try: Civil society organizations and mass movements. *Problemy Polityki Spolecznej Studia i Dyskusje*, *31*(3), 9-35.

Agh, A. (2016). The decline of democracy in East-Central Europe: Hungary as the worst-case scenario. *Problems of Post-Communism*, *63*(5), 277-287. https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383

Anders, L.H. and Priebus, S. (2021). Does it help to call a spade a spade? Examining the legal bases and effects of rule of law-related infringement procedures against Hungary. In A. Lorenz and L.H. Anders (Eds.), *Illiberal trends and anti-EU politics in East Central Europe* (235-262). Switzerland: Palgrave Studies in European Union Politics.

Bajomi-Lazar, P. (2013). The party colonisation of the media. *East European Politics and Societies and Cultures*, *27*(1), 69-89. https:// doi.org/10.1177/0888325412465085.

Bakke, E. and Sitter, N. (2022). The EU's enfants terribles: democratic backsliding in Central Europe since 2010. *Perspectives on Politics*, *20*(1), 22-37. https://doi.org/10.1017/S1537592720001292

Batory, A. (2022). The political context of EU accession in Hungary. The *Royal Institute of International Affairs* Briefing Paper. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Europe/hungarian.pdf on 20.06.2023

Batory, A. (2016). Defying the Commission: Creative compliance and respect for the rule of law in the EU. *Public Administration*, *94*(3), 685-699. https://doi.org/10.1111/padm.12254

Batory, A. and Svensson, S. (2019). The use and abuse of participatory governance by populist governments. *Policy and Politics*, *47*(2), 227-244. https://doi.org/10.1332/030557319X15487805848586

Bayram, M.H. (2018). Avrupa Birliği'nin dayandığı değerlerin korunması. *T.C. Uyuşmazlık Mahkemesi*, *6*(1), 67-82.

Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, *27*(1), 5-19.

Bertelsmann Stiftung. (2012). *BTI 2012 – Hungary country report*. Retrieved from https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2012_HUN.pdf on 11.11.2022

Bertelsmann Stiftung. (2022). *BTI 2022 country report – Hungary*. Retrieved from https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2022_HUN.pdf on 11.11.2022

Bogaards, M. (2018). De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy. *Democratization*, *25*(8), 1481-1499. https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1485015

Buzogany, A. (2017). Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation?. *Democratization*, 24(7), 1307-1325.

Canveren, Ö. and Akgül Durakçay, F. (2017). The analysis of the Hungarian government's discourse towards the migrant crisis: a combination of securitization and Euroscepticism. *Yönetim ve Ekonomi*, *24(*3), 857-876. https://doi.org/10.18657/yonveek.307339

Central European University. (2018, December 3). *CEU forced out of Budapest: to launch U.S. degree programs in Vienna in September 2019*. Retrieved from https://www.ceu.edu/article/2018-12-03/ceu-forced-out-budapest-launch-us-degree-programs-vienna-september-2019 on 22.02.2023

Chennamaneni, L. (2019, September 9). Towards a concept of court-packing. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3496986

Christopoulou, A.E. (2022). Civil society and rule of law backsliding in the EU. *European Public Law*, *28*(2), 245-268. https://doi.org/10.54648/euro2022013

Cianetti, L., Dawson, J. and Hanley, S. (2018). Rethinking 'democratic backsliding' in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*, *34*(3), 243-256. https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1491401

Closa, C. (2019). The politics of guarding the Treaties: Commission scrutiny of rule of law compliance. *Journal of European Public Policy*, *26*(5), 696-716. https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1477822

Cotter, J. (2022, March 29). To everything there is a season: instrumentalising Article 10 TEU to exclude undemocratic member state representatives from the European Council and the Council. *European Law Review*, *47*(1), 69-84. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4032080

Council of the European Union (Council). (2022, December 12). *Press release – Rule of law conditionality mechanism: Council decides to suspend €6.3 billion given only partial remedial action by Hungary*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/12/rule-of-law-conditionality-mechanism/ on 19.04.2023

Csaky, Z. (2020). *Nations in transit 2020: dropping the democratic facade*. Freedom House. Retrieved from https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf on 02.02.2023

Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: participation and opposition*. New Haven and London: Yale University Press.

De la Baume, M. (2021, March 3). *Orban's Fidesz quits EPP group in European Parliament*. Politico. Retrieved from https://www.politico.eu/article/epp-suspension-rules-fidesz-european-parliament-viktor-orban-hungary/ on 20.04.2023

Diamond, L. (1997). Introduction: in search of consolidation. In L. Diamond, M.F. Plattner, Y. Chu and H. Tien (Eds.), *Consolidating the third wave democracies: themes and perspectives* (xiii-xlvii). Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

Enyedi, Z. (2018). Democratic backsliding and academic freedom in Hungary. *American Political Science Association, 16*(4), 1067-1074. https://doi.org/10.1017/S1537592718002165

EUR-Lex. (n.d.). *Judgment of the Court of 23 April 1986. Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Action for annulment – information campaign for the elections of the European Parliament. Case 294/83*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294 on 19.04.2023

European Commission (EC). (2012a, September 12). *Speech: José Manuel Durão Barroso President of the European Commission state of the Union 2012 address plenary session of the European Parliament/Strasbourg 12 September 2012*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_12_596 on 04.04.2023

European Commission (EC). (2012b, April 25). *Press release – Hungary – infringements: European Commission satisfied with changes to central bank statute, but refers Hungary to the Court of Justice on the independence of the data protection authority and measures affecting the judiciary*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_12_395 on 07.04.2023

European Commission (EC). (2013a, September 4). *Speech: The EU and the rule of law – what next?*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_13_677 on 03.04.2023

European Commission (EC). (2013b, September 11). *Speech: state of the Union address 2013*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_13_684 on 04.04.2023

European Commission (EC). (2014, March 11). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – a new EU framework to strengthen the rule of law COM(2014) 158 final*.

Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0158&from=EN on 05.04.2023

European Commission (EC). (2017a, December 7). *Press release – Commission refers Hungary to the European Court of Justice of the EU over the higher education law*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/IP_17_5004 07.04.2023

European Commission (EC). (2017b, December 7). *Press release – infringements – European Commission refers Hungary to the Court of Justice for its NGO law*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ES/IP_17_5003 on 07.04.2023

European Commission (EC). (2019a, April 3). *Press release – rule of law: the Commission opens a debate to strengthen the rule of law in the EU*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1912 on 07.04.2023

European Commission (EC). (2019b, July 17). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – strengthening the rule of law within the Union - a blueprint for action COM(2019) 343 final*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0343&from=EN on 08.04.2023

European Commission (EC). (2019c, July 25). *Press release – Commission takes Hungary to Court for criminalising activities in support of asylum seekers and opens new infringement for non-provision of food in transit zones*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_4260 on 09.04.2023

European Commission (EC). (2022, July 15). *Press release – Commission refers Hungary to the Court of Justice of the EU over violation of LGBTIQ rights*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2689 on 10.04.2023

European Commission (EC). (n.d.) *Rule of law mechanism*. Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism_en on 07.04.2023

European Council. (1974, December 14). Declaration on European identity. *Bulletin of the European Communities*, (12). Retrieved from https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf on 02.04.2023

European Council. (1978, April 7-8). Conclusions of the sessions of the European Council. *Bulletin of the European Communities*, (8). Retrieved from http://aei.pitt.edu/1440/1/Copenhagen_1978.pdf on 02.04.2023

European Council. (1993, June 21-22). *European Council in Copenhagen – conclusions of the Presidency*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf on 02.04.2023

European Parliament (EP). (2013). *Report on the situation of fundamental rights: standards and practices in Hungary (pursuant to the European Parliament resolution of 16 February 2012) 2012/2130(INI)*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2013-0229_EN.pdf on 14.04.2023

European Parliament (EP). (2015a, June 10). *European Parliament resolution of 10 June 2015 on the situation in Hungary (2015/2700(RSP))*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0227_EN.pdf on 09.04.2023

European Parliament (EP). (2015b, December 16). *European Parliament resolution of 16 December 2015 on the situation in Hungary (2015/2935(RESP))*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0461_EN.pdf 09.04.2023

European Parliament (EP). (2016, October 25). *Resolution of 25 October 2016 with recommendations to the Commission on the establishment of an EU mechanism on democracy, the rule of law and fundamental rights 2015/2254(INL)*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0409_EN.html on 06.04.2023

European Parliament (EP). (2018a, July 4). *Report on a proposal calling on the Council to determine, pursuant to Article 7(1) of the Treaty on European Union, the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded 2017/2131(INL)*.Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0250_EN.pdf on 15.04.2023

European Parliament (EP). (2018b, September 12). *European Parliament resolution of 12 September 2018 on a proposal calling on the Council to determine, pursuant to Article 7(1) of the Treaty on European Union,*

the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded 2017/2131(INL). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0340_EN.html on 18.04.2023

European Parliament (EP). (2019, November). *Briefing – protecting the rule of law in the EU: existing mechanisms and possible improvements*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642280/EPRS_BRI(2019)642280_EN.pdf on 04.04.2023

European Parliament (EP). (2022a, May 5). *European Parliament resolution of 5 May 2022 on ongoing hearings under Article 7(1) TEU regarding Poland and Hungary*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0204_EN.html on 22.04.2023

European Parliament (EP). (2022b, September 15). MEPs: Hungary can no longer be considered a full democracy. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220909IPR40137/meps-hungary-can-no-longer-be-considered-a-full-democracy on 15.11.2022

European Parliament (EP). (2023, January). *Briefing – rule of law-related 'super milestones' in the recovery and resilience plans of Hungary and Poland*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/741581/IPOL_BRI(2023)741581_EN.pdf on 19.04.2023

European Union (EU). (1992, July 29). Treaty on European Union. *Official Journal of the European Communities*, C 191/1.

European Union (EU). (2012a, October 26). Consolidated Version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326/13.

European Union (EU). (2012b, October 26). Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326/47.

European Union (EU). (2020, December 22). Regulation 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Official Journal of the European Union*, L 433 I/1.

Everett, J. (2021). Poland and Hungary: democratic backsliding and the shifting European political landscape. *RUDN Journal of Political Science, 23*(3), 394-406. DOI: 10.22363/2313-1438-2021-23-3-394-406.

Freedom House. (2017). *Freedom in the world 2017: Hungary*. Retrieved from https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2017 on 14.03.2023

Freedom House. (2021). *Freedom in the world 2021: Hungary* Retrieved from https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2021 on 29.03.2023

Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023: Hungary*. Retrieved from https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2023 on 29.03.2023

Freund, D. (2023, January 31). *Poland and Hungary: more than two thirds of EU funds frozen – background*. Freund. Retrieved from https://danielfreund.eu/poland-and-hungary-more-than-two-thirds-of-eu-funds-frozen-background/?lang=en on 19.04.2023

Gandhi, J. (2019). The institutional roots of democratic backsliding. *The Journal of Politics*, *81*(1), 11-16. http://dx.doi.org/10.1086/700653

Grabowska-Moroz, B. and Kochenov, D. (2020, September 11). EU rule of law: the state of play following the debates surrounding the 2019 Commission's communication. *SSRN Electronic Journal*, 1-18. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3690975

Griffen, S. (2020). Hungary: a lesson in media control. *British Journalism Review*, *31*(1), 57-62. https://doi.org/10.1177/0956474820910071

Güneş, A. (2016). Avrupa Birliği'nin temel değerleri üzerine. *TBB Dergisi*, (125), 307-340.

Havasi, V. (2022). Power and powerlessness of the civil society in Hungarian illiberal democracy between 2010-2022. *Politics in Central Europe*, *18*(4), 499-529. https://doi.org/10.2478/pce-2022-0022

Hegedüs, D. (n.d.) *European Parliament's Article 7 against Hungary not a nuclear option, but the right step*. The German Marshall Fund of the United States (GMF). Retrieved from https://www.gmfus.org/news/european-parliaments-article-7-against-hungary-not-nuclear-option-right-step on 16.04.2023

Herman, L.E. (2015). Re-evaluating the post-communist success story: party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy. *European Political Science Review, 8*(2), 251-284. https://doi.org/10.1017/S1755773914000472

Holesch, A. and Kyriazi, A. (2022). Democratic backsliding in the European Union: the role of the Hungarian-Polish coalition. *East European Politics*, *38*(1), 1-20. https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1865319

Iusmen, I. (2015). EU leverage and democratic backsliding in Central and Eastern Europe: the case of Romania. *Journal of Common Market Studies*, *53*(3), 593-608. https://doi.org/10.1111/jcms.12193

Jenne, E.K. and Mudde, C. (2012). Hungary's illiberal turn: can outsiders help?. *Journal of Democracy*, *23*(3), 147-155.

Karl, T.L. (1995). The hybrid regimes of Central America. *Journal of Democracy*, *6*(3), 72-86.

Kelemen, R.D. (2017). Europe's other democratic deficit: national authoritarianism in Europe's democratic union. *Government and Opposition*, *52*(2), 211-238. https://doi.org/10.1017/gov.2016.41

Kelemen, R.D. (2020). The European Union's authoritarian equilibrium. *Journal of European Public Policy*, *27*(3), 481-499. https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1712455

Kochenov, D. and Pech, L. (2015, July 3). Upholding the rule of law in the EU: on the Commission's 'pre-Article 7 procedure' as a timid step in the right direction. *EUI* Working Papers (2015/24). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2625602

Kovacs, B.A. (2014). *Nations in transit 2014: Hungary*. Freedom House. Retrieved from https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT14_Hungary_final.pdf on 28.02.2023

Kovacs, Z. and Vida, G. (2015). Geography of the new electoral system and changing voting patterns in Hungary. *Acta Geobalcanica*, *1*(2), 55-64. http://dx.doi.org/10.18509/AGB.2015.06

Mahony, H. (2014, July 28). *Orban wants to build "illiberal state"*. EUobserver. Retrieved from https://euobserver.com/eu-political/125128 on 20.11.2022

Makszimov, V. (2021, November 17). *"Voter tourism": new Hungarian residency law raises risk of electorate manipulation, NGO warn*. Euractiv. Retrieved from https://www.euractiv.com/section/elections/news/voter-tourism-new-hungarian-residency-law-raises-risk-of-electorate-manipulation-ngos-warn/ on 30.11.2022

Meijers, M.J. and van der Veer, H. (2019). MEP responses to democratic backsliding in Hungary and Poland. An analysis of agenda-setting and voting behaviour. *Journal of Common Market Studies*, *57*(4), 838-856. https://doi.org/10.1111/jcms.12850

Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland. (n.d.). *Visegrad Group*. Retrieved from https://www.gov.pl/web/diplomacy/visegrad-group#:~:text=The%20Visegrad%20Group%20(V4)%20is,traditions%2C%20culture%2C%20and%20values on 19.06.2023

Molnar, V. (2020). Civil Society in an illiberal democracy: government-friendly NGOs, "foreign agents", and uncivil publics. In J.M. Kovacs

and B. Trencsenyi, (Eds.), *Brave New Hungary: Mapping the "System of National Cooperation* (51-72). London: Lexington Books.

Nagle, J. (1997). Ethnos, demos and democratization: a comparison of the Czech Republic, Hungary and Poland, Democratization. *4*(2), 28-56. https://doi.org/10.1080/13510349708403514

Pech, L. (2022). The rule of law as a well-established and well-defined principle of EU law. *Hague Journal on the Rule of Law*, *14*, 107-138. https://doi.org/10.1007/s40803-022-00176-8

Pinzari, S. (2014). The European Union as a diplomatic actor: the role of Visegrad countries in shaping the EU's foreign policy. In J. Dyduch, M. Michalewska-Pawlak and R. Murphy (Eds.), *European Union as a Global Actor* (157-173). Warsaw: ASPRA.

Pridham, G. (2005). *Designing democracy: EU enlargement and regime change in post-communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan.

Repucci, S. and Slipowitz, A. (2022). *Freedom in the world 2022: the Global expansion of authoritarian rule*. Freedom House. Retrieved from https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule on 02.03.2023

Scheppele, K.L. (2015). Understanding Hungary's constitutional revolution. In A. von Bogdandy and P. Sonnevend (Eds.), *Constitutional crisis in the European constitutional area: theory, law and politics in Hungary and Romania* (111-124). London: Hart/Beck.

Scheppele, K.L. (2022). How Viktor Orban wins. *Journal of Democracy*, *33*(3), 45-61.

Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2020). The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited. *Journal of European Public Policy*, *27*(6), 814-833. https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1617333.

Schumpeter, J.A. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. London and New York: Routledge.

Sedelmeier, U. (2017). Political safeguards against democratic backsliding in the EU: the limits of material sanctions and the scope of social pressure. *Journal of European Public Policy*, *24*(3), 337-351. https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1229358

Sitter, N. and Bakke, E. (2019, August 28). Democratic backsliding in the European Union. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1476

Sodaro, M. (2008). *Comparative Politics: A Global Introduction*. New York: McGraw Hill.

Soyaltın Colella, D. (2020). Avrupa Birliği'nde hukukun üstünlüğü krizi üye ve aday ülkelere yönelik önleyici politikaların siyaseti. *Pamukkale*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, *38*, 69-85. https://doi.org/10.30794/pausbed.650339

Staudinger, I. (2022). The rise and fall of rule of law conditionality. *European Papers*, *7*(2), 721-737. Doi: 10.15166/2499-8249/595

Szeles, A. (2015, June 24). *"Semi-consolidated democracy": Freedom House downgrades Hungary*. Liberties. Retrieved from https://www.liberties.eu/en/stories/semi-consolidated-democracy-freedom-house-downgrades-hungary-sn-5459/24410 on 03.03.2023

Tanacs, G. and Huey, N. (2020, June 16). *Hungary ends emergency powers, but new law opens up potential to re-apply them*. Euronews. Retrieved from https://www.euronews.com/2020/06/16/hungary-debates-end-to-emergency-powers-but-new-law-opens-up-potential-to-re-apply-them on 29.03.2023

The Court of Justice of the European Union (CJEU). (2012, November 6). *C-286/12 - Commission v Hungary*. Retrieved from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-286/12 on 19.04.2023

The Court of Justice of the European Union (CJEU). (2020a, October 6). *C-66/18 - Commission v Hungary (Enseignement supéeieur)*. Retrieved from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-66/18 on 19.04.2023

The Court of Justice of the European Union (CJEU). (2020b, June 18). *C-78/18 - Commission v Hungary (transparency of associations)*. Retrieved from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-78/18 on 19.04.2023

The Court of Justice of the European Union (CJEU). (2020c, December 17). *C-808/18 - Commission v Hungary (Accueil des demandeurs de protection internationale)*. Retrieved from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-808/18 on 19.04.2023

Varga, J. (2019, November 22). *Judit Varga: facts you always wanted to know about rule of law but never dared to ask*. Euronews. Retrieved from https://www.euronews.com/2019/11/19/judit-varga-facts-you-always-wanted-to-know-about-rule-of-law-hungary-view on 12.04.2023

Varieties of Democracy (V-Dem) Institute. (2020). *Autocratization Surges – Resistance Grows Democracy Report 2020*. Retrieved from https://v-dem.net/documents/14/dr_2020_dqumD5e.pdf on 22.02.2023

Von Bogdandy, A. and Lacnyi J. (2020, July 21). Suspension of EU funds for member states breaching the rule of law – a dose of tough love needed?. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL)* Research Paper (2020-24). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3638175

Wahl, T. (2020, December 8). *Council Launches Rule of Law Dialogue*. The European Criminal Law Associations' Forum. Retrieved from

https://eucrim.eu/news/council-launches-rule-law-dialogue/#:~:text=On%20the%20basis%20of%20the,meeting%20on%2013%20October%202020 on 08.04.2023

Waldner, D. and Lust, E. (2018). Unwelcome change: coming to terms with democratic backsliding. *Annual Review of Political Science*, *21*, 93-113. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050517-114628

Wilkin, P. (2018). The rise of "illiberal" democracy: the Orbanization of Hungarian political culture. *Journal of World-Systems Research*, *24*(1), 5-42. https://doi.org/10.5195/jwsr.2018.716

Wilms, G. (2017). *Protecting fundamental values in the European Union through the rule of law: Articles 2 and 7 TEU from a legal, historical and comparative angle*. Florence: European University Institute.

Wolkenstein, F. (2022). European political parties' complicity in democratic backsliding. *Global Constitutionalism*, *11*(1), 55-82. https://doi.org/10.1017/S2045381720000386

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 29-61**

Makale Gönderim Tarihi: 28/02/2023 **Makale Kabul Tarihi: 29/03/2023**

TEORİDE VE PRATİKTE TOTALİTER REJİMLERİN KARAKTERİSTİĞİ

Selçuk KAHRAMAN[*]

Öz

Totaliter rejimlerdeki halk egemenliği söylemi, demokratik kurumların varlığı gibi hususlar, demokrasinin karşısında konumlanma güdüsünü kanıtlayıcı özellikler taşımaktadır. Totaliter hedefe yönelik çeşitli projeler mutlak bir inançla yürütülmek, karşı çıkan herhangi bir kimse, kurum ve yapı en ağır şekilde tasfiye edilmek zorundadır. Üstelik belli olduğu iddia edilen nihai ama -nihai olamayan- hedefe ulaşmak için sürekli iç ve dış düşmanları temizlemek, totaliter rejimlerin tarihsel pratiklerinin ve tecrübelerinin sunduğu en önemli karakteristik unsurları ortaya koymaktadır. Bu karakteristik unsurların herhangi birinde zaaf gösteren bir rejim, çoktan "tam totaliteryan" olma vasfını fiilen yitirmiş demektir. Bu çalışma, tarihsel pratikler ve tecrübeler ekseninde bugünden geleceğe totalitarizmi tartışmaya açarak genelde tekdüze literatür araştırmaları içerisinde yeni perspektiflere olanak tanıyabilecek bir çaba yürütmektedir. Bu çabayı yürütürken ek olarak kısmen karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında özellikle demokrasiler için gerçekleştirilen yöntem izlenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede iktidarın genellikle kimlerce yönetildiği, hangi yollarla el değiştirdiği, iktidar gücünün nerede dağıldığı ve yoğunlaştığı, kuvvetler arasında denge ve denetleme mekanizmalarının ne durumda olduğu, temel hak ve özgürlüklerin ne şekilde işlediği, devletin iktisadi hayattaki rolü, iktisadi gelişmişlik hakkındaki hususların önemi, bu incelemede totaliter rejimler açısından da yanıtlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Totaliter, Totalitarizm, Totaliteryan Rejim.*

CHARACTERISTIC OF TOTALITARIAN REGIMES IN THEORY AND PRACTICE

Abstract

Issues such as the discourse of popular sovereignty in totalitarian regimes and the existence of democratic institutions bear the characteristics of proving the motivation to position themselves against democracy. Moreover constantly clearing internal and external enemies in order to achieve the ultimate but - not final - goal that is claimed to be certain reveals the most important characteristic elements presented by the historical practices and experiences of totalitarian regimes. A regime

[*] Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, skahraman042@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1217-0472.

that shows weakness in any of these characteristic elements has already lost its character of being "fully totalitarian". This study carries out an effort that can enable new perspectives within the generally monotonous literature researchs by opening totalitarianism to discussion from today to the future on the axis of historical practices and experiences. While carrying out this effort, in addition, the method applied for democracies is tried to be followed, in part, in comparative politics studies. In this context, by whom the power is generally administered, in what ways it changes hands, where the power of power is distributed and concentrated, what is the state of the balance and control mechanisms between the powers, how fundamental rights and freedoms work, the role of the state in economic life, the importance of issues about economic development are discussed in this study. It is also answered in terms of totalitarian regimes.

Keywords: *Totalitarian, Totalitarianism, Totalitarian Regime.*

Giriş

20. yüzyıldaki siyasal gelişmeler, siyasal rejim sınıflandırmalarını temelden değiştirmeye veya biçimlendirmeye yol açmıştır. Hatta 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası ne demokrasi ne kapitalizm, I. Dünya Savaşı öncesi cazibesine dönememiş, Batı dünyasında pek çok parlamento kapanırken otoriter ve totaliter rejimlere geçiş süreci başlamıştı (Durgun, 2019, s. 109-110). Bununla birlikte özellikle I. Dünya Savaşı sonrası gelişmeler ile II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş süreçleri, dünyadaki siyasal rejimlerin önemli ölçüde demokrasi ile totaliteryanizm arasındaki katı farklar üzerinden ayrışmasını beraberinde getirmiştir (Gleason, 1995, s. 3). Bu yaklaşıma yakın bir görüş serdeden İngiliz siyaset bilimci Andrew Heywood şu ifadeleri kullanmaktadır (2010, s. 52):

> *"(...) Özellikle Stalinist Rusya'da, Faşist İtalya'da ve Nazi Almanyası'nda otoriteryanizmin yeni biçimlerinin ortaya çıkması, dünyanın iki tür rejim arasında, demokratik devletlerle totaliter devletler arasında bölündüğü fikrini güçlendirdi. Demokrasi ile totalitarizm arasındaki keskin karşıtlık, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber faşist ve Nazi rejimlerinin çökmüş olduğu gerçeğine rağmen, 1950'ler ve 1960'lar boyunca rejimlerin tasniflendirilmesi çabasına egemen olmuştur."*

Heywood'un bu dikkate değer tespitleri, temelde iki şekilde 20. yüzyılda hâkim kabul haline gelen demokrasi ve totaliterlik ikili ayrımını bırakarak; -20. yüzyıl sonlarında ve 21. yüzyıl başları itibariyle- ya "Üç Dünya" tipolojisi gibi siyasal dünyanın üç blok halinde tanımlanmasını (kapitalist, komünist ve üçüncü dünya) ya da demokratik, otoriter ve totaliter olarak dünya siyasal rejimlerinin üçlü bir sınıflandırma ile ifade edilmesini yaygınlaştırmıştır. Bu yazıda da siyaset bilimci Mark Gasiorowski'nin (1990) siyasal rejimlerin belirleyicilerini ve karşılaştırmalı performanslarını incelemede kullandığı ve üç temel siyasal rejim tipi olarak nitelediği demokrasi, totaliteryanizm ve otoriteryanizm tasnifi tercih edilmiştir.

Devlet aygıtının ve ötesinde tüm siyasal bir rejimin baştan sona tek bir parti veya tek bir liderin elinde biçimlendiği kabulü bulunan totaliter devlet tanımlaması; bu kadar basit bir olgu ve paradigma çerçevesi sunmaya esasen yetmemektedir. Buna ek olarak siyasal iktidarın *denetlenemezliği* ve iktidar alanının sınırlarının *belirlenemezliği*, bir o kadar önemli ve tanımlayıcı nitelik kazandırmaktadır. Ancak bu olgunun karakteristik özelliklerinin ne şekilde oluştuğu, ne ölçüde biçimlendiği ve temel kaynaklarının ne olduğunun anlaşılması ile siyasal değer ve anlam kazanacağı düşünülmektedir.

Bu çerçeveye binaen bu çalışmada totaliter devlet, totaliter rejim, totaliterlik, totaliteryanizm olarak literatürde kullanımı bulunan bu paradigmanın kavramsal ve kuramsal boyutlarına, temel özelliklerine ve uygulama biçimlerine yer verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca literatürdeki birtakım tartışmalara dikkat çekilecektir. Bu tartışmalarla, totaliterlik için söylenen, anlatılan ve iddia edilenleri, en azından yerli literatür açısından derli toplu olarak ortaya koyarak bu çalışmanın hem yeniden bir değerlendirme hem de farklı bir anlayışla okuma fırsatı sunabileceği öngörülmektedir.

1. TEORİK DÜZLEMDE TOTALİTERLİK[1]

Totaliter kavramının faşist İtalyan diktatörü gazeteci Benito Mussolini tarafından ilk olarak ortaya atıldığı konusunda literatürde genel bir kabul bulunduğu söylenebilir.[2] *Totalitario* terimi, İtalya'nın faşist devleti için tanımlanmış ve "her şey devlette, hiçbir şey devletin dışında ve karşısında değil" olarak betimlenmiştir (Britannica, 2022). Buna ek olarak Mussolini'nin bu rejim tipini, 20. yüzyılın en üstün rejimi olarak niteleyip çürüyüp gitmekte olan eski tür fikirler olarak sunduğu liberalizm ve demokrasi karşısında icat ettiği ifade edilmektedir (Kalaycıoğlu, 2014, s. 26). Buna karşın Mussolini'nin totalitarizmin mucidi olmasına rağmen Hitler Almanyası ve Stalin Rusyası kadar bir totaliter devlet inşa edemediği belirtilir (Arendt, 1976, s. 392-418). Bu nedenle Mussolini İtalyası, kimi yazarlarca "kusurlu totaliteryanizm" (*imperfect totalitarianism*) olarak nitelendirilmektedir (Costa Pinto, 1991 s. 2-3).

Kelime anlamıyla "bütüncüllük" anlayışına işaret ettiği belirtilen totalitarizm terimi, totaliter rejimlerin dayandığı kurucu felsefe olarak ifade edilebilir (Türk, 2022b, s. 270). Terimin bugünkü anlamının tarihsel temellerinin Antik Yunan filozofu Platon'a kadar gittiği söylenebilir

[1] *Totaliteryan*, bir paradigma olarak; totaliter olan zihniyet (yönetim anlayışı) iken, *totaliteryanizm*, totaliter olanın icrasının bir siyasal ideolojiye ve programa dönüşmesidir. Literatürde totaliter rejimlerle anlatılmak istenen totaliter (totaliteryan) anlayış veya (totaliteryanizm) sistematik düşüncedir. Bu nedenle totaliter kavramının kazandığı terimsellik, Türkçe literatürde birbiri ile eşdeğer kullanımı -(totaliterlik, totalitarizm, totaliteryan, totaliteryanizm)- beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada bağlam itibariyle aynı anlam ve amaca binaen bu dört kullanım da kasıtlı olarak tercih edilmiştir.

[2] İlk olarak 1923 yılında Faşist Parti muhaliflerinden Giovanni Amendola tarafından İtalya'nın diğer rejimlerden farkını anlatmak üzere geliştirildiği de ifade edilmektedir (Bayraktar Durgun, 2017, s. 192).

(Germino, 1959, s. 4; Curtis, 1997, s. 6).[3] Nitekim bu hususta 20. yüzyılın en etkili bilim filozoflarından biri olan Sir Karl Raimund Popper'ın Platon'un siyasal programı olarak öne sürdüğü savları, totaliter bir nitelik iddiası için güçlü bir destek olarak belirtilebilir. Bu noktada Popper'ın Platon bağlamındaki birkaç ifadesini şu şekilde kaydetmek gerekecektir (2013, s. 107-108):

> *"(...) Her türlü siyasal değişimi durdur! Değişim kötü, durulma Tanrılıktır. (...) Egemen sınıfın tüm düşünsel etkinliklerinde bir sansür olmalı ve zihinlerini kalıplayıp birleştirme amacına yönelmiş sürekli bir propaganda yapılmalıdır. Eğitimde, yasamada ve dinde her türlü yenilik yasaklanmalıdır. (...) Devlet, kendi kendine yeterli olmalıdır. Ekonomik otarşiye yönelmelidir, yoksa yöneticiler ya tüccarlara bağlanır ya da kendileri tüccar olurlar. Tüccarlara bağlanmaları, iktidarlarını sarsar; tüccar olmaları ise birliklerini ve devletin istikrarını."*
>
> *(...) Ben Platon'un siyaset programının, totaliterliğe ahlakça üstün olmak şöyle dursun, temelinde onunla özdeş olduğuna inanıyorum. (...) Platon'u eleştiren yazarlar bile, onun siyaset öğretisinin, belirli benzerliklere rağmen, yurttaşların mutluluğu ve adaletin hükümranlığı gibi amaçlarıyla modern totaliterlikten açıkça ayrıldığına inanırlar. (...)"*

Platon'un siyasal arzularına "insaniyetçilik aleyhtarı" ve "katıksız totaliter" olarak nitelemekten de geri durmayan Popper'a (2013, s. 109-110) göre, Platon'un adalet ideası ile en bilge ve en iyiler yönetmeli öğretisini, totaliteryan anlayışın izdüşümü olarak incelemektedir. Ona göre Platon, *Devlet*'te "adil" sözünü "en iyi devletin çıkarına uygun" anlamında kullanmıştır. Hatta Platon'un örneğin "savaşçının biri, bekçiler sınıfına çıkarsa o vakit bu değişme ve el altından iş çevirme kabiliyeti, şehrin çökmesi olur." savını; "sınıfların her üçü de kendi işine bakınca şehir adildir." veya "yönetici, yönetir, işçi çalışır ve köle, köleliğini yaparsa devlet adildir." olarak anlamlandırır. Özetle Popper'ın da geniş tartışmasında vardığı (2013, s. 111-134): Platon'ın siyasal sisteminde ahlak ve adaletin de "totaliter" olduğudur.

Totalitarizmde devlet tasavvurunun neyi ifade ettiğine dair ilk modern tanımlamayı Mussolini için Giovanni Gentile tarafından yazılmış olan *Faşizmin Doktrini* (*La dottrina del fascismo*) denemesinde bulmak mümkündür. Faşizmin temel öğretileri ve prensipleri ile faşist devlet yapısı ve İtalya için uygulanma biçiminin izah edilmeye çalışıldığı bu deneme, ilk kez 1932 yılında *Enciclopedia Italiana* isimli bir eserde yayınlanmıştır. Kendisi İtalyan bir filozof olan Gentile, devlet ve yaşamı eşitlemekte, faşizmi hem hükümet sistemi hem düşünce sistemi olarak tanımlamakta, faşist bir insanın

[3] Popper tarafından Platon'un *Devlet* adlı eserinde yaşamın her alanını kapsayan ayrıntılı düzenlemelerine dikkat çekilerek sisteminde tek tek bireylerin veya belirli sınıfların değil "bütünün mutluluğunun" esas alındığını ve bu nedenle siyasal modelinin totaliter bir nitelik oluşturduğu görüşünün öne sürüldüğü değerlendirilmektedir (Türk, 2022).

rahat bir hayata tenezzül edemeyeceğini savunmakta,[4] devleti insanın tarihsel varoluşunun kendisi olarak görmekte, faşist devletin kişiliğin en yüce ve en kuvvetli biçimi olduğunu öne sürmektedir. Gentile'nin bu savları bizatihi Mussolini'nin (2016) sözlerinde ayrıca vücut bulmaktadır:

> *"İleriye gidersem arkamdan geliniz. Geri dönersem beni vurunuz."*
>
> *"Faşizm, yalnızca yasa yapıcı ve müessese kurucu bir devlet düzeni değildir. Aynı zamanda terbiyecisi ve muharrikidir. İnsan hayatını şekilde değil, ruhta, karakterde ve imanda yoğurmak gayesindedir."*

En nihayetinde Gentile'nin belirttiği ve Mussolini'nin anladığı üzere; "faşizm, totaliterdir." (Gurian, 1978, s. 514).[5] Bu nedenle tüm değerlerin bileşimi ve sentezi olan faşist devlet, insan yaşamının tümünü yorumlar, geliştirir ve güçlendirir. Özetle her şey devlettedir, hiçbir şey devletin dışında ve karşısında olamaz (Bataille ve Lovitt, 1979). Üstelik bu terimi ilk kullananlar yalnızca Gentile gibi faşizm teorisyenleri değil örneğin önde gelen İtalyan bir Marksist olan Antonio Gramsci de Komünist Parti'yi totaliter bir hareketin öncüsü olarak nitelemiştir. Bu yönden bakılacak olursa ilk kullanımlarında bu otokrasi biçimlerinin muhalifleri tarafından değil kendi propagandacıları tarafından kullanıldığı ifade edilebilir (Palous, 2008, s. 2131).

Bu ilk totaliteryanizm tanımlamalarının bilimsel düzlemde ele alınmasının ikinci önemli adımı, kökeni itibariyle Alman Yahudilerinden olan Amerikalı siyaset bilimci Hannah Arendt tarafından gerçekleşmiştir.[6] İlk baskısı 1951 yılında İngilizce olarak yayınlanan "Totaliteryanizmin Kökenleri" (*The Origins of Totalitarianism*) başlıklı kitabı ile Arendt, 20. yüzyılın ilk yarısının başlıca totaliter siyasal hareketlerini ve yönetimlerini analiz etmiştir. Üçüncü olarak da totaliter tipoloji açısından 1956 yılında ilk baskısı yapılan ve Amerikalı siyaset teorisyeni Carl Joachim Friedrich ile

---

[4] Totaliteryanizmin insan psikolojisinden siyaset psikolojisine geniş bir psikoloji bilimi kritiğine ihtiyaç duyduğu da öne sürülebilir. Nitekim Arendt'in (1976), "Yalnızlık, totaliter bir tahakküm için ön şarttır." ve "Asosyal insanlar, totaliter ideoloji ve hareketlere daha fazla ilgi duyabilir." görüşleri, anlamsız değildir.

[5] Aytaç (2020, s. 129); faşizm tecrübelerini açıklamak üzere geliştirilen yaklaşımları üçe ayırır. İlki, ortaya çıkışında I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yıkım, ilgili ülkelerin demokratik geleneklerindeki zayıflık ve komünizm tehlikesinin oluşturduğu endişe üzerinden faşizmin bir tarihsel döneme özgü istisnai bir gelişme olduğunu öne süren tarihsel faşizmdir. İkincisi, Marksistlerce faşizmi sermaye sınıfı tarafından geliştirilen otoriter ve baskıcı bir çözüm olarak kabul eden yaklaşımdır. Üçüncüsü ise faşizmi, toplum üzerinde topyekûn bir iktidar hedeflemesi, özel ve kamusal yaşam gibi ayrımları ortadan kaldırması yönüyle "totalitarizm" başlığı altında komünizmle birlikte değerlendiren açıklamalardır.

[6] Marksist düşünür Žižek'e göre (2002), totalitarizm, liberal mantıkla kullanımı tercih edilen "ideolojik bir antioksidan"dır. Arendt'in özellikle 1990'lı yıllardan itibaren dokunulmaz bir otoriteye yükseltildiğini iddia eden Žižek, 1980'li yıllara kadar radikal solun Soğuk Savaş ideolojik mücadelesinde Batı'nın kilit silahı olan totalitarizm kavramının faili olarak onu görmezden geldiklerini ileri sürer. Arendt'in yükselişinin, solun liberal demokrasinin koordinatlarını kabul ettiğinin ve hatta solun teorik yenilgisinin belki de en açık işareti olduğunu savunur. Ona göre (2002, s. 2-3); "anti-demokratik" ya da "totaliter" olma suçlaması gibi liberal tabularca yöneltilecek itirazlardan korkmadan "demokrasiye karşı totalitarizm" dayatması yıkılmalıdır. Yine ona göre (2002, s. 4-5); Marksist-Stalinist karşıtı liberal söylem, Soğuk Savaş sonrası "totaliteryanizm" terimini farklı anlamlarda yeniden üreterek kullanmaya başlamıştır. Örneğin bu savlardan biri olarak dile getirdiği; herhangi bir radikal özgürleştirici siyasi projenin, zorunlu olarak totaliter tahakküm ve kontrolün bir versiyonuyla sonuçlanacağına dair neo liberal iddianın, demokrasi yozlaşması yahut Faşizm ve Komünizm ideolojileri ile ilişkilendirilen bir forma sokulduğunu ifade etmektedir.

Polonya asıllı Amerikalı diplomat ve siyaset bilimci Zbigniew K. Brzezinski'nin "Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi" (*Totalitarian Dictatorship and Autocracy*) adlı eseri, kayda değerdir. Friedrich ve Brzezinski'nin bu eseri, totaliterlik literatürünün öne çıkan başvuru kaynakları arasında olma özelliğini sürdürmektedir. Elbette Arendt ile Friedrich ve Brzezinski'nin totaliterliğe dair savları aynı çerçevede olmamıştır. Ancak her ikisinin de ortak fikirde olduğu en önemli husus; totaliter rejimlerle diğer demokrasi dışı rejimler arasındaki temel farkın "yönetimlerinin ideolojik yapıları" üzerinden anlaşılmasıdır (Marquez, 2019, s. 72). Bu açıdan onlara göre totaliter rejimler belirlenen ideolojiye göre hedefe ilerlerken toplumun tam anlamıyla denetimi ve dönüştürülmesi öncelik haline getirilmektedir.

Mevzu bahse daha ayrıntılı başlanacak olursa; totaliter rejimler, hem mükemmel bir toplum yaratmak üzere gerekli olan bir ideolojiye (Marksizm-Leninizm, Faşizm ya da Nasyonal Sosyalizm gibi) ve hem de ilgili ideolojiyi hayata geçirecek siyasal takip ve kontrol kabiliyetine aynı anda sahip olmak zorundadır. Hal böyleyken bu iki durum birlikte gerçekleşmeden totaliter bir rejimin oluşması ve pekişmesi pek mümkün görünmemektedir (Kalaycıoğlu, 2014, s. 27). Bununla birlikte hem İtalya hem Almanya tecrübeleri, totaliterliğin bu iki unsurunun aynı anda olma hedefini uzun ömürlü hale getirememişlerdir (Brzezinski, 1956; Friedrich ve Brzezinski, 1964). Örneğin İtalya'da Mussolini, "duce" (lider) unvanını benimsemiş, rejimi, "Duce her zaman haklıdır." ve "İnan, itaat et, savaş!" gibi sloganlarla biçimlendirmeye çalışsa da ne Hitler'in ne de Mussolini'nin tamamıyla totaliter bir rejim yaratmayı başaramadıkları da öne sürülebilir (Britannica, 2022). Ancak yine de totaliter ideal tipe en yakın rejimi, Alman Nasyonal Sosyalizmi olarak iddia etmek mümkündür (Costa Pinto, 1991, s. 2).

Tek başına bir ideolojinin benimsenmesinin totaliterlik için yeterli olmadığı ilerleyen kısımlarda daha iyi anlaşılacağı düşünülmekle birlikte Okyayuz (2018, s. 417), şu yorumu yapmaktadır:

> *"Sosyal demokratlar, komünistleri 'kızıl faşistler' olarak değerlendirirken, bu durum, daha çok 1950'li ve 1960'lı yılların Soğuk Savaş atmosferinde komünizmi ve faşizmi aynı kefeye koyarak ortaya atılan totalitarizm teorilerinin adeta öncülüdür. (...) Totalitarist yaklaşım, görüngelerden hareketle değerlendirilir. Formları, toplumsal içeriklerinden koparıp 'niçin' sorusunu sormaz. Tek parti ve tek ideoloji varsa, bu teoriyi savunanlara göre bu 'totaliter' olmalı. Oysaki elinde bıçak gördüğünüz her kişi 'katil' olmak zorunda değildir. Zira bir bıçakla insan da öldürebilirsiniz, bir pasta kesip insanlara da dağıtabilirsiniz. Üniformalı bir gençliği manipüle edip saldırı savaşına da hazırlayabilirsiniz, savunma amaçlı da eğitebilirsiniz."*

Her biri mutlak otokrasiyi sağlamadan evvel; Hitler, Almanya'nın başarısına Marksistlerin ve Yahudilerin engel olduğu kanaatini 1910'lu yıllarda dile getirmeye başlamış; Mussolini, 1920'lerde sosyalistlerle mücadeleyi yoğunlaştırmış; Stalin ise Leninist öncü parti düşüncesinin otoriter özelliklerini ve bir tür Marksizm uyarlaması ile başlattığı süreci

Stalinizm olarak nihayetlendirmiştir (Bayraktar Durgun, 2017, s. 195-202). Tüm bu örnekler, kaçınılmaz olarak –genelde komünist yazarlar hoşlanmasa da- hem faşizmin hem komünizmin totaliteryan rejim incelemeleri açısından dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu durum faşizmin sosyalizme ve komünizme karşı da bir tepki olarak doğan bir ideoloji olması nedeniyle totaliteryanizm dışı değerlendirilmesini gerektirmez. Tam tersi uygulama örneklerine ve çıktılarına odaklanılması daha gerçekçi olacaktır.

Buraya kadarki temel düzlemin akabinde totaliter rejimlerin ayırt edici özelliklerinin anlamlandırılmasında ortaya konulan üç farklı açıklayıcı yaklaşıma yer vermek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki olan Bracher'a (2003, s. 427-428) göre, totaliter rejim özellikleri arasında şunlar belirtilebilir:

- Bireyler, "yeni insanlar" haline getirilir.
- Yeni insanların rıza, şevk ve devrimci dinamikleri, ideolojik misyon duygusunu temel alır ve bu duygudan beslenir.
- İdeolojik misyon; ulus, sınıf ve ırkın üstünlüğüne, manipülasyon ve zorlama sonucu duyulan inançtır.
- İdeoloji, "siyasal din" haline gelir.
- Yanılmaz addedilen partinin seçkinleri ve önderi, halktan kendilerini yüceltmelerini beklerler.

İkinci olarak totaliter rejimler hakkında Heywood'ın (2010, s. 140) temel vurgularını şu şekilde sıralamak gerekir:

- Müdahaleciliğin en geniş ve en aşırı şeklidir.
- Beşerî varoluşun her boyutuna nüfuz eden etkisiyle, her şeyi kapsayan bir devlet inşa edilmek istenir.
- Devlet, ekonomiden eğitime, kültürden dini ve özel hayata kadar doğrudan her türlü yapıyı denetim altında tutmak zorundadır.
- Kapsayıcı bir gözetim sürecini ve teröristçe yöntemlerle sağlanan bir asayişi normalleştirir.
- Sivil toplumu etkili bir şekilde söndürür ve özel alanı tümüyle ortadan kaldırır.

Üçüncü olarak totaliter rejimlere ilişkin Britannica Ansiklopedisi'nde (2022) belirtilen şu özelliklere yer vererek tamamlamak yararlı olacaktır:

- Nihai olarak tek bir karizmatik lider bulunur.
- Vatandaşların hayatlarının tüm yönlerini devlet otoritesine tabi tutan bir hükümet biçimidir.
- Güçlü bir merkezi kuralla karakterize edilir.
- Geleneksel toplumsal kurum ve kuruluşların cesareti kırılır.
- Maliyeti ne olursa olsun tüm kaynaklar belirlenen tek bir amaca yönlendirilir.

Özü itibariyle totaliter bir siyasal rejime geçildikten sonra her alanda iktidar olma amacı ile birlikte (Whaley, 2000) geleneksel tüm toplumsal kurum ve kuruluşların baskı grubu olma nitelikleri de bastırılmış olur (Skilling, 1966). Bu durum ise toplumsal dayanışma alanlarını daraltmış olacağından; toplum, tek bir birleşik yapıda toplanmaya zorunlu olarak sevk edilmiş olur. Böylece dinsel ve toplumsal bağlar, tümüyle yerini devlet ve onun belirlediği ideoloji üzerinden yapay bir alana oturmaya başlamaktadır (Britannica, 2022). Bu yöndendir ki totaliter rejim; "toplumun ve tekil yurttaşın yaşantısının tamamının denetim altına alındığı ve en ufak bir mahrem yaşantının devletin bilgisi, onayı ve düzenlemesi dışında mevcut olmasının mümkün ve arzulanabilir olmadığı bir siyasi rejimdir." (Kalaycıoğlu, 2014, s. 26). Hâsılı yalnızca eylemler değil fikirler ve hisler de denetlenmek istenildiğinden (Türk, 2022a, s. 271) ortaya otoriteryanizmin aşırı bir türü veya biçimi çıkmış olur.

2. DEMOKRASİ VE OTORİTERİZMDEN AYRIŞMA ALANLARI

Totalitarizmin çoğu tanımında "modern diktatörlük"; siyasal, toplumsal ve entelektüel hayatın tüm boyutlarının tamamıyla merkezileştirilmesini içerme -tek tip tasnif (*regimentation*)- ve mutlak ya da otokratik yönetimlerinin halklarını kitlesel olarak kontrol altına alma kapasitelerini aşan bir model olarak betimlenir (Bracher, 2003, s. 426). Üstelik örgütlenen, endoktrinasyona tabi tutulup harekete geçirilen halk kitleleri, en küçük ayrıntısına kadar belirlenmiş ve gösterişli bir şekilde sahnelenen halka açık tören alaylarının bir oyuncusu olurlar. Alman siyaset bilimci Karl Dietrich Bracher'a (2003, s. 428) göre ise, buradan murat edilen amaç, sosyal psikoloji bağlamında "yüceltilmiş teslimiyet" ifade eden ve ancak manipüle edilmiş bir "toptan oydaşma" sergilemektir: "Bu toptan oydaşma dogması, (...) önderle halkın tamamen özdeş olduğunu vurgulayarak ebedi ve temel tüm hükümet sorununu kökten çözmeyi amaçlar.".

Totaliteryanizm, sivil toplumun tamamen ortadan kaldırılmasını ve bir yönüyle de "özel olan"ın ilgasını ifade etmektedir. Bununla birlikte günümüzde demokratikleşme taleplerinin bir aracı olarak vurgulanan "sivil toplum", totaliter düşünce geleneğinde totaliter düşüncenin zorunlu bir engeli olarak değerlendirildiğinden açıkça zapturapt altına alınmasına odaklanılmıştır. Bu görüşü belirten Aslan'a (2010, s. 188, 210) göre, sivil toplum-devlet ayrışması, tam olarak totaliter düşünce ile gerçekleşmiştir.[7] Daha açık bir ifadeyle totaliter rejimlerin yapısal özelliği sivil toplumun anlam ve önemini gündemde tutmuştur. Bu bağlamda totalitarizmde devletin sivil toplumdan daha belirleyici rolüne karşın (bütünüyle yokluğundan kaynaklı sorunsallar) otoriterizmde, daha çok sivil toplum üzerinde devletin güçlü kontrolünün bulunması olarak belirir. Bir başka deyişle devletin sivil toplumu

[7] Sivil toplum ile devlet bağlamında Hobbes'un da Hegel'in de totaliter rejimi savunduklarına dair bir tartışma için bkz. Aslan, 2010, s. 199-200.

yasakladığı rejimlerin totaliter, belirli ölçüde özgürlük tanıdığı rejimlerin ise otoriter olması anlaşılabilirdir.

Totaliteryanizmi, bireysel ve toplumsal yaşamın tüm boyutlarını siyasallaştırarak "total iktidar"ı hedeflemesi yönüyle otokrasiden ve otoriteryanizmden ayırmak olağandır (Linz, 2000; Kahraman, 2022). Çünkü otokratik ve otoriteryan rejimlerin genellikle kitleleri siyasetten dışlayarak elde ettikleri siyasal iktidar tekeline ilişkin olarak daha mütevazı hedefleri bulunmaktadır (Heywood, 2010, s. 52). Bu yön, totaliter rejimler ile otoriter rejimler arasındaki farkı anlatmada; totaliteryanizmin özünün, her şeyi kuşatan bir ideolojiye, otoriter liderliğe verilen değere ve de toplum ve devletin ortak kimliği iddiasıyla toplumun tüm yönlerini kontrol etme ve yeniden oluşturma içermesi ile ayırt edilmiş olur. Bu nedenle Bracher, "devrimci dinamiği" atlamalarından ötürü Friedrich ve Brzezinski'nin totalitarizm tanımlamalarının eksik kaldığı düşüncesinde olmuştur (Kershaw, 2015, s. 25).[8]

Öte yandan totaliter rejimlerde siyasal katılmadan bahsetmek esasen mümkün değildir. Ancak yine de siyasal katılmanın bu rejimlerde bir işlevi varsa o da yöneticilerin kararlarını etkilemek değil, tek parti politikasının yürütülmesinde halkın aktif bir rol oynamasını sağlamaktır. Bu yönüyle halk, kitlelerin karar almasını değil, fakat alınmış kararların "yürütülmesine" katılmış olurlar (Fedayi, 2011, s. 124). Böylece totaliter rejimlerde devletin ve toplumun "genel irade"sini temsil ettiği iddia edilen bir önderin veya tekelci bir partinin -manipülasyonu ile- halkın, iktidara rıza göstermesi söz konusudur. Bu bağlamda "halk demokrasisi" maskesi altında iddia edilen "halkın diktatörlüğünün saf temsili" savı, bireyin maruz kaldığı zulmü meşrulaştırmanın bir kılıfı olarak değerlendirilmeyi mümkün kılar (Bracher, 2003, s. 427).

Tablo 1. Demokratik Rejimler ile Totaliter Rejimler Arasındaki Temel Farklar

Demokratik Rejim	Totaliter Rejim
Farklı düşünme ve davranışın hoş görülmesi/teşvik edilmesi	Tek bir düşünceye sarsılmaz bir inanç (hatta imanla) bağlanma
Özgürlükçü ve çoğulcu siyasal bir kültür ortamı benimsenir.	Aykırı düşünce kabul edilemez bir zafiyet ve tehdit olarak görülür/cezalandırılır.
Hükümetler ne kadar güçlü olursa olsun devletin tüm yapı ve kurumlarını kullanarak toplumdaki her yapıyı kontrol altına almazlar.	Teker teker toplumun her bir bireyini gözetim ve denetim altında tutabilme yeteneğine sahip
Daha uzun ömürlü rejimlerdir.	Demokrasiler kadar uzun ömürlü değildir.

[8] İtalyan kültür tarihçisi Luisa Passerini (1992) farklı bir bağlama temas ederek şöyle der: "Totalitarizm, siyasi, toplumsal ve entelektüel hayatı tamamen kontrol etme çabalarında mutlakiyetçilik ve otokrasinin daha önceki tezahürlerinin çok ötesine geçen 20. yüzyılın ürünleridir. Bu ürünler, modern sanayileşme ve teknoloji sayesinde mümkün oldular.".

Reform fikri, sürekli olarak olumlanır.	Reform düşüncesinin kendisi oldukça tehlikeli olarak görülür.

Kaynak: Kalaycıoğlu, 2014.

Totalitarizme eğilim gösteren rejimlerin, 20. yüzyıl öncesi diktatörlüklerden ve mutlakiyetçi hükümetlerden önemli bir farkını modern demokrasiyle kuşatıcı ilişkilerinin bulunması yönüyle yaklaşma; "kendilerini halk egemenliğinin daha yüksek bir biçimi olarak sunmalarını" dışlamadan mümkündür. İşte bu noktada Bracher'a (2003, s. 427) göre, sözde demokratik meşruiyet iddiasına karşın totalitarizm, demokrasinin özü olan insan hakları düşüncesine temelden karşıttır. Bu zıtlık, ister faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi insan haklarını açıkça inkar etme veya Leninizm ve hassaten Stalinist Komünizm gibi manipülasyon yoluyla temel hakları baltalama açısından olsun, fark etmemektedir.

Totaliter rejim, "totaliter demokrasi" ile de ifade edilebilmektedir (Murray, 1952; Arieli ve Rotenstreich, 2014; Langdon ve Tismaneanu, 2019). Bu yönüyle temel karşılaştırma ve ayrımlara dikkat kesilmekte yarar bulunmaktadır. Bir demokrasi, otoriter rejimlerdeki gibi adil ve özgür olmayan seçimlerle de tamamen demokratik olan seçim süreçleri ile de totaliteryanizme geçişi benimseyebilir. Ancak geleneksel toplumlarda toplumun her alanına, her yapısal varlığına müdahil olabilecek bir totaliteryan rejim, aynı kitlelerce ne ölçüde sürdürülebilir bir kabul oluşturacağı bir o kadar öngörülemezdir. Diğer yandan pek çok modern totaliter devlette görünüşte anayasal demokrasilerin kurumlarından pek az farklı olan parlamentolar, seçimler, partiler, mahkemeler, kanunlar gibi kurumlar oluşturmak yaygındır. Üstelik totaliter anayasaların kullandığı dil/jargon, genelde halk yönetimi veya demokrasi doktrini terimleri ile ifade edilir. Örneğin bu motto, Mussolini İtalya'sında şu şekilde ifade bulur: "(…) Ulusu çoğunluğa eşit tutan ve o çoğunluğun seviyesine indirgeyen demokrasiye karşıdır. Yine de Mussolini açısından faşizm, "millet niceliksel değil, olması gerektiği gibi niteliksel olarak düşünülüyorsa", demokrasinin en saf halidir.". Bu nedenle "totaliter demokrasi" de totaliter ve demokrasi kavramlarının ontolojik olarak zıtlığına vurgu yapmaya yarar sağlamaktadır (Yarcı ve Taşkesen, 2016, s. 559-560).

Bir parantez açmak gerekirse; totaliter rejimlerdeki anayasal demokrasi ifade eden kurumların varlığı; iktidarı sınırlandırmayı veya denetlemeyi değil, mutlak ve tartışmasız tek iktidarın (tek partinin) tüm siyasal, toplumsal, ekonomik, geleneksel vs. kurumlar üzerinde takip ve kontrolü için işlev gösterir. Bu durum totaliter rejim için bir yönüyle totaliter demokrasi özelliği iddiası göstermekle birlikte güncel Çin Komünist Partisi örneğinde bakıldığında; önce 2018 yılında Çin Anayasası'nda devlet başkanını iki dönemle sınırlayan kuralın kaldırıldığı ardından Kasım 2022'de Politbüro Konseyi üyelerinin de katıldığı 20. Ulusal Parti Kongresi'nde mevcut devlet başkanının iktidarını üçüncü dönem de devam ettirmesine tek bir muhalif

itiraz oluşturulmadan (ya da izin verilmeden) onay verildiği görülür (Euronews, 2022). Böylece Parti Kongresi, tek ve tartışmasız iktidar kaynağı ve gücü olarak işlevselleştirilir. Durum böyle olunca totaliter demokrasi teriminin kullanımı, çok da doğru bir kullanım tercihi olarak değerlendirilemez.[9] Buna karşın literatürde yer yer "halk demokrasisi" terimi ile "totaliter demokrasi" aynı anlamda kullanılmakla birlikte Yayla'ya (2012, s. 13) göre kesin olan, hem totaliter demokrasinin hem de çoğunlukçu (majoriteryen) demokrasinin liberal demokrasi olmadığıdır.

Totaliter rejim ile demokratik rejim arasında kesim ayrım niteliği taşıyacak pek çok karakteristik özelliğin olduğu görülmektedir. Bu yönüyle otoriteryan rejimlere göre, totaliter ve demokratik rejimler arası ayrımın yapılması daha kolay ve net bir açıklama olanağı sunmaktadır. Ek olarak "hukuk devleti ilkesinin", "temel hak ve hürriyetlerin anayasal güvencesinin" ve "sağlıklı işleyen bir kuvvetler ayrılığı mekanizmasının" gerçek manada yokluğu; totaliter rejimi, anti-demokratik bir rejim türü olarak tanımlamayı da sağlamaktadır (Türk, 2022a, s. 271). Bununla birlikte totaliter rejimlerde "resmi ideoloji", hem bir meşruluk kaynağı hem de yurttaşlar açısından bir görev halidir. Bu noktada totaliter rejimi, otoriter rejimden ayıran temel hususlar belirir (Türk, 2022a): İlki tüm kamu politikaları, resmi ideoloji doğrultusunda tayin edilir. İkincisi otoriter rejimlere kıyasla temel hak ve hürriyetler kesin bir şekilde askıdadır. Üçüncüsü resmi ideolojinin dışına çıkan veya tehdit eden her kimse, geniş ve yoğun ölçekli şiddete uğraması meşrudur. Bu nedenle pek çok otoriter rejimde görülen örneklerin aksine totaliter rejimlerde "baskı", rejime tehdit oluşturmayan insanları da sıklıkla hedefine alır (Marquez, 2019, s. 80).

"Totaliter devlet" ifadesi ile bir "polis devleti" ifadesini de birbirinden ayırmak gerekir. Kaldı ki polis devletinde polis, bilinen ve genelde tutarlı birtakım prosedürler/kurallar çerçevesinde görev yapar. Hâlbuki totaliter devlette yasa ve kurallar olsa da polisin ne yapacağı öngörülemezdir. Bu yönüyle belirsizlik, değişimin kestirilebilir olmasına izin verilmemesi ve tutarsızlık, totaliter devlette "polis"i tanımlamaya yetmektedir (Arendt, 1976, s. 419-436). Elbette bu muamma durumu, sadece kanunları uygulayacak polis teşkilatı ile sınırlı olmayıp bizatihi kanunlar için de geçerli olmuştur. Bunun izdüşümü olarak; Hitler döneminde hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmayan Weimar Anayasası'nı ve ancak 1933 yılında Alman parlamentosu *Reichstag* tarafından kabul edilen bir yetkilendirme ile anayasayı istediği zaman değiştirme yetkisi tanıyarak anayasanın kalkmasa da fiilen anlamsızlaşmasını örnek vermek mümkündür. Benzer şekilde Stalin de Marksizm-Leninizm yorumlarında da kendi yorumlarında da yorumlama yapmaya muktedir tek kişiydi ve istediği zaman yaptığı yorumlardan da vazgeçebilme hakkına sahipti (Britannica, 2022).

[9] Totalitarizmin demokrasinin karşıtı olarak tasarlanabileceğine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Sartori, 1987.

Bu kısımda teorik düzlemde totaliter rejimlerin genel hatları bu şekilde bir anlatıma olanak tanımakla birlikte tarihsel bir perspektifle uygulama tecrübelerini tek tek irdelemek ve bu bağlamda bu metnin diğer temel tartışma boyutlarına dikkat çekmek önem arz edecektir. Böylece hem teoride hem pratikte totaliter rejimlerin karakteristik yönleri kritik edilmiş olabilecektir.

3. TOTALİTERYAN REJİMLER VE UYGULAMA BİÇİMLERİ

Totaliter devlet anlayışının tarihteki en eski örnekleri olarak M.Ö. 325-185 yılları arası Hindistan'daki Maurya İmparatorluğu ile M.Ö. 221-207 yılları arası Çin'deki Çin Hanedanı gösterilirken; II. Dünya Savaşı sonrasında Mao Zedung'un Çin'i (1949-1976) ve Kim Hanedanı yönetimindeki Kuzey Kore (1948 -) örneklendirilmektedir (Lankov, 2002; Britannica, 2022). Bunlar içerisinde resmi adı Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti olan Kuzey Kore örneği, totaliteryanizmin yaşayan en güncel birkaç pratiğinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde ülkenin tek meclisli yasama organını oluşturan ve her beş yılda bir seçimleri yapılan Yüksek Halk Meclisi bulunmaktadır. 1990 yılından beri 687 üyeye sahip Yüksek Halk Meclisi, tek partiden değil üç partiden oluşmaktadır. 2019 parlamento seçimlerinde 17 yaş ve üstü kayıtlı seçmenlerin %99,9'unun oy kullandığı ve her seçim bölgesi için kayıtlı tek aday olabilen milletvekillerinin %100 oy alarak seçildikleri ilan edilmiştir (Sputnik, 2019). 2019 seçimleri ile Kore İşçi Partisi 607, Kore Sosyal Demokrat Partisi 50 ve Çendoist Chongu Partisi 22 üye ile temsil edilmektedir. Bu tablo, 2014 seçimlerinde de aynı şekilde sonuçlanmıştır (IPU Parline, 2014). Ancak diğer iki küçük parti, Kore İşçi Partisi'ne (KİP) bağımlıdır ve KİP'in Marksist-Leninist teorideki "öncü rolü"nü, varlıklarının bir koşulu olarak görmek zorundadırlar.

Kuzey Kore örneğinde görülen siyasal partilerin, totaliteryan rejimlerdeki bir parti dışındaki partilerin işlevsiz (daha çok görüntüsel) varlığını, görece daha esnek hali ile Doğu Almanya örneğine çekmek de mümkündür. Nitekim Doğu Almanya'da Sovyetlerin etkisi ile oluşturulan büyük koalisyonun en büyük ortağı olan Sosyalist Birlik Partisi (SED), aynı zamanda diğer tüm siyasal partilerin bağlı ve bağımlısı bir konumlandırmaya sahip olmuştur (Wagner, 1959; Grieder, 1998, s. 8). Bu nedenle koalisyon ortakları Hristiyan Demokrat Birliği, Liberal Demokrat Parti, Demokratik Çiftçi Partisi ve Milli Demokrat Parti, pratikte tümüyle iktidar partisinin denetimi altında işlev sağlayabilmişlerdir (Marquez, 2019, s. 74).

Tam totaliter rejimlerde ideolojilerin önemini salt bir unsur olarak nitelemek de doğru olmayacaktır. Örneğin Kuzey Kore'de ideolojinin sürekliliği de belirsizdir; önce *Juche*, sonra *Songun*; Marksist-Leninist düşünceye referans ve bağlılık zamanla zayıflamıştır (Kakışım, 2017, s. 77, 88). Özetle Kuzey Kore için ister "önce ordu düşüncesi" ister "üç partiden aslında tek bir parti" isterse de bir başka zorbalık ve tahakküm örneği gösterilsin, her biri totaliteryanizme çıkma potansiyeli ile varlık gösterir. Böylece hem tek ideoloji hem tek parti, kestirilebilir olmayan bir

totaliteryanlıkta farklı pratikler sergilemeye doğaları gereği (kabul etmeseler de) devamlı açık halde bulunabilirler.

Totaliter devletin 19. yüzyıldaki en iyi örnekleri olarak Hitler Almanyası (Lukacs, 1997) ve Stalin SSCB'si verilebilir. Bu görüşü paylaşan Heywood (2010), Saddam Hüseyin'in Irak'ı gibi modern bazı rejimlerin de totaliteryanizm özellikleri taşıdığını ifade etmiştir. Ancak daha önemlisi Mussolini'nin bir önceki kısımda belirtilen keşfindeki "totaliter devlet fikri"nin, Hegel'deki *altruizm* ve takipçileri arasındaki karşılıklı sempatiyi yansıtan "etik topluluk" inancından kaynaklandığı savına yer verilir. Böylece beşerî medeniyetin gelişmesi, ancak devletin büyümesine ve sorumluluklarının genişlemesine bağlı olarak değerlendirilir (Heywood, 2010, s. 140).

Totaliter rejim tipleri aynı zamanda otoriter rejimlerin özelliklerini hem kapsar hem de ötesi pratikler sunar. Bu yönüyle otoriterlik, totaliterliğin bir nedeni olarak değil bir sonucu olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu görüşü dile getiren Canatan'a (2019) göre, totaliter olmak, otoriter veya otoriteryan olmakla ilgili bir husus olmayıp devlet totaliter oldukça otoriterlik de devam edecektir. Esasen Mussolini İtalyasında Kilise gibi çeşitli toplumsal örgütlenmelerde geniş bir kontrolü elde edemeyen Faşist iktidar, pek çok projesini sürdürememiş ya da tamamlayamamış; iyi bir otoriter rejim ama eksik bir totaliter rejim işlevi göstermiştir. Bununla birlikte bir rejim ister otoriteryan ister totaliteryan olsun belirli otokrasi biçimlerinden biri olarak mutlaka değerlendirilmektedir (Palous, 2008, s. 2131).

Öte yandan "ideolojiler ve diktatörlükler" bahsinin totaliteryan rejimler açısından iki genel geçer ayrımını belirtmek gerekir. İlk olarak totaliteryan rejimlerin, genelde faşizm ve Marksizm temelli olduğu söylenebilecek olsa da bu rejimler için ideoloji, sürekli değiştirilebilir bir araç olmaktan öte değildir. Bu nedenle örneğin her bir faşist iktidar, Mussolini İtalyası gibi bir totaliteryan rejim inşa edememiştir. Faşizm, İspanya'da Francisco Franco Bahamonde ve Portekiz'de António de Oliveira Salazar ile de anılmış olsa da bu liderlerin olduğu dönemleri, totaliteryan rejimler olarak tanımlamayı gerektirmemiştir (Sabol, 2018). Nitekim örneğin 1932-1968 yılları arasında fiilen Portekiz Cumhuriyeti'nin *de facto* diktatörü olan Salazar, tıpkı Franco gibi Mussolini hayranı ve antisemit olmasa da Nazi yanlısı olmasına karşın diğer faşist rejimlere göre gerçek bir faşist rejim lideri olarak değerlendirilmemiştir (Roberts, 2002, s. 456-460). Başbakan Salazar, Anti-Komintern Paktı'nı imzalayıp II. Dünya Savaşı'na katılmayan Franco gibi tarafsız kalmış, Hitler gibi cumhurbaşkanlığı makamını da üzerine hiçbir zaman al(a)mamış, 1968 yılında rahatsızlanmasının hemen akabinde dönemin devlet başkanınca hemen görevden alınabilmiştir. Bu açıdan ister bir ideoloji ister bir diktatörlük biçimi, totaliteryanlığın tek başına ölçütü değildir.

Mutlak otokrasi ifade eden diktatörlük olgusu, örneğin Hitler ve Pinochet için doğru olup, rejim sınıflandırmasında Hitler açık bir şekilde totaliterliğe, 1973-1990 yılları arasında Şili'yi yöneten Augusto Pinochet ise

otoriterliğe dâhil edilir (Bayraktar Durgun, 2017, s. 176). Üstelik az evvel belirtilen Salazar örneği, hem klasik diktatörlük biçimlerinden ayrışmakta hem de kitleselleşme gibi totaliter eğilimlerden yoksun özellik göstermesi yönüyle (Costa Pinto, 1991, s. 4) ne faşizm literatürünün ne de totaliteryan literatürünün incelemelerinde sık rastlanmaz. Bununla birlikte "ideoloji, diktatörlük ve totaliterlik" üçlüsü bağlamında ise Kamboçya'daki Pol Pot liderliğindeki Kızıl Kmer Rejimi iyi bir örnek sayılabilir. Bu rejim, tarım sosyalizmine dayalı komünist bir devleti inşa etmek ve burjuva medeniyetini ülkesinde yok etmek iddiasıyla 1976-1979 yılları arasında ülke nüfusunun önemli bir kısmını katletmiştir. Marksist Maoist ideolojik temelli Pol Pot rejimi dönemindeki bazı totaliteryan pratikler şöyle sıralanabilir (O'Kane, 1993, s. 735; Hagood Lee, 2015, s. 1-4; BBC, 2018):

- Eğitim sisteminin kapitalizmi öğretmesi nedeniyle okulların kapatılması
- Öğretmen, doktor, akademisyen, sanatçı gibi eğitimli kesimi kurşuna dizdirme
- Şehirli insanları zorla çalıştırmak üzere kırsal kesime gönderme
- Çiftçi olmayan yozlaşmış insanları iyi insanlar yapmak üzere çiftçi hale getirme
- Budist, Hristiyan, Müslüman ibadethanelerini yıktırma
- Müslümanları domuz eti yemeye zorlama
- Vietnamlı azınlığı tümüyle ülkede yok etme
- Gözlük ve saat kullanan ve/veya yabancı dil bilen kimseleri öldürtme
- Yeni halk ve yeni düzen kurmak üzere kentleri boşaltma
- Tüm okulları, bankaları, gazeteleri ve dergileri kapattırma
- Masraf olmaması için insanları kesici aletlerle veya döverek öldürme
- Sınıfsız, parasız, eğitimsiz, eşitlikçi bir toplum projesi ile halk düşmanlarını yok etme

Görüldüğü üzere ideal bir ideolojik tipe mutlak iman (bu ideolojik tipin ne kadar devamlılık oluşturacağı üç yıllık ömrü itibariyle ispatlanamamış) ve her türlü sorgulanamaz ve öngörülemez özellikleri bulunan Kızıl Kmer Rejimi, doğal olarak totaliter rejimlerden bir rejim olarak (Hassner, 2010, s. 181) siyasal tarihin inceleme konusu olmuştur. Kaldı ki tüm bir toplumu mutlak bir kitleselleştirme seferberliğine yönlendiren, itiraz edenleri veya etmese dahi engel/fazlalık olacağı düşünülen her bir kimseyi yok ettiren bu rejim, ultra otokrasi ile totaliter bir rejimin tüm ana prensiplerini ve pratiklerini, 20. yüzyılın son çeyreği itibariyle üzerinde toplayabilmiştir.

20. yüzyılın ilk çeyreğine dönüldüğünde özellikle Batı Avrupa faşistleri pek çok örnekte iktidara gelmeden önce totaliter amaçlarını ya gizlemişler ya da reddetmişlerdir. Hitler'in 1934 ve 1935 yıllarında Almanya'daki Katolik muhaliflere baskılarının ardından Fransız faşistleri, Fransa'daki potansiyel Katolik taraftarlarını kendilerinden uzaklaştırmamak için uzun bir süre totaliter olduklarını inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Benzer şekilde Hitler de iktidara gelmeden önce totaliter amaçlarını tümüyle açıklamaktan imtina etse

de "Führer" olduktan sonra yalnızca mevcut siyasal gücü kontrol etmekle yetinmeyip kendinden önceki pek çok kurum, kuruluş ve yapıyı da kontrol etme çabası gütmüştür. Bu çerçevede kiliseler, üniversiteler, spor dernekleri, sosyal kulüpler, gençlik grupları gibi devlet dışı yapıları da hükmetmeye başlamış hatta Hitler Gençliği üyelerine Nazi karşıtı ebeveynlerini ihbar etmenin vatanseverlik olduğunu salık vermiştir (Britannica, 2022). Böylece gerçek manada hiçbir toplumsal yapının veya oluşumun ne bağımsız ne özerk hareket alanı sağlamasına izin tanınmaz.

Rejim tipleri üzerindeki çalışmaları ile tanınan siyaset teorisyeni Xavier Marquez, Çin ve Libya pratiklerinden de hareketle totaliterliğin parti iktidarının bir biçimi olarak analizini mümkün görür. Bu bağlamda Marguez (2019, s. 74-75), parti iktidarı türlerinin çoğunun aksine totaliter rejimlerin karakteristik özelliğini, siyasetle ilgisi açıkça olmayan sivil yapıların bile iktidar partisinin denetimi altında tutulması olarak örneklendirir. Nazilerin 1933 yılından sonra şarkı söyleme kulüplerinden spor kulüplerine kadar tüm bağımsız yapılar üzerindeki Nazizm adına mutlak tahakkümü, Sovyet Birliği'nden etkilenen rejimlerde devletlerin her işletmeye bir siyasi komiser ataması, örgütlü yaşamın tüm yönlerine yönelik pratiklerdir. Yine günümüz Kuzey Kore'sinde olduğu gibi ideolojinin onayladıkları dışında sansüre uğramayan yazılı ve görsel medya olamadığı gibi olduğu hallerde de dinleyenleri-izleyenleri dahi ağır cezalarla karşılaşmaktan kurtulamayabilir (BBC, 2021a).

Dünyadaki diktatörlük görüntülerinin en iyi örnekleri arasında totaliter rejimlerin gösterilmesi tesadüf değildir. Daha açık bir anlatımla; Nazi Almanya'sında kaz adımlarıyla yürüyen askerler, Çin'deki Kültür Devrimi için ortaya çıkarılan sanat eserleri ve Stalin'in Büyük Terör[10] döneminde iç mihraklara karşı (!) işlediği cinayetler, bir yönüyle diğer diktatörlüklere ya da demokrasi dışı rejimlere göre daha tekdüze görülemez. Bu görüşü vurgulayan Marquez (2019, s. 71); totaliter rejimleri, otoriter rejimlerden ayıran belki de en belirgin yönlerinden birini, daha fazla macera güden veya heyecan veren totaliter rejimlerin pratikleri üzerinden dikkate sunmaktadır. Bu nedenle modern diktatörlükler içerisinde totaliter rejimler, oldukça belirgin ve devasa hadiselerle tanınması yönüyle önemli tecrübeler sunmuşlardır.

Totalitarizm, yaygın anlamıyla tüm siyasal kurumları yenileriyle değiştirmesi ve tüm yasal, toplumsal ve siyasal gelenekleri ortadan kaldırması yönüyle diktatörlük, despotizm veya tiranlıktan ayrılan çeşitli yönleri de bulunmaktadır. Bu çerçevede Arendt'e göre, yalnızca siyasal düşmanlara değil tüm topluma terör uyguladığı için yeni bir hükümet formu olarak değerlendirilir (Arendt, 1976, s. 460-482). Yine ona göre, Nazi Almanyası örneğinde olduğu gibi *Holokost*, yalnızca Yahudilerle ilgili anlaşılmaktan

[10] Büyük Temizlik veya Tasfiye adı da verilen bu dönem, 1936-1938 yılları arasında Sovyet Rusya'da Komünist Parti'de (Lev Troçki yanlıları gibi), Kızıl Ordu'da ve ulus üzerinde mutlak gücü sağlamlaştırmaya yönelik geniş çaplı polis tutuklaması, keyfi infaz ve toplu katliamlarla yüzbinlerce insanın ölümüne neden olan siyasal operasyonu tanımlamaktadır (Getty, 2003).

daha öte bir yerde; Yahudilerin sadece bu gayenin "uygun temsilcileri/muhatapları" olarak seçilmiş olmalarından kaynaklı bir tutarlılık konusuydu. Bu nedenle totaliteryanizm, insanları korkutmanın ve tahakküm altına almanın bir şekilde yolunu keşfetme rejimi olmuştur.

Totaliteryanizm, her alana nüfuz eden bir ideolojik manipülasyona (hileli yönlendirme-güdümleme) ve dahası açık bir terör ve zorbalığa dayalı olarak tesis edilen kapsayıcı bir siyasal yönetim tarzına sahiptir (Heywood, 2010, s. 52). Bu bakımdan en kapsamlı ve en ölçekli örgütlü şiddet, totaliteryanizmde vücut bulmaktadır. Nazi Almanya'sında Yahudilerin uğradığı mezalim, mutlaka bir dış düşmanla ilişkilendirilmiş, Yahudiler, Nazilerin ideolojik hedeflerine "engel bir kitle tasarımı"na dâhil edilmiş, tüm devlet sorunları Yahudi ulusu üzerinden sorumlu hale getirilmiştir. Böylece tüm kamuoyu da onlara karşı tavır almış, asker ve polisin Yahudilere yaptığı her şey meşru görülmüştür (Britannica, 2022). Tüm bunlar, özü itibariyle totaliteryanizmde "propaganda"nın önemini üst düzeyde tutmayı gerektirmektedir (Arendt, 1976, s. 341-363).

Açıkça ifade edilebilir ki totaliter rejimlerde; "örgütlenme, iletişim ve propaganda", terör zorbalığı (*coercion*) veya baştan çıkarıcı ikna yoluyla herkesi içine alan bir denetim ve yurttaşların yaşam ve düşüncelerinin toptan mobilizasyonu ve koordinasyonu için araçlar sağlamaktadır (Bracher, 2003, s. 426). Ek olarak, tarihsel şartlar, toplumsal ve ulusal çerçeve ile benimsenen ideolojik tutum ve hedefler, ne kadar farklılık oluştursun oluştursun "iktidarın hükümet etme, manipülasyon ve baskı teknikleri kullanması", totaliter rejimlerde ortaktır (Bracher, 2003, s. 427). Bununla birlikte Sartori (1993), Brzezinski'nin şu sözünü aktarır: "Eğer totalitarizm üzerinde yazmaya dönecek olsaydım; totaliterliğin iki belirleyici -aslında tanımlayıcı- boyutunun "baskı" + "ideoloji" olduğunu iddia ederdim.".

Totaliteryanizmin pratiklerine dönülecek olursa; örneğin cinsel yaşama kadar müdahilliği, dünya siyasal tarihinde meşhur Nürnberg Kanunları ile gerçekleşmiştir (Phayer, 2001; Hirvonen, 2009; Rodby, 2009, s. 2-4). Bu yasalar içerisinde vatandaşlık statüsünün oldukça aşağı bir sınıfı olarak tanımlanan "Yahudiler" ile Almanların hem evlilik yapması hem de cinsel ilişkiye girmesi kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Üstelik Alman ırkını yeniden inşa etmek üzere 20. yüzyılın başlarında gündeme gelen ırksal hijyen/arındırma hareketi olan *öjenizm* benimsenmiş ve Alman kan dolaşımına kötülük aşılayarak Almanya'nın refahına tehdit görülen Yahudilerin biyolojik olarak temizlenmesi zaruri olarak değerlendirilmiştir. Kötü bir şöhreti bulunan Nürnberg'e ek olarak 1933 yılında üremeye uygun olmadığı düşünülen iki milyon kadar insanın kısırlaştırılmasına izin veren Kalıtsal Sağlığın Korunması Yasası ve yeni evli çiftlere kredi vererek doğum oranını artırmayı hedefleyen Evlilik Yardımı Yasası (Britannica, 2022), bahse konu boyutta dikkat çekici birkaç totaliteryan yasal düzenlemeyi örneklendirmektedir.

Yukarıdaki durum bir yönüyle de totaliter Alman Nazi rejiminin geniş ölçüde ırkçılık üzerine bina edilmiş ideolojik temeli ile ilgilidir. Nitekim Alman ırkının üstün ırk olması nedeniyle dünyaya hâkim olmasının kaçınılmaz oluşuna dair mutlak inanç ve doğaları gereği kötü bir ırk olan Yahudilerin yok edilmesinin bir o kadar gerekli olduğuna dair kabulün şiddetli biçimi, Alman totaliteryanizmin ideolojik temelini şekillendiren unsurlarını oluşturmuştur. Bir mukayese yapılırsa 1922-1943 yılları arasındaki İtalyan faşizmi, devletçiliğin, temelde "totaliter" bir devlete sonsuz itaat ve biatle gerçekleşmesinin aşırı biçimi olarak varlık gösterirken; 1933-1945 yılları arasındaki Alman Nasyonal Sosyalizmi ise Alman halkının üstün ırk olduğu iddiası ile dünyaya hâkim olması gerektiğine dair Aryanist inanç ve doğaları gereği kötü olarak tasvir edilen Yahudilerin süpürülmesi kabulü (Heywood, 2010, s. 90) ile her iki örneği, yine de totaliteryan olarak nitelemeye yetmiştir.

Darwin'in akrabası olup onun biyolojik evrim teorisinden etkilenen Francis Galton tarafından icat edildiği kabul gören bir terim olarak ve Türkçeye "ırk ıslahı"[11] projesi olarak da çevrilebilecek olan öjenizmin elbette totaliteryan rejimlerde görülen pratikleri kayda değer olmuştur. Bununla birlikte öjenik siyasetin yalnızca totaliter rejimlerde görüldüğü düşünülmemelidir. Otoriter ve demokratik rejimlerde de öjenik politikalar uygulanabilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada gibi ülkelere ek olarak İskandinav ve Latin Amerika ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nde öjenizm kendine yer bulmuştur. Örneğin İskandinav ülkelerde, ABD'de ve Nazi Almanyası pratiklerinde öjenizm, bilimsel bir nüfus politikası olarak sunulmuştur (Durgun, 2015). Dolayısıyla Heywood gibi bir kısım yazarların yalnızca faşizm pratikleri üzerinden örneklendirdiği öjenizm, yalnızca totaliteryan rejimlere de hapsedilmemelidir. Bu hususta örneğin ABD'nin Nevada eyaletinde 1861 yılında yasalaşan *Irklar Arası Evlilik Yasağı Kanunu* (*Anti-Miscegenation Laws*), zamanla on üç eyalette daha uygulama alanı bulmuş ve ancak 1967 yılında Yüksek Mahkeme (*Supreme Court of the United States*) tarafından iptal edilene kadar yürürlükte kalabilmiştir (Ergün, 2022, s. 9).

Bu kısımda bir yönüyle karşılaştırma olanağı sunacak şekilde ülke örnekleri olarak incelenen hususları; iktidar, devlet işlevleri, bireysel ve toplumsal temel hak ve özgürlükler ile iktisadi alan olmak üzere dört temel boyutta değerlendirmek ve ilgili bulguları belirginleştirerek tamamlamak yerinde olacaktır.

İlk olarak siyasal iktidar açısından totaliter rejimler her ne kadar tek bir ideoloji ve tek bir parti, özellikleri arasında dile getirilebilse de özünde totaliter bir lideri kaçınılmaz kılmaktadır. Totaliter lider kaçınılmaz olunca da totaliter ideoloji ve partinin ne ölçüde önemli olduğu tarihsel pratikler

[11] İlk örneklerinin Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde görüldüğü belirtilen ve ırk yetiştiriciliği veya nesil geliştirme bilimi olarak modern dönemde ortaya çıkan öjenizm terimi, pozitif olarak istenilen niteliklere haiz nesillerin teşviki ve yetiştirilmesi; negatif öjenizmde ise istenmeyen niteliklere haiz soyların/ırkların kurutulması anlamlarında kullanılmaktadır (Kalaycıoğulları ve Akgündüz, 2019, s. 89-91).

açısından tartışmalı hale dönüşmektedir. Böyle olunca da "iktidar" ile "lider" eşdeğer olmaktadır. Bu nedenledir ki Stalin örneğinde olduğu gibi partisi ve/veya parti elitleri tarafından dahi denetimi mümkün olmayan ve ülkenin cisimleşmiş hali olarak kabul edilen bir lider kültü söz konusuydu (Bayraktar Durgun, 2017, s. 196). Bu kült; lideri, ülke ve devletle sarsılmaz bir bütün olarak ve ayrı düşünülmesi halinde hem ülkenin hem devletin yok olacağına dair bir sonuç öngörüsü üzerine inşa etmektedir.

İkinci olarak devlet işlevleri açısından ilk temel vurgu, kuvvetler birliği üzerinedir. Totaliteryan rejimler çok büyük ölçüde gerçekte tüm devlet fonksiyonlarını bir bütün halinde işletme amacı gütmektedir. Bu bağlamda yargı, yasama ve yürütme erkleri arasında ne görece bir özerklik ne yumuşak bir kuvvetler ayrılığı bulunmaktadır. Ortada tümüyle katı bir kuvvetler birliği söz konusudur. İkinci temel vurgu ise devlet işlevlerinin yürütülmesine dair tüm hizmetlerin ifasında, prosedüründe ve protokolünde totaliter hedeflerin hiçbir suretle ihmal edilmemesi gerekliliğidir. Mutlak totaliteryan intizam, mutlak totaliteryan emretme/emir alma, mutlak totaliteryan iş ve eylem sorumluluğu ve mutlak olan daha pek çok görev, devlet işlevlerinin ayrılmaz bir parçası olmak zorundadır.

Bireysel hak ve özgürlükler bağlamına gelindiğinde öncelikle iki noktayı vurgulamak gerekir. İlki toplumun totaliter ideolojinin projelerine bağlılık ve sadakat duyduğunu devamlı olarak rejime ispatlaması beklenir. İkincisi totaliter rejimler, toplum bilincini biçimlendirmeye, diğer rejim tiplerine göre daha fazla önem verirler. Bu nedenle Eritre örneğinde görüleceği üzere kitle iletişim araçları üzerinde dahi mutlak ve tekelci bir kontrol alanı geliştirilir.[12] Bu iki duruma ek olarak sivil toplumun, sınıfların, ayrı ve aykırı düşünmenin tasfiye edildiği bir rejim pratiğinde yurttaşların ne grupsal olarak ne de birey olarak temel hak ve özgürlüklerinden bahsetmek olanaksızlaşır. Katı, dikey yönlü, tam disiplinli ve bol cezalandırıcı bir düzende "yaşam hakkının korunması", en üstün ve yüce hak olarak yeterli görülmeye başlanır. Çünkü ortada yurttaşların gerekirse yaşam haklarını da her an değiştirebilecek (bazen aleni veya faili meçhul cinayetler, suikastlar,

[12] Parlamento, ülke kurulduğundan beri aynı cumhurbaşkanınca şekillendirilmekte, tek parti dışında örgütlü başkaca bir politik grup bulunmamakta, özel sermayeli haber medyası bulunmayan tek Afrika ülkesi olup tutuklamalar ve insan hakları ihlalleri Uluslararası Af Örgütünce belirtilmekte, ulusal seçimler ülke gündeminde bulunmamakta, 1998 yılından beri anayasa süresiz olarak askıda kalmaya devam etmektedir. Ülkenin kurucu lideri ve hâlihazırdaki tek otoritesi olan devlet başkanı Isaias Afwerki, Mao'nun Kültür Devrimi adı verilen süreci sırasında askeri ve ideolojik eğitim almak üzere Çin'e gitmiş, oradaki kültün etkisiyle Eritre Kurtuluş Hareketini (ELF) şekillendirmiştir. Afwerki, Eritre Katolik Kilisesi'ne ait sağlık kliniklerini kapattırmış, seçimler sorulduğunda "ne seçimleri" diyerek anlamsız görmüş, etnik ve dini mezhepçiliği bir felaket olarak görerek Tigrayan etnik kökenini hiçbir şekilde dile getirmemiş, siyaseti sevmediğini ancak bunu kutsal bir görev olarak yerine getirdiğini söylemiştir. Hatta hiçbir gerekçe bildirilmeden Covid 19 aşılarını ülkede kullandırtmamış, ABD'li yetkililerle resmi bir etkinlikte domatesleri gerekçe göstererek gerilim oluşturabildiği de iddia edilmiştir. Eritre, Rusya'nın Ukrayna işgalini kınayan BM Kararına ret oyu vermiş, dış borçlarını çoğunlukla Çin'den almış, Yemen ve sınır komşuları ile savaş haline girmiş, Güney Osetya ve Kırım'ı dışişleri bakanı düzeyinde ziyaret ederek ülkesi adına meşruiyet oluşturmaya çalışmıştır (DIA, 2022).

kaçırılmalar vs.) çeşitli ve beklenmedik yöntemler gerçekleşebilir ve meşru addedilir.

Dördüncü olarak totaliter rejimlerde iktisadi alan karşılaştırmalarının ortak iki noktada pekişmesinden söz edilebilir. İlki iktisadi gelişmişlik düzeylerinin ne olduğunun rasyonel verilerle bilinmesi/öğrenilmesi daima olanaksızdır. Çünkü totaliter rejimler, iktisadi geri kalmışlığı hiçbir şekilde kabul etmediklerinden iktisadi kalkınmaya, sanayileşmeye ve ilerlemeye yönelik hedefleri -gerçek değilse bile- sürekli dillendirmeyi yeğlemektedir. İkinci olarak devletin iktisadi yaşamdaki rolü, kati suretle devlet kontrolünde şekillenmek üzere kuruludur. Bu kontrol alanı yer yer ekonomik liberalizasyona kısmen izin veren Çin gibi örnekleri gündeme getirse de bu tür sapma sayılabilecek hususlar, sapma olarak tartışma konusu dahi edilmeyip varsa olumlu çıktılar yalnızca total hedeflerin başarısı olarak serdedilir. Böylece örneğin kapitalist dünya gibi karşıt düşmanların araçları, totaliteryanlarca yürütülürse "vardır bir bildikleri" olarak (hatta belki de buna da müsaade edilmeyecek şekilde başka kılıflar öne sürülerek) kamuoylarınca okunmak zorunda bırakılır.

Bu kısımdaki tüm ilgili tarihsel ve/veya devam eden olaylar, düzenlemeler, gelişmeler ve dört temel bağlamda ortaya konulmaya çalışılan bulgular; bugün ve gelecekte totalitarizmi tartışmayı yeterince gerektirecek imkânları taşımaktadır. Üstelik fanatizmin, radikalizmin, fundamentalizmin ve popülizmin geçer akçe olarak dünya toplumlarında öyle ya da böyle kabul ve varlık alanı oluşturmasının bugünün dünyasında devam ediyor olması, bu olası siyasal öngörü ve savları tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Örneğin özellikle Batı Avrupa'da aşırı sağcı popülizm bağlamında siyasal İslam'ı yeşil totaliteryanizm içerisinde değerlendiren görüşlerin varlığı (Kahraman, 2021b, s. 1141) ve popülist siyaset anlayışının totaliter rejimlerde kazandığı normallik (Kahraman, 2021a, s. 256) önemli hususlar olarak karşımızda durmaktadır. Hatta küresel salgın süreçlerinde popülist siyasal liderlerin ve partilerin ortaya koydukları söylem ve tutumlar (Kahraman, 2021c), henüz olmasa da ilerleyen döneme dair totalitarizm adına bu tür paradigmalar yönüyle de kayda değer ipuçları vermektedir.

4. TOTALİTARİZMİN GELECEĞİ

Totaliter rejimde her türlü toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı (aile, okul, işyeri, sendikalar vs.) tek bir siyasal ideoloji, parti ve liderin kontrolü ve düzenlemesi altında şekillenmek zorunda olup günün her vaktinde herkes herkesi takip edecek, denetleyecek, gerektiğinde devlet ajanlarına bildirmede tereddüt etmeyecek; böylece yalnızca ebeveynler çocuklarını değil çocuklar da ebeveynlerini denetleyecek ve hatta jurnalleyecektir. Bunu diğer tüm toplumsal etkileşim alanlarında da aynı şekilde düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle ortaya konulan tekil bir ideolojik anlayışın, bir tür inanç sistemi veya davranış rehberi olarak topluma egemen olması beklenir. Kaldı ki bu ideolojik çerçeve, mükemmel olarak kabul edilen bir siyasal

sistemin de tanımını vermiş olur. Bu durumda mükemmelden kopuş veya reform fikri, "bozulma", "yok oluş" ve "meşruluk sorunu" olarak anlaşılır ki Sovyetler Birliği'nin (SSCB) 1985 yılında başlattığı reform sürecinin altı yıl sonra totaliter rejimin sonunu getirmesi, bu endişeyi en iyi şekilde açıklamaya yetmektedir (Kalaycıoğlu, 2014, s. 26-27).

Devletin temel işlevlerini oluşturan unsurların, yürütme veya yasama organlarının herhangi birinde toplanmasının (meclis hükümetleri gibi biçimlenmeler) monarşik yapılara dönüşme potansiyeli, onları totaliter rejimlerin birer oluşum kaynağı haline dönüştürebilir (Başbuğ, 2014). Hitler'e bakıldığında "yetki kanunu" ile elde ettiği demokratik güçle tüm erkleri kendisinde topladığında, önce Führer, sonra parti kendisi, doğum günü ulusal kutlama günü, yasa Hitler olmuştur (Bayraktar Durgun, 2017, s. 203-204). Bu nedenle sandıktan sandığa salt seçimlerin varlığı yahut demokratik siyasal kurumların bulunmuş olması, ne otoritaryanizme ne de totalitaryanizme engeldir. Üstelik bu potansiyel, yalnızca geçmişin konusu değil günümüzde dahi varlığını sürdürme kabiliyetine sahiptir (Palous, 2008, s. 2142). Bu açıdan büyük iktisadi krizler, toplumsal bunalımlar, tarihsel onur kırılmaları, ideolojik kültler vs. sıralanabilecek pek çok husus çerçevesinde ve totaliteryan iktidar arzusundaki bireyler, toplumsal gruplar ve partiler açısından totaliterlik, önemli bir siyasal konudur.

Demokratik siyasal rejimlerin totalitarizme dönüşme olasılığına işaret edilebilecek birkaç hususu tartışmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki parti yapılarına ilişkindir. Bir ülkede siyasal parti yapılarının katı ve tavizsiz hiyerarşik ve aşırı disiplinli özelliklerini, örneğin bir başkanlık hükümeti sisteminde işletmek, siyasal sistemi totaliter yapıya kapı aralama olanağı sunabilir (Başbuğ, 2014). İkincisi ister parlamenter ister başkanlık hükümeti olsun siyasal istikrarsızlıklar, politik kültür, toplumsal ve iktisadi bunalımlarının da etkisiyle totaliter hedefli liderlerin ve partilerin, demokratik siyaset içerisinde yükselmesi de mümkündür. Örneğin 1932 yılında iki defa yapılan seçimlere rağmen başarılı hükümetlerin kurulamaması veya başbakanların uzun ömürlü olmaması sonrası dönemin Almanya cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg, 30 Ocak 1933 tarihinde Adolf Hitler'i başbakanlığı atamıştır (Koch, 1985, s. 39; Ziemann, 2018, s. 892). İşte böylece yakın gelecekteki yeni rejimin ilk ciddi yapıtaşı konulmuştu.

5 Mart 1933 tarihine gelindiğinde Almanya'da yapılan federal seçimlerde Adolf Hitler'in Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), oyların %44'ünü alarak Reichstag'ın 647 sandalyesinden 288'ini kazanmış ve Hitler, Alman Ulusal Halk Partisi ile bir koalisyon kurmuştur (BBC, 2023a). Nazi Partisi dışındaki partiler sırasıyla Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 121 (%18), Almanya Komünist Partisi (KPD) 81 (%12), Hristiyan demokrat Alman Merkez Partisi (Zentrum) 74 (%12), muhafazakâr milliyetçi Alman Ulusal Halk Partisi (DNVP) 52 (%8) ve Bavyera Halk Partisi (BVP) 20 (%3) sandalye kazanmıştır. Ancak bu seçimler Hitler diktatörlüğünün başlamasından önceki son özgür ve çoğulcu seçimler olarak kalmıştır (Evans,

2005: 20). Nitekim komünist parlamenterlerin oy kullanmalarına izin verilmemesi, sosyal demokratların ret vermesine karşın Zentrum'un ikna edilmesiyle 378 oyla ülkeyi kararnamelerle tek başına yönetme yetkisi verilen Hitler, 1933 Ağustos'unda tek partili sisteme geçiş ilan etmiştir. Böylece sandık, artık Hitler iktidarının totaliteryan hedefleri için bir tür engel veya olası sonuçlarında politik darbe niteliği taşıyabilecek bir mesele olmaktan kurtarılmış oldu. Süreç içerisinde 3 Temmuz 1934 tarihli Uzun Bıçaklar Gecesi gibi pek çok seri cinayet ve tasfiye ile muhalefetin her türlüsünü yok etme siyaseti sürdürülmüştür (BBC, 2023b).

Darbe girişimi nedeniyle 1923-1928 yılları arasında cezaevinde kalan sabıkalı Hitler, hapisten çıktıktan sonra demokratik yollarla iktidarı hedefleyeceğini deklare eden ve kendisine güvenenlerin her geçen gün çoğaldığı bir lider olarak, 1934 yılının Şubat ayında KPD'yi ve Haziran ayında SPD'yi kapattırıp, tüm sağ partileri de dağıttığını unutmamak gerekir. Üstelik Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümü üzerine bu makamı da üzerine alarak 1934 yılında ülkenin hem başbakanı hem cumhurbaşkanı (Führer) olmuştur (BBC, 2023b). Nihayetinde Hitler'in demokratik ve rekabetçi seçim süreçlerinin akabinde bir gün seçimleri de lağvederek Almanya'da mutlak iktidar elde etmesi veya Stalin'in Komünist Parti ve aydınlarını tasfiyesi, demokratik pek çok rejimin geleceğine dair çok önemli tecrübeler sunmuştur.

Demokratik mekanizmalarla (kabataslak anayasal seçimler ve sandık sonuçları ile) iktidara gelen pek çok siyasal önderin bir süre sonra anayasa ve yasaları hiçe sayacak pratiklerini çeşitli gerekçelerle kanıksamak/meşruiyet kazandırmak; bir süre sonra o önderin her türlü tutum ve eylemini hayata geçirmeye engel veya sınırlandırıcı mekanizmaları anlamsızlaştırabilir. Hatta sorunlu ilan edilen demokratik mekanizmalar, bazen sözde zaferler için de korunabilir. Örneğin çok yakın tarihli bir örnek olarak 26 Mayıs 2021 tarihli Suriye başkanlık seçimleri gösterilebilir. Buna göre Beşşar Esed'in oyların %95,1'ini aldığı, diğer iki rakibinin ise %1,5 ve 3,3'te kaldığı ilan edilmiştir (BBC, 2021b). Göstermelik adaylar (aslında yalnızca bir gerçek adayın varlığı), seçim hilesi, sandık güvenliğinin yokluğu ile demokratik sözde zafer elde edilmiştir. Birleşmiş Milletler gözetimine dahi izin verilmeyen seçimlerle 13 Kasım 1970 tarihli askeri darbe ile iktidara gelen baba Hafiz Esed ile başlayan rejimin böylece yarım asırı geçen ömrü tescil edilmiş oldu. Ülkenin neredeyse her alanında totaliteryan siyasetin izleri görülen bugünkü Suriye'de "seçimler ve parlamento", bir akrobasi gösterisi olarak ama mutlak otokrasi için korunmaya devam etmektedir.

Totaliter rejimlerin karakteristik özelliklerini izah eden yaklaşımlar, totaliteryanizmin çeşitli türleri olduğunu esasen açıklamaktadır. Ancak bu durum özellikle faşizm, nasyonal sosyalizm ve komünizm ideolojileri arasındaki katı farklılıklardan doğmaktadır (Bracher, 2003, s. 426). Dolayısıyla totaliter rejim yaklaşımlarındaki farklı yorumlamaları, bu yönüyle düşünmek gerekir. Bu açıdan totaliter rejimlerin kendi içerisinde farklı pratikler taşıyabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca yöneten-yönetilen

ilişkileri açısından modern üçlü tasnif (demokratik-otoriter-totaliter) (Sabancılar Eren, 2019, s. 397) genellemesi, bu çalışma mantığı açısından da doğru bir tercihe işaret etmektedir. Bu kısımda son olarak geleceğe yönelik yönelimleri ifade etmesi açısından Bracher'ın (2003, s. 428) şu analizini kaydetmek gerekecektir:

> *"(...) içinde bulunduğumuz bunalıma gebe kitle demokrasileri, kitle hareketleri ve derin toplumsal değişim çağında totalitarizmin bazı öncül ve öğeleri varlığını sürdürebilir. (...) güvenlik ve düzene duyulan duygusal ihtiyaç, her türlü sorunu çözebilen bir siyasal akideye duyulan ülkücü arzu ve erki ele geçirme talepleri, (...) gelecekteki önderleri, bu potansiyeli kullanmaya teşvik edebilir. (...) Devletin ve toplumun totaliter örgütlenmesine ilişkin kural ve talepler, yalnızca geçmişe ait olgular ve iki dünya savaşı arasındaki dönemin tarihsel şartlarına münhasır değildir. (...) George Orwell'in 1984 adlı kitabında bir uyarı olarak kurguladığı totaliter imgelem henüz ortadan kalkmamıştır."*

Hal böyleyken belki de düşünülmesi ve tartışılması gereken şöyle bir sorunun makul olduğu iddia edilebilir: "Totaliteryanizmin geleceği var mı?". Var veya yok yahut her ikisi. Var olduğu, demokrasilerin yaşadığı pek çok kriz ve otoriter bir kısım rejimlerin ürkütücü toplumsal karşılığı üzerinden savunulabilir. Yok olduğu, bu ideolojinin uzun vadeli tecrübeler barındırmadığı üzerinden tartışılabilir. Her ikisi ise bugün totaliteryan yaklaşımların (tutum, davranış, yaklaşım tarzı vs. üzerinden) hem demokrasilerde hem de otoriteryan rejimlerde siyasal yaşamın pek çok boyutunda; izdüşümü niteliğindeki –en azından söylemlerde de olsa- örneklerde yaşıyor olduğu savları ile düşünülebilir. Elbette daha farklı kritikleri geliştirmek ve tartışmak, bu rejim tipinin altında yatan birbirinden farklı dayanakları (toplumsal kültür, ulusal hassasiyetler, popülizmin yükselişi vs.) doğru doldurmakla yakından ilişkili olarak sürdürülmeyi gerektirecektir.

Tüm tartışma ve ayrımların üzerine temelde "tam anlamıyla totaliter" (Hitler Almanya'sı) ve "tama yakın totaliter" (Mussolini İtalya'sı ve Stalin Rusya'sı) olmak üzere modern dönem totaliter rejim tasnifini iki boyutta yapmak mümkün görünse de totaliter pratiklerin doğası yönüyle daha fazla tür kategorisinin eklenmesi olağandır. Bu nedenle temelde uygulama sonuçları itibariyle "tam totaliter",[13] "tama yakın totaliter"[14] ve "yarı totaliter"[15] (Lenin Rusya'sı, Saddam'ın Irak'ı gibi) olarak, totaliteryan rejimleri sınıflandırmak mümkündür. Yarı totaliteryan olamamış rejimler ise daha çok otoriterizm

[13] Tam totaliter (*full-totalitarian*) (Ebenstein, 1958; Cavalli, 1986; Gasiorowski, 1990), tam gelişmiş totaliter (*full-blown totalitarian*) (Murray, 1952; Burrowes, 1969; Arato, 2002; Linehan, 2004; Inkeles, 2013), tam teşekküllü totaliteryan (*full-fledged totalitarian*) (Gleason, 1995) ya da tam ölçekli totaliterlik (*full-scale totalitarianism*) (Cassinelli, 1960) olarak da kullanımları bulunmaktadır.

[14] Totaliter olan ancak tam anlamıyla totaliter bir siyasal rejimi oluşturamamış rejimler için bu tür isimlendirmesi önerilmektedir. Genelde belirli alanlarda (partide ve geleneksel bazı kurumlarda) iktidar gücü tümüyle kontrol altına alınamamıştır. Bu alanlara ek olarak ülkenin belirli bölgelerinde federasyon ya da özerk yönetim yapısı ve/veya bir kısım sivil toplum yapılarının (dini kurumlar, sendikalar, aşiretler vb.) varlık sürdürmesi kısmen de olsa devam ediyorsa önemli ölçüde yarı totaliteryanizm önerilmektedir.

[15] Literatürde pek çok ülkenin siyasal rejim incelemesinde yarı totaliterlik (*semi-totalitarian(ism)*) kullanılmaktadır (Nispet, 1943; Bergman, 1998; Watier ve Markova, 2004; Palonen, 2015).

veya demokrasiyi henüz tümüyle terk edememiş iktidarlardır. Bu nedenle totaliteryanlıkta bir sınıflandırma olarak "az totaliteryan" (*light-totalitarianism*) tasnif eklemesi, bu durumda doğru görülemeyecektir. Nasıl Salazar gibi liderler için iddia edilebilecek olan *light faşizm*, o iktidar rejimini faşist olarak tanımlamayı ve değerlendirmeyi zayıflatacağı gibi siyasal rejimleri sınıflandırmada light totaliteryanizm önermesi de mümkün olmayacaktır.

Yarı totaliteryan rejimler bağlamında ise iki boyuta temas etmek gerekecektir. İlki tüm siyasal kurumlar ve güvenlik gücü ile ülkede mutlak hâkimiyeti bulunan ancak "arzu etme yönünden hevesli/temayüllü totaliter" rejimlerden bahsedilebilir. Örnek olarak Müslüman Kardeşler Hareketini tümüyle silerek mutlak totaliter iktidarına hiçbir zaman kavuşamamış Hüsnü Mübarek dönemi ve henüz tüm rakip nitelikteki siyasal yapıları Afganistan içerisinde tasfiye edememiş yeni Taliban rejimi verilebilir. İkinci olarak ise tüm ülke hâkimiyetini meşru şiddet araçları ile kontrolü altında tutamayan ancak kontrolü altında tuttuğu bölgelerde totaliteryanizmi işleten Baas rejimleri örneklendirilebilir. Bu tür rejimler bir yönüyle hem yıkılışa yakın ve tam totaliter olamamış hem de ultra otoriter siyasal rejim özelliklerini birlikte taşımış olduklarından totaliteryan rejim sınıflandırmalarının bu çalışmadaki "yarı totaliteryan" kategorileştirme önerisine uygun düşmektedir.

Az evvel dile getirilen "az totaliteryan" tasarımı fikri ise; özünde bir totaliteryanlık için sınıflandırılma türü olamayacağını vurgulamak adına bu çalışmanın bir tartışma önermesi olarak ortaya konulmuştur. Çünkü birkaç "uygulama aracı yönünden" totaliter özellik taşımak, rejimi totaliteryan yapmaya yetmemektedir. Buna örnek olarak ise ulus devlet demokrasilerinde görülen ve öjenik politika benimsemiş devletler gösterilebilir. Kaldı ki ABD'de 20. yüzyılda farklı eyaletlerde görülen beyaz ırktan biri ile siyah ırktan birinin evliliği nedeniyle uygulanan para ve hapis cezaları ile Hitler iktidarındaki uygulamalar eşdeğer değildir. Birinde tüm toplum her açıdan kuşatılmış öngörülemez kurallar ve itiraz edilemeyecek kurumlarla varlık gösterirken, bir diğerinde savunanlara rağmen itiraz edebilecek toplumsal yapı ve itiraz edilebilecek kurumlar bulunabilmekteydi. Nihayetinde alternatiflerin varlığı ve yokluğu, temel farkı ortaya koyabilmektedir.

Günümüzde dünyasında demokratik olmayan rejimlerin elbette büyük çoğunluğu totaliter değildir. Tam anlamıyla totaliter olan rejimlerle de sıklıkla karşılaşılmaz. Günümüzde yaşayan en belirgin örnekleri olarak Eritre ve Kuzey Kore verilebilir. Ancak totaliter tutum, totaliter hedef, totaliter uygulama araçları, totalitarist teoriler, totaliter ideolojiler, bir şekilde varlıklarını hem otoriteryan hem de demokratik rejimlerde sürdürebilmektedir. Bu durum, totalitarizmin geleceğini belki yalnızca 21. yüzyılda tartışmasını tamamlayamayacak kadar ciddi olarak karşımızda tutabilecektir. Dünya; din, ırk, mezhep, para, altın, silah, güç, ideoloji, teknoloji, hastalık, yoksulluk, başkaca bir meta vs. pek çok bağlamı bahane

edebilecek totaliteryan olası rejim heveslilerine, ideologlarına ve partilerine hala sahiptir.

Sonuç

Totaliter devlet anlayışında diğer tüm öncelikler yerini sanayileşme ya da emperyalizm (işgal-fetih) gibi birtakım özel hedeflerin gerçekleştirilmesine yerini bırakır. Bu yönüyle hedefe ulaşmayı sağlayacak her ne olursa olsun desteklenir, engelleyici tüm odaklar tasfiye edilir ve devletle çatışmasına fırsat vermeyecek düşmanlarla (hayali veya gerçek) daima savaş halinde olacak bir ideoloji yaşatılır. Bu nedenle herhangi bir muhalif ses, ağır bir şekilde şeytanlaştırılır, iç siyasal farklılıklara tahammül edilmez ve en nihayetinde hedefin peşinde koşmak, totaliter devlet için tek temel ideolojik gaye olduğundan, hedefe ulaşıldığı da asla kabul edilmez.

Her ne kadar totaliterlik, 1920'li yıllarda Mussolini tarafından icat edilmiş olsa da bu rejimler için olumsuzlama ve karşıtlık içeren bir terim özelliği kazanmıştır. Bu rejim türünün modern dönem anlamlandırması bağlamında ortaya çıkışı, I. Dünya Savaşı akabindedir. Bununla birlikte Hitler örneği, elbette hiçbir neden yokken totaliteryan olmamıştır. Bu nedenle totaliter rejimlerde liderin konumu dikkate alındığında bizatihi liderin incelenmesi, bu rejimleri anlamanın bir ön şartı olarak değerlendirilebilir.

Totaliter rejimler, yaygın tanımlamaların aksine tek partili olmayabilir. Üstelik tüm totaliter rejimler, ister tek bir ideoloji isterse de tek bir parti olsun; tek bir önderlik/liderlik üzerinden uygulama bulmaktadır. Son yüzyılın dünya siyasal tarihindeki tüm tecrübeler bir arada değerlendirildiğinde, bu savı, desteklemektedir. Totaliter rejimlerde "siyasal parti varlığı", her zaman işleyen bir parti kongresi ve kararları ile anlam kazanmayabilir. Bu nedenle totaliter rejimlerde demokratik kurumların varlığı ancak totaliter amaçlarla varlığını sürdürebilir. Dahası totaliter rejimler, totaliter amaçlar taşısa da tam olarak totaliter olamayabilirler.

Totaliter rejimlerde toplum, inşa edilen ideoloji ile entegre sorumluluklara katılım göstermek zorundadır. Kaldı ki totaliterlik teorilerinde dile getirilen "belirlenen ideolojik hedefe" ifadesi, ideoloji bağlamında sabit ve değişmez bir unsur olarak asla görülmemelidir. Çünkü pek çok örnekte bilhassa uzun vadeli pratiklere geçiş yapan totaliter yapılarda ideolojik gerekçelerin değiştiği veya dönüştüğü görülmüştür. Bu durumlar ise kaçınılmaz ve doğal sonuçlar olarak değerlendirilebilir.

Demokrasilerde olan kurumların görülüyor olması veya var olması, temelde "halk demokrasisi" iddiasında yer bulan halkın alınmış kararların yürütülmesine katılımı ile eşdeğer bir işleve sahiptir. Daha açık bir ifadeyle totaliteryan anlayışta salt bir "siyasal katılım", nihai olarak verilmiş ve uygulanmak zorunda olunan politikalara (monik kişi veya yapı, istediği zaman bu kararlardan da cayabilir ve bu da sorgulanamaz) koşulsuz olarak toplumun

her bir bireyinin biat ederek istemli ya da istemsiz ram olması üzerinden okunabilir.

Hedefte veya söylemde sınıf ayrımına dikkat çeken ancak totaliter tür doktrin uygulayan rejimlerde, esasen Popper'ın Platon için öne sürdüğü yaklaşımlarda olduğu gibi her türden sınıf fikri bir bütün için anlamlı ise anlam kazanır. Aksi takdirde totalitarizm, her türden sınıf fikrini açıkça reddeder; özel olan kamusal olan ayrımı anlamsızlaşır, bireysel olan yoktur. Bu derinlikli otoriterizmde totaliterlik, kitle odaklı olarak kurgulanmak zorundadır.

Tarihsel olarak incelendiğinde Hitler, Mussolini ve Stalin rejimleri, ideolojik olarak kendi içerisinde pek çok farklılıklar taşımıştır. Bu açıdan bu rejimleri denkleştirmek doğru olmayacaktır. Ancak Nazizim, Faşizm veya Komünizm, totaliteryan hâkimiyetin çeşitliliğine işaret etmektedir. Bu yönüyle tek başına totaliteryan olarak nitelendirilmeleri veya bu kategoride tanımlanmış olmaları anlamsız görülemez. Nihayetinde bu ideolojik rejim pratiklerinde hiçbir sıradan yurttaşın bulundukları totalitarizme karşı "tarafsız-çekimser-kararsız", "nemelazım" yahut "ne şiş yansın ne kebap" türünden gizli, kaçamak veya kamuya açık dillendiremediği siyasal tutum ve görüşleri, içsel dünyasında dahi söz konusu olamaz.

Teorideki bilgiler ile pratikteki çıktılar birlikte ele alındığında totalitarizmin daha realist çerçevesine ulaşmanın mümkün olduğu iddia edilebilir. Bu çalışmada da uygulama biçimlerine atıf, öncelikli bir usul boyutu olarak bu temelde tercihlendirilmiştir. Siyasal tarihin belki de her döneminde siyasal söylemlerden siyasal yazım alanlarına kadar totaliterlik adına ortaya konulan pek çok paradoks, totalitarizmin tanımlanmasında kolaylaştırıcı işlevler sağlamıştır. Kuramla uygulama arasındaki önemli farkların, totaliterlik literatürünü tartışmaya yeten sonuçlar ürettiği görülmüştür. Böylelikle totalitarizm, geleceğin de dikkate değer bir siyasal konusu olarak öngörüldüğünde yalnızca siyaset biliminin siyasal rejimler bahsinin bir inceleme başlığı olarak kalamayacak ve disiplinler arası özgün değerlendirmelere olanak tanıyacaktır.

Pek çok totaliter rejim açıklamalarının aksine tek parti ve tek ideoloji, tek başına sabit ve daimi bir karakteristik nitelik taşımamaktadır. Eski düzenin yerini yeni olanı alsa da -müdahillik sınırları- öylesine belirsizdir ki totaliter rejimin teorisyenleri ve pratisyenleri kabul etse de etmese de temelde öngörülemezdir. Totaliter rejimlerin özünde benzer mantık/zihniyetle ve ancak önemli farklılıklarla uygulama edindiği tüm süreçler, hem totaliter rejimlerin ömürlerini gündeme getirmekte hem de totaliter rejim tiplemelerinin ortaya çıkışını tabiatıyla kaçınılmaz kılmaktadır. Üstelik totaliterliğin günümüz dünyasındaki yeni görünümlerinin mümkün olabileceği düşünüldüğünde yalnızca geçmişin değil bugün ve geleceğin yaşamsal konusunu oluşturduğu öne sürmek mümkün hale gelmektedir.

Son olarak; Marksist temelli yaklaşımlar, genelde totaliteryanizm ile komünizmi ilişkilendirmekten kaçınırlarken daha çok liberal yaklaşımlarda

komünizm ile totaliteryanizm arasında bir ilişkinin varlığı tartışılır. Bununla birlikte faşizm, her ne kadar ideologlarınca doğrudan totaliter olarak nitelendirilse de Marksistler, faşizmi kapitalizmin yapısal sorunları ile ilişkilendirebilmişlerdir. Buna karşın totaliteryanizm literatürü önemli ölçüde hem faşizmi hem komünizmi, totalitarizm başlığı altında tartışmaya devam edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Selçuk Kahraman %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Selçuk Kahraman %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Arato, A. (2002). Dictatorship before and after totalitarianism. *Social Research: An International Quarterly, 69*(2), 473-503. https://muse.jhu.edu/pub/1/article/558520/pdf

Arendt, H. (1976). *The origins of totalitarianism*. Florida: A Harvest Book – Harcourt, Inc.

Arieli, Y. & Rotenstreich, N. (2014). *Totalitarian democracy and after*. London: Routledge.

Aslan, S. (2010). Sivil toplum: kavramsal değişim ve dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(33), 188-212. https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6147/82531

Aytaç, A. M. (2020). Dünya görüşü ve ideoloji. Y. Taşkın (ed.), *Siyaset: kavramlar, kurumlar, süreçler* içinde (s. 105-137) (5. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Başbuğ, A. (2014). Yasama ve yürütme ilişkisinde halkın iradesinin egemenliği. *Türk Yurdu*, *103*(323). https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=291

Bataille, G. & Lovitt, C. R. (1979). The psychological structure of fascism. *New German Critique, 16,* 64–87. https://www.jstor.org/stable/487877?origin=crossref

Bayraktar Durgun, G. (2017). Otoriter ve totaliter rejimler. Ü. Özdağ (ed.), *21. yüzyılda Prens: Siyaset ve devlet yönetimi* içinde (s. 175-204) (8. Baskı). Ankara: Kripto Yayınları.

BBC (2018, 16 November). Khmer Rouge: Cambodia's years of brutality. 10 Kasım 2022 tarihinde https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-10684399 adresinden edinilmiştir.

BBC (2021a, 7 Haziran). Kim Jong-un kot pantolon ve yabancı filmlere neden savaş açtı?. L. Bicker, Seul, 15 Kasım 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57380247 adresinden edinilmiştir.

BBC (2021b, 28 Mayıs). Muhalefet seçimler için 'saçmalık' dedi. 24 Kasım 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57277767 adresinden edinilmiştir.

BBC (2023a). Consolidation of power: Germany in transition, 1919-1939. 28 Şubat 2023 tarihinde https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z3kqrwx/revision/3 adresinden edinilmiştir.

BBC (2023b). Hitler takes political control 1933-1934: Life in Nazi Germany, 1933-45. 28 Şubat 2023 tarihinde https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zxs2pbk/revision/3 adresinden edinilmiştir.

Bergman, J. (1998). Was the Soviet union totalitarian? The view of Soviet dissidents and the reformers of the Gorbachev Era. *Studies in East European Thought, 50,* 247-281. http://www.jstor.org/stable/20099686

Bracher, K. D. (2003). Totalitarizm. V. Bogdanor (İng. haz.), E. Yükselci (Türkçe yay. haz.), *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi* içinde (s. 425-429) (1. Baskı). Ankara: Ümit Yayıncılık.

Britannica (2022). Totalitarianism. (by the Editors of Encyclopaedia Britannica). 8 Ekim 2022 tarihinde https://www.britannica.com/topic/totalitarianism adresinden edinilmiştir.

Brzezinski, Z. (1956). Totalitarianism and rationality. *American Political Science Review, 50*(3), 751-763. https://doi.org/10.2307/1951557

Burrowes, R. (1969). Totalitarianism: The revised standard version. *World Politics, 21*(2), 272-294. https://doi.org/10.2307/2009823

Canatan, K. (2019). *Siyaset felsefesi*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Cassinelli, C. W. (1960). Totalitarianism, ideology, and propaganda. *The Journal of Politics, 22*(1), 68-95. https://doi.org/10.2307/2126589

Cavalli, L. (1986). Charismatic domination, totalitarian dictatorship, and plebiscitary democracy in the twentieth century. (C. F. Graumann & S. Moscovici, eds.), In *Changing conceptions of leadership* (p. 67-81). Springer Series in Social Psychology, New York: Springer.

Costa Pinto, A. (1991). *The Salazar "New State" and European Fascism*. EUI Working Paper HEC No. 91/12, European University Institute, Florence.

Curtis, M. (1989). *Totalitarianism*. New Brunswick: Transaction Books.

DIA (Democracy in Africa) (2022, 11 April). *A Portrait: Isaias Afwerki, The man & The dictator*. Faisal Ali and Mohamed Kheir Omer. 22 Ekim 2022 tarihinde https://democracyinafrica.org/a-portrait-isaias-afworki-the-man-the-dictator/ adresinden edinilmiştir.

Durgun, Ş. (2015). Ulus inşa sürecinde ırkçı tesirler. *Türk Yurdu*, *104*(333). https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=266

Durgun, Ş. (2019). Türk ulusal kimliğinin inşasında Orta Asya etkisi. *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 99-114). 18-21 Haziran 2019, Taşkent.

Ebenstein, W. (1958). The study of totalitarianism. *World Politics, 10*(2), 274-288. https://doi.org/10.2307/2009545

Ergün, R. (2022). Liberalizmin ve faşizmin ortak biyolojik kökeni. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *9*(2), 207-218. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/69756/1081081

Euronews (2022, 22 Ekim). Çin Komünist Parti Kongresi: Eski devlet başkanı Jintao, salondan çıkarıldı. 5 Kasım 2022 tarihinde https://tr.euronews.com/2022/10/22/cin-komunist-partisi-kongresi-eski-devlet-baskani-jintao-salondan-zorla-cikarildi adresinden edinilmiştir.

Evans, R. (2005). Hitler's dictatorship. *History Review*, (51), 20-25. https://www.historytoday.com/archive/hitlers-dictatorship

Fedayi, C. (2011). *Siyaset bilimi* (1. Baskı), Kadim Yayınları, Ankara.

Friedrich, C. J. & Brzezinski, Z. K. (1964). *Totaliter diktatörlük ve otokrasi.* O. Onaran (çev.), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Gasiorowski, M. J. (1990). The political regimes project. *Studies in Comparative International Development*, *25*, 109-125. https://doi.org/10.1007/BF02716907

Germino, D. L. (1959). *The Italian Fascist Party in power: A study in totalitarian rule*. Minneapolis: The Jones Press, Inc.

Gleason, A. (1995). *Totalitarianism: The inner history of the Cold War*. New York: Oxford University Press.

Getty, J. A. (2003). *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party reconsidered, 1933-1938*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grieder, P. (1998). The overthrow of Ulbricht in East Germany: A new interpretation. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe, 6*(1), 8-45. https://doi.org/10.1080/09651569808454573

Gurian, W. (1978). The totalitarian state. *The Review of Politics, 40*(4), 514-527. https://doi.org/10.1017/S0034670500046155

Hagood Lee, S. (2015). Cambodia under Pol Pot. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*, 1-4.

Hassner, P. (2010). Is totalitarianism dead?. *Divinatio,* (31), 181-188.

Heywood, A. (2010). *Siyaset* (3. Baskı). B. B. Özipek (çev.), B. Kalkan (ed.), Ankara: Liberte Yayınları.

Hirvonen, A. (2009). Total evil: The law under totalitarianism. In *Law and Evil* (p. 125-155). Routledge-Cavendish.

Inkeles, A. (2013). The totalitarian mystique: Some impressions of the dynamics of totalitarian society. In *Totalitarianism* (p. 87-108). Harvard University Press.

IPU PARLINE (2014). Democratic People's Republic of Korea (Supreme People's Assembly): Last elections. 15 Ekim 2022 tarihinde https://web.archive.org/web/20150709233908/http://www.ipu.org/parline-e/reports/2085_E.htm adresinden edinilmiştir.

Kahraman, S. (2021a). Siyasal partiler, popülizm ve jingoist siyaset. *Route: Educational & Social Science Journal. 8*(7), 246-258. http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3004

Kahraman, S. (2021b). Demokrasi ve özgürlük söyleminde partiler ve kimlik krizi. *ASR Journal: International Academic Social Resources Journal. 6*(27), 1140-1149. http://dx.doi.org/10.31569/ASRJOURNAL.279

Kahraman, S. (2021c). Covid-19 küresel salgını ve Avrupa siyaseti. A. N. Özker (ed.), In *Atlas International Congress on Social Sciences 8.* (11-13 June 2021) (p. 827-837) (Full Text Book). Ankara: IKSAD Global Publications.

Kahraman, S. (2022). Siyasal rejim: Teorik bir tahlil. S. Kahraman (ed.), *Siyasal yazılar: Siyasal kavramlar ve terimler üzerine tetkikler* içinde (s. 527-539) (1. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.

Kakışım, C. (2017). Kuzey Kore'nin resmî ideolojisi olarak Cuçe öğretisi ve Kuzey Kore dış politikasına etkileri. *Uluslararası İlişkiler, 14*(56), 73-88. https://doi.org/10.33458/uidergisi.515816

Kalaycıoğlu, E. (2014). Karşılaştırmalı siyaset: Giriş. E. Kalaycıoğlu & D. Kağnıcıoğlu (ed.), *Karşılaştırmalı siyasal sistemler* içinde (s. 2-37) (3. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Kalaycıoğulları, İ. & Akgündüz, B. (2019). Osmanlıdan erken Cumhuriyet dönemine öjenizme dair ilk metinler. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(Özel), 87-95. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/50688/637803

Kershaw, I. (2015). *The Nazi dictatorship: Problems and perspectives of interpretation*. 4th Edition, Bloomsbury Academic.

Koch, H. W. (1985). 1933: The legality of Hitler's assumption of power. H.W. Koch (ed.), In *aspects of the third reich* (p. 39-61). Chapter-2, London: Palgrave.

Langdon, K. C. & Tismaneanu, V. (2019). *Putin's totalitarian democracy: Ideology, myth, and violence in the twenty-first century*. Palgrave Macmillan.

Lankov, A. N. (2002). Kim takes control: The "Great Purge" in North Korea, 1956-1960. *Korean Studies, 26*(1), 87-119. 10.1353/ks.2002.0010

Linehan, T. (2004). The British Union of fascists as a totalitarian movement and political religion. *Totalitarian Movements and Political Religions, 5*(3), 397-418. https://doi.org/10.1080/1469076042000312195

Linz, J. (2000). *Totalitarian and authoritarian regimes*. London: Lynne Rienner Publishers.

Lukacs, J. (1997). *The Hitler of history*. New York: Alfred A. Knopf.

Marquez, X. (2019). *Demokrasi dışı siyaset: Otoriterlik, diktatörlük ve demokratikleşme* (1. Baskı). İ. Çekem (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Murray, J. C. (1952). The church and totalitarian democracy. *Theological Studies, 13*(4), 525-563. https://doi.org/10.1177/004056395201300

Mussolini, B. (2016). *Faşizm – Faşist Devlet*. S. Toker & M. Tekin (çev.), İstanbul: Toker Yayınları.

Nisbet, R. A. (1943). Rousseau and totalitarianism. *The Journal of Politics, 5*(2), 93-114. https://doi.org/10.2307/2125667

O'kane, R. H. (1993). Cambodia in the zero years: Rudimentary totalitarianism. *Third World Quarterly, 14*(4), 735-748.

Okyayuz, M. (2018). Faşizm. G. Atılgan & E. A. Aytekin (haz.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* içinde (s. 409-422) (7. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.

Palonen, E. (2015). The politics of street names: Local, national, transnational Budapest. (Beyen, M., Deseure, B. (eds.), In *Local memories in a nationalizing and globalizing World* (p. 51-71). London: Palgrave Macmillan.

Palous, M. (2008). Totalitarianism and authoritarianism. (L. Kurtz (ed.), In, *Vol. [3] of Encyclopedia of violence, peace, & conflict* (p. 2129-2142). Oxford: Elsevier.

Passerini, L. (Ed.). (1992). *Memory and totalitarianism* (1st ed.). New York: Routledge.

Phayer, M. (2001). Totalitarianism: Questions about catholic resistance. *Church History, 70*(2), 328-344. https://doi.org/10.2307/3654456

Popper, K. R. (2013). *Açık toplum ve düşmanları* (3. Baskı). M. Tunçay & H. Rızatepe (çev.), Ankara: Liberte Yayınları.

Roberts, D. (2002). Comment: Fascism, single-party dictatorships, and the search for a comparative framework. *Contemporary European History, 11*(3), 455-461. http://www.jstor.org/stable/20081847

Rodby, K. (2009). *The dark heart of utopia: Sexuality, ideology, and the totalitarian movement*. New York: iUniverse, Inc.

Sabancılar Eren, S. (2019). Demokrasinin iki farklı yorumu: Liberal ve sosyal demokrasinin kuramsal temelleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 396-406. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/42912/508052

Sabol, H. (2018). Reflecting on twisted thinking. New insights into the ideology of right-wing totalitarianism. *Codrul Cosminului, 24*(2), 431-436.

Sartori, G. (1987). *The theory of democracy revisited*. NJ: Chatham House, Chatham.

Sartori, G. (1993). Totalitarianism, model mania and learning from error. *Journal of Theoretical Politics*. *5*(1), 5-22. https://doi.org/10.1177/0951692893005001001

Skilling, H. (1966). Interest groups and communist politics. *World Politics, 18*(3), 435-451. https://doi.org/10.2307/2009764

Sputnik (2019, 13 Mart). Kuzey Kore'de Halk Meclisi seçimleri sona erdi: Lider Kim'in ismi listede yok. 29 Ekim 2022 tarihinde https://sputniknews.com.tr/20190313/kuzey-korede-halk-meclisi-secimleri-sona-erdi-1038174318.html adresinden edinilmiştir.

Türk, H. B. (2022a). Totaliter rejim. (A. Komsuoglu, ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde (s. 271) (2. Basım) (4. Cilt (S-Z)). İstanbul: TÜBİTAK Bilim Yayınları.

Türk, H. B. (2022b). Totalitarizm. (A. Komsuoğlu, ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde (s. 270) (2. Basım) (4. Cilt (S-Z)). İstanbul: TÜBİTAK Bilim Yayınları.

Wagner, H. R. (1959). Loyalty and commitment in a totalitarian party. *Social Research, 26*(3), 272-282.

Watier, P. & Markova, I. (2004, September). Trust as a psychosocial feeling: Socialization and totalitarianism. In *Proceedings-British Academy* (Vol. 123, p. 25-46). Oxford University Press Inc.

Whaley, P. (2000). Human rights NGOs: Our love - hate relationship with the internet. Hick, S., Halpin, E. F. & Hoskins, E. (eds), In *Human rights and the internet* (p. 30-40), London: Palgrave Macmillan.

Yarcı, S. & Taşkesen, A. (2016). İki farklı demokrasi pratiği; Totaliter demokrasi ve liquid (Akışkan) demokrasi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(37), 555-565. 10.16992/ASOS.11827

Yayla, A. (2012). Anayasacılık, anayasal demokrasi ve ideolojiler. *Liberal Düşünce*, (66), 13-22. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790761

Ziemann, B. (2018). Larry Eugene Jones, Hitler versus Hindenburg: The 1932 presidential elections and the end of the Weimar Republic. *Journal of Contemporary History, 53*(4), 892-894.

Žižek, S. (2002). *Did somebody say totalitarianism?*. Paperback Edition. Verso, London.

Extended Abstract

In the study first of all, it is necessary to specify the general examination stages. In this context, firstly the definitions and approaches of totalitarianism on the theoretical level are given. Secondly it were investigated the contexts of separation of totalitarianism from two other basic regime classifications, democracy and authoritarianism. Thirdly totalitarian regimes and functioning practices in world political history are examined. Fourth the future of totalitarianism has been brought to the agenda as a remarkable discussion for world politics. Then the study was completed by giving place to the findings from all these topics.

This article basically aims to provide an in-depth analysis of the meaning of totalitarianism in Turkey. In this respect the realistic and rational framework of totalitarianism is shown in terms of both theoretical and practical outputs. In particular the implementation dimension carries a very priority procedural aspect for this study. To put it more clearly, it is tried to be understood within the framework of many examples and experiences in political history in the name of totalitarianism in political life, political discourse and political literature. Thus all the contradictions that arise with the theses put forward by the ideologues or advocates of totalitarian regimes in the theoretical or target will be able to give the true definition of totalitarianism.

The claim for a more realistic definition of totalitarianism is mainly intended to draw attention to many theory-practice incompatibilities in the literature. At this point, this study firstly opened two main issues for discussion in the theoretical framework. These are the generally accepted definitions that totalitarian regimes are single-party and/or single-ideological. Secondly it is thought that the issues that are the subject of discussion should be evaluated based on the experiences of the totalitarian regime. This idea reveals the nature of totalitarianism at its core.

First of all, in many studies in the literature, it is argued that the one-party situation and defined ideological target emphases in the definitions of

totalitarian regimes do not have only distinctive features. Two theses are emphasized in this regard. First naturally totalitarian regimes are inherently unpredictable, it is not surprising whether they are one-party or not. Second even if totalitarian regimes necessarily assert an ideological goal, it is proven by countless experiences that they cannot adhere to that ideology. Nevertheless the characteristic features of totalitarian regimes need to be defined and explained very carefully. This requirement contains an objection to generalizing or reductionist approaches to totalitarian regimes.

Secondly it has been seen that especially Marxist and liberal-based approaches make it difficult to define totalitarianism in totalitarian regime studies. For instance Marxist-based approaches evaluates totalitarianism mostly through fascist governments. In liberal-based approaches, it turns into a technical discourse of negating communist governments as a projection of a rival ideological conflict. Of course although the first definitions and approaches of totalitarianism were read as a positive interpretation by some ideologists, it became a serious political paradigm in the field of political ideologies in the process.

It is foreseen that the qualification or characterization of being totalitarian will be a political issue of the future as well as the past. It is thought that this foresight will make new intellectual approaches and discussions useful on both academic and intellectual grounds. In this respect, it is very important to present broader and more rigorous perspectives and to develop literature research in political science research, taking into account the relevant fields of study of sociology, psychology, history, philosophy and economics.

It is not as easy to put forward new propositions in the speciation of totalitarian regimes as it is in democracies or authoritarian regimes. This situation is largely due to the existence of elements that are in the nature of totalitarianism and include its characteristic features. While this is the case, in this study, three types of totalitarianism frameworks as full totalitarian, nearly totalitarian and semi-totalitarian have been tried to be explained in the context of theory-practice relations.

As a result totalitarian state approaches which accept that the state apparatus and beyond, a whole political regime are shaped in the hands of a single party or a leader loyal to a single ideology, have not been considered realistic. Moreover the fact that the political power cannot be controlled in any way and the boundaries of the power field cannot be determined in any way show more obvious characteristics than the emphasis on party and ideology. Ultimately the totalitarian imagination, discourse, and political forms that can be seen in democracies even in today's world depend on understanding totalitarianism through on practical instances.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 62-89**

Makale Gönderim Tarihi: 17/03/2023 **Makale Kabul Tarihi: 08/05/2023**

ÇİN'İN GRAND STRATEJİSİNDE AVUSTRALYA'NIN YERİ

Özlem Zerrin KEYVAN[*] & İshak TURAN[**]

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avustralya ile Çin arasındaki ilişkiler Asya-Pasifik bölgesinin hem ekonomik kalkınması hem güvenliği ve istikrarı için önem taşımıştır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan gelişmeler ve görülen değişimler doğrultusunda Avustralya önce "iki Çin" ardından da 1970'lerden itibaren "tek Çin" politikasını benimsemiştir. Avustralya ile Çin arasında ekonomik ve ticari bağların gelişmeyle birlikte, siyasi ve ideolojik çatışmanın yerini ikili ekonomik ve ticari çıkarlar almıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Çin'in ekonomik gücünü daha da artırma kabiliyeti kazandığı DTÖ üyeliğiyle dış politikasında giderek sertleşmiştir. Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki askeri genişlemesini ulusal güvenliğine tehdit olarak görmeye başlayan Avustralya, benzer şekilde güvenlik kaygıları taşıyan ABD'nin bölgede Çin'e karşı geliştirdiği dengeleme politikasına ve güvenlik paktlarına katılmaya hevesli olmuştur. Ancak yükselen Çin'in Avustralya'nın ekonomik kalkınmasında önemli bir görev üstlenmesi, Avustralya dış politikasında Çin ile ABD arasında uzun süredir devam eden bir "ikiciliğe" neden olmaktadır. Özellikle Çin'in tarihsel dış politika anlayışını ve yeni dönemde artan askeri ve ekonomik gücüyle daha görünür olan büyük (grand) stratejisinin farkında olan Avustralya, güvenlikçi yaklaşımlar benimsemeye başlamıştır. Avustralya, Çin ile ekonomik olarak ilişkileri geliştirmek ve güvenlik açısından ABD ile ilişkisini güçlendirmek şeklinde hareket etmektedir. Bu bağlamda bu makale, Çin'in Grand (Büyük) stratejisi çerçevesinde Avustralya'nın Çin ile mevcut diplomatik ilişkilerine derinlemesine bir bakış sunarak ilişkilerinin gidişatını belirleyebilecek faktörleri analiz etmektedir. Böylece iki ülke arasındaki gelecekteki olası senaryolar açıklığa kavuşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hint-Pasifik Stratejisi, Dörtlü Güvenlik Diyalogu, Büyük Strateji, Çin, Avustralya.*

THE ROLE OF AUSTRALIA IN CHINA'S GRAND STRATEGY

Abstract

Since the end of the Second World War, the relations between Australia and China have been important for the economic development, security, and stability of

[*]Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, SBMYO, ozkeyvan@hacettepe.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2072-3655

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, turanishak@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0428-7032

the Asia-Pacific region. In line with the developments and changes seen during the Cold War period, Australia has adopted the policy of a "Two Chinas" and then "the One China" since the 1970s. Political and ideological conflict has been replaced by bilateral economic and commercial interests by way of the rising economic and trade relations between Australia and China. However, in the post-Cold War period, especially with its WTO membership, China has gained the ability to further increase its economic power and become increasingly tougher in its foreign policy. Australia, which has begun to regard China's military expansion in the South China Sea as a threat to its national security, has been inclined to participate in the balance policy and security pacts developed by the US that has similar security concerns against China in the region. However, the fact that rising China plays an important role in Australia's economic development causes a long-standing "dualism" between China and the US in Australian foreign policy. Being aware of China's historical foreign policy approach and the "Grand Strategy", which has been more visible with its increasing military and economic power in the new period, Australia has started to adopt security approaches. It is seen that Australia acts to improve relations with China economically and to strengthen its relations with the US in terms of security. In this context, this article provides an in-depth look at Australia's current diplomatic relations with China within the framework of China's Grand strategy and analyzes the factors that could set the tone of those relations. Thus, possible future scenarios between the two countries clarify.

Keywords: *Indo-Pacific Strategy, Quadrilateral Security Dialogue, Grand Strategy, China, Australia.*

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dünya siyaseti, devletleri uluslararası sistemdeki güç dengesindeki değişikliklere uyum sağlamaya zorlamıştır. Çin'in ekonomik ve askeri yeteneklerindeki gelişme, Doğu Asya ülkeleri arasında giderek daha güçlü hale gelen Çin'in gelecekte nasıl davranacağı hususunda endişelere yol açmıştır. Çin'in Doğu Çin Denizi'nde Japonya ile ve Güney Çin Denizi'nde Vietnam ve Filipinler ile ihtilaflı adalar ve bölgeler konusunda son dönemde yaşanan gerilimler bu endişeyi artırmıştır. ABD'nin Çin'i çevrelemek için "Asya'ya dönmeye" karar vermesiyle yeni bir soğuk savaşın gelişmekte olduğuna dair şüpheler artmaya başlamıştır (Liu ve Hao, 2014, s.167). Asya-Pasifik bölgesinde Çin ile ABD arasındaki kutuplaşmada, iki ülke arasındaki güç farkı daha da azalmıştır. Bir yandan Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye devam ederken diğer yandan ABD, Japonya, Hindistan ve diğer bölgesel güçlerle ekonomik ve güvenlik ilişkilerini güçlendirmeye ve bölgesel kurumların inşasına özen göstermektedir. Ancak Avustralya son yıllarda sıklıkla Çin'in çıkarlarını zedeleyen ve iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyen politik sapmalar göstermiştir. Bu bağlamda Çin'in artan ekonomik, siyasi ve askeri kapasitesini şekillendiren büyük stratejisinin Avustralya'nın dış politika yaklaşımlarını nasıl ve ne ölçüde etkilediği ve artan bölgesel ve küresel ABD-Çin rekabetinin, neden Avustralya'yı iki devlet arasında bir "ikiciliğe" sürüklediği

sorularının cevaplandırılması önem kazanmıştır. Bu makale ile amaçlanan Çin'in Büyük (Grand) stratejisi çerçevesinde Avustralya'nın Çin'e yönelik dış politikasını nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda Çin-Avustralya ilişkilerinin nasıl oluştuğunu anlamak ve Çin'in daha geniş stratejik planlamasının bir parçasını oluşturup oluşturmadığını incelemek için bu makale Büyük strateji kavramını kullanmaktadır. Bölgede Avustralya, ABD ve Japonya gibi büyük güçler kadar önemli olmasa da Çin'in büyük diplomatik stratejisinde önemli bir ülke olarak algılanmaktadır. Bu makalenin konusunu gelişen ABD-Çin rekabeti bağlamında Çin'in Avustralya'daki değişen çıkarları, ilişkilerde mevcut olan ve potansiyel sorunlar ve Çin'in kendi çıkarlarını korumakta karşılaşabileceği zorluklar oluşturmaktadır. Ayrıca iki küresel ve bölgesel güç arasında seçime zorlanan Avustralya, bir taraftan ekonomik kazançlarını korumak için Çin ile ikili ilişkilerini devam ettirmeye çalışmış, diğer taraftan da ulusal güvenlik endişeleri doğrultusunda Çin'e karşı ABD ile güvenlik ittifakları kurmuştur. Bu çalışmada asıl önemli olan ilişkilerin genel olarak değerlendirilmesinden öte ilişkilerin son dönemde ABD-Çin rekabeti ve bu bağlamda önem kazanan güvenlik ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde ele alınmasıdır. Bu makale, ikincil verilerin niteliksel analizine dayanmaktadır. Çalışmada, politika belgeleri gibi resmi Avustralya ve Çin hükümeti belgelerinin yanı sıra akademik dergi makalelerinden ve kitaplarından yararlanılmıştır. Çalışmanın "büyük strateji" yaklaşımının kavramsal çerçevesi içinde verilerek literatüre teorik ve yöntemsel bir katkı sunması beklenmektedir. Çalışma esas olarak üç bölümden oluşmaktadır İlk bölümde Çin'in yükselişi ve buna bir tepki olarak ABD'nin Asya Pasifik bölgesine yönelik stratejik ilgisinin artması öncelikle ele alınacaktır. Bu doğrultuda Avustralya'nın Çin politikalarında görülen değişiklikler ve Avustralya-Çin arasındaki ilişkilerin doğru şekilde analizi için, bu çalışma, Çin'in dış politikasının ana hatları içinde şekillenen "büyük strateji" kavramını önermektedir. İkinci bölümde Avustralya ve Çin arasındaki siyasi, ekonomik, ABD ile askeri ve güvenlik ilişkilerinin genel seyrine değinilecektir. Bu bağlamda Avustralya'nın ABD'nin Hint Pasifik stratejisi kapsamındaki stratejik rolü ortaya konulacaktır. Akabinde üçüncü bölümde Çin karar alıcıların bu role yaklaşımı değerlendirilecektir.

1. ÇİN'İN BÜYÜK STRATEJİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE UYGULAMALARI

1.1. Teorik Bir Kavram Olarak Büyük (Grand) Strateji

"Büyük (Grand) strateji" kavramının temeli, "strateji" kavramında yatmaktadır. Liddell Hart tarafından tanımlanan büyük strateji terimi "strateji" ve "büyük strateji" arasındaki bağlantıyı algılamayı sağlamaktadır. Hart, ulusun politika yapıcılarının, herhangi bir savaşın siyasi amaçlarına yönelik olarak sahip oldukları tüm kaynakları (askeri, ekonomik, diplomatik) koordine ettiği savaş zamanı stratejisinin "daha yüksek seviyesi" olarak

tanımlamıştır (Hart, 1954, s.31). "Bir devletin güvenliğini korumak ve arttırmak için benimseyebileceği geniş tabanlı politikalar" (Dueck, 2006, s.9) veya "ulusal gücü ve güvenliği artırmak için tasarlanmış iç ve uluslararası politikalar paketi" (Christensen, 1996, s.7) olarak da tanımlanmaktadır. Bir ülkenin büyük stratejisi, kapsayıcı hedefler dizisi ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlardır. Bu araçlar, genellikle ulusal güvenlik hedeflerini ekonomik ve bölgesel hedeflerle ilişkilendirmeyi gerektirmektedir. Çoğu ülkenin ekonomik büyüme hedefleri ittifaklar oluşturmak gibi kısa ve orta vadeli olsa da büyük strateji, uzun vadeli hedeflerin açık bir şekilde tanımlanmasını ve çeşitli alanlardaki çabaları entegre etmek için bağlantılı bir dizi önlemin alınması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Gaddis, 2018, s.21). Bu bağlamda John Lewis Gaddis büyük stratejiyi araçların önemli amaçlara ulaşmak için hesaplanmış ilişkisi olarak tanımlamaktadır (Gaddis, 2009). Bir devletin kendi güvenliğini en iyi nasıl sağlayabileceğine dair bir teoridir (Posen, 1984, s.13). Bu teori üç kurucu unsur olarak bir ülkenin temel çıkarlarını, tehdit aldığı dış güçleri ve ulusal liderinin gücünü bir araya getirmektedir (Wang, 2011, s.70). İlk olarak, büyük strateji için ulusal çıkarların ulusal araçlarla uyumlu olması gerekmektedir. İkinci olarak, büyük strateji, devlete yönelik temel tehditleri tanımlar. Bu tehditleri ele almak için karşılanabilir yöntemler geliştirir. Uluslar arasında herhangi bir çatışmanın olmadığı durumlarda stratejinin gereksiz olduğu bu nedenle büyük stratejinin bir veya daha fazla potansiyel rakip karşısında ortaya çıktığı belirtilmektedir (Dueck, 2006, s.10). Tehdit alınan dış güçlerin varlığı ve bu varlığın bir çatışmayı tetiklemesi ihtimali sadece savaş ortamlarında büyük stratejiye ihtiyaç duyulduğu anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Özellikle stratejiyi "savaşın amacı ve bu amaç için angajman kullanımı" olarak tanımlayan askeri teorisyen Carl von Clausewitz'in çalışmaları büyük strateji anlayışının etkilenmesini sağlamıştır (Howard, Paret ve Brodie, 1976, s.177). Benzer şekilde, Alastair Iain Johnston, askeri stratejinin büyük strateji tarafından belirlenen askeri hedeflere ulaşmak için tüm askeri güçleri seferber etme eylemi olduğu görüşünü ortaya koymuştur (Johnston, 1995, s.37). Büyük strateji, her şeyden önce büyük güçler ve hegemonlar için geçerli olan stratejik bir kavramdır, çünkü daha küçük güçler dünya düzenini kendi isteklerine göre oluşturmak için yeteneğe ve güce sahip değildir (Assamah ve Yuan, 2023, s.121). Daha küçük güçler, diğer güçlere karşı savaş açmaya kolayca karar veremezler. Ancak savaş açabilme, büyük strateji kavramının önemli bir yönüdür. Üçüncü olarak büyük stratejinin uygulanması liderin gücüne ve diplomatik manevra yapabilme yeteneğine dayanmaktadır. Hart, Clausewitz anlayışının çizgisinde kalarak büyük stratejiyi komutanların savaşı kazanmak için tasarladıkları bir plan olarak algılamıştır, ancak savaş sonrasındaki barış ortamına hazırlanmak için askeri gücün yanında devletin tüm kaynaklarının kullanılmasının gerektiğini de vurgulamıştır (Hart, 1954, s.31). Bu bağlamda büyük stratejinin hedefi savaşın kazanılmasından öte kalıcı barış ortamının sağlanmasıdır (Collins, 1986, s.60). Kalıcı barış ortamını sağlayacak olanlar dünya liderleridir. Bu bakış açısıyla askeri stratejiler generaller tarafından,

büyük stratejiler ise politikacılar tarafından formüle edilmekte ve uygulanmaktadır (Men, 2020, s.7). Tüm politika yapıcılar, hedefler ve tehditler çerçevesinde kaynakların nasıl kullanılması gerektiği konusunda yargıya varırlar (Brands, 2014, s.6). Bu nedenle, tüm devletlerin büyük strateji uyguladığı söylenebilir, ancak tüm büyük stratejiler eşit değildir (Luttwak, 2009, s.409). Bu makale, bir devletin büyük stratejisini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Makale, özellikle Çin'in Avustralya'ya yönelik yeni politikasını yorumlamak ve açıklamak için büyük strateji perspektifini kullanmaktadır. Bu araştırma, karar vericilerin güvenlik hakkındaki fikirlerinin, Çin'in büyük stratejisindeki sürekliliğe ışık tutarak, ulusal güvenlik stratejilerinin seçimi üzerinde derin bir etkiye sahip olabileceğini öne sürmektedir.

1.2. Çin'in Büyük Stratejisinin Evrimi

Çin kurulduğundan beri toprak bütünlüğünün korunması ve Komünist Parti yönetiminin sürdürülmesini içeren iki temel stratejik hedefi olmuştur. Bu stratejik hedeflere ulaşmak için Çin, büyük stratejisini dört ayrı dönemde şekillendirmiştir: Devrim (1949-77), reform ve dışa açılma (1978-89), kapsamlı ulusal güç inşa etme (1990-2003) ile ulusal gençleşme ve Çin rüyası (2004'ten günümüze) (Scobell vd., 2020, s.11). 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşundan 1978'e kadar, başlıca diplomatik çıkarları ulusal egemenliği ve güvenliği korumak olmuştur. Bunu yaparken Mao'nun vizyonu, ÇKP'yi karşı karşıya kaldığı en ciddi tehditle başa çıkmaya ve potansiyel destekçilerle ideolojik farklılıkları bir kenara bırakmaya çağırmıştır (Schwartz, 1976, s.143). Mao'nun ÇKP'si Çin'in kontrolünü ele geçirdikten sonra, iktidar mücadelesinde rakibe karşı koalisyonlar kurmayı vurgulayan stratejisi, yeni rejimin büyük stratejisi halini almıştır. 1980'lerde Reform ve dışa açılma döneminde Deng Xiaoping, Çin'e yönelik en büyük tehdidin ekonomik azgelişmişliği, yavaş büyüme oranları ve Asya-Pasifik'teki daha küçük komşularına (Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong 'un dahil olduğu dört "Doğu Asya Kaplanı") göre teknolojik geri kalmışlığı olduğunu kabul etmiştir (Moak ve Lee, 2015, s.95). Tarım, sanayi, bilim, teknoloji ve ulusal savunmanın "Dört Modernizasyonu" ile Çin ekonomisi yabancı yatırımcılara ve uluslararası ticarete açılmıştır. Reform ve dışa açılma girişimi ile Çin sorumlu, yapıcı ve öngörülebilir bir strateji geliştiricisi olarak kendisini tanıtmaya başlamıştır (Men, 2020, s.208). Haziran 1989'daki Tiananmen Meydanı olayı ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Çin'in büyük stratejisinin yeniden formüle edilmesi gerekmiştir. Çin, kendisini "kuşatılmış Leninist bir devlet" olarak algılamıştır (Garver, 2016, s.13). Rejimin hayatta kalması ÇKP'nin en büyük endişesiydi. Deng Xiaoping'e göre bu hedef, ancak devam eden "reform ve açılım" ile ekonomik büyüme ve kalkınmanın tek parti yönetimiyle birleştirilmesiyle garanti altına alınabilirdi. Bunu etkili bir şekilde gerçekleştirmek için Çin, "çok kutupluluğa" (duojihua) dönüş ile karakterize edilen istikrarlı bir uluslararası

ortama ihtiyaç duyuyordu (Beeson ve Li, 2014, s.16). Bu düzeni gerçekleştirirken Çin dış politikası, ekonomik büyümeyi hızlandırmaya, komşularıyla uzun süredir devam eden anlaşmazlıkları çözmeye ve ABD egemenliği ile mücadele etmeye çalışmıştır. Bu dönemde ekonomik olarak daha aktif hale gelmesine rağmen, düşük bir profil izleme (taoguang yanghui) eğilimini devam ettirmiş, küresel liderlik iddiasında bulunmamıştır. Çin'in yükselişi, kaynaklarını tüketebilecek uluslararası sorumlulukları sınırlamaya ve artan gücüne tepki çekmemek için askeri modernizasyonu geciktirmeye dayanmıştır (Mastro, 2019).

Deng'in halefi Jiang Zemin, Çin'in dış politikasının pratiği ve söylemine "iş birliği", "çok taraflılık" ve "bölgecilik" tercihlerini dahil ederek yaklaşımı daha proaktif ve görünür hale getirmiştir (Xiaoxing, 2005, s.75). Sonuç olarak, "Çin tehdidi" iddialarına karşı koyacak politikalar benimsemesi ve eylemlerde bulunması ve daha yetenekli bir Çin'in sorumlu ve işbirlikçi bir uluslararası aktör olmaya devam edeceğine dair güven ortamını yaratması gerekmiştir (Dai, 2010, s.51). Bu ortam, "Barışçıl kalkınma" yaklaşımı benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Çin'in Jiang yönetimindeki dış politikası, "bir süper güç, birçok büyük güç" (yichaoduoqiang) formülasyonu hem Çin'in yükselen gücünü hem de ABD'nin üstünlüğünü devam ettirmesi üzerine kurulmuştur (Shambaugh, 1999, s.63). Çin'in büyük stratejisindeki bu dönüşümün sonucu, ÇKP liderlerinin mevcut uluslararası düzene meydan okumaktan ziyade uyum sağladıklarını göstermeleriydi. Hu Jintao döneminde (2003-2013) dinamik ve güçlü bir imaj yansıtmasa da düşük profil yaklaşımından "bir şeyler yapmak" veya "bazı başarılar elde etmek" (yousuo zuowei) arayışında olan bir dış politikaya geçiş için stratejik bir fırsat aranmıştır. Çin'in ekonomik gücü geliştikçe, barışçıl niyetleri konusunda ülkelere güvence verme gerekliliği büyük stratejisine egemen olmuştur. Hem Jiang Zemin hem de halefi Hu Jintao, söylem yoluyla ülkelere güven vermeye, büyük güçlerle ilişkilere öncelik vermeye ve Çin'i uluslararası düzene entegre etmeye odaklanmıştır (Xiaoxiong, 2005, s.109). Çin, çok taraflı kuruluşlara daha aktif katılım ve büyük güçlerle ikili ortaklıklar kurmak için üst düzey diplomasi yoluyla yükselişiyle ilgili yeni ortaya çıkan endişeleri gidermeye çalışmaktadır. Örneğin Çin iddialarını savunmak için barışçıl yükseliş yaklaşımından ayrılarak barışçıl kalkınma yaklaşımını kullanmaya başlamıştır Danner, 2018, s.35). Buna rağmen Avustralya, Japonya, Filipinler, Güney Kore ve Vietnam, Çin politikalarına karşı ABD ile bağlarını güçlendirmeye çalışmaktadır (Danner, 2018, s.18). ABD, "stratejik yeniden dengeleme" aracılığıyla Asya-Pasifik'in çıkarları için önemini vurgulamaya başlamıştır (Danner, 2018, s.187).

Xi Jinping'in iktidara gelmesiyle "stratejik fırsat dönemi"nin yerini "tarihi fırsat dönemi" almıştır (Callahan, 2015, s.16) 2012'den bu yana Çin, stratejik çıkarlarını güçlü bir şekilde genişletmiş ve kendisini "ortak çıkarlar", "karşılıklı fayda" ve "Çin'in sorumluluğu" ile yeni bir diplomatik dönem başlatmaya adamıştır (Xi, 2020, s.444). İlk olarak, Xi, yükselen bir Çin'in

dünyanın baskın gücü olarak ABD'ye meydan okuyacağı ve geçmişteki yoğun mücadeleyi sürdüreceği yönündeki artan endişeyi yatıştırmaya çalışmıştır. ABD ile "yeni bir büyük ülke ilişkileri modeli" inşa etme stratejisini önermiştir. (Qi, 2015, s.350). Diğer yandan diğer küresel aktörlerin yükselişine tepkilerinin farkında olan Çin, barışçıl kalkınma yaklaşımına bağlı kalacağını ve dostane ve iş birliğine dayalı ilişkiler geliştirmeye kararlı olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Jian, 2015, s.10). Xi Jinping'in "ulusal gençleşme rüyası" ekonomik canlılık, siyasi girişimler, bilimsel ve askeri yenilik, kültürel zenginlik hedeflerini içermektedir. Ancak Çin ulusunun büyük gençleşmesi, kendi ekonomik gücünü artırma hedefinin yanında Çin'in ulusal çıkarlarını sürekli olarak dünyaya yayma hedefini barındırmaktadır (Du ve Ma, 2015, s.1009).

Çin'in Xi Jinping yönetimindeki büyük stratejisi açıkça ayırt edici olsa da Çin liderlerinin 1990'ların başından beri benimsediği "ulusal gençleşme rüyasını" gerçekleştirmeyi amaçlayan büyük stratejisinden temelde kopmamıştır. Çin'in Xi liderliğinde büyük stratejisi üç ana unsurdan oluşmaktadır (Goldstein, 2020, s.170): (1) Yükselen bir Çin'in iyi niyetli olduğu konusunda diğer ülkelere güvence vermek, (2) mevcut uluslararası düzenin istikrarını aktif olarak teşvik etmek ve (3) Çin Komünist Partisi tarafından tanımlanan ülkenin temel çıkarlarına yönelik meydan okumalara kararlılıkla direnmek. Birincisi, Çin, askeri güçlerini modernize etme hızını artırmıştır. ABD'nin 2011'de Asya-Pasifik'te yeniden dengelenmesi, ortakları ve müttefikleri ile daha yakın koordinasyonu, Çin'in askeri modernizasyon programının yeterliliği sorununu gündeme taşımıştır. İkincisi ve buna bağlı olarak, Xi döneminde Çin, egemenlik iddialarını ve deniz haklarını savunma yaklaşımını yumuşatmak yerine daha da sertleştirmiştir. Doğu Çin Denizi'nde bir Hava Savunma Kimlik Bölgesi ilan etmiş ve Japonların Senkaku Adaları üzerindeki egemenliğine meydan okuyan daha düzenli devriyeler üstlenmeye başlamıştır (Fravel, 2016, s.35). Bu sırada Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarını savunma ve koruma çabalarını da hızlandırmıştır. Üçüncü olarak, Çin'in Tayvan sorununa karşı sertleşen duruşu dikkat çekmektedir. Tsai Ing-wen Tayvan'ın 2016 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandığından beri ilişkiler ciddi bir şekilde kötüleşmiştir. Özellikle son yıllarda ABD ile Tayvan arasındaki karşılıklı üst düzey görüşmeler gerilimi daha da tırmandırmıştır. Ağustos 2022'de ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Tayvan ziyareti ve Nisan 2023'te Tsai Ing-wen'in New York ziyareti sonrasında Çin, Tayvan Boğazı'nda Tayvan'ın deniz ve hava sahasını kontrol edebilme kabiliyetini ölçmek için "Birleşik Keskin Kılıç" ismini verdikleri bir tatbikat düzenlemiştir (Wang, 2023). Tatbikatlarla Çin, ABD'nin tek Çin prensibine bağlı kalması aksi taktirde askeri güce başvuracağı mesajını vermektedir.

Çin'in açıkça büyük stratejisi olarak tanımladığı ABD Ulusal Güvenlik Stratejisine benzer resmi ve tutarlı bir ana belgesi bulunmamaktadır. (Mladenov, 2021, s.189). Ancak belirli hususlarda yayımladığı "Beyaz Kitap" ile Çin'in hedefleri, yaklaşımı Çin'in dış politikası olarak yorumlanabilir.

Örneğin 10 Ağustos 2022'de "Tayvan Sorunu, Yeni Dönemde Birleşme" adlı bir Beyaz Kitap yayımlayan Çin hükümeti, Tayvan'ın tarihsel ve kültürel olarak Çin'in bir parçası olduğunu ve milli diriliş ile ilk defa Tayvan'ın yeniden Çin ile birleşmesine bu kadar yakınlaşıldığı ve bu sorunun "bir ülke iki sistem" prensibi ile barışçıl şekilde çözüleceğine inanmaktadır (Xinhua, 2022).

Belirli bireylerin, grupların ve koalisyonların Çin'in dış politikasını şekillendirmedeki rolü spekülatif kalırken, Çin'in büyük stratejisiyle ilgili iki iç etkinin önemi açık görülmektedir. Birincisi, farklılıklarına rağmen, ÇKP liderleri, yirminci yüzyılın başlarında Çin'de devrimci hareketler doğuran ve partinin zaferinin temeli haline gelen müreffeh ve güçlü bir Çin'i yeniden inşa etme, milliyetçi rüyasını gerçekleştirmeye yönelik ideolojik bağlılığı uzun süredir paylaşmışlardır (Mitter ve Moore, 2011, s.229). Dış politikada milliyetçiliğin komünizme göre önceliği, iki ideoloji karşı karşıya gelince ortaya çıkmıştır. Bu gibi durumlarda, rasyonel tercihler, Çin'in bağımsızlığını ve gelişimini sağlama gerekliliğine tabi kılınmıştır (örneğin, Mao'nun 1969'da ABD'ye stratejik dönüşü ve Deng'in 1978'de kapitalist dünyayla ekonomik ilişkisi). İkincisi, ÇKP liderler milliyetçi hedefi gerçekleştirmek için otoriter bir yönetimde ÇKP'nin lider rolünü koruma konusunda güçlü bir kurumsal çıkarı da paylaşmışlardır (Heilmann, 2018, s.7-9). Sonuç olarak, Çin'in Mao'dan günümüze kadar olan büyük stratejilerinin tümü, ülke nüfusunun ve topraklarının değil, aynı zamanda rejimin siyasi güvenliğinin korunması, ÇKP tarafından yönetilen tek parti devletinin korunması olmuştur (Goldstein, 2005, s.45).

2018 yılında Pekin'de ulusal güvenlik konulu bir çalışma konferansına başkanlık eden Xi şu mesajı vermiştir: "*Çin ne sadece mevcut uluslararası düzene katılmakla yetinen pasif bir statüko gücü, ne de onu yıkmak ya da devirmek için ortaya çıkan yıkıcı revizyonist bir güçtür. Bunun yerine, kurtarmaya değer olduğuna inandığı küresel düzeni iyileştirmek için değişiklik arayan reformist bir güçtür."* (Xi, 2018). Xi Jinping'in büyük gençleştirme stratejisine yönelik özgün yaklaşımı ve uygulanması, Çin'in 1990'ların ortalarında ortaya çıkan yükselişiyle ilgili uluslararası endişelerin daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Çin'in temel çıkarlarına yönelik algılanan tehditlere karşı benimsediği duruşu Çin halkının milliyetçiliğini harekete geçirirken diğer ülkeler tarafından Çin'in saldırgan niyetlerinin kanıtı olarak görülmektedir. Örneğin Güney Çin Denizi'nde yapay adaların inşa edilmesi ve bu adalar üzerindeki askeri konuşlandırılma hazırlıkları, diğer hak sahipleri ile Çin'in iş birliği yapmak için bölgesel bir diplomatik anlaşmayı sürdürme niyetinde olmadığına dair şüpheleri arttırmıştır. Giderek daha otoriter ve iddialı bir Çin ile karşı karşıya kalan ABD, bölgedeki müttefikleriyle Çin karşıtı politikalar ve işbirlikleri yürütmeyi tercih etmektedir. Özellikle bu makalenin konusu için seçilen Avustralya'nın bölgesel güvenlik için sorumluluk üstelenmesi ABD-Çin ilişkisinde rekabetçi konumu güçlendirmektedir. Buna karşılık, bu makale, ABD-Çin stratejik

rekabetinin Avustralya için olumlu olduğunu savunmaktadır. ABD giderek otoriterleşen Çin'e karşı denge sağlamak için Avusturya'nın en iyi seçenek olduğunu düşünmektedir. Avustralya ABD'nin Hint-Pasifik'teki liderliğinde büyük bir paya sahiptir. Ancak, en büyük ticaret ortağı olan Çin ile de büyük bir anlaşmazlıktan kaçınmak için çaba sarf etmektedir. Bu bağlamda bu makalede öncelikle Çin ile gerçekleştirdiği ekonomik, ABD ile gerçekleştirdiği güvenlik işbirliğine değinilecektir. Böylelikle Avustralya hükümetlerinin ABD-Çin rekabetinde belirleyici olan stratejik seçimi tartışılacaktır.

2. ABD-ÇİN REKABETİNDE AVUSTRALYA DIŞ POLİTİKASI

2.1. Çin ile Ekonomik ve Siyasi İlişkilerin Gelişimi

1972 yılında Çin ile diplomatik ilişkiler kuran Avustralya, 1973'te Pekin'de bir büyükelçilik açmıştır. Çin'in 1978'de ekonomik reform yapmaya başlamasından bu yana, Avustralya'nın Çin ile ticari etkileşimleri önemli bir şekilde değişmiş ve Çin, 2007'de Avustralya'nın en büyük ticaret ortağı olmuştur. Avustralya ve Çin ilişkilerinde stratejik politika değişikliklerini belirleyen üç unsur bulunmaktadır ve bu unsurlardan ilki ve en önemlisi ekonomik bağımlılıktır. 2022 yılı verilerine Çin ile Avustralya arasındaki iki yönlü ticaret hacmi yılda yaklaşık 220 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır ve Çin Avustralya'nın açık ara en büyük ticaret ortağıdır (Wu, 2023). Soğuk Savaş döneminde Avustralya-Çin ilişkilerinin iki özelliği vardır (Hayden, 1984, s.96). Birincisi; Hawke, Çin Komünist Partisinin üst düzey liderleriyle kişisel ilişkisini genişletmiş, Zhao Ziyang ve Hu Yaobang ile aktif olarak iletişim kanalları kurmuştur. İkincisi, iki taraf arasındaki ekonomik ilişki, o dönemde Çin'in 5 yıllık planı ve Avustralya'nın endüstriyel yeniden yapılanma ve bölgesel ticaret stratejisi bağlamında daha yakından gelişmiştir. Ekonomik ve ticari konularda Çin, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) katılma müzakereleri sırasında aktif olarak Avustralyalı uzmanlardan tavsiye ve yardım istemiştir (Hayden, 1984, s.82-83). 2001'de Çin'in DTÖ üyesi olması sayesinde ekonomik gücünü daha fazla artırması, bölgedeki ülkelerin giderek ekonomik açıdan Çin'e daha bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Çin'in yükselen ekonomik kalkınmayla birlikte hammadde ve enerjiye olan talebinin hızla artması, yer altı kaynakları açısından zengin olan Avustralya'yı öne çıkarmıştır. Madencilik ve enerji endüstrilerindeki hammadde ticareti iki ülkenin ekonomik iş birliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Avustralya'nın Çin'e ihracatında enerji kaynaklarının oranı 2006'da %53,6'dan 2010'da %78,6'ya yükselmiştir (Ding, 2012, s.80). Çin'den gelen kaynak talebi, bir yandan Avustralya ekonomisini Batı'daki ekonomik gerilemeden çıkarırken, diğer yandan Avustralya'nın ekonomik yapısı üzerinde bir dizi olumsuz etkiye de neden olmuştur. Madencilik ve enerji endüstrilerindeki güçlü gelişme, Avustralya dolarının değer kazanmasını sağlamış ancak Avustralya imalat endüstrisinin de

küçülmesine yol açmıştır (Beeson ve Li, 2012, s.40). 1990'lardan bu yana, Avustralya hükümetinin Çin'i bir tehdit ve bir dost olarak görmek arasında gidip geldiğini, ancak ilişkilerde ciddi kopuşlar olmaksızın bir tepki modeli oluşturduğunu görmekteyiz (Goodman, 2017, s.776). Çin'in Avustralya tarım arazilerine ve konut gayrimenkullerine yaptığı yatırımlar ve Çin ile ilgili siyasi bağışlar ve propaganda hakkındaki iddiaların ortaya çıkması Avustralya-Çin ilişkilerinin, 2016 yılında yeni bir döneme girmesine neden olmuştur (Medcalf, 2019, s.110). 2016'da Çin bağlantılı bir milyarderin Avustralya'nın Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki iddialarına yönelik politikasını etkilemek amacıyla Avustralya İşçi Partisine 0,3 milyon ABD doları bağışlamayı planladığı tespit edilmiştir (Remeikis, 2018).

İkili ilişkilerde artan diplomatik krizler, Çin'in Avustralya'ya yaptığı doğrudan dış yatırımlarda da etkisini göstermiştir. Avustralya'daki Çin yatırımları medya ve kamuoyunun büyük ilgisini çekmesine rağmen, Çin'in Avustralya'daki yatırımı kamuoyunda algılananın çok gerisindedir. Mayıs 2018'de Çin, Avustralyalı çiftçilerin piyasayı bozan devlet sübvansiyonları aldığını iddia ederek Avustralya arpasına anti-damping ve anti-sübvansiyon vergileri uyguladığını duyurmuştur (MOFCOM, 2018). Bu tarifelerin uygulanmasının Avustralya arpa endüstrisi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur ve Çin'e yapılan ihracat bir önceki yılda 6,5 milyon tondan 2019-2020'de sadece 440.000 tona düşmüştür (Interesse, 2023). Bu durum, Avustralya'da arpa fazlasına ve Avustralyalı arpa çiftçileri için önemli bir gelir kaybına yol açmıştır. Avustralya da Çin'in vergi koymasına yanıt olarak tarifelerin haksız olduğunu Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) taşımıştır (Interesse, 2023). Haziran 2018'de Avustralya Parlamentosu, büyük ölçüde Çin müdahalesini sınırlamaya yönelik Casusluk ve Yabancı Müdahale Yasasını kabul etmiş ve Ağustos 2018'de Avustralya Hükümeti, Çinli telekomünikasyon şirketleri Huawei ve ZTE'nin Avustralya'ya 5G teknolojisi sağlamasını yasaklamıştır (Hutchens, 2018). Dönemin Avustralya Başbakanı (2015-2018) Malcolm Turnbull'ın 5 Aralık 2017'de seçim kampanyasında örtülü şekilde Çin'i ima ettiği "yaşam tarzımızı" ve "demokrasimizi" korumalıyız açıklaması, Soğuk Savaş sonrası ulusal güvenlik yaklaşımındaki en büyük politika değişikliği olarak kabul edilmektedir (Chubb, 2022, s.2). 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgınına Çin'in verdiği yanıta ilişkin bağımsız bir soruşturma yapılması için Avustralya talepte bulunmuştur. Temmuz 2020'de Avustralya hükümeti, Çin'in Güney Çin Denizi konusundaki iddialarının hiçbir hukuki dayanağı olmadığını iddia ederek BM'ye bir mektup göndermiştir (UN, 2020). Çin'in Avustralya'dan gelen bu suçlamalara tepkisi bir hayli sert olmuştur ve ekonomik yaptırım uygulama kararları almıştır. Çin, devlet merkezli şirketlerine Ekim 2020'den itibaren Avustralya'dan kömür ve kereste ithal etmeyi yasaklamıştır (Lkhaajav, 2021). Aşağıdaki grafikte de 2017'deki doğrudan dış yatırımların 2020'de iki katı azaldığı görülmektedir.

Grafik 1. Çin'in Avustralya'ya Doğrudan Dış Yatırımları, 2010-2022

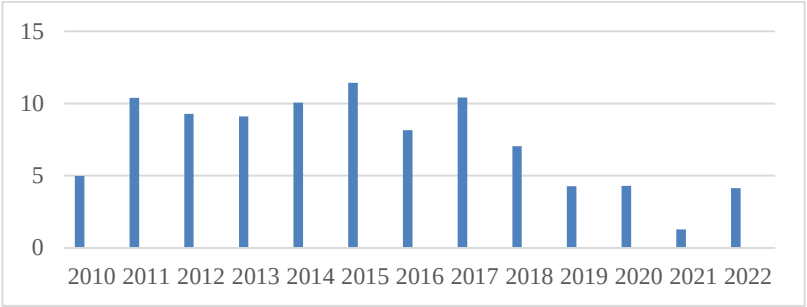

Kaynak: AEI, 2010-2022, Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomik anlaşmazlıkların üzerine Avustralya, Çin ile Victoria eyaleti arasında daha önce kararlaştırılan Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) anlaşmasını iptal etmiştir (Hurst, 2021). Artan diplomatik gerilimlerin bir sonucu olarak, birkaç Çinli şirket potansiyel riskleri azaltmak için Avustralya'dan kömür alımlarında düzenlemeler yapmıştır. Sonuç olarak Çin, 2021'de 2020'ye göre 66,37 milyon ton daha az Avustralya kömürü ithal etmiştir (Yin, 2023). Çin'in izlediği politikayı Avustralya açısından yorumlayan Darren Lim ve Nathan Attrill'e göre, bir taraftan Çin gelecekte kurduğu hegemonya hayali çerçevesinde küresel salgından başarıyla çıkmasını engelleyebilecek her türlü girişime sert tepki verme zorunluluğu duymuştur; diğer taraftan da Avustralya'nın ihracatına ambargo uygulayarak kendisine bağımlı bir Avustralya yaratma isteğini ortaya koymuştur (Lim ve Attrill, 2021, s.423). Avustralya, savunmadan kalkınma yardımına ve iletişim ve ulusal altyapı gibi iç politikaya kadar geniş bir yelpazede Çin'i bir risk kaynağı olarak algılamaya başlamıştır (Medcalf, 2019, s.110) ve Çin'in Hint-Pasifik'te genişleyen etkisini sınırlamayı amaçlayan ABD öncülüğündeki bir dizi çabayı açıkça desteklemiştir. Avustralya, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne rakip olarak görülen Yapı Yasası'nı gündemine almış, ABD ve Japonya ile Hint-Pasifik'te Altyapı Yatırımına Yönelik Üçlü Ortaklığı faaliyete geçirmek için Üçlü Mutabakat Zaptı'nı imzalamıştır (Dziedzic, 2018).

İkinci unsur, ilişkilerin güçlü bir toplumsal boyutunun olmasıdır. Çin göçü 19.yüzyılın ortalarında başlamıştır (Patience, 2018). Avustralya'ya Hong Kong, Tayvan, Malezya ve Singapur'dan gelenler ve Çin Komünist Partisi'ne karşı temkinli yaklaşan binlerce kişi siyasi sığınma hakkı kazanmıştır. Tiananmen Meydanı olayları sonrasında bile 16,200 Çinli öğrenci ile 42,000 Çin vatandaşına kalıcı iskan verilmiştir (Macklin, 2017, s.280). Mandarin Çincesi şu anda Avustralya'da İngilizce'den sonra en çok konuşulan ikinci dildir. Öte yandan Çin, yurtdışında eğitim gören Avustralyalılar ve özellikle Avustralya'nın Yeni Kolombo Planı sayesinde COVID-19'dan önce en büyük destinasyonu haline gelmiştir (Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, 2023).

Üçüncü unsur, Avustralya'nın insan hakları diplomasisinin dış politikasının önemli bir yönü olmasıdır. Avustralya insan hakları grupları, Avustralya hükümetinin Çin politikası üzerinde oldukça etkilidir. 2007-2010 yılları arasında Başbakanlık yapan Çince bilen ve Çin kültürünü çok iyi tanıyan Kevin Rudd döneminde ilişkilerin gelişimi yönünde beklenti fazla olmuştur. Ancak 2008 Pekin Olimpiyatları öncesinde Tibet'in bağımsızlığı için uğraşan Falun Gong (Dafa) adındaki grubun Kanberra'da günlerce süren meşale nöbetini desteklemesi, görev süresi boyunca Tibet konusunda defalarca Çin'i eleştirmesi, Uygurlu aktivist Kadir Rabia'yı Melbourne'e davet etmesi bu dönemdeki önemli siyasi krizler olmuştur (Chubb, 2022, s.5). Avustralya'nın insan hakları meselelerinin Çin-Avustralya ilişkilerine getirdiği sıkıntıları fark etmesiyle Çin'e karşı daha pragmatik bir politika benimsenmiştir. Avustralya Başbakanı Gillard 2013'te Çin'i ziyaret ettiğinde, Çin-Avustralya ilişkilerini karşılıklı güven ve karşılıklı faydaya dayalı stratejik bir ortaklığa yükseltmiştir. Trump Dönemiyle beraber ABD'nin Çin politikasındaki "nitel değişim" Avustralya'nın Çin politikasına ilişkin iç tartışmalarını da etkilemiştir. Trump döneminde Çin'in dengelenmesi politikası "Tayvan'dan, Güney Çin Denizi askeri genişlemesinden Sincan'daki insan hakları sorunlarına, siber güvenlikten ticaret savaşına, teknoloji kesintisine, askeri yığınağa, ideolojiye ve hatta Hong Kong özerlik meselesine" kadar uzanmıştır (Tzeng, 2022, s.36). Özellikle Güney Çin Denizi, dünyadaki ticari gemilerin yarısının geçtiği ve Avustralya'nın ihracatının ise %60'ının gerçekleştiği bir yerdir (Hartcher, 2021, s.97). Diğer bir neden ise, Xi Jinping liderliğindeki Çin'in revizyonist, zorlamacı ve askeri modernizasyonuna bağlı şekilde ilerlemesinin bölgesel dengeyi ve kurallara dayalı düzeni tehdit edecek boyutlara ulaşacağına dair inancın hakim olmaya başlamasıdır (Medcalf, 2019, s.113). Avustralya, Çin'in son yıllardaki diplomatik davranışının "saldırgan" olduğuna ve Çin'in uluslararası sistem aracılığıyla kendisini dizginlemeye ve uluslararası kurallara uygun hareket etmeye isteksiz göründüğüne inanmıştır (Ma, 2014, s.65-67). Tüm bunlar Çin'in dengelenmesi hususunda Avustralya'yı ABD'nin yanında yer almaya zorlamıştır. Çin açısından bakıldığında, Avustralya'nın Asya'daki son emperyalist olduğuna inanılmıştır (Huang, 2007, s.44).

Avustralya-Çin siyasi ve ekonomik ilişkilerine bakıldığında, Avustralya'nın ekonomik çıkarları ile ulusal güvenliği arasında bir ikilem yaşadığı görülmektedir. Çin'in yükselişinin Avustralya'nın Çin'e daha fazla ithalat yapma olanaklarını artırdığı ancak bunun Çin'e karşı giderek artan bir ekonomik bağımlılığa da neden olduğu görülmektedir. Ayrıca Çin'in yükselmesi bölgedeki askeri güç dengesini Çin lehine değiştirmektedir ve bu yükseliş Avustralya'nın ulusal güvenliğine tehdit oluşturmaktadır. Bu açıdan Avustralya'nın askerî açıdan ABD'nin öncülük ettiği güvenlik ittifaklarında yer alarak Asya-Pasifik'teki güç dengesini koruma stratejisi izlediği görülmektedir. Çin ise Avustralya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek bölgede Çin'in çevrelenmesi, sınırlandırılması gibi stratejileri içeren yaklaşımlara Avustralya'nın destek vermemesini istemektedir.

Özellikle Avustralya'nın Çin'in iç işlerine müdahale olarak kabul ettiği Tayvan ve Tibet gibi meselelerde de aktif rol almamasını istemektedir ve Avustralya'nın bunu ihlal ettiği durumlarda ekonomik yaptırımlarla cezalandırma yoluna gittiği görülmektedir.

2.2.ABD ile Savunma ve Güvenlik İşbirliği

Soğuk Savaş sonrasında değişen konjonktür, Asya-Pasifik'in yeni çekim merkezi haline gelmesi, Çin'in öngörülenden çok daha hızlı büyümesi ve askerî açıdan da bölgedeki en güçlü devlet olarak ortaya çıkması ABD'nin ulusal çıkarlarını korumak amacıyla bölgeye daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD, Hint Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar olan bölgede hegemonyasına yönelik ciddi bir tehdit olarak gördüğü Çin'i müttefikleriyle çevrelemeye çalışmaktadır. ABD'nin bu dengeleme politikası, Hint-Pasifik bölgesindeki müttefikleri ile çok yönlü ilişkilerinin geliştirilmesine ve bölgedeki askeri varlığının güçlendirilmesine dayandırılmaktadır (Kasım, 2017, s.117). Haliyle bu politika değişikliğinin Avustralya'yı etkilememesi beklenemezdi. ANZUS'un sadece Avustralya ve Yeni Zelanda ile sınırlı olması, ABD'nin Çin'i dengelemesinde ciddi bir etki gösterememiştir. Bu nedenle Hindistan ve Japonya gibi bölgede Çin'e komşu olan devletlerin de dahil edilerek Çin'in sınırlandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Çin'in artan gücünü engellemek için iki görüş ortaya çıkmıştır: ilki, Çin'i sistem içinde tutmaya zorlayarak küresel sistemle daha uyumlu bir hale getirmek; ikinci yaklaşım ise, Çin'i çevreleyerek Amerikan çıkarlarını daha fazla zarara uğratmasını önlemektir (Hu, 2020, s.130). Avustralya Parlamentosu'nda ABD Başkanı Barack Obama'nın yaptığı bir konuşmada bir taraftan bölgede artan gerginlik doğrultusunda ABD'nin Avustralya gibi müttefikleriyle daha yakın ilişkiler içinde olmasını gerektiğini belirtirken, diğer taraftan da barışçıl şekilde yükselen Çin'in ABD'nin çıkarlarına uygun olduğunu dile getirmiştir (Obama, 2011). Obama, "pivot" ya da Asya'ya yönelik stratejik dengeleme politikasıyla Çin'e karşı bölgedeki Avustralya gibi müttefiklerini desteklemeyi, bu ülkelerdeki askeri üslerini artırmayı ve ticari anlaşmalarla güçlendirmeyi amaçlamıştır (Korwa, 2019, s.42). Obama'nın Çin'i dengeleme stratejine dayanan politikasını açıkça desteklemesi Çin ile ilişkilerde krize neden olmuştur. Buna rağmen, Gillard'ın Nisan 2013'te Çin'i ziyareti ve Mayıs 2013'te yayımlanan Avustralya Savunma Belgesinde Çin'in yükselişini 2009'daki Beyaz Kitabın aksine memnuniyetle karşılaması ikili ilişkilerin kısa sürede yeniden düzelmesini sağlamıştır (Mackerras, 2014, s.244). Yine de 2013 Avustralya Savunma Belgesi'nde, bölgenin en güçlü iki devleti olan ABD ve Çin arasındaki ilişkinin önümüzdeki yıllarda stratejik ortamı diğer tüm faktörlerden daha fazla belirleyeceği kabul edilmiş, özellikle Çin'in artan askeri, ekonomik ve siyasi etkisinin bölgede acilen Hint-Pasifik'in tek bir strateji olarak ortaya çıkışını şekillendirdiği belirtilmiştir (Department of Defence of Australia, 2013, s.7). Diğer taraftan raporda, ABD ile Çin'in rekabete dayanan

ilişkilerini yapıcı bir şekilde devam ettirmelerinin, ekonomik ilişkilerini geliştirmelerini, işbirlikçi yönlerini en üst düzeye çıkarmalarını, Hint-Pasifik'te devam eden istikrar ve refahın her düzeyde ekonomik, siyasi, stratejik ve askeri açıdan olumlu ve kalıcı olmasını sağlayacağı ifade edilmiştir (Department of Defence of Australia, 2013, s.9). Kısaca raporda, Avustralya'nın güvenlik kaygıları açısından ABD'nin yanında durduğu ancak ABD-Çin arasındaki çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesiyle ulusal çıkarları açısından bir tercih yapmak zorunda kalmayacağı vurgulanmıştır. Ancak iki ülke arasında artan siyasi gerginlik ve bunun karşılıklı ticarete ve kültürel faaliyetlere de yansıması, Çin'in bölgeye yönelik politikalarını da olumsuz etkilemektedir. Avustralya'nın 2016'da ilan ettiği Ulusal Savunma Raporu'nda, tarihsel müttefik olarak belirtilen ABD'nin Hint-Pasifik bölgesindeki dengeleyici varlığının bölgenin istikrarı için önemli olduğu vurgulanırken Çin'in Asya'daki en güçlü orduya sahip ülke olarak özgür ve serbest denizlerin güvenliğine, güçlü bir ülke olarak bölgesel istikrara katkı vermesi gerektiği belirtilmektedir (Department of Defence of Australia, 2016, s.41-42). Rapor dikkatlice incelendiğinde, Avustralya'nın Çin'in ekonomik ve askeri alanda yükselmesinden, bölgesindeki etkisini artırmasından ve ABD-Çin arasında bölgesel bir gerginliğe neden olması konularından endişeli olduğu görülürken yine de Çin'in doğrudan bir tehdit olduğuna dair bir ifadeden kaçınılmıştır. ABD'nin "yeniden Asya'ya dönme" politikası ve Güney Çin Denizi'nde Çin'in komşularıyla yaşadığı gerginliklerden dolayı Avustralya ile ilişkileri Çin'in barışçıl kalkınmasında yapıcı bir örnek teşkil edecek, bununla birlikte üretimde ihtiyaç duyduğu enerji, demir cevheri gibi hammaddelerin tedariki güvenli ve sürdürülebilir olacaktır (Liu ve Hao, 2014, s.368). 2017 yılında Ulusal Savunma Beyaz Kitabını yayımlayan Avustralya, ABD'nin "Hint-Pasifik" bölgesindeki güç dengesini desteklediğini belirtmiş ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Güney Çin Denizi egemenlik anlaşmazlığında giderek artan sert tavrına yanıt vermek için "kurallara dayalı küresel düzeni" vurgulamıştır (Hei, 2021, s.109). Avustralya'nın Hint Pasifik stratejisine katılımı ile verdiği mesaj ise, diyalog ve işbirliği gereklidir ancak Çin'e karşı gerçek caydırıcı bir güç/blok olmadan diyalog ile yeterli başarı elde edilemeyecek ve işbirliği sınırlı olacaktır (Shoebridge, 2021, s.3). Avustralya'nın dış politika değişikliğinin temel nedeni, Çin'den gelen zorluklara yanıt vermektir. Böylece Avustralya ABD'nin Çin karşıtı ittifakında sağlam bir müttefik olarak Çin'e karşı kurulan oluşumlara daha yakın olduğunu göstermektedir. Manus Adası'ndaki Lombrum Deniz Üssü'nün modernizasyonunda ABD'nin Avustralya ve Papua Yeni Gine ile Kasım 2018'de yaptığı işbirliği duyurusu, Çin'in Güney Pasifik'teki çıkarlarına karşı bir duruştur (Whiting, 2018). Trump yönetimi, Avustralya'yı da içeren kapsamlı bir Hint-Pasifik stratejisi yürütme ihtiyacının farkında gibi görünmüştür (Prince, 2019). Haziran 2019'da ABD Savunma Bakanlığı da "revizyonist bir güç" olarak Çin'e ilişkin bir bölüme yer vermenin dışında ABD'nin müttefikleriyle daha yakın işbirliğini artırma sözü veren ilk Hint-Pasifik Strateji raporunu yayınlamıştır (US Department of Defense, 2019).

Ardından Avustralya Savunma Bakanlığı tarafından "2020 Savunma Stratejik Güncellemesi" adında yeni bir yayımlamıştır. Bu yeni rapora raporuna bakıldığında, Avustralya'nın değişen stratejik ortamı başlığı altında bu tehditler sıralanmıştır: 1) ABD-Çin arasındaki rekabet Hint-Pasifik bölgesinde Avustralya'yı da içine alacak şekilde genişlemiştir 2) Çin'in Hint-Pasifik'te daha fazla nüfuz elde etme çabası 2016'ya kıyasla artmıştır 3) Güney Çin Denizi'nde Çin'in toprak talepleri artmış ve bu nedenle yeni askeri tesisler kurmaya başlamıştır 4) Devletlerin güvenliğini ve egemenliğini ihlal eden örtülü uygulamalar ve araçlar giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır 5) Bölgesel istikrarın ve küresel rekabet ile ticaretin sürdürülebilir olması için uluslararası norm, kural ve kurumların korunması ihtiyacı ortaya çıkmıştır 6) Bazı devletler yıkıcı ve tahrip edici teknolojiyle askeri modernizasyonunu ve savunma bütçelerini kıyaslanamaz şekilde arttırmıştır. 7) Siber saldırıların artan kabiliyeti orduların teçhizatlarını etkisiz hale getirebilecek duruma gelmiştir ve 8) Covid-19 nedeniyle Çin Hint-Pasifik bölgesindeki etkisini daha fazla arttırmıştır (Department of Defence of Australia, 2020, s.11-15). Yeni belgenin bölgede değişen güvenlik kaygılarından dolayı Avustralya'nın stratejik ortamını şekillendirmek, çıkarlarına karşı eylemleri caydırmak ve gerektiğinde güvenilir askeri güçle karşılık vermek üzerine geliştirildiği görülmektedir. 2020 Savunma Stratejik Güncellemesi ile Avustralya, ABD ve Çin'in bölgedeki stratejik dinamikleri yönlendirmeye devam edeceğine ve Hint-Pasifik bölgesinin stratejik rekabetin merkezi olmaya devam edeceğine" işaret etmiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın "Çin Halk Cumhuriyeti'ni İçeren Askeri ve Güvenlik Gelişmeleri 2020" raporuna göre Çin, yaklaşık 350 savaş gemisi ve 293 denizaltıyla "dünyanın en büyük donanmasına" sahiptir (Office of the Secretary of Defence, 2020). 2021 SIPRI verilerine bakıldığında Çin'in Soğuk Savaş sonrasında her yıl ortalama %7 oranında askeri bütçesini artırması, bölgedeki en güçlü devletlerden birisi olmasını sağlamıştır (SIPRI, 2021). Hindistan, Japonya ve Avustralya'nın toplam savunma bütçelerinin toplamı neredeyse Çin'in yarısı kadar olduğu görülmektedir (SIPRI, 2021). ABD'nin gemi inşa kapasitesinin yetersizliği, bütçesinin sınırlılığı ve geniş küresel güvenlik sorumlulukları, denizlerdeki hareket serbestisini tek başına sürdürme kabiliyetini sınırlamaktadır (Honrada, 2023). Bu bağlamda Dörtlü Güvenlik Diyaloğu, Hint-Pasifik'te deniz güvenliğini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Avustralya, ABD tarafından Güney Çin Denizi'nde belirlenen seyrüsefer özgürlüğü misyonlarına defalarca katılmıştır. Buna ek olarak, Avustralya, ABD liderliğindeki Hint-Pasifik stratejisini ulusal çıkarlarla birleştirmek için Hint-Pasifik bölgesini doğuya doğru genişletmeye devam etmektedir. Bu bağlamda Güney Pasifik'teki askeri etkisinin genişlemesine karşı da harekete geçmiştir. 2019'da Avustralya Başbakanı tarihte ilk kez Fiji'yi ziyaret etmiş ve Fiji ile "Ulusal Savunma ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması"nı imzalamıştır (Tzeng, 2022, s.37). Karşılıklı askeri iş birliğini güçlendirmek amacıyla Kasım 2020'de dört ülkenin donanmaları ilk ortak tatbikatını gerçekleştirmiştir.

15 Eylül 2021'de Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD liderleri devlet isimlerin kısaltmalarından oluşan AUKUS ittifakını kurmuştur. Üçlü güvenlik ortaklığıyla Avustralya'nın Fransa'dan on iki adet dizel denizaltı satın almak yerine İngiltere ve ABD'den nükleer enerjili denizaltı alması, Çin'e yönelik "sert dengelemenin" de bir sembolüdür (McDougall, 2021, s.728). Yine de Avustralya'nın planlanan denizaltıları satın almasının, 2020 Savunma Stratejisi Güncellemesi tarafından özetlenen Çin'in saldırganlığını caydırma yeteneği üzerinde kısa veya orta vadeli bir etkisi olmayacaktır (Department of Defence of Australia, 2020, s.11-15). Avustralya'nın Fransa ile imzalamaktan vazgeçip İngiltere ile 2030'larda teslim edilmek üzere beş adede kadar ABD yapımı nükleer enerjili denizaltı satın almayı içeren bir anlaşmayı imzalamasının altında yatan iki önemli neden vardır (Nierenberg, 2023). İlki Avustralya'nın Çin'in bölgedeki revizyonist politikalarını ciddi bir tehdit olarak görmesi ve bu nedenle nükleer denizaltıları bir caydırıcı unsur olarak kabul etmesidir. Özellikle Çin'in donanma gücünü artırdığı, üçüncü uçak gemisini inşa ettiği ve Güney Çin Denizi'nde askeri amaçlı yapay adalar inşa ettiği göz önüne alındığında, dört bir tarafının denizlerle çevrili olan Avustralya'nın böyle bir karar alması oldukça rasyoneldir. İkinci olarak, bölgeye yönelik çok daha sert politikalar geliştiren ve Çin'e yönelik daha kararlı önlemler alınmasını destekleyen ABD ve İngiltere ile birlik mesajı vermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Avustralya, 2016'da Fransa ile dizel motorlu denizaltı projesi anlaşması yapmasında da o dönemin hükümet ve askeri liderlerinin nükleer denizaltıların işletilmesi konusunda yaşanacak zorluk ve karmaşıklığa garanti verememelerinden kaynaklanmıştır. Ayrıca ABD ve İngiltere'nin nükleer gücünü kendileriyle paylaşmayacağına inanmışlardır (Shoebridge, 2021, s.1). Bu arada Avustralya'nın 1980'lerde Amerikan donanmasının ANZUS Paktı bağlamında limanları ziyaret etmesini Yeni Zelanda reddederken Avustralya hükümeti kabul etmiştir (Sutter, 2002, s.352). Diğer taraftan AUKUS, ASEAN'ın 1995'te imzaladığı Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (Nuclear Weapon-Free Zone -SEANWFZ) anlaşmasını ortadan kaldırdığı gibi Hindistan'ı güvenlik tehdidi olarak gören Pakistan'ın da Çin tarafından nükleer denizaltıları ile desteklenmesine neden olabilir (McDougall, 2021, s.729). Bu anlaşma ile Hint-Pasifik bölgesindeki gerilimin artacağı ve var olan bölgedeki silahlanma yarışının tehlikeli boyutlara ulaşacağı öngörülmektedir.

Avustralya, ABD'nin Asya-Pasifik'teki askeri stratejisini sınırlı ölçüde desteklemekte ve Afganistan ve Irak'taki savaş gibi Avustralya'nın doğrudan çıkarlarını ilgilendirmeyen meselelerde sadece müttefiklik görevlerini yerine getirmektedir. Çin'in Güney Çin Denizi ve Tayvan meselelerine gelince, Çin ile çatışmaya dahil olmak istememektedir. 2004 yılında Howard yönetimi sırasında, Dışişleri Bakanı Alexander Downer Pekin'de Avustralya'nın ABD ile ittifakı nedeniyle olası bir Tayvan Boğazı krizine dahil olmayacağını ilan etmiştir. Avustralya hükümeti, daha sonra söz konusu açıklamayı hızla geri çekmiş olsa da bu durum, Avustralya karar mercilerinin bu konuda kararsız olduklarını kanıtlamak için yeterlidir.

3. ÇİN'İN AVUSTRALYA'NIN HİNT PASİFİK STRATEJİSİNE YAKLAŞIMI

Çin'in Hint Pasifik stratejisine karşı geliştirdiği yaklaşımın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi; Çin hükümeti, ittifaksızlık ilkesine bağlıdır ve güvenlik baskısına direnmek için Çin-Rusya stratejik ortaklığına güvenmektedir. İkincisi Çin, başta ABD ile güvenlik bağları olan ülkeler olmak üzere, Çin'in yanında yer almaları için komşu ülkelerine yönelik güvence politikasını takip etmektedir (Hu, 2020, s.139). Bu doğrultuda Çin'in Avustralya ile çok yönlü ilişkilerini geliştirmesinde başlıca amaçlar şu şekilde sıralanabilir: 1) ABD'nin bölgedeki en güçlü müttefiklerinden birisi olan Avustralya ile yakın ilişkiler geliştirerek bu ittifakın güçlenmesini önlemeye çalışmak; 2) Avustralya, Çin'in aradığı askeri, istihbarat ve teknolojilere sahip olduğu için bunlara ortak şirketler kurarak ulaşmak istemesi; 3) Avustralya'nın Hint-Pasifik yaklaşımında Çin'in bölgede artan gücüne karşı eleştiri getirebilecek ya da dayanışma inşa edebilecek rolünün olmasıdır (Medcalf, 2019, s.110). Çin, Avustralya'nın da dahil olduğu "Hint-Pasifik" stratejisini Çin'in üstünlüğüne yönelik bir tehdit olarak kabul etmektedir ve Asya-Pasifik bölgesinde inşa etmeye çalıştığı bölgesel yapıyı yok etme girişimi olarak görmektedir (Sarkar, 2020, s.112). Özellikle Hint Okyanusu, Çin'in deniz yoluyla Avrupa, Orta Doğu ve Afrika ile olan ticaretinde ve enerji ithalatında önemli bir geçiş güzergahıdır. Bu nedenle Hindistan'ın QUAD içinde alacağı rol ve Avustralya'nın ABD-Çin arasında geçmişte başarıyla yürüttüğü denge politikasındaki yaklaşımları hayati bir öneme sahiptir. Ancak QUAD ve AUKUS üyesi ülkelerin Çin'in Kuşak ve Yol Girişimini Çin'in etki alanını genişleten, yeni uluslararası ekonomik iş birliği normlarını ve yeni bir dünya düzenini teşvik etmeyi amaçlayan bir jeopolitik strateji olarak kabul ettikleri de görülmektedir. Çin'in Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ya da İpek Yolu Fonu gibi kurum ve bankalar ile projeleri desteklemesi benzer şekilde ABD'nin kredilerde söz sahibi olduğu Uluslararası Para Fonu (IMF) ya da Dünya Bankası gibi kurumlara olan devletlerin bağımlılıklarını azaltmaktadır. Kredi kullanmak isteyen pek çok devlet için de herhangi bir şekilde iç siyasi yönetimine müdahale edilmemektedir ya da IMF'nin reçeteleri sunulmamaktadır. Ancak borçların ödenmemesi durumunda ise, yatırımlara el konulduğu da unutulmamalıdır. Bu da ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurduğu küresel sistemin Çin tarafından değiştirilmek istendiği ve bunun da ikinci bir Soğuk Savaşa yol açacağı iddia edilmektedir. Çin, markalaşan Kuşak ve Yol kapsamında yaptığı yatırımlarla trilyonlarca ABD doları değerinde enerji, altyapı, gayrimenkul ve tarım projeleri ile dünyanın en büyük ticaret bloğuna hâkim olmayı hedeflemektedir (Tan vd., 2020, s.178). Çin'in Kuşak ve Yol kapsamında 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile hem çevresindeki hem de Okyanus ötesi ülkelerle ihracatını ve karşılıklı bağımlılıklarını artırması, ABD'nin küresel yönetimini zora sokmaktadır. Bu doğrultuda Çin'in en büyük jeopolitik amaçlarından birisi de ABD liderliğindeki çevreleme politikasını kırmak ve Hindistan'ın yükselişini sınırlamaktır (Clarke, 2017, s.72). Özellikle bölgedeki Avustralya,

Japonya ya da Güney Kore gibi ülkelerin Çin ile kıyaslanamayacak kadar az nüfusa sahip olmaları, Hindistan'ın yeni bir alternatif dengeleyici ekonomik güç olarak ortaya çıkmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda Avustralya'nın Hindistan'a benzer şekilde Hint-Pasifik bölgesine ilgisinin arttığı görülmektedir çünkü bölgede artan rekabet, gerilimler, silahlanma yarışı, deniz güvenliğinin riske girmesi bölgesel ve küresel ticareti sekteye uğratabilir (Sundaramurthy, 2020, s.172). Bu noktada Avustralya'nın ABD-Çin rekabetinde sıfır-toplamlı oyun yaklaşımını benimsemek zorunda kaldığı görülmektedir. Avustralya, Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirdikçe ABD ekseninden ve onun güvenlik şemsiyesinden asla uzaklaşamayacağının farkındadır (Bisley, 2018, s.397).

Sonuç

Çin'in Büyük Stratejisi incelendiğinde; kalkınmasının barışçıl olduğu, mevcut uluslararası düzenin istikrarını ve ÇKP tarafından tanımlanan temel çıkarlarını koruduğu bu strateji kapsamında dış politikasını şekillendirildiği görülmektedir. Avustralya'nın Çin ile olan ilişkilerinin genel hatlarına bakıldığında, büyük stratejisinin genel amaçlarına uyumluluğu çerçevesinde temel çıkarlarını ilgilendiren sorunlarla mücadelesini içerecek şekilde dış politikasını ve güvenlik stratejisini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çin ve Avustralya arasındaki ilişkinin kademeli olarak düşüşe geçmesine yol açan birçok anlaşmazlık vardır. Yapısal faktörler incelendiğinde bunun temel nedeni, ABD ile Çin arasında giderek artan rekabet ortamında, Avustralya'nın her iki ülkeyi dengede tutmaya çalışmasının maliyetinin her geçen gün artması ve nihayet bu yükü taşımasının zorlaşmasıdır. Yapısal faktörleri bir kenara bırakırsak, Avustralya-Çin ilişkilerinin eski yakın ilişkisine dönmesi zor görünmektedir. Birincisi, Avustralya'nın "ekonomisi için Çin'e ve güvenliği için ABD'ye güvenme" şeklindeki denge stratejisini devam ettirmesi çok zordur. Avustralya ve Çin arasındaki ilişkinin eski haline döndürülmesinin zor olmasının ikinci nedeni, Çin'in giderek daha büyük bir ülke gibi davranması, özellikle gelişmiş ekonomik, askeri veya siyasi gücünü diğer ülkelerden taviz talep etmek için kullanmaya devam etmesidir. Çin'in Güney Kore, Japonya ve Kanada gibi ABD'ye yakın ülkelere karşı benzer zorlayıcı önlemler alması tesadüfi değildir. Özetle, Avustralya ile Çin arasındaki ilişkideki değişimin ABD-Çin rekabet yapısından etkilendiği görülmektedir. ABD ve Avustralya arasındaki ittifak güçlenirken, Avustralya'nın manevra alanı giderek daralmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, öngörülebilir gelecekte Avustralya ile Çin ilişkisinin ABD-Çin rekabetinden kopması zor olduğu gibi, ikili çatışmaların tam anlamıyla düzelmesi de güçtür. Diplomatik ve askeri çatışmalar ve rekabet devam edecektir. Hint-Pasifik bölgesindeki diğer ülkeler iç ekonomik kalkınmayı sürdürmek için Çin pazarına güvenmeye devam edecek, iki ülke arasındaki stratejik rekabette taraf seçemeyeceklerdir. Özellikle küresel ticaretin önemli noktalarından birisi olan Güney Çin Denizi'nin Çin'in temel çıkarları bağlamında bir iç denizine dönüşmesinin

gerçekleşmesi tüm bu ülkelerin küresel ticaret olanaklarını olumsuz yönde etkileyecektir. Ayrıca Avustralya gibi bölge ülkelerinin de ulusal güvenlikleri giderek tehdit altına girecek ve Çin'in bölgede artan askeri güç ve kabiliyetleri karşısında etkisiz kalabileceklerdir. Bu da Avustralya'nın giderek ABD'nin öncülük ettiği güvenlik ittifaklarına dahil olmasını zorunlu kılmaktadır. Avustralya ve Çin ilişkileri üzerine yapılan bu çalışma, ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabet karşısında orta ölçekli bir güç olan Avustralya'nın "kurallara dayalı bir uluslararası düzen" sürdürdüğünü ve ulusal çıkarları, değerleri ve ulusal kimliği çerçevesinde bunu sağlamasının Avustralya için en iyi seçim olacağını anlamamıza olanak sağlamaktadır. Ancak Avustralya bu seçimi yaparken Çin ile ilişkilerinde beklentisi Çin'in de kurallara dayalı bir uluslararası düzen sürdürmesidir. Bu beklentinin gerçekçi olmayışı, ABD'ye güvenlik ve askeri ilişkiler noktasında daha da yaklaşmasına neden olmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız
Yazar Katkısı: Özlem Zerrin Keyvan: %50, İshak Turan: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.
Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind
Author Contributions: Özlem Zerrin Keyvan: 50%, İshak Turan: 50%
Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.
Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.
Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

AEI. (2022). *China global investment tracker*. 14 Nisan 2023 tarihinde https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/ adresinden alınmıştır.

Assamah, D. & Yuan, S. (2023). Can smaller powers have grand strategies? The Case of Rwanda. *Insight on Africa, 15*(1), 108-127. https://doi.org/10.1177/09750878221135074

Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade. (2023). *New Colombo plan.* 24 Kasım 2022 tarihinde https://www.dfat.gov.au/people-to-people/new-colombo-plan adresinden alınmıştır.

Beeson, M. & Li F. (2012). Zhōng ào guānxì: Dìyuán zhèngzhì yìhuò dìyuán jīngjì? (Çin-Avustralya İlişkileri: Jeopolitik mi yoksa jeoekonomi mi?). *Guó jì wèntí yánjiū (Uluslararası Çalışmalar),3,* 38-49.

Beeson, M. & Li F. (2014). *China's regional relations evolving foreign policy dynamics.* Lynne Rienner Publishers.

Bisley, N. (2018). Australia's engagement with China: From fear to greed and back again. *International Journal, 73*(3), 379-398.

Brands, H. (2014). *What good is grand strategy? Power and purpose in American statecraft from Harry S. Truman to George W. Bush*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Brophy, D. (2019). Australia's China debate in 2018. J. Golley, L. Jaivin, P. J. Farrelly, S. Strange (Ed.), *Power* içinde (s. 154-168). ANU Press.

Callahan, W. (2015). *China dreams: 20 visions of the future.* Oxford University Press.

Christensen, T. J. (1996). *Useful adversaries: grand strategy, domestic mobilization, and Sino-American conflict, 1947–1958.* Princeton: Princeton University Press.

Collins, J. (1986). *United States military academy, Military Strategy.* Beijing: Military Science Publishing House.

Chubb, A. (2022). The securitization of 'Chinese influence' in Australia. *Journal of Contemporary China*, *32*(139), 1-18. https://doi.org/10.1080/10670564.2022.2052437

Clarke, M. (2017). The Belt and Road initiative: China's new grand strategy?. *Asia Policy*, *24*(1), 71-79.

Dai, B. (2010). *Jiānchí zǒu hépíng fāzhǎn dàolù (barışçıl kalkınma yoluna bağlı kalınmalı), Zhonggong zhongyang guanyu zhiding guomin jingji he shehui fazhan di shi'er ge wunian guihua de jianyi fudao duben Ulusal ekonomik ve sosyal kalkınma için 12. beş yıllık planın formüle edilmesine yönelik ÇKP Merkez Komitesinin tavsiyelerinin danışmanlık okuması,* Beijing: Renmin Press.

Danner, L. (2018). *China's grand strategy: contradictory foreign policy?*. Springer

Department of Defence of Australia. (2013). *2013 Defence white paper*. 24 Kasım 2022 tarihinde http://www.defence.gov.au/whitepaper2013/docs/WP_2013_web.pdf, adresinden alınmıştır.

Department of Defence of Australia. (2016). 2016 Defence white paper. Australian Government, Department of Defence.

Department of Defence of Australia. (2020). 2020 Defence strategic update. Australian Government, Department of Defence.

Ding D. (2013). The economic imbalance between China and Australia. Yu

Changsen (Ed.). *Zhōng ào guānxì de lìshǐ jīngyàn yǔ fāzhǎn xiànzhuàng. (Çin-Avustralya ilişkilerinin tarihsel deneyimi ve gelişme durumu)* içinde (s.80-99). Guangzhou: Sun Yat-sen University Press.

Du, D. & Ma,Y. (2015). "Yīdài yīlù": Zhōnghuá mínzú fùxīng dì dìyuán dà zhànlüè. ("Tek kuşak, tek yol": Çin ulusunun gençleşmesi için büyük bir jeopolitik strateji). *Dìlǐ Yánjiū (Coğrafî Araştırma)*, *34*(6),1005-1014.

Dueck, C. (2006). *Reluctant crusaders: Power, culture, and change in American grand strategy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Dziedzic, (2018). Why Australia wants to build its own 'Belt and Road' scheme with Japan and the US to rival China's investment. 18 Aralık 2022 tarihinde https://www.abc.net.au/news/2018-07-31/australia-japan-us-alternative-to-china-belt-and-road-initiative/10055060 adresinden alınmıştır.

Fravel, M. T. (2016). Explaining China's escalation over the Senkaku (Diaoyu) islands. *Global Summitry*, *2*(1), 24–37. https://doi.org/10.1093/global/guw010

Gaddis, J. L. (2009).*"What is grand strategy?" Karl Von Der Heyden distinguished lecture at Duke University*. 14 Aralık 2022 tarihinde https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/grandstrategypaper.pdf adresinden alınmıştır.

Gaddis, J. L. (2018). *On grand strategy*. New York: Penguin Press.

Garver, J. W. (2016). *China's quest: the history of the foreign policy of the People's Republic of China*. New York: Oxford University Press.

Goldstein, A. (2005). *Rising to the challenge: China's grand strategy and international security (Studies in Asian security).* Stanford University Press

Goldstein, A. (2020). China's grand strategy under Xi Jinping: Reassurance, reform, and resistance. *International Security*, *45*(1), 164–201. https://doi.org/10.1162/isec_a_00383

Goodman, D. SG. (2017). Australia and the China threat: Managing ambiguity. *The Pacific Review*, *30*(5), 769-782. https://doi.org/10.1080/09512748.2017.1339118

Hart, L. (1954). *Strategy*. New York: Praegers.

Hartcher, P. (2021). *Red zone: China's challenge and Australia's future*. (Revised edition). Black Inc.

Hayden, B. (1984). Australia's China policy under labor. *The Australian Journal of Chinese Affairs*, *89*(11), 83-97.https://doi.org/10.2307/2158688

Hei,K. (2021). Àozhōu zhèngfǔ duì měiguó yìn tài zhànlüè de huíyīng: Cānyù sìfāng ānquán duìhuà de fēnxī. (Avustralya hükümetinin ABD Hint-Pasifik stratejisine tepkisi: Dörtlü Güvenlik Diyaloğuna katılımın

analizi). *Ānquán yǔ qíngbào yánjiū (Güvenlik ve İstihbarat çalışmaları),4*(2), 85-139.

Heilmann, S. (2018). *Red swan: how unorthodox policy-making facilitated China's rise*. The Chinese University of Hong Kong Press.

Honrada, G. (2023). *US navy laments China's shipbuilding supremacy*. 15 Nisan 2023 tarihinde https://asiatimes.com/2023/02/us-navy-laments-chinas-shipbuilding-supremacy/ adresinden alınmıştır.

Howard, M., Paret P. & Brodie, B. (1976). *Carl Von Clausewitz "On war"*. Princeton: Princeton University Press.

Hu, W. (2020). The United States, China, and the Indo-Pacific strategy: The rise and return of strategic competition. *China Review*, *20*(3),127-142.

Huang, A. (2007). Àodàlìyǎ yǔ zhōngguó guānxì zhī yánjiū: Zhuǎnbiàn, fāzhǎn yǔ júxiàn. (Avustralya-Çin ilişkilerine ilişkin araştırma: dönüşüm, gelişim ve sınırlılıklar). *Zhǎnwàng yǔ tànsuǒ (Görünüm ve Keşif),* 43-59.

Hurst, D. (2021). *Federal government tears up Victoria's Belt and Road agreements with China.* 15 Aralık 2022 tarihinde https://www.theguardian.com/australia-news/2021/apr/21/federal-government-tears-up-victorias-belt-and-road-agreements-with-china adresinden alınmıştır.

Hutchens, G. (2018). *Sweeping foreign interference and spying laws pass senate*. 1 Nisan 2023 tarihinde https://www.theguardian.com/australia-news/2018/jun/29/sweeping-foreign-interference-and-spying-laws-pass-senate adresinden alınmıştır.

Interesse, G. (2023). A*ustralia and China resolve Barley dispute, improving trade ties*. 10 Aralık 2022 tarihinde https://www.china-briefing.com/news/australia-and-china-resolve-barley-dispute-improving-trade-ties/ adresinden alınmıştır.

Jian, Z. (2015). China's new foreign policy under Xi Jinping: Towards 'peaceful rise 2.0'?. *Global Change, Peace & Security, 27*(1), 5-19. https://doi.org/10.1080/14781158.2015.993958

Johnston, A. I. (1995). *Cultural realism: strategic culture and grand strategy in Chinese history*. Princeton: Princeton University Press.

Kasım, K. (2017). The impact of the US rebalancing policy toward Asia Pacific on international relations in the region. Kamiński, T. (Ed.), *Overcoming Controversies in East Asia* içinde (s.175-190). Łódź University Press.

Korwa, J. (2019). The China-Australia Free Trade Agreement (ChAFTA): Its implications for Australia-United States relations. *Jurnal Ilmiah Hubungan Internasional, 15(1),* 41-53. https://doi.org/10.26593/jihi.v15i1.2981.41-53

Lim, D. J. & Attrill, N. (2021). Australian debate of the China question: the

Covid-19 case. *Australian Journal of International Affairs, 75*(4),410-431. https://doi.org/10.1080/10357718.2021.1940094

Liu, W. & Hao, Y. (2014). Australia in China's grand strategy. *Asian Survey, 54*(2),367-394. https://doi.org/10.1525/as.2014.54.2.367

Lkhaajav, B. (2021). *Can Russia and Mongolia replace Australia's coal supply to China?*. The Diplomat, 25 Aralık 2022 tarihinde https://thediplomat.com/2021/10/can-russia-and-mongolia-replace-australias-coal-supply-to-china/ adresinden alınmıştır.

Luttwak, E. N. (2009). *The grand strategy of the Byzantine Empire.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ma, B. (2014). Àodàlìyǎ rúhé yìngduì zhōngguó juéqǐ?. (Avustralya, Çin'in yükselişine nasıl yanıt vermeli?). *Wàijiāo Pínglùn. (Diplomatik İnceleme)*,1,56-69.

Mackerras, C. (2014). China and the Australia-U.S. relationship: a historical perspective. *Asian Survey*, *54*(2), 223-246. Ahttps://doi.org/10.1525/as.2014.54.2.223

Macklin, R. (2017). *Dragon and kangaroo: Australia and China's shared history from the goldfields to the present Day*, Hachette Australia

Mastro, O.S. (2019) 'The stealth superpower: how China hid its global ambitions. *Foreign Affairs, 98*(1).

Men, H. (2020). *China's grand strategy: a framework analysis.* Springer

McDougall, D. (2021). AUKUS: implications for Australia and other commonwealth countries in the Indo-Pacific. *The Round Table, 110*(6),728-729. https://doi.org/10.1080/00358533.2021.2011021

Medcalf, R. (2019). Australia and China: Understanding the reality check. *Australian Journal of International Affairs*, *73*(2),109-118. https://doi.org/10.1080/10357718.2018.1538315

Mitter, R. & Moore, A. W. (2011). China in World War II, 1937–1945: Experience, memory, and legacy. *Modern Asian Studies, 45*(2),225–240. https://doi.org/10.1017/S0026749X10000387

Mladenov, N. (2021). *China's rise to power in the global order grand strategic implications.* Palgrave Macmillan Cham.

Moak, K. & Lee, M. (2015). *China's economic rise and its global impact*. Palgrave Macmillan New York

MOFCOM (2018). *MOFCOM announcement No.99 of 2018 on countervailing investigation against imports of Barley originating in Australia.* 14 Şubat 2022 tarihinde http://english.mofcom.gov.cn/article/policyrelease/announcement/201812/20181202820486.shtml adresinden alınmıştır

Nierenberg, A. (2023). *Australia's U.S. nuclear submarine deal.* 23 Ocak 2022 tarihinde

https://www.nytimes.com/2023/03/09/briefing/australia-us-aukus-nuclear-submarines.html adresinden alınmıştır.

Obama, B. (2011). *Remarks by President Obama to the Australian Parliament. Whitehouse government.* 14 Aralık 2022 tarihinde https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament adresinden alınmıştır.

Office of the Secretary of Defence (2020). *Military and security developments involving the People's Republic of China 2020*. 4 Şubat 2023 tarihinde https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF adresinden alınmıştır.

Patience, A. (2018). *'Fear and greed'? Australia relations with China. Australian foreign policy in Asia middle power or awkward partner?.* Palgrave Macmillan, Cham, 183–213.

Posen, B. (1984). *The sources of military doctrine: France, Britain, and Germany between the World Wars*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Remeikis, A. (2018). *Sam Dastyari quits as Labor senator over China connections*, 1 Şubat 2023 tarihinde https://www.theguardian.com/australia-news/2017/dec/12/sam-dastyari-quits-labor-senator-china-connections adresinden alınmıştır.

Sarkar, M. G. (2020). China and QUAD 2.0: Between response and regional construct. *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India, 16*(1), 110-130. https://doi.org/10.1080/09733159.2020.1794526

Schwartz, B. (1976). *Chinese communism and the rise of Mao*. Harvard University Press.

Scobell, A., Burke, E., Cooper, C., Lilly, S., Ohlandt, C., Warner, E., & Williams, J. D. (2020). *China's grand strategy: Trends, trajectories, and long-term competition*. RAND Corporation, 1–154.

Shambaugh, D. (1999). China's military views the world: Ambivalent security. *International Security, 24*(3), 52-79

Shoebridge, M. (2021). What is AUKUS and what is it not?: How does it connect to the QUAD, the Sydney dialogue, ASEAN and Indo-Pacific Security?. *Australian Strategic Policy Institute,* 166, 1-10

SIPRI. (2021). *Military expenditure by country*. 1 Şubat 2023 tarihinde https://sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932020%20in%20constant%20%282019%29%20USD%20%28pdf%29.pdf adresinden alınmıştır.

Sundaramurthy, A. (2020). The China factor in India-Australia maritime cooperation. *Asian Affairs*, *51*(1), 169-188.

https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1706350

Sutter, R. (2002). Thirty years of Australia-China relations: An American perspective. *Australian Journal of International Affairs, 56*(3),347-360. https://doi.org/10.1080/1035771022000019688

Tan, A. C., Ho, K. & Clark, C. (2020). The political economy of Taiwan's regional relations. *Asian Affairs: An American Review, 47*(3),177-200 https://doi.org/10.1080/00927678.2020.1755123

Tzeng, Wei-F. (2022). Jìnqí àozhōu yǔ zhōngguó dàlù guānxì píngxī (Avustralya ve Çin arasındaki son ilişkilere bir bakış). *Prospect & Exploration, 19*(4), 33-40.

Wang, J. (2011) China's search for a grand strategy: A rising great power finds its way. *Foreign Affairs, 90*(2),68–79.

Wang, O. (2023). *China's military 'testing ability to control sea and air around Taiwan' in multi-day drill after island leader's US visit*. 20 Nisan 2023 tarihinde https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3216376/china-sets-military-drills-after-taiwan-leader-tsai-ing-wens-us-trip adresinden alınmıştır.

Whiting, N. (2018). *Joint US-Australian naval base on Manus island a 'significant pushback' against China's Pacific ambitions.* 16 Nisan 2023 tarihinde https://www.abc.net.au/news/2018-11-18/us-pushes-further-into-pacific-with-png-manus-naval-base-deal/10508354 adresinden alınmıştır.

Wu, W. (2023). *Australian trade minister 'optimistic' about thaw in China ties, but stands firm on WTO disputes*. 10 Nisan 2023 https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3209950/australian-trade-minister-optimistic-about-thaw-china-ties-stands-firm-wto-disputes adresinden alınmıştır.

Xi, J. (2018). *Speech delivered by President Xi at the NPC closing meeting. China Daily. 11 Ocak 2023 tarihinde http://www.chinadai*ly.com.cn/hkedition/2018-03/22/content_35894512.htm adresinden alınmıştır.

Xi, J. (2020). *Xíjìnpíng tán zhìguó lǐ zhèng (dì sān juǎn*. (yönetişim üzerine Xi Jinping). (Üçüncü Cilt), Waiwen chüban she, Yabancı Diller yayınevi.

Xiaoxing, Y. (2005). Chinese foreign policy in transition: Understanding China's peaceful development. *The Journal of East Asian Affairs, 19*(1), 74-112.

Xinhua (2022). *China releases white paper on Taiwan question, reunification in new era,* 18 Ocak 2023 tarihinde https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/202208/10/content_WS62f34f46c6d02e533532f0ac.html#:~:text=The%20white%20paper%

20was%20released,government%20in%20the%20new%20era adresinden alınmıştır.

Qi, H. (2015). China debates the new type of great power relations. *The Chinese Journal of International Politics, 8*(4), 349-370.

UN (2020).*The permanent mission of the Commonwealth of Australia to the United Nations. N° 20/026.* 11 Ocak 2023 tarihinde https://www.un.org/depts/los/clcs_new/submissions_files/mys_12_12_2019/2020_07_23_AUS_NV_UN_001_OLA-2020-00373.pdf adresinden alınmıştır.

US Department of Defense. (2019). *The Department of defense Indo-Pacific strategy report: Preparedness, partnerships, and promoting a networked region.* 13 Nisan 2023 tarihinde https://media.defense.gov/2019/Jul/01/2002152311/-1/-1/1/DEPARTMENT-OF-DEFENSE-INDO-PACIFIC-STRATEGY-REPORT-2019.PDF adresinden alınmıştır

Yin, Y. (2023). *Chinese companies resume Australian coal imports*. 18 Ocak 2023 tarihinde https://www.globaltimes.cn/page/202301/1283570.shtml adresinden alınmıştır.

Extended Abstract

The purpose of this article is to reveal how Australia has shaped its foreign policy towards China within the framework of China's Grand Strategy. In this context, this article uses the concept of Grand Strategy to clarify how Sino-Australian relations are formed and to examine whether it covers a part of China's broader strategic planning. Australia is perceived as an important country in China's grand diplomatic strategy though not as much as the United States or Japan. This article attempts to address these issues by examining China's changing interests in Australia, current and potential problems in bilateral relations, and the challenges China could face in protecting its own national interests in the context of evolving US-China rivalry. In addition, Australia being courted by two global and regional powers must maintain its bilateral relations with China to protect its economic gains on the one hand, and it must establish security alliances with the US against China in line with national security concerns on the other hand.

Post-Cold War world politics has forced states to adapt to any changes in international balance of power. The development of China's economic and military capabilities has led to concerns among East Asian countries about how the rising power China will behave in the future. This concern has been exacerbated by China's recent tensions over disputed islands and regions especially with Japan in the East China Sea and with Vietnam and the Philippines in the South China Sea. As the US has decided to "return to Asia" to deal with the potential challenges that China could pose, doubts have begun

to rise that a new cold war is quietly developing. Because of the polarization between China and the US in the Asia-Pacific region, the balance of power between two countries has narrowed even more. While Australia continues to strengthen its political and economic relations with China, it also pays attention to strengthening its economic and security relations and building regional institutions with the US, Japan, India, and other regional powers. However, in recent years, Australia has often shown political deviations that harm China's interests and undermine bilateral relations. The fact that Australia has prioritized its national security, and in this case, harms China's interests.

When China's grand strategy is examined, it is seen that its development is peaceful, the stability of the current international order is aimed at, and its foreign policy is shaped in a way that the basic interests determined by the CCP are protected. When we analyze the general view of Australia's relations with China, it is understood that it has formed its foreign policy and security strategy to include its struggle with the problems that concern its basic interests. There are many disagreements that led to the gradual decline of the relationship between China and Australia. When the structural factors are examined, the main reason for this is that in the increasingly competitive pressure between the US and China, the cost of trying to keep both countries in balance increases day by day and finally it becomes harder to bear this burden. Even ignoring the structural factors, it seems difficult for Australia-China relations to return to their former close relationship. The first reason is that it is very difficult for Australia to maintain its balance strategy of "trusting China for economic interest and the US for security ones" for a long time. The second reason why it is difficult to restore the relationship between Australia and China is that China is acting more and more like a superpower. In particular, China continues to use its advanced economic, military, or political power to demand concessions from other countries. It is no exception that China has taken similar coercive measures against ally countries of the US, such as South Korea, Japan, and Canada.

In summary, it is seen that the change in bilateral relations is affected by the US-China competition structure. While the alliance between the US and Australia is getting stronger, Australia's strategic field of action is getting narrower. From this point of view, in the foreseeable future, it is not reasonable to distinguish the current relationship between Australia-China from the US-Chinese rivalry. Moreover, it is difficult for bilateral conflicts to be fully resolved as soon as possible because diplomatic and military conflict and rivalry is supposed to continue. Other countries in the Indo-Pacific region will not be disposed to take a side in the strategic rivalry between two countries due to economic factors as they depend on the Chinese market to sustain their domestic economic development. In particular, the effort to transform the South China Sea, which is one of the important points of global trade, into an inland sea will adversely affect the global trade opportunities of

all these countries. In addition, the national security of regional countries such as Australia will be increasingly threatened, and they will be ineffective in the face of China's increasing military power and capabilities in the region. This forces Australia to become increasingly involved in security alliances led by the US. This study of Australian-Chinese relations allows us to explore that in the face of the strategic rivalry between the US and China, Australia, as a medium-sized power, maintains a "rules-based international order" and that could be the best choice to achieve this within the framework of its own national interests, values, and national identity. Within this study, the gap in the current literature has been tried to be eliminated. For this purpose, Chinese and English sources were used.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 90-108**

Makale Gönderim Tarihi: 14/03/2023 **Makale Kabul Tarihi: 22/08/2023**

ORTA DOĞU'DA FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNDA BÖLGESEL DENGELER: ALGILAR, İŞ BİRLİKLERİ, JEOPOLİTİK VE İRAN ETKİSİ

Ali SEMİN*

Öz

Filistin-İsrail Meselesi 1948'te Arap-İsrail savaşı ile başlayan daha sonra Mart 2003 Irak işgali, Arap Baharı ve Obama'nın Ortadoğu Barış Planı'nın da geciktirici etkisi ve son olarak Trump'ın Kudüs'ü başkent ilan etmesiyle Orta Doğu'da hala çözülemeyen büyük bir meseledir. Bu makalede, Trump'ın "Kudüs İsrail'in başkentidir" kararı arkasındaki temel faktörler ve bölgede yaşanan krizlerin, ittifaklar ve iş birliklerindeki süreçlerin denge değişimine etkisi ele alınmıştır. Avrupa ülkelerinin bu karara olan tepkisine de değinilmiştir. Bu çalışmanın ana noktalarından biri, Arapların başlangıçta Filistin-İsrail Sorunu'nu kendi davaları olarak benimserken zamanla bu sorunun Filistin ve İsrail arasında bir mesele olduğunu kabul etmeleridir. İsrail'in kuruluşuyla yaşanan süreçler ve savaşlar, Arap-İsrail sorununun giderek Filistin-İsrail sorununa evrilmesine yol açmıştır. Mısır gibi başta sürece destek olan ülkelerin sonrasında kendi iç ve dış güvenliklerini garantiye almak istemesi ve Hamas ile el Fetih arasındaki stratejik ve politik bölünme İsrail-Filistin arasındaki çatışmayı derinden etkilemiştir. Süreçteki bir diğer önemli aktör olan İran'ın, bölgedeki dengelere ve Filistin-İsrail sürecine etkisi değerlendirilmiştir. Şii-Sünni faktörünün İsrail'den daha tehlikeli olduğu algısı, İran'ın bölgede aktif rol oynaması ve nükleer silahlanma olasılığı Filistin meselesinin arka planda kalmasına sebep olmuştur. Orta Doğu'daki devletlerin din olgusunun jeopolitik çıkarlarla ilişkisi göz önünde bulundurularak rant-çıkar ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çalışma ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin nitel analizini kullanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle, bilimsel makaleler, hükümet raporları ve Arap basınında çıkan temalar ve kavramlar incelenmiştir. Son olarak, bu çalışma Orta Doğu'daki liderlik krizine ve İsrail-Filistin çatışmasıyla olan ilişkisine ışık tutmaktadır. Çalışmanın bulguları, çatışmanın çözümü için kapsamlı bir yaklaşımın ve bölgede barış ve istikrarın teşvik edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Trump, Kudüs, İsrail, Filistin, Arap Ülkeleri.*

* Dr. Öğretim Üyesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, alisemin81@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0223-7760

REGIONAL BALANCES IN THE PALESTINIAN–ISRAELI ISSUE IN THE MIDDLE EAST: PERCEPTIONS, COLLABORATIONS, GEOPOLITICS, AND THE INFLUENCE OF IRAN

Abstract

The Palestinian-Israeli Issue is a lingering problem in the Middle East, originating from the 1948 Arab-Israeli conflict and further exacerbated by events like the 2003 Iraq invasion, the Arab Spring, and Trump's declaration of Jerusalem as the capital. This article discusses the underlying factors behind Trump's decision, the impact of regional crises, alliances, and collaborations on balance shifts. It also touches on European countries' reactions. One key point is how Arabs initially embraced the Palestinian-Israeli issue as their own, then recognizing it as a matter between Palestine and Israel. The evolution of the Arab-Israeli issue into the Palestinian-Israeli conflict stemmed from processes and wars post Israel's establishment. Egypt's shift from support to ensuring internal and external security, the Hamas-Fatah divide, and Iran's influence are examined. The perception of Shia-Sunni dynamics being more dangerous than Israel's influence and Iran's role led to the backgrounding of the Palestinian issue. The study evaluates the connection between Middle Eastern states' religious elements and geopolitical interests. Secondary sources were qualitatively analyzed using content analysis, examining themes from scientific articles, government reports, and Arab media. Ultimately, this research sheds light on the leadership crisis in the Middle East and its relation to the Israel-Palestine conflict, emphasizing the need for a comprehensive approach and promoting peace and stability in the region.

Keywords: *Trump, Jerusalem, Israel, Palestine, Arab Countries.*

Giriş

Orta Doğu bölgesi uzun yıllardır çatışmaların, savaşların, etnik-mezhepsel gerilimlerin, bölgesel güç rekabetlerinin ve istikrarsızlığın yaşandığı bir coğrafya olarak bilinmektedir. Bu durumun nedeni, Suriye iç savaşının çözümsüz kalması, Yemen'deki iç çatışmanın şiddetlenmesi gibi etkenlerdir. Son zamanlarda, bölgeyi daha da karmaşık hale getiren bir diğer faktör ise ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması kararıdır. Bu karar, bölgede yeni bir ihtilaflar silsilesi yaratmış ve istikrarlı bir Orta Doğu'nun oluşumunu daha da güçleştirmiştir.

Kudüs hem İslam hem de Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal bir şehir olarak kabul edilmektedir. Ancak Trump'ın bu kararının arkasında yalnızca dini boyut değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik faktörler de bulunmaktadır.

Makalede, Trump'ın kararının arkasındaki siyasi ve ekonomik faktörlerin yanı sıra, Batılı ülkelerin tepkilerindeki nedenler de incelenecektir. Özellikle, "Arapların petrol ambargosu endişesi mi var?" gibi soruların cevapları araştırılacaktır.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, Arap dünyasında Filistin-İsrail çatışması, Arap-İsrail çatışmasının bir parçası olarak algılanıyordu. Fakat 1978'de Mısır ve İsrail'in Camp David anlaşmasını imzalamasıyla birlikte Arapların Filistin davasına olan ilgisi azalmıştır. Bu sorun, Filistin-İsrail sorunu olarak daraltılmıştır. Arap isyanları ile başlayan süreçte Aralık 2010'dan itibaren Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de rejimler devrilmiş ve bölgedeki dengeler değişmiştir. Bu süreçte Şii-Sünni gerilimi ön plana çıkmış ve İran'ın bölgedeki etkisi artmıştır. Bu da Suudi Arabistan, Ürdün ve Bahreyn gibi ülkelerde İran'ın İsrail'den daha büyük bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu nedenle İsrail-Filistin sorunu bölgede öncelikli bir konu olmaktan çıkmıştır.

İsrail-Filistin sorununda yaşanan süreçlere bakıldığında Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınması ve bu kararın bölgedeki gelişmeleri etkilediği de açıktır. Örneğin Trump'ın Kudüs'ü başkent olarak tanımasının ardından Eylül 2020'den itibaren Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Fas ve Sudan'ın İsrail ile ilişkilerinin normalleşmesine de yol açtığı söylenebilir. Ancak, kararın arkasındaki sebeplerin de incelenmesi dikkate değer niteliktedir. Bölgedeki güç dengeleri, tarihi olaylar ve uluslararası politikalar, Trump'ın bu kararı almasında etkili olmuştur. Bununla birlikte, Batılı ülkelerin tepkilerinin de siyasi ve ekonomik nedenleri vardır ve bu nedenler de makalede ele alınacaktır.

1. TARİHSEL AÇIDAN FİLİSTİN- İSRAİL SORUNUNA GENEL BİR BAKIŞ

Filistin meselesi 1948, 1967 ve 1973 yıllarında İsrail ve Araplar arasında yaşanan savaşlarla İsrailli Yahudiler ve Araplar arasında olan savaşlar olarak görülmekteydi. Bu sorun Araplar tarafından daha çok onların Pan-Arabizm (Arap milliyetçiliği) üzerinden Arap Halklarının birlik olma amacına hizmet etmiştir. Filistin davası Arap ülkelerinin iktidarları tarafından içeride kullanışlı bir siyaset ve halklara karşı otoriter yönetimlerin güçlenmesini ve yıllarca iktidarda kalmalarını sağlamıştır. Filistin davasının varlığı, liderlerin içeride ulusal birliği ve dayanışmayı vurgulama fırsatı sunmuştur. İsrail ile olan çatışma ve Filistin'e destek verme söylemi, liderlerin kendilerini halkın kurtarıcısı olarak konumlandırmasına yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, Filistin davasının Arap liderleri için bir siyasi araç haline gelmesi, bazı liderlerin iktidarda kalmasını ve otoriter yönetimlerini güçlendirmesini sağlamıştır. Başka bir ifadeyle sözü edilen Arap-İsrail savaşlarına dikkat edildiğinde, aslında Filistin Sorunu 1948-1980 yılları arasında Arap Milliyetçiliğini besleyen ve tüm Arap kamuoyu içerisinde benimsenmesini sağlayan önemli bir araç olmuştur. Dolayısıyla 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizinin hemen ardından İsrail ve Araplar arasındaki savaşlar İsrail-Filistin meselesine doğru sürüklenmiştir.

Filistinli lider Yaser Arafat 1948 yılında iki ülke arasında başlayan savaştan sonra ülkesinde politik bir dönemin başlangıcına önderlik etmişti. Filistin lideri Arafat, İsrail'in saldırılarına karşı halkının direnmesi amacına yönelik olarak oldukça önemli tavırlar almıştır. Arafat, Fetih Hareketi isminde bir direniş ekseni kurarak sorunun uluslararası alanda konuşulmasını sağlamıştı. Arafat'ın bu konuya dair bir diğer tavrı da 1964'de Filistin Ulusal Konseyi adındaki kuruluşun toplanmasından sonra 1964 yılının haziran ayının ilk günlerinde FKÖ'yü (Filistin Kurtuluş Örgütü) kurmasıdır (Raghif, 2018). Bu dönemde mevcut liderler oldukça şiddetli bir siyasal rekabet yaşarlarken Mısır lideri Cemal Abdulnasır FKÖ'yü önemli görmüş ve desteklemiştir. Arafat Filistin davasının yalnızca politik yoldan halledilebileceğini düşünmediği için Fırtına olarak nitelendirdiği el Fetih'in askeri birimini oluşturmuştur.

FKÖ, Filistinlilerin yasal temsilcisi olarak duyurulmasının ardından 1987'de Batı Şeria ve Gazze'de ilk intifada ortaya çıkmıştır (Sela, 2012). 1991 yılına kadar süren bu dönemden sonra iki ülke barışı sağlamak amacıyla görüşmüşlerdir. Görüşmeler için Oslo'da iki ülke temsilcileri bir araya gelmiştir. 1993 yılında Arafat ve İsrail'in beşinci Başbakanı olan İzak Rabin'in imza attıkları anlaşma olan Oslo Barış Anlaşması bir ilk olması açısından tarihi bir önem taşımaktadır. Bu anlaşmayla beraber Filistin'e Gazze Şeridi ile Batı Şeria verilerek özerk bir ülke olması ve buna karşılık FKÖ'nün ise İsrail'in varlığını resmi olarak tanıması kararlaştırılmıştır (Sawafta, 2023). Filistin lideri Arafat, Arap ülkelerinin siyasal desteğinden yoksun kalmış ve bu ülke liderleri tarafından ihanet ettiği gerekçesiyle suçlu ilan edilmiştir. Böylece Oslo görüşmeleri İsrail ve Filistin meselesi özelinde önemli bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Fakat sözü edilen sürecin, beklentilerin aksine bir netice doğurduğu görülmüştür. Dolayısıyla Arapların etkisi olmadan belirlenen bir çözüm anlayışı duruma hâkim olmuştur. Araplar'ın bu konuyla ilgili olarak örtüşmeyen siyasi davranışlar sergilemelerinin bu sonucun ortaya çıkmasında oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bazı Arap ülkelerinin liderlerinin Filistin meselesini gerekli özenden uzak bir biçimde ele almaları da sürecin böyle gelişmesinde etkisi olduğunu anlamak mümkündür. Özellikle 2002 yılında Beyrut'te düzenlenen Arap Birliği zirvesinde Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Aziz'in sunduğu Arap Planı'ndaki iki devletli çözümün ön koşulu İsrail'in 1967 sınırlarına geri dönmesini kapsamaktadır. Böylesi bir şartın yıllardır iki devletli çözümün önündeki en büyük engel olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü İsrail'in artık 1967 sınırlarına geri dönmeyi kabul etmeyeceğini ve bu tür Arap şartlarından ötürü her geçen gün daha çok Filistin toprağının işgal edildiği bir gerçektir. Trump'ın, Amerikan büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması ve Kudüs'ün başkent ilan edilmesi kararıyla birlikte bu süreci geri dönülemez bir çıkmaza sokulmuştur.

Orta Doğu ülkelerinde politik alanda ortaya çıkan sorunlar nedeniyle içinde bulunduğumuz zaman diliminde her geçen gün kendini daha fazla hissettiren sorunlardan biri de bu ülkelerin yaşadığı lider yoksunluğudur. Tarihsel çerçevede önemli bir yeri olan İsrail ve Filistinlilerin çatışmaları da

Arap ülkelerinde gördüğümüz lider yoksunluğu sorunuyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu probleme yakından bakıldığında pek de gözle görülür bir anlamlandırma ve fikri arka plan olmadan ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler'in (BM) 181 sayılı kararı, Kasım 1947'de Arapların Filistin'deki yönetimi kabul etmemesiyle birlikte, bu sorun günümüze kadar devam etmektedir (Anand, 2006). Orta Doğu'daki Müslüman ülkelerin BM'nin söz konusu kararına ilişkin aldığı tavır bugün aslında Yahudilerin yararına olduğu görülmektedir. Ancak tabii ki o dönemde sergilenen bu davranışın sonuçları öngörül(e)memiştir.

2. OBAMA DÖNEMİNDEN TRUMP DÖNEMİNE FİLİSTİN MESELESİ

4 Kasım 2008 tarihinde yapılan Amerikan seçimlerini kazanarak ABD'nin 44. Başkanı olarak 20 Ocak 2009'da görevine başlayan Barack Obama Orta Doğu Barış Planı'nı ortaya koymuş ve iki ülkenin uzun süredir yaşadıkları çatışmaların sonlanması için somut adım atmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu barış planının uygulanması amacıyla dönemin ABD Başkanı Obama İsrail-Filistin liderleriyle görüşmeler yapmıştır. Başkan Obama bu plan kapsamında Orta Doğu Temsilcisi olan George Mitchell'i görevlendirmiştir. Daha sonra Başkan Obama 4 Haziran 2009'da Kahire'ye gitmiş ABD ve Müslüman ülkelerin ilişkilerinde, aşırılık yanlısı gruplarla Filistin ile İsrail arasında yaşanan gerginliklerin etkili olduğunu vurgulamıştır. ABD Başkanı aynı zamanda ABD'nin İsrail'le önemli ilişkilerinin olduğunu ve Yahudilerin vatanlarının kendileri için önemli olduğunu ama Batı Şeria'da İsrail yönetiminin mevcut yerleşkelerin alanını arttırmasına da destek vermediğini açıkça ifade etmiştir. Obama bu durumun hukuk dışı olduğunu dile getirmiş ve Yahudi yerleşkelerinin genişletilmesinin yanlış bir adım olduğunu belirtmiştir (Aslan, 2009).

ABD Başkanı Barack Obama'nın Filistin sorunu noktasında başarı sağlayamamasında bazı faktörler rol oynamıştır. Bunlar arasında 2010 yılında başlayan Arap isyanları silsilesi Orta Doğu'da bulunan ülkelerin ABD Başkanının devreye soktuğu barış planına yönelmelerini engellemiştir. Bir diğer neden olarak ise İsraillilerin Obama'nın planını görmezden gelerek Filistinlilerin yaşadıkları alanlara doğru ilerlemesi ve buraları Yahudi yerleşim yerleri arasına katmak için mücadeleye devam etmeleridir.

Bu bağlamda Obama'nın sekiz yıllık görev süresince Filistin-İsrail arasındaki barış sürecini başlatsa da tarafları ikna edemediği görünmektedir. Öte yandan Kasım 2016'da Trump'ın başkanlık seçimlerini kazanarak ABD'nin başına geçtiği dönemde de Orta Doğu'da katıldığı toplantılar vesileyle aldığı Kudüs kararı bölgemizdeki mevcut sorunlara yenilerini eklemiş ve hatta çözümsüzlüğü de tetiklemiştir.

3. KUDÜS'ÜN STATÜSÜNE YÖNELİK TRUMP KARARININ KÜRESEL YANKILARI

1967 yılından bu yana, İsrail Kudüs'te ve Batı Şeria'da yayılmacı bir politika izleyerek bu bölgeleri Yahudileştirdi. Yahudi bölgeleri doğuya doğru genişleyerek neredeyse Şeria Nehri Vadi'sinin yamaçlarına kadar ulaşmıştır. Hâlihazırda, İsrail 22.000 km civarında iken 'İsviçre peyniri' diye tabir edilen ve artan nüfusa karşın her geçen gün küçülen Filistin'in coğrafi büyüklüğü 6000 km civarındadır. Filistin'in hak iddia edebildiği bölgeler Gazze, Batı Şeria ve Doğu Kudüs bölgeleridir. Batı Şeria'daki Yahudi nüfusun artırılmasının sağlanmaya çalışılması adına işgal henüz devam etmektedir. Batı Şeria ve Doğu Kudüs dâhil olmak üzere, devam eden işgaller ile bölgeye yerleşen Yahudi nüfusu 700.000'in üzerine çıkmıştır (Human Rights Council, 2023). Aynı zamanda, Arap dünyasındaki derin bölünmeler, etkili bir Filistin birliğinin yokluğu ve Suudi Arabistan gibi kilit ülkelerin İran'a yönelik korkuları, Arap itirazlarının giderek daha sessizleşmesi İsrail'in kontrol alanlarını genişletmesine olanak sağladı. 1945'ten beri BM'nin uluslararası sisteme aykırılık teşkil edebilecek olası sorunları minimalize etmek adına bir dizi kararları mevcuttur. Ancak Trump, BM'nin aldığı kararlara rağmen, ABD'nin uluslararası sistemdeki gücünden faydalanarak İsrail lehine karar alarak Kudüs'ü başkent ilan etmesi iki devletli çözüm sürecini daha derin bir çıkmaza sürüklemiştir. Trump'ın Kudüs kararının hemen akabinde yayınlanan, ABD Ulusal Güvenlik ve Stratejisi Belgesi'nde ana hatları çizilen Orta Doğu genel politika ilkeleri, Amerikan ve İsrail görüşlerinin doğru orantılı devam edeceğinin kanıtı oldu. Belge, İsrail'le bölgesel meselelerde büyük ölçüde tutarlı hareket edileceğini, İran'a karşı daha sağlam politikaların temellerinin atılacağını ve İsrail-Körfez ilişkilerinin istikrarlı olarak devam edileceğine dair yeşil ışık yakmıştır (National Archives, 2017, s. 12).

ABD Başkanı Trump'ın Aralık 2017'de aldığı Kudüs kararına yönelik ilk olarak Türkiye ve Orta Doğu bölgesindeki ülkeler tepkilerini ortaya koydukları açıklamalar yapmışlardır. Arap Birliği gerçekleştirdiği bir toplantıda ortaya koydukları bildirgede Kudüs'e ilişkin alınan kararın bir hükmü olmadığını ilan etmişlerdir (Zogby, 2017). Daha sonra BM Orta Doğu Barış Süreci Özel Koordinatörü Nickolay Mladenov ise Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığı kararının Orta Doğu bölgesindeki mevcut şiddet ortamını daha da olumsuz etkileyeceğini belirterek buna karşın uyarılarda bulunmuştur (Karima, 2017). 2017 yılı Aralık ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katıldığı İslam İşbirliği teşkilatı İslam Zirvesi Konferansı olağanüstü toplantısı İstanbul'da yapılmıştır. Bu zirvede akıllara takılan durum ise 57 ülkeden oluşan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kudüs için toplanan ülkelerin sayısının yalnızca 17 ülke ile sınırlı kalmasıdır. Toplantıya katılım göstermeyen ülke liderleri arasında ise Suudi Arabistan Kralı Selman'ın olması gözlerden kaçmamıştır. Bu toplantıdan kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) verilen ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olması kararından geri adım atmasına dair önerge de 14 üyenin desteğine rağmen ABD tarafından veto ile geri çevrilmiştir. Türkiye

ise BM Genel Kurulu'nda Kudüs kararına karşı yaptığı oylamada 128 üyenin ABD Başkanı'nın bu kararının iptal edilmesi yönünde oy vermiştir. Bu durumun caydırıcı bir niteliği bulunmasa dahi önemli bir kayıt olarak kalmıştır.

4. ORTA DOĞU'DA İSRAİL'İN KURULUŞU VE BÖLGESEL ETKİLERİ: TARİHSEL SÜREÇ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ DEĞİŞİMLER

Orta Doğu bölgesi, İsrail'in kuruluşundan günümüze kadar birçok savaş, isyan, kriz ve darbeye tanık olmuştur. Ancak, İsrail'in kuruluşunu takip eden Arap-İsrail savaşlarının, bölgedeki tarihin en önemli olaylarından biri olduğu unutulmamalıdır. Bu savaşların Orta Doğu'ya yönelik bölgesel etkilerinin olduğu gibi küresel tesiri de olmuştur. Dolayısıyla, 1973 yılında yaşanan üçüncü Arap-İsrail savaşı olarak bilinen Yom Kippur Savaşı'ndan sonra petrol üreten Arap ülkeleri petrolü adeta bir baskı kartı olarak kullanmışlardır. Özellikle Ekim 1973'te Arap ülkelerinin ABD ve Avrupa'ya yönelik aldığı petrol ambargosu kararı enerji piyasasında çok ciddi dengesizliğe yol açmıştır. Sözü edilen petrol ambargosu kararı, Arapların ABD ve Avrupa ülkelerine karşı petrolü silah olarak kullanma tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ancak 1973 yılındaki petrol krizinin ABD yerine Avrupa ülkelerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Ancak 21. yüzyıl ile beraber uluslararası sistemin koşullarında Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve değişimler, petrol ambargosu uygulamasının stratejik bir seçenek olarak Amerika'ya veya Avrupa ülkelerine yönelik uygulanmasının zor görünmesine rağmen, ihtimaller dahilinde bulunduğunun altını çizmekte fayda vardır. Şu bir gerçektir ki, Avrupa ülkelerinin Orta Doğu bölgesindeki rollerinin de değiştiğini çok net analiz ediyoruz. Washington 2012 yılından bu yana stratejisini Asya Pasifik bölgesine kaydırırken, Avrupa ülkeleri (özellikle İngiltere ve Fransa) Orta Doğu krizlerine daha aktif bir şekilde müdahil olmaya çalışmaktadırlar. Lübnan Başbakanı Saad el Hariri'nin 29 Ekim 2019 tarihinde görevinden istifası ve Trump'ın Kudüs kararına rağmen Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Filistin Başkanı Mahmut Abbas ile görüşmesi sırasında uygun bir zamanda Filistin devletini tanıyacaklarını açıklaması, Avrupa ülkelerinin Orta Doğu'daki rolünün değişmekte olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Orta Doğu üzerinde Rusya ve Çin arasında ekonomik ve enerji bağlamında hissedilmeyen bir güç rekabetinin olduğunu da vurgulamak gerekir. Bu nedenlerden dolayı Orta Doğu'da meydana gelen gelişmeler ve değişimler, bölgedeki tarihi olayların yanı sıra küresel siyaseti de etkilemektedir. İsrail devletinin kuruluşundan günümüze dek bölgemizde cereyan eden savaşların ve çatışmaların etkileri hala hissedilmektedir. Ancak Orta Doğu'daki bu süreçlerin günümüzdeki uluslararası ilişkilerdeki sistemsel değişimlerin (Soğuk Savaş'ın sonlanması, Sovyetlerin dağılması, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Körfezdeki savaşlar vs. gibi), bölgesel-küresel güçlerin rekabet

denklemindeki stratejilerine ve değişen siyasi koşullarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

5. İRAN DEVRİMİNİN BÖLGESEL DÖNÜŞÜMLERE ETKİSİ: SİYASİ DEĞİŞİMLER VE GÜVENLİK DİNAMİKLERİ

1970'li yıllarda Körfez ülkeleri olan Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Umman'ın bağımsızlıklarını kazanması ve Şubat 1979'da İran'da yaşanan Humeyni önderliğindeki devrim ülkedeki siyasal sistemi değiştirerek İran İslam Cumhuriyetini ilan etmiş ve Şah döneminden farklı bir Tahran rejimi ortaya çıkmıştır. İran'da yaşanan Humeyni devrimi Şii nüfusu olan Arap ve komşu ülkelerde çok büyük endişe uyandırmıştır. Buna sebebiyet veren en önemli unsurlar: İran'da yaşanan değişimin diğer bölge ülkelerine de yansıması ve Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi monarşilerde İran'daki yeni sisteme benzeyen yönetim şeklinin bu ülke halkları tarafından talep edilmesine yönelik ihtimallerin artması olduğu söylenebilir. Çünkü Humeyni devrimi sonrasında İran'ın dış politikadaki temel stratejilerinden biri de İran devrimini tüm bölge ülkelerine ihraç etmek olduğu üzerinde kurmuştur. Nihayetinde İran'ın yeni rejiminin getireceği ulusal ve güvenlik tehdidi nedeniyle bölgedeki ülkeler hem ABD hem de Avrupa ülkeleriyle müspet ilişkiler geliştirme yönünde hareket ettikleri görünmektedir.

Tüm bunların yanında İran'ın nükleer bir kuvvet olarak yeni rejimle beraber gösterdiği tutuma baktığımızda, uluslararası sahnede etkili bir aktör olmayı seçmektedir. İran'ın bulunduğu Orta Doğu bölgesindeki ülkeler ise tıpkı Tahran gibi hatta bazıları İsrail'in 90 ila 400 nükleer başlıklı silaha sahip olduğunu tahmin etmektedir (Kessler, 2015)). İran'dan daha büyük nükleer kapasiteleri olan ülkelerdir. İran bu ülkeler tarafından adeta kıskaca alındığı hissiyatına sahiptir. Basra Körfezi'nde bulunan ABD'ye ait donanma ve askeri birimlerin İran'ı güneyinden çevrelemek amacında olduğu da söylenebilir. 11 Eylül el Kaide terör örgütünün İkiz Kuleler'e düzenlediği saldırılardan sonra ABD'nin aldığı siyasal tavır nedeniyledir ki İran Orta Doğu bölgesinde Washington'un muhtemel tehditlerine karşı hazırladığı nükleer programları hızla somutlaştırması da dikkatlerden kaçmamıştır. Tahran rejiminin geçtiğimiz dönemlerde nükleer gücünü uzun bir zaman için oluşturduğu görülüyor. Güvenlik noktasında nükleer teknolojiyi mühim bir gereksinim olarak tanımlaması da bu durumu aşikâr kılmaktadır. Günümüzde ise İran kamuoyu mevcut nükleer programına bakış açısının net olarak görülmemesine rağmen Tahran rejimi söz konusu faaliyetini ulusal bir güvenlik meselesine dönüştürmeyi amaçlamıştır.

6. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ ORTA DOĞU'DA YARATTIĞI TEDİRGİNLİK

İran nükleer programı uluslararası ve bölgesel barışın sağlanması amacıyla ilerlettiğini dile getirse dahi Orta Doğu'daki komşuları bu durumu

kendilerine yönelik bir tür tehditkâr davranış olarak algılamaktadırlar. İran'ın komşuları, nükleer gücü nedeniyle Tahran yönetiminin kendi içlerinde bulunan Şiilere yönelik yayılmacı bir siyaset anlayışına sahip olduğu fikrine sahiplerdir. Bölge ülkelerindeki Şii nüfusun Tahran rejimi tarafından etki altına alınması gerçeği İran'ın yayılmacı politikalarını da bu noktada güçlü kılmaktadır. Orta Doğu'daki Sünni-Şii mezhepsel ayrışmanın ve yaşanan gerilimin Arap ülkelerinde adete İran tehdidi olarak algılandığı ifade edilebilir. Tahran rejimi Orta Doğu özelinde daha çok bölgesel bir güç olma niyetini ve bu hususstaki potansiyelini artırmak amacıyla Şiilik üzerinden bir etki oluşturmaya çalışmaktadır. Komşuları tarafından Tahran'a yönelik olarak görülen güven bunalımının ortadan kalkması için İran'ın Arap ülkelerinin iç işlerine müdahil olmayı ve devlet dışı Şii milis güçlerine destek verme projesinden/güvenlik stratejisinden vazgeçmesi gerekmektedir. Orta Doğu ve Arap jeopolitiğinde pek çok alanda gidilecek iş birliği İran'a karşı duyulan güven sorununun ortadan kalkması için kritik önemde olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle İran'ın bölge ülkeleriyle güvene dayalı bir dış politika izlediği takdirde başta ABD olmak üzere batıya karşı da avantajlar elde edebileceği söylenebilir. Böylece Tahran yönetimi Orta Doğu'daki ülkelerle olan münasebetlerini daha sağlıklı ve olumlu bir tabloya dönüştürebilir.

7. KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ'NİN STRATEJİK ÖNEMİ VE HEDEFLERİ

1979 İran Devrimi sonrasında İran-Irak Savaşı (1980-1988) bölgedeki dinamikleri değiştirerek Şii nüfusun bulunduğu ülkelerde ciddi bir tehdide yol açtı. Şu hususa dikkat çekmekte yarar vardır; İran'da yaşanan Humeyni devrimi ve Tahran'ın izlediği bölgesel politikaların (rejim ihracı gibi) neticesinde Arap ülkelerinde bulunan mezhepsel olarak Şii nüfusun iktidarlar için tehdit algısına dönüşmüştür. Arap ülkelerindeki Şiilerin etnik olarak salt çoğunluğu Fars kökenli olmamalarına rağmen İran'ın etkisinde siyasi ve militarist bir yapı oluşturmuşlardır. Irak'ta Şiiler İran desteğiyle Dava Parti, Irak İslami Konseyi, Bedr Tugayları, Lübnan'da Hizbullah ve benzerleri kurmuşlardır. Humeyni devrimi sonrasında Lübnan'da Hizbullah askeri-siyasi olarak kendisini göstermiş ve daha sonra da Iraklı Şiilerin Saddam rejimine karşı ayaklanmasını tetiklemiştir. İran'ın Irak'ı işgal etmesiyle bu gerçek bir faktör olarak bölgede su yüzüne çıktı. Çünkü Saddam Hüseyin rejimi hem Irak'taki hem de komşu ülkelerdeki Şii gücünün güçlenmesini önleyen veya pasifize eden bir unsurdu. Aslında 1979 yılında Orta Doğu'da üç önemli gelişme meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla Mısır-İsrail arasında Camp David anlaşmasının yürürlüğe girmesi, İran'da Humeyni Devrimi ve Irak'ta Saddam Hüseyin'nin iktidara gelmesidir. Sözü edilen gelişmeler doğrultusunda Orta Doğu bölgesinin jeopolitiği önemli ölçüde etkilenmiştir. İran'ın Körfez bölgesinde artan nüfuzuna karşı bir denge unsuru olarak, 1981′de Körfez

İşbirliği Konseyi (KİK) kuruldu. Bu birlik, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman'dan oluşmaktadır.

İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişki, uzun yıllardır inişli-çıkışlı, karmaşık ve çoğu zaman gerilimle doludur. İran'la ortak bir sınır paylaşan Körfez Arap ülkeleri İran'ın bölgedeki Şiilik üzerinden devrimi yayma politikalarına karşı her zaman temkinli davranmışlardır. Söz konusu ülkeler İran'ın ideolojisinin en az nükleer programı kadar tehlikeli olduğu kanısındadırlar (Kibaroğlu, 2013, s. 9). Körfez İşbirliği Konseyi, İran-Irak Savaşı'nda Tahran rejiminin bölgedeki yayılmasına karşı maddi-manevi Saddam Hüseyin yönetimini desteklemişti ve savaşın sonunda Irak'ın galip gelmesiyle birlikte İran'ın bölgedeki etkisi azalmıştı. Bu neticeyle savaştan en karlı çıkanlar Körfez Ülkeleri olmuştu.

Bu bağlamda İran, Körfez ülkeleri tarafından bir tehdit olarak algılansa da Haşimi Rafsancani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) cumhurbaşkanlığı döneminde İran'ın Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde dengeli bir aşamaya geçilmiştir. Her iki lider de bölgedeki ilişkileri geliştirmek ve gerilimi azaltmak amacıyla Körfez ülkeleriyle bir angajman politikası benimsemiştir (Vaez, 2013, s. 9). İran ve Körfez ülkeleri arasındaki güvenlik ilişkileri, tarihsel, siyasi ve jeopolitik nedenlerden dolayı hep gergin olmuştur. İran, bölgede nüfuzunu artırmak ve Körfez'i kendi çıkarlarına uygun şekilde şekillendirmek için farklı stratejiler izlemiştir. Bu stratejiler arasında, bölge ülkeleriyle bir güvenlik anlaşması imzalanması da yer almıştır. Özellikle 2001 yılında Çin'in himayesinde Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve misyonların açılması, İran'ın Körfez ülkeleriyle bir "Güvenlik Anlaşması" yapma fırsatını doğurmuştur. Bu anlaşmanın amacı, bölgedeki anlaşmazlıkları diyalog yoluyla çözmek, karşılıklı saygı ve iyi komşuluk ilkesine dayalı ilişkiler kurmak, terörist gruplara ve mezhepçi milislere destek vermemek, deniz güvenliğini sağlamak ve uluslararası hukuka bağlı kalmaktır (Semin, 2015). Ancak bu anlaşma, 2005 yılında Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı seçilmesiyle sekteye uğramıştır. Ahmedinejad'ın devrimci ve agresif dış politikası, Körfez ülkelerinin güvenliğini tehdit etmiş, İran'ın nükleer programı ve Basra Körfezi'ndeki Arap Adaları'nın işgali gibi konularda gerilimi artırmıştır. Bu da bölgedeki diğer ülkelerin güvenliği ve istikrarı açısından 'iyi komşuluk' siyaset anlayışına zıt düşen bir tavır olmuştur. Bu nedenle, İran ile Körfez ülkeleri arasında bir "Güvenlik Anlaşması" yapılması fikri rafa kaldırılmıştır.

Böylece, İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, İran-Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Körfez ülkeleri, İran'ın devrimci ideolojisinden ve bölgedeki nüfuzunu arttırma çabalarından rahatsızlık duymuştur. Özellikle İran'ın nükleer programı, Körfez ülkelerinin ulusal güvenliğini ve petrol kaynaklarını tehlikeye attığı gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmışlardır. Körfez ülkelerinin İran'ın nükleer faaliyetlerinden son derece endişeli olması ve uluslararası toplumun desteğini aramasının ayrıntılı sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İran, Körfez bölgesindeki Şii azınlıkların (Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn gibi ülkelerde yaşayanlar) desteğini kazanarak etkisini genişletmeye çalışmaktadır. Bu ülkelerdeki Şii topluluklar, yönetimlerle siyasi ve kültürel haklar konusunda ciddi problemler yaşıyorlar. Körfez ülkelerindeki Şii azınlıkların iktidara karşı çıkması bu ülkeleri karmaşa ve istikrarsızlık içine sokabilir. Bunun en son örneği Bahreyn'deki Şii ayaklanmalarının sadece Bahreyn'i değil, Suudi Arabistan'daki Şii nüfusunu da harekete geçirerek olası bir ayaklanmanın boyutunu gözler önüne sermesidir.

2. İran'ın dış politikası, tarihsel ve kültürel bağlamların derin bir analizini gerektirir. İran için geçmiş her zaman günceldir. İranlılar, kültürel kimliklerinin binlerce yıllık sürekliliği ve ilk dünya devletini kurmaları gibi eski medeniyetlerine duydukları gururun yanı sıra, yabancı güçler tarafından ezildiklerini ve sömürüldüklerini de hissederler. İran'ın dış politikası, bu yaygın duygulara dayanmaktadır. Bu yüzden, Tahran yönetimi, devrimi bölgedeki diğer ülkelere yayma ve nükleer programını sürdürme arzusuyla bölgesel bir dış politika yürütmektedir. Bu politika kapsamında Filistin'de Hamas, Lübnan'da Hizbullah ve Irak'ta Şii yönetimi desteklenmektedir. Bu durum, Orta Doğu'da etkili bir rol üstlenmek isteyen Suudi Arabistan'ın amaçlarıyla çelişmektedir.

ABD ve Batılı ülkelerin İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahale veya yaptırım girişiminde bulunması halinde Körfez bölgesinde tehlikeli bir silahlanma yarışının tetikleneceği söylenebilir. BAE, 2009 yılında ABD'nin en büyük silah alıcılarından biri olmuş ve o yıl, ABD'nin BAE'ye yaptığı silah satışları 38,1 milyar doları bulmuştur. Bu satışlar arasında F-16 savaş uçakları, hava savunma sistemleri, tanklar, helikopterler ve diğer askeri teçhizatlar yer almıştır. Bu bölgedeki silahlanma yarışının baş gösterdiğini ve bölgenin güvenlik risklerine karşı kendini savunma ihtiyacını hissettiğini gözler önüne sermektedir. 2022 yılında bu rakam 3,4 milyar dolar civarlarındadır (Nikolov, 2019)

Ayrıca, Amerika ve Batılı ülkeler İran'ın nükleer programıyla ilgili çalışmaları engelleyemediği sürece, özellikle son zamanlardaki verilere göre İran'ın uranyum zenginleştirme seviyesinin yüzde 83,7'i bulması, gösteriyor ki bölgedeki silahlanma yarışının yanı sıra nükleer güç yarışının başlaması da çok muhtemel (Francois, 2023). İki taraf arasındaki gerilimler ve söz konusu silahlanma yarışı kalkınmayı engelleyerek, nüfusun çoğunluğunun gençlerden oluşan bölgede işsizliğin artmasına, gençlerin radikalleşmesine, bölgede mezhepsel ayrışma/çatışmalara ve sosyal huzursuzluğa yol açabilir.

8. İRAN'IN YAYILMACI POLİTİKASININ TEHLİKELERİNE KARŞI KÖRFEZ

Son yıllarda, Körfez ülkeleri içerisindeki Şii protestoların en kapsamlı gösterilerine sahne olan Bahreyn'nin İran'ın bölgedeki nüfuzunu arttırmaya yönelik politikalarından endişe duyulmaktadır. Bu ülkeler, Şii nüfusun yoğun

olduğu ülkelerde meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğin İran'ın bölgedeki etkisini arttıracağına inanmaktadırlar. Bölgedeki dış aktörlerin (Müslüman Kardeşler, Hamas ve Hizbullah) İran'dan silah tedarik ettiği haberleri de endişeleri arttırmaktadır (Amer, 2021). Ayrıca, Çin ve Rusya'nın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesinden ikisinin, İran'ın nükleer programı konusunda farklı bir tutum benimsemesi, Tahran tarafından ABD'ye karşı elde edilmiş bir başarı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca son yıllarda iki ülkenin ticaret hacminin artmasının yanı sıra, Çin enerji ihtiyacının büyük bir kısmını İran'dan ithal ettiği petrol ile karşılamaktadır (Semin, 2016). Bu gelişmeler, Körfez ülkelerinin birlikte hareket ederek İran'ın bölgedeki tehdidine karşı savunmalarını güçlendirmesi gerektiği düşüncesine yol açmıştır.

2011 yılında Körfez İş birliği Konseyi'nin Geleceği adlı konferansta, İran'ın nükleer faaliyetlerinin bölgedeki güvenlik ve istikrarı tehdit ettiğini belirtildi (Semin, 2015). Konferans, Birleşik Arap Emirlikleri Stratejik ve Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlendi ve Türkiye, Suudi Arabistan, Irak, Umman gibi ülkelerden katılımcılar yer aldı. Uzmanlar, İran'ın nükleer programının uluslararası denetim altına alınması ve bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiğini vurguladılar. Konferansın gündem konularını şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi, bölgedeki mevcut durumun, Körfez İş birliği Konseyi'nin Avrupa Birliği benzeri bir birliğe dönüşmesini gerektirdiği vurgulandı.

İkinci olarak, eğer uluslararası baskılar İran'ın tutumunu değiştirmede başarısız olursa, İran'ın potansiyel tehditlerini önlemek için olarak Körfez ülkelerinin nükleer güçlerinin olması gerektiği vurgulandı.

Üçüncüsü ve konferansın en önemli gündem maddesi ise acilen kurulması önerilen "Birleşik Körfez Ordusu" olmuştur. Söz konusu konferansın neredeyse en mühim konusu budur.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında, Körfez ülkeleri, stratejik ve jeopolitik konumlarına bakarak Şii nüfusun yoğun olduğu bölgelerde kendilerini savunmalarının artık bir zorunluluk haline geldiğini kabul etmektedirler. Özellikle Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Irak'ta yaşayan Şii nüfusun petrol zengini bölgelerdeki yakınlığı, Sünni Arapları tedirgin etmektedir. Bu jeopolitik gerçeklik, İran'ın Mart 2007'deki KİK zirvesinde Körfez ülkelerinin ortak bir güvenlik teşkilatı kurulması önerisindeki ciddiyetini de ortaya koymaktadır. Bu teklif, Körfez ülkelerinin İran'ın kutuplaştırıcı tavrını anladıklarını göstermektedir. Bu nedenle, Körfez ülkelerinin artık kendilerini savunma mekanizmalarını güçlendirmeleri ilk öncelikleridir.

Sonuç

Orta Doğu'daki çatlaklar gitgide büyümektedir. Suriye'de devam eden iç savaş, Körfez ülkeleri ile Suudi Arabistan arasındaki çatışma, Yemen'de

devam eden vekalet savaşı, Körfez ülkeleri arasında yaşanan krizler ve Filistin meselesi de bu sorunların bir parçasıdır. Başkan Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması bölgedeki tansiyonu arttırmış Filistin meselesinin çözümünü daha da zorlaşmıştır. Aslında 1995 yılının Ekim ayında Kudüs ile ilgili karar ABD Kongresi'nden geçmiştir. Ama göreve gelen her başkan kararı erteleyip henüz zamanı olmadığını söylemişlerdir ta ki Trump'a kadar. Arap ülkelerindeki iç istikrarsızlık ve kendi aralarındaki güç mücadelesi, Arap ülkelerinin ve İslam dünyasının ABD hükümetinin Kudüs kararı hakkındaki tutumunu değiştirebilecek uluslararası baskıyı sağlamaya kayıtsız kalmalarına sebep olmuştur. Filistin'le ilgili ayrı ayrı ele alınıp çözümlenmesi gereken üç ana sorun mevcuttur. Bunlardan ilki Kudüs Sorunu'dur. Kudüs hem İsrailliler'in hem de Filistinliler'in kutsal kabul ettiği bir şehir olması nedeniyle hassas bir konudur. İkinci olarak Filistinliler'in devlet kurma hakkını engellemek amacıyla, 1967'de İsrail'in Batı Şeria'yı işgal ettikten sonra bölgeye çok sayıda Yahudi yerleştirip şehri kontrol altına almasıdır. Sonuncusu, Filistinlilerin yerlerinden edilip mülteci statüsüne düşürülmesi sorunudur. Bu sorunlar ışığında Filistin'in nasıl bir yol izleyebileceğini değerlendirirsek, Filistin için üçüncü bir intifada oldukça zor görünmektedir. Bu tür bir eyleme liderlik edecek Yaser Arafat gibi bir öncü yoktur ve Arap ülkelerinin maddi-manevi ve özellikle silah desteğini sağlayacak bir hükümet de mevcut değildir. İzlenecek ilk yol Hamas ve El Fetih arasındaki sorunların çözülmesi olabilir, çünkü bu, Filistinlilerin birlikte hareket etmelerini sağlayabilir ve Filistin sorununun çözümüne katkıda bulunabilir.

Özetlemek gerekirse, İsrail ve ABD'nin politikaları nedeniyle uluslararası toplumun tepkisi artarken, yalnızca kınamaların yeterli olmayacağı bir gerçektir. Örneğin, Rusya'nın Ukrayna'daki işgali sonrasında birçok ülke, Rusya ile ekonomik ilişkileri kesme ya da sınırlama kararı aldı. Ayrıca Rusya'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki bazı haklarının askıya alınması gibi kararlar da alındı. Elbette kınama bildirileri, gösteriler ve çağrılar yapılabilir, ancak bu ülkelerin politikalarında gerçek değişiklikler sağlamak için somut adımlar atılması gerekmektedir. Bu adımlar, uluslararası toplumun ABD ve İsrail'e karşı bir baskı unsuru olarak hareket etmesini gerektirir. Böylece, İsrail'in işgal politikalarını durdurması ve ABD'nin saldırgan dış politikasının sona erdirilmesi için somut adımlar atılabilir. Bu adımlar arasında ekonomik yaptırımlar, silah ambargoları ve diplomatik çözümler yer alabilir. Ancak, uluslararası toplumun bu konuda birlikte hareket etmesi gerekmektedir, aksi takdirde kınamalardan öteye geçilemeyecektir.

Bir diğer çözüme kavuşturulması gereken mesele ise 1967'deki belirlenen sınırlar meselesidir. Filistin-İsrail sorununun çözümü için iki devletli çözüm arayışlarında 1967'de belirlenen sınırlara geri dönülmesi şartı çözümsüzlüğü beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Filistin halkı 1948 yılından bu yana savaşarak hep toprak kaybetmiştir. Filistin-İsrail sorununun çözüm arayışlarında Soğuk Savaşın bitiminin, 11 Eylül Saldırıları'nın, Arap ülkelerindeki değişimin ve ortaya çıkan uluslararası düzendeki çoklu

aktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. 1967 sınırlarına geri dönüşün çok zor olmasından dolayı uluslararası topluma iki devletli çözüm için hâlihazırdaki sınırları kabul etmek makul çözüm olarak değerlendirilmelidir. Artık hem Arap dünyasının hem de uluslararası toplumun önceliği Filistin'in BM dünyasında bağımsız bir devlet olarak yerini alması olmalıdır. Filistin şimdiki coğrafi koşullarda bağımsız devlet olduktan sonra İsrail ile 1967 sınırı iki devlet arasında sınır sorunu olarak kalabilir. Böylesi bir durumda bağımsız ve egemen bir devlete karşı İsrail sürekli saldıramayacaktır. Dahası İsrail'in herhangi bir saldırısı durumunda Uluslararası hukuk ve topluma karşı sorumlu olacaktır. Aksi halde Filistin sorunu, iki taraf arasında uzlaşma ve barış yerine çatışma ve gerilimi tırmandırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, iki devletli çözüm hem Filistin hem de İsrail'in uluslararası hukuka uygun olarak kendi egemenliklerini ilan etmelerine olanak tanıyacak en makul seçenektir. Sınır meselesi ise iki devlet arasında yapılacak müzakerelerle uluslararası hukuk/Birleşmiş Milletler himayesinde adil ve kalıcı bir şekilde çözülmelidir. Çünkü uluslararası sorunlar çerçevesinde BM çatısı altında bulunan bağımsız devletlerin bazıları komşularıyla ciddi sınır tartışmaları veya anlaşmazlıkları söz konusu olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Rusya-Çin-Kırgızistan-Tacikistan ve Hindistan-Pakistan vs. gibi ülkeler arasındaki sınır sorunları örnek verilebilir.

Bu bağlamda, Mart 2002'de Arap Birliği'nin Beyrut zirvesinde alınan kararlar, Filistin-İsrail sorununa gerçekçi ve adil bir yaklaşım sunmamaktadır. Bu kararlar, İsrail'in varlığını ve güvenliğini tehdit eden tek taraflı ve maksimalist talepler olarak algılanmaktadır. Ayrıca, Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkı gibi karmaşık ve hassas konuları göz ardı etmektedir. Arap Birliği, Filistin-İsrail sorununa katkıda bulunmak istiyorsa, iki devletli çözümü desteklemeli ve tarafları diyalog ve iş birliğine teşvik etmelidir.

Bugün dünyada vatandaşlarını baskı altında tutan yöneticilerin, terör örgütlerinin ve nükleer silahlanmanın yarattığı tehlike, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler tarafından ortaya çıkarılan tehlikenin yerini almıştır. Nükleer enerji ise henüz bir savaşa sebep olmamış olsa da gelecekteki olası çatışmaların ana nedeni olabilir.11 Eylül saldırılarından sonra ABD, El-Kaide gibi örgütlerin dünya genelinde, özellikle de Orta Doğu'da, bir tehdit kaynağı olduğunu uluslararası kamuoyuna dayatmak için terörle mücadeleye odaklanmıştır. ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, 11 Eylül saldırılarından sonra gerçekleştirilen askeri operasyonların bir parçasıydı. ABD, İran'ın nükleer programının bölgesel güvenliği tehdit ettiğini ve İran'ın nükleer silah geliştirme kapasitesine sahip olması durumunda bölgede istikrarsızlık yaratabileceği tehdidini Bölge ve Körfez ülkelerine (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Bahreyn) göstermektedir.

Körfez ülkelerinin bölgesel bir sorun olarak değerlendirdiği İran'ın nükleer faaliyetleri, görünüşte ABD ve Batı'yı rahatsız etse de İran'ın bölge politikası ve Körfez ülkelerindeki askeri üs kurma ve silah satma girişimleri, ABD'nin ekonomik, askeri ve stratejik çıkarlarına hizmet etmektedir.

2011'in başında başlayan Orta Doğu ülkelerinde Arap Baharı ayaklanmaları ve protestoları alt-üst eden etkisinden dolayı "tsunami" olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde İran, huzursuzluk yaşayan ülkelerdeki olayları sessizce destekliyor gibi görünmüştür. Tahran, bölgede aktif bir rol almak yerine "bekle ve gör" yaklaşımını benimsemeyi seçmiştir. Bu açıdan Körfez ülkelerinin önümüzdeki günlerde ne gibi değişikliklerle karşı karşıya kalacakları belirsizliğini koruyor. Ancak, Orta Doğu ülkelerinin çok sayıda değişiklik yaşayacağını not etmek önemlidir. İran, nüfuzunu Şii nüfus nezdinde yayma politikasını değiştirmez veya bunu bölge menfaatine kullanmaz ise Körfez ülkelerindeki iç sorunlar mezhep çatışmasına dönüşebilir. Bölgede güç dengeleri değişirken, her ülkenin kendi çıkarlarını koruma ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, gelecekte bölgede nasıl bir değişim yaşanacağı muammadır ve beklenmedik gelişmelerin ortaya çıkması olasıdır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise, İran'ın nükleer programı şu anda Ankara-Tahran arasında önemli bir sorun oluşturmuyor. Türkiye, İran'ın nükleer programına yönelik özel bir yaklaşım yerine bölgede genel bir nükleer silahsızlanma politikası benimsiyor. Ancak, İran'ın bölgesel politikası, özellikle Şii gruplara odaklanması, Türkiye'nin Şii-Sünni ayrımı yapmaksızın izlediği politikalarla uyumlu olmayabilir. Bu nedenle, günümüz Orta Doğu'sunda İran hem Türkiye'nin güçlü bir dostu hem de rakibi olarak görülebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Semin: 100%

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Semin: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Anand, B. (2006, 20 Mayıs). *Iran's nuclear programme and policy*. 12 Ağustos 2022 tarihinde https://www.files.ethz.ch/isn/95836/IPCS-Special-Report-20.pdf/adresinden edinilmiştir.

Aslan, R. (2009, 4 Haziran). *Speaking frankly in Cairo.* 25 Ekim 2022 tarihinde https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2009/jun/04/obama-cairo-muslims/adresinden edinilmiştir.

Human Rights Council. (2023). *Human Rights Council hears that the current Israeli Plan to double the settler population in the occupied Syrian Golan by 2027.* 23 Şubat 2023 tarihinde https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/human-rights-council-hears-current-israeli-plan-double-settler-population-occupied#:~:text=From%202012%20to%202022%2C%20the,from%20520%2C000%20to%20over%20700%2C000./adresinden erişilmiştir.

Karima, H. (2017, 8 Aralık). *U.N. Middle East envoy warns risk of violent escalation.* 15 Mayıs 2022 tarihinde https://www.egypttoday.com/Article/1/36038/U-N-Middle-East-envoy-warns-risk-of-violent-escalation/adresinden edinilmiştir.

Kessler, G. (2015, 1 Mayıs). *Iran's claim that Israel has 400 nuclear weapons.* 9 Mayıs tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2015/05/01/irans-claim-that-israel-has-400-nuclear-weapons/adresinden edinilmiştir.

Kibaroğlu, M. (2013, 1 Aralık). *İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye.* 18 Kasım 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43453/adresinden edinilmiştir.

National Archives (2017). *National security strategy of the United States of America*. 21 Aralık 2022 tarihinde https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf/adresinden edinilmiştir.

Nikolov, B. (2019, 5 Nisan). *The United States Reported a Decrease of Nearly $ 3.4 Billion in Arms Export Deals In 2018.* 13 Ekim 2022 tarihinde https://bulgarianmilitary.com/2019/04/05/the-united-states-reported-a-decrease-of-nearly-3-4-billion-in-arms-export-deals-in-2018/adresinden edinilmiştir.

Raghif, M. (2018, 29 Ekim). *وزيرة إسرائيلية تتجول داخل مسجد الشيخ زايد في أبوظبي (An Israeli minister tours the Sheikh Zayed Mosque in Abu Dhabi).* 15 Aralık 2022 tarihinde https://www.alquds.co.uk/وزيرة-إسرائيلية-تتجول-داخل-مسجد-الشيخ/adresinden edinilmiştir.

Sawafta, A. (2023, 14 Mart). *A new intifada? Young Palestinian fighters rise as West Bank boils.* 26 Kasım 2022 tarihinde

https://www.reuters.com/world/middle-east/new-intifada-young-palestinian-fighters-rise-west-bank-boils-2023-03-14/adresinden edinilmiştir.

Sela, A. (2012, 13 Aralık). *The First Intifada: How the Arab-Israeli Conflict Was Transformed.* 25 Ocak 2023 tarihinde https://www.haaretz.com/2012-12-13/ty-article/.premium/first-intifada-a-watershed-moment/0000017f-f0c7-df98-a5ff-f3eff7690000/adredinden edinilmiştir.

Semin, A. (2016, 14 Mayıs). *İran seçimlerinin orta doğu politikalarına yansımaları.* 21 Ekim 2022 tarihinde https://www.academia.edu/28749976/%C4%B0ran_Se%C3%A7imlerinin_Orta_Do%C4%9Fu_Politikas%C4%B1na_Yans%C4%B1malar%C4%B1/adresinden edinilmiştir.

Semin, A. (2015, 3 Nisan). *Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez güç mücadelesi.* 7 Haziran 2022 tarihinde https://www.academia.edu/28750008/Yemen_Krizi_Husiler_ve_%C4%B0ran_K%C3%B6rfez_G%C3%BC%C3%A7_M%C3%BCcadelesi/adresinden edinilmiştir.

Vaez, A. (2013, 2 Nisan). *Iran's nuclear odeyssey costs and risks*. 14 Ağustos 2022 tarihinde https://carnegieendowment.org/2013/04/02/iran-s-nuclear-odyssey-costs-and-risks-pub-51346/adresinden edinilmiştir.

Zogby, J. (2017, 9 Aralık). *Trump's Jerusalem decision: A fatal and fateful blow.* 29 Ekim 2022 tarihinde https://www.huffpost.com/entry/trumps-jerusalem-decision-a-fatal-and-fateful-blow_b_5a2b77b6e4b022ec613b8269/adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The relationship between the Israeli-Palestinian conflict and leadership absence in Middle Eastern politics has been studied in the past, but there is a need for a more comprehensive historical analysis of this relationship. The Middle East faces numerous challenges in its political landscape, and one of the most pressing issues of our time is the leadership crisis that plagues many countries in the region. The conflict between Israel and Palestine, which has an important place in history, can be seen as linked to this problem. However, this issue has been approached without a clear understanding or a coherent background, leading to an inadequate analysis of the situation. The problem began with the rejection of the United Nations' Resolution 181 by Arabs in November 1947, and it has continued to this day. This extended abstract paragraph explores the political, economic, and religious factors behind Trump's decision, as well as the reasons for the reactions of Western countries, particularly addressing questions such as "Is there a concern for an Arab oil embargo?" and Iran's increasing threat in the region.

The Palestine issue, which was seen as wars between Israel and Arabs in 1948, 1967, and 1973, evolved into a political tool for Arab governments to strengthen their authoritarian rule and maintain their hold on power. The Pan-Arabism (Arab nationalism) movement also played a role in promoting Arab unity. In the 1970s, following the oil crisis, the conflicts between Israel and Arab countries shifted towards the Israeli-Palestinian issue.

The methodology employed in this study involved a qualitative analysis of secondary sources such as scholarly articles, government reports, and news reports to gather data and information on the leadership crisis in the Middle East and its relationship with the Israeli-Palestinian conflict. The study used a deductive approach to analyze the data, where existing theories on leadership and conflict were used to interpret the findings. The data collected was analyzed through content analysis, which involved identifying and categorizing the relevant themes and concepts from the sources.

The results of the study show that the leadership crisis in the Middle East is a complex issue that has been exacerbated by the Israeli-Palestinian conflict. The conflict has been used by Arab leaders as a tool to maintain their hold on power, often at the expense of their people's welfare. The study also found that the US has played a significant role in the conflict, often taking sides and failing to be an impartial mediator, which has led to a loss of credibility in the eyes of both Israelis and Palestinians. Additionally, the study argues that Trump's decision to recognize Jerusalem as Israel's capital has created and how recognition of Jerusalem as the capital of Israel has further destabilized the region and made the prospects for peace even more remote. Therefore, the article aims to provide a more comprehensive perspective on the literature by examining the reasons behind Trump's decision and the reactions of Western countries on Palestinian issue. The increasing cracks in the Middle East, the ongoing civil war in Syria, the conflict between the Gulf countries and Saudi Arabia, the proxy war in Yemen, and the crisis among the Gulf countries, the Shia-Sunni tension to come forefront, and Iran's influence in the region.

The discussion section of the study delves deeper into the implications of the results and their relevance to the current situation in the Middle East. The findings suggest that addressing the problem of leadership absence in Middle Eastern politics is essential to resolving the Israeli-Palestinian conflict and achieving peace in the region. The study also highlights the importance of international actors being seen as neutral and credible in the region to facilitate peaceful resolution of conflicts.

The study highlights the need for a comprehensive approach to resolving the Israeli-Palestinian conflict, which takes into account the political, economic, and social factors that contribute to the conflict. Additionally, the study underscores the importance of impartial mediation and the need for the US to regain its credibility as an honest broker in the region.

In conclusion, this study sheds light on the leadership crisis in the Middle East and its relationship with the Israeli-Palestinian conflict. The study's findings highlight the need for a comprehensive approach to resolving the conflict and promoting peace and stability in the region. The study also underscores the importance of impartial mediation and the need for the US to regain its credibility as an honest broker in the region. Overall, the study provides insights into a complex issue that has far-reaching implications for the Middle East and the world.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 109-134**

Makale Gönderim Tarihi: 14/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 10/06/2023**

THE ROLE OF NUCLEAR POWER ON ENERGY SECURITY

Burak Şakir ŞEKER*

Abstract

With the increase of globalization, the problem of a country is no longer limited within its own borders but has begun to affect other states as well. With this increasing globalization and population, the rising energy demand has also increased the tendency towards nuclear energy, but we can say that the desire for this nuclear power is an indisputable power demand for the states. The role of nuclear power in energy security is huge, because of the irresistible desire for this power. However, the first source of concern here is that the states that will have nuclear energy have the potential to increase it to nuclear power later on. When security concerns come into play for the states, diplomatic negotiations may not be the only way. This is where the deterrence action comes into play, and the combination of nuclear power with the idea of deterrence is a golden trump card for the states. In this study, the relation between being nuclear power and security to be analyzed, the concept of the security and the energy security to be discussed and the role of the nuclear deterrence to be explained within the history of the treaties. In the article, an answer is sought to the question of whether nuclear energy, which emerged as a solution to energy security, will also transform into nuclear power and endanger international security, and this problematic situation has been evaluated in parallel with current developments.

Keywords: *Nuclear Power, Security, Deterrence, Energy Security.*

NÜKLEER GÜCÜN ENERJİ GÜVENLİĞİNDEKİ ROLÜ

Öz

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte bir ülkenin sorunu artık kendi sınırları içerisinde kalmamış, diğer devletleri de etkilemeye başlamıştır. Yaygınlaşan bu küreselleşme ve nüfusla birlikte artan enerji talebi nükleer enerjiye olan eğilimi de güçlendirmiştir ancak bu nükleer enerjiye duyulan istek devletler için tartışılmaz bir güç talebidir diyebiliriz. Nükleer enerjinin enerji güvenliğindeki rolü, bu güce yönelik karşı konulamaz arzu nedeniyle çok büyüktür. Ancak burada ilk ortaya çıkan endişe kaynağı ise nükleer enerjiye sahip olacak devletlerin sonrasında bunu nükleer güce yükseltme potansiyelinin ortaya çıkmasıdır. Devletler için güvenlik kaygıları devreye girdiğinde, diplomatik müzakereler tek yol olmayabilir. Caydırıcılık eyleminin işler hale geldiği yer ise burasıdır ve nükleer gücün caydırıcılık fikriyle birleşmesi devletler için altın bir kozdur. Üstelik bu koz öyle bir güçtür ki günümüz dünyasının hegemonik güçleri olan ABD, ÇHC ve RF'ye karşı bile caydırıcı bir argümandır. Bununla birlikte

* Assoc.Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, buraksakirseker@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-8536-1790

bahse konu küresel güçlerin son dönemde bazı anlaşmaları askıya almaları veya anlaşmalardan çekilmeleri küresel güvenlik algılamalarını derinden değiştirmiştir. Bu çalışmada nükleer güç olma ve güvenlik ilişkisi incelenecek, güvenlik ve enerji güvenliği kavramı tartışılacak ve nükleer caydırıcılığın rolü antlaşmalar tarihi ile birlikte açıklanacaktır. Ayrıca, enerji güvenliğini sağlamada nükleer enerjiye olan ihtiyacın neden arttığı somut örneklerle vurgulanacaktır. Makalede, enerji güvenliğine bir çözüm olarak ortaya çıkan nükleer enerjinin, aynı zamanda nükleer güce dönüşerek uluslararası güvenliğe halel getirip getirmeyeceği sorusuna cevap aranmış ve bu durum güncel gelişmeler paralelinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Nükleer Güç, Güvenlik, Caydırıcılık, Enerji Güvenliği.*

Introduction

Nuclear weapons have changed the fate of the world. In addition, thanks to these weapons, it is important for people to live in an environment of peace and order, although the effects of wars are not as intense. People have used weapons for protection and hunting since ancient times. However, over the years, these weapons have developed a lot, and with the discovery of gunpowder, they have begun to create different dimensions and heavy effects. The weapons in question are nuclear weapons the most effects. Because it literally has the power to destroy the world. For this reason, Einstein says that if there is another world war after World War III, undoubtedly a nuclear one, it will be the end of civilization and people will eventually use the most primitive weapons (Science News, 2007).

Towards the end of the Second World War period, studies for the nuclear weapons started in Germany. Although German scientists tried to keep their work secret, United States of America (US) government and scientists were aware of Germany's work and started working on nuclear weapons. The emergence of nuclear weapons, which had a great impact on energy security, dates back to this period. With the emergence of nuclear weapons, the balance of power in the world has changed and a security threat has emerged on the states. Before the Cold War, the security need was for the borders of the states, and this security need was proportional to the military needs (Lebow and Stein, 1995, p. 162-165).

However, the conflicts and distrust of the states with each other in the international arena increased considerably due to the increasing globalization and polarization after the cold war. Thereby, security issues moved to multidimensional fields. With the need for security moving to a multidimensional field and increasing globalization, countries are no longer able to stand up to some threats on their own. To give examples of these threats: hunger and poverty, terrorism, political and economic crisis... Each and more of these threats are no longer limited within countries but have become international threats. With the increasing energy demand after the Cold War, new security risks affecting energy security and many other areas

have increased considerably. With globalization, a new era has begun, or we can say that energy and power wars have begun (Leveringhaus, 2018, p. 79-80).

Although nuclear weapons were used twice at the end of World War II, they have maintained their important place in the field of international politics since then, especially with their deterrent and terrible effect. At the end of the Second World War, the first examples that come to mind are the bombs dropped by the US on the cities of Hiroshima and Nagasaki on 6 and 9 August 1945 for the surrender of Japan. Therefore, it was politically successful and humanly terrifying, as it prompted Japan to surrender after the bombings (Niebuhr, 1959, p. 212-215).

As a result of the troubles, collapses and destructions caused by the Second World War, European countries were in a difficult situation. For this, a power was needed that could direct the economic, military and political potential and power of Europe, which decreased after the Second World War. For this reason, the USA and the USSR, which represent the bipolar system that can direct the politics and economy in the world, have emerged. The cold war, which was the period when these two superpowers were at war with each other, was not a hot war between them, but a process of establishing power superiority and an arms race. For this reason, the political order of the Cold War period after the second world war was shaped according to the world view of the bipolar system (Blackwell, 2020, p. 29-31).

With the end of the two-block system, it would be wrong to even think that the importance of nuclear weapons has decreased and that only one of these weapons has disappeared. Because the RF, which is experiencing great political, ethnic and social problems today, and more than that, has experienced problems in terms of conventional military resilience until recently, the primary reason why it can be in a position to shape the international system today is the nuclear weapons it possesses (Kimball, 2012, p. 4).

It can be said that, as a result of some developments that emerged after 1991, when the bipolar international system came to an end, there were or should be significant changes in nuclear strategy. First of all, the disappearance of the Soviet Union and the Warsaw pact brought about a marked restraint and softening in the nuclear rivalry between Washington and Moscow. In addition, because of different agreements signed between the parties, there has been a significant decrease in the stocks of nuclear weapons in the hands of both states. Therefore, the distance between these states and states such as the People's Republic of China (PRC), France and the United Kingdom (UK) has decreased. However, there has been a certain increase in the number of states that have nuclear technology in recent years. All these developments point to some new formations on the subject (Chyba and Legvold, 2020, p. 222-28).

In recent years, weapons of mass destruction have become more important than conventional weapons, such as chemical and biological weapons. Chemical and biological weapons seem to be an important alternative for underdeveloped states that do not have the opportunity to have nuclear weapons, since their production costs are much lower than nuclear weapons and their production technologies are much easier (Santoro, 2005, p. 22-24).

Nuclear weapons, which lead to very important developments in military technology and strategy in our age, consist of two main elements. These are the nuclear warhead, that is, the bomb, and the missile, which is the means of sending. Today's conflict is tense and no state dares to use nuclear weapons even in wars. Because it is in the mind of every state that there will be consequences and effects that no state can benefit from. However, countries/states with nuclear weapons do not have the same responsibilities as the risk of using these weapons. Thus, it is unclear when nuclear weapons will be used (Kroenig and Gibbons, 2016, p. 138-143).

The above-mentioned nuclear weapons consist of two basic elements, one is a bomb and the other is a missile. This bomb element was tested in 1945 in the US. Likewise, it was tried by the Soviet Union in August 1953. Then the bomb was produced by PRC, UK and France. The feature that distinguishes these bombs from others is their excess of destructive power. The bombs dropped on Hiroshima and Nagasaki in 1945 were around 15-20 kilotons. About 15 years later, the Soviet Union tested a 61-megaton bomb. As a result, in 1994, the number of nuclear warheads in the world reached almost 20,000 (Clapson, 2019, p. 97-99).

Indispensable for states with nuclear weapons, or wherever nuclear is present, are means of sending. An atomic bomb or hydrogen bomb owned by a state cannot stand alone. Because weapons only have a function when they can be used against a certain target. They are the means of sending an atomic bomb to a target and transforming that bomb into a nuclear weapon. There are two means of sending nuclear bombs to the target; these are planes and missiles (Thomas-Noone, 2016, p. 1-6).

Airplanes are the oldest vehicles used to deliver nuclear bombs to targets. In the early days, airplanes were not suitable for making atomic bombs a strategic weapon in terms of features such as speed and carrying capacity. Using airplanes as a vehicle for the delivery of nuclear weapons has different advantages and disadvantages compared to missiles. Of course, the main advantage will be that they can be used by a human and can be recalled at any time, they can be easily changed in their targets, they can be used in more than one target. The main disadvantage is that their speed is lower. On the other hand, the lack of hiding and protection possibilities of aircraft from submarines makes them easily destroyable targets. Therefore, it may be one of the reasons why airplanes are used less than missiles (Becker, 2020, p. 117-121).

Missiles using nuclear weapons as a means of sending, on the other hand, have unmanned sending features that can move very quickly thanks to the large propellant power provided by rocket engines with different capacities. Therefore, it can be given as an example of the V-2 rockets developed by the Germans during the second world war. In addition, it can be expressed in two important categories in terms of ballistic missiles in stocks of great powers today: Intercontinental Ballistic Missiles and Ballistic missiles launched from submarines. These types of missiles have gained various dimensions with the development of technology, and at the same time, they have greatly increased the ability of the superpowers in the technological race to destroy each other (Clarke, 2020, p. 55-58).

Despite all the reductions in the nuclear weapons capacity available today, it has the power to destroy the world many times over. In a general mandate war, victory can be thought of as achieving a positive and negative result aimed at subjugating the enemy. One of the most classical ways for states to use military power to influence each other and at the same time achieve their goals based on this power is to deter the other side from attack or resistance without actually using this power. In order for a state to discourage its nuclear rival from using this power, first of all, it must have a sufficient amount of nuclear weapons. In fact, states use nuclear weapons to strengthen their defense capabilities. For this reason, they want to increase and develop their nuclear weapons in order to protect themselves from the dangers to their own people, lands and independence. However, they are not only trying to stay that way, but also trying to protect the nuclear weapon in question. The crises experienced during the Cold War never turned the race for power supremacy between the two superpowers into a hot war, and there was no reason for them to use their nuclear weapons against each other. The crises experienced can be expressed briefly as follows; 1950 Korean War, 1974 Cyprus island case, 1959 Berlin Crisis and 1962 Cuban crisis (Grausam, 2016, p. 141-44).

The first goal of the Cold War era USSR was to rapidly increase its nuclear armament, and at the same time it made extra efforts not to lag behind the USA. On the other hand, the most important policy pursued by the USA towards the expansionist Soviets was a long-term, durable and careful power policy. But tensions and disagreements between the two superpowers encompass the struggle between the military and its ideological expansion. Thus, when the two superpowers realized that they could not engage in dialogue with each other, they created a military solution threat environment with nuclear weapons and technologies (Kaysen et al., 1991, p. 96-99).

In today's world, the role of nuclear power in energy security is huge, because of the irresistible desire for this power. However, the first source of concern here is that the states that will have nuclear energy have the potential to increase it to nuclear power later on. When security concerns come into play for the states, diplomatic negotiations may not be the only way. This is

where the deterrence action comes into play, and the combination of nuclear power with the idea of deterrence is a golden trump card for the states. Furthermore, this trump is such a trump card that it is a deterrent force even against US, PRC and RF which are the hegemonic powers in today's world. In this study, the relation between being nuclear power and security to be analyzed, the concept of the security and the energy security to be discussed and the role of the nuclear deterrence to be explained within the history of the treaties. In the article, an answer is sought to the question of whether nuclear energy, which emerged as a solution to energy security, will also transform into nuclear power and endanger international security, and this problematic situation has been evaluated in parallel with current developments.

1. THE CONCEPT OF SECURITY AND ENERGY SECURITY

The phenomenon of security can be defined as a term originating from the concept of "se-curus", which means being able to live away from all worries, dangers and worries. In addition to being a Latin word, this word entered English as "security" and is used in this way today. Security has been one of the most basic needs of all people throughout history. In this respect, it has always been an important example for survival and the continuation of the lineage. However, slightly different from today's understanding, it was carried out with primitive tools and equipment to protect it from external dangers in the early days. After transitioning to centered life and people starting to live in a social way, on the other hand, with the development of technology, the concept of security, the tools and methods used conceptually, have also changed. Security has traditionally been more associated with states than people or planet earth. Since the seventeenth century, when the current state system began to emerge, security has been most widely understood and practiced with reference to the interests and needs of states. Today, the concept of security refers to a broad term covering from energy security to nation, individual, environment, food, cyber or information security. Therefore, the risks and troubles that arise in every field are considered as security problems (Zwierlein and de Graaf, 2013, p. 9-16).

Melvyn P. Leffler (1990), within the scope of his studies on national security, dealt with security, one of the basic principles of foreign policy, through the classical approach. However, he did not see security as a matter of external threats only. As a matter of fact, from his point of view, national security has been shaped as a phenomenon that creates an impact between actors with various characteristics by referring to different external and internal factors. Therefore, he argues that the concept of national security should be protected from external threats and dangers, based on an old approach to the concept of national security. It is now possible to consider the concept of security at various levels of analysis, extending from the individual to the whole planet, beyond the state, which is the first actor in the field of international politics.

In this context, it is possible to talk about a series of thoughts and approaches that no longer see security as merely the protection of a country's political borders against military threats or taking measures to prevent world wars at the system level. For this reason, the aim of security in the narrow sense is understood within the framework of taking precautions in a way that is closely related to the survival and continuation of the nation/national state and never needs to protect the homeland. For example, it can be said that such a security concern played a role in the US's intervention in the struggle in Europe during the First and Second World Wars. However, it does not seem easy to determine the boundaries of the concept of security in terms of a state's foreign policy. When we look back in terms of national security history, it has been an example of the US after the Second World War (Shull and Wark, 2021, p. 9-10). However, in the early days, interests and threats also entered the political sphere in a closed way, which provided the state's affairs. However, in the years when the bipolar system was intense, the concept of national security was used in the internal and external structures of the countries that were party to the North Atlantic Treaty Organization (NATO) to protect them from the threat of communism. Therefore, this concept has started to be taken as a reference when explaining the domestic and foreign policies of the states. On the other hand, in some cases, a country can increase its security measures so much that this situation can directly put its own security, existence and integrity of its country in a monolith. The best example of this is the USSR (Rühle, 2019, p. 1-4).

It can follow two basic ways in terms of ensuring the security of a state. The first way would be to deter the party or parties that pose a threat to its own security. The other second way is to protect yourself by taking defensive measures. In cases where deterrence methods cannot prevent the other side from attacking, the defending side will fight with different means at its disposal to reduce the power of the aggressor and to minimize the damage he/she has done or can inflict. A game of either complete winning or complete loss of a state's security element can make it seem like logic. For example, the demilitarization of the western bank of the Rhine during the two world wars created a security concern for Germany, while it created a positive situation for France in terms of security (Arbatov et al., 2005, p. 59-63).

While the phenomenon of security throughout history differs according to the social value, culture and various freedoms of the geography that states take as their location, on the other hand, there are always security problems, disagreements and conflicts between individuals, groups and states. As a matter of fact, when international events are viewed from this perspective, security in general goes back to the ancient Sumerian States, which were in the first periods before Christ. In the 16th century BC, it was the Hittites who needed the concept of security to be established and preserved their first monarchical structure. In addition, the Battle of Kadesh, which emerged due to the tensions and disagreements between Ancient Egypt and the Hittites in

1340 BC, and the Treaty of Kadesh, which was used as the first written document after, provided a security border between the two civilizations (Santosuosso, 1996, p. 424-28).

Among the elements of national security, economic, social, and environmental issues are the first to stand out. In addition to this, events that create insecurity problems such as infectious diseases, environmental disasters, drought, hunger, poverty, migration, and refugees, as well as terrorism posing a global threat, are increasing. The attacks on the trade towers in the USA in September 2001 caused a change in the understanding of security. After these attacks, the process of war/fight against terrorism, which is seen as a threat to the security of the USA and creating fear in other states, has begun. Due to this situation, dozens of ongoing negativities have emerged and the leading of these negativities have been/are ethnic conflicts, religious wars, smuggling, terrorism, and organized crime. It should not be forgotten that emerging threats have reached a global scale and it has been understood that no state can fight alone. Therefore, it can be said that although states do not always and everywhere agree, they still struggle together (Koshy, 2002, p. 1319-21).

And according to Brauch (2011), security is the situation of being free from a potential threat or danger. This means that security aims to create a safe environment. In addition, according to Baylis (1987), security is the military capability, ability, duty, and strategies that should be developed against the threats against their own survival in terms of states.

So, the concept of security, in my interpretation, appears wherever the feeling of insecurity exists. The demand for security arises as a result of threats to the assets of international actors, such as individuals, states, or organizations.

The demand for energy has increased considerably with the increase in population, which is a kind of problem today, and with the advancements in information and technology. Energy, which is a basic need for people to survive, was generally provided by coal since the beginning of the 20th century, but over time coal has transferred its importance to oil and natural gas (Fattouh et al., 2021).

Moreover, due to the fact that these energy resources are located in certain places in the global sense, it is possible to see conflicts between countries to have these energy resources in the past and today. Two-thirds of the world's natural gas and oil resources, which are mostly used in industry and military fields, are located in the Middle East region. In the regions where these energy sources are located, there are important commercial sea routes and passages for the realization of energy trade (Chuliá, 2019, p. 174-79).

Many countries have aimed to have the mentioned energy resources and energy routes, thus, many conflicts have arisen for this reason, because with the new age, energy means power and wealth. For example, one of Germany's main policies during the Second World War was to have energy resources, so

it occupied Alsace-Lorraine, which it lost in the First World War because this region was loaded with coal and iron deposits that could meet its energy needs throughout the war (Herwig, 2002, p. 681-84).

Another example is the US invasion of Iraq on March 19, 2003. This invasion was started with the code name 'Operation Iraqi Freedom' and the alleged reason for the invasion was announced to the world to prevent Iraq from producing Weapons of Mass Destruction (Mueller, 2010, p. 39-42)

The reason for the act of the US is based on the 'securitization' theory of the Copenhagen School. According to this theory, states may have the right to use force if any problem is brought under the name of a security problem. This means that the purpose of the US invasion of Iraq is based on the so-called security problem, but in fact, there are other goals behind this invasion. These goals lead us to the conclusion that America wants to have rich petroleum deposits from Iraq. As it can be understood from here, it has become a goal for states to have energy, therefore, the need for security has also manifested itself in the field of energy security (Ciută, 2009, p. 301-307).

According to offensive realism, nuclear supremacy is one of the ultimate goals of states and especially great powers to ensure nuclear hegemony. Thus, if a state secures nuclear supremacy, non-nuclear adversaries, due to the anarchic structure of the international system, will attempt to change the status quo by acquiring their own nuclear arsenals. During the Cold War, suspicion and security dilemmas drove the US and the Soviet Union into a grueling arms race to secure nuclear superiority, power advantage, and a balance of nuclear terror, with no winners and losers, but, with mutual assured destruction (MAD) in a possible nuclear confrontation for both great powers. Thus, despite the bilateral Soviet missile crisis in Cuba (1962), the Cold War era came to an end in the early 1990s, without the superpowers using conventional forces in direct conflict with each other (e.g. Vietnam, Korea, Budapest, Iraq, Afghanistan)

In an anarchic international system, in which the law of power prevails and "the strong imposes what its power allows and the weak yields as much as its weakness requires", states must themselves ensure their survival. In a world dominated by MAD, the asymmetric power of nuclear weapons is balanced by the fear of nuclear escalation, making the balance of land power the most important and integral part of military power. The anarchy and insecurity of the multipolar international system justifies the possession of nuclear weapons as a means of intimidation in the hands of states or leaders who even have the intention of using them.

2. NUCLEAR DEVELOPMENT AND SECURITY (USSR-USA)

The Second World War started with Germany's invasion of Poland in 1939 and ended with the US attack Hiroshima and Nagasaki with atomic bombs in 1945. After the Second World War, there was a power gap in the world order.

This power gap situation in the world order ended with the formation of the bipolar order. The parties of this bipolar order were the USA and the USSR, which were called superpowers. Power competition has started between these two poles and this power rivalry has rarely led to hot/direct conflicts (Vuving, 2020, p. 13-17).

However, in general, the power rivalry between these two states was in the form of sanctions (political, economic) and show of force (nuclear tests, developing military forces, etc.). These displays of forces were the biggest factor in the emergence of the arms race. The arms race took place mostly over the nuclear field. In general, this period without hot/direct conflicts is called the "Cold War Period" (Paterson, 1986, p. 6-10).

At the beginning of the cold war period, the US had made great progress in terms of nuclear power. However, upon the development and testing of the intercontinental missile system by the USSR, the nuclear balance between these two states began to be established. The thought that nuclear weapons held by these two superpowers would cause great destruction and loss in a possible use prevented hot/direct conflicts that may occur between the two superpowers. Although there was no hot conflict in the period, many political problems arose due to nuclear weapons. The Cuban Crisis of 1962 is one of these political problems (Laffey and Weldes, 2008, p. 555-59)

In 1959, Fidel Castro, a communist politician, took the presidency of Cuba. Castro's common ideology with the USSR strengthened the relations between the USSR and Cuba during Castro's presidency. With these strengthening relations, the USSR placed its own guided missiles on Cuban soil. The reason why the USSR placed its own missile systems on Cuban soil was to threaten the security of the USA by placing missiles in a region close to the USA against the missile systems placed by the USA in Turkey. These activities in Cuba, which is located in the south of America, so close to US and under communist rule, disturbed and mobilized the American government (Blight et. al., 1987, p. 171-74).

In 1962, the then US President John F. Kennedy disclosed the USSR missile systems deployed in Cuba and demanded the dismantling of the missile systems. Immediately after, by Kennedy's order, Cuba was besieged from the sea and the ships carrying the nuclear missile materials of the USSR were prevented from going to Cuba. After this event, Nikita Khrushchev, who was the head of the USSR at the time, made a statement in 1961 that the USSR missiles in Cuba would be dismantled in return for the dismantling of the missile systems placed in Turkey by agreement with the USA. Kennedy's response to this statement was that in response to the dismantling of the missiles in Cuba, the blockade on Cuba would be lifted and Cuba would not be invaded. Following these statements, the Cuban Crisis came to an end with the USSR dismantling its missiles in Cuba and the USA stopping the siege and withdrawing its troops (Miller and McAuliffe, 1994, p. 25-29).

After the Cuban Missile Crisis, American-Cuban relations remained tense throughout the Cold War. The USA continued its economic and diplomatic sanctions against Cuba, while Cuba strengthened its cooperation with the Soviet Union and socialist bloc countries. The Cuban Missile Crisis offers important lessons for leaders in crisis management and decision-making. President Kennedy's evaluation of different options by establishing a special advisory committee and starting negotiations with the Soviet Union enabled the crisis to be resolved through diplomatic means. This shows that leaders should act carefully and rationally in their decision-making processes. During the crisis, there was a lack of direct communication between the United States and the Soviet Union, which led to an escalation of tensions. In order to solve the crisis, secret diplomacy traffic has started and confidence-building steps have been taken. This shows the importance of communication in international relations and that confidence-building steps are effective in solving crises. The Cuban Missile Crisis was an event that drew attention to the dangers of nuclear weapons and accelerated the disarmament processes. Nuclear arms control and disarmament agreements made after the crisis are accepted as important steps in terms of world peace and security (Weaver, 2014, p. 167-81).

3. LIMITATION OF NUCLEAR WEAPONS BY TREATIES

After this crisis, states took action on the danger of nuclear weapons. In this context, an agreement was signed in Moscow in 1963 in which the parties were England, the USA, and the USSR. The name of this agreement is the "Partial Nuclear Test Ban Treaty". The arms race between the two-superpower states continued despite this agreement, and the two states secretly increased their underground testing. In 1969, these two states sat at the same table again for the purpose of the agreement, and the Strategic Arms Limitation Talks-I (SALT-I) started. After many negotiations and a series of agreements signed, these negotiations ended with the Treaty of SALT-I signed in 1972. Because of the negotiations and agreements, limitations were imposed on the USA and the USSR on nuclear weapons. After improving bilateral relations, Strategic Arms Limitation Talks-II (SALT-II) started in Geneva in 1972. Again, after many negotiations and a series of agreements, the negotiations ended with the Treaty of SALT-II, which was signed in 1979. This agreement limited the nuclear weapons capacity of both states to a certain number. However, when this agreement was rejected by the US Congress, the two states started new negotiations on nuclear weapons under the name Strategic Arms Reduction Treaty-I (START-I). The negotiations ended with the signing of the treaty in 1991. Immediately after the signing of the START-I agreement, START-II negotiations began in 1991. The purpose of the START-II negotiations was to ban the use of multiple independently targetable re-entry vehicles (MIRVs) on intercontinental ballistic missiles (ICBMs). These negotiations ended with the signing of the START-II agreement in 1993 between US-RF. With the

disintegration of the USSR in 1991, the tension between the USA and the USSR ended and the cold war period ended (Wells, 1992, p. 280-84).

With the USSR's acquisition of nuclear weapons during the Cold War period, the USA determined its policy by aiming to equate the USSR's inventory with its own inventory. However, in the period from the post-cold war period to the early 2000s, the US abandoned the view of nuclear power as a weapon used for offensive purposes or as a tool to create political superiority, since there was no equivalent competitor to deter. Instead, it has acted with the aim of improving its defense with nuclear weapons and establishing political partnerships. However, these policies did not last long and with a terrorist attack in the USA on September 11, 2001, the US government started to work to radically change its security policies. Collaborating with Russian Federation (RF) against the states that gained their independence from the USSR and possessed nuclear arsenals is one of the nuclear weapons policies of the USA after the cold war. Keeping good relations with PRC, preventing the advancement of developing states such as Islamic Republic of Iran (Iran) in terms of nuclear weapons, and the creation of an environment that could interfere with the internal affairs of nuclear power states such as Republic of India (India) can be given as examples of the policies of the USA in 2001 and after (Buchan, 2002, p. 230-42).

With the disintegration of the USSR, one of the superpowers during the Cold War, the RF took its place. RF could not be as active as the USSR in the nuclear field. Chemical and nuclear weapons in the hands of RF in the post-cold war period were inherited from the USSR. RF, which stated that it will safely destroy the nuclear and chemical inventory in its hands with the agreements, postpones this situation due to the economic and security problems. Additionally, RF, which did not have an active nuclear policy at the beginning of the post-Cold War era, stated that it would not hesitate to use its nuclear power for national security and deterrence in the near future (Sagan and Turco, 1993, p. 369-73).

4. NUCLEAR DEVELOPMENT AND SECURITY (OTHER STATES)

After the Second World War, during the cold war, nuclear weapons were seen as a deterrent and a guarantee of security. In addition, nuclear weapons were also seen as a means of establishing political supremacy. Within the scope of this idea, an arms race started between the superpowers of the period, the USA and the USSR. This arms race was about nuclear weapons and arsenals. The superpowers thought that they ensured their security with the possession of nuclear weapons and that they had a deterrent for other states. However, while the superpowers ensured their security, a great threat emerged for the states with low/insufficient military potential. As a result, nuclear weapons, which were seen as a security element after the Second World War, were also an equal threat (Deudney and Ikenberry, 1992, p. 134-138).

Other states, which do not want nuclear power to be monopolized by the US and USSR, have wanted to take their own security measures against the nuclear threats created, have also started to conduct research in the nuclear field. We can classify these states as "great powers", "states on the way to becoming a nuclear power" and "states that want to become a nuclear power".

PRC is a country included in the classification of great powers. Studies on the nuclear field in PRC began in 1955. The reason for these studies was that the USA and the USSR were seen the monopoly of nuclear power and a security threat. The purpose of the studies was depending on Chinese desires to determine policies for its own national security. PRC conducted its first successful nuclear test in 1964, 9 years after it started working in the nuclear field. Subsequently, after a series of successful tests, PRC strengthened its nuclear inventory. With this increasing nuclear power, PRC has become the third nuclear power in the world after the USA and the USSR. By reaching this status, PRC has become one of the powerful states with deterrent policies in the international arena (Haynes, 2016, p. 27-32). The US policies regarding PRC have softened with Chinese dominance in the nuclear field. In addition, until the early 2000s, PRC sold nuclear infrastructures, equipment, and materials to other states in the name of maintaining peace. With the signing of the Additional Protocol to the Nuclear Non-Proliferation Treaty in 2002, this policy of PRC has changed (Basrur, 2015, p. 9-11).

The Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT), which was presented for the signing of other states after was signed by USA, USSR, and United Kingdom (UK) in 1968, and was not signed by PRC and French Republic (France), which were in the classification of large states in the first period. This agreement, which aims to stop the nuclear exchange between the states, was not signed by France and PRC in the early stages of its being submitted for signature, because ensuring national security with independent nuclear power is one of the aims of both countries. In addition, these two states, which wanted to increase their status in the nuclear field and worked in this context, wanted to be rewarded for their efforts rather than being restricted (Scarlott, 1991, p. 690-696).

UK, participated in this arms race by starting nuclear studies in 1945. However, UK could not achieve success individually in its nuclear tests and made its first successful test in 1952 with the help of the USA. Afterward, UK, which followed a peaceful policy, became the country that supported the disarmament initiatives most, with the idea that there is no threat if there is no insecurity (Oakes, 1993, p. 357-59).

India, in the first place, was not among the signatory states to the nuclear disarmament agreement and started its studies on nuclear weapons in the 1930s. In 1974, these studies were concluded and India, which is in the classification of states on the way to becoming a nuclear power, conducted a successful nuclear test. With a series of nuclear tests in 1998, it attracted the attention of many countries and became one of the states with deterrent tools

in the international arena. India's nuclear policy was aimed at deterring and dominating its neighbor Islamic Republic of Pakistan (Pakistan) (Suri, 2008, p. 1020-29).

Another country included in the classification of states that are on the way to becoming a nuclear power is Pakistan. At the same time, Pakistan and India are not parties of the NPT. Pakistan started its studies on nuclear in the 1970s and its nuclear policy was the same as India's nuclear policy. Immediately after India's tests in 1998, Pakistan also conducted a series of nuclear tests. The aim of the nuclear tests of Pakistan and India was not to be a world power, but to intimidate and dominate each other (Nichols, 2014, p. 56-62).

The State of Israel (Israel) is a state located in the Middle East and does not have many friends in its geography. Being aware of this situation, the Israeli state has determined its policies and strategies from the very beginning, taking this situation into account. In this context, armament is very important for Israel. Israel started its nuclear studies for national security and deterrence in the late 1950s and received all its support in the nuclear field from France (Brom, 2016, p. 99-105). In this context, bilateral agreements have been concluded in which both parties gain. Israel, which is not a signatory party of the NPT, also does not accept the inspections of the International Atomic Energy Agency and continues its nuclear tests and inventory reinforcements after VELA incident[1]. (Cohen and Burr, 2020).

5. NUCLEAR ENERGY AND NUCLEAR POWER

Nuclear energy means the energy released as a result of fission, which targets the splitting of matter atoms, or fusion that purpose the joining of two separate atoms. With the Second World War, nuclear science developed and the energy that emerged because of fission was discovered in 1939. So, in 1943, the first controllable nuclear chain reaction realized and then the first atomic bomb called 'Trinity' and its test took place on November 16, 1945 (Wallace, 2016, p. 29-32).

Thereby, nuclear energy, which was discovered for the purpose of obtaining energy, has been transformed into a kind of weapon. At the end of World War II, US detonated the “Little Boy”' uranium-based atomic bomb on Hiroshima on August 6, 1945. And three days later, it used its plutonium-based nuclear weapon, also known as “Fat Man”, on Nagasaki, to end to war. Bombing Japanese cities of Hiroshima and Nagasaki, the power difference between USA and other states was unveiled and it was accepted by the whole world that the USA was a hegemonic military power (Leffler, 2005, p. 65-66).

Nuclear power has great importance here because it has been revealed in the history of the world that the destructive capacity of nuclear weapons is

[1] A satellite that captured flashes in 1979 close to South Africa and that incident was assumed that was a Israeli nuclear attempt.

many times higher than the capacity of an army. In this way, nuclear energy has become a target to be reached for power. On the other way together with the nuclear power show of the US on Japan, and even in the years after the attack, the destructive effect of nuclear weapons on the environment and biological life has also been revealed, apart from the destructive power of nuclear weapons on humans (Walker, 1990, p. 111-114).

Wherewith these important historical developments, even today, to have nuclear power means to have a privileged position on the international system and to have the deterrent power or element that we will discuss in the next section. This means that achieving nuclear power is desirable by states. Besides, there are many situations that can prevent having nuclear power, but the most important of them is not having sufficient scientific and technological resources and becoming a potential threat to other states in the international balance of power.

We should note that it is interesting that US realized the first electricity production from nuclear energy in 1951, while aiming to use nuclear energy as a weapon, then finding out the electricity production (Schulz, 2006, p. 59–63).

As a result of the oil crisis in the early 1970s, the demands for the establishment of nuclear power plants increased with the thought that nuclear energy could produce more and cheaper energy than oil and coal. Even today, although there are individuals and organizations that oppose the establishment of nuclear facilities as a result of accidents such as the 1979 USA, Three Mile Island, and 1986 Russia, Chernobyl, 2011 Japan, Fukushima disasters. Such occasions do not reduce the desire of states on nuclear power and energy (Phillips, 2001, p. 131-133).

It is crucial to mention that, according to the sources of the International Energy Agency in 2022 for OECD countries, 19-20% of the world's electricity is produced from coal, 29-30% from gas, 13-14% from hydroelectric power, and 14-15% from nuclear energy.

Figure 1. OECD Countries Electricity Production Resources

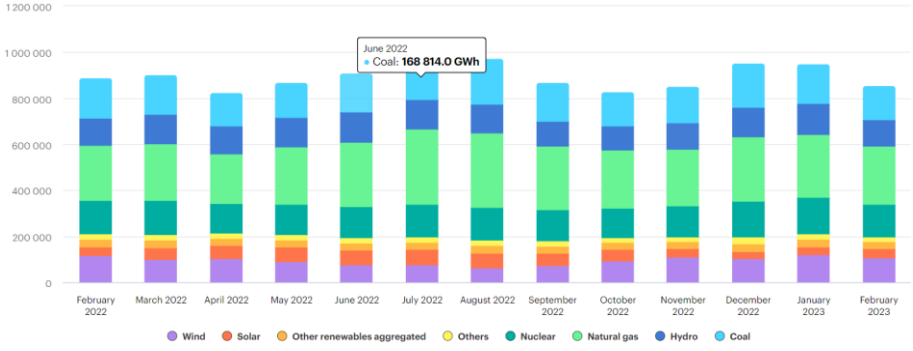

Kaynak: IEA, 2023a

Due to the rising energy prices as a result of the RF-Ukraine war, France, which met 70.6 percent of its electricity production from nuclear, took 10 European Union (EU) member countries with it and demanded that nuclear energy to be classified as a green investment (Reuters, 2022).

According to the Nuclear Energy Institute data, there are 443 reactors in the world with a total capacity of 393 thousand 226 megawatts. Approximately 105 thousand megawatts of this capacity are located in EU countries. Thus, EU countries account for 26.7 percent of the global nuclear energy capacity. France has the highest capacity with 61,400 megawatts among the countries that have made a request to the European Commission for nuclear energy to be accepted as a green resource. France provides 70.6 percent of its electricity production from this source with its 56 nuclear reactors. Among these countries, Slovakia has 82.3 percent, Hungary 48 percent, Bulgaria 40.8 percent, Slovenia 37.8 percent, Czech Republic 37.3 percent, Finland 34 percent and Romania. 20 percent is met by nuclear (The World Nuclear Association, 2023).

When the opinions expressed in favor and against nuclear power plants are synthesized, even if the installation costs are too high, the risk of accidents in the power plants is unsettling, the environmental and human health effects of a possible accident are excessive, and the effects of major accidents despite all safety precautions are taken, there is an increase in the prevalence of nuclear power plants due to the fact that they are both an affordable and guaranteed energy source compared to thermal and hydraulic power plants while the demand is increasing day by day.

Nuclear power plants established today provides a safer design: Cooling for 72 hours without outside human intervention, protection against aircraft crashes, passive safety systems, digital control rooms, modular equipment and system etc. Nuclear power plants, with their security systems, have an effect of only 1% of natural radiation. For this reason, agriculture, fishing and tourism activities around nuclear power plants and the people living in the vicinity are not affected by this situation (Kan, 2018, p. 4-9).

In electricity unit cost pricing, the cost of nuclear fuel is very low in total cost. Therefore, fluctuations in fuel prices will not affect electricity generation costs. In addition, uranium, the raw material of nuclear fuel, has spread to different geographies in the world. In addition, nuclear power plants do not emit greenhouse gases during operation (Gottfried, 2006, p. 1011–24).

Therefore, while providing energy supply, its impact on the climate crisis or climate change is minimal. In addition, the installation area per unit electricity production of nuclear power plants is quite small compared to all other power plants. So, its impact on agriculture, settlement and natural life is less than other options.

Figure 2. Global Nuclear Power Capacity Additions In The Net Zero Scenario, 1971-2030

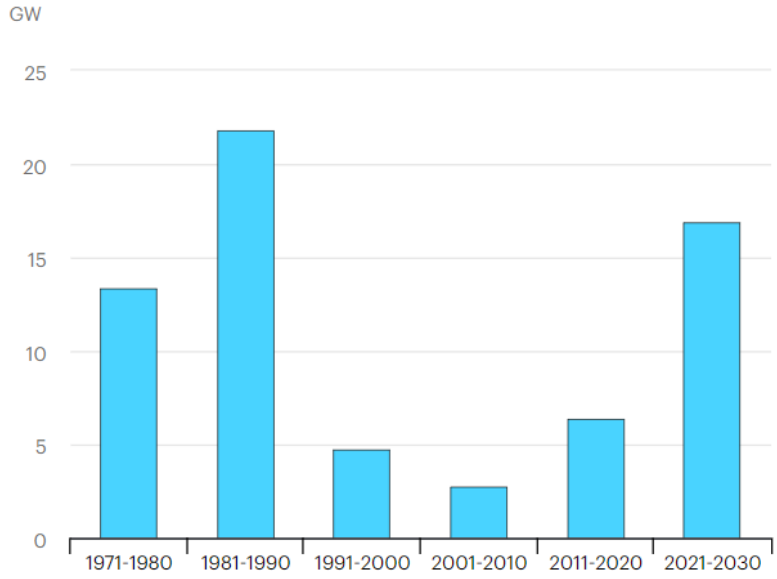

Kaynak: IEA, 2023b

6. NUCLEAR DETERRENCE AND ENERGY SECURITY

The use of power as a kind of control mechanism is an action that has left its mark on history. For instance, it is an indisputable fact that the USA, today's one of hegemonic power, has been using its post-Cold War power as a kind of deterrence program since the World War II (Farrell, 2010, p. 820-823).

In the short meaning of deterrence is a military force strategy that aims to prevent a threat from an enemy subject through retaliatory action. During the Cold War, because of the polarization and nuclear race created by the two main actors, the USSR and the USA, deterrence was used to prevent the use of nuclear weapons. Thuswise, nuclear weapons have become a kind of security instrument that has both power and deterrence (Roehrig, 2017, p. 40-41).

From sociological point of view, this issue can be reduced to a simple example as follows: when a child in a neighborhood acquires a new toy gun, fear begins to spread over the other children that they will be hurt by this gun, and other kids require to get their trump cards against the child with a toy gun. They compete to get the same kind of toy gun or something of equal value that they can use. As a result of this competition, there would be those who can get some trump card against this toy gun in the neighborhood and those who cannot. As time went by, the need for toy guns, which is formed by the need for security among children, turns into insecurity and a security problem

begins between them, everyone would be ready to use their trump card against another (Siracusa, 2009, p. 2-8).

In a rough analogy, a toy weapon, namely a nuclear weapon or power, becomes a goal to be reached over time. This is where energy security problems begin and subdivide. For example, with India's acquisition of nuclear power in 1974, its neighbor and rivalry state Pakistan felt its own security threatened, so in the words of then-prime minister Zulfikar Ali Bhutto: "We will eat grass, even go hungry, but we will get one of our own (Atom bomb)..." (Singh, 1979). It is understood that their goal was to have nuclear power eventually. After that, in 1988, Pakistan became the world's seventh nuclear power (Cheema, 2011, p. 6-8).

Another instance is the phrase "Arabs may have the oil, but we have the matches!" of former Israeli Prime Minister Ariel Sharon, which clearly informs us of the deterrence and power characteristics of nuclear weapons (Heard, 2017).

It should also be noted that along with nuclear energy, new security issues have also been included in the agenda. The safety problems that nuclear power plants can cause are one of them. In other words, the areas where nuclear power plants will be established must be safe from natural threats such as earthquakes and human threats such as terrorism. In consequence of the terrorist movements that emerged with the increasing globalization, the concerns that such organizations could acquire nuclear power have also increased considerably, and the ideas that such criminal organizations may take actions to steal nuclear weapons or to obtain them from the black market have spread (Nuckolls, 1995, p. 1112-14).

As a result of natural threats, acts of terrorism, and security conflicts of states, negotiations, restrictions and agreements on the security of nuclear energy have been realized in the international arena. For example, in 1957 the International Atomic Energy Agency was established under UN mandate to limit the proliferation and destructive effect of nuclear weapons (Nadir, 2013, p. 3-5).

In addition to the previously unsuccessful nuclear proliferation restrictions, it was aimed to limit weapons of mass destruction, such as nuclear weapons, which were aimed to be developed with "2002 the Strategic Offensive Reductions (SORT) agreement" between the two giant powers, RF and the US. In 2010, this agreement was signed again under the name "New START" to restrict the two states till 2021 (Landau, 2012, p. 22-26). And this agreement extended by two sites for additional 5 years (US Department of State, 2023).

Besides, US withdrew from Anti-Ballistic Missile Treaty (ABMT) in 2002 and from The Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF Treaty) in 2019 which were signed in 1972 and 1987 relatively. As a response to this, in accordance with the war in Ukraine, RF also made an attempt that suspending its participation to the last agreement signed 2021 namely New

START in February 2023 with a reservation that being abided by the number of the limits (UN, 2023).

In the last example, according to the Nuclear Non-Proliferation Treaty, which legitimized the possession of nuclear weapons by the five permanent members of the UN in 1968, the desire of other states to have nuclear weapons was tried to be controlled, except for these five states (USA, RF, PRC, UK, and France), this led to international conflicts, especially in energy security (Simpson, 1994, p. 36-39). To sum up, with the nuclearization races, deterrence movements, international balance flowing from energy security problems, and security movements have been realized.

Conclusion

The power gap formed after the World War II was filled by the USA and the USSR states. These two states entered into a power and arms race since there was no direct/hot conflict in this period, the period was named as the Cold War Period. In this period, after the USA's nuclear weapons tests in Japan, nuclear weapons competition started among the states that saw the effect of nuclear weapons. Nuclear weapons have been used as a deterrent between states. However, a security threat has emerged with the use of these weapons. This security threat is more relevant to non-nuclear states. Nuclear power, which is in the hands of states with nuclear power and can cause great destruction, creates an unsafe international arena for states that do not have nuclear power. In this context, states and organizations took action, disarmament negotiations were signed, and agreements were made. The main purpose is to provide a safe environment for non-nuclear states.

The spread of weapons of mass destruction and especially nuclear weapons has reached great proportions and is now a major international security issue. Some argue that the gradual proliferation of nuclear weapons can be a stabilizing factor in the modern international system, just as their deterrence contributed to stability during the Cold War. Others see incremental nuclear proliferation as posing serious risks in the hands of unstable states and fanatical or paranoid leaders whose motivations and intentions are unrelated to the balance of power. Already, since 1945, the proliferation of nuclear technology for military and civilian purposes has led to the production of nuclear explosive devices in a relatively short period of time, which has called into question the nuclear-armed states.

The fear of a nuclear destruction, dominant worldwide for decades, seemed to recede with the end of the Cold War. The possibility, that the tension between the major nuclear powers would lead to a nuclear conflict under the doctrine of MAD, has decreased for many years.

The US implemented a comprehensive nuclear security strategy based on international standards and aimed at reducing the international stockpile of weapons-grade nuclear material. These measures agreed reinforce the existing

institutional and political framework of the 1968 Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, but also policies, mainly after the dissolution of the Soviet Union, aimed at preventing the possession of nuclear weapons or material by other states or terrorist groups. Also, this specific policy is a goal of the European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP) and was adopted in the Maastricht Treaty in 1992.

The Nuclear Security Summit (NSS) sessions and the aforementioned treaties and agreements are based on the logic that the fewer states in their possession nuclear weapons, the lower the risk of a nuclear destruction. This view has been harshly criticized, both by states that level the charge that the nuclear states wish to keep a closed club in order to maintain their superiority over the rest, and by some scholars, such as Kenneth Waltz, who argued that nuclear possession by more states would create a more stable world.

The motivations for acquiring nuclear weapons are related to the concept of power and the concept of security in the context of interstate relations. The security dilemma - although it is the cornerstone of the logic of balancing nuclear power - cannot justify the possession of these weapons one-dimensionally, because security is not exclusively linked to the acquisition and possession of nuclear weapons. Specifically, factors such as internal cohesion, economic power, efficient military power, as well as the position of a country at the international level can shape, strengthen or even weaken the concept of security. Here it is important to mention that the nuclear weapon is a deterrent compared to the aforementioned factors.

Mutual deterrence is based on blackmail and relates to the national interests of a state or its potential allies and adversaries. The threat of nuclear force is a tool of intimidation, making clear the catastrophic consequences of non-compliance. The increase in regional conflicts is an incentive for the countries involved to acquire nuclear weapons as a result of the balancing and deterrence mechanism.

Thus, the possession of nuclear weapons by small states is a power equalizer, because it acts as a deterrent to potential attacks against them by stronger states. A typical example is Iran, whose nuclear program the US tried to freeze for several years in cooperation with the European powers, under the pretext of the security vacuum that would be created in the Middle East and Iran's aggressive intentions, which would endanger their future. Also, several countries fund their allies' nuclear program to ensure nuclear protection, such as the government of Saudi Arabia providing funding to Pakistan to build its own nuclear weapons. Therefore, the countries that have nuclear arsenals are a powerful force with the ability to safeguard their interests and their military supremacy in the international environment.

With the increase of globalization, the problem of a country is no longer limited within its own borders but has begun to affect other states as well. With this increasing globalization and population, the rising energy demand has also increased the tendency towards nuclear energy, but we can say that

the desire for this nuclear power is an indisputable power demand for the states. The role of nuclear power in energy security is huge, because of the irresistible desire for this power. When security concerns come into play for the states, diplomatic negotiations may not be the only way. This is where the deterrence action comes into play, and the combination of nuclear power with the idea of deterrence is a golden trump card for the states. Furthermore, this trump is such a trump card that it is a deterrent force even against US, PRC and RF which are the hegemonic powers in today's world. To sum up, say that nuclear power is a tool with great effects that can support states to achieve the idea of sovereignty.

In this study, the relation between being nuclear power and security is analyzed, the concept of the security and the energy security is discussed, and the role of the nuclear deterrence is explained within the history of the treaties. The questions of whether nuclear energy has the potential to be transformed into nuclear power and then to endanger international security are tried to be answered. Actually, the answers are depending on the lessons learned through history and upcoming agreements which will be comprehending all the states rather than permanent members of UN. Regardless of this question, it is a reality that energy demand to be increased in the years and this rising demand creates a gap considering the low supply. So, this gap will be filled one way or another through renewable, green, hydrocarbon, nuclear etc. energy resources and with the acceptation of the nuclear energy as a green one, as we saw as a European attempt, this question will be out of scope. Then, the next debate could be only about the future of the nuclear energy and the necessities of it to have a peaceful environment.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Burak Şakir ŞEKER 100%,

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Burak Şakir ŞEKER 100%,

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Arbatov, A., Dvorkin, V., & Evseev, V. (2005). Nuclear deterrence and arms control after the Cold War. In V. Evseev (Ed.) *Revising nuclear deterrence* (p. 58–66). Center for International & Security Studies, U. Maryland.

Basrur, R. (2015). Nuclear stability and polarity in Post–Cold War Asia. *Asia Policy*, *19*, 5–13.

Baylis, J. (1987). NATO Strategy: The case for a new strategic concept. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 64*(1), 43–59.

Becker, J. D. (2020). Strategy in the new era of tactical nuclear weapons. *Strategic Studies Quarterly*, *14*(1), 117–140.

Blackwell, J. A. (2020). Blackwell, J. A. (2020). *Cognitive hyper-dissonance: nuclear signaling through military Exercises*. Institute for Defense Analyses. (p. 28–35).

Blight, J. G., Nye, J. S., & Welch, D. A. (1987). The Cuban missile crisis revisited. *Foreign Affairs*, *66*(1), 170–188.

Brauch, H.G. (2011). Concepts of security threats, challenges, vulnerabilities and risks. In Brauch, H., et al. (Eds.) *Coping with global environmental change, disasters and security*. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace, vol 5. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-17776-7_2

Brom, S. (2016). Israel and strategic stability in the Middle East. In E. B. Landau & A. Kurz (Eds.), *Arms Control and Strategic Stability in the Middle East and Europe* (pp. 99–114). Institute for National Security Studies.

Buchan, G. (2002). Nuclear weapons and U.S. National security strategy for a new century. In Z. Khalilzad & J. Shapiro (Eds.), *Strategic Appraisal: United States Air and Space Power in the 21st Century* (1st ed., pp. 225–282). RAND Corporation.

Cohen A. and Burr, W. (2020). Revisiting the 1979 VELA mystery: A report on a critical oral history conference. Retrieved on 2023, May 21 from https://www.wilsoncenter.org/blog-post/revisiting-1979-vela-mystery-report-critical-oral-history-conference.

Cheema, P. I. (2011). Anatomizing Pakistan's motivations for nuclear weapons. *Pakistan Horizon*, *64*(2), 5–19.

Chyba, C. F., & Legvold, R. (2020). Conclusion: Strategic stability & nuclear war. *Daedalus*, *149*(2), 222–237.

Chuliá, H., Furió, D., & Uribe, J. M. (2019). Volatility spillovers in energy markets. *The Energy Journal*, *40*(3), 173–198.

Ciută, F. (2009). Security and the problem of context: A hermeneutical critique of securitisation theory. *Review of International Studies*, *35*(2), 301–326.

Clapson, M. (2019). *The blitz companion: Aerial warfare, civilians and the city since 1911*. University of Westminster Press.

Clarke, P. (2020). Nuclear power. In P. Jennings & M. Hellyer (Eds.), *Submarines: Your questions answered* (pp. 54–62). Australian Strategic Policy Institute.

Deudney, D., & Ikenberry, G. J. (1992). Who won the Cold War? *Foreign Policy*, *87*, 123–138

Farrell, T. (2010). Nuclear non-use: constructing a Cold War history. *Review of International Studies*, *36*(4), 819–829.

Fattouh, B., Heidug, W., & Zakkour, P. (2021). *Transitioning to net-zero: CCUS and the role of oil and gas producing countries*. Oxford Institute for Energy Studies.

Gavin, F. J. (2009). Same as it ever was: Nuclear alarmism, proliferation, and the Cold War. *International Security*, *34*(3), 7–37.

Grausam, D. (2016). Cold War, Post–Cold War: What was (is) the Cold War? In J. Gladstone, A. Hoberek, & D. Worden (Eds.), *Postmodern/Postwar and After: Rethinking American Literature* (pp. 141–152). University of Iowa Press.

Gottfried, K. (2006). Climate change and nuclear power. *Social Research*, *73*(3), 1011–1024.

Haynes, S. T. (2016). China's nuclear threat perceptions. *Strategic Studies Quarterly*, *10*(2), 25–62.

Heard, L.S. (2017). The forgotten bomb in the basement. Retrieved on 2023, April 01 from https://www.arabnews.com/node/244392.

Herwig, H. H. (2002). Germany and the "short-war" illusion: Toward a new interpretation? *The Journal of Military History*, *66*(3), 681–693.

IEA. (2023a). Monthly electricity statistics. Retrieved on 2023, March 01 from https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/monthly-electricity-statistics.

IEA. (2023b). Nuclear. Retrieved on 2023, March 01 from https://www.iea.org/fuels-and-technologies/nuclear.

Kan, N. (2018) *The Fukushima nuclear power plant disaster and the future of renewable energy*. Cornell University Press.

Kaysen, C., McNamara, R. S., & Rathjens, G. W. (1991). Nuclear weapons after the Cold War. *Foreign Affairs*, *70*(4), 95–110.

Kimball, D. G. (2012). FOCUS: Ending Cold War nuclear thinking. *Arms Control Today*, 42(2), 4–4.

Koshy, N. (2002). New US nuclear doctrine. *Economic and Political Weekly*, *37*(14), 1319–1321.

Kroenig, M., & Gibbons, R. D. (2016). The next nuclear war. In H. D. Sokolski (Ed.), *Should We Let the Bomb Spread?* (pp. 137–182). Strategic Studies Institute, US Army War College.

Laffey, M., & Weldes, J. (2008). Decolonizing the Cuban missile crisis. *International Studies Quarterly*, *52*(3), 555–577.

Landau, E. B. (2012). *Decade of diplomacy: Negotiations with Iran and North Korea and the future of nuclear nonproliferation*. Institute for National Security Studies.

Leffler, M. P. (1990). National security. *The Journal of American History*, *77*(1), 143–152.

Leffler, M. P. (2005). Cold War and global hegemony, 1945-1991. *OAH Magazine of History*, *19*(2), 65–72.

Lebow, R. N., & Stein, J. G. (1995). Deterrence and the Cold War. *Political Science Quarterly*, *110*(2), 157–181.

Leveringhaus, N. (2018). Beyond "hangovers": The new parameters of post–Cold War nuclear strategy. In R. W. Glenn (Ed.), *New directions in strategic thinking 2.0: ANU Strategic & Defence* Studies Centre's Golden Anniversary Conference Proceedings (pp. 77–90).

Miller, L. K., & McAuliffe, M. (1994). The Cuban missile crisis. *OAH Magazine of History*, *8*(2), 24–41.

Mueller, J. (2010). Nuclear weapons. *Foreign Policy*, *177*, 38–44.

Nadir, L. C. (2013). Cold War. *The North American Review*, *298*(3), 3–5.

Nichols, T. M. (2014). *No Use: nuclear weapons and U.S. national security*. University of Pennsylvania Press.

Niebuhr, R. (1959). The Cold War and the nuclear dilemma. *CrossCurrents*, *9*(3), 212–224.

Nuckolls, J. H. (1995). Post-Cold War nuclear dangers: proliferation and terrorism. *Science*, *267*(5201), 1112–1114.

Oakes, G. (1993). The Cold War conception of nuclear reality: Mobilizing the American imagination for nuclear war in the 1950's. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, *6*(3), 339–363.

Paterson, T. G. (1986). The origins of the Cold War. *OAH Magazine of History*, *2*(1), 5–18.

Phillips, A. F. (2001). Forgotten dangers of the Cold War: Nuclear accidents and nuclear winter. *Peace Research*, *33*(2), 129–144.

Reuters. (2022). EU parliament backs labelling gas and nuclear investments as green. Retrieved on 2023, March 01 from https://www.reuters.com/business/sustainable-business/eu-parliament-vote-green-gas-nuclear-rules-2022-07-06/.

Roehrig, T. (2017). *Japan, South Korea, and the United States nuclear umbrella: Deterrence after the Cold War*. Columbia University Press.

Rühle, M. (2019). *NATO's nuclear deterrence: more important, yet more contested*. NATO Defense College.

Sagan, C., & Turco, R. P. (1993). Nuclear winter in the Post-Cold War era. *Journal of Peace Research*, *30*(4), 369–373.

Santosuosso, A. (1996). Kadesh Revisited: Reconstructing the battle between the Egyptians and the Hittites. *The Journal of Military History*, *60*(3), 423–444.

Santoro, D. (2005). Rethinking the concept of weapons of mass destruction: An assessment of the weapons of concern. *AQ: Australian Quarterly*, *77*(6), 21–40.

Scarlott, J. (1991). Nuclear proliferation after the Cold War. *World Policy Journal*, *8*(4), 687–710.

Schulz, M. (2006). Nuclear power is the future. *The Wilson Quarterly (1976)*, *30*(4), 59–63.

Shull, A., & Wark, W. (2021). *Reimagining a Canadian national security strategy*. Centre for International Governance Innovation.

Simpson. J. (1994). Nuclear non-proliferation in the Post-Cold War era. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*, *70*(1), 17–39.

Singh, K. (1979). Foreign Affairs Pakistan, India, and the bomb. Retrieved on 2023, April 10 from https://www.nytimes.com/1979/07/01/archives/foreign-affairs-pakistan-india-and-the-bomb.html.

Siracusa, J. M. (2009). Reflections on the Cold War. *Australasian Journal of American Studies*, *28*(2), 1–16.

Science News. (2007). Winter wonders. Retrieved on 2023, April 15 from https://www.sciencenews.org/article/letters-april-7-2007-issue-science-news.

Suri, J. (2008). Nuclear weapons and the escalation of global conflict since 1945. *International Journal*, *63*(4), 1013–1029.

The World Nuclear Association. (2023). World nuclear power reactors & uranium requirements. Retrieved on 2023, April 08 from https://world-nuclear.org/information-library/facts-and-figures/world-nuclear-power-reactors-and-uranium-requireme.aspx.

UN. (2023). Risk of nuclear weapons use higher than at any time since Cold War. Retrieved on 2023, April 14 from https://press.un.org/en/2023/sc15250.doc.htm.

US Department of State. (2023). New START Treaty. Retrieved on 2023, April 12 from https://www.state.gov/new-start/.

Thomas-Noone, B. (2016). *Tactical nuclear weapons in the modern nuclear era*. Lowy Institute for International Policy.

Vuving, A. L. (2020). Great power competition: Lessons from the past, implications for the future. In A. L. Vuving, (Ed.). *Hindsight, Insight,*

Foresight: Thinking About Security in the Indo-Pacific (pp. 13–36). Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies.

Walker, J. S. (1990). The decision to use the bomb: A historiographical update. *Diplomatic History*, *14*(1), 97–114.

Wallace, M. (2016). *Risk criticism: Precautionary reading in an age of environmental uncertainty*. University of Michigan Press.

Weaver, M. E. (2014). The relationship between diplomacy and military force: An example from the Cuban missile crisis. *Diplomatic History*, *38*(1), 137–181.

Wells, S. F. (1992). Nuclear weapons and European security during the Cold War. *Diplomatic History*, *16*(2), 278–286.

Zwierlein, C., & de Graaf, B. (2013). Security and conspiracy in modern history. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, *38*(143), 7–45.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 135-160**

Makale Gönderim Tarihi: 20/06/2023 **Makale Kabul Tarihi: 17/08/2023**

KOMPLO TEORİLERİ VE DIŞ POLİTİKA ALGISI: ULUSLARARASI İLİŞKİLER, GÜNDELİK SÖYLEMLER VE SİYASAL ALGILAR ÜZERİNE DİSİPLİNLERARASI BİR İNCELEME[1]

Erol SAĞLAM [*] & Pınar SAYAN[**]

Öz

Dış politikayı, iç politika ile ilişkisi ve çok katmanlı olarak incelediğimiz bu makalede "sıradan" bireylerin dış politika algılarına odaklanmaktayız. Bu bağlamda, makalenin amacı kurumsal dış politika mekanizmalarına dahil olmayan bireylerin gündelik anlatılarında vuku bulduğu haliyle dış politika algılarının komplo anlatılarıyla nasıl ilişkilendiğini göstermektir. Bu makale boyunca öne sürdüğümüz savlar 2021 ve 2022 yıllarında farklı safhalarda gerçekleştirdiğimiz odak grup görüşmelerine dayanmaktadır. Araştırma bulgularımız komplo anlatılarının dış politikayı nasıl anlaşılabilir kıldığını ve bu anlaşılabilir kılma işlevi ile alttan yukarı bir toplumsal etki yarattığını göstermektedir. Ana argümanımız komplo anlatılarının temelini "dış güçler" ekseninde geliştirilen ve Türk dış politikasındaki gelişmeleri Türkiye'nin diğer uluslararası aktörlerle mücadelesi olarak değerlendiren anlatıların oluşturduğudur. Bu anlatıyla ilişkili olarak, ekonomik sorunları dış güçlerin müdahalesi ve manipülasyonları olarak gören anlatılar da gündelik deneyim ve sorunların dış politikayla ilişkilendirilmesine dair bir örnek oluşturmaktadır. Son olarak ise bu anlatılarda ortaya çıkan kabil, egemen ve özel bir "biz" algısı ulusal kimlik çevresinde geliştirilen söylemlerle dış politika algısının ilişkisini göstermektedir. Makale, dış politikanın komplo teorileri aracılığıyla gündelik söylemlere nasıl sirayet ettiğini inceleyerek pek çok disipliner ve interdisipliner tartışmaya katkı yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dış Politika Algısı, Uluslararası İlişkiler, Komplo Teorileri, Siyasallaşma.*

[1*] 2021 araştırması ADHOC Araştırma ve 2022 araştırması AKADEMETRE tarafından yürütülmüştür. Verilere İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü aracılığıyla ulaşılmıştır fakat makaledeki görüşler yazarlara aittir.

[*] Öğretim Görevlisi Doktor, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, erol.saglam@medeniyet.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7192-5113
[**] Doktor Öğretim Üyesi, Beykoz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, pinarsayan@beykoz.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6108-7224

CONSPIRACY THEORIES AND FOREIGN POLICY PERCEPTIONS: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS ON INTERNATIONAL RELATIONS, EVERYDAY NARRATIVES AND POLITICAL PERCEPTIONS

Abstract

In this article, we concentrate on the foreign policy perceptions of "ordinary" individuals by examining foreign policy and its links to domestic politics from a multi-layered perspective. The aim of the article is to demonstrate how foreign policy perceptions are connected to conspiracy theories circulated by individuals who are not involved in institutional foreign policy making mechanisms. The arguments we make throughout this article are based on the focus group discussions we have held at different stages in 2021 and 2022. Our research findings underline first and foremost that conspiratorial accounts, regardless of their epistemic status, make foreign policy understandable and, through this social function, generate a bottom-up effect in everyday politics. Drawing on an analysis of the collected data, we first argue that such conspiratorial perceptions of the foreign policy is centered around narratives of "foreign powers" and construe the developments in Turkish foreign policy as Turkey's struggle with malign international actors. Related to this narrative, these accounts also instantiate domestic economic problems as the manipulations of malign foreign powers by also constituting an example of associating daily experiences and problems with foreign policy. Finally, this article shows that the perception of a capable, sovereign and special national identity emerges across these narratives highlighting the relationship between the discourses developed around national identity and the perception of foreign policy. The article contributes to many disciplinary and interdisciplinary discussions by examining how foreign policy is intricately related to everyday politics through the circulation of conspiracy theories.

Keywords: *Foreign Policy Perceptions, International Relations, Conspiracy Theories, Politicization.*

Giriş

Dış politikaya dair analizler geleneksel olarak devlet seviyesinde; siyasal kurum ve aktörlerin söylem ve eylemlerine odaklanarak yapılmasına rağmen, bu analitik odağın dışında kalan ama ülkelerin izledikleri dış politikaya doğrudan ya da dolaylı etki eden pek çok faktör bulunmaktadır (Hudson & Day, 2020). Bu faktörlerden birisi kuşkusuz iç politikadır. Putnam (1988) tarafından "iki seviyeli oyun" olarak adlandırılan iç politika-dış politika ilişkisinde bir taraftan çıkar gruplarının hükümetler üzerindeki baskısı, diğer taraftan da hükümetlerin iç baskıyla baş edebilmek için uluslararası politikada takip ettiği politikaların önemi görülmektedir. Benzer bir şekilde Moravcsik (1993) Avrupa bütünleşme sürecini açıklamak için

geliştirdiği "liberal hükümetlerarasıcılık" yaklaşımında iç siyasetteki tercihlerin devletlerin Avrupa bütünleşmesi yolunda aldığı önemli kararları nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla özellikle 1990'lardan beri dış politikaya dair amaç ve söylemlerin hem iç politikaya doğrudan etkide bulunabildiği hem de iç politikadan etkilenebildiği daha fazla tartışılmakta ve siyasi partiler, şirketler, bürokrasi, yerel yönetimler, sivil toplum grupları, düşünce kuruluşları, bilim insanları, önemli bireyler, suç örgütleri, medya ve kamuoyu gibi farklı aktörlerin dış politikadaki rollerinin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir (Hudson & Day, 2020).

Özellikle kamuoyu algısı ve dış politika ilişkisine odaklanıldığında, erken dönem çalışmalarda kamuoyunun dış politikada etkisinin yetersiz ve tutarsız bilgisi sebebiyle az olduğunu ve dış politikanın elitler tarafından yapılması gerektiğinin savunulduğu görülmektedir (Almond, 1950; Lipman, 1922; 1955). Sonraki dönemlerde yapılan çalışmalar ise kamuoyunun dış politika üzerinde etkili olduğunu ve bu etkinin seçimler başta olmak üzere, farklı şekillerde gösterilebileceğini ortaya koymaktadır (Mueller, 1973; Page & Shapiro, 1983). Günümüzde ise kamuoyunun her dış politika kararına etkisinin eşit olmamakla birlikte, sınırlayıcı olabileceği tartışılmaktadır (Foyle, 2007). Bu sebeple, dış politika yapım süreçleri, iç politika bağlantısı ile ve çok katmanlı olarak incelenmelidir.

Türkiye bağlamında da dış politika yapımının iç politikayla iç içe formüle edildiğini ve uygulandığını söylemek mümkündür (Akkoyunlu, 2021; Taş, 2022). Bu bakımdan, dış politika konusunda kamuoyu algılarını anlamaya yönelik çalışmaların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır (Akgün vd., 2011; Global Academy; GMF, 2015; 2022; Kıratlı, 2016; Sayan ve Şar, 2021; Sayan ve Dizdaroğlu, 2022). Bu makalede ise dış politika konusunda kamuoyu algılarında karşımıza çıkan önemli bir unsur olan "dış güçler/mihraklar" söylemini incelemekteyiz. Özellikle 2010 sonrasında giderek keskinleşen "dış mihraklar" söyleminin (de Medeiros, 2019; Gürpınar, 2019), Türkiye'nin hem Suriye, Irak, İsrail, Filistin, Libya ve Yunanistan gibi yakın çevresindeki ülkelerle, hem de Avrupa Birliği, NATO, ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Rusya ve Fransa gibi aktörlerle ilişkilerinde (görece olumsuz) etkisi gözlemlenmektedir. Özellikle seçim dönemlerinde görünürlüğü daha da artan bu söylemlerin daha iyi anlaşılması gerekmektedir.

Türk dış politikası konusunda kamuoyu algılarını etkileyen "dış mihraklar" söylemini, bu makale kapsamında "komplo teorileri" kapsamında değerlendirmekteyiz. 2000'ler sonrası küresel ya da ulusal düzlemde toplumsal-siyasal tartışmaları, demokratik kurumların işleyişini ve uluslararası ilişkileri en çok etkileyen faktörlerin başında komplo teorileri gelmektedir. Toplumsal ya da uluslararası gelişmeleri görünür açıklamalardan farklı olarak bazı aktörlerin gizli planları ekseninde açıklayan anlatılar (Byford, 2011; Stewart, 1999; Sağlam, 2020; 2021; Sunstein & Vermeule, 2009) olan komplo teorileri, pek çok bağlamda siyasal tartışmaları kökünden değiştirmekte ve görece sıradan addedilen pratiklerin siyasal süreçleri nasıl

derinlemesine etkilediğini de gözler önüne sermektedir. Bu etki, aşı karşıtlığında kendisini bulan ve devletlerin bireyler üzerindeki etki ve denetimine şüpheyle yaklaşan anlatılar olabildiği gibi, daha geniş siyasal tartışmalara da sirayet etmektedir. ABD'de Donald Trump'ın başkanlık seçimlerini Joe Biden'a kaybetmesini takiben yaşanan ve Ocak 2020'de Capitol'ün basılmasıyla zirvesine ulaşan mobilizasyonda ya da Victor Orban'ın siyasal söylemlerinin belkemiğini oluşturan "Soros Avrupa'nın yerli halklarını göçmenlerle değiştirecek" söyleminde görülebildiği üzere, komplo teorileri hem devlet dışı aktörlerin gündelik pratikleri ekseninde yükselebilmekte ve siyasal tartışmaları bizzat etkilemekte hem de siyasal aktörlerin medya aracılığıyla iktidarlarını meşrulaştırıp devam ettirebilmelerine de vesile olabilmektedir.

Komplo teorilerinin yerel ve ulusal ölçekteki siyasal tartışmalara etkisini incelemeyi önemli bulmakla birlikte, bu makalede bu etkileşimin uluslararası ilişkileri ve dış politikayı nasıl etkileyebileceğine dair bazı çıkarımlarda bulunmayı amaçlıyoruz. Bu amaç doğrultusunda da kurumsal dış politika mekanizmalarına dâhil olmayan "sıradan" bireylerin gündelik anlatılarında vuku bulduğu haliyle dış politika algılarının komplo anlatılarıyla nasıl ilişkilendiğini göstermeyi planlıyoruz. Bu makale boyunca öne süreceğimiz savları 2021 ve 2022 yıllarında farklı safhalarda gerçekleştirdiğimiz odak görüşmelerine dayandırıyoruz. Araştırma bulgularımız komplo anlatılarının dış politikayı nasıl anlaşılabilir kıldığını ve bu anlaşılabilir kılma işlevi ile alttan yukarı bir toplumsal etki yarattığını göstermektedir. Dış politikanın komplo teorileri aracılığıyla gündelik deneyim ve söyleme sirayet etmesinin izini sürme amacımız, veri setinin çözümlemesi ile ortaya çıkan üç adımda incelenecektir. Bu üç adımın ilkini (i) "dış güçler" ekseninde geliştirilen ve Türk dış politikasındaki gelişmeleri Türkiye'nin diğer uluslararası aktörlerle mücadelesi olarak değerlendiren anlatılar oluşturmaktadır. Bu anlatılar vasıtasıyla, Türkiye'nin yakın coğrafyasında izlediği dış politikaya ek olarak küresel girişimlerinin de gündelik hayatta nasıl algılandığı tartışılacaktır. Bu anlatıyla ilişkili olarak, (ii) ekonomik sorunları dış güçlerin müdahalesi ve manipülasyonları olarak gören anlatılar da gündelik deneyim ve sorunların dış politikayla ilişkilendirilmesine dair bir tartışmayla sunulacaktır. Bu iki adımı takiben, (iii) bu anlatılarda ortaya çıkan kabil, egemen ve özel bir "biz" algısı irdelenecek ve dış politikaya dair anlatıların benlik ve ulusal kimlik üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

Analizimizin merkezinde duran komplo teorileri terimini, literatürde yakın döneme kadar kullanıldığı şekilden farklı ele aldığımızın altını çizmek isteriz. 2010'lardaki yeni analitik bakışa kadar, komplo anlatıları daha çok bilimsel hakikatin karşısında ve kendiliğinden yanlış bilginin bir ifadesi olarak görülmekteydi (Popper, 1966). Bu bakış açısı, sosyal bilimlerde 1980'lerden bugüne devam eden temsil ve anlatıya dair tartışmaların etkisiyle, değişime uğramış ve komplo teorilerini toplumsal anlamın farklı anlatı (*narrative*) formlarından biri olarak görmek yaygınlaşmış bulunmakta (Butter, 2014;

Chlup, 2023; Fenster, 2008; Sağlam, 2020). Biz de bu doğrultuda, makalede komplo teorilerini kendiliğinden yanlış, bu bakımdan bilimsel söylem ve pratik tarafından düzeltilmesi gereken bir bilgisizlik halinin yansıması olarak değil; araştırma katılımcılarının dünyayı algılayış ve kendilerini toplumsal-siyasal ağlarda belirli noktalarda konumlandırma süreçlerinin bir parçası olarak görmekteyiz. Komplo teorilerinde ifade edilen ilişkisellik ve çıkarımların hakikatle ilişkisine veya bu anlatıların mantıksal istikrar ve tutarsızlığına işaret etmenin, bu bakımdan, bu makalenin temel amacı olmadığını da ifade etmek isteriz.

Dış politikanın komplo teorileri aracılığıyla gündelik söylemlere nasıl sirayet ettiğini incelemenin pek çok disipliner ve disiplinlerarası tartışmaya katkı yapacağını umuyoruz. Komplo teorilerine dair tartışmanın sosyoloji, medya çalışmaları, bilim ve teknoloji çalışmaları ve de siyasal psikoloji gibi alanlarda giderek arttığını düşündüğümüzde, bu araştırmanın bulgularının komplo teorilerinin yarattığı toplumsal etkiyi anlamaya yardımcı olacağı aşikârdır. Bu noktada, disiplinler arası çalışmaların önemini sadece bir problemi farklı disipliner bağlamlarda takip etmeye indirgememenin de gerekliliğinin altını çizmek isteriz. Bu araştırma bağlamında interdisipliner çalışma, hem araştırmanın problematiğinin ancak disipliner sınırları ve sınırlılıkları aşan yeni bir perspektifle ortaya çıktığı bir niteliğe işaret etmekte hem de analiz ve bulguların bu disipliner tartışmalara katkı yaptığının altını çizmektedir. Bu minvalde, sosyolojik bir araştırma sorunsalının, uluslararası ilişkiler disiplininin temel meselelerinden biriyle yan yana okunmasını, sadece bu iki disiplinin bazı temalarda ortaklaşması olarak değil, aynı zamanda disipliner sınırların görünmez hale getirdiği veya kavramakta güçlük çektiği araştırma problemlerini ve bunları incelemeye dair yeni yöntemleri geliştirme çabası olarak da görüyoruz.

Takip eden bölümlerde önce araştırmanın verilerinin nasıl toplandığını açıklayan metodoloji tartışması yapılacak, ardında da komplo teorilerinin değişen tanım ve bağlamı ekseninde dış politika algısını tartışmada nasıl kullanıldığını inceleyen bir kavramsal çerçeve ve literatür taraması sunulacaktır. Takip eden bölümlerde elde edilen veriler tartışılacak ve dış politikanın nasıl komplo teorileri vasıtasıyla siyasallaşma süreçlerine dâhil edildiği irdelenecektir.

1. METODOLOJİ VE ARAŞTIRMA SÜRECİ

Bu makaledeki tartışmalara kaynaklık eden veriler, nitel bir araştırma yöntemi olan odak grup görüşmeleri aracılığıyla toplanmıştır. Odak grup yönteminin diğer nitel veri toplama yöntemlerine göre pek çok avantajı bulunmaktadır. Ekonomik ve organizasyonel optimasyonun yanı sıra, bu yöntemde görüşmeler gruplar halinde yapıldığından, mülakatlara göre daha çok katılımcıya erişim imkânı vermekte ve daha kısa sürede örneklemin arttırılması mümkün olmaktadır. Araştırma bütçesi ve sürelerinin giderek artan kısıtlılığı göz önüne alındığında odak gruplar giderek daha çok araştırma

için görece verimli bir veri toplama yöntemi olarak görülmektedir (Krueger & Casey, 2009). Bu grup tartışmaları sayesinde hem araştırma konuları sadece bireysel olarak değil, toplumsal dinamikler ekseninde de gözlenebilmekte ve katılımcılar arası ilişkilenmelerin de gözlenebilmesiyle araştırmaya konu olan soru ve temaların bu ilişkilenmeler vasıtasıyla nasıl değişime uğradığı da izlenebilmektedir (Colucci, 2007).

Bu avantajlarına rağmen odak grupların görece yaygın kullanılan bazı araştırma yöntemlerine göre dezavantajlarının olduğu da ifade edilmelidir. Odak grup tartışmalarının nicel veriye dönüştürülebilme kapasitesinin sınırlılığı ve -özellikle anket ve istatistiki verilerle kıyaslandığında- görece sınırlı bir örnekleme sahip olması, bu bakımdan akla gelen iki temel sınırlılıktır. Bu kısıtlara ek olarak, odak grupların mülakat ve katılımcı gözlem gibi diğer nitel veri toplama yöntemlerine göre katılımcı profillerini yeterince derinleştiremediği de ifade edilebilmektedir (Acocella, 2012). Bu potansiyel sınırlılıkların farkında olmakla birlikte, odak grupların araştırma konu ve odağının detaylı ve dikkatlice çerçevelendirilmiş olduğu bağlamlarda görece verimli ve dengeli bir araştırma yöntemi olarak ortaya çıktığının da altı çizilmelidir. Bu makaleye kaynaklık eden araştırma sürecinde olduğu üzere, sınırlı bütçe ve araştırma süreleri göz önüne alındığında, dikkatlice seçilmiş temalar ve özenli bir moderasyon ile odak grup çalışmalarının bu sınırlılıkların ötesine geçer nitelikle bir örneklem genişliği ve veri derinliğine kaynaklık edebileceği de unutulmamalıdır (Morgan, 1996; Powell & Single, 1996).

Odak grup tartışmaları verileri İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü tarafından 2021 ve 2022 yıllarında İstanbul'da iki farklı araştırma kapsamında toplam 179 katılımcı ile yürütülen 28 odak grup tartışmasına dayanmaktadır. Bu araştırmalardan ilki Türk dış politikası ile ilgili kamuoyu algılarını anlamayı amaçlamaktadır. 2021 yılında 49 katılımcı ile altı, 2022 yılında 48 katılımcı ile sekiz odak grup tartışması yürütülmüştür. Katılımcılar arasında hem iktidar bloğunu –Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)– desteklediğini beyan eden bireyler hem de muhalefet bloğunu –Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti (İYİP), Deva Partisi (DEVA), Halkların Demokratik Partisi (HDP)– desteklediğini beyan eden bireyler bulunmaktadır. Buna ek olarak katılımcıların cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Toplam olarak odak grup tartışmalarına 51 kadın ve 46 erkek katılmıştır. Katılımcılara her biri 90-120 dakika arası süren odak grup tartışmalarında Türk dış politikası ile ilgili belirli konularda neler düşündükleri sorulmuştur. Verilen yanıtların ses kaydı alınmış ve kayıtlar yazıya geçirilmiştir. Transkripsiyonu takiben veriler Nvivo programı aracılığıyla belirli temalar ekseninde analiz edilmiştir. Aslında araştırmanın ana ekseni komplo anlatıları olmamasına rağmen, verilen yanıtların satır aralarında komplo alıntılarının sıkça gözlemlenmesi nedeniyle, bu makalede bu mesele ele alınmaktadır.

Odak grup verilerinden yararlanılan ikinci araştırma ise seçim kampanyalarındaki komplo teorileri ve seçmen algısı üzerinedir. 2022 yılında

Haziran ve Eylül aylarında yürütülen 14 odak grup tartışmasında toplam 82 katılımcı yer almıştır. Grupları belirlerken öncelikle iktidar bloğunu –Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)– desteklediğini beyan edenler ve muhalefet bloğunu–Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti (İYİP), Deva Partisi (DEVA), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Demokrat Parti (DP) ve Saadet Partisi (SP)– desteklediğini beyan edenler göz önünde bulundurulmuştur. Parti aidiyetinin yanı sıra cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik durum da dikkate alınmış ve katılımcılar alt gruplara ayrılmıştır. Görüşmelerin ses kaydı alınmış ve kayıtlar yazıya geçirilmiştir. Transkripsiyonu takiben veriler Nvivo programı aracılığıyla işlenmiş ve tematik bir analize tabi tutulmuştur.

Araştırma katılımcılarının siyasal parti aidiyetleri ve sosyoekonomik statüleri komplo teorileriyle ilişkileri bakımından analiz edilmişse de, bu ilişkilenmenin tematik ve sübjektif dinamikleri de göz önüne alındığında, bu olası ilişkilenmelere dair tespitlerin makaleye dâhil edilmemesine karar verilmiştir. Bu minvalde, makalenin odağını siyasal oryantasyondan bağımsız olarak komplo teorilerinin dış politika algısını nasıl şekillendirdiğini tespit etmek oluşturduğundan, katılımcı ifadeleri siyasal parti tercihleri hususi olarak belirtilmeden verilmiştir. Siyasal parti tercihi ve komplo teorileri arasındaki ilişkinin tartışılmasının başlı başına bir çalışma oluşturacağı düşünüldüğünden (Balta, Kaltwasser & Yağcı, 2022), verilerin sunumunda komplo teorileri ve sıradan aktörlerin dış politika algısı merkeze alınmıştır. Yine aynı doğrultuda, hem makalenin sınırlılıkları göz önüne alınarak hem de makalenin ana odağını korumak adına, katılımcıların komplo teorilerine ne derece dâhil olduğuna dair veriler de analize dâhil edilmemiştir.

Tablo 1. Türk Dış Politikası Konulu Araştırmada Odak Grup Katılımcılarının Profilleri

Katılımcı Cinsiyet	Yaş	Toplam
Kadın (5)+Erkek (3)	35 altı	8
Kadın (7)+Erkek (3)	35 üstü	10
Kadın (4)+Erkek (3)	35 üstü	7
Kadın (3)+Erkek (3)	35 ve üstü	6
Erkek (6)	35 üstü	6
Erkek (6)	35 üstü	6
Kadın (2)+Erkek (6)	35 altı	8
Kadın (5)+Erkek (5)	35 üstü	10
Kadın (4)+Erkek (2)	35 üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 ve altı	6
Kadın (6)	35 üstü	6
Erkek (6)	35 ve üstü	6

Kadın (3)+Erkek (3)	35 üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 üstü	6
	Toplam	97

Tablo 2. Komplo Teorileri Konulu Araştırmada Odak Grup Katılımcılarının Profilleri

Katılımcı Cinsiyet	Yaş	Toplam
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş altı	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş altı	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş altı	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (1)+Erkek (3)	Karma yaş	4
Kadın (3)+Erkek (3)	Karma yaş	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş altı	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve altı	6
Kadın (3)+Erkek (3)	35 yaş ve üstü	6
Kadın (3)+Erkek (3)	Karma yaş	6
	Toplam	82

2. KOMPLO TEORİLERİ, SİYASAL SÜREÇLER VE ANLAM DÜNYALARI

Toplumsal gelişmeleri ve dinamikleri kötücül aktörlerin gizli iş tutuşları ekseninde açıklamaya çalışan anlatıları tanımlayan komplo teorileri terimi (Byford, 2011; Harding & Stewart, 1999; Sağlam, 2020; 2021; Sunstein & Vermeule, 2009) son on yıl en çok tartışılan terimlerinden biridir. Komplo teorileri uzun zamandır siyasal ve felsefi tartışmaların görece göz ardı edilmiş bir antagonisti olarak formüle edilmiş olsa da özellikle 2000'li yıllarda toplumsal alandaki görünürlüğünün ve inandırıcılığının giderek artmakta olduğu da söylenebilir (Strombeck, 2005; Vermeule & Sunstein, 2009; Sağlam, 2020; 2021). Hem ABD'deki 6 Ocak 2020 Capitol Baskını'nda olduğu üzere demokratik kurumların köklü ve medyanın bağımsız olduğu ABD gibi bağlamlarda hem de popülist-otokratik aktörlerin seçim dönemlerinde sıklıkla söylemlerine dahil ettikleri Macaristan gibi post-sosyalist bağlamlarda komplo teorilerinin siyasal etkileri giderek belirginleşmektedir. Siyasal süreçlerle ilişkisi göz önüne alındığında, komplo

teorilerinin daha iyi anlaşılmasının gerekliliği, konu hakkında hızlıca ve üstel çoğalan yazının da işaret ettiği üzere, aşikârdır.

Komplo anlatıları hakkında—özellikle siyaset bilimi, felsefe ve siyasal psikoloji—alan yazınında dikkat edilen en önemli nitelik, bu anlatıların dolaşımına katılan bireylerin psikososyal yönelimlerinin patolojik niteliğidir (Douglas vd., 2019; Uscinski ve Parent, 2014; Vermeule ve Sunstein, 2009). Bu çalışmalarda temel olarak, komplo teorisi terimi genellikle bilimsel hakikatin karşısındaki kendiliğinden yanlış ifadeleri tanımlayan ve aşağılayıcı bir ifade olarak ortaya çıkmıştır. Tartışmalarda anlatıcının saygınlığını azaltan bir dinamik olarak da kullanıldığı düşünüldüğünde (Harambam & Aupers, 2017), komplo teorilerinin anlatıcı-muhatapların bazı bilişsel ya da eğitimsel yetersizliklerin bir sonucu ortaya çıktığı ve dünyanın olduğu haliyle kavranamamasının yanıltıcı bir yansıması olduğu kanısı yaygınlaşmış bulunmaktaydı (Douglas vd., 2019; Jameson, 1991; Uscinski & Parent, 2014). Terimin kavramsallaştırmasındaki bu temel tutum sebebiyle, komplo teorileri her halükarda ve her zaman yanlışlığı kendinden menkul, gayrimeşru ve de bilimin ciddiyeti ve saygınlığıyla bağdaştırılamayan bir etiket olarak kullanılagelmiştir.

Bu tutumu yansıtır şekilde, komplo teorilerinin yayılımına çözüm olarak hem siyaset bilimciler hem de siyaset felsefecileri tarafından sıklıkla, hakikatin yeniden üstün konuma gelmesini amaçlayan karşı mekanizmalar önerilmiştir. Bu önerilerin en temeli, komplo teorilerini dillendiren kişilerin bilimsel otorite konumlarının kesin şekilde reddedilmesi ve bu kişilerin bu anlatıları kamusallaştırabilecekleri platformlardan çıkarılması olmuştur. Yakın döneme dek, ABD'deki üniversite ve medya kuruluşlarının komplo teorilerine (örneğin, "11 Eylül Saldırısı'nın Amerikan derin devletinin işi olduğu"na dair anlatılar) dair ortak tutumu ya da Türkiye'de Yalçın Küçük'ün 1970'lerden 2010'lara doğru giderek azalan itibarı bu minvalde düşünülebilir. Her iki durumda da komplo anlatıları bilimsel otoriteyi temsil eden akademisyenler, siyasal aktörler ya da kamusal kültür birikimini temsil eden entelektüeller tarafından gerçekdışı ifade ya da safsata olarak görülmüş ve çoğu zaman cevap dahi verilmemesi gereken beyanatlar olarak nitelendirilmiştir.

Bu görünmez hala getirmeye ek olarak, özellikle komplo teorilerinin giderek artan görünürlük ve etkinliğinin de etkisiyle, komplo teorilerine (bilimsel) hakikatin yeniden ortaya konulmasıyla karşılık verilmesi de yaygın başka bir karşı mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. 2000'ler sonrası gündelik kullanıma giren *fact-checking* terimiyle de kristalleştiği üzere, bu karşı mekanizma da komplo teorilerini bir "düzeltilmesi gereken bir bilgi eksikliği" olarak görmekte ve *post-truth* (hakikat sonrası) olarak nitelendirilen bu toplumsal patolojinin ancak bilimsel hakikatin üstün konumunun yeniden tesis edilmesiyle tedavi edilebileceğini farz etmektedir (Douglas vd., 2019; Vermeule & Sunstein, 2009; Swami vd., 2014). Hem küresel ölçekte hem de Türkiye'de oldukça yaygınlaşan fact-checking (doğruluğunu teyit etme)

medya platformları ya da medya/kamu otoritelerinin gerçekdışı anlatıları belirleme/işaretleme amaçları bu doğrultuda çabalar olarak değerlendirilmelidir.

Bu perspektiften bakılması sebebiyle, pek çok araştırma komplo teorilerinin dolaşımına katılan bireyleri iktidar mekanizmalarının dışında ve iktidarla antagonistik şekilde ilişkilenen özneler olarak resmetmektedir. Klasik komplo teorilerinin pek çok örneğinde görüldüğü üzere, komplo anlatılarının aktarıcıları bu anlatıların ana karakterleri kötücül aktörleri her şeye kabil (*omnipotent*) ve egemen olarak tasvir etmekte ve gizli iş tutuşun farkında olmalarına rağmen, bu iktidar asimetrisi karşısındaki acizlik ve çaresizliklerini dile getirmektedir (Locke, 2009; Harding & Stewart, 1999; Uscinski & Parent, 2014). Günümüzde de elit karşıtı popülist söyleme oldukça sık şekilde sirayet eden bu komplo niteliği, kötücül elitlerin bütün iktidar süreçlerindeki baskınlığından yakınmakta ve komplo anlatılarında resmedildiği haliyle hakikatin bu her şeye kabil ve egemen aktörlerce gizlendiğinin altını çizmektedir.

Komplo teorilerine dair yazının buraya kadar ifade ettiğimiz ana özelliklerini önemli bulmakla birlikte bu açıklamaların komplo teorilerinin giderek artan önem ve etkisini tam anlamıyla kavramamız için yetersiz bulduğumuzu da ifade etmek isteriz. Özellikle komplo teorilerini sadece düzeltilmesi gereken bir bilgi eksikliği ya da psikososyal bir patolojinin ifadesi olarak görmek bu anlatıların fact-checking gibi girişimler karşısındaki direncini ya da 2020 Capitol Baskını vakasında olduğu üzere kitleleri harekete geçirme potansiyelini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Aynı doğrultuda, komplo teorilerine inanan ya da bu anlatıların dolaşımına katılan bireyleri sadece aciz ve iktidara karşıt olarak resmetmek de komplo teorilerinin 21. yüzyılda artan yaygınlık ve inandırıcılığını kavramayı imkânsız hale getirmektedir. Hem bu makaleye kaynaklık eden araştırmanın, hem de Türkiye'de yakın dönemde gerçekleşen başka çalışmaların verileri (Balta, Kaltwasser & Yağcı, 2022; Gürpınar, 2019), komplo anlatılarının siyasal yelpazenin neredeyse tümüne sirayet ettiğini göstermektedir. Bu aşağıdan yukarı eğilime eşlik eder şekilde, daha önce hem kamusal alanda cereyan eden siyasal tartışmalarda hem de kurumların söylemlerinde kendisine görece az yer bulan komplo anlatılarının, son yirmi yılda her iki alanda da aktif şekilde kullanıldığı gözlenmektedir. Yine aynı dönemde, yeni medya ekosistemlerinin komplo anlatılarının üretim ve dolaşımına katkıda bulundukları ve bu anlatıları görece normalleştirdikleri de söylenebilir (Akser & Baybars, 2022; Kouros vd., 2022). Hem gündelik hayatta hem de kurumsal düzlemde gözlemlenebilen bu dönüşümler neticesinde komplo anlatıları artık siyasal ve toplumsal tartışmaların "normal" bir parçası haline gelmiştir.

Bu yaygınlaşma ve normalleşme bağlamında, komplo anlatılarını sadece bir bilgisizlik ya da epistemolojik yetersizlik olarak görmenin geniş toplumsal dönüşümleri ve bu dönüşümlerin yarattığı etkileri anlamamızı engellediğini ifade etmiştik. Bu doğrultuda, bu makalede komplo teorisi

olarak ele aldığımız ifadelere birer anlatı olarak yaklaştığımızı ve bu ifadelerin doğru ve yanlışlığından bağımsız olarak onları analizimize dahil ettiğimizin altı çizilmelidir. Örneğin, katılımcıların Lozan Anlaşması'na dair iddiaları ya da diğer ülke hükümetlerinin politikalarına dair açık şekilde yanlış ifadeler bu şekilde değerlendirilebilir[2]. Aynı şekilde, bu anlatıların hakikatle ilişkisini test etmek ve yanlışlıklarını ortaya koymak yerine onların ortaya koyduğu anlam ilişkilerini incelemeyi ve olguların nasıl algılandığına dair ipuçlarını takip etmeyi daha önemli ve faydalı bulduğumuzu da ifade etmeliyiz. Bu analitik çerçeve içinde komplo teorileri terimini kendiliğinden ve her koşulda yanlış ve düzeltilmesi gereken bir bilgi olarak değil de katılımcılarımızın toplumsal ve siyasal düzlemle dair algılarını düzenlemelerine yardımcı olan birer anlatı (Chlup, 2023; Sağlam, 2021; Tennent & Grattan, 2022) olarak ele aldığımızı da bu vesileyle belirtmeliyiz.

2.1. Uluslararası İlişkiler ve Komplo Teorileri

Uluslararası ilişkiler alanında komplo teorileri oldukça yaygın olmasına rağmen, yukarıda bahsettiğimiz gibi uzun süre bilgi eksikliği ya da psikososyal durumlarla ilişkilendirildikleri için bu konuyu ele alan çalışmaların sayısı görece olarak azdır. Fakat son yıllarda özellikle radikal ya da aşırı sağ akımlar ve partiler; popülizm ve demokratik gerilemeyle bağlantılı olarak komplo teorileri daha yakından incelenmeye başlanmıştır. Mesela, Aistrope (2016) ve Aistropre ve Bleiker (2018) postyapısalcı bir bakış açısıyla, Amerikan dış politikasında bilgi üretimi sürecinde komplo teorilerinin nasıl kullanıldığını iktidar ilişkilerine dikkat çekerek göstermektedir. Wojczewski (2022) Almanya'da aşırı sağ Alternative *für Deutschland* partisinin komplo teorilerini halkı dış politikada mobilize etmek amacıyla kullandığını öne sürmektedir. Yablokov (2015) ve Yablokov ve Chatterje-Doody (2022) komplo teorilerinin Rus medyasında Rusya'nın dış politikasını meşrulaştırmak ve Amerikan dış politikasını gayrimeşru hale getirmek için kullanıldığını savunmaktadır.

Türkiye özelinde ise Gürpınar'ın (2019) da belirttiği gibi komplo teorileri, özellikle de Türklerin kötücül -Batılı- dış mihraklarla mücadelesi, geç Osmanlı döneminden beri karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatı haçlı seferleri, kutsal ittifak, Batı'nın emperyalizmi gibi söylemlerden beslenmiş ve Sevr Anlaşması'yla da doruk noktasına ulaşmıştır (Nefes, 2015). Her ne kadar kökenleri Osmanlı'nın dağılması sürecine dayansa da "Sevr Sendromu" olarak da adlandırılan bu düşünce Göçek'e göre tüm iç ve dış politika etkileşimlerinin Türklerin Batı tarafından ortadan kaldırılması, terk edilmesi

[2] 35 yaşında bir katılımcının Lozan Anlaşması'na dair şu ifadeleri: "100 senelik anlaşma mı olur? Kendi şeyimiz %73 bor madenini, 5-10 sene sonra haber yapacaklar." Başka bir katılımcı da Suudi Arabistan hükümetinin dış politikasını açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Mesela Arabistan kralının bir sözü var, diyor ki: 'Bana hiçbir şey olmaz,' diyor. Uhud dağının altı som altınmış mesela. 'Uhud Dağı'nı satarım, yine kimse bana bir şey yapmaz,' diyor. Yani demek istiyor ki 'ben istediğim gibi orayı Amerikalılara veririm, Amerikalılar beni korur,' diyor. Bunu çok net bir şekilde söylüyor."

ya da ihanete uğraması üzerinden yorumlanmasına dayanmaktadır (Göçek, 2011). Bu anlatı doğrultusunda sadece dış düşmanlar değil, onlarla işbirliği yapan ve Türkiye'yi bölmek isteyen -gayrimüslim- iç düşmanlar da kendilerine sıkça yer bulmuştur (Gürpınar, 2019; Nefes, 2015).

Fakat görüldüğü gibi bu çalışmalar siyasi parti ya da medya gibi kurumların komplo teorilerini nasıl oluşturduklarını ve halkı mobilize etmek için nasıl kullandıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Bu makalede ise biz bu tür kurumsal dinamiklere değil de sıradan vatandaşların komplo teorilerinin dolaşımına nasıl katıldığını ve bu katılım vasıtasıyla da dış politika algılarını nasıl kurguladıklarına odaklanmaktayız. Aşağıda tartıştığımız veriler, bu bakımdan, komplo teorilerinin medya veya siyasi kurum ve aktörlerce nasıl oluşturulup başka amaçlar için kullanıldığını değil de daha aşağıdan yukarıya bir mekanizma olarak komplo anlatılarının gündelik hayatta nasıl dolaşımda kaldığını ve bu dolaşım vasıtasıyla da dış politika algılarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır.

3. KOMPLO ANLATILARI VE DIŞ POLİTİKA ALGISI

Yukarıda bahsedilen tartışmalara paralel olarak, odak grup tartışmalarında karşımıza çıkan temalardan ilki ve en belirgini Türkiye'yi zayıflatmaya çalışan ya da ülke aleyhine çalışan bazı "dış güçlere" yapılan keskin vurgudur. Bu anlatıların temel motifi, Türkiye'nin dış ilişkilerinin iyi ve kötü arasındaki bir çatışma olarak resmedilmesidir. Bu tema, klasik anlamıyla komplo teorilerinde ifadesini bulan klasik iyi "ben/biz" ve kötücül "öteki/onlar" ikiliğiyle uyumlu olarak, anlatıcıları özel bir tarihsel misyonu olan bir gruba–ulus–eklemlemektedir. Ekonomik, toplumsal ya da siyasal deneyimler büyük oranda bu uluslararası resimle ilişkilendirilmekte ve dış politikanın ulusal/yerel dinamiklerden ayrılamayacağı vurgulanmaktadır.

Araştırmanın en temel bulgularından biri, komplo anlatılarının farklı siyasal yönelim, cinsiyet, yaş ya da sosyoekonomik statüdeki katılımcıların dış politika algılarını derinden şekillendirdiğidir. Katılımcıların bir kısmı dış politikaya dair izlenimlerini komplo tınılı ifadelerle aktarmakta ve yerel/ulusal dinamikleri kötücül uluslararası aktörlerin gizli iş tutuşlarıyla ilişkilendirmektedir. Aşağıda örnekleri verildiği üzere, bu anlatıların işaret ettiği failler farklılaşabilse de anlatıların gizli bir plan ve bu planın aleyhine işlediği bir "biz" varsaydığı tespit edilebilmektedir:

> [Moderatör: Peki sizce en büyük tehdit ne Türkiye'nin dış politikasına ilişkin?]
>
> "Fetullah Gülen cemaati, bence, ülkede son derece halen faaldir. Ülkeyi yöneten kitlenin de onlardan ayrıldığını düşünmüyorum hiçbir şekilde. Fethullah Gülen cemaati de benim için CIA'dir." (Erkek, 28).

"Dini örgütlerin yurt dışından kaynaklanması. Tarikatlar. Dini örgüt diye çıktı da sonra terör oldu. Bunların yurt dışı tarafından fonlanması." (Erkek, 24).

"2005'te… saldırırken komutana diyor ki 'Gelecekler, yine bize saldıracaklar' diyor. Emir yok diyorlar. Şimdi ne yapıyoruz Afşin. Ordumuz iyi demek ki, dış devletler olmasaydı yine ilerlerdik." (Erkek, 43)

"Ne yazık ki; sağcı solcu deyip gençleri çok fazla çatıştırmışlar… İnsanları çok çatıştırarak alttan yapılmak istenenler yapılmış… Darbeyle insanları korkutarak, askerden korkutarak, halkını korkutarak bunca zamandır bir şeyler yapılmaya çalışıldı… Ya hiçbir güç sarf etmeden sadece bir tık ile, klavyeyle bir sürü galeyana getiriyorlar." (Kadın, 37)

"Tetra Pak var mesela, bu içtiğimiz meyve suları… İster İslami firma yapsın, ister Yahudi firması yapsın, ister Alman markası yapsın hepsinin altında Terta Pak! Çünkü bir tek şey onda. Bir tek o üretebiliyor dünya üzerinde. Başka hiç kimse üretemiyor o kutuyu. Onun patenti onda, başka hiçbir Allah'ın kulu üretemiyor. Niye? Biz üretebiliriz ama buna müsaade edilmiyor." (Kadın, 38)

"Çünkü önceden yapılmış anlaşmalar." (Kadın, 37)

"Bilim işte bilim. Telefon onda, internet onda, hepsi onda. Her şey dış güçlerin elinde, o tek değil." (Erkek, 43)

"İnsanları başka şeylerle oyalayıp, Osmanlı'daki gibi birileri içeri sızmış, biz içimizde çatışırken onlar gidip anlaşmasını yapmış ve uzun vadede yapmış. Oradaki yeşerecek orman gelişecek, farazi söylüyorum, yüzyıllar boyunca bunu başka insanların eline geçmeyecek şekilde imzalatmışlar. Uzun planla yapılmış, o yüzden gelişimini de durdurmuş insanların. İşte Suriyelilere bağlanacak noktada bizim gelişimimiz için hiçbir yararları olduğunu düşünmüyorum." (Kadın, 37)

"Bunların hepsi oyun. (...) Ülkede terör bitmez çünkü Amerika, İsrail kamyon kamyon silah ve asker gönderiyorlar. Ne kadar çok terörist varmış öldür öldür bitmiyor. Suriye'ye girmesek bitmeyecek." (Erkek, 35)

"Valla bence de aynı, bizi terörle vurma çalıştılar olmadı. Ekonomiden vurmaya çalıştılar olmadı, olmayacak zaten. Şimdi yani sokaklarda çıplak gezen insanlar var, bayan külotla markete alışverişe gidiyor. Şimdi dini kokulardan vurmaya çalışacaklar. Bebek'te yakalandı. Şimdi bizi buradan vurmaya çalışıyorlar." (Kadın, 56).

"Arkadaşlara katılıyorum içten bizi terörle vurmaya çalışıyorlar. CHP ve İYİ Parti'nin HDP ile birleşmesiyle terör

örgütlerinin belirli kurumlara yerleştirilmesi bizim için iç savaşın en büyük sorunu. Benim korkum bunlar içimize girecek Türkiye'yi bu şekilde yok etmeye çalışacaklar… Bizi içten vuracaklar at gözlüğüyle bakıyorlar. İnşallah rabbim Tayyip Bey'i başımızdan eksik etmez ve o duruma sokmaz." (Kadın, 55).

[Moderatör: Sizce Türkiye'nin dostları kimler?]

"Yunanistan'la kötüyüz. Bütün İslam ülkeleriyle iyiyiz demeyeceğim ama bize dost görünse de Amerika kesinlikle değil çünkü teröre en fazla yardım yataklık yapan, bizim ülkemizi bölmeye çalışan, kesinlikle Amerika. Rusya biraz daha yakın duruyor daha dost görüyorum. Ukrayna daha çok İsrail'e yatkın olduğu için Rusya kendi sınırlarını ve sınırlarımızı korumak için saldırdı diye düşünürüm ve Türkiye savaşa dâhil olmadı çünkü onların niyetini çok iyi biliyordu. İsrail amacı zaten büyük ülke kurmak. Bence Rusya bize daha dost." (Kadın, 43)

"Var mı acaba... Türk'ün dostu Türk'tür. Şöyle düşünüyüm Müslüman ülke diyoruz ya hepsi bize dost değildir, belirli kişiler. Rusya'nın da bize dost olacağını düşünmüyorum ama biraz kuyruğuna bassak bize gelir diye düşünüyorum." (Kadın, 55)

"Türk halkının ahlakı bozulsun diye uğraşıyorlar." (Erkek, 57)

"Bizi oyalıyorlar küçük sinek ya mide bulandırıyor. Dünya'nın %73,68 oranında bor madeni bizde. Şu an borla yapılacak şeylerin hayali uçuk onların gözünde. Tohumun %81'i bizde. Yarın bir gün gazı çıkartıp evlere dağıtacağız. Rusya da bunu istemeyecek. Kim ister ki?" (Erkek, 36)

"Devletimizi düşman olarak gören küresel bir sistem var. Savaş da var. Bu küresel sistem yapıyor bence bunları. Rusya-Ukrayna Savaşı da patlayınca buğday sıkıntısı vs. de oldu. Küresel sistemin hükümetle savaşı var. Eski Türkiye'yi arıyorlar. Afganistan olayları var. Bunların vaat ettikleri eski Türkiye. Allah fırsat vermesin. [...] Bunların amacı ülkemize savaş açmak. Erdoğan gitsin, eski Türkiye gelsin." (Erkek, 45)

"Azerbaycan dışında dünyada hiçbir dostumuz olduğunu düşünmüyorum. Gerek ülkenin jeopolitik konumu ve yeraltı kaynakları sebebiyle hiçbir şekilde dostumuz olduğunu düşünmüyorum."

[Moderatör: Nedir bizim jeopolitik konumumuz ve önemimiz?]

"Yer altı kaynaklarımız çok fazla. Dünyanın en önemli üç denizine kıyılarımız var ve dediğim gibi yer altı kaynakları her

ne kadar çıkartamasak da çok fazla. Asya, Avrupa ve Afrika'nın tam ortasında bir ülkeyiz ve dış güçler bizi sömürebileceklerini düşünüyorlar. Şu anda bir savaş çıksa ben Azerbaycan haricinde kimsenin yanımızda olacağını düşünmüyorum." (Kadın, 33)

"Amerika olsun, Avrupa… Bu ülkeler Erdoğan'ı istemiyorlar. Türkiye'de öyle bir kişinin başta olmasını yediremiyorlar. Türk aile kültürünü bozarak devirmek istiyorlar. Şu andaki çocuklarımızın gençlerimizin kafa yapılarını ve düşüncelerini bozmaya çalışıyorlar." (Kadın, 38)

"Kardeşim Türkiye hiçbir zaman rahat bırakılmadı ki… [Moderatör: Kim rahat bırakmayan?] Belli, dış güçler dedikleri Amerika. [...] Amerika'nın, diğerlerinin umrunda değil ki. Türkiye'yi sekteye uğratmak istiyor, 30-40 yıl geriye götürmek istiyor." (Erkek, 63)

"Elinden geleni yapıyor bence de. Diğer katılımcılar gibi düşünüyorum. Dışarıdan içerisi çalkalanıyor. Amaç onun güçlü duruşunu sarsmak diğer liderler gibi olmadığı için o. (Kadın, 42)

[Moderatör: Kim yapıyor bunu?]

"FETÖ, dış güçler hala yıkılmadı yani" (Kadın, 42)

"İngilizler, İngilizler, İngilizler…" (Erkek, 54)

"Türk düşmanlığı- Türkiye düşmanlığı, Türk düşmanlığı doğru bir söylem olmadı Türkiye düşmanlığı olduğunu düşünüyorum. Ülkenin yer altı ve üstü kaynakları açısından, ben başka bir ülkeden olsan göz koyulabilecek topraklar olduğunu düşünüyorum." (Erkek, 25)

Katılımcı ifadelerinde görülebileceği üzere, aralarındaki sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen, komplo teorilerinin birçok katılımcının dış politika algısına sirayet ettiği söylenebilir. Bu komplo teorileri tarafından şekillendirilmiş dış politika algısı, görece adaletsiz ve (Batılı aktörlere yarayan bir) sömürüye dayanan uluslararası düzlemde Türkiye'yi kendiliğinden iyi ve adaletsizliğe karşı çıkabilen bir aktör olarak resmetmektedir. Bu ikilik üzerinden, "dış güçler" olarak nitelendirilen ama içeriği anlatıcının sosyo-politika oryantasyonuna göre farklı formlara bürünebilen kötücül aktörler adaletsiz bir uluslararası düzenden nemalanan ve bu bakımdan da Türkiye'nin güçlenmesini ve küresel düzlemin kısıtlayıcı etkisinden ve Batı güdümünden bağımsızlaşmasını hiçbir şartta istemeyecek aktörler olarak görülmektedir.

3.1. Ekonomik Manipülasyonlar

Odak grup tartışmalarında katılımcılar, dış güçlerin Türkiye'yi zayıflatmak için kullandığı yöntemler arasında Türkiye'yi bölmek ve ahlakını bozmak gibi eylemler de belirtse de çoğunlukla ekonomisine müdahale etmek

ve ekonomik manipülasyonlar yaptıklarını düşündükleri görülmektedir. Türkiye'nin özellikle son birkaç yıldır deneyimlediği kur şokları ve fiyat istikrarsızlıkları gibi etkisi gündelik hayatta da oldukça somut şekilde hissedilebilen ekonomik dinamikleri sadece iç dinamiklerin sonucu olarak algılamadıklarını ve bu tür ekonomik deneyimleri dış politikayla iç içe süreçler olarak resmettikleri söylenebilir.

> [Moderatör: Türkiye'nin dış politikada karşılaştığı en önemli tehditler nelerdir?]
>
> "En başında ekonomik olarak ambargo. Dolarla oynamaları. Dışarıdan hiçbir şey alınmayacak diyorsanız ithalat ve ihracatta çalışan birçok firma iflas bayrağını çeker." (Kadın, 42)
>
> [Moderatör: Ekonomik ambargolar yani. Başka var mı?]
>
> "Çökertme olarak ekonomiyi çökerttiler, hükümeti devirmek için ellerinden geleni de yaparlar." (Erkek, 43)
>
> "Türkiye'yi bölmek gibi bir dertleri yok, Türkiye'yi yönetmek gibi bir dertleri var. Güzel de yönetiyorlar bence ekonomik olarak da siyasi olarak da." (Erkek, 40)
>
> [Moderatör: Türkiye'nin dış politikada karşılaştığı en önemli tehditler neler olabilir?]
>
> "Ekonomik ambargo, faizlerin yükselmesi. Enerjide dışa bağlı olmamız. Döviz kurlarında Türk lirasını yükseltmek istiyorsun doları yükseltiyor her yerden zincirleri kırmak istiyorlar. Biz zincirlerimizi kırdıkça bizim gelişmememizi istiyorlar. Gelsinler istedikleri gibi müdahale etmek." (Kadın, 37)
>
> [Moderatör: Dışa bağımlılık mı sizin için tehdit oluyor?]
>
> "Kesinlikle Mondros Ateşkes Antlaşması, o bitiyor sanırım, o yüzden boğazlarda sıkıntı çıktı ve dünya çok fazla korkuyor çünkü biz daha serbest olacağız. Kaynaklarımızı kendimiz çıkabilir güçlü olacağız. Kendi kaynaklımızı kendimiz çıkaracağımız için bizi tehdit altına sokmak istiyorlar, ülkemizi bozmak için, iç savaş çıkarmak için bütün Müslüman ülkelerinde iç savaş çıkardılar galiba sıranın bize gelmiş olduğunu düşünüyorlar bu yönden tehdit altındayız diye düşünüyorum ama biz bağımsız ülke yolunda giderken ayağımıza taş değdirmek istiyorlar" (Kadın, 43)
>
> "Doların çıkmasının sebebi de Amerika. Bazı ürünler, bizim Türkiye'de üretilen ürünler Rusya'ya gidiyor. Belli bir zaman gönderilmeyince onlar da Amerika'da doları yükseltiyor. Bize baskı uyguluyorlar. Amaçları Türkiye'yi bitirmek." (Erkek, 31)

"Dış güçlerin bizimle bir sıkıntısı olmasaydı önemli bir atılım yaptıktan sonra doları yükseltip verin ayarı olmazdı." (Kadın, 32)

"İyice ekonomi battı her şey pahalandı. Markete gidiyorum mesela bugün 50 lira olan şey bakıyorum birkaç ay sonra 60 lira olmuş. Yetişemiyoruz artık zamlara.

[Moderatör: Ekonomi battı dediniz. Ekonominin batmasının sebebi nedir?]

"Dış güçlerin tabii ki çok etkisi var burada. Türkiye'nin kötü yönetilmesini istedikleri için onların da oyunları var." (Kadın, 36)

[Moderatör: Neden?]

"Ben şu açıdan düşünüyorum yani Türkiye'nin çok önemli konumu olduğu için. Onların da oyunları var. En baştan beri amaçları bu. Savaşmadan, Türklerin de güçlerini biliyorlar az çok, o yüzden içimizden çökertmeye çalışıyorlar." (Kadın, 36)

"Araba yapılırken ya da ne bileyim bilmem ne yapılırken bu dış mihrakların engel olmaya çalışması, devlete para verip onları kapattırmaya çalışması… 'Siz yapmayın biz daha iyisini satarız' diye fabrikalarımızı kapattırdılar." (Kadın, 32)

"Benim gördüğüme göre Türkiye'yi yıkmak… Tüm olay bunun üzerine kurulu. Dolar alalım, dolar yükselsin TL değer kaybetsin. Tayyip'i devirelim, Türkiye perişan olsun." (Erkek, 63)

Ekonomiyle alakalı tartışmaların hem iç siyasal dinamiklerle hem de uluslararası ilişkilerdeki gerilimlerle ilişkilendirilmesine dair belirgin anlatı, komplo teorilerinin bu bağlamları birleştiren ve bu bakımdan da dış politika algısını diğer toplumsal tartışma ve endişelerle bir arada şekillendiren işlevine işaret etmektedir. Bu bağlamda, komplo teorileri aracılığıyla toplumsal, siyasal, ekonomik ya da uluslararası belirsizlikler belirli bir çerçeveye oturtulup anlamlı bir anlatıya dönüştürülmekte ve belirli bir tutarlılık ve anlam bütünlüğü ile belirsizliğin yarattığı kaygıyı giderici bir yan işlevi olabileceğini de düşündürmektedir.

3.2. Güçlü ve Egemen "Biz" Algısı

Dış güçlerin Türkiye'yi zayıflatma girişimlerine karşın bazı odak grup katılımcıları Türkiye'nin çok güçlü bir ülke olduğunu ve bu girişimlerin başarısız olduğunu öne sürmektedir. Bu minvalde katılımcı ifadelerinden, dış politikaya dair algılarının ulusal kimliğe dair tasavvurlarından ayrı düşünülemeyeceği çıkarılabilmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların "Türkiye'nin yükselişini önlemeye çalışan dış mihraklar" minvalindeki ifadelerinde aynı zamanda, Türk ulusal kimliğinin, klasik anlamıyla komplo

teorilerindeki ben/biz algısının tersine, kabil, egemen ve diğer aktörlere göre daha özel olarak resmedildiği de ifade edilmelidir. Bu bakımdan, komplo teorilerinde resmedilen Türkiye'nin hem uluslararası düzlemde bazı imkanlara istisnai nitelikleri sebebiyle haiz olduğu, hem de bu istisnai niteliklerini diğer uluslararası aktörlerle ilişkisinden kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla başarılı şekilde fiiliyata dökebildiğini belirtmek gerekmektedir.

> "Almanya tehdit ediyor diye biliyorum, dış politika açısından. Yani tam olarak bilmiyorum nasıl bir tehdit ama Almanya ile iyi bir diyalogumuz olmadığını biliyorum. Biz çok güçlü bir ülke olduğumuz için tek başına, istiyorlar ki biz kötü durumda olalım istiyorlar. Türkiye'nin durumu kötü olsun istiyorlar, onu biliyorum yani." (Kadın, 34)

> "Cumhurbaşkanı şey dedi mesela, adam haksızlık yapıyor, itiraz ediyorsun, nükleer atarım sana ha. Direkt bizi nükleer silah kullanmakla tehdit ediyorlar. Kim ediyor, ABD, Rusya, Fransa. Bu üç dört ülke Türkiye'yi nükleer silah kullanmakla tehdit ediyorlar, zaten bizi de başka türlü korkutamazlar. Konvansiyonel bir savaşta onların teknolojisi ne kadar gelişmiş olursa olsun hiç önemli değil, nükleer silah kullanmadıkları sürece. Bizde var mı nükleer silah tabii, bilmiyoruz." (Erkek, 45)

> "Aslında şu anda dediğiniz yere geldik. O kadar ilginç konular var ki; Yunan'ın en büyük korkusu iklim değil nükleer savaş fala değil donma olayı. Şu an Afrika topraklarında tarımın bitmesi, yani dünyada tarımın bitmesi, bütün büyük ülkeler Afrika'ya yatırım yapıyor. Bütün ülkeler orada arazi alıyor, askeri üs alıyor, şeker işliyor. Biz de aldık. Dış politikada bence Türkiye tarihinin en iyi dış politikasını izliyor diyeyim. Afrika, gerek Türk Konseyi, Güney Asya açılımı diyeyim, Balkanlar'da, Bulgaristan, Bosna Hersek, Arnavutluk'la ilişkilerimizde şu anda gelebileceğimiz en iyi noktadayız bu gücümüzle. Müzakereyi de çok iyi yapıyoruz, istediğimiz şeyi de diretebiliyoruz, kararlıyoruz. Biz buradan gitmeyeceğiz diyoruz gitmiyoruz. 23'ten beri, 38'ten beri Atatürk öldüğünden beri izlediğimiz en iyi dış politika bu." (Erkek, 45)

> "Karşı çıkmasıyla da alakalı. Çünkü çok müdahale oldu. Fransa da keza öyle. Ama ben iyi olduğunu düşünüyorum. Benim kanaatim beş senedir falan gayet iyi bakanlarla idare edildiğini düşünüyorum." (Kadın, 37)

> "Risk grubunu biz ekarte ettik. Rusya, Fransa, Amerika. Biz ekarte ettik kendi göbeğimizi kendimiz kestik yani. Üç tane süper güce çekilin dedik burayı alacağız dedik. Çok başarılı buluyorum. Hatalarımız yok mu var? Mısır mesela. Rus

Büyükelçiliğinin öldürülmesinde, Rus uçağının düşürülmesinde inanılmaz müzakereci olduk." (Erkek, 45)

"Arkadaşımızın dediğinden ilerlersek Müslüman ülkenin güçlenmesinde diğer ülkelerin bir kıskanma durumu var. dediniz ya ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz, biz güçlendikçe ülkemiz olarak, yirmi yıl gerisine bakınca birçok yol kat edildi, işte metrolar yapıldı, yollar geliştirildi, hastaneler geliştirildi, insanlar bunları görmek istemiyor bazen ama gerçekten Türkiye adım adım ilerledi. Müslüman olmayan ülkeler de kıskandı, bu var bence." (Kadın, 32)

"Zaten Türkiye Müslüman bir ülke olduğu için dini açıdan olaya bakıyorum, Müslüman olduğumuz için biz düşmanımız çok yani." (Erkek, 27)

[Moderatör: Müslüman olmayan ülkeler diyorsunuz yani.]

"Tek başına güçlü bir ülke olduğumuz için bazı şeyler maalesef yedirilemiyor, bir şekilde dağıtmaya çalışıyorlar. Terör örgütleriyle vesaire… Biz güçlenmeye başladıkça, Tayyip Erdoğan çok güçlü bir lider yani. Güçlü olduğu için daha da bir hırslandılar gibi geliyor bana." (Kadın, 32)

[Moderatör: Peki bunlar Türkiye'de sorun olarak görülecek sorunlar mı?]

"Çok değil sanki bizi oyuna getirmeye çalışıyorlar, bunun üstünden geliyoruz sanırım." (Kadın, 37)

Katılımcıların Türkiye'nin özel/istisnai, kabil ve egemen niteliğine dair bu anlatılarından, ilk olarak "dış mihraklar" eksenindeki ifadelerin yeni bir ben/biz algısı oluşturduğunu çıkarmak mümkündür. Bu bakımdan katılımcıların komplo teorileri ile yeniden yoğrulmuş dış politika algılarının etkisinin sadece uluslararası düzlemle sınırlı kalmadığının ve bu algının aynı zamanda ulusal kimliğin algılanışını da kökten etkilediği bu vesileyle vurgulanmalıdır.

3.3. Karşıt Fikirler

Fakat bazı katılımcıların, "dış güçler" ifadesinde kendini bulan bu uluslararası resme mesafeli durduğu gözlemlenmiştir. Bu katılımcılar bazen bu ifadenin toplumsal sorunların çözülmemesinin mazereti olarak değerlendirildiğini ifade ederken, bir kısmı da söylemin görece yaygınlaşmasının inandırıcılığını giderek yitirmesine neden olduğunu ifade etmektedir:

"Ben bunu Türkleri uyutma sistemi olarak görüyorum. Bir slogan veriyorsunuz ve bizim toplumumuzun insanı da benimsiyor ve "Avrupa bizi kıskanıyor", diyor. Hocam ben Almanya'da silah fabrikasına gittim, bizim gördüğümüzün beş

katı. Bizimkini görüyorum şuncacık bir şey. Bu adamlar bunu mu kıskanıyor." (Erkek, 49)

"Şuna dönüyor hani. Şimdi kötü bir arkadaş var, seni götürüyor inanılmaz bir maddi sıkıntıya sokuyor. Sonuçta senin aklın var. Herkes bir şeyin arkasına sığınırsa bu sefer yöneticilik vasfın çıkıyor, idarecilik geliyor. Bizim idarecilere ihtiyacımız yok yöneticilere ihtiyacımız var. Kesinlikle inandırıcı bulmuyorum." (Erkek, 35)

"Ama o şöyle oluyor. Yurt dışında yüzde yedi enflasyon varken Türkiye'de yüzde 200 enflasyon var. O nasıl olacak?" (Erkek, 23)

"Dış güçlerin de çok katkısı var." (Kadın, 28)

"Ben şunu anlamadım. Mesela 200 tane ülkenin hepsi Türkiye'yi bölmeye mi çalışıyor?" (Erkek, 23)

"[Lozan Antlaşması'na dair anlatılara cevaben] Bu anlaşma gizliyse biz nereden biliyoruz? Çok garipmiş yani! Hani şöyle bir şey yok, doları arttırın azaltın diye, hani şu anda FED dolar basıyor, biliyor musunuz? Dolar dünyada yükselmişti şu anda düşmeye başladı. Ama Türkiye'de çok yükseliyor." (Erkek, 23)

"Ben açıkçası çok detay bilmiyorum yani öyle bahsediliyor ama resmi bir şey ortada görmedim. Ama şöyle: Bayraktar mesela… Kanada'nın kamerasını kullanıyor. Herkes herkese bir şeyler satıyor ve satılan şeyler sahada. Savaşta kullanılan şeyler ama Türkiye bu ürünü Ermenistan'a kullandığı anda Kanada şeyi kesiyor. Neden? İşte… İnandırıcılığını kaybetti artık bu konu. "Dış mihraklar" oldu konuşula konuşula. Hani önemini kaybettiği için artık ben söylemek bile istemiyorum." (Erkek, 28)

Benzer şekilde Türkiye'nin dış güçlere karşı güçlü bir dış politika izlediğini belirten katılımcıların yanısıra, çok da güçlü bir duruş gösterilmediğini öne süren katılımcılar da bulunmaktadır.

"Dış politikanın iyi yürütüldüğünü düşünmüyorum. Öyle bağırmakla, çağırmakla bir yere gelinmiyor. Büyük kitle bizim iktidar nasıl kafa tutuyor diyor. Amerika'ya kafa tutuyor, 3 gün sonra haberlerde duyuyoruz ya bir yer satılmış ya da bir yerdenbir şey vermişiz. Kanallar işin detaylarını göstermiyor. Sadece bağırışlar ve kafa tutuşlar gösteriliyor." (Kadın, 55)

"Başarılı bulmuyorum, yanlış strateji izliyoruz ve menfaatçi yaklaşıyoruz. İktidar S-400 almak zorunda kaldı,buna

> mecbur bırakıldı. Rusya'ya gidildiğinde kapılar açılmadı, sandalyede oturdular beklettiler. Orada dik duruş olmadı. Ukrayna'da da barış elçisi olacağım dedi ama başaramadı." (Erkek, 35)

Dolayısıyla yaygınlığına rağmen komplo teorilerinin tüm katılımcılar tarafından benimsenmediği, hatta sorgulandığı da gözlemlenmektedir.

Sonuç

2021 ve 2022 yıllarında toplam 179 katılımcı ile gerçekleştirilen 28 odak grup tartışmasına dayanan araştırmamız, dış politika ve iç politika arasında ilişki ve özellikle de kurumsal dış politika mekanizmalarına dahil olmayan sıradan bireylere odaklanmaktadır. Araştırma kapsamında bireylerin anlatılarında dış politika algılarının komplo anlatılarıyla nasıl ilişkilendiğini anlamayı amaçladık. Araştırma bulgularımıza göre komplo anlatıları bireyler nezdinde dış politikayı anlaşılabilir kılmakta ve bu anlaşılabilir kılma işlevi ile alttan yukarı bir toplumsal etki yaratmaktadır.

Özellikle "dış güçler/mihraklar" anlatısının sıkça karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu doğrultuda başlıca argümanımız komplo anlatılarının temelini "dış güçler" ekseninde geliştirilen ve Türk dış politikasındaki gelişmeleri Türkiye'nin diğer uluslararası aktörlerle mücadelesi olarak değerlendiren anlatıların oluşturduğudur. Katılımcıların önemli bir kısmı iç ve dış politikada etkileşimleri Türkiye'yi zayıflatmak isteyen çeşitli dış güçler üzerinden yorumlamaktadır. Dış güçlerin somut olarak kimler olduğu ise katılımcıların kendi sosyo-politik yönelimlerine göre değişiklikler göstermektedir. Katılımcılara göre dış güçlerin Türkiye'yi zayıflatmak için kullandığı yöntemler arasında Türkiye'yi bölmek, ahlaki yapısını zedelemek ve ekonomisine zarar vermek bulunmaktadır. Fakat bu yöntemler arasında en çok dile getirilen ekonomik müdahaleler ve manipülasyonlar olmuştur. Bu anlatı da gündelik deneyim ve sorunların dış politikayla ilişkilendirilmesine dair bir örnek oluşturmaktadır. Son olarak ise bu anlatılarda ortaya çıkan kabil, egemen ve özel bir "biz" algısı ulusal kimlik çevresinde geliştirilen söylemlerle dış politika algısının ilişkisini göstermektedir. Fakat gerek komplo teorilerine gerekse de "güçlü biz" algısına mesafeli duran katılımcılar olduğu da belirtilmelidir.

Makale, interdisipliner bir yaklaşımla dış politikanın komplo teorileri aracılığıyla gündelik söylemlere nasıl sirayet ettiğini inceleyerek pek çok disipliner ve interdisipliner tartışmaya katkı yapmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Erol Sağlam %50, Pınar Sayar %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü'ne teşekkür ederiz.

Etik Onay: Bu çalışma için İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü tarafından koordine edilen araştırma verileri kullanılmıştır. Etik onay yükümlülüğü yazarlarda değildir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Erol Sağlam %50, Pınar Sayar %50

Funding and Acknowledgement: We would like to acknowledge Istanbul Political Research Institute.

Ethics Approval: This study is based on the research coordinated by the Istanbul Political Research Institute. The ethics committee approval responsibility is not belonged to the authors.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Acocella, I. (2012). The focus groups in social research: Advantages and disadvantages. *Qual Quant 46*, 1125–1136. https://doi.org/10.1007/s11135-011-9600-4

Akser, M. & Baybars, B. (2023). Repressed media and illiberal politics in Turkey: the persistence of fear. *Southeast European and Black Sea Studies*, *23*(1), 159-177. https://doi.org/ 10.1080/14683857.2022.2088647

Aistrope, T. (2016). *Conspiracy theory and American foreign policy.* Manchester University Press.

Aistrope, T. & Bleiker, R. (2018). Conspiracy and foreign policy. *Security Dialogue 49*(3), 165–182. https://doi.org/10.1177/0967010617748305

Akkoyunlu, K. (2021). The five phases of Turkey's foreign policy under AKP. *Social Research: An International Quarterly 88*(2), 243-270. https://doi.org/10.1353/sor.2021.0014

Almond, G. (1950). *The American people and foreign policy*. Praeger.

Balta, E., Kaltwasser, C. R. & Yagci, A. H. (2022). Populist attitudes and conspiratorial thinking. *Party Politics 28*(4), 625-637. https://doi.org/10.1177/13540688211003304

Butter, M. (2014). *Plots, designs, and schemes: American conspiracy theories from the puritans to the present*. De Gruyter.

Chlup, R. (2023). Conspiracy narratives as a type of social myth. *Int J Polit Cult Soc.* https://doi.org/10.1007/s10767-023-09454-1

Colucci E. (2007). "Focus groups can be fun": The use of activity-oriented questions in focus group discussions. *Qualitative Health Research 17*(10), 1422-1433. https://doi.org/10.1177/1049732307308129

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R.M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political psychology 40*, 3-35. https://doi.org/10.1111/pops.12568

Fenster, M. (2008). *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture.* University of Minnesota Press.

Foyle, D. (2017). Public opinion and foreign policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics.* 18 Haziran 2023 tarihinde https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-472#acrefore-9780190228637-e-472-bibItem-0052 adresinden edinilmiştir.

Global Academy. *Public perceptions on Turkish foreign policy.* https://www.globacademy.org/en/service/public-perceptions-on-turkish-foreign-policy/

GMF. (2015). *Türkiye'nin algıları araştırması.* The German Marshall Fund of the United States.

Göçek, F. M. (2011). *The transformation of Turkey: Redefining state and society from the Ottoman Empire to the modern era.* I. B. Tauris.

Gürpınar, D. (2019). *Conspiracy theories in Turkey: Conspiracy nation.* Routledge.

Harambam, J., & Aupers, S. (2017). 'I am not a conspiracy theorist': Relational identifications in the Dutch conspiracy milieu. *Cultural Sociology 11*(1), 113–129. https://doi.org/10.1177/1749975516661959

Harding, S., & Stewart, K. (2003). Anxieties of influence: Conspiracy theory and therapeutic culture in millennial America. Harry G. West ve Todd Sanders (ed.), *Transparency and Conspiracy* (258-286). Duke University Press.

Hudson, V. M. & Day, B. S. (2020). *Foreign policy analysis: Classic and contemporary theory*. The Rowman & Littlefield.

Kıratlı, O. S. (2016). *Türkiye'de dış politika kamuoyu algılamalarının temelleri*. 18 Haziran 2023 tarihinde http://web.boun.edu.tr/osmansabri.kiratli/uploads/9/3/9/8/93985413/dispolitikakamuoyu-bogazici.pdf adresinden edinilmiştir.

Kouros, T., Papa, V., Ioannou, M., & Kapnisis, V. (2022). Conspiratorial narratives on Facebook and their historical contextual associations: A case study from Cyprus. *Journal of Communication Inquiry 0*(0). https://doi.org/10.1177/01968599221117235

Krueger, R. A. & Casey, M. A. (2009). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Sage.

Lippmann, W. (1922). *Public opinion.* Macmillan.

Lippmann, W. (1955). *Essays in the public philosophy*. Little, Brown.

Locke, S. (2009). Conspiracy culture, blame culture, and rationalisation. *The*

Sociological Review 57(4), 567-585. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01862.x

de Medeiros, J. (2019). *Conspiracy theory in Turkey: Politics and protest in the age of "post-truth"*. I. B. Tauris.

Moravcsik, A. (1993). Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach. *Journal of Common Market Studies 31*(4), 473-524. https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x

Morgan, D. L. (1996). Focus groups. *Annual Review of Sociology 22*(1), 129-152. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.22.1.129

Mueller, J. E. (1973). *War, presidents, and public opinion.* Wiley.

Page, B. I., & Shapiro, R. Y. (1983). Effects of public opinion on policy. *American Political Science Review 77*, 175–190. https://doi.org/10.2307/1956018

Popper, K. R. (1966). *The open society and its enemies*. Princeton University Press.

Powell, R. A., & Single, H. M. (1996). Focus groups. *International Journal for Quality in* Healthcare 8(5), 499-504. https://doi.org/10.1093/intqhc/8.5.499

Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization 42*(3), 427-460. https://www.jstor.org/stable/2706785

Saglam, E. (2020). What to do with conspiracy theories?: Insights from contemporary Turkey. *Anthropology Today 36*(5), 18-21. https://doi.org/10.1111/1467-8322.12606

Saglam, E. (2021). Taking the matter into your own hands: ethnographic insights into societal violence and the reconfigurations of the state in contemporary Turkey. Southeast European and Black Sea Studies 21(2), 213-230. https://doi.org/10.1080/14683857.2021.1909293

Sayan, P., & Dizdaroğlu, C. (2022). *Approaches to and perceptions of foreign policy in Turkey-2022.* İstanbul Political Research Institute.

Sayan, P., & Şar, E. (2021). *Approaches to and perceptions of foreign policy in Turkey-2021.* İstanbul Political Research Institute.

Strombeck, A. (2005). Whose conspiracy theory?. *Postmodern Culture 15*(2), 1-3. https://doi.org/10.1353/pmc.2005.0015

Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition 133*(3), 572-585. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.08.006

Vermeule, C. A. & Cass, R. (2009). Conspiracy theories: causes and cures. *Journal of Political Philosophy* 17(2), 202-227. https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x

Taş, H. (2022). Continuity through change: Populism and foreign policy in Turkey. *Third World* Quarterly 43(12), 2869-2887. https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2108392

Tennent, E., & Grattan, F. (2022). The anatomy of a conspiracy theory in Covid-19 political commentary. *Language in Society 1*(22). https://doi.org/10.1017/S004740452200019

Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford University Press.

Wojczewski, T. (2022). Conspiracy theories, right-wing populism and foreign policy: the case of the Alternative for Germany. *J Int Relat* Dev 25, 130–158. https://doi.org/10.1057/s41268-021-00218-y

Yablokov, I. (2015). Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: The case of Russia Today (RT). *Politics 35*(3–4), 301–315. https://doi.org/10.1111/1467-9256.12097

Yabokov, I. & Chattarje-Doody, P. (2022). *Russia Today and conspiracy theories: People, power and politics on RT.* Routledge.

Extended Abstract

Foreign policy analysis is traditionally conducted at the state level through focusing on the discourses and actions of the political institutions and prominent political actors. However, the existence of a variety of factors that have an impact on the foreign policy-making alongside these institutions and conventional actors has been widely accepted particularly since the 1990s. Dynamics of domestic politics, for instance, are now widely accepted by scholars to be among the most crucial factors that have an impact on the foreign policy. In Turkey as well, domestic politics and foreign policy have long been intertwined and affected one another. Attending to this interrelationship between domestic politics and international relations, throughout this article, we focus on foreign policy perceptions of "ordinary" individuals to explore the intricate connections of foreign policy to domestic economic and political developments. One of the narratives that dominates the foreign policy perceptions, we found, is the role of the "foreign powers" as circulated by conspiracy theories. In both discourses of official institutions and the media as well as across everyday discussions among non-state actors, conspiratorial perceptions of international developments have emerged to be rather prevalent. Particularly since the 2010s, conspiratorial narratives about foreign powers and their involvements in domestic affairs have become more visible in Turkey's relations with actors as Syria, Iraq, Israel, Libya, Greece, the UK, the USA, Russia, Germany, France, the EU or NATO.

We analyze ordinary actors' perceptions and narratives about international relations and foreign powers within the framework of conspiracy theories. As accounts that claim to reveal secret workings of malicious forces that are not readily visible to all, conspiracy theories have been influencing

the social and political debates at the national and global level as we have seen in the case of Donald Trump's election in 2016 and presidency (2017-2021) as well as in the Brexit campaign (2016), reflecting how their circulation generates concrete effects for the functioning of the democratic institutions and global politics since the 2000s. Conspiracy theories are the narratives that explain the social or international interactions on the basis of secret plans of some actors rather than visible explanations. Throughout the research, however, we do not rely on the epistemological status of conspiracy theories (e.g., whether they are right or proven wrong) but rather treat them as narratives through which subjects come to make sense of the social world and its incessant transformation. While political actors use conspiracy theories for mobilization or legitimization of their rule; conspiracy theories also thrive among the non-state actors through their daily practices and generate a bottom-up effect on decision-making processes. Therefore, the aim of the article is to demonstrate how foreign policy perceptions are connected to conspiracy theories circulated by individuals who are not involved in institutional foreign policy mechanisms.

The arguments we make throughout this article are based on focus groups we have held at different stages in 2021 and 2022. In total, we have held 28 focus group discussions with 179 participants to understand how our interlocutors rely on conspiratorial outlooks to make sense of domestic and international developments. Our research findings underline first and foremost that conspiratorial accounts, regardless of their epistemic status, make foreign policy understandable and, through this social function, generate a bottom-up effect in everyday politics. Drawing on an analysis of the collected data, we first argue that such conspiratorial perceptions of the foreign policy is centered around narratives of "foreign powers" and construe the developments in Turkish foreign policy as Turkey's struggle with malign international actors. This narrative is based on the belief of the existence of malign international actors who would like to weaken Turkey. Among the methods that these actors employ to weaken Turkey, participants underline dividing Turkey; undermining its moral core; and harming its economic structure. However, economic manipulations are considered the major tool that the malign international actors use to weaken Turkey. These accounts instantiate domestic economic problems as the manipulations of malign foreign powers also constitute an example of associating daily experiences and problems with foreign policy. Finally, the perception of a capable, sovereign and special national identity emerges across these narratives highlighting the relationship between the discourses developed around national identity and the perception of foreign policy. Yet, some participants distance themselves from the conspiracy theories and question the capabilities of Turkey. The article contributes to many disciplinary and interdisciplinary discussions by examining how foreign policy is intricately related to everyday politics through the circulation of conspiracy theories.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 161-193**

Makale Gönderim Tarihi: 30/03/2023 **Makale Kabul Tarihi: 10/06/2023**

SİYASAL AHLÂK/ETİK İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Erol ŞİMŞEK [*] & Fatma NALBANT[**]

Öz

Siyasal ahlâk/etik konusu tarih boyunca farklı açılardan ele alınmış, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında çalışma konusu olmuştur. Bu çalışmada ise siyasal ahlâk/etik ile ilgili çalışmaların uluslararası literatürdeki gelişim seyrinin ve güncel mevcut durumunun ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilerek 18.02.2023 tarihinde Web of Science Core Collection veri tabanında "political morality" ve "political ethics" kavramlarına ilişkin taramalar gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda "political morality" kavramı ile 304, "political ethics" kavramı ile 477 çalışmaya ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmalardan elde edilen veriler incelendiğinde; tüm alanlar içerisinde siyasal ahlâk kavramı ile ilgili 86 ve siyasal etik kavramı ile ilgili 113 çalışmayla, ilk sırada siyaset biliminin yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışma türleri kapsamında en çok makale türünde çalışmaların yayımlandığı görülmüştür. Her iki kavram açısından da ülkeler bağlamında en fazla çalışmanın %30'luk oran ile ABD tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Anahtar kelime analizi sonucunda ise 1259 anahtar kelime arasından en az 5 kere tekrar eden 23 kavram arasından ilişkiselliği en yüksek 21 kavram bulunmuştur. Bu alandaki güncel çalışma konularının ise "siyasal ahlâk", "liberalizm" ve "hak" anahtar kelimeleriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genel görünümde siyasal ahlâka/etiğe ilişkin yapılan çalışmaların niceliksel olarak artırılması ve bilimsel çalışmalarda bu konu üzerinde daha fazla durulması gerektiği ifade edilebilir.

***Anahtar Kelimeler**: Ahlâk, Etik, Siyasal Ahlâk, Siyasal Etik, Bibliyometrik Analiz.*

AN EXAMINATION OF THE STUDIES ON POLITICAL MORALITY/ETHICS THROUGH BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Abstract

Political morality/ethics has been a subject of study in various fields. The aim of this study was to present the development and current state of research on political

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erolsimsek@artvin.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8924-9640

[**] Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Doktorant, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, fatmanalbant@artvin.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2588-1804

morality/ethics in the international literature. To achieve this goal, a bibliometric analysis method was preferred, and searches related to the concepts of "political morality" and "political ethics" were conducted in the Web of Science Core Collection database on February 18, 2023. The search yielded 304 studies related to the concept of "political morality" and 477 studies related to the concept of "political ethics". When examining the data obtained from these studies, it was determined that political science ranked first with 86 studies related to the concept of political morality and 113 studies related to the concept of political ethics among all fields. It was observed that the majority of studies were published as articles in terms of study types. In terms of countries, it was concluded that the highest number of studies, accounting for 30%, were conducted by the United States for both concepts. As a result of keyword analysis, among 1259 keywords, 21 keywords with the highest correlation were identified from the 23 concepts that were repeated at least 5 times. It was found that the current research topics in this field were associated with the keywords "political morality," "liberalism," and "rights." In general, it can be stated that there is a need to increase the quantity of studies on political morality/ethics and to give more attention to this subject in scientific research.

***Keywords**: Morality, Ethics, Political Morality, Poltical Ethics, Bibliometric Analysis.*

Giriş

Siyaset-ahlâk/etik ilişkisi çetrefilli ve tartışmalı bir meseledir. Genellikle yalancılık, çıkarcılık, taraflılık gibi olumsuz imgelerle özdeşleştirilen siyaset ile iyiyi, doğruyu, güzeli salık veren ahlâkın bağdaşmayacağı düşünülür. Kant'ın ifadesiyle "Siyaset, 'Yılanlar gibi kurnaz olun.' der; ahlâk ise –sınırlayıcı bir koşul olarak- ekler: 'Ve güvercinler gibi yanlışsız.' " (Kant, 2021, s. 67). Hakikaten ahlâk, nasıl davranılması ya da davranılmaması gerektiğini söyleyerek birtakım sınırlamalar getirir. Böylece toplumsal yaşamda insanların davranışlarını ve karşılıklı ilişkilerini düzenler. Bu anlamda ahlâk, insan eylemlerinin nasıl olması gerektiğini gösteren birtakım ölçütler koyar ve insanların buna uymasını bekler. İşte söz konusu ahlâki ölçütlerin, insani bir eylem alanı olan siyasette de geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Bu konuda klasikleşmiş iki karşıt görüşün bir tarafında Platon (2017; 2018), siyaset ile ahlâkı iç içe geçmiş bir bütün olarak görmüş ve toplumsal yaşamın her alanında geçerli olan ahlâk kurallarının siyasette de geçerli olduğunu savunmuştur. Bu görüşün karşısında yer alan Machiavelli (2015) ise siyasetin ahlâki değerlere bağlanarak yapılamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre siyasetçi, amaçlarına giden yolda kendini ahlâk kurallarına bağlı kalmak ve sınırlamak zorunda hissetmemelidir. Bu bağlamda siyaset-ahlâk ilişkisine dair teorik tartışmalarda bir tarafın ahlâkı, diğer tarafın siyaseti önceleyiği söylenebilir.

Teorik tartışmalar bir yana, pratiğe bakıldığında son zamanlarda genel olarak toplum ahlâkının özel olarak da siyasal ahlâkın bozulduğu yönünde yakınmaların küresel düzeyde arttığı söylenebilir. Siyasetçilerin yeteri kadar

dürüst ve sorumlu olmadıkları; aktörleri, süreçleri ve kurumlarıyla bir bütün olarak, siyasetin yozlaştığı kanısı kamuoyunda yaygın hâle gelmiştir. Muhalefetteyken eleştirdikleri eş-dost-akraba kayırmacılığı, rüşvet, zimmet, irtikap, patronaj, rant kollama gibi siyasal ahlâksızlıkları iktidara gelir gelmez benimseyen siyasal partiler, vatandaşların siyasete ve siyasetçiye olan güvenini erozyona uğratmıştır. Bu yüzden günümüzde ahlâk temeline dayanan adil, dürüst, sorumlu, ilkeli siyaset hemen her kesimin beklentisi ve arzusu hâline gelmiştir.[1]

Siyasal ahlâk açısından bir bunalımla, çıkmazla karşı karşıya kalınan günümüzde bu sorunun çözümüne yönelik farklı seçeneklerden bahsedilebilir. Kamu kurum ve kuruluşlarında ahlâka aykırı iş ve eylemlerin cezai yaptırıma tabi tutulması için yasal düzenlemelerin yapılması; çeşitli denetleme kurumlarının oluşturulması; başta siyasetçiler ve üst düzey yöneticiler olmak üzere tüm kamu görevlilerine ahlâki değerlerin önemi ve erdemler konusunda eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesi; eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra kitle iletişim araçlarının da gücünden yararlanılarak siyasal ahlâksızlık ve yozlaşma konusunda toplumsal bilincin oluşması için gayret gösterilmesi bu seçeneklerden bazılarıdır.[2]

Tüm bunların dışında, bilimsel çalışmalarda da siyasal ahlâk konusu üzerinde ısrarla durulması oldukça önemlidir. Zira konuyla ilgili bilimsel çalışmalar, entelektüel tartışmalar, kuram ve çözüm önerileri zamanla kamuoyunu etkileyebilir ve konu siyasetin gündemine gelebilir. Başka bir ifadeyle ahlâkı siyasetin ciddi bir sorunu olarak ele alan ve öneriler getiren bilimsel çalışmalar, konunun hem siyasetin hem de toplumun gündeminde kalmasını sağlayarak siyasal ahlâksızlıkla ya da yozlaşmayla mücadelede etkili bir seçenek olabilir. Günümüzde başta siyaset bilimi alanı olmak üzere, din, felsefe ve beşeri bilimler gibi birçok farklı disiplinlerde bu konu ile ilgili çalışmalar bulunmakla birlikte, çalışmaların sayısı henüz yeterli seviyede değildir. Bu durum, çalışmaların nicel görünümünün kolaylıkla

[1] Yolsuzlukla mücadelede dünyanın önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olan Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) 1995'ten bu yana her yıl, kamu sektöründeki yolsuzluğun küresel göstergesi hâline gelen Yolsuzluk Algı Endeksi'ni (Corruption Perceptions Index: CPI) yayımlamaktadır. CPI, dünya çapında 180 ülke ve bölgeyi kamu sektörü yolsuzluk seviyelerine göre sıralamakta ve 0 (yüksek düzeyde yolsuzluk) ila 100 (çok temiz) arasında puan vermektedir. 2022 Yolsuzluk Algı Endeksi, çoğu ülkenin yolsuzluğu durdurmakta başarısız olduğunu göstermektedir: "Küresel ortalama on yıldan fazla bir süredir değişmeden kaldı ve 100 üzerinden sadece 43 oldu. Ülkelerin üçte ikisinden fazlası 50'nin altında puan alırken, 26 ülke şimdiye kadarki en düşük puanlarına geriledi. Bazılarının ortak çabalarına ve güçlükle elde ettiği kazanımlara rağmen, 155 ülke 2012'den bu yana yolsuzlukla mücadelede önemli bir ilerleme kaydetmedi veya geriledi. (…) Her ülke farklı yolsuzluk sorunlarıyla karşı karşıya kalırken, bu yılki endeks dünya çapında devam eden durgunluğu ortaya koyuyor." (www.transparency.org, 2022). Tarihsel olarak, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerden daha fazla yolsuzluğa maruz kaldığı düşünülmüştür. Ancak bugünlerde yolsuzluk neredeyse tüm hükûmetler ve toplumlarda yaygındır (encyclopedia.uia.org, 2020). Bu bağlamda yolsuzluk yalnızca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sorunu değildir. Gelişmiş ülkelerde dahi yolsuzluk ve etik dışı uygulama örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla siyasette ahlâk/etik dışı uygulamalar ve yolsuzluk iddiaları birçok ülkede siyasi tartışmaların karakteristiğidir (encyclopedia.uia.org, 2021).

[2] Siyasal ahlâkın tesisi ve siyasal yozlaşmaların önlenmesine yönelik çeşitli çözüm önerileri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Aktan, 1994, s. 99-131).

incelenebildiği bibliyometrik analiz yöntemi ile net bir şekilde ortaya koyulabilmektedir.

Birçok farklı alanda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bibliyometrik analiz yöntemi, çalışmaların birçok farklı değişkenlerinin nicel olarak incelenmesini sağlamaktadır. Çalışmaların yayım yıllarını, türlerini belirlemesi açısından tanımlayıcı nitelik taşıyabileceği gibi yapılan bir çalışmanın kendisinden sonra gelen çalışmaları ne yönde etkilediğini ortaya koyabilmek için atıf analizi yapılmasını sağlaması ile değerlendirici nitelik taşıyabilmektedir (McBurney ve Novak, 2002, s. 40). Bu doğrultuda çalışmada, siyasal ahlâk ve siyasal etik ile ilgili çalışmaların uluslararası literatürdeki mevcut durumunun betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada; bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yalnızca Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında taranan, "political morality" (siyasal ahlâk) ve "political ethics" (siyasal etik) anahtar kelimeleri ile ilgili çalışmalara ilişkin veriler ortaya koyulmuştur. Tarama sonucunda çalışmalara yönelik; yıl, alan, tür, yayım dili, en çok çalışma veren ülkeler ve siyaset bilimi alanında yayımlanan çalışmalar gibi temel hususlar belirlenmiş, bu hususların görselleştirilmesinde, tablolar ve bir yazılım programı (VOSviwer) aracılığıyla görsel haritalama tekniğinden faydalanılmıştır.

Siyasal ahlâk/etik konusuna ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların sayısının az olduğu ve bu çalışmaların geleneksel literatür analizine dayalı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir (Bahadır ve Yılmaz, 2022; Cape, 2022; Çetinkaya, 2022; Özmen, 2022; Şimşek, 2022; Yılmaz, 2022; Schwartz, 2019; Sládeček, 2018). Bu kapsamda ulusal ve uluslararası literatür açısından siyasal ahlâk/etik konusunda bibliyometrik analiz yöntemine dayalı olarak bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, bibliyometrik analiz yönteminin kullanılması, belirlenen parametreler ve değerlendirmeler açısından diğer araştırmalardan farklı olarak özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilgili konunun uluslararası literatürdeki çalışmaların genel seyrini ortaya koyması açısından gelecek çalışmalar için yol gösterici olacağı, siyasal ahlâk/etik konusuna ilişkin farkındalığın artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ETİK Mİ AHLÂK MI ?

Etik sözcüğü (Alm. *ethik*) (Fr. *éthique*) (İng. *ethics*) Grekçe "ethos" köküne dayanmaktadır. Batı dillerinde ahlâk kavramına karşılık gelen *morality* (İng.), *moralité* (Fr.) veya *moralität* (Alm.) sözcükleri ise Latince "mos" kökünden türemiştir. Gerek "ethos/êthos" gerek "mos"; töre, gelenek, görenek, alışkanlık, huy, mizaç, karakter gibi anlamlara gelmektedir. Aynı şekilde Türkçedeki "ahlâk" sözcüğü de tamamen aynı anlamları taşıyan Arapça "hulk" kökünden türemiştir (Cevizci, 2015, s. 12; Özlem, 2015, s. 27). Dolayısıyla, etimolojik bir irdeleme, etik ve ahlâk sözcükleri arasında bir farklılık olmadığını, kavramların eş anlamlı olduğunu göstermektedir. Esasen

gündelik dilde de söz konusu kavramlar genellikle aynı anlamda kullanılmaktadır. Hâl böyle olmakla birlikte akademik çevrede, felsefî olarak, iki kavram arasında ayrım yapma konusunda bir eğilim olduğu görülmektedir.

Etik ile ahlâk arasındaki temel ayrım genellikle teori ile pratik bağlamında yapılmaktadır. Bu yaklaşıma göre etik, doğru-yanlış ya da iyi-kötü davranışın teorisi; ahlâk ise onun pratiği olarak görülmektedir. Bu temel yaklaşımdan hareketle ahlâk, belli bir toplumda, belli bir dönemde benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, iyi ve kötü şeklinde nitelenen davranış kurallarının tümü olarak tanımlanabilir (Akarsu, 2016, s. 18; Çotuksöken, 2006, s. 15). Buna karşılık etik, iyi ya da kötünün, doğru ya da yanlışın ne olduğunu araştıran; insanın takındığı tavırları çözümleyen, "Ne yapmalıyız?" sorusuna aranan yanıtları temellendiren; ahlâki yargıların statüsünü analiz eden; adalet, iyi, erdem gibi ahlâk normlarının temeline yerleştirilen kavramları ele alan bir bilgi alanıdır. Bu anlamda etik; ahlâki sorunlar ve yargılar hakkında felsefi bir düşünmedir. Kısacası, ahlâkı konu edinen bir felsefe dalıdır ve ahlâk felsefesine karşılık gelmektedir (Akarsu, 2016, s. 18; Çotuksöken, 2006, s. 15; Frankena, 2007, s. 20; Nuttall, 2011, s. 15; Selsam, 2021, s. 7-9; Yıldız, 2012, s. 25).

Bir felsefe dalı olarak etik, ahlâki sorunları çok genel, ilkesel ve soyut düzlemde tartışır. Böylece çeşitli kriterler belirler ve bunlara göre hangi amacın iyi amaç olarak bağlayıcı olabileceğini gösterir. Başka bir deyişle etik, iyinin ne olduğunu söylemez, iyi bir şeyin iyi olduğu hükmüne nasıl varıldığını söyler. Etik, tek tek eylemlere ilişkin ahlâki yargılarda bulunmaktan ziyade eylemlere ilişkin ahlâki yargıların nasıl oluştuklarını üst bakış düzeyinde çözümler (Pieper, 2012, s. 29-30). Bu açıdan etiğin görevi, yeni bir ahlâk üretmek ve kişilerden bu ahlâka uymalarını istemek değildir. Tam tersine etiğin görevi ahlâk üzerine konuşmak, "ahlâk" fenomenini araştırmaktır. Diğer bir ifadeyle etik, pratik bir etkinlik alanı olan ahlâkı, teorik bir araştırma konusu hâline getiren felsefe disiplinidir. Ancak etikçiler, ahlâk fenomenini ve farklı ahlâk görüşlerini değerlendirirken, şu veya bu ölçüde belli bir ahlâkın, tikel bir ahlâk görüşünün bakış ve değerlendiriş tarzından etkilenirler ve meseleye o gözle bakarlar. Hâl böyle olunca da etik ile ahlâk arasındaki sınırlar bulanıklaşır, kavramlar iç içe girer ve aralarında ayrım yapmak güçleşir (Özlem, 2015, s. 27-28).

Ayrıca her ne kadar etik, genellikle ahlâkı konu edinen bir felsefe dalı olarak kabul edilse de "etik" kavramının her zaman bu anlamda kullanılmadığını belirtmek gerekir. Kimi zaman tam olarak "ahlâk" sözcüğünün karşılığı olarak kimi zaman da bir bireyin/grubun ahlâki kodunu ya da normatif teorisini göstermek için kullanılır (Frankena, 2007, s. 20-22). Mesela bir eyleme yönelik olarak onun "etik bir davranış" olduğu ifade edilirken "etik" sözcüğü, "ahlâki" anlamında bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Burada "etik davranış" ya da "ahlâki davranış" ifadeleri, doğru ya da iyi davranışa işaret etmektedir.

Etik ile ahlâk arasında teori-pratik ayrımının dışında bir de evrensellik-göreceli açısından bir ayrım yapılmaktadır. Bu hususta genellikle ahlâkın göreceli olduğu, toplumdan topluma değiştiği savunulmaktadır. Bu görüşe göre ahlâk mevzubahis olduğunda, daha çok, belli bir ahlâka yani belli bir topluluğun ahlâkına işaret edilmektedir. Bu yönüyle ahlâk, davranışlarla ilgili olarak belli bir yerde, belli bir dönemde geçerli olan değer yargılarına karşılık gelmektedir. Değer yargıları ise toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Hatta değer yargıları, aynı topluluk içerisinde de zamanla değişebilir. Diğer bir ifadeyle aynı eylem, bir ahlâk tarafından iyi, diğeri tarafından kötü olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, aynı ahlâk aynı eyleme farklı zamanlarda hem iyi hem de kötü diyebilmektedir (Tepe, 1993, s. 292-293; 2004, s. 13; 2011, s. 14-15).

Ahlâkın bu göreceliliğine karşılık, etik ya da ahlâk felsefesinin evrensel olduğu savunulmaktadır. Düşünümsel bir faaliyet olan etiğin aynı zamanda evrensel değer ve ilkeler alanını oluşturduğu kabul edilmektedir (Cevizci, 2016, s. 17-18). Zira etik, konu edindiği alan ile ilgili, alanın yapısı izin verdiği ölçüde, doğru ve kesin bilgilere ulaşmaya çalışır. Bilgiler, toplumdan topluma değişmez. Bu bağlamda etik, çeşitli ahlâklardan bağımsız olarak, kişilerin eylemlerine ilişkindir. Kişilerce kurulan bir tür ilişkinin ve bu ilişkideki eylemin felsefî bilgisidir ve bu anlamda evrenseldir (Tepe, 2011, s. 15-16). Bilhassa mevzubahis meslek etiği (tıp etiği, sanat etiği, hukuk etiği, medya etiği vb.) olduğunda, ilgili meslek alanındaki ilkelerin bir evrensellik arayışı olduğu söylenebilir (Aydın, 2016, s. 8).

Etik ile ahlâk sözcüklerini birbirinin yerine karışık bir şekilde kullanan Singer'e (2015, s. 19) göre etiği, içinde yaşanılan topluma bağlı olarak değerlendirmek doğru değildir. Ahlâki yargılar öznel kanaatlerden ziyade evrensel bir akıl yürütme ve muhakemeye dayanmaktadır (2015, s. 25-34). Hakikaten bazı ahlâki/etik yargılar, normlar ya da ilkeler vardır ki diğerlerinden daha evrensel ve nesnel bir mahiyete sahiptir. Örneğin; "Yalan söylemek kötüdür.", "Doğruyu söylemek iyidir.", "Hırsızlık yapmak kötüdür.", "Yardımlaşmak iyidir.", "Öldürmek kötüdür." gibi ahlâki yargılar, her çağda ve her toplumda muteber görülmüş ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu gibi genel kabul görmüş, evrensel ve nesnel olduğu düşünülen yargıların dahi geçerli olmadığı bazı durumlar söz konusu olabilir. Evet, adam öldürmek kötüdür; ancak savaşta düşmanı öldürmek kahramanca bir davranış olarak görülür. Yardımlaşmak ilkesel olarak iyidir; ancak öğrencilerin sınav esnasında yardımlaşmamaları daha muteber bir davranış olacaktır. Zarar verme gayesiyle birini takip ettiğini açıkça anladığımız bir kimse, bize o kişiyi görüp görmediğimizi sorduğunda, görmemize rağmen "görmedim" diyerek yalan söylememiz, ahlâken kötü bir davranış olmayacaktır. Dolayısıyla en kabul görmüş ahlâki yargıların ve davranış kurallarının dahi her zaman geçerli, değişmez ve nesnel olduğunu söylemek güçtür.

Görüldüğü üzere, etik ve ahlâk kavramları iç içe geçmiştir. Kavramlar arasında genellikle teorilik-pratiklik ve görecelik-evrensellik bağlamında yapılmaya çalışılan ayrımlar, yeterince net bir şekilde ortaya koyulamamıştır. En kabul görmüş ayrımlar dahi bir ölçüde muğlak kalmıştır. Bu nedenle söz konusu kavramların kullanımları konusunda tutarlılık sağlanamamıştır. Akademik çevrede dahi kimileri aynı anlamda kullanmakta, kimileri de ilgili konudaki kullanım kolaylığına göre bir tercihte bulunabilmektedir. Örneğin, mevzubahis aile ya da toplumsa, "aile ahlâkı" ve "toplum ahlâkı" denilir; "aile etiği" ya da "toplum etiği" pek tercih edilmez. Buna karşılık ele alınan konu bir meslek alanına ilişkin olduğunda daha çok, "meslek etiği", "iş etiği", "medya etiği", "tıp etiği" gibi kullanımlarla karşılaşılmaktadır. Burada örneğin, "meslek etiği" yerine "meslek ahlâkı", "iş etiği" yerine "iş ahlâkı" demenin ilkinden bir farkı olduğunu söylemek güçtür.

Özellikle meslek insanları ve kuruluşları ahlâk yerine etik kavramını kullanarak kişisel ve toplumsal düzeydeki pratiklerin "nasıl olması" gerektiği hususunda temel birtakım kuralların belirlenmesini ve bu sayede bir nevi şablon oluşturulmasını hedefliyor olabilirler (Nalbantoğlu, 2010, s. 122). Başka bir deyişle, etiğin ahlâka kıyasla evrensel olduğu düşüncesiyle, ilgili meslek alanında genel geçer bazı kurallardan ya da ilkelerden söz edilmek istendiğinde daha çok "etik" kavramı tercih edilebilmektedir. Ancak ifade edildiği üzere, bu tercihler çok sağlam gerekçelere dayanmaktan ziyade kullanım alışkanlığı ve kolaylığından kaynaklanmaktadır.

2. SİYASAL AHLÂK/ETİK KAVRAMINA DAİR

Ahlâk ve etik kavramlarının kullanım çeşitliliği siyasetin ahlâki/etik boyutundan söz edilirken de karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta genellikle "siyasal ahlâk (political morality)" ve "siyasal etik (political ethics)" kavramları kullanılmaktadır. Ancak, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, bu kavramların işaret ettiği anlam da esasında aynıdır. Siyasal ahlâk/etik, siyaset-ahlâk/etik ilişkisinden hareketle temel ahlâk/etik ilkelerinin devlet yönetimine ve siyasete uyarlanması anlamına gelen bir uygulamalı etik alanıdır. Bu noktada kısaca siyaset ile ahlâk/etik ilişkisinden söz etmek yerinde olacaktır.

2.1. Siyaset ile Ahlâk/Etik İlişkisi

Siyaset, topluluk hâlinde birlikte yaşamanın olmazsa olmaz bir varlık koşulu ve insanı insan yapan temel unsurlardan birisidir. Antik Yunan'dan beri insanoğlu "Homo politicus" olarak adlandırılmıştır. İnsanın yaşadığı her yerde mutlaka yöneten-yönetilen ilişkisi vardır. Dolayısıyla siyasilik, insana özgü bir özelliktir (Güleç, 2004, s. 35). Siyasi varlıklar olarak insanlar kaynaklar ve diğer önceliklerle ilgili müzakere yoluyla bir anlaşmaya varabilirler. Bu anlamda siyaset, bir tür insan faaliyetidir; insanların yaptığı bir şeydir. Ancak burada, tek başına yapılan bir faaliyetten ziyade insanların birlikte yaptıkları faaliyetlere ve karşılıklı etkileşime işaret edilmektedir (MacKenzie, 2021, s. 13-14,16).

Siyasetin temelinde karşılıklı etkileşimin bulunması, her türlü etkileşimin siyasi olduğu anlamına gelmez. Siyaset ya da siyasi faaliyet daha çok, insanlar bir menfaat çatışmasında uzlaşmaya varmak zorunda kaldıklarında ortaya çıkar. Bu anlamda siyaset, anlaşmazlıkların mevcut olduğu ve başkalarına etki ettiği yerde anlaşmaya varmanın belli bir yöntemidir (MacKenzie, 2021, s. 13-14). Siyasetin tabiatına yönelik bu yaklaşımdan hareketle siyaset; kimin, neyi, ne zaman, nasıl elde edeceğine ilişkin bir faaliyet ya da karar verme süreci olarak tanımlanabilir (Lasswell, 1958). Diğer taraftan siyaseti, ortak yarar arayışı olarak düşünmek de mümkündür. Bu açıdan bakıldığında siyasi faaliyet, anlaşmazlık ve çatışmaları çözme faaliyeti olmaktan ziyade, ortak çıkarları olan grupları bir araya getirmenin bir yolu olarak görülmektedir. Bu yönüyle siyaset, anlaşmazlık üzerine değil, iş birliğine ve tüm yurttaşların katılabileceği iyi hayat arayışına dayalı bir faaliyettir ve müşterek bir hadisedir (MacKenzie, 2021, s. 15).

Bu bağlamda siyasete ilişkin üç temel nitelikten söz edilebilir. İlk olarak siyaset, insani bir eylemdir. İkinci olarak, farklı menfaatlerden kaynaklanan anlaşmazlık ve çatışmaların uygun bir şekilde çözülmesi sanatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak siyaset, kamusal yarar ve ortak iyi adına toplumda birlik, beraberlik ve düzeni sağlamanın bir aracıdır. Bu nitelikleri haiz bir kavram olarak siyaset, anlaşmazlık ve iş birliği olgularını bünyesinde barındıran insani bir faaliyet olarak tanımlanabilir.

Üç yönü itibarıyla da siyaset ile ahlâk/etik arasında bir irtibat olduğu söylenebilir. Siyaset, öncelikle, doğası gereği insani bir faaliyet olması hasebiyle etik bir içeriğe sahiptir. Zira siyaset, ahlâki tutumlarla donanmış insanlar tarafından yürütülen bir faaliyettir. Siyasi failler olarak insanlar, "iyi" olduğunu düşündükleri bir şeyi korumak, "kötü" olduğunu düşündükleri bir şeyi ise "iyi"ye doğru değiştirmek isteyeceklerdir. Dolayısıyla siyaset pratiğini oluşturan eylemler dizisi, daha genel bir düzeyde, iyi-kötü ayrımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normların bütünü olarak "ahlâk"ın bir parçası hâlinde görülebilir (Köker, 1993, s. 338; Bayram, 2013, s. 23). Kısacası siyaset "ahlâk yoğun" bir eylem alanıdır. Siyasal yaşamdaki tartışmaların ve uygulamaların çoğu ahlâksal çerçevede yapılır. Gerekçelendirmeler ahlâksal boyutta ele alınır. Mücadeleler ahlâksal platformda geçer (Alkan, 1993, s. 24). Bu açıdan felsefenin bütünsel bakışı çerçevesinde etik sorular, siyasal alan da dâhil tüm insani faaliyet alanlarını kuşatacak şekilde genişletilebilir (Bayram, 2013, s. 30).

Siyasetin, doğası itibarıyla, en önemli özelliklerinden birisinin temelinde çıkar çatışmalarının ve anlaşmazlıklarının bulunması olduğu belirtilmişti. Bu yönüyle siyaset; kimin, neyi, ne zaman ve nasıl alacağına ilişkin bir karar verme sürecine işaret etmektedir. Aktan'ın da ifade ettiği üzere siyasal karar alma süreci, "devletin siyasi ve ekonomik kararlarının alındığı mekanizma ve onun işleyişidir. Siyasal karar alma sürecinde kamusal mal ve hizmetler arz edilmektedir. Bu hizmetleri arz edenler, iktidar partisi

(hükûmet) ve bürokrasidir. Kamusal mal ve hizmetlere talepte bulunanlar ise seçmenlerdir." Seçmenler, siyasal süreçte taleplerini ya doğrudan oylamaya katılarak ya da çeşitli birlikler oluşturarak açıklar. Böylece siyasal süreçte dört temel aktör rol almaktadır: Siyasal partiler, bürokrasi, birlikler (baskı ve çıkar grupları) ve seçmenler. Siyasal ortamda seçmenler, kamusal mal ya da hizmetlerden elde edecekleri faydayı; siyasal partiler, yeniden seçilebilmek için oylarını; bürokrasi, makam ve prestij gibi olanaklarını koruyabilmek için bütçeyi; çıkar ve baskı grupları ise devletten elde edecekleri kazanç ya da rantları maksimize etmeye çalışır (Aktan, 1994, s. 18, 56).

İşte böyle bir siyasal ortamda siyasetçiler, insanların yaşamsal çıkarları hakkında kararlar veren kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların yaşamsal çıkarlarıyla böylesine doğrudan ilgili kararlar verilirken işin sonunda fiziksel mücadeleye, çatışmaya dönmesine mâni olabilmek için bu kararların çok sağlam bir haklılık temeline dayandırılması gerekmektedir. Zira bir toplumda, verilen kararların "haksız" olduğu yönünde kanaatler yaygınlaşırsa, orada siyasal yaşamı sürdürmek pek de mümkün olmayacaktır. Bu açıdan, siyasal kararların haklı ve adil olduğu ya da olmadığına dair ahlâk yargıları, siyasal ahlâkın en temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Alkan, 1993, s. 25).

Siyaset ile ahlâkın bir başka buluşma noktası, siyasetin amacı ve işlevi ile ilgilidir. İfade edildiği üzere, siyasetin doğasına ilişkin görüşlerden biri, siyasetin kamusal yarar ve ortak iyi adına toplumda iş birliği ve düzeni sağlamanın aracı olduğu yönündeydi. Bu yaklaşımın izleri Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Nitekim Aristoteles, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş olduğunu söylerken açıkça siyasetin bu amacına işaret etmektedir. Ona göre devlette amaçlanan iyilik, tüm insanların ortak iyiliği olan adalettir. En üstün erdem olan adalet, diğer erdemleri (bilgelik, yiğitlik, ölçülülük vs.) de beraberinde getirir ve böylece toplumda iyi yaşamayı yani mutluluğu temin eder. Dolayısıyla siyasetin amacı insanların ortak yararını, iyi yaşamayı ve nihai olarak mutluluğu gerçekleştirmektir (Aristoteles, 2014a; 2014b). Bu noktada ahlâkın amacının, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, insanları iyiliğe yöneltmek ve nihai olarak mutluluğa ulaştırmak olduğu kabul edilirse, siyasetin -ortak iyiyi gerçekleştirme amacı hasebiyle- tabii olarak ahlâkla iç içe olduğu söylenebilir.

Hakikaten siyaset, amaç ve işlevleri bakımından toplumun tümüyle ilgilidir. Ve bu yönüyle herhangi bir toplumsal kurumdan farklıdır. Örneğin ekonomi, toplumdaki üretim süreciyle; eğitim, toplumsallaşma süreciyle ilgili etkinlikleri barındırır. Siyaset ise toplumdaki tüm kurumların işleyişinden sorumludur. Toplumun bütün kurumlarını bir arada tutma, eşgüdümlerini sağlama, onları geleceğe doğru yönlendirme sorumluluğu taşır. Bu kapsayıcı niteliğiyle, enflasyondan kalkınma hızına, güvenlikten ailenin korunmasına, eğitimin kalitesinden fuhuş ve uyuşturucu ile mücadeleye kadar hemen her şey siyasetin etkinlik alanına girer. Tüm bu alanlardaki politikaların birer hedefi vardır. Siyasetçilerin tercihlerine göre tamamen farklı hedefler de

benimsenebilirdi. Burada bir hedefin yerine diğerinin benimsenmesinin temelinde tamamen ahlâksal bir seçim söz konusudur (Alkan, 1993, s. 110-111). Daha açık bir ifadeyle, ahlâksal açıdan "iyi" ve toplumun yararına olduğu için ailenin korunması amacı güdülür. Ya da ahlâksal açıdan "kötü" olduğu için fuhuş ve uyuşturucu ile mücadele edilir. Tek tek "iyi" olduğu için benimsenen ya da "kötü" olduğu için yadsınan bu siyasal tercihlerin temel gayesi, ortak iyi adına toplumsal düzeni sağlamak, toplumda huzur ve mutluluğu temin etmektir. Bu anlamda siyasetin temel hedeflerinin esasında ahlâksal seçimlere dayandığı söylenebilir.

2.2. Siyasal Ahlâk/Etik Kavramı

Toplumsal ilişkileri düzenleme işlevi gören ahlâk ile toplumsal bir kurum olarak siyaset arasında, doğaları gereği, kaçınılmaz bir ilişki vardır. Bu yüzden, eğer bir aile ahlâkından, toplum ahlâkından, meslek ahlâkından, iş ahlâkından, ticaret ahlâkından söz edilebiliyorsa -siyasete ilişkin tüm olumsuz önyargılara rağmen- bir siyaset ahlâkı ya da siyasal ahlâktan da söz edilebilir, hatta edilmelidir. Bu noktada, siyasal ahlâk/etik kavramına ilişkin birkaç tanıma ayrıca yer vermek yararlı olacaktır.

Turan'a (1993, s. 315) göre siyasal ahlâk "Devlet ve ülke yönetiminde yönetenlerin ve yönetilenlerin uygulamaları, uymaları gereken kurallar, ilkeler, yöntemler" demektir. Şenel (1993, s. 258) ise siyasal ahlâkı, "Siyasal farklılaşmayla (yöneten-yönetilen farklılaşmasıyla) ilgili yapıların, kurumların, rollerin, düşüncelerin ve eylemlerin; toplumsal yaşamın olanaklı, uyumlu, olumlu, verimli sür(m)esini sağlayacağı düşünülen normlar" şeklinde tanımlamaktadır.

Wall, siyasal ahlâkı, siyasal etkileşimle ilgili tüm ahlâki değerlendirmeleri ifade eden bir kavram olarak ele almaktadır. Ona göre bu değerlendirmelerin içinde adalet ve meşruiyetin yanı sıra hakkaniyet, eşitlik, mütekabiliyet ve liyakat gibi hususlar yer almaktadır. Başka bir deyişle, siyasal ahlâk, devlet görevlisinin siyasi olarak bir tercihte bulunması gerektiği koşullarda veya siyasi olarak yapması gereken herhangi bir şeyde ahlâken ne yapması gerektiğini ifade eder (Wall, 2013, s. 482). Bu yönüyle siyasal ahlâk esasen siyasî aktörlerin tutum ve davranışlarıyla ilgilidir; siyasî faaliyetlerde ahlâken nasıl davranılması gerektiğini içerir.

Siyasal etiğin (political ethics) bazen siyasal ahlâk (political morality) ya da kamu etiği (public ethics) olarak adlandırıldığını ifade eden Thompson (2018), Wall'ın tanımına benzer şekilde, siyasal etiği "siyasal eylem hakkında ahlâki yargılarda bulunma pratiği ve bu pratiğin incelenmesi" şeklinde tanımlamaktadır. Thompson, siyasal etiği iki kola ayırmaktadır: süreç/görev etiği ve politika etiği. Süreç ya da görev etiği kamu görevlilerine, onların kullandıkları yöntemlere ve faaliyet gösterdikleri kurumlara odaklanırken, politika etiğinin odağında hükûmetlerin yaptığı politikalar ve yasalar hakkındaki yargılar vardır.

Siyasal ahlâkı, siyasi ilkelerin normatif temeli ile ilgili bir kavram olarak ele alan Sládeček'e (2018, s. 401-402) göre de söz konusu kavram birden çok anlamı içinde barındırabilmekte ve farklı konulara atıfta bulunabilmektedir. İlk olarak siyasal ahlâk, belirli politika ve programların ahlâkına atıfta bulunur. Burada hükûmet politikalarının yasallığının yanı sıra meşruiyeti ve normatif gerekçelendirmeyi içermesi gerektiğine vurgu vardır. İkinci anlamda, siyasi ahlâk, yurttaşlığın ahlâki temeli, yani demokratik bir toplulukta toplumsal iş birliğini gerçekleştirmek için farklı sosyal grupların üyeleri için gerekli olan etik özellikler veya erdemlerle ilgilidir. Kavramın üçüncü anlamı, siyasal kurumların normatif önemi ve işlevleriyle ilgilidir. Bu anlamıyla siyasal ahlâk, kurumların meşruiyet kazanabilmesi için adil ve tarafsız bir şekilde, yerleşmiş usullere göre oluşturulması gerektiğine atıfta bulunur.

Devlet yönetiminde yani insan topluluğunun yönetiminde uyulması gereken yasal kuralların yanı sıra birtakım ahlâk kuralları olduğunu da ifade eden Aktan'a (1994, s. 17-18) göre siyasal ahlâk "Siyasette ya da devlet yönetiminde yer alması gereken ya da beklenilen değer yargıları ve normlar" anlamına gelmektedir. Daha geniş bir anlamda "Siyasal ahlâk, siyasal karar alma sürecinde geçerli olan (ya da geçerli olması beklenilen) değer yargılarının, örf ve adetlerin, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütününü ifade etmektedir." Siyasal karar alma sürecinde baş aktörler iktidar partisi (hükûmet) ve bürokrasidir. Dolayısıyla, siyasal ahlâk, esasında, "siyasetçilerin ve bürokratların kamusal karar ve uygulamalarda uymaları gereken ahlâki kurallara" işaret etmektedir. Bununla birlikte siyasal sürecin diğer aktörleri olan seçmenler ile çıkar ve baskı grupları için de çeşitli ahlâki norm ve ölçülerden söz edilebilmektedir. Bu bağlamda, tüm bu kesimlerin ahlâki değer yargıları, bir bütün hâlinde siyasal ahlâkı oluşturmaktadır (1994, s. 10, 18).

Siyasal etiği devletin etik sorumluluğuyla ilgili temel bir kavram olarak ele alan Yılmaz (2022, s. 16), özellikle adalet, devletin toplumdaki temel rolleri, dayanışma, yardımlaşma, kalkınma desteği, vergi politikaları, siyasetçilerin bütünlüğü gibi konuların siyasal etiğin ilgi alanına girdiğini belirtmektedir. Özmen'e (2022, s. 57, 60) göre ise siyasal etik, "Siyasetçilerin/iktidarı ellerinde bulunduranların karar alma süreci ve faaliyetlerine rehberlik eden ilke ve standartlardır." Bu kapsamda siyasilerin karar ve politikalarında siyasal etiğe uymaları, yani adalet, eşitlik, bilgelik, titizlik gibi kişisel erdemlere riayet etmeleri ve ulaşacakları sonucun sorumluluğunu üstlenmeleri beklenmektedir

Bu noktada Weber'in siyasal etiğe karşılık kullandığı "sorumluluk etiği" kavramından söz etmek yerinde olacaktır. Weber "anlayış (inanç/tutum/kanaat) etiği" ve "sorumluluk etiği" şeklinde iki tür etikten bahsetmektedir. Anlayış etiği, davranışları eylemin amacına göre değerlendiren, eylemden sonra ortaya çıkan sonuçlara aldırış etmeyen deontolojik etiğe karşılık gelir. Sorumluluk etiği ise insanın eyleminin

sonuçlarının hesabını vermesini zorunlu gören teleolojik etiği içerir. Anlayış etiğinde önemli olan kişinin niyetidir; iyiyi amaçlayan bir eylem kötü sonuçlara yol açsa bile bundan sorumlu olmaz. Weber'in siyasal etiğe karşılık kullandığı sorumluluk etiğinde ise siyasetçi eylemlerinin sonuçlarının sorumlusu sayılır. Bu yüzden karar alırken sonuçlarını önceden kestirebilmelidir. Bununla birlikte Weber'e göre anlayış ve sorumluluk etiği birbiri için salt karşıt değil, birbirinin tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla anlayış ve sorumluluk etiğini bütüncül bir şekilde kendisinde bağdaştıran siyasetçi ideal etik siyaseti gerçekleştirebilir (Weber, 2017, s. 77-89). Bu bakımdan siyasal etik, hem amaçların hem de sonuçların etiği olması gerekir. Bu yüzden devlet adamlarının, hatta vatandaşların eylemde bulunurken ahlâki bir anlayışla, yani sonuçlarını dikkate alarak uygulanacak belirli ilkelerle işe başlamaları gerekir (Hoffman, 1988, s. 18).

Bu bağlamda, genel olarak bakıldığında, siyasal ahlâk/etik esasında siyasette "olması gerekene" işaret eden, normatif özellikte bir kavramdır. Devlet yönetiminde yani siyasette var olması gereken ve uyulması beklenen ahlâk kuralları ve ilkelerini ifade eder. Bu çerçevede iyi bir devlet düzeninin temel ilke, kural ve kurumlarının neler olması gerektiği; siyasi programların, stratejilerin, politikaların amaçlarının ne olması ve bu amaçlara hangi araçlarla ulaşılması gerektiği; toplumsal yaşamın her alanında geçerli olan ahlâk kurallarının siyasette de geçerli olup olmadığı; eğer geçerliyse başta siyasetçiler olmak üzere siyasal karar alma mekanizmasında rol oynayan aktörlerin uyması gereken ahlâk kurallarının neler olduğu gibi meseleler siyasal ahlâk/etik alanına girer.

Siyasetin ahlâki/etik boyutuna ilişkin meseleler teorik olarak düşünce tarihi boyunca tartışılmıştır. Pratikte de tarih boyunca hemen her toplumda siyasal ahlâk/etik ile ilgili sorunlar yaşanmıştır Ancak son zamanlarda siyasal ahlâk/etik, kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve medyanın artan rolünün de etkisiyle, kamuoyunda çok daha fazla ilgi çeken ve tartışılan bir mesele olmaya başlamıştır. Özellikle siyasal karar alıcıların toplumun ortak çıkarı yerine kendi özel çıkarlarını sağlama gayesiyle hareket ettikleri, yeterince dürüst ve sorumlu davranmadıkları yönünde yaygınlaşan kanaatler siyasete ve siyasetçilere duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Rüşvet, zimmet, irtikap, adam kayırmacılık gibi etik dışı davranışların artışıyla kendini gösteren siyasal ahlâksızlık ya da yozlaşmanın eğitimde, sağlıkta, bilimde, ekonomide, medyada, iş dünyasında kısaca toplumsal yaşamın her alanında ve kurumunda, hatta bizatihi toplumun kendisinde de ahlâki bozulmaya, değer aşınmasına ve yozlaşmaya sebep olduğu düşünülmektedir.

Genel olarak siyasette etik dışı uygulamalar ve yolsuzluk, uzun süre az gelişmiş ülkelere özgü bir sorun olarak algılanmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerde, özellikle 1970'li yıllarda ortaya çıkan büyük skandallar ve yolsuzluklar, konunun küresel bir nitelik taşıdığını göstermiştir. Bu yıllardan sonra yerel ve küresel kamuoyu dikkatini yolsuzluklarla ilgili sorunların

çeşitli boyutları üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte etik konusu tartışmaların merkezine yerleşmiştir (Eryılmaz, 2008, s. 1).

Küresel çapta yaşanan söz konusu sorunlar, siyasette ahlâkın/etiğin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ahlâk/etik, kamu gücünün yanlış veya kamu yararına aykırı kullanılmasının önüne geçen kontrol ve denge noktalarından biridir. Bu, devlete ve kurumlarına karşı güven oluşturma noktasında oldukça önemlidir. Kamu güveni sağlıklı bir demokrasinin önemli bir sütunudur. Kamunun siyasete olan güvensizliği seçmenlerin kayıtsızlığına ve siyasete olan ilginin azalmasına sebep olabilir. Siyasette ahlâk/etik dışı davranışlar parlamenterler tarafından sunulan temsilciliğin kalitesinin azalmasına sebep olur. Bu da demokrasiye büyük darbe vurur. Siyasette ahlâk/etik dışı faaliyetler hukuk sistemine olan güveni de azaltmaktadır. Nihayetinde de bireylerin tüm alanlarda kuralları çiğneme eğilimlerini güçlendirmektedir (Yüksel, 2010, s. 41-42).

Siyasette ahlâk/etik dışı faaliyetler ekonomik açıdan da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ekonomik etkinliği azaltırken, ekonomik kalkınmayı da engellemektedir. Devletin kamusal ihtiyaçları karşılamasındaki etkinliğini düşürmektedir. Sosyal ve ekonomik kurumların verimli ve etkin bir şekilde çalışmasını engellemektedir. Kaynak dağılımını bozucu etkilerde bulunmaktadır. Ayrıca yolsuzluklar ile kamu politikaları özel amaçlar doğrultusunda saptırılmaktadır. Bu saptırıcı uygulamalar; kamu yararı, eşitlik, adalet gibi devletin işlevlerinde yer alması gereken ilkeleri zedelemektedir. Tüm bunların sonucunda vatandaşlar düzene ve yönetime güvensizlik duymaktadır. Bu da siyasal bunalımları ve toplumsal kargaşaları beraberinde getirebilmektedir (Yüksel, 2010, s. 42- 4). Bu tür zararlı sonuçlara toplumların katlanmaması için siyasal karar alıcılar, temel ahlâki/etik değerlere bağlı kalmalı, vatandaşlara adaletli bir biçimde yaklaşmalı, faaliyetleri konusunda kamuya hesap vermelidir. Bu konuda bize etik yasa ve kodları yardımcı olmaktadır. Bunlar, vatandaşların devlete olan güvenlerini artırırken, yasama sürecine olumlu katkılar sağlar (Thompson, 1987, s. 96-122).

Bu yüzden son yıllarda daha çok artan sayıda ülke, başta siyasetçiler ve yöneticiler olmak üzere tüm kamu görevlilerini ahlâki/etik davranışlara teşvik etmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yaparak yasa, kod ve kılavuz ilkeler yürürlüğe koymaktadır. Bu kodlar ve kılavuz ilkeler genellikle doğruluk, dürüstlük, adalet, kamu yararı, saydamlık, hesap verebilirlik, tarafsızlık, liyakat gibi hemen her toplumda muteber görülen temel ahlâki/etik değerleri içermektedir. Dolayısıyla günümüzde siyasal ahlâksızlıkla, etik dışı uygulamalarla mücadele konusunda evrensel bir anlayışın oluşmaya başladığı söylenebilir (Yüksel, 2010, s. 89-119).

Daha önce de ifade edildiği üzere, akademik çevrelerde de siyasette ahlâkın ve etik değerlerin önemini vurgulayan çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların henüz yeterli sayıya ulaştığını ve yeterince ilgi çektiğini söylemek güçtür. Bu anlamda siyasal ahlâka/etiğe ilişkin literatürün herhangi başka bir meslek ahlâkına/etiğine nispetle çok daha

az gelişmiş olduğu söylenebilir.[3] Bu durum, siyasette ahlâkın/etiğin uygulanabilir olduğuna dair şüpheciliğin devam ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Çalışmanın bu kısmına kadar geleneksel literatür analizine dayalı olarak, etik ve ahlâk kavramlarının aynı nitelikte oldukları üzerinde durularak, siyasal ahlâk/etik kavramına dair siyaset ve ahlâk/etik ilişkisi temelleri üzerinden kavramsal çerçeve çizilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısmında ise, uluslararası literatürde siyasal ahlâk/etik konulu çalışmaların nicel olarak makro ölçekte görünümünün ortaya koyulabilmesi için çalışmanın odak noktasını oluşturan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3. YÖNTEM

Son yıllarda, bilgi durumunun özelliklerini, gelişimini ve ortaya çıkan eğilimleri görselleştirmek için çeşitli profesyonel alanlarda bibliyometrik analiz yönteminin uygulanmaya başladığı görülmektedir. Bibliyometrik analiz yöntemi ile kitapların, makalelerin veya diğer çeşitli yayınların nicel bir analizi yapılmaktadır (Kuzior ve Sira, 2022, s. 4). Bu yöntem, büyük hacimli bilimsel verileri incelemek ve analiz etmek için yaygın olarak kullanılmakta ve dergi atıfları arasındaki birbirine bağlılığı kavramayı, mevcut veya yükselen bir araştırma konusu açısından güncel durumu özetlemeyi sağlamaktadır (Donthu vd., 2021, s. 1).

Bu çalışmada da geçmişten günümüze siyasal ahlâk/etik kavramına ilişkin mevcut durumun, genel ve güncel görünümünün ortaya koyulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, yaşamın her alanına işaret eden ahlâkın/etiğin siyasal alanın da ayrılmaz, önemli bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle, "siyasal ahlâk/etik" konusu ile ilgili literatürde ne kadar çalışmanın yer aldığı, bu çalışmaların daha çok hangi alanlarda yayımlandığı ve en çok hangi kavramlarla ilişkilendirildiklerinin ortaya koyulabilmesi için bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin gerçekleştirilebilmesi için veri seti sağlayan Web of Science Core Collection (WoS), Scopus, Google Scholar, Pubmed, Microsoft Academic, Dimensions, EmBase, Sringgerlink (Cobo vd., 2011, 1382; Moral -Munoz vd., 2020) gibi bibliyometrik veri tabanları arasından en çok tercih edilen WoS veri tabanı kullanılmıştır.

[3] WoS veri tabanında 26.04.2023 tarihi itibarıyla tarama yapıldığında; meslek etiği ile ilgili 4.144; iş etiği ile ilgili 16.873; tıp etiği ile ilgili 16.267 ve medya etiği ile ilgili 1.059 çalışmanın yayımlandığı görülmektedir. Ayrıca meslek ahlâkı ile ilgili 45; iş ahlâkı ile ilgili 30; tıp ahlâkı ile ilgili 43 ve medya ahlâkı ile ilgili 31 çalışmaya ulaşılmıştır. İlgili alanlardaki toplam çalışma sayıları, üçüncü bölümde ortaya koyulduğu üzere siyasal ahlâk/etik ile ilgili çalışma sayılarından daha fazladır. Ayrıca çalışmalarda "etik" ile ilgili kullanımın, "ahlâk" kavramına oranla daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bu durum da, daha önce ifade edildiği üzere, ele alınan konu bir meslek alanına ilişkin olduğunda daha çok "etik" kavramının tercih edildiğinin bir göstergesi niteliğindedir.

Araştırma kapsamında WoS veri tabanında herhangi bir filtreleme yapılmadan arama kısmında konu başlığına, "ethics" (etik), "political ethics" (siyasal etik), "politics and ethics" (siyaset ve etik), "politics and morality" (siyaset ve ahlâk) ve "political morality" (siyasal ahlâk) anahtar kelimeleri ile 18.02.2023 tarihi itibarıyla taramalar gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak "ahlâk" (morality) kavramı ile akademik çalışmalar içerisinde toplamda 34 bin 898 çalışmanın, "ethics"(etik) kavramı ile 273 bin 280 çalışmanın yayımlandığı tespit edilmiştir. Ardından çalışmanın ana temasına uygun olarak siyasal ahlâk ve siyasal etik konuları ile ilişkili bulunan kavramlara yönelik taramalar gerçekleştirilmiştir. "Political ethics" taraması ile 477 yayına, "politics and ethics" taraması ile 463 yayına, "politics and morality" taraması ile 185 yayına ve son olarak "political morality" taraması ile 305 çalışmaya erişim sağlanmıştır.

Son olarak ise araştırmaya konu olan çalışmaların genel görünümünün ortaya koyulabilmesi amacıyla 2023[4] yılında yayımlanan çalışmalar, tarama kapsamı dışında tutulmuştur. Bu kapsamda siyasal ahlâk ile ilgili 304; siyasal etik ile ilgili 477 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalara yönelik temel kısıtlamalar getirilerek, aşağıda yer verilen sorulara yanıtlar aranmıştır:

- WoS veri tabanında siyasal ahlâk ve siyasal etik anahtar kelimesi ile taranan çalışmaların 2012-2022 yılları arasında dağılımı nasıldır?
- WoS veri tabanında siyasal ahlâk ve siyasal etik anahtar kelimesi ile taranan çalışmaların alan dağılımı nasıldır?
- WoS veri tabanında siyasal ahlâk ve siyasal etik konulu çalışmaların yayın türleri ve yayım dilleri nelerdir?
- WoS veri tabanında siyasal ahlâk ve siyasal etik konusu ile ilgili en çok çalışma ortaya koyan ülkelerin sıralaması nasıldır?
- WoS veri tabanında siyaset bilimi alanında siyasal ahlâk ve siyasal etik konulu çalışmaların oranı ve atıf durumları nasıldır?

Çalışmada yukarıda ifade edilen sorulara yanıt aranmasının yanı sıra siyasal ahlâk ve siyasal etik ile ilgili anahtar kelimelerin sosyal ağ haritasının ortaya koyulması amacıyla VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Bilimsel haritalama analizinin yapılabilmesi için bazı genel amaçlara yönelik geliştirilen Pajek, Gephi veya UCINET gibi yazılımlar kullanılabilirken, spesifik bilimsel haritalama için de CoPalRed, Science of Science ya da VOSviewer gibi bazı yazılımlar kullanılabilmektedir (Cobo vd., 2012, s. 1609). Dergiler, araştırmacılar veya bireysel yayınlar için bibliyometrik ağları oluşturma ve görselleştirmede kullanılan, yaygın yazılım araçlarından biri olan VOSviewer programı ile çalışmalardan tespit edilen önemli kavramlar aracılığıyla ortak eşzamanlı ağların haritası oluşturulabilmekte ve görselleştirilebilmektedir (Van Eck ve Waltman, 2020).

[4] 2023 yılının tamamlanmamış olması nedeniyle, 2023 yılında yayımlanan çalışmaların genel görünümümün ortaya koyulamayacağından bu yıl kapsam dışı bırakılmıştır.

3.1. Bulgular ve Değerlendirme

Siyasal ahlâk ve siyasal etik ile ilgili WoS veri tabanında yayımlanan çalışmalar, 18.02.2023 tarihi itibarıyla incelenmiştir. Yukarıda ortaya koyulduğu üzere, esasında aynı anlam içeriklerine sahip olan bu kavramlara ilişkin farklı kullanım tercihleri söz konusudur. Bu nedenle WoS veri tabanının arama kısmında "political morality" (siyasal ahlâk) ve "political ethics" (siyasal etik) kavramlarına ilişkin ayrı ayrı taramalar gerçekleştirilmiştir. Bu taramalar sonucunda siyasal ahlâk ile ilgili çalışmaların 1981 yılından itibaren, siyasal etik ile ilgili çalışmaların 1975 yılından itibaren yayımlanmaya başladığı tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze yapılan çalışmaların oranları genel bir bakışla incelendiğinde, çalışma sayılarının artış veya azalış şeklinde sistematik olarak ilerlemediği ve sayılarının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu durumun, literatürde önemli bir boşluğa işaret ettiği ifade edilebilir.

İnceleme sonucunda elde edilen bulgular, çalışma sorularının cevaplandırılmasına yönelik olarak çalışmaların yıl, alan dağılımları, türleri, en çok çalışma veren ülkeler, yayın dilleri ve siyaset bilimi alanında yayımlanan çalışmaların dağılımı şeklinde tablolarla gösterilmiş ve bazı bulgular VOSviwer programı ile haritalandırılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de WoS veri tabanında taranan "siyasal ahlâk" ve "siyasal etik" ile ilgili çalışmaların güncel bir dönem aralığını yansıtması düşüncesi ile yalnızca 2012-2022 yılları arasındaki sayısal olarak dağılımına ve toplam çalışmalar içerisindeki yüzdelik oranlarına yer verilmektedir:

Tablo 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	*Siyasal Ahlâk*		*Siyasal Etik*	
	Çalışma Sayısı	*Oran*	*Çalışma Sayısı*	*Oran*
2022	11	3,6	16	3,3
2021	13	4,3	12	2,5
2020	18	5,9	11	2,3
2019	31	10,2	25	5,2
2018	10	3,3	28	5,8
2017	24	7,8	17	3,5
2016	13	4,2	23	4,8
2015	10	3,2	14	2,9
2014	15	4,9	17	3,5
2013	11	3,6	17	3,5
2012	8	2,6	21	4,4
Toplam	164		201	

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

"Siyasal ahlâk" ile ilgili WoS veri tabanında 1981-2012 yılları arasında toplam 140 çalışma yayımlandığı görülmektedir. 1981 yılında 4 yayın ile

başlayan çalışmaların sayısı, 1995 yılında ancak iki katına çıkarak 8 çalışmaya ulaşmış; süreç içerisinde artış ve azalışların yaşanması ile 2012 yılında da 8 çalışma yayımlanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, 2012-2022 yılları arasında ise 164 çalışma yayımlanmıştır. En fazla çalışma sayısına 2019 yılında 31 çalışma ile ulaşılmış ise de, 2022 yılına kadar çalışma sayılarında azalışların devam ettiği ifade edilebilir.

"Siyasal etik" ile ilgili ise ilk çalışmanın WoS veri tabanında 1975 yılında yayımlandığı görülmektedir. 1975 yılında 3 çalışma ile başlanmış; 2012 yılına kadar toplam 275 çalışma, 2012-2022 yılları arasında 201 çalışma yayımlanmıştır. En fazla çalışma sayısına 2008 yılında 52 çalışma ile ulaşılmıştır. 2022 yılına kadar çalışma sayılarında ciddi azalış yaşandığı görülmektedir. Bu doğrultuda uluslararası literatür açısından yukarıda yer verilen çalışma sayılarının yeterli olmadığı ifade edilebilir.

Tablo 2. Çalışmaların Alanlara Göre Dağılımı

Çalışma Alanları	*Siyasal Ahlâk*		*Siyasal Etik*	
	Çalışma Sayısı	*Oran %*	*Çalışma Sayısı*	*Oran %*
Beşeri Bilimler	8	2,6	-	-
Din	20	6,5	104	21,8
Eğitim Araştırmaları	8	2,6	19	3,9
Etik	32	10,5	67	14
Felsefe	85	27,9	101	21,1
Hukuk	60	19,7	-	-
İnterdisiplinler Sosyal Bilimler	18	5,9	21	4,4
Siyaset Bilimi	86	28,2	113	23,6
Sosyoloji	10	3,2	17	3,5
Tarih	30	9,8	23	4,8
Kamu Yönetimi	-	-	18	3,7
Uluslararası İlişkiler	-	-	23	4,8
Toplam	357		506	

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de, WoS'da tüm yıllar itibarıyla yayımlanan "siyasal ahlâk" ve "siyasal etik" ile ilgili çalışmaların alan dağılımı sıralamasına ilişkin olarak, sıralamada ilk 12'de bulunan alanlar gösterilmektedir. Alanların dağılımı incelendiğinde, siyasal ahlâk konusu ile en fazla siyaset bilimi alanında (86 yayın, %28,2) ve siyasal etik konusu ile yine en fazla siyaset bilimi alanında (113 yayın, %23,6) çalışmaların yayımlandığı görülmektedir. Siyaset bilimi alanını siyasal ahlâk konusunda, felsefe (85 yayın , %27,9), hukuk (60, yayın %19,7) ve etik alanı (32 yayın, %10,5) takip etmekte iken; siyasal etik konusunda din (104 yayın, %21,8), felsefe (101 yayın, %21,1) ve etik (67 yayın, %14) alanı gelmektedir. Bu alanlarla birlikte ekonomi, işletme, edebi incelemeler, sağlık politikası hizmetleri, tıp etiği ve multidisiplinler psikoloji

alanlarında çalışmaların yayımlandığı tespit edilmiştir. Siyasal ahlâk ile ilgili kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler alanında; siyasal etik ile ilgili beşeri bilimler ve hukuk alanında çalışmaların yayımlanmadığı görülmektedir.

Yukarıda da yer verildiği üzere, siyasal ahlâk/etik konusu geçmişten günümüze sosyal bilimlerin birçok farklı disiplininde araştırılmakta ancak belirtilen çalışma sayıları, bu konuya gerekli ilginin şu aşamada gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Her iki kavram açısından da bakıldığında Tablo 2'de görüldüğü üzere, ilk olarak WoS veri tabanında elde edilen sayıdan daha fazla çalışma sayısının bulunması, bir çalışmanın diğer alanla da ilişkili olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 3. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı	*Siyasal Ahlâk*		*Siyasal Etik*	
	Çalışma Sayısı	*Oran %*	*Çalışma Sayısı*	*Oran %*
Makale	197	64,8	302	63,3
Kitap İncelemesi	83	27,3	124	25,9
Kitap Bölümü	37	12,1	65	13,6
Editoryal malzeme	9	2,9	18	3,77
Bildiri	7	2,3	23	4,8
Gözden geçirilmiş makale	7	1,3	3	0,6
Erken Erişim	4	1,3	6	1,25
Kitap	3	0,9	4	0,89
Toplam	357		545	

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te, WoS veri tabanında çalışma türleri içerisinde büyük çoğunluğun makale türünde olduğu görülmektedir. Siyasal ahlâkla ilgili 197 ve siyasal etikle ilgili 302 çalışma, makale türünde ortaya koyulmuştur. Makale türünün ardından ise en çok kitap incelemesi türünde çalışmalar yapılmıştır. Niceliksel olarak diğer türlere göre kitap türünde çalışma sayısının çok az olması ise dikkat çekici niteliktedir. WoS veri tabanında arama sonucunda siyasal ahlâk ile ilgili 304 çalışma, siyasal etikle ilgili 477 çalışma bulunmasına rağmen; Tablo 3'te gösterildiği üzere tüm türler kapsamında çalışma sayılarının fazla olması, aynı çalışma konularının kitap incelemesi veya kitap bölümü türünde yer alıyor olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Tablo 4. En Çok Çalışma Veren Ülkelerin Sıralaması

Ülkeler	*Siyasal Ahlâk*		*Siyasal Etik*	
	Çalışma Sayısı	*Oran %*	*Çalışma Sayısı*	*Oran %*
ABD	104	34,2	146	30,6
Almanya	10	3,2	25	5,2
Avusturalya	14	4,6	6	1,25
Brezilya	8	2,6	2	0,4
Çin	5	1,6	29	6
Fransa	5	1,6	8	1,6
Hollanda	6	1,9	-	-
İngiltere	43	14,1	47	9,8
İsrail	13	4,2	3	0,2
Kanada	17	5,5	34	7,1

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te yer verilen en çok çalışma veren ülkeler sıralamasında ilk 10'da yer alan ülkeler incelendiğinde, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne (OECD) üye olan ülkelerin yer aldığı görülmektedir. Ülkeler sıralamasında her iki kavram açısından da Amerika Birleşik Devletleri[5] 104 çalışma ile ilk sırada yer almaktadır. Bu sayı (104) tüm çalışmaların %30'undan fazlasını oluşturmaktadır. Her iki kavram açısından ABD'den sonra İngiltere ve Kanada gelmektedir. Türkiye'den ise siyasal ahlâk konusunda 1[6] çalışma yayımlandığı tespit edilmiştir.

VOSviewer programında bu alanda en çok iş birliği yapan ülkelerin ağ haritası oluşturulurken, ülkelerin en az doküman sayısı 3 ve atıf sayısı 2 olarak seçilmiştir. Bunun sonucunda 63 ülkeden 23'ü eşik değeri karşılamıştır.

[5] Çalışmaların ülkelere göre sıralamasında, birçok konu açısından WoS veri tabanında yapılan araştırma sonucunda ABD, genellikle birinci sırada yer almaktadır. 01.03.2023 tarihinde yapılan tarama sonucuna göre örneğin; etik konusu ile 7328 çalışma (%37,3); ahlâk konusu ile 11,753 çalışma (%33,7); siyaset konusu ile 229,287 (%29,0) ve yoksulluk konusu ile 48 bin 411 çalışma (%37,0) ile ABD birinci sırada yer almaktadır.

[6] Hülya Kasapoğlu Çengel, (2020), "Türk Kültüründe 'Akıl' ve 'Bilgi' Üzerine Öğütler: Balasagunlu Yûsuf'tan Semeyli Abay'a" , *Milli Folklor,* 16, 184-197.

Harita 1. Ortak-Yazar Analizi Ülkeler Bağlamında Ağ Haritası

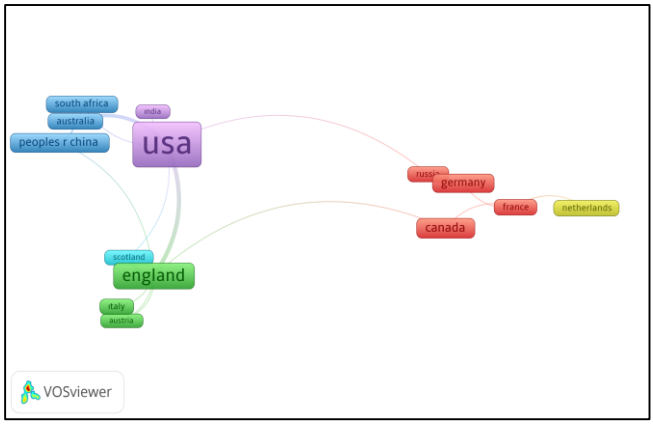

Harita 1'de en fazla iş birliği yapan ülkelerin 6 küme oluşturdukları görülmektedir. Kırmızı renkli birinci kümede "Kanada"; yeşil renkli ikinci kümede "İngiltere"; mavi renkli üçüncü kümede "Çin"; sarı renkli dördüncü kümede "Hollanda"; mor renkli beşinci kümede "Amerika" ve altıncı kümede "İskoçya"nın siyasal ahlâk/siyasal etik konulu çalışmalarda en fazla iş birliği yapan ülkeler oldukları tespit edilmiştir. Ağ haritasında ABD ve İngiltere'nin en büyük kutucuk ile gösterilmesi ve aralarındaki çizgilerin kalın olması ise en çok iş birliği yapan ülkeler olduklarını ifade etmektedir.

Harita 2. Üniversitelerin/Kurumların Ağ Haritası

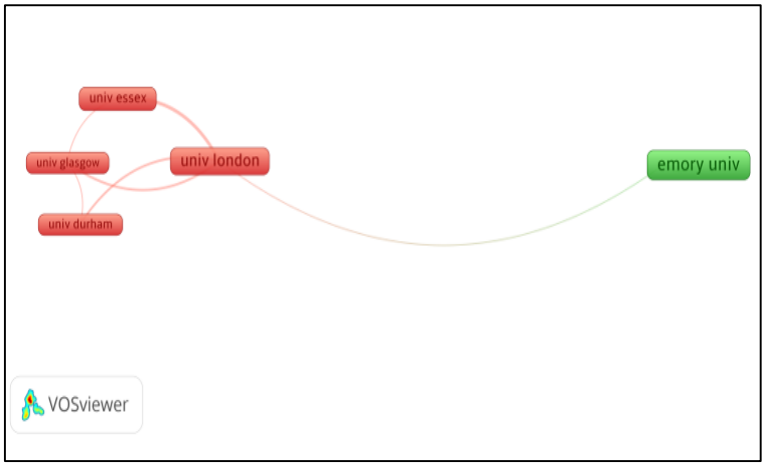

Üniversiteler arası ilişkinin ağ haritası oluşturulurken bir kurumun minimum doküman sayısı "3" ve kurumun minimum atıf sayısı "2" olarak seçilmiştir. 461 üniversitenin 36'sı bu eşik değerleri karşılamıştır. Harita 2'de en fazla iş birliği yapan üniversitelerin toplam iki küme oluşturduğu görülmektedir. Kırmızı renk ile gösterilen birinci kümede "Unix Landon", ve

ikinci yeşil kümede ise "Emory Unix" bağlantı gücü yüksek olan üniversiteler olarak yer almaktadır. Ancak görüldüğü üzere üniversiteler arasındaki ilişki çok az gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Çalışmaların Yayım Dili

Yayım Dili	*Siyasal Ahlâk Çalışma Sayısı*	*Siyasal Etik Çalışma Sayısı*
İngilizce	249	363
Rusça	9	9
Fransızca	8	12
İspanyolca	8	18
Almanca	7	35
Portekizce	5	-
Çince	-	21

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te yer verildiği üzere, siyasal ahlâk ile ilgili 249 çalışma ve siyasal etik konusu ile ilgili 363 çalışmanın İngilizce dilinde yayımlandığı görülmektedir. Her iki kavram açısından WoS veri tabanında Felemenkçe, İtalyanca, Litvanca, Slovence ve Polonca dillerinde de çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca siyasal ahlâk ile ilgili Türkiye'den Türkçe yayımlanmış 1 çalışma bulunmakta iken, siyasal etik ile ilgili Türkçe yayımlanan çalışma bulunmamaktadır. Yayın yapan ülkelerin kendi dillerini tercih ettikleri görülmekle birlikte, literatürde yer alan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde yayım dilleri sıralamasında İngilizcenin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu noktada ifade edilmesi gereken bir husus ise, farklı dillerde yayımlanan çalışmaların özetleri İngilizce yazıldığı için veri tabanında taranabilmektedir.

Tablo 6. Siyaset Bilimi Alanında Yayımlanan Siyasal Ahlâk /Etik Konulu Çalışmaların En çok Atıf Alma Durumuna Göre Sıralamaları

	Çalışmanın Başlığı	*Yazarlar*	*Yayın Yılı*	*Atıf*
Siyasal Ahlâk Konulu Çalışmalar	Political morality of the late scholastics: civic life, war and conscience	Schwartz, D.	2019	7
	Political morality and the authority of tradition	Wall, S.	2016	5
	Respect for reasonable cultural diversity as a principle of political morality	Maclure, J.	2010	3
	Torture and Political Morality	Kleinig, J.	2007	3
Siyasal Etik Konulu Çalışmalar	The challenge of multiculturalism in political ethics	Gutmann, A.	1993	83
	Confucian political ethics	Bell, D.A.	2008	35

	Aristotle, epicurus, morgenthau and the political ethıcs of the lesser evil	Molloy, S.	2009	25
	Paradoxes of political ethics	Parrish, J.M.	2007	24

Kaynak: Web of Science veri tabanı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da siyasal ahlâk ve siyasal etik konularına ilişkin en çok atıf alma durumlarına göre siyaset biliminde yayımlanan çalışmalar gösterilmektedir. WoS veri tabanında tüm yıllar itibarıyla yalnızca siyaset bilimi alanında yayımlanan siyasal ahlâk konulu çalışmalara yönelik arama yapıldığında 86 tane çalışmanın yayımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüm yıllar itibarıyla bu alanda yayımlanan çalışmaların atıf alma durumları incelendiğinde ise; 1981-2009 yılları arasında yayımlanan çalışmaların atıf almadığı, 2009 yılından itibaren ise çalışmaların atıf almaya başladığı görülmüştür. Literatürde siyasal ahlâk konusunun hangi açılardan ele alındığının ortaya koyulması açısından, çalışma kapsamında yer alan siyaset bilimi alanındaki bazı çalışmalara atıf alma sıralamalarına göre aşağıda kısaca yer verilmektedir:

- *Schwartz* tarafından 2019 yılında yayımlanan "Political morality of the late scholastics: civic life, war and conscience" adlı çalışmada; Avrupa'da Barok ve Erken Modern dönemlerinde, barış ve savaş zamanlarında, siyasi yaşamla ilgili çok çeşitli ahlâki sorular tartışılmaktadır. "Seçmenlere rüşvet vermek caiz midir? Vergi kaçırma ahlâki olarak haklı gösterilebilir mi? Sanatçıların ahlâki görevleri nelerdir? Haksız olduğuna inanılan bir savaşta savaşmak kabul edilebilir mi? Devleti kurtarmak gerekirse masumları düşmana teslim edebilir miyiz?" gibi birçok soru çerçevesinde, geç skolastik dönemin uygulamalı ahlâki düşüncesinin dinamik ve tartışmalı doğası ele alınmaktadır.
- *Wall* tarafından 2016 yılında yayımlanan "Political morality and the authority of tradition" adlı çalışmada siyasi geleneğin otoritesi açıklanarak, insanların kendi kaderini tayin hakkı ile siyasi toplumların kendi kaderini tayinine dikkat çekilerek, aralarındaki paralellikler ortaya koyulmaktadır. Çalışmada siyasal ahlâkın geçmişe bağımlı olması, politik muhafazakârlığın önemli ve ihmal edilmiş bir gerçeği olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Yazarın 2013 yılında yayımlanan "Political morality and constitutional settlements" adlı çalışmasında ise siyasal ahlâk; özne veya devlet görevlisi sıfatıyla, kişinin kendini içinde bulduğu koşullarda siyasi olarak tercih etmesi veya siyasi olarak yapması gereken her şey düşünüldüğünde ahlâki olarak ne yapması gerektiği şeklinde açıklanmakta ve bu çerçevede değerlendirmelerde bulunulmaktadır.
- *Kleinig* tarafından 2007 yılında yayımlanan "Torture and political morality" adlı çalışmada 11 Eylül olayları sonrasında yapılan işkencelerin doğası incelenerek, resmi işkencenin ahlâki olup

olmadığı ve işkenceye dair etik olarak kabul edilebilir bir politikaların geliştirilip geliştirilemeyeceği tartışılmaktadır.

Siyasal etik konulu çalışmalara yönelik WoS veri tabanında arama yapıldığında ise 113 tane çalışmanın yayımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu alanda yayımlanan siyasal ahlâk konulu çalışmaların atıf alma durumları incelendiğinde ise; 1975-1988 yılları arasında yayımlanan çalışmaların atıf almadığı, 1988 yılından itibaren çalışmaların atıf almaya başlaması ile birlikte, 2005 yılından itibaren atıf sayılarında da artışların yaşandığı görülmüştür. Çalışma kapsamında bu konuda yer alan siyaset bilimi alanındaki bazı çalışmalara, atıf alma sırlamalarına göre aşağıda kısaca yer verilmektedir:

- *Gutmann* tarafından 1993 yılında yayımlanan "The challenge of multiculturalism in political ethics" adlı çalışmada siyasi etikte çokkültürlülüğün kurucu meydan okumasına odaklanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle farklı kültürel grupların görünüşte çelişen standartlarının ışığında sosyal adalet standartlarının nasıl ayırt edileceği konusu tartışılmaktadır.
- *Bell* tarafından 2008 yılında yayımlanan "Confucian political ethics" adlı çalışmada, Konfüçyüsçü ahlâki ve politik düşüncenin önemi vurgulanarak Konfüçyüsçü siyasi etiğin çağdaş sosyal meselelerle olan ilişkisi; sivil toplum, hükümet, bölgesel sınırlar ve etik çoğulculuk üzerinden anlatılmaktadır. Konfüçyüs teorilerinin günümüzün uluslararası sisteminden pek de farklı olmayan bir bağlamda nasıl formüle edildiği ve daha barışçıl bir küresel toplum elde edilmesine nasıl yardımcı olabilecekleri vurgulanmaktadır.
- *Molloy* tarafından 2009 yılında yayımlanan "Aristotle, Epicurus, Morgenthau and the political ethics of the lesser evil" adlı çalışmada J. Morgenthau'nun ahlâk terosinin ana temalarından biri olan "kötünün iyisi" (ehven-i şer/lesser evil) kavramı ele alınmaktadır. Morgenthau, "ehven-i şer"i, siyaset ve ahlâk arasındaki ilişki hakkında düşünme kapasitesini kaybetmiş bir modernite bağlamına yerleştirmekte, sevgi ve gücün varoluşsal talepleriyle yüzleşmenin önemini vurgulamaktadır. Molloy, makalesinde, kötülüğün her yerde bulunmasına rağmen, daha az kötünün (kötünün iyisi/ehven-i şer) varlığının, ahlâki siyaset olasılığını salt çıkarcılığın ötesine yükselten basiret ve ölçülülük gibi siyasi erdemlerin gelişmesine yol açtığını savunmaktadır.
- *Parrish* tarafından 2007 yılında yayımlanan "Paradoxes of political ethics" adlı çalışmada politik sorumluluğun katı gerçeklerinin, etik yaşamın taleplerini nasıl şekillendirdiği ve kısıtlandırdığı üzerinde durulmaktadır. Kamusal yaşamdaki "kirli eller" sorununun temelinde bu sorunun yattığı düşünülmektedir. Ona göre siyasal gücü kullananlar genellikle, ahlâka aykırı sayılacak şekillerde hareket etmeleri gerektiğini hissederler. Hatta paradoksal olarak bazen

öldürme ya da yalan söyleme gibi eylemleri yapmamanın ya da bunlara göz yummamanın ahlâksızlık olacağını düşünürler. Parrish, bu önemli felsefi sorunun antik Yunan'dan aydınlanma yoluyla nasıl ortaya çıkıp geliştiğini anlatmaktadır.

WoS veri tabanında, çalışmalarda geçen anahtar kavram niteliğini taşıyan kelimelerin tespiti için, 1259 anahtar kelime arasından en az 5 kere tekrar edilmiş, 23 kavram bulunmuştur. Kavramların kullanılma sıklığı ve ilişkiselliği en yüksek 21 kavram, Tablo 7'de ve ağ haritasında (Harita 3) gösterilmektedir.

Tablo 7. Siyasal Ahlâk ve Siyasal Etik Konulu Çalışmaların Anahtar Kelime Oluşumu

No	Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	No.	Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı
1	political ethics (siyasal etik)	76	12	morality (ahlâk)	6
2	ethics (etik)	36	13	Machiavelli	6
3	political morality (siyasal ahlâk)	24	14	dirthy hands (kirli eller)	6
4	politics (siyaset)	19	15	political theology (siyasal teoloji)	6
5	democracy (demokrasi)	19	16	political theory (siyasal teori)	6
6	liberalism (liberalizm)	16	17	Augustine	5
7	human rights (insan hakları)	11	18	freedom (özgürlük)	5
8	justice (adalet)	10	19	political realism (siyasal gerçeklik)	5
9	responsibilty (sorumluluk)	9	20	rights (haklar)	5
10	political philosophy (siyaset felsefesi)	8	21	corruption (yolsuzluk)	5
11	solidarity (dayanışma)	6			

Kaynak: VOSviwer programının, seçilen anahtar kelimeleri doğrulama ekranından yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hâkim araştırma konularının ve anahtar kelimelerin birbirleri ile olan ilişkileri, ortak kelime analizi sayesinde harita ile görselleştirilebilmektedir (Bağış, 2021, s. 107). Bu doğrultuda ortak kelime analizi *yazar anahtar kelimeleri* bağlamında aşağıda Harita 3'te gösterilmektedir.

Harita 3. Siyasal Ahlâk ve Siyasal Etik Konulu Çalışmaların Ortak Kelime Analizi Yazar Anahtar Kelimeleri Bağlamında Ağ Haritası

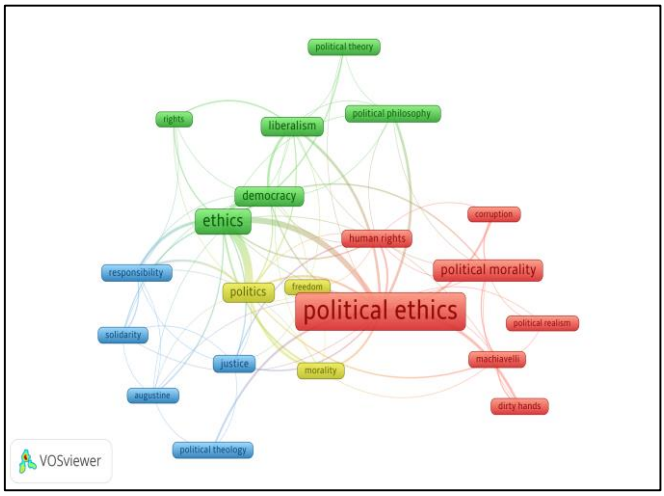

Haritadaki anahtar kelimeleri birbirine bağlayan çizgiler, iki anahtar kelime arasındaki oluşum bağlantısını göstermektedir. İki anahtar kelime arasında yer alan çizgilerin kalınlık ve incelik durumları ise kavramlar arasındaki bağıntının güçlü ve zayıf olma durumlarını ifade etmektedir (Chen vd., 2016). Bu açıdan bakıldığında Harita 3; ethics, political ethics ve politics kavramları arasında bağlantıların güçlü olduğunu göstermektedir. Haritada yer alan kutucukların büyüklüğü anahtar kelimelerin kullanılma sıklığını göstermektedir. Program tarafından oluşturulan analiz sonucunda 21 öğe ile mavi, sarı, kırmızı ve yeşil renklerin temsil ettiği 4 küme oluşmuştur. (Harita 3 ve Tablo 7). Kümeler incelendiğinde birinci kırmızı küme; analizin merkezinde yer almakta ve siyasal ahlâk/etik araştırmalarının çoğunluğunu temsil etmektedir. İkinci yeşil küme, demokrasi ve insan hakları ilişkisi bağlamında siyasal ahlâk/etik konularını temsil etmektedir. Üçüncü mavi kümenin, adalet ve sorumluluk tartışmalarına odaklanan çalışmaları gösterdiği ifade edilebilir. Dördüncü sarı küme ise; sorumluluk, ahlâk ve siyaset kavramlarının daha fazla kullanıldığı araştırmaları göstermektedir.

Harita 4. Siyasal Ahlâk ve Siyasal Etik Konulu Çalışmaların Ortak Kelime Analizi Yazar Anahtar Kelimeleri Bağlamında Yoğunluk Haritası

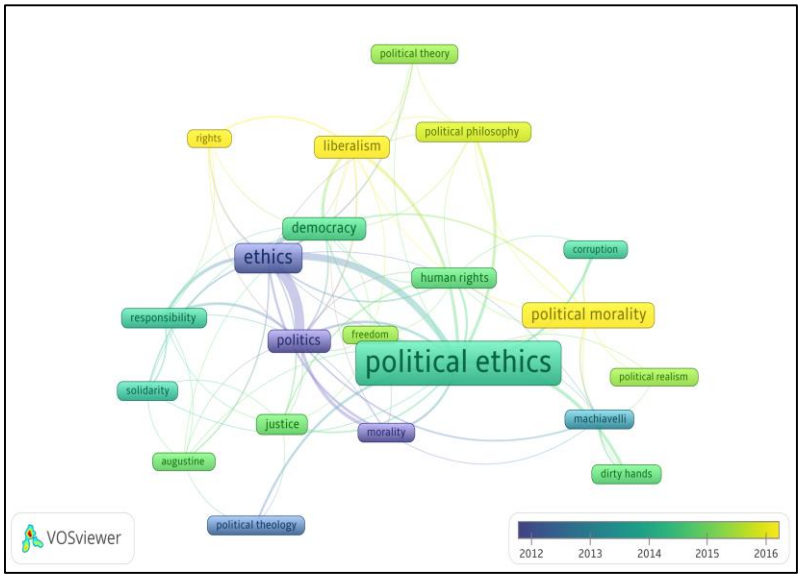

Harita 4, yıllara göre yoğunluk haritası incelendiğinde ise bu alandaki güncel çalışma konularının, haritada sarı renk ile gösterilen political morality (siyasal ahlâk), liberalism (liberalizm) ve right (hak) anahtar kelimelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Literatürde ahlâk ve etik kavramlarının aynı anlamlara geldiği ya da farklı anlamlara sahip iki ayrı alana işaret ettiği yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Bu kavramların farklılıkları genel olarak teorilik-pratiklik ve görecelik-evrensellik bağlamında ortaya koyulmaya çalışılmış ancak bu ayrımlara netlik kazandırılamamıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde siyasal ahlâk/etik kavramlarına dair yapılan incelemelerde de bu durumun yansıması görülmüştür. Farklı kullanımlar ve çeşitli tanımlar bulunmakla birlikte siyasal ahlâk/etik genel olarak, siyaset-ahlâk/etik ilişkisinden hareketle, temel ahlâk/etik ilkelerinin devlet yönetimine ve siyasete uyarlanması anlamına gelen bir uygulamalı etik alanı olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ahlâk ile etik ve siyasal ahlâk ile siyasal etik kavramlarının aynı nitelikleri taşıdıkları vurgusu yapılmakla birlikte, siyasal ahlâk/etik konusunun uluslararası literatürdeki gelişim seyrinin ve mevcut durumunun ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda özellikle uluslararası literatür açsından bibliyometrik analiz yöntemine dayalı olarak WoS indeksinde tarama yapıldığında, tüm yıllar itibarıyla etik ve ahlâk kavramları ile ilgili farklı akademik alanlarda

çalışmaların yapıldığı ve çalışma sayılarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak "political morality" (1981-2022 yılları arasında 304 çalışma) ve "political ethics" (1975-2022 yılları arasında 477 çalışma) anahtar kelimeleri ile ilgili ulaşılan toplam 781 çalışma sayısı, bu konu üzerinde ciddi araştırmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu kavramlar açısından geçmişten günümüze çalışma sayılarında önemli bir artış yaşanmadığı, özellikle siyasal ahlâk konusunda 2009 yılında, siyasal etik konusunda 2008 yılında en fazla çalışma sayısına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ardından çalışma sayılarının artışa geçmesi 2017- 2019 yılları arasında yaşanmış ise de, son dönemlerde 2019- 2022 yılları arasında yine çalışma sayılarında azalış yaşandığı görülmektedir.

Araştırma sonucunda siyasal ahlâk/etik konusunda sosyal bilimlerin içerisinde yer alan birçok alt disiplinlerde çalışmaların yayımlandığı görülmüştür. Özellikle tüm alanlar içerisinde siyasal ahlâk kavramı ile ilgili 86 (%28,2) ve siyasal etik kavramı ile ilgili 113 (%23,6) çalışmayla, ilk sırada siyaset biliminin yer aldığı görülmüştür. Çalışma türleri kapsamında, siyasal ahlâk ile ilgili 197 (%64,8) ve siyasal etik ile ilgili 302 (%63,3) çalışmanın, en çok makalede türünde yayımlandığı tespit edilmiştir. Her iki kavram açısından da ülkeler bağlamında en fazla çalışmanın %30'luk oran ile ABD tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'den yapılan çalışma sayısının 1 olması ise yine dikkat çekici noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu konudaki çalışmaların yayım diline bakıldığında ise %70'in üzerinde bir oranla en fazla İngilizce olduğu saptanmıştır. Genel görünüm açısından çalışma sayılarına ilişkin elde edilen bulgular, toplumsal ve siyasal yaşamın önemli bir sorun alanı olan siyasal ahlâk/etik konusuna literatürde gereken önemin verilmediğini ortaya koymaktadır.

Ağ haritaları kapsamında çalışma alanında iş birliği içerisinde olan ülkeler sıralamasında ABD ve İngiltere'nin güçlü bağlantılara sahip olduğu tespit edilmiştir. Üniversiteler arası ilişkinin çok az gerçekleştiği ve Unix Landon ve Emory Unix'in bağlantı gücü yüksek üniversiteler olduğu belirlenmiştir. Anahtar kelime analizi sonucunda ise çalışmalarda geçen anahtar kavram niteliğini taşıyan 1259 anahtar kelime arasından en az 5 kere tekrar eden 23 kavram arasından ilişkiselliği en yüksek 21 kavram bulunmuştur. Ağ haritasında bu kavramlar arasında en çok "etik", "siyasal etik" ve "siyaset" kavramları arasında güçlü bağlantıların olduğu görülmüştür. Bu alandaki güncel çalışma konularının ise "siyasal ahlâk", "liberalizm" ve "hak" anahtar kelimeleriyle ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmada yalnızca WoS veri tabanının tercih edilmesi, çalışmanın kapsamı ile birlikte sınırlılığını oluşturmaktadır. WoS veri tabanı, en çok tercih edilen ve diğer veri tabanlarına göre kapsamı en geniş olan bir veri tabanı olmasına rağmen, konu ile ilgili tüm çalışmaları kapsamamaktadır. Bu nedenle daha makro düzeyde ve kapsamlı bir görünümün ortaya koyulabilmesi açısından yapılacak çalışmalar için Scopus ve diğer veri tabanlarının da çalışma kapsamına dâhil edilmesi önerilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Erol Şimşek %50, Fatma Nalbant %50

Teşekkür Beyanı: Yayın sürecinde katkısı olan hakemlere ve editör kuruluna teşekkür ederiz.

Etik Onay: Bu makale, etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Erol Şimşek %50, Fatma Nalbant %50

Acknowledgement: We thank the referees and editorial board who contributed to the publishing process.

Ethics Approval: This study does not contain research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Akarsu, B. (2016). *Felsefe terimleri sözlüğü.* 15. Baskı, İnkılâp Kitabevi.

Aktan, C. C. (1994). *Temiz toplum ve temiz siyaset.* T Yayınları.

Alkan, T. (1993). Siyasal ahlak. T. Alkan (Yay. Haz.), *Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık* içinde (s. 16-246). Bilgi Yayınevi.

Aristoteles. (2014a). *Politika.* M. Tunçay (Çev.), 16. Basım, Remzi Kitabevi.

Aristoteles. (2014b). *Nikomakhos'a etik.* Z. Özcan (Çev.), Sentez Yayıncılık.

Aydın, İ. (2016). *Yönetsel, mesleki ve örgütsel etik.* 7. Baskı, Pegem Akademi.

Bağış, M. (2021). Bibliyometrik araştırmalarda kullanılan başlıca analiz teknikleri. O. Öztürk ve G. Gürler (Ed.), *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz* içinde (s. 97-109). Nobel Bilimsel Eserler.

Bahadır, M. & Yılmaz, N. (2022). Siyaset ve etik kuramlar ilintisi üzerine bir değerlendirme. *Düşünce Dünyasında Türkiz, 61*, 31-56.

Bayram, A. K. (2013). Etik, ahlak ve siyasal değerler. C. Vatandaş (Ed.), *Bilim ve Ahlak* içinde (s.13-33). Açılım Kitap.

Bell, D. A. (2008). Confucian political ethics. *Journal of Chinese Philosophy, 36*(1), 177-180. https://doi.org/10.1111/j.1540-6253.2008.01510.x

Cape J. R. W. (2022). Ethics and the orator: The ciceronian tradition of political morality. *Spring, 25*(1), 144-147.

Cevizci, A. (2015). *Etik-ahlak felsefesi.* 2. Baskı, Say Yayınları.

Cevizci, A. (2016). *Uygulamalı etik.* 2. Baskı, Say Yayınları.

Chen, X., Chen, J., Wu, D., Xie, Y. & Li, J. (2016). Mapping the research trends by co-word analysis based on keywords from funded Project. *Procedia Computer Science, 91*, 547– 555. https://doi.org/10.1016/j.procs.2016.07.140

Cobo, M. J., Herrera, A. G. L., Viedma, E. H. & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 62*(7), 1382-1402. https://doi.org/10.1002/asi.21525

Cobo, M. J., Herrera, A. G. L., Viedma, E. H. & Herrera, F. (2012). SciMAT: A new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 63*(8), 1609-30. https://doi.org/10.1002/asi.22688

Çengel, H. K. (2020). Türk kültüründe "akıl" ve "bilgi" üzerine öğütler: Balasagunlu Yûsuf'tan Semeyli Abay'a. *Milli Folklor,* 16, 184-197.

Çetinkaya, S. B. (2022). Antik Yunan'dan aydınlanmaya batı düşünce tarihinde siyasî etik. *Düşünce Dünyasında Türkiz,* 61, 81-123.

Çotuksöken, B. (2006). Etik nedir?. B. Çotuksöken (Ed.), *Felsefe Söyleşileri III-IV* içinde (s. 13-17). Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research,* 133, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Eryılmaz, B. (2008). Etik kültürü geliştirmek. *Türk İdare Dergisi*, 459, 1–12.

Frankena, W. (2007). *Etik.* A. Aydın (Çev.), İmge Kitabevi.

Gutmann, A. (1993). The challenge of multiculturalism in political ethics. *Philosophy & Public Affairs, 22*(3), 171- 206.

Güleç, C. (2004). *Politik psikoloji penceresinden siyaset ahlâkı, kimlik ve laiklik.* Ümit Yayıncılık.

Hoffmann, S. (1988). *The political ethics of international relations,* Carnegie Council on Ethics and International Affairs.

Kant, I. (2021). *Ebedî barış üzerine felsefi bir tasarı*. C. Yeşilçayır (Çev.), 2. Baskı, Fol Yayınları.

Kleinig, J. (2007). Torture and political morality. I. Primoratz (Ed.), *Politics and Morality* içinde (s. 209- 227). Palgrave-Macmillan.

Köker, L. (1993), Modern demokrasinin çelişkileri açısından bilim-ahlak-siyaset ilişkileri üzerine bir deneme. T. Alkan (Yay. Haz.), *Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık* içinde (s.338-344). Bilgi Yayınevi.

Kuzior, A. & Sira, M. (2022). A bibliometric analysis of blockchain technology research using vosviewer. Sustainability, *14*(13), 8206, 1-15. https://doi.org/10.3390/su14138206

Lasswell, H. D. (1958). *Politics: Who gets what, when, how.* Meridian Books.

Machiavelli, N. (2015). *Prens.* N. Yeni (Çev.), Alfa Yayınları.

MacKenzie, I. (2021). *Siyaset nedir?*. U. Gezen (Çev.), Metropolis Yayıncılık.

Maclure, J. (2010). Respect for reasonable cultural diversity as a principle of political morality. Michel Seymour (Ed.), *The plural states of recognition* içinde (s.141- 142). Palgrave Macmillan.

McBurney, M. K. & Novak, P. L. (2002, 10 Aralık). What is bibliometrics and why should you care?, *Professional Communication Conference, IPCC Proceedings. IEEE International,*108-114.

Molloy, S. (2009). Aristotle, Epicurus, Morgenthau and the political ethics of the lesser evil. *Journal of International Political Theory, 5*(1), 94-112.

Moral-Muñoz, J. A., Viedma, E. H., Espejo, A.S. & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: an up-to-date review. *El Profesional De La Informa-Ción, 29*(1), 1-20. https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03

Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). *Yan yollar: Düşünce, bilgi, sanat.* İletişim Yayınları.

Nuttall, J. (2011). *Ahlâk üzerine tartışmalar: Etiğe giriş.* A. Yılmaz (Çev.), 2. Basım, Ayrıntı Yayınları.

Özlem, D. (2015). *Etik-ahlak felsefesi*. 2. Baskı, Notos Kitap.

Özmen, A. (2022). Siyasette etiğin imkânına yönelik bir tartışma. *Düşünce Dünyasında Türkiz,* 61, 57-80.

Parrish, J. M. (2007). *Paradoxes of political ethics: From dirty hands to the ınvisible hand.* Cambridge University Press.

Pieper, A. (2012). *Etiğe giriş.* V. Atayman ve G. Sezer (Çev.), 2. Basım, Ayrıntı Yayınları.

Platon. (2017). *Diyaloglar*. Remzi Kitabevi.

Platon. (2018). *Devlet*. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Schwartz, D. (2019). *The political morality of the late scholastics: Civic life*. War and Conscience, Cambridge University Press.

Selsam, H. (2021). *Etik: Yeni değerler ve ilerleme.* Dorlion Yayınları.

Singer, P. (2015). *Pratik etik.* N. Çatlı (Çev.), İthaki Yayınları.

Sládeček, M. (2018). Political morality and neutrality. *Philosophy and Society, 29*(3), 401-414. https://doi.org/10.2298/FID1803401S

Şenel, A. (1993). Siyasal ahlak kapsamı-açmazları-tipolojisi. T. Alkan (Yay. Haz.), *Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık,* 257-282, Bilgi Yayınevi.

Şimşek, E. (2022). *Orta çağ İslam düşüncesinde siyasal ahlâk*. Sonçağ Yayıncılık.

Tepe, H. (1993). Siyaset ahlakı ya da siyasetçinin ahlakı. T. Alkan (Yay. Haz.), *Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık* içinde (s. 290-296). Bilgi Yayınevi.

Tepe, H. (2004). Bir felsefe dalı olarak etik: 'Etik' kavramı, tarihçesi ve günümüzde etik. *Doğu Batı Dergisi, 1*(4), 3. Baskı, 11-27.

Tepe, H. (2011). *Etik ve metaetik*. 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu.

The Encyclopedia of World Problems & Human Potential. (2020, 4 Ekim). *Corruption.* 20.04.2023 tarihinde http://encyclopedia.uia.org/en/problem/134362 adresinden erişilmiştir.

The Encyclopedia of World Problems & Human Potential. (2021, 16 Ekim). *Unethical practices in politcs.* 20.04.2023 tarihinde http://encyclopedia.uia.org/en/problem/133164 adresinden erişilmiştir.

Thompson, D. F. (1987). *Political ethics and public office.* Harvard University Press.

Thompson, D. F. (2018). Political ethics. H. LaFollette (Ed.), *International Encyclopedia of Ethics* içinde (s. 1-8), Wiley- Blackwell.

Transparency International. *Corruption perceptions index-2022.* 20.04.2023 tarihinde https://www.transparency.org/en/cpi/2022 adresinden erişilmiştir.

Turan, Ş. (1993). Tarih boyunca siyasal ahlak. T. Alkan (Yay. Haz.), *Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık* içinde (s. 315-337). Bilgi Yayınevi.

Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2020). *VOSviewer manual version 1.6.16. univeristeit leiden.* 25.02.2023 tarihinde https:// www.vosviewer.com/download/f-33t2.pdf adresinden erişilmiştir.

Wall, S. (2013). Political morality and constitutional settlements. *Critical review of ınternational social and political philosophy, 16*(4), 481-499.

Wall, S. (2016). Political morality and the authority of tradition. *The Journal of Political Philosophy, 24*(2), 137-161. https://doi.org/10.1111/jopp.12058

Weber, M. (2017). *Meslek olarak siyaset.* L. Özşar (Çev.), Biblos Yayınları.

Yıldız, N. (2012). Etik ile ahlak ayırımı. Felsefe Arşivi, 35, 23-36.

Yılmaz, N. (2022). Siyasî etiğin önemi üzerine bir değerlendirme. *Düşünce Dünyasında Türkiz,* 61, 13-29.

Yüksel, C. (2010). *Siyasette etik*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Extended Abstract

Similar to any relationship between people, politics also has a moral/ethical dimension. Due to this inseparable relationship between morality/ethics and politics, it is possible to talk about a political morality/ethics. Political morality/ethics, in general, refers to the moral rules

and principles that should exist in state administration and politics, and are expected to be followed. In recent years, political morality/ethics has become an issue that attracts a lot of attention and is questioned by the public since complaints about the deterioration of social morality in general and political morality in particular have increased. In particular, the widespread belief that politicians act with the aim of providing their own private interests rather than the common interest of the society and that they do not act honestly and responsibly has led to a decrease in the trust in politics and politicians. It is thought that political immorality or corruption, which manifests itself with the increase of immoral/unethical behaviors such as bribery, embezzlement, extortion, and nepotism, causes moral deterioration, erosion of values and corruption in all areas and institutions of social life, and even in the society itself. Therefore, today, fair, honest, responsible and principled politics based on morality has become the expectation and desire of almost every segment.

Today, in the face of a crisis concerning political morality, it is crucial to emphasize the significance of political morality/ethics within scientific research for addressing this issue. Scientific studies, intellectual discussions, theories, and proposed solutions on the matter have the potential to shape public opinion over time and bring the issue to the forefront of politics. In other words, scientific studies that acknowledge morality as a pressing concern in politics and offer suggestions can serve as an effective means in combating political immorality or corruption, by keeping the topic on the agendas of both politics and society. Although a number of disciplines including religion, philosophy, and humanities have investigated this issue, the field of political science, in particular, still lacks a sufficient number of studies. This especially becomes obvious when employing bibliometric analysis, which allows for a quantitative assessment of the available research.

In this study, the aim was to present the current state and a comprehensive overview of the concept of political morality/ethics from past to present. With the understanding that morality/ethics permeate every aspect of life and hold significant importance within the political realm, the preferred method for this study is bibliometric analysis. This approach allows us to determine the number of studies available in the literature regarding "political morality/ethics," the fields in which these studies are predominantly published, and the concepts they are most closely associated with. The Web of Science (WoS) database, widely recognized and utilized among researchers, was employed for data collection and analysis.

As of February 18, 2023, searches were conducted in the WoS database, resulting in 304 studies related to political morality and 477 studies on political ethics. The total of 781 studies indicates the need for significant research on this subject. However, it is noteworthy that there hasn't been a substantial increase in the number of studies over time for these concepts. Specifically, the highest number of studies on political morality was observed in 2009, while for political ethics it was in 2008. Although there was an

increase in the number of studies between 2017 and 2019, recent periods have seen a decline in the number of studies from 2019 to 2022.

The findings demonstrated a significant existence of studies on political morality/ethics across various sub-disciplines within the social sciences. Particularly, political science emerged as the leading field, with 86 (28.2%) studies focusing on political morality and 113 (23.6%) studies on political ethics, surpassing other disciplines. Articles constituted the predominant study type, with 197 (64.8%) studies on political morality and 302 (63.3%) studies on political ethics published in this format. The United States accounted for the highest proportion of studies (30%) conducted on both concepts, while it is worth noting that Turkey contributed only one study. Language analysis revealed English as the prevailing choice, utilized in over 70% of the studies. The overall picture depicted by the findings suggests an inadequate emphasis on the crucial issue of political morality/ethics within the literature, considering its importance in shaping social and political life. The results underscored the need for further research and scholarly attention to shed light on this significant area, fostering a deeper understanding and contributing to the development of effective strategies and frameworks that promote ethical conduct in politics.

In the network maps, strong connections between the United States and England have been identified, indicating significant cooperation in the field of study. Additionally, the analysis reveals limited relationships between universities, with Unix Landon and Emory Unix standing out for their high connectivity. The keyword analysis, encompassing 1259 key concepts in the studies, identified the top 21 concepts with the highest correlation among the 23 concepts repeated at least 5 times. Notably, the network map highlights robust connections between the concepts of "ethics," "political ethics," and "politics." Furthermore, the analysis unveils that current research topics in this field are closely associated with keywords such as "political morality," "liberalism," and "rights." These findings offer valuable insights into the current landscape of study and shed light on the key themes and relationships within the field of political morality/ethics.

Although the WoS database is widely preferred and comprehensive in comparison to other databases, it does not encompass all the studies on the subject. Consequently, in this study, the limitation arises from solely relying on the WoS database and its scope. To obtain a more comprehensive perspective within the subject, future studies could benefit from including the Scopus and other databases. By expanding the scope to incorporate these additional databases, a broader range of research can be considered, leading to a more comprehensive understanding of the topic.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 194-230**

Makale Gönderim Tarihi: 31/05/2023 **Makale Kabul Tarihi: 17/08/2023**

KENDİNİ SABOTAJ ÜZERİNE YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Banu SAYINER*

Öz

Kişiler yaşamlarında başarmaları gereken görevlere yönelik başarısız olabilmektedirler. Bu başarısızlığın yaratacağı olumsuzluklara karşı bir strateji olarak kendini sabotaj davranışından yararlanarak başarısızlıklarını dışsallaştırma eğiliminde olmaktadırlar. Bireyin kendini sabote ettiğine yönelik yapılmış olan çalışmaların sadece psikoloji alanında değil eğitimden spora kadar birçok konuda yaygınlaştığı görülmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında lisansüstü tezlerde de giderek artan bir şekilde incelendiği gözlenmektedir. Bu araştırmada Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi kapsamında kendini sabotaj üzerine yazılmış olan tezlerin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kendini sabotaj ile ilgili yazılmış lisansüstü tezlerin; üniversite türü, il-üniversite adı, yıl, tez türü, danışman unvanı, enstitü, anabilim dalı, konu, sayfa sayısı, örneklem grubu ve anahtar kelime gibi değişkenler ele alınarak bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Bibliyometrik çalışmaların amaçları arasında yeni çalışmalara konu oluşturulmasında yardımcı olmak yer almaktadır. Tezlerde kullanılmış olan anahtar sözcükler kapsamında kendini sabotaj davranışı ile ilgili konulara yönelik eğilim belirlenmiştir. Araştırma sonucunda tezlere yönelik elde edilen bilgiler doğrultusunda kendini sabotaj konusuna yönelik bir bakış açısı oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, yapılan bu çalışmanın kendini sabotaj davranışı alanında çalışma yapmak isteyenler için yön vermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kendini Sabotaj, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler.*

THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON SELF-HANDICAPPING

Abstract

People may encounter situations in which they fail in the tasks they need to accomplish in their lives. They tend to externalize their failures by taking advantage of self-handicapping behavior as a strategy against the negativities that this failure will create. It is seen that the studies on the self- handicapping of the individual have become widespread not only in the field of psychology, but also in many subjects

*Psikolog Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, banusayiner@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4842-0712

from education to sports. When approached from this point of view, it is observed that the subject of self-handicapping is increasingly being examined in postgraduate theses. In this study, it was aimed to examine the theses written on self-handicapping in the National Thesis Center of the Council of Higher Education with the bibliometric analysis method. The study encompassed bibliometric analyses of postgraduate theses on the topic of self-handicapping. Various variables were taken into account, including university classification, city and university names, publication year, thesis type, advisor's title, institute, department, subject, page count, sample group, and keywordss. Among the purposes of bibliometric studies is to assist in the creation of new studies. Within the scope of the keywords used in the theses, the tendency towards issues related to self-handicapping behavior was determined. The findings suggested that a perspective on the subject of self-handicapping has been formed in line with the information obtained for the theses. In this context, it is expected to provide direction for those who want to work in the field of self-handicapping behavior.

Keywords: *Self-Handicapping, Bibliometric Analysis, Postgraduate Theses.*

Giriş

Kişinin potansiyalini en yüksek düzeyde kullanmasını sağlamak için psikoloji biliminden yararlanmak gerekmektedir. Bireyin davranışları, bilişleri ve duyguları incelendiğinde, insanlar bazen kendilerini yetersiz hissettiklerinden, sorunlarla karşılaştıklarında üstesinden gelemeyeceklerini düşünerek bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler. Kişiler kendilerini her durumda yeterli görme eğiliminde olduğundan, başarısızlık ile karşılaşacağı alanlara yönelik yetersizliklerini gizlemektedirler. Bireyler, başarısızlıkları ile başa çıkmaya çalışmak için özellikler geliştirmesi gerekirken aksine bu olumsuzluklardan kaçma eğilimi göstererek kendini korumaya yönelmektedirler. Kendini sabotaj olarak ifade edilen bu durum, ilk kez Jones ve Berglas (1978) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Bu araştırmacılar kişilerin bir görevi gerçekleştirme sürecinde gerekli olan yeterliliğe yönelik belirsizliğe sahip oldukları taktirde, başarısızlıklarla karşılaşırlarsa onu dışsallaştırma (özür veya mazur gösterme) eğiliminde olmalarını kendini sabotaj davranışı olarak tanımlamışlardır (Berglas & Jones, 1978, s. 406; Jones & Berglas, 1978, ss. 200-202).Bireylerin kendi başarılarına ulaşmak için engeller koyarak başarısızlıklarına yönelik olarak koruyucu bir mazeret sağlama eğiliminde olmaları kendini sabotaj ile açıklanmaktadır (Tice, 1991, s. 711). Kişiler yerine getirmeleri gereken görevlerde başarısızlıkla karşılaşacaklarını düşündüklerinde bu başarısızlığın kendi yetersizliklerinden değil de içinde bulundukları koşulların olumsuzluklarından kaynaklandığına yönelik bir strateji olarak kullanmaktadırlar (Midgley & Urdan, 2001, s. 62; Török vd., 2018, s. 1179; Urdan & Midgley, 2001, s. 118). Bireylerin kendini sabotaj düzeyleri açısından benlik saygıları ile etkileşim

gösterdikleri (Prapavessis & Grove, 1998, s. 182; Rhodewalt vd., 1984, s. 203; Rhodewalt vd., 1991, s. 129; Tice, 1991, s. 723; Üzbe & Bacanlı, 2015, s. 41; Yavuzer, 2015, ss. 885-887) ve kişilerin yeterli görünme isteğine bağlı olarak başarısızlıklarla karşılaştıklarında kendilerini koruma altına almaya yönelik olarak kendini sabotaj davranışına yöneldikleri saptanmaktadır (Baumgardner vd., 1985, s. 349). Bireylerin kendini sabotaj davranışını bir kişilik özelliği haline dönüştürebileceğine (Bodroža vd., 2022, s. 148), uzun vadede kendini sabote eden kişinin bu durumun oluşturacağı olumsuz sonuçları ile karşılaşabileceğine dikkat çekilmektedir (Schwinger vd., 2014, s. 745). Kendini sabotajın başlangıçta kişinin benliğini koruma amaçlı geliştirilen bir strateji (Akın vd., 2011, s. 1157) olduğu düşünülse de bazen bireyin kendine karşı olan güvenini olumsuz yönde etkileyen hatta yıkıcı sonuçlara yönelmesine neden olan bir kavram haline dönüşebildiği görülmektedir. Kişilerin psikolojik sağlıklarını korumalarında psikolojik iyi oluşun önemi açısından kendini sabotaj ile negatif ilişkisi belirtilmektedir (Anlı vd., 2015, s. 164).Bireylerin kendini sabotaj davranışlarının önlenmesinde psikolojik ihtiyaçlarının önemine dikkatçekilmektedir (Aydın & Kahraman, 2020, s. 1631). Yaşamda amaç olarak ulaşılmak istenen mutluğa giden yol kapsamında gerek öznel iyi oluş, gerekse psikolojikiyi oluş bağlamında iyilik ve esenlik sürecinde kendini sabotajın negatif etkileri gözlenmektedir. Bu bağlamda, bireylerin kendilerini sabote etmelerine yönelik alanların saptanması ve yaygın konuların belirlenmesi ile kişilerin kendini sabotajın oluşturcağı olumsuzluklardan koruyabilecekleri düşünülmektedir.

Kendini sabotajın etkileri açısından son yıllarda çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konuya yönelik olarak yapılmış olan lisansüstü tezlerin de yaygınlaştığı gözlenmektedir. Tezlerin incelenmesine yönelik olarak yapılan araştırmaların alan yazına katkı sağladığıöngörülmektedir. Çeşitli alanlarda yazılan bilimsel çalışmaların özelliklerinin istatistiksel ve niceliksel olarak incelendiği bir yöntem olarak ifade edilen (Al & Tonta, 2004, s. 19; Broadus, 1987, s. 376; Pritchard, 1969, s. 349; Yılmaz, 2021, ss. 1475-1476) bibliyometrik analiz yönteminin kendini sabotaj konusunda yapılmış tezleri niceliksel olarak sınıflanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bunu gerçekleştirmek için lisansüstü tezlerdenden toplanan verilerin istatistiksel analizi yapılarak çalışmanın gerçekleştirilmesi süreci oluşturulmaktadır.

Bu çalışmanın, son zamanlarda belirlenen amaçlar doğrultusunda bilimsel yayınların örüntüsünü çıkararak, gelecekteki eğilimlerin belirlemesi yönünde bir yol haritası sunmak için kullanılan bibliyometrik analizyöntemi kapsamında tezlerin incelenerek, kendini sabotaj davranışına ilişkin çalışma yapmak isteyenlere rehberlik etmesi hedeflenmektedir.

1. İLGİLİ LİTERATÜR

Kişiler, gerçekleştirmeleri gereken görevlerde başarılı olmalarına yönelik olarak çeşitli düşüncelere dolayısı ile davranışlara sahiptirler. Bu görevlerde başarıya ulaşmanın amaç olduğu durumlarda başarısızlığın neden olduğu olumsuzlukların yaratacağı istenmeyen durumlarda başarısızlığın yarattığı çaresizlikten kurtulmakiçin kendini sabotaj davranışı bir çıkış noktası olarak görülebilir.

Alanyazın incelendiğinde; "kendini sabotaj" (Akar vd., 2019; Akın, 2012; Akın vd., 2011; Anlı vd., 2015; Aslan & Uyar, 2020; Aydın & Kahraman, 2020; Çelik & Atilla, 2019; Kamuk, 2019; Kamuk, 2022; Kaya vd., 2017; Özlü & Topkaya, 2020, Topal vd., 2018), "kendini sabote etme" (Kuzlak, 2017; Tanrıöğen & Sertel, 2019; Üzar-Özçetin & Hiçdurmaz, 2016), "kendini sabote etme eğilimi" (Kalyon vd., 2016), "kendini sabotaj eğilimi" (Türesin-Tetik vd.,2019), "kendini engelleme" (Barutçu-Yıldırım & Demir, 2017; Üzbe & Bacanlı, 2015), "kendini engelleme davranışı" (Kaya & Tümkaya, 2017) veya "mazeret bulma eğilimi" (Elmas & Akfırat, 2015) ifadeleri olarak çeşitli şekillerde belirtilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda Türkçeliteratürde "kendini sabotaj" olarak kullanımının daha yaygın olduğu görüldüğünden ve ifade olarak daha uygun olduğu düşünüldüğünden bu çalışmada da ağırlıklı olarak "kendini sabotaj"kavramı kullanılmıştır.

Çeşitli şekillerde ifade edilen kendini sabotaj davranışına yönelik olarak ilk amprik araştırma Berglas ve Jones (1978) tarafından yapılmıştır. Bireylerin bir görevi gerçekleştirirken başarısızlığı dışsallaştırma, başarıyı içselleştirme sürecinde kendini sabotaj davranışsal bir strateji olarak kişilerin eylemlerini aklileştirme sürecinde yardımcı olmaktadır (Berglas ve Jones, 1978, s. 406; Jones & Berglas, 1978, ss. 200-202). Tice (1991, s. 711) ise, kişinin performansını göstermeyi azaltacak engeller oluşturarak, başarısız olduğunda bunun nedenini engele yüklediğini, doğru bir performans oluşturduğunda engelin üstesinden geldiği göstererek başarılı olduğunu kanıtladığı şeklinde açıklamaktadır. Bu süreçte kişinin kendini sabote ederek her iki situasyonda da kazanım elde etmekte olduğu yönünde fikir yürütülmektedir. Kendini sabote edenler, bir performanstan önce bahaneler uydurarak, olası başarısızlık durumu ile karşılaştıklarında güvenecekleri engeli önceden hazırlamış olmaktadırlar (Hendrix & Hirt, 2009, s. 51). Kişi kendini sabotaj davranışından kendisine yönelik bir koruma stratejisi olarak yararlanmaktadır (Baumgardner vd., 1985, s. 349).

Alan yazın incelendiğinde davranışsal kendini sabotaj (behavioral self-handicapping) ve sözel/öz-bildirimli/iddia edilen (self-reported/claimed handicapping) olmak üzere iki türlü kendini sabotaj stratejisi görülmektedir. Kendini sabotaj başlangıçta kişinin kendini korumaya yönelik bir davranış durumu olmakla beraber kişisel yatkınlık olarak mazeret bulma davranışı olarak görülebilmektedir (Elmas & Akfırat, 2015, s. 29). Bireyler performansının değerlendirileceği durumdan önce kendilerini davranışsal

olarak engelleyebilirler ya da çeşitli sözel mazeretler üreterek kendilerini koruma yöntemi olarak kullanabilirler (Hirt vd.,1991, s. 982; Leary & Shepperd, 1986, ss. 1265-1266). Davranışsal engeller, kendini sabotaj bir sınavdan önce çalışmamak ya da toksik madde almak gibi daha fazla açık ve aktif girişimlere işaret etmektedir. Sözel kendini sabotajlar, stres, anksiyete gibi koşulların stratejik ifadelerine atıfta bulunmaktadır (Hirt vd.,1991, ss. 981-984). Kendini sabotaj kişinin performansını bozduğuna inanılan bir faktörün dayatması olarak bireyin kendisiyle ilgili başarısızlığının sonuçları hakkında anksiyeteduyduğu bir durum olarak açıklanmaktadır (Leary ve Shepperd, 1986, s. 1266).

Kendini sabotaj bireylerin yaşamlarında çeşitli şekilde etkili olmaktadır. Bu bağlamda araştırmalar incelendiğinde kendini sabotaj konusu ile birçok kavramın etkileşimine yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Bunlar; mükemmelliyetçilik (Akar vd.,2018; Aslan & Uyar, 2020; Hobden ve Pliner, 1995; Özlü & Topkaya, 2020), öz-duyarlık ya da öz-anlayış (self-compasion) (Aydın ve Kahraman, 2020; Barutçu-Yıldırım & Demir, 2019; Petersen, 2014), motivasyon (Deppe & Harackiewicz, 1996), farkındalık (Ferrari, 1992), psikolojik iyi olma (Anlı vd., 2015), erteleme (Ferrari, 1992; Ferrari & Tice, 2000), travmatik yaşam olayları (DeGree & Snyder, 1985), tükenmişlik (Topal vd., 2018), akıldışı inançlar (Kaya vd., 2017), ruh sağlığı (Üzar-Özçetin & Hiçdurmaz, 2016), narsizm ve narsistik kişilik özellikleri (Bodroža vd., 2022; Kalyon vd., 2016), öz-kontrol (Melhem, 2022), yakın kişiler arası ilişkiler (Sayan-Karahan, 2021), olumsuz değerlendirilme korkusu (Çelik & Atilla, 2019), sosyal anksiyete bağlamında utangaçlık (Snyder vd., 1985) şeklinde sınıflanabilmektedir. Belirtilen bu konulara ek olarak kendini engellemeyi inceleyen kavramlar bulunmaktadır. Bunlar; benlik saygısı, akademik alanda olmak üzere akademik başarı, benlik saygısı ile akademik başarının birlikte araştırılması, okuldan kopma ve son yıllarda oldukça çok çalışıldığı görülen spor alanında kendini sabotaj davranışına yönelik olarak yapılmış çalışmalar olarak sınıflanabilir.

Pek çok araştırmada kendini sabotajın bireylerin benlik saygısı ile ilişkisi incelenmiş olup, kendini sabotajın genel benlik saygısını koruma amacıyla olan yönlendirici etkisi gösterilmeye çalışılmıştır (Barutçu-Yıldırım & Demir, 2019; Çelik ve Atilla, 2019; Elmas & Akfırat, 2015; Gündoğdu, 2013; McCrea & Hirt 2001; Midgley vd., 1996; Prapavesissis ve Grove, 1998; Rhodewalt vd., 1984; Rhodewalt vd., 1991; Tice, 1991; Üzbe & Bacanlı, 2015; Yavuzer, 2015; Zukermen & Tsai, 2005).

Öğrencilerde akademik başarı ile kendini sabotaj eğilimi ilişkilendirildiği araştırmalar bulunmaktadır. Öğrencilerin sınav sonuçlarında karşılaştıkları başarısızlığın sonucunda bazı mazeretler ürettikleri görülmektedir (Leary ve Sheppard, 1986, s. 1266).Bireyin başarılı olma olasılığını azaltarak başarısızlık nedenlerini dış etkenlere yüklemeye yarayan pek çok engel, kuşkusuz başarısızlığını haklı çıkarma amacına hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle, kişi başarısız olursa, başarısızlığının

nedenlerini engellere yükleyerek başarısızlığın kaynağını dışsallaştırmaktadır. Ancak birey daha iyi bir performans gösterirse, olumsuz koşullarda bile başarılı olduğunu kanıtlamakta böylece her iki durumda da kazanan olmaktadır (Akça, 2012, s. 288). Öğrenciler, bazen başaramadıkları çok sayıda zorlu görevle karşı karşıya kalırlar. Bu tür başarısızlıklar ve aksilikler, yetersizlik ve değersizlik duygularına yol açabilmektedir. Bu bağlamda akademik kendini sabotaj davranışı ile karşılaşılmaktadır. Bu nedenle, öğrencinin benlik saygısına yönelik bir tehdit olarak deneyimledikleri durumların düzenlenmesine yönelik çeşitli stratejiler önerilmektedir (Urdan & Midgley, 2001, s. 116). Akademik olarak kendini sabote eden öğrencilerin tespit edilmesi öğrenciler ve öğretmenler açısından önemli görülmektedir. Kendini sabotajın kendini korumaya yönelik olduğuna dikkat çekilmektedir. Kendini sabote eden öğrencilerin okulda başkaları üzerinde bırakabilecekleri izlenimlere dayalı stereotiplerin işlevi, çeşitli hedef yönelimleri ve hedef yapılarının akademik performans üzerindeki etkileri belirtilirken öğretmenlerin tutumlarınınetkisine dikkat çekilmektedir (Török vd., 2018, ss. 1175-1176).

Kendini sabotaj, akademik başarı ortamlarında başarısız olma korkusunun ortaya çıkardığı benlik saygısına yönelik tehdidi düzenlemek için sıklıkla kullanılan bir stratejiyi temsil etmektedir. Pek çok çalışma, kendini sabotaj ile farklı eğitim çıktıları ve diğerlerinin yanı sıra akademik başarı arasındaki negatif ilişkileri belgelemiştir. Akademik öğrenme bağlamında, öğrenciler bazen benlik saygılarına yönelik tehditler yaşarlar. Bu tehditler genellikle önemli bir sınav gibi yaklaşan başarı durumlarında başarısız olma korkusuyla ortaya çıkmaktadır (Schwinger vd., 2014, s. 744). Kendini sabotaj davranışının belirli biçimleri başarısızlık geri bildirimi tehdidiyle zayıf düşmüş kişiler için kendi kendine terapi olarak düşünülebilir. Yine de akademik başarısızlık yaşayan kişiler için kendini sabotajın hangi koşullar altında uyumlu ya da uyumsuz olduğunun belirlenmesi önerilmektedir (Rhodewalt & Hill, 1995, s. 413). Öğrencilerin kişisel başarı hedeflerine ulaşmaya ilişkin algılarında, performansı düşük öğrencilerin yüksek oranda görev gerektiren hedeflerden kaçınmak için kendini sabotaj stratejilerinden yararlandıkları belirtilmektedir (Midgley & Urdan, 2001, s. 61). Başarı ve başarısızlığa yönelik olarak verilen geribildirimlere göre kendini engelleme düzeyi düşük olan kişiler yüksek görev önemi koşulunda başarılarını başarısızlıklarından daha fazla içselleştirirken, kendini engelleme düzeyi yüksek olanlar ise, potansiyel olarak düşük yetenek teşhisi olarak tanımlanan görevler üzerinde çalışırken başarısızlığa yönelik olarak daha fazla davranışsal kendini sabotajı kullanmaktadırlar (Thompson & Richardson, 2001, s. 151).Akademik erteleme, denetim odağı, akademik başarı ile kendini sabotaj arasındaki ilişkinin rolüne dikkat çekilmektedir (Akça, 2012, s. 294).Akademik kontrol odağı açısından bakıldığında ise, öğrencilerin benlik saygılarını korumak amacıyla başarısız olduğu durumlarda başarısızlıklarını dışsal kaynaklara yükledikleri ve dışsal kontrol odağı yüksek öğrencilerin barısızlığı

yönlendirmek için kendini sabotaj stratejilerinden yararlandıkları görülmektedir. Öğrencilerde akademik anlamda sınav anksiyetesi ve kendini sabotaj arasındaki ilişkide bu iki kavrama ek olarak yetenek yargısı, benlik saygısı, stres (McCrea & Hirt, 2001, s. 1378), kavramlarının etkisi belirtilmektedir. Öğrencilerin başarı amaç yönelimlerini gerçek kaynaklara yönlendirerek, kendilerine engel oluşturmak yerine kendileri ile ilgili doğru değerlendirmeler gerçekleştirmelerine yönlendirilmeleri önerilmektedir (Akar vd., 2019, ss. 1850-1853). Akademik öz-yeterlik, öz-saygı ve öz-anlayış açısından kendini engellemenin yordayıcı rolünün önemi vurgulanmaktadır (Barutçu-Yıldırım & Demir, 2017, ss. 688-689).

Kendini sabote etme stratejileri, okuldan kopmanın bir işareti olarak görülebilir. Bu durum okuldan ve öğrenimden kademeli ve bir ölçüde bilinçsiz bir geri çekilmeden ziyade, bir tür amaçlı ayrılmayı temsil edebilmektedir. Öğrencilerin okuldan ayrılmasının kesinlikle birçok nedeni vardır. Bununla birlikte, bazı öğrenciler, özellikle yeteneklerinden emin olmayanlar, kasıtlı olarak çabayı geri çekmeyi temsil eden stratejileri kullanabilirler, böylece yetenek eksikliği nedeniyle oluşan olası bir başarısızlığa işaret etmeyen bir neden sağlayabilirler. Öğrenciler çalışmayı son dakikaya erteleme gibi bir davranış göstererek, kendini sabote etme stratejisi ile performanstaki düşüşe bir neden olarak yararlanabilirler (Midgley vd., 1996, ss. 423-424). Başarı yönelimi açısından kendini engelleme davranışlarının yabancılaşma ile ilişkisi belirtilmektedir. Kendini engelleme davranışına daha az sahip olan öğrencilerin daha çok çaba göstererek daha başarılı olmalarının okulda yabancılaşma düzeylerinin azaltılmasında katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Kaya & Tümkaya, 2017, s. 761). Kendini sabotajın kullanılmasında akademik başarı açısından okul ikliminin önemine dikkat çekilmektedir. Öğrenciyi destekleyici öğretmen davranışı, güvenli öğrenme ortamı ile oluşturulan öğrenci başarısı sonucunda öğrencilerin daha az kendini sabotaj gösterdikleri dolayısıyla öğrencilerin kendini sabotaj davranışlarında okul ikliminin etkisi olduğu belirtilmektedir (Şahin & Çoban, 2020, s. 12).Ayrıca COVID-19 pandemisi sürecinde e-öğrenme, mobil öğrenme uygulamaları ile sanal eğitimin akademik kendini sabotajdaki etkilerine dikkate çekilmektedir (Khaneghahi vd., 2022, ss. 269-270).

Kendini sabotajın rekabetçi spor ortamında duygu, motivasyon ve çaba gibi performansla ilgili faktörler üzerinde kanıtlanmış etkisi göz önüne alındığında, kişinin algılanan yeteneğini potansiyel başarısızlıktan korumak için yaratılan etkenlere dikkat çekilmektedir (Ryska, 2002, s. 462). Kendini sabotajın spor alanındaki önemi belirtilmektedir (Kamuk, 2022, s. 215). Spor alanında yapılan araştırmalarda; elit sporcularda başarı hedefleri ve başarısızlık korkusu (Molenaar vd.,2021), beden eğitimi öğrencilerinde özgüven (Ryska, 2002), sporcularda takım oyunlarında grup etkisi (Carron vd.,1994), sporcularda rekabet anksiyetesi (Ryska vd., 1998), judo oyuncularında başarı ve algılanan judo yeterliliği(Greenlees vd., 2006)

olarak sıralanabilir. Kendini sabotaj davranışını benlik saygısını korumaya yönelik olarak kullanılmasına yönelik yapılmış araştırmalar; sporcular (Finez ve Sherman, 2012), golfçüler (Prapavessis & Grove, 1998), badminton hakemleri (Kamuk, 2019) şeklinde görülmektedir. Kendini sabotaj ve benlik saygısına ile ilişkisi incelenen kavramları ise, basketbol oyuncularında öz-yeterlik ve atletik performans (Coudevylle vd., 2008), kendini koruma ve geliştirmeye yönelik motivler (Finez vd., 2012), rekabetçi sporcularda egzersiz çabası (Rhodewalt vd., 1984) konularını içeren kavramlar kendini sabotaj açısından incelenmiştir.

Kendini sabotaj ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak akademik konularda psikoloji özellikle eğitim psikolojisi alanlarında görülmekle beraber diğer alanlara yönelik olarak spor ile ilgili konularda giderek artan çalışmaların yaygınlaştığı belirlenmektedir. Bu bağlamdan konuya yaklaşıldığında kendini sabotajile ilgili yapılan çalışmaların yayıldığı alanların bilimsel olarak belirlenmesi sonucunda kavram ile ilgili çalışma yapmak isteyenlere yönlendirici bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde kendini sabotaj konusu kapsamında yapılan bibliyometrik analiz incelemesinden oluşan bu çalışmada öncelikle bibliyometrik analiz yönteminin içeriği, araştırmanın amacı, araştırma soruları, verilerin toplanması ve verilerin analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Bibliyometrik Analiz

İlk kez Pritchard tarafından kullanıldığı kabul edilen bibliyometri kavramı; çeşitli veri tabanlarından ulaşılan kitap, dergi, makale, tez gibi yayınları içeren verilerin istatistiksel analizi olarak açıklanmaktadır (Pritchard, 1969, s. 348). Bibliyometrik analiz açısından belli bir konu ile ilgili olarak literatürde yayımlanmış çalışmalara yönelik olarak matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kullanılması süreci vurgulanmaktadır (Broadus, 1987, ss. 375-376; Pritchard, 1969, s. 349). Bibliyometrik analiz, belirlenmiş konularda yazılan bilimsel çalışmaların özelliklerinin niceliksel olarak incelendiği bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Al & Tonta, 2004, s. 19; Broadus, 1987, s. 376; Ellegaard & Wallin, 2015, s. 1810; Ercan, 2020, s. 1059; Kurutkan vd.,2017, s. 253; Pritchard, 1969, s. 349; Sengupta, 1992, s. 91; Yılmaz, 2021, ss. 1475-1476; Župič & Čater, 2015, ss. 1-30). Bibliyometrik göstergeler üzerindeki artan ampirik değerler incelenmek istenen konunun daha derinlemesine olarak farklı boyutlarının araştırılmasına yönelik olanak sağlamaktadır (van Raan, 2005, s. 55). Bibliyometrik yöntemler, yayınlanan araştırmaların tanımlanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi için kullandığı nicel yaklaşımlar ile sistematik, şeffaf ve yeniden üretilebilir bir inceleme süreci başlatarak,

incelemelerin kalitesini artırma potansiyeline sahiptir (Župič & Čater, 2015, s. 1).

Bibliyometrik araştırma, farklı çalışmaların bibliyografik olarak analiz edilmesine dayanır. Bibliyometrik analiz, mevcut bilgileri özetlemeye ve yorumlamaya yardımcı olan bir yöntemdir (Kurtuluş & Tatar, 2021, s. 194). Bibliyometrik analiz ile bilimsel amaçlı belgelerin ya da yayınların, yayımlandığı dergi, konu, kaynaklar, yazar özellikleri gibi yayın bilgileri sayesinde elde edilen bibliyometrik datalara göre çeşitli disiplinlerde bilimsel iletişimin analiz edildiği bir sürece dikkat çekilmektedir (Al & Tonta, 2004, s. 19; Ulu & Akdağ, 2015, s. 5). Bibliyometrik yöntemler, literatür incelemelerinde araştırmacıyı en etkili eserlere yönlendirip, öznel önyargı olmaksızın araştırma alanını haritalandırarak, mevcut bibliyometrik ve anlamsal yaklaşımları birleştiren hibrit yöntemlerin bilimsel araştırmada ortaya çıkan yeni konuları bulmak için kullanılmaktadır (Župič & Čater, 2015, ss. 1-30). Bibliyometrik araştırmalar ile gerçekleştirilmiş yayınların alandaki uygulamalardaki olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili bilgiye ulaşılması sağlanmaktadır (Arıca & Çorbacı, 2019, s. 269).Yüksek lisans ve doktora düzeyindeki üniversite öğrencilerinin bilimselaraştırma yapma sürecindeki bilim, teknoloji ve toplumun gelişimine katkı sağlayan lisansüstü tezlerinin incelenerek çeşitli disiplinlerde öne çıkan araştırmaların belirlenmesinin değerine dikkat çekilmektedir (Al & Tonta, 2004, s. 22). Bibliyometrik çalışma metodolojisi literatürün ölçülmesinde yardımcı olurken, gelişmekte olan yeni ve güncel kavramların değerlendirilmesine izin vermeleri açısından önemi vurgulanmaktadır (Kasemodel vd., 2016, s. 82).

Bibliyometrik analizler, bir bilim alanında ulaşılan ve ulaşılmak istenen bilginin çeşitlilik kazanmasını ve bilgiye daha sınıflanmış, kolay ve güvenilir olarak erişilmesini sağlamaktadır. Literatür incelendiğinde birçok disiplinde olduğu gibi Psikoloji ve Eğitim alanlarında da tez, makale, atıf, bildiri, dergilere yönelik bibliyometrik analizlerin yapıldığı görülmektedir. Psikoloji alanında; psikolojik doğum travması (Yalnız & Dilcen vd.,2022), spor psikolojisi (Dertli & Belli, 2023), psikolojik sermaye (Ceylan, 2023), turizm psikolojisi (Barrios vd., 2008) ile ilgili konularda bibliyometrik araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Eğitim Bilimleri alanında; eğitim liderliği ve yöneticiliği (Gümüş vd.,2019), araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme (Aslancı, 2022), STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) eğitimi (Özkaya, 2019), bilimin doğası fen eğitimi (Kurtuluş ve Bilen, 2021), fen bilimi (eğitimi) alanındaki yanılgılar, (Kurtuluş & Tatar, 2021), biyoteknoloji eğitimi (Gürkan & Kahraman, 2021), İngilizce dili ve turizm eğitimi (Kalıpcı & Şimşek, 2022) başlıklarında, sürdürülebilir kalkınma ve eğitim (Doğru vd.,2019) bibliyometrik profil oluşturmaya yönelik çalışmaların olduğu gözlenmektedir. Psikoloji ve Eğitim Bilimleri alanlarını beraber kapsayan içeriklere yönelik olarak; Okul Psikolojik Danışmanlığı (Özteke & Kozan, 2020), Türkçe eğitimi alanındaki kadın

akademisyenlerin akademik çalışmaları (Karakuzu vd.,2021), bağlanma, tanrı, dindarlık (İkis & Şeker, 2023) konularında hem lisansüstü tezleri hem de makale ve atıf analizlerini içeren bibliyometrik analiz çalışmalarına rastlanmaktadır. Bu araştırmaların genel sonucu olarak bibliyometrik analiz ile bir disiplindeki etkili konuların yansımalarının görüldüğü belirlenmektedir. Çeşitli disiplinlerde bibliyometrik analiz çalışmalarının yaygınlaştığı gözlenmekle birlikte, psikoloji disiplininde çok yaygın bir uygulama olmadığı belirtilmektedir. Bu çalışma ile bibliyometrik analizin psikoloji alanındaki etkisinin vurgulanacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada kendini sabotaj konusunda yapılmış olan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılarak, incelenmesi amaçlanmıştır.

2.3. Araştırma Soruları

Tezlerin analizi yapılırken şu sorulara yanıt aranmıştır:

1)Lisansüstü tezler yapıldıkları üniversite türüne göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

2)Lisansüstü tezler yapıldıkları illere ve üniversitelere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

3)Lisansüstü tezler yapıldıkları yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

4)Lisansüstü tezler türlerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

5)Lisansüstü tezleri yöneten danışmanların unvanları nasıl bir dağılım göstermektedir?

6)Lisansüstü tezler yapıldıkları enstitülere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

7)Lisansüstü tezler yapıldıkları anabilim dallarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

8)Lisansüstü tezler yapıldıkları konulara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

9)Lisansüstü tezler sayfa sayılarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

10)Lisansüstü tezler yapıldıkları örneklem grubuna göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

11)Lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimeler nasıl bir dağılım göstermektedir?

2.4. Verilerin Toplanması ve Verilerin Analizi

Bu araştırmanın amacı kapsamında kendini sabotaj konusuna yönelik olarak bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada verileri toplamak için 20.04.2023-10.05.2023 tarihleri arasında lisansüstü tezlere yönelik inceleme yapılmış olup, bu tarihten sonra sisteme yüklenen tezler çalışma kapsamına alınmamıştır. Yüksek Öğretim Kurulu'na (YÖK) bağlı Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan tezlere yönelik "kendini sabotaj", "kendini sabote etme", "kendini engelleme", self-handicapping", "self sabotage" anahtar sözcükleri ile yapılan tarama sonucunda 58 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden 2 tanesinin konu ile ilgisinin olmadığı, 1 tanesinin ise Türkiye dışında yapılmış olduğunun saptanması sonucunda erişim izni verilen toplam 55 tezin araştırma kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Araştırılması planlan tezlerin tam metnine ulaşıldıktan sonra verilerin işlenmesi için bilgisayara girilip, SPSS 25.0 (The Statistical Package of the Social Sciences) paket veri programı ile istatistik işlemleri yapılmıştır. Çalışmanın alt amaçları kapsamında istatistik açıdan değerlendirme aşamasında frekans ve yüzde tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bibliyometrik analiz, araştırmacıların araştırma yapacakları alanları seçmelerine ve araştırma yapmalarına yardımcı olmaktadır (Kurtuluş & Tatar, 2021, s. 204). Tezlerin incelenmesi ile oluşturulan bibliyometrik süreç açısından kendini sabotaj davranışına yönelik olarak elde edilen bilgiler ile bu alanda araştırma yapmak isteyen kişilere yardımcı olması hedeflenmiştir.

3. BULGULAR

Dünyada yaşanılan son birkaç yılda karşılaşılan pandemi, savaş gibi sorunlar ile ülkemizde yaşanan afet sonrası durumda kişilerin yaşama bakış açılarında bazı kısıtlamaların artmasının yarattığı psikolojik davranış kalıpları görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kendini sabotaj davranışının da psikolojik süreçteki önemine dikkat çekilmek istenmektedir. Bu alanda yapılmış olan bilimsel çalışmalar olarak lisansüstü tezlerin katkısıyla psikoloji alanına yansımalarının değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır.

Kendini sabotaj kavramı ile ilgili oluşturulmuş olan lisansüstü tezlerin üniversite türü, yapıldığı iller ve üniversiteler, yılları, türleri, tez danışmanlarının unvanları, enstitüler, anabilim dalları, konuları, sayfa sayıları, örneklem grubu ve anahtar kelimeler şeklinde oluşturulmuş olan göstergeler doğrultusunda çalışma analiz edilmiştir. Bu verileri toplamaya yönelik oluşturulmuş olan sorulara cevap aranması kapsamında araştırmanın süreci gerçekleştirilmiştir. Bu sürece yönelik değrelendirilmesi kapsamında bibliyometrik analiz yönteminin desteğinden alınmıştır.

Bibliyometri, araştırılan konularda elde edilen dataların grafik ve tablolar ile ifade edilerek çalışmalardan elde edilen sonuçların analizlerinin

yapılmasını daha kolay şekle getirdiği için araştırmacılar tarafından giderek daha yaygın olarak yararlanılması sürecini oluşturmaktadır (Aslancı, 2022, s. 5). Bu açıdan yola çıkılarak, belirlenen sonuçların daha açık ve kolay ifade edilip, anlaşılmasında pratikliği sağlamak amacıyla; tablo, grafik ve kelime bulutu desteği ile bulguların incelemesi yapılmıştır.

3.1. Tezlerin Yapıldıkları Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan birinci soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları üniversite türüne göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 1. Tezlerin Yapıldıkları Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Üniversite Türü	f	%
Devlet	37	67,3
Vakıf	18	32,7
Toplam	55	100

Grafik 1. Tezlerin Yapıldıkları Üniversite Türüne Göre Dağılımı

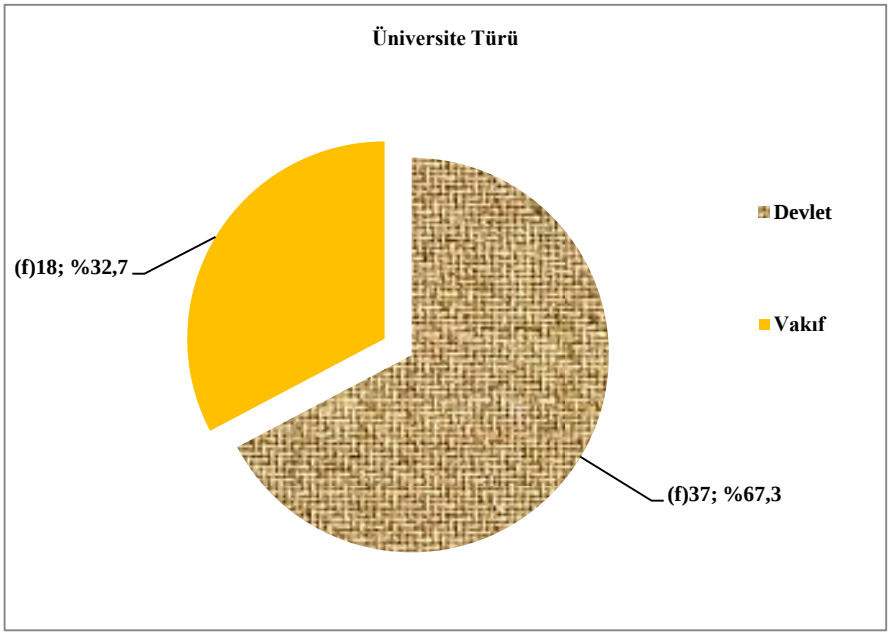

Tablo 1 ve Grafik 1'de görüldüğü gibi; kendini sabotaj konulu tezlerin 37 tanesi %67,3 ile devlet ve 18 tanesi %32,7 ile vakıf üniversitelerinde yapılmıştır.

3.2. Tezlerin Yapıldıkları İllere ve Üniversitelere Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan ikinci soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları illere ve üniversiteleregöre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 2. Tezlerin Yapıldıkları İllere ve Üniversitelere Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı İl	f	%	Tezin Yapıldığı Üniversite	f	%
Adana	1	1,8	Çukurova	1	1,8
Ağrı	1	1,8	Ağrı İbrahim Çeçen	1	1,8
Ankara	8	14,5	Ankara	1	1,8
			Başkent	1	1,8
			Gazi	1	1,8
			Hacettepe	1	1,8
			Orta Doğu Teknik	3	5,5
			Ufuk	1	1,8
Antalya	1	1,8	Akdeniz	1	1,8
Bursa	1	1,8	Bursa Uludağ	1	1,8
Çorum	4	7,3	Hitit	4	7,3
Denizli	1	1,8	Pamukkale	1	1,8
Eskişehir	1	1,8	Anadolu	1	1,8
Gaziantep	1	1,8	Hasan Kalyoncu	1	1,8
Isparta	1	1,8	Süleyman Demirel	1	1,8
İstanbul	17	30,9	Bahçeşehir	1	1,8
			Fatih Sultan Mehmet Vakıf	1	1,8
			Haliç	1	1,8
			İstanbul Gelişim	1	1,8
			İstanbul Medipol	1	1,8
			İstanbul Sabahattin Zaim	3	5,5
			İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa	3	5,5
			Maltepe	2	3,6
			Nişantaşı	1	1,8
			Üsküdar	3	5,5
Kayseri	1	1,8	Erciyes	1	1,8
Kilis	1	1,8	Kilis 7 Aralık	1	1,8
Konya	2	3,6	Necmettin Erbakan	1	1,8
			Selçuk	1	1,8

Mersin	2	3,6	Çağ	1	1,8
			Mersin	1	1,8
Sakarya	5	9,1	Sakarya	5	9,1
Samsun	4	7,3	Ondokuz Mayıs	4	7,3
Sivas	1	1,8	Sivas Cumhuriyet	1	1,8
Trabzon	2	3,6	Trabzon	2	3,6
Toplam	55	100	35	55	100

Grafik 2. Tezlerin Yapıldıkları İllere Göre Dağılımı

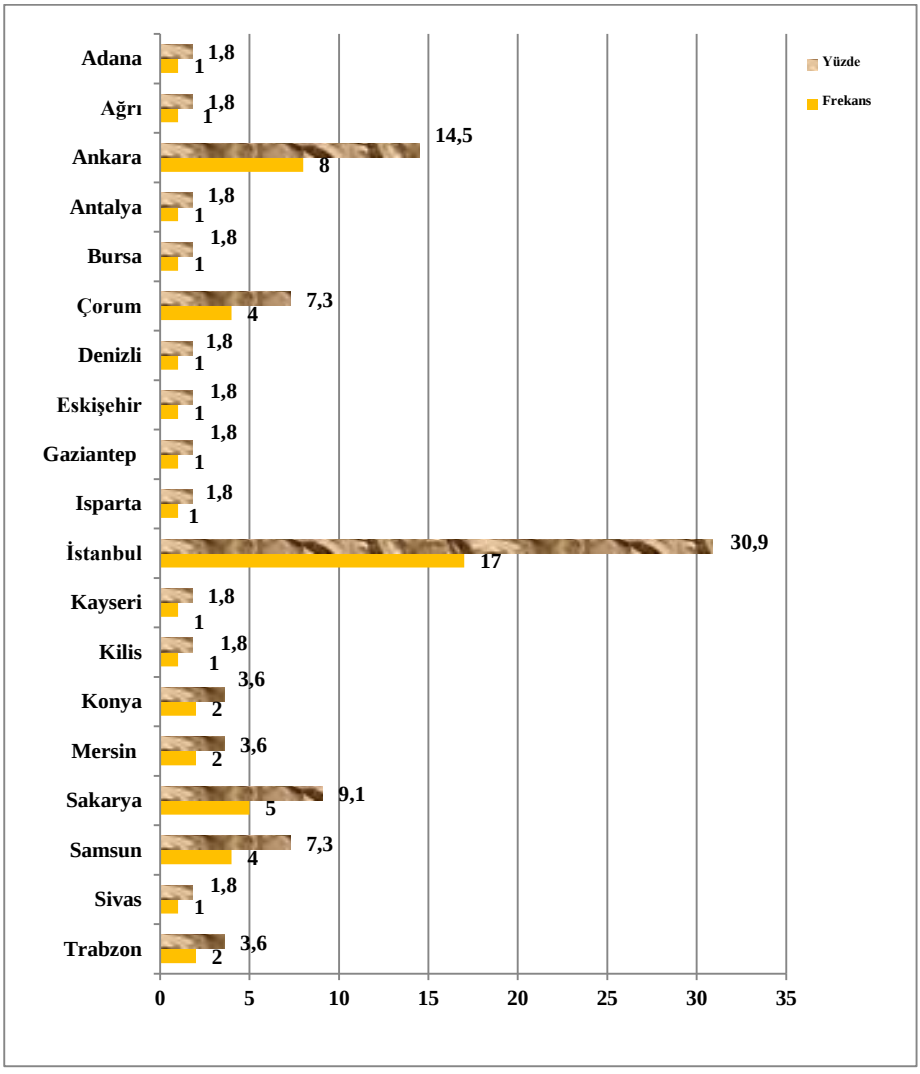

Tablo 2, Grafik 2 ve Şekil 1'de görüldüğü gibi; kendini sabotaj konulu tezlerin 19 farklı ilde yer alan üniversitelerde yapıldığı belirlenmiştir. Tezlerin yapıldığı illere göre incelendiğinde tezlerin en yüksek oranla 17 tez (%30,9) ile İstanbul'da yapıldığı belirlenmiş olup, bunu sırasıyla 8 tez (%14,5) ile Ankara ilinde, 5 tez (%9,1) ile Sakarya ilinde, ikişer tez (%7,3) ile Çorum, Samsun illeri, ikişer tez (%3,6) ile Konya, Mersin, Trabzon illerinde, birer tez ile (%1,8) ile Adana, Ağrı, Antalya, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Isparta, Kayseri, Kilis, Sivas illerindeki üniversitelerde dağılımın takip ettiği belirlenmiştir.

Kendini sabotaj alanındaki tezlerin 35 farklı üniversitede oluşturulduğu saptanmıştır. Tezlerin yapıldığı üniversitelere göre kendini sabotaj ile ilgili konularda en fazla lisansüstü tez yapılan üniversitelerin 5 tez (%9,1) ile Sakarya Üniversitesi'nde olup, bunu dörder tez (%7,3) ile Hitit, Ondokuz Mayıs Üniversiteleri, üçer tez (%5,5) ile Orta Doğu Teknik, İstanbul Sabahattin Zaim, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Üsküdar Üniversiteleri, ikişer tez (%3,6) ile Maltepe, Trabzon Üniversiteleri, birer tez (1,8) ile Çukurova, Ağrı İbrahim Çeçen, Ankara, Başkent, Gazi, Hacettepe, Ufuk, Akdeniz, Bursa Uludağ, Pamukkale, Anadolu, Hasan Kalyoncu, Süleyman Demirel, Bahçeşehir, Fatih Sultan Mehmet Vakıf, Haliç, İstanbul Gelişim, İstanbul Medipol, Nişantaşı, Erciyes, Kilis 7 Aralık, Necmettin Erbakan, Selçuk, Çağ, Mersin, Sivas Cumhuriyet Üniversiteleri olarak bulunmuştur.

İncelenen tezlerin yapıldıkları üniversitelerin dağılımının daha kolay algılanması için sıklık derecelerine göre kelime bulutu ile görselleştirilmiştir. Freknası 1 olan üniversiteler kırmızı renkte belirtilmiştir.

Şekil 1. Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımına İlişkin Kelime Bulutu

3.3. Tezlerin Yapıldıkları Yıllara Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt üçüncüsoru "Lisansüstü tezler yapıldıkları yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 3. Tezlerin Yapıldıkları Yıllara Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Yıl	f	%
2008	1	1,8
2011	1	1,8
2012	2	3,6
2013	2	3,6
2014	2	3,6
2015	2	3,6
2016	5	9,1
2017	3	5,5
2018	1	1,8
2019	11	20,0
2020	10	18,2
2021	3	5,5
2022	11	20,0
2023	1	1,8
Toplam	55	100

Grafik 3. Tezlerin Yapıldıkları Yıllara Göre Dağılımı

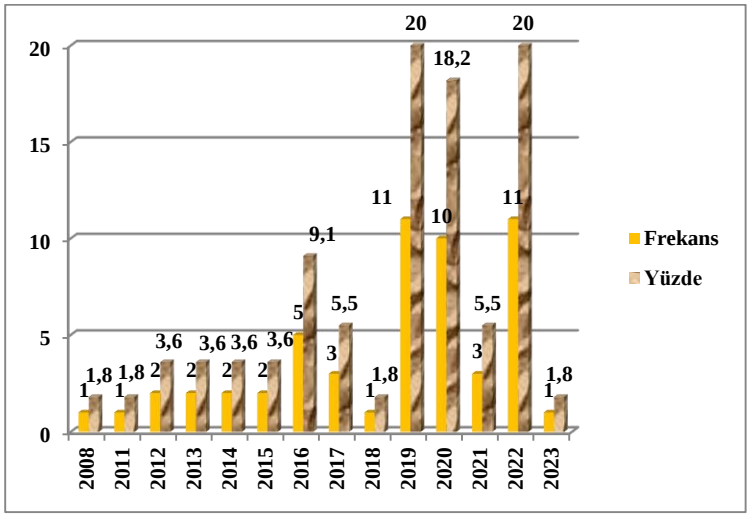

Tablo 3 ve Grafik 3'de görüldüğü gibi; kendini sabotaj konusunda yapılmış 55 tezin 2008-2023 yılları arasında dağılım gösterdiği ve en fazla tezin (onbirer tez %20) 2019 ve 2022 yıllarında gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu orana yakın olarak ikinci sırada 2020 yılı (10 tez %18,2) takip etmektedir. Bundan sonraki dağılım ise sırasıyla, 2016 yılında (5 tez %9,1), 2017 ve 2021 yıllarında (üçer tez, %5,5), 2012-2013-2014-2015 yıllarında (ikişer tez %3,6), 2008-2011-2018-2023 yıllarında (birer tez %1,8) şeklinde yer almaktadır.

3.4. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan dördüncü soru "Lisansüstü tezler türlerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 4. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tezin Türü	f	%
Yüksek Lisans	52	94,5
Doktora	3	5,5
Toplam	55	100

Grafik 4. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

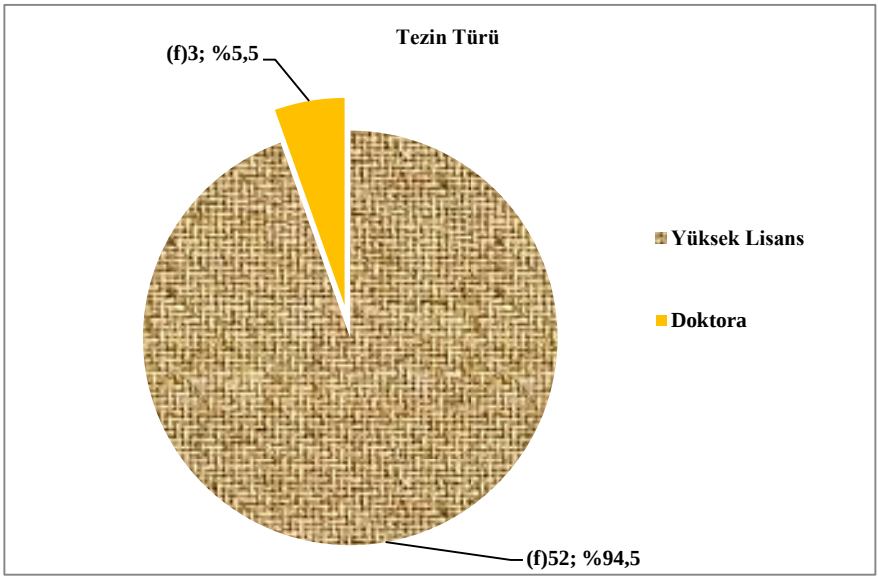

Tablo 4 ve Grafik 4'de görüldüğü gibi; kendini sabotaj ile ilgili lisansüstü tezlerin 52 tanesinin (% 94,5) yüksek lisans, 3 tanesinin (%5,5) ile doktora tezi olarak yapıldığı saptanmıştır. Kendini sabotaj davranışına

yönelik olarak doktora düzeyinde yapılmış olan tezlerin sayısının artması beklenmektedir.

3.5. Tezleri Yöneten Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan beşinci soru "Lisansüstü tezleri yöneten danışmanların unvanları nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 5. Tezleri Yöneten Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

Tezi Yöneten Danışman Unvanı	f	%
Yrd. Doç.Dr. - Dr.Öğr. Üyesi	6+20=26	47,3
Doç.Dr.	12	21,8
Prof.Dr.	17	30,9
Toplam	55	100

Grafik 5. Tezleri Yöneten Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

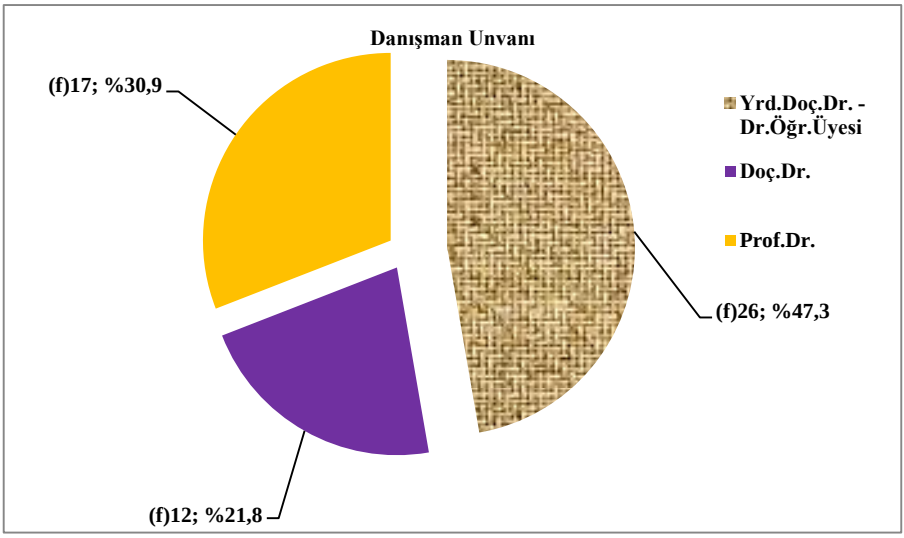

Tablo 5 ve Grafik 5'de görüldüğü gibi; kendini sabotaj konulu tezleri yöneten danışmanların 26 tez ile %47,3 oranında Yardımcı Doçent Doktor-Doktor Öğretim Üyesi, 17 tez ile %30,9 oranında Doçent Doktor ve 12 tez ile % 21,8 oranında Profesör Doktor unvanına sahip akademisyenlerden oluştuğu görülmektedir.

3.6. Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan altıncı soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları enstitülere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 6. Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Enstitü	f	%
Adli Tıp ve Adli Bilimler	2	3,6
Eğitim Bilimleri	17	30,9
Güzel Sanatlar	1	1,8
Lisansüstü Eğitim	12	21,8
Sağlık Bilimleri	2	3,6
Sosyal Bilimler	21	38,2
Toplam	55	100

Grafik 6. Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

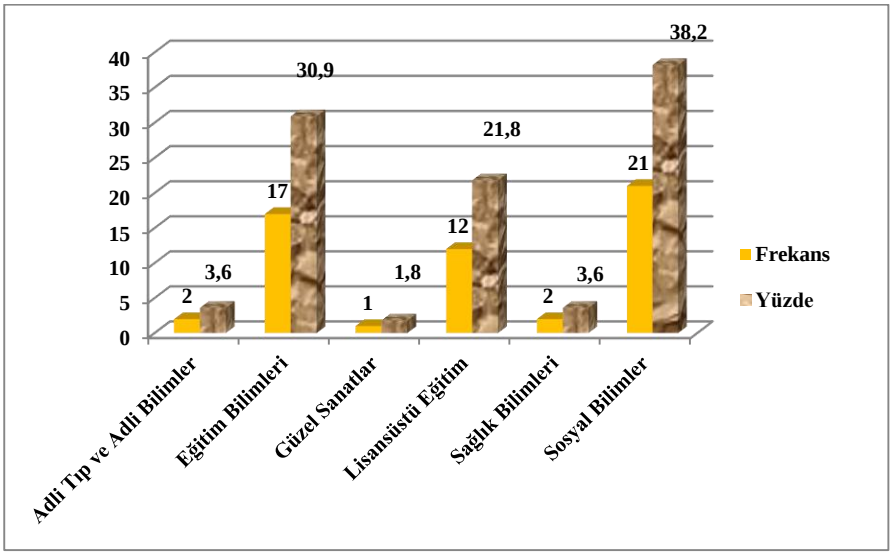

Tablo 6 ve Grafik 6'da görüldüğü gibikendini sabotaj konulu tezlerin dağılımı incelendiğinde sırasıyla; 21 tez ile %38,2 oranında Sosyal Bilimler, 17 tez ile %30,9 oranında Eğitim Bilimleri, 12 tez ile %21,8 oranında Lisansüstü Eğitim, ikişer tez ile%3,6 oranında Adli Tıp-Adli Bilimler ve Sağlık Bilimleri, 1 tez ile %1,8 oranında Güzel Sanatlar alanında gerçekleştirildiği saptanmıştır.

3.7. Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan yedinci soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları anabilim dallarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 7. Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Anabilim Dalı	f	%
Antrenörlük Eğitimi - Beden Eğitimi ve Spor = Beden Eğitimi ve	1+5=6	10,9
Eğitimde Psikolojik Hizmetler - Eğitim Bilimleri - Sınıf Öğretmenliği = Eğitim Bilimleri	1+27+1=29	52,7
İşletme	1	1,8
Psikoloji	14	25,5
Resim	1	1,8
Sağlık Yönetimi	1	1,8
Sosyal Bilimler	2	3,6
Sosyoloji	1	1,8
Toplam	55	100

Grafik 7. Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

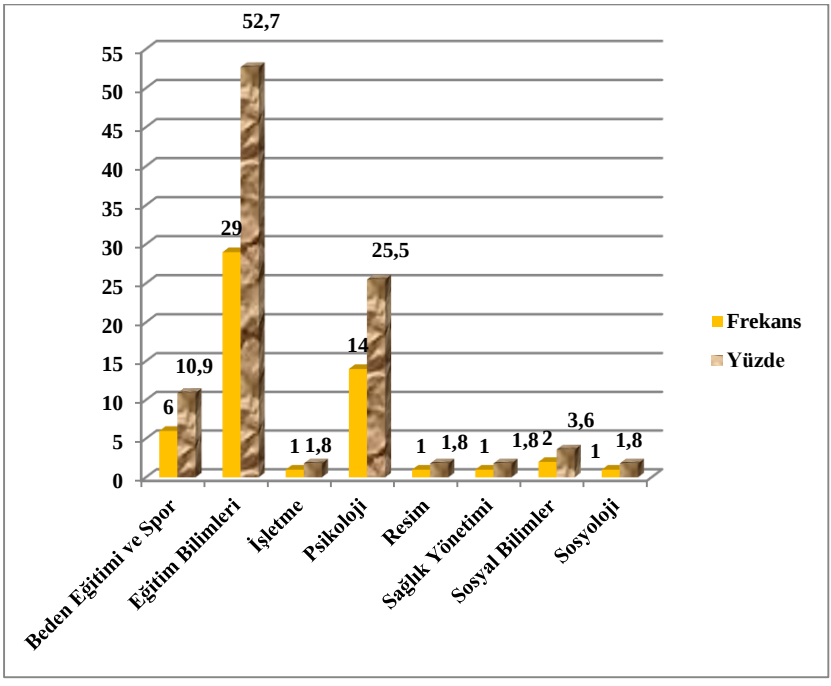

Tablo 7 ve Grafik 7'de görüldüğü gibikendini sabotaj konulu tezlerin 29 tez ile %52,7 oranında Eğitim Bilimleri, 14 tez ile %25,5 oranında Psikoloji, 6 tez ile %10,9 oranında Beden Eğitimi, 2 tez ile %3,6 oranında Sosyal Bilimler, birer tez ile %1,8 oranında İşletme, Resim, Sağlık Yönetimi ve Sosyoloji, Anabilim Dalları'nda yapıldığı belirlenmiştir.

3.8. Tezlerin Yapıldıkları Konulara Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan sekizinci soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları konulara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 8. Tezlerin Yapıldıkları Konulara Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Konu	f	%
Adli Tıp - Psikoloji	1	1,8
Eğitim Öğretim	7	12,7
Eğitim Öğretim - Psikoloji	20	36,4
Eğitim Öğretim - Psikoloji - İşletme	1	1,8
Eğitim Öğretim - Spor	1	1,8
Güzel Sanatlar	1	1,8
Psikoloji	18	32,7
Psikoloji - Spor	1	1,8
Sağlık Kurumları Yönetimi	1	1,8
Spor	4	7,3
Toplam	55	100

Şekil 2. Tezlerin Yapıldıkları Konulara Göre Dağılımına İlişkin Kelime Bulutu

Tablo 8 ve Şekil 2'de görüldüğü gibi, kendini sabotaj konulu tezlerin dağılımı incelendiğinde; 20 tez ile %36,4 oranında Eğitim Öğretim-Psikoloji, 18 tez ile %32,7 oranında Psikoloji, 7 tez ile %12,7 oranında Eğitim Öğretim, 4 tez ile %7,3 oranında Spor, birer tez ile %1,8 oranında Adli Tıp-Psikoloji, Eğitim Öğretim-Psikoloji-İşletme, Eğitim Öğretim-Spor, Güzel Sanatlar, Psikoloji-Spor, Sağlık Kurumları Yönetimi konularında oluşturulduğu görülmektedir.

3.9. Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan dokuzuncu soru "Lisansüstü tezler sayfa sayılarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklindeoluşturulmuştur.

Tablo 9. Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Tezin Sayfa Sayısı	**f**	**%**
99 ve altı	22	40,0
100-149	26	47,3
150 ve üstü	7	12,7
Toplam	55	100

Grafik 9. Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

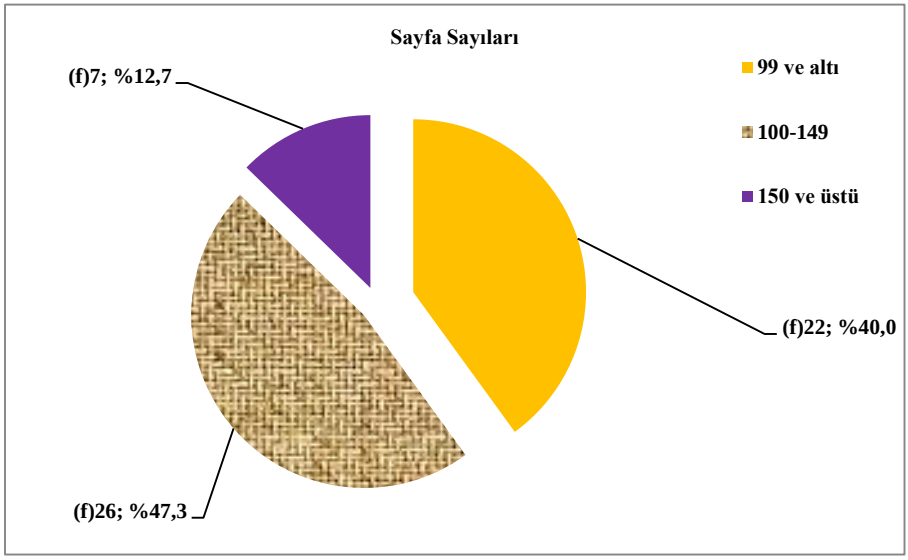

Tablo 9 ve Grafik 9'da görüldüğü gibi kendini sabotaj konulu tezlerin dağılımı incelendiğinde; sayfa sayıları açısından en yüksek olarak 26 tez ile %47,3 oranında 100-149 sayfadan oluşan tezlerde yığışım gösterdiği belirlenmiştir. Bunu sırasıyla 99 ve altı, 22 tez ile %40,0 oranında 100-149, 7 tez ile %12,7 oranında 150 ve üstü sayfa sayısına ait tezlerin oluşturduğu görülmektedir. Tezlerin sayfa sayıları incelendiğinde 64-321 sayfa sayısı aralığında dağılım gösterdiği saptanmıştır.

3.10. Tezlerin Yapıldıkları Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan onuncu soru "Lisansüstü tezler yapıldıkları örneklem grubuna göre nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 10. Tezlerin Yapıldıkları Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Örneklem Grubu	f	%
Çalışan (Üretim - Sağlık)	2	3,6
Eğitimci (Öğretmen - Yönetici)	2	3,6
Evli Çiftler	1	1,8
Görsel İmge	1	1,8
İtfaiyeci	2	3,6
Ortaokul - Lise Öğrencisi	10	18,2
Sporcu	2	3,6

Üniversite Öğrencisi	29	52,7
Yetişkin	6	10,9
Toplam	55	100

Grafik 10. Tezlerin Yapıldıkları Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

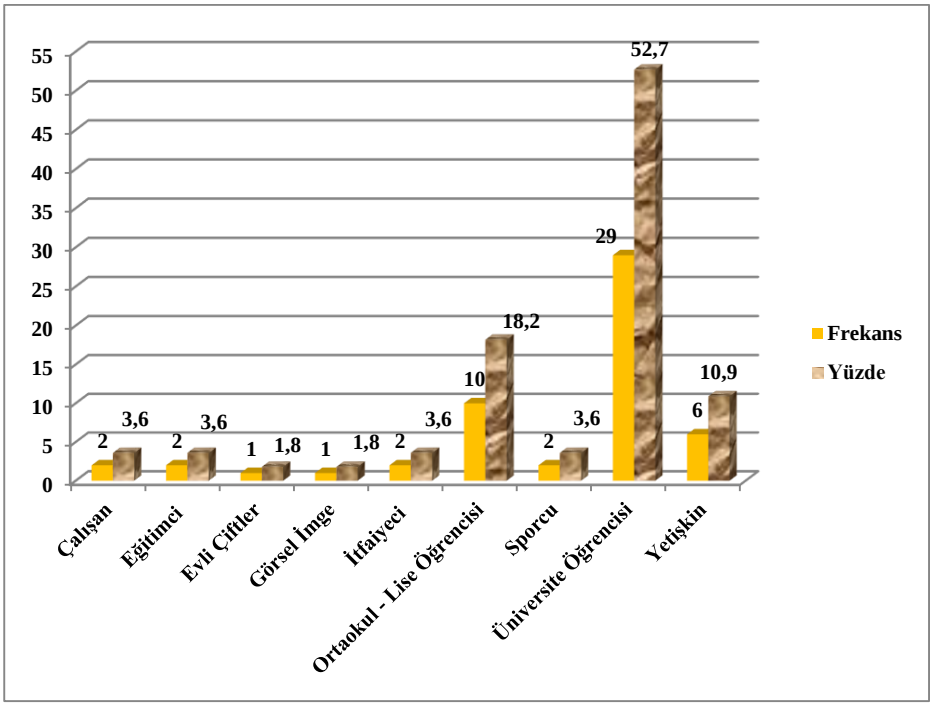

Tablo 10 ve Grafik 10'da görüldüğü gibi, kendini sabotaj konulu tezlerin dağılımı incelendiğinde; 29 tez ile %52,7 oranında Üniversite Öğrencisi, 10 tez ile %18,2 Ortaokul-Lise Öğrencisi, 6 tez ile %10,9 oranında Yetişkinler, ikişer tez ile %3,6 oranında Çalışan, Eğitimci, İtfaiyeci, Sporcu, birer tez ile 1,8 oranında Evli Çiftler, Görsel İmge olarak belirtilen gruplardan örneklem olarak oluşturulduğu belirlenmiştir.

3.11. Tezlerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Bu araştırmada yanıt aranan onbirinci soru "Lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimeler nasıl bir dağılım göstermektedir?" şeklindeoluşturulmuştur.

Şekil 3. Tezlerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımına İlişkin Kelime Bulutu

Şekil 3'de lisansüstü tezlerde kendini sabotaj kavramı ile ilgili olarak anahtar sözcüklerden oluşturulmuş kelime bulutu sınıflaması görülmektedir. Tezlerdeki anahtar sözcüklerin istatistiksel olarak kullanım oranlarına göre frekansları belirlenmiştir.Kendini sabotaj konulu tezlerde kullanım sıklıkları Benlik Saygısı (f=9), Üniversite Öğrencisi (f=7), Ebeveyn ve Aile, Anksiyete, Ergenlik, Mükemmelliyetçilik, Öz-Şefkat (f=6), Akademik Kendini Engelleme, Bağımlılık, Spor (f=5), Başarı, Kişilik, Psikolojik Dayanıklılık (f=4), Akademik Başarı, Akademik Öz-Yeterlik, Öz-Yeterlik, Psikolojik İyi Oluş, Akılcı Olmayan İnançlar, Benlik, Cinsiyet, Depresyon, Erteleme, Fiziksel Aktivite, Olumsuz Değerlendirilme Korkusu, Şiddet (f=2) şeklinde saptanmıştır.Frekansı 1 olan sözcükler kırmızı renkte gösterilmiştir.

Tezlerde konu başlığı ile ilgili olarak kullanılmış olan anahtar sözcükler sırasıyla Kendini Sabotaj (f=38), Kendini Engelleme (f=9), Kendini Sabote Etme ve Kendini Sabote Etme Davranışı (f=2), Mazeret Bulma (f=1) olarak belirlenmiştir. Bu kelimeler makalenin esas içeriğini oluşturduğu için kullanımına yönelik olarak kelime bulutunda yer verilmemiştir. Bu saptamada da görüldüğü üzere, makale başlığını oluşturan İngilizce'deki "self-handicapping" sözcüğünün Türkçe karşılığı ile ilgili olarak çeşitli kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Yaygın olan kullanımın ise, "kendini sabotaj" şeklinde ifade edildiği tezlerdeki anahtar kelimelerden yola çıkarak belirtilebilir. Anahtar sözcüklerin bu saptamaya katkısına ek olarak, kendini sabotaj ile ilgili konuların belirlenerek, bu alanda araştırma

yapmayı düşünen araştırmacılara bir fikir vermesi açısından rehberlik ettiği düşünülmektedir.

Sonuç

Bireylerin çeşitli nedenlerle karşılaştıkları olumsuzların yaratacağı yıkımların etkilerini önlemek ve azaltmak amacıyla geliştirdikleri bir davranış kalıbı olan kendini sabotaj kavramı kişiliğe olan yansımaları açısından oldukça araştırılan bir konu olarak görülmüştür. Türkiye'de yapılmış olan lisansüstü tezler kapsamında da son yıllarda bu konuya yönelik olarak yapılmış olan tez oranında da artış olduğu gözlenmiştir. Bu tezlere yönelik bir inceleme yapmak amacıyla bir bilim alanında belli bir konuya ait ulaşılmak istenen bilgiye yönelik çeşitliliği artırarak, bilgiye daha sınıflanmış, kolay ve güvenilir olarak erişilmesi için yazılı yayınların nicel olarak incelenmesini sağlayan bibliyometrik analiz yönteminin uygun olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kendini sabotaj konusunu içeren 55 lisansüstü tezin bibliyometrik profili oluşturulmuştur. Tezlerde kendini sabotaj konusunun vakıf üniversitelerine göre devlet üniversitelerinde daha fazla incelenmiş olduğu görülmektedir. Tezlerin 19 il ve 35 üniversitede ağırlıklı olarak 1/3 oranında İstanbul ilinde ve bunu takiben Ankara'daki üniversitelerde yapıldığı belirlenmiştir. Kendini sabotaj ile ilgili tezlerin 2008-2023 yılları arasındaki dağılımı incelendiğinde, bu konudaki en fazla tezin 2019 ve 2022 yıllarında olduğu saptanmıştır. 2019 yılında başlayan artışa rağmen, 2021 yılındaki tez sayısında görülen düşmenin pandemi döneminde eğitimde yavaşlayan süreç ile açıklanması mümkündür. Bu analizin yapıldığı 2023 yılında tez sunumları devam eden bir süreçte olduğundan bu yıldaki oranın yılsonuna gelindiğinde artış göstereceği beklenmektedir. Yüksek lisans tezi sayısının doktora tezi sayısına göre oldukça fazla olduğu ve ağırlıklı olarak Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip danışmanlar tarafından yönetildiği görülmektedir.Tezlerin en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmış olduğu, bunu sırasıyla Eğitim Bilimleri Enstitüsü ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün takip ettiği belirlenmiştir. Tezlerin en çok eğitim bilimleri ve psikoloji anabilim dallarında ve tez konularında gerçekleştirildiği saptanmıştır. Spor ile ilgili anabilim dallarında ve konularında yazılmış olan tezlerin oranı da üçüncü sırada yer almasının kendini sabotaj davranışı kapsamında ilgili alan yazına paralel olarak gerçekleştiği gözlenmektedir. Tezlerin en çok 100-149 sayfa aralığında yazıldığı belirlenmiştir. Tezlerin öncelikle üniversite olmak üzere sonra ortaokul ve lise öğrencilerinden oluşan örneklem grubu ile yapıldığı tespit edilmiştir. Tezlerde en çok kullanılan anahtar kelimelerin benlik saygısı, üniversite öğrencisi, ebeveyn-aile, anksiyete, ergenlik, mükemmelliyetçilik, öz-şefkat olduğu saptanmıştır. Anahtar sözcüklerin bir konuda yapılmış olan araştırmaların ilişkili olduğu

kavramlar hakkında fikir vermesi açısından önemli olduğu ve yapılacak yeni çalışmalar için yönlendirici rol üstlendiği düşünülmektedir.

Kendini sabotaj konusunda yapılmış olan lisansüstü tezlerin sayısında 2019 yılından itibaren görülen artışın süreceği yönündeki beklenti sonucunda bu konunun psikoloji ve eğitim bilimleri alanlarına ek olarak spor, işletme gibi disiplinlerde de yaygınlaşan bir kavram olacağı ve uygulanan örneklem gruplarının çeşitleneceği düşünülmektedir. Doktora düzeyindeki tezlerin yapılması ile bilimin niteliğinin artırılmasındaki önemine dikkat çekildiğinden, doktora tezlerinin sayısının daha da çoğaltılmasına yönelik çalışmalar yapılması beklenmektedir. Bu oranın azlığının bir nedeni olarak da ülkedeki üniversite sayısına karşın doktora düzeyinde eğitim verebilecek öğretim üyesinin hem sayı hem de unvan açısından yeterli olmaması düşünülebilir. Çalışmada incelenmiş olan danışman unvanlarının oranları karşılaştırıldığında Dr. Öğretim Üyesi ve eş değeri düzeyinde unvana sahip olan danışman oranının neredeyse Doçent Doktor ve Profesör Doktor unvanındaki öğretim üyelerinin toplamı kadar olduğu söylenebilir. Bu durumun bir nedeni olarak ülkedeki Dr. Öğretim Üyesi oranın diğer unvanlara göre daha yüksek olup, özellikle Doçent Doktor unvanındaki öğretim üyelerinin çok daha az oranda olması ile açıklanabilir. Çalışma bir başka açıdan incelendiğinde ise, ülkedeki artan yüksek lisans programlarına karşın birçok il ve üniversitedeki lisansüstü enstitülerde özellikle yaygınlaşan vakıf üniversitelerinde doktora programlarının olmayışı gözlenmektedir. Fakat niteliği az niceliği çok olan doktora programlarının açılması da bir çözüm olarak görülmemelidir. Özellikle büyük kentler dışındaki üniversitelerdeki öğretim üyelerindeki nitelikli artış sayesinde bilime yön veren ve topluma ışık tutan üniversitelerin oluşturulması ile eğitim ve bilim sürecinde gelişme kaydedileceği düşünülmektedir.

Lisansüstü tezler ile yapılmış olan bibliyometrik analizlerden yola çıkılarak kendini sabotaj konusunda daha nitelikli çalışmalar oluşturulması ve bunlardan elde edilecek sonuçların gerek bilimde gerekse sosyal yaşamda kullanılabilmesine yönelik araştırmaları desteklemesi beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Banu Sayıner %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma, insan veya hayvanlarla ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Banu Sayıner 100%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study

Kaynakça

Akar, H., Doğan, Y. B. & Üstüner, M. (2018). The relationships between positive and negative perfectionisms, self-handicapping, self-efficacy and academic achievement. *European Journal of Contemporary Education, 7*(1), 7-20. https://doi.org/10.13187/ejced.2018.1.7

Akar, H., Çelik, O. T. & Karataş, A. (2019). Akademik kontrol odağı ve başarı amaç yöneliminin kendini sabotajı yordama düzeyinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8*(3), 1840-1859.

Akça, F. (2012). An investigation into the self-handicapping behaviors of undergraduates in terms of academic procrastination, the locus of control and academic success. *Journal of Education and Learning, 1*(2), 288-297.

Akın, A. (2012). Kendini sabotaj ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim, 37*(164), 176-187.

Akın, A., Abacı, R. & Akın, Ü. (2011). Kendini sabotaj: Kavramsal bir analiz. *International Online Journal of Educational Sciences, 3*(3), 1155-1168.

Al, U. & Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası, 5*(1), 19-47. https://doi.org/10.15612/BD.2004.497

Anlı, G., Akın, A., Şar, A. H. & Eker, H. (2015). Kendini sabotaj ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(54), 160-172.

Arıca, R. & Çorbacı, A. (2019). Müşterilerin ortak üreticilik rolünü konu edinen araştırmaların incelenmesi: Scopus veri tabanında taranan turizm ve otelcilik dergilerinin bibliyometrik açıdan değerlendirilmesi. *Turizm Akademik Dergisi, 5*(1), 263-276.

Aslan, Ş. & Uyar, S. (2020). Çalışanlardaki mükemmeliyetçilik algısının özgüvene ve kendini sabotaja etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12*(23), 493-510.

Aslancı, S. (2022). Araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme: bibliyometrik bir analiz. *Scientific Educational Studies, 6*(1), 1-25. https://doi.org/10.31798/ses.1068633

Aydın, A. & Kahraman, N. (2020). Hemşirelik öğrencilerinde kendini sabotaj: Psikolojik ihtiyaçlar ve öz-duyarlık üzerine etkisi. *Cukurova*

Medical Journal, 45(4), 1625-1633. https://doi.org/10.17826/cumj.748170

Barrios, M., Borrego, A., Vilaginés, A., Ollé, C. & Somoza, M. (2008). A bibliometric study of psychological research on tourism. *Scientometrics, 77*(3), 453-467. https://doi.org/10.1007/s11192-007-1952-0

Barutçu-Yıldırım, F. & Demir, A. (2017). Kendini engellemenin yordayıcıları olarak öz saygı, öz anlayış ve akademik özyeterlilik. *Ege Eğitim Dergisi, 18*(2), 676-701.

Baumgardner, A. H., Lake, E. A & Arkin, R. M. (1985). Claming mood as a self-handicap: The influence of spoiled and unspoiled public identities. *Personality and Social Psychology Bulletin, 11*(4), 349-357. https://doi.org/10.1177/0146167285114001

Berglas, S. & Jones, E. E. (1978). Drug choice as a self-handicapping strategy in response to non-contingent success. *Journal of Personality and Social Psychology, 36*(4), 405-417. https://doi.org/10.1037/0022-3514.36.4.405

Bodroža, B., Mandarić, J. & Milosavljević, M. (2022). Situational and trait self-handicapping among grandiose and vulnerable narcissists. *Psychological Topics, 31*(1), 139-163.https://doi.org/10.31820/pt.31.1.7

Broadus, R. N. (1987). Toward a defination of "bibliometrics". *Scientometrics, 12*(5-6), 373.379.

Carron, A. V., Prapavessis, H. & Grove, J. R. (1994). Group effects and self-handicapping. *Journal of Sport and Exercise Psychology, 16*(3), 246-257. https://doi.org/10.1123/jsep.16.3.246

Ceylan, A. K. (2023). Psikolojik sermaye: Bibliyometrik bir analiz. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(1), 1-13.

Coudevylle, G. R., Martin-Ginis, K. A. & Famose, J.-P. (2008). Determinants of self-handicapping strategies in sport and their effects on athletic performance. *Social Behavior and Personality, 36(3),* 391-398. https://doi.org/10.2224/sbp.2008.36.3.391

Çelik, Y. & Atilla, G. (2019). Üniversite öğrencilerinde kendini sabotaj, olumsuz değerlendirilme korkusu ve benlik saygısı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(2), 177-198.

DeGree, C. E. & Snyder, C. R. (1985). Adler's psychology (of use) today: Personal history of traumatic life events as a self-handicapping strategy. *Journal of Personality and Social Psychology, 48*(6), 1512-1519. https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.6.151

Deppe, R. K. & Harackiewicz, J. M. (1996). Self-Handicapping and intrinsic motivation: Buffering intrinsic motivation from the threat of failure.

Journal of Personality and Social Psychology, 70(4), 868-876. https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.4.868

Dertli, Ş. & Belli, E. (2023). Spor, sosyoloji ve psikoloji ilişkisini ele alan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik incelemesi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1-13.

Doğru, M., Güzeller, C. O., & Çelik, M. (2019). A bibliometric analysis in the field of sustainable development and education from past to present. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences, 9*(1), 42-68.

Ellegaard, O. & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?.*Scientometrics, 105*(3), 1809-1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Elmas, P. & Akfırat, S. (2015). Mazeret bulma eğilimi ile özsaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Mazeret bulma eğilimi başarısızlık durumunda özsaygıyı korur mu? Başlangıçtaki özsaygı düzeyinin rolü.*Psikoloji Çalışmaları Dergisi, 34*(2), 17-34.

Ercan, F. (2020). Türkiye'deki gastronomi turizmi konulu makalelerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 8*(2), 1058-1075. https://doi.org/10.1325/jotags.2020.595

Ferrari, J. R. (1992). Procrastinators and perfect behavior: An exploratory factor analysis of self-presentation, self-awareness, and self-handicapping components. *Journal of Research in Personality, 26*(1),75-84. https://doi.org/10.1016/0092-6566(92)90060-H

Ferrari, J. R. & Tice, D. M. (2000). Procrastination as a self-handicap for men and women: A task-avoidance strategy in a laboratory setting. *Journal of Research in Personality, 34*(1), 73-83. https://doi.org/10.1006/jrpe.1999.2261

Finez, L. & Sherman, D. K. (2012). Train in vain: The role of the self in claimed self-handicapping strategies. *Journal of Sport & Exercise Psychology, 34*(5), 600-620. https://doi.org/10.1123/jsep.34.5.600

Finez, L., Berjot, S., Rosnet, E., Cleveland, C., & Tice, D. M. (2012). Trait self-esteem and claimed self-handicapping motives in sports situations. *Journal of Sports Sciences, 30*(16), 1757-1765. https://doi.org/10.1080/02640414.2012.718089

Greenlees, I., Jones, S., Holder, T. & Thelweel, R. (2006). The effects of self-handicapping on attributions and perceived judo competence. *Journal of Sports Sciences, 24*(3), 273-280. https://doi.org/10.1080/02640410500132033

Gümüş, S.,Bellibaş, M. Ş., Gümüş, E. & Hallinger, P. (2019). Science and mapping research on educational leadership and management in Turkey: A bibliometric review of international publications. *School*

Leadership & Management, 40(1), 23-44. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1578737

Gündoğdu, R. (2013). Öğretmen adaylarının benlik saygısı puanları kontrol edilerek kendini sabotaj eğilimlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8*(3), 263-277. https://doi.org/10.7827/TurkishSudies.4398

Gürkan, G.,& Kahraman, S. (2021). Biyoteknoloji eğitimi alanındaki makalelerin Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik analizi. *İnonü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 22*(3), 2460-2483. https://doi.org/10.17679/inuefd.1020116

Hendrix, K. S.& Hirt, E. R. (2009). Stressed out over possible failure: The role of regulatory fit on claimed self-handicapping. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(1), 51-59. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.08.016

Hirt, E. R., Deppe, R. K. & Gordon, L. J. (1991). Self-reported versus behavioral self-handicapping: Empirical evidence for a theoretical distinction. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*(6), 981-991.

Hobden, K. & Pliner, P. (1995). Self-handicapping and dimensions of perfectionism: Self-presentation vs self-protection. *Journal of Research in Personality, 29*(4), 461-474. https://doi.org/10.1006/jrpe.1995.1027

İkis, M. & Şeker, M. (2023). İlahiyat, işletme, eğitim bilimleri ve psikoloji alanında bağlanma, tanrı ve dindarlık hakkında hazırlanan tezlerin bibliyometrik analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 17-34.

Jones, E. E.,& Berglas, S. (1978). Control of attributions about the self through self-handicapping strategies: The appeal of alcohol and the role of underachievement. *Personality and Social Psychology Bulletin, 4*(2), 200-206. https://doi.org/10.1177/014616727800400205

Kalıpcı, M. B. & Şimşek, E. K. (2022). English language and tourism education: A bibliometric approach. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10*(4), 3012-3033. https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1128

Kalyon, A., Dadandı, İ. & Yazıcı, H. (2016). Kendini sabote etme eğilimi ile narsistik kişilik özellikleri, anksiyete duyarlılığı, sosyal destek ve akademik başarı arasındaki ilişki. *Düşünen Adam, 29*(3)237-346. https://doi.org/10.5350/DAJPN2016290305

Kamuk, Y. U. (2019). Badminton hakemlerinin kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeyleri. *Journal of Global Sport and Education Research, II*(2), 22-36.

Kamuk, Y. U. (2022). Self-handicapping and its value in sports. *Turkish Journal of Sport and Exercise, 24*(2), 208-218. https://doi.org/10.15314/tsed.934732

Karakuzu, S., Aras M. & Gedikli, Ö. (2021). Türkçe eğitimi alanındaki kadın akademisyenlerin akademik çalışmalarının bibliyometrik analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,22*,691-705. https://doi.org/10.29000/rumelide.897125

Kasemodel, M.- G. C., Makishi, F., Souza, R. C. & Silva, V.- L. (2016). Following the trail of crumbs: A bibliometric study on consumer behavior in the Food Science and Technology field. *International Journal of Food Studies, 5*(1), 73-83. https://doi.org/10.7455/ijfs/5.1.2016.a7

Kaya, Ç., Uğur, E., Şar, A. H. & Ercengiz, M. (2017). Öğretmen adaylarında kendini sabotaj ve onay ile ilişkili akıldışı inançlar. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 25*(3), 869-880.

Kaya, F. & Tümkaya, S. (2017). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin başarı yönelimi, kendini engelleme davranışları ve demografik özelliklerinin okula yabancılaşmayı yordama düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences, 14*(1), 747-771. https://doi.org/10.14687/jhs.v14i1.4328

Khaneghahi, S., Nasripour, F. & MahmoudZehi, M., A. (2022).Investigating the relationship between e-learning and mobile learning on students' academic self-handicapping during the outbreak of COVID-19. *Journal of Social, Humanity, and Education, 2*(3), 269-281. https://doi.org/10. 35912/jshe.v2i3.1051

Kurtuluş, M. A. & Bilen, K. (2021). A bibliometrıc analysis on nature of science: A review of the research between 1986-2019. *Scientific Educational Studies, 5*(1), 47-65. https://doi.org/10.31798/ses.941238

Kurtuluş, M. A. & Tatar, N. (2021). An analysis of scientific articles on science misconceptions: A bibliometric research. *Ilkogretim Online, 20*(1), 192-207. https://doi.org/10.17051/ilkonline.2021.01.022

Kurutkan, M. N., Orhan, F. & Kaygısız, P. (2017). Hasta güvenliği literatürünün bibliyometrik analizi: Türkçe tez ve makaleler örneği, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 4*(4), s.253-259.

Kuzlak, A. (2017). Kalıp yargı tehdidi'ne kabullenici yanıtlar üzerine bir derleme: Performans beklentileri ve kendini sabote etme stratejileri. *DTCF Dergisi, 57*(2), 1224-1249.https://doi.org/10.1501/Dtcfder_ 0000001559

Leary, M. R.,& Shepperd, J. A. (1986). Behavioral self-handicaps versus self-reported selfhandicaps: A conceptual note. *Journal of Personality and Social Psychology, 51,* 1265-1268. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1265

McCrea, S. M. &Hirt, E. R. (2001). The role of ability judgments in self-handicapping.*Personality and Social Psychology Bulletin 27*(10), 1378-1389. https://doi.org/10.1177/01461672012710013

Melhem, M. A., (2022). Prediction of academic self-handicapping based on self-control among university students. *Cypriot Journal of Educational Science,17*(1), 134-147. https://doi.org/10.18844/cjes.v17i1.6691

Midgley, C., Arunkumar, R. & Urdan, T. (1996). 'If I don't do well tomorrow, there's a reason": Predictors of adolescents' use of academic self-handicapping strategies. *Journal of Educational Psychology, 88*(3), 423-434. https://doi.org/10.1037/0022-0663-88.3.423

Midgley, C.,& Urdan, T. (2001). Academic self-handicapping and achievement goals: A further examination. *Contemporary Educational Psychology, 26(1),* 61-75. https://doi.org/10.1006/ceps.2000.1041

Molenaar, B., Willems, C., Verbunt, J. & Goossens, M. (2021). Achievement goals, fear of failure and self-handicapping in young alite athletes with and without choronic pain. *Children, 8*(7), 1-14. https://doi.org/10.3390/children8070591

Özkaya, A. (2019). Bibliometric analysis of the publications made in STEM education area. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 8*(2), 590-628.

Özlü, G. & Topkaya, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde kendini sabotajın yordayıcısı olarak cinsiyet, yaş ve farklı mükemmeliyetçilik tarzları. *Kastamonu Education Journal, 28*(3), 1220-1232. https://doi.org/10.24106/kefdergi.3757

Özteke-Kozan, H. İ. (2020). Okul psikolojik danışmanlığı ile ilgili yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi: 1980-2019. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 3*(1), 1-28.

Petersen, L.- E. (2014). Self-compassion and self-protection strategies: The impact of self-compassion on the use of self-handicapping and sandbagging. *Personality and Individual Differences, 56,* 133-138. https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.08.036

Prapavessis, H. & Grove, R. (1998). Self-handicapping and self esteem. *Journal of Applied Sport Psychology, 10*(2), 175-184. https://doi.org/10.1080/10413209808406386

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation, 25*(4), 348-349.

Rhodewalt, F., Saltzman, A.T. & Wittmer, J. (1984) Self-handicapping among competitive athletes: The role of practice in self-esteem protection. *Basic and Applied Social Psychology, 5*(3), 197-209. https://doi.org/10.1207/s15324834basp0503_3

Rhodewalt, F., Morf, C., Hazlett, S. & Fairfield, M. (1991). Self-handicapping: The role of discounting and augmentation in the preservation of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*(1), 122-131. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.05.001

Rhodewalt, F. & Hill, S. K. (1995). Self-handicapping in the classroom: The effects of claimed self-handicaps on responses to academic failure. *Basic and Applied Social Psychology, 16*(4), 397-416. https://doi.org/10.1207/s15324834basp1604_1

Ryska, T. A. (2002). Effects of situational self-handicapping and state self-confidence on the physical performance of young participants. *The Psychological Record, 52*(4),461-478. https://doi.org/10.1007/BF03395198

Ryska, T. A., Yin, Z. & Cooley, D. (1998). Effects of trait and situational self-handicapping on competitive anxiety among athletes. *Current Psychology, 17*(1), 48-56. https://doi.org/10.1007/s12144-998-1020-9

Sayan-Karahan, A. (2021). Kendini sabote etmenin yakın kişilerarası ilişkiler açısından ele alınması. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18*(42), 5876-5896. https://doi.org/10.26466/opus. 893279

Schwinger, M., Wirthwein, L., Lemmer, G., & Steinmayr, R. (2014). Academic self-handicapping and achievement: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology, 106*(3), 744-761. https://doi.org/10.1037/a0035832

Sengupta, I. N. (1992). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librametrics: An overview. *Libri, 42*(2), 75-98. https://doi.org/10.1515/libr.1992.42.2.75

Snyder, C. R., Smith, T. W., Augelli, R. W. & Ingram, R. E. (1985). On the self-serving function of social anxiety: Shyness as a self-handicapping strategy. *Journal of Personality and Social Psychology, 48*(4), 970-980. https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.4.970

Şahin, F.& Çoban, Ö. (2020). Effect of school climate, students' self-handicapping behaviors and demographic characteristics on students' achievement. *i.e.:inquiry in education, 12*(2), 1-20.

Tanrıöğen, Z. M. & Sertel, G. (2019). Öğretmenlerin kendini sabote etme düzeyi ile algıladıkları örgütsel destek düzeyi arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi, 9*(3), 506-526. https://doi.org/10.24315/ tred.498537

Thompson,T. & Richardson, A. (2001). Self-handicapping status, claimed self-handicaps and reduced practice effort following success and failure feedback. *British Journal of Educational Psychology, 71*(1), 151-170. https://doi.org/10.1348/000709901158442

Tice, D. M. (1991). Esteem protection or enhancement? Self-handicapping motives and attributions differ by trait self-esteem. *Personality and*

Social Psychology, 60(5), 711-725. https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.5.711

Topal, S., Yalnızoğlu-Çaka, S. & Çınar, N. (2018). Determination of the relationship between self-handicapping and burnout of nursing students. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 47*(1), 337-356.

Török, L., Szabó, Z. P. & Tóth, L. (2018). A critical review of the literature on academic self-handicapping: Theory, manifestations, prevention and measurement. *Social Psychology of Education, 21*(5), 1175-1202. https://doi.org/10.1007/s11218-018-9460-z

Türesin-Tetik, H., Oral-Ataç, L. & Köse, S. (2019). Öz yeterlilik algısı ile kendini sabotaj eğilimi arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolü. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 23*(1), 17-29.

Ulu, S. & Akdağ, M. (2015). Dergilerde yayınlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk İletişim örneği. *Selçuk İletişim, 9*(1), 5-21. https://doi.org/10.8094/si.04052

Urdan, T. & Midgley, C. (2001). Academic self-handicapping: What we know, what more there is to learn. *Educational Psychology Review, 13*(2), 115-138. https://doi.org/10.1023/A:1009061303214

Üzar-Özçetin, Y. & Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8*(2), 145-154.

Üzbe, N. & Bacanlı, H. (2015). Başarı hedef yönelimi, benlik saygısı ve akademik başarının kendini engellemeyi yordamadaki rolü. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 13*(1), 33-50.

van Raan, A. F. J. (2005). For your citations only? Hot topics in bibliometric analysis. *Measurement: Interdisciplinary Research and Perspectives, 3*(1), 50-62. https://doi.org/10.1207/s15366359mea0301_7

Yalniz-Dilcen, H., Yesilbas, H. & Kantek, F. (2022). Psychological birth trauma: A bibliometric analysis of highly cited articles. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences,* 7(20), 52-70. https://doi.org/10.5281/zenodo.7133322

Yavuzer, Y. (2015). Investigating the relationship between self-handicapping tendencies, self-esteem and cognitive distortions. *Educational Sciences Theory and Practice, 15*(4), 879-890. https://doi.org/10. 12738/estp.2015.4.2434

Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(2), 1457-1490.

Zukerman, M. & Tsai, F.-F. (2005). Costs of self-handicapping. *Journal of Personality, 73*(2), 411-442. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00314.x

Župič, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18*(3), 429-472. https://doi.org/10.1177/1094428114562629

Extended Abstract

The phenomenon of self-handicapping is defined as follows: when individuals are uncertain about the required competence for a task, they tend to externalize or provide excuses in the face of failure. Self-handicapping serves as a behavioral strategy to externalize failures and rationalize actions during the process of internalizing success (Berglas and Jones, 1978, p. 406; Jones and Berglas, 1978, p. 200-202). Individuals who erect barriers to impede their own success create a protective excuse for potential failure (Tice, 1991, p. 711). Self-handicappers proactively generate excuses prior to performance, anticipating potential failure situations and preparing the barriers they will rely on (Hendrix and Hirt, 2009, p. 51). This behavior is employed as a protective strategy (Baumgardner et al., 1985, p. 349).

Bibliometric analysis involves the statistical examination of studies related to a specific concept as presented in the literature (Pritchard, 1969, p. 349). This approach is used to generate meaningful results that can inform future research on the subject of interest.

An upward trend is observed in the number of theses addressing self-handicapping in the realm of postgraduate research conducted in Turkey. This study delves into the topic of self-handicapping from this vantage point.

This research aims to conduct a bibliometric analysis of postgraduate theses centered around self-handicapping. To achieve this goal, a comprehensive examination was carried out on 55 postgraduate theses related to self-handicapping, accessible through the National Thesis Center of the Council of Higher Education. The data extracted from these theses were meticulously scrutinized, focusing on key indicators including university classification, city-university name, publication year, thesis type, advisor's title, institute, department, subject, page count, sample group, and keywords. Upon obtaining the complete texts of the selected theses, the data was inputted into the computer system for processing, and subsequent statistical analyses were performed using the SPSS 25.0 (Statistical Package of the Social Sciences) software package. Throughout the study, statistical evaluation primarily employed frequency and percentage techniques.

A comprehensive profile emerged from the bibliometric analysis of postgraduate theses addressing self-handicapping. Notably, the exploration of self-handicapping within these theses revealed a more substantial focus on government universities compared to private institutions. The analysis encompassed theses originating from 19 distinct cities and 35 universities, with primary emphasis in Istanbul, followed closely by universities in Ankara. Evaluating the distribution of self-handicapping theses across the

period of 2008 to 2023 revealed peaks in 2019 and 2022. The notable reduction in thesis volume in 2021 can potentially be attributed to adverse educational circumstances during the pandemic. As of 2023, during the time of this analysis, the thesis composition process remains ongoing, with an anticipated increase in this year's output by year-end.

Significantly, the frequency of master's theses considerably surpassed that of doctoral theses, predominantly under the guidance of Assistant Professor advisors. The Graduate School of Social Sciences predominantly hosted thesis endeavors, followed by the Graduate School of Educational Sciences and the Graduate Education Institute. Thesis inquiries predominantly occurred within the educational sciences and psychology departments, with sport-related subjects taking the third spot within the domain of self-handicapping behavior.

It was found that that the majority of theses fall within the page range of 100 to 149. An assessment of the sample groups involved indicated a prevalent focus on students, notably university students, followed by secondary and high school students. The most frequently employed keywords within these theses included self-esteem, university students, parent-family dynamics, anxiety, adolescence, perfectionism, and self-compassion. It is worth noting that these keywords hold significant importance in providing a conceptual framework for the research and guiding future studies in the field.

As a result, it can be predicted that there will be an increase in the number of postgraduate theses on self-handicapping, that it will be a widespread concept in disciplines such as sports and business in addition to psychology and educational sciences, and that applications will be made in various sample groups. It is expected that more qualified studies will be created on self-handicapping based on bibliometric analyzes made with postgraduate theses, and that the results obtained from these will support research to be used both in science and in social life.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 231-259**

Makale Gönderim Tarihi: 10/06//2023 **Makale Kabul Tarihi: 26/08/2023**

UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN TUTUMLARI ÜZERİNE BİR META SENTEZ ÇALIŞMASI

Ozan Berk GÜLER[*] & Bayram ÖZER[**]

Öz

Bu çalışmada 2013-2023 yılları arasında yapılmış olan uzaktan eğitime yönelik öğrenci ve öğretmen tutumlarını inceleyen makale, yüksek lisans tezi ve doktora tezi türündeki çalışmaların meta sentezinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen meta senteze dahil edilme kriterlerine uygun olan 168 çalışma toplanarak 16 ayrı başlıkta incelenmiş ve toplanan veriler oluşturulan kodlama sistemine uygun şekilde kodlanmıştır. Kodlama sistemi bu çalışma özelinde oluşturulmuş ve çalışmanın güvenirliğini de artırmıştır. Toplanan 168 çalışmanın 143'ü yüksek lisans tezi, 21'i makale çalışması, 4'ü ise doktora tezlerinden oluşmaktadır. Çalışmalar toplanırken YÖK Tez Merkezi, Google Akademik ve ProQuest veri tabanları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğrenci ve öğretmenlerin akademik başarı, disiplin, ders katılımı, ölçme değerlendirme, psikolojik etkiler, sosyal etkiler, devam/devamsızlık durumları, yalnızlaşma, fiziksel sağlık durumu, altyapı yetersizliği, fırsat eşitsizliğinin oluşması, donanım eksiklikleri gibi başlıklarda genellikle olumsuz tutumlara; ekonomiklik, zaman ve mekan özgürlüğü, tekrar edilebilirlik, bireysel öğrenmenin desteklenmesi, iş hayatına engel olmaması, ulaşılabilirlik, teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve gelişmesi gibi başlıklarda ise olumlu tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Bazı farklılıklar olsa da genelde öğrenci ve öğretmenlerin olumlu ve olumsuz görüş bildirdikleri konular benzerlik göstermektedir. Çalışma içerisinde oluşturulmuş temalar ve alt temalar ile ilgili frekanslar değerlendirilerek en çok belirtilen olumlu ve olumsuz görüşler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Öğrenci, Öğretmen, Tutum, Uzaktan Eğitim.*

A META SYNTHESIS STUDY ON STUDENT AND TEACHER ATTITUDES TOWARDS DISTANCE EDUCATION

Abstract

In this study, it is aimed to make a meta-synthesis of articles, master's thesis and doctoral thesis that examine the attitudes of students and teachers towards distance education between 2013-2023. For this purpose, 168 studies that met the criteria for inclusion in the meta-synthesis were collected and examined under 16

[*] Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, ozanberkguler@hotmail.com, https://orcid.org/0009-0000-9347-2100
[**] Prof. Dr., Bayram Özer, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, bayramozer@omu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-4375-4104

separate headings, and the collected data were coded in accordance with the coding system created. The coding system was created specifically for this study and increased the reliability of the study. Of the 168 studies collected, 143 are master's thesis, 21 are article studies, and 4 are doctoral dissertations. While collecting the studies, YÖK Thesis Center, Google Scholar and ProQuest databases were used. As a result of the research, students and teachers generally have negative attitudes in terms of academic achievement, discipline, class participation, assessment and evaluation, psychological effects, social effects, attendance/absence, loneliness, physical health status, lack of infrastructure, inequality of opportunity, lack of equipment; On the other hand, it has been determined that they have positive attitudes on topics such as economy, freedom of time and space, repeatability, supporting individual learning, not hindering business life, accessibility, widespread and development of technology use. Although there are some differences, the subjects on which students and teachers give positive and negative opinions are similar. The frequencies related to the themes and sub-themes created in the study were evaluated and the most stated positive and negative opinions were determined.

Keywords: *Attitude, Distance Education, Student, Teacher.*

Giriş

Bilginin teknolojik anlamda işlenebilir hale gelmesi ve iletişim teknolojisi ve araçlarının yaygınlaşması ile sınıf ortamlarında yapılan geleneksel öğretim yöntemlerinden farklı ders öğretim yöntemleri ortaya çıkmıştır (Kurbanoğlu ve Akkoyunlu, 2002; Alkan, 1981; Göktaş, Yıldırım ve Yıldırım, 2010). Uysal ve Karagöz (2021, s. 1275) bu durumun teknolojik destekli öğrenmeyi de kapsayan uzaktan eğitim olgusunu ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda Karakaya ve Aksoy (2005, s. 33) da eğitim kurumlarının öğrenci sayısındaki sürekli artış gerçekleşmesi, buna karşın yetersiz öğretim elemanı sayısı ve bireylerin hayat boyu öğrenme ihtiyaçlarına esneklikle yanıt verme isteği gibi nedenlerin, farklı eğitim modellerinin arayışını hızlandırdığını ve bu durum sonucunda da uzaktan eğitim, çevrimiçi öğrenme, web tabanlı eğitim gibi terimlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca işyerlerinin personelini hızlı ve maliyet etkin bir şekilde geliştirmek amacıyla uzaktan eğitim yöntemlerine olan ilgisinin de bu dönüşümü beslediğini ifade etmişlerdir. Uzaktan eğitim, İşman ve Dabaj'a (2005, ss. 1-2) göre uzun mesafelerde yürütülen ve öğretim teknolojisinin aracılık ettiği eğitimi içeren çok boyutlu bir süreçtir. Mshvidobadze ve Gogoladze de (2012, ss. 133-143) uzaktan eğitimi, öğrencinin öğrenmesinin çoğunun veya tamamının video, telekonferans, bilgisayar yönetimli öğrenme veya internet ortamındaki çevrimiçi kurslar aracılığıyla geleneksel sınıfın dışında gerçekleştiği yer olarak tanımlamıştır. Uzaktan eğitim yüz yüze yapılan geleneksel eğitimi zenginleştirerek, onu bireyin özelliklerine daha uygun, daha geçerli, erişilebilir ve ekonomik duruma getirmiştir. Uzaktan eğitimin uygulandığı ilk zamanlar asıl amaç öğretimde zamandan ve mekândan bağımsız olmayı sağlamaktı. Bu ise öğrenci ile öğretenin klasik sistemlerden

farklı bir teknoloji kullanarak iletişime geçmesi ile gerçekleşiyordu. Günümüzde ise bu iletişimi sağlayan web tabanlı internet servis sağlayıcıları hızla artmış ve yaygınlaşmıştır. Günümüzden yaklaşık olarak bir asır önce başlayan uzaktan eğitim yöntemi internetin yaygınlaşması sayesinde şimdilerde çok daha fazla şekilde varlığını sürdürmektedir.

Uzaktan eğitim aynı zamanda sınırları ortadan kaldıran bir eğitim uygulaması olarak ifade eden Özer'e (2011, ss. 7-9) göre küreselleşen dünyanın eğitime bakış açısını uzaktan eğitim uygulamaları yansıtmaktadır. Farklı ülke ve bölgelerde yaşayan insanları bir araya getiren uygulamalar sayesinde sınırların kalkacağı bir eğitim ortamı uzaktan eğitim ile söz konusu olmaktadır (Ülger, 2021; Göktaş, Yıldırım ve Yıldırım, 2008; Vural, 2004) Bilgiye ulaşmanın sınırlanamayacağı günümüz dünyasında küresel bir eğitim uygulaması için uzaktan eğitimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özbay (2015, ss. 376-394) bugün dünyada gelişmiş birçok ülke başta Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Hollanda ve İngiltere olmak üzere, uzaktan eğitim sistemini yaygın olarak kullandığını belirtmiştir. Uzaktan eğitim uygulamalarının benimsenmesi için birçok farklı sebep olabileceği gibi bu durum üzerinde dünya nüfusunun sürekli artması ve bu artış sonucunda giderek daha da artan eğitim talebinin bu şekilde karşılanmasının daha ekonomik olacağı düşünülmektedir (Ünlükahraman, 2011; Özbay, 2015).

İnsanların uzaktan eğitim kavramına bakışları değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Özellikle teknoloji alanında yaşanan gelişmeler uzaktan eğitimin insanların eğitim ile ilgili ihtiyaçlarına bir cevap olabileceği fikrini doğurmuştur (Keegan, 1986; Gürses, 2010; Erfidan, 2019; Simonson, Schloser ve Hanson, 1999). Değişen ve gelişen dünyada her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Eğitim ile ilgili bu değişim ve dönüşümlerin yaşandığı uzaktan eğitim alanı günümüzde hayatımızda çok daha fazla yer kaplamaktadır (Yılmaz ve Özkan, 2014). İnsan hayatını daha fazla ilgilendirmeye başlayan konular, doğal olarak insanlar tarafından da daha fazla olumlu ve olumsuz yanları ile her açıdan değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile birlikte uzaktan eğitimin önemli iki unsuru olan öğrenci ve öğretmenlerin uzaktan eğitime bakış açılarıyla ilgili yapılmış olan çalışmaların meta sentezi yapılacaktır.

Uzaktan eğitim faaliyetinde öğrenciler ve öğretmenler arasındaki ilişkinin şekli ve dinamiği daha farklı olmaktadır, çünkü iletişim doğrudan değil, teknolojinin sunduğu araçlar ve yöntemler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu durum uzaktan eğitimde öğrenci ve öğretmen ilişkisinin belli açılardan zorlayabilmektedir. Fiziksel olarak aynı mekanda olmamak, yüz yüze iletişimi ve öğrenci öğretmen etkileşimini sınırlayabilir. Ev ortamında öğrencilerin dikkatlerini çeken faktörlerin daha farklı olması, öğretmenlerin öğrencilerin ilgisini çekme konusunda daha yaratıcı olmalarını gerektirebilir.

Uzaktan eğitimde başarılı bir öğrenci ve öğretmen ilişkisi kurabilmek için geleneksel yöntemlere göre daha farklı stratejilerin kullanılması önemlidir. Öğretmenler, çeşitli dijital araçları etkili bir şekilde kullanarak öğrencilere etkileyici ve ilgi çekici ders içerikleri sunabilirler. Öğrencilere bireysel geri bildirimler ve destek sağlamak, onların ilerlemesini izlemek ve motive etmek için kritik bir rol oynar. Dolayısıyla uzaktan eğitimde öğrenci ve öğretmen ilişkisi, teknolojinin etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Geleneksel sınıf ortamından farklı olarak, bu ilişki daha çok dijital platformlar ve iletişim araçları üzerinden şekillenirken, öğretmenlerin öğrencileri bireysel olarak desteklemesi ve motive etmesi değişmemiştir.

Özellikle son zamanlarda çok daha fazla gündem olan uzaktan eğitim konusuyla ilgili literatüre bakıldığında meta sentez içerikli çalışmaların yabancı kaynaklarda (Esfijani, 2018; Cavanaugh, 1999; Chiappe, Pinto ve Arias, 2016; Tanucan, Alejandro ve Corcino 2023; (Camargo, Tempski, Busnardo, Martins ve Gemperli, 2020) sayıca fazla bulunmasına rağmen Türkçe kaynaklarda yeterli sayıda meta sentez çalışmasının olmadığı tespit edilmiştir (Elçiçek, 2022; Kil ve Uşun, 2020; Bakırcı, Kayar, Cancan ve Tozlu, 2022). Bu düşünceden hareketle önceden belirlenen dahil edilme kriterlerine göre toplanan çalışmalardaki veriler doğrultusunda sentez odaklı bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun sonucunda uzaktan eğitim ile ilgili yoğunlaşan olumlu ve olumsuz görüşler, en fazla sorun yaşanan yönleri, en çok beğenilen özellikleri belirlenmiş olacaktır. Bu görüşlerden yola çıkarak günümüzde artık çok farklı alanlarda gelişim sağlamak amacıyla kullanılan uzaktan eğitim sistemine yönelik, bu sistem içerisindeki önemli unsurlardan olan öğrenci ve öğretmenlerin uzaktan eğitim konusundaki tutumlarını inceleyen çalışmaların meta sentezi yapılarak bu alandaki yaygın tutumlar ve konu hakkında eksik kalmış kısımlar tespit edilecektir.

Araştırmanın ana problem cümlesi "Uzaktan eğitimle ilgili öğrenci ve öğretmen görüşlerini içeren çalışmalarda konu hakkında yoğunlaşan tutumlar nelerdir?" şeklindedir. Alt problem cümleleri ise şu şekildedir:

- Uzaktan eğitim ile ilgili öğrenci ve öğretmen tutumlarına yönelik çalışmaların

a. yayın yılları
b. örneklem sayılar
c. okul düzeyleri
d. öğretmen branşları nasıl bir dağılım göstermektedir?

- Uzaktan eğitimde en sık karşılaşılan sorunların temalara göre dağılımı nasıldır?
- Uzaktan eğitim ile ilgili belirlenen temalara göre en sık belirtilen olumsuz görüşler nelerdir?
- Uzaktan eğitim ile ilgili belirlenen temalara göre en sık belirtilen olumlu görüşler nelerdir?
- Uzaktan eğitimin (a) öğrencilere ve (b) öğretmenlere sağladığı yararlar nelerdir?

1. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olarak kabul edilen ve aynı zamanda bir içerik analizi yöntemi olan meta-sentez yöntemi tercih edilmiştir.

İçerik analizi çalışmalar üç grupta toplanmaktadır. Bunlar; *Meta Analiz, Meta Sentez* ve *Betimsel İçerik Analizi* olarak sıralanmaktadır. Meta çalışmalarda amaç, belirli bir alanda yapılmış olan çalışmaların sistematik olarak bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilip sonuçlarının tekrar değerlendirilmesiyle alandaki yapılacak olan yeni çalışmalara öncülük etmektir. Aynı zamanda meta çalışmalar, alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için zamanı daha iyi kullanma, alandaki çalışmalara daha kapsamlı ulaşma, derleme ve analiz etme fırsatı sunmaktadır (Çalık ve Sözbilir, 2014, ss. 33-38). Aynı zamanda nitel araştırma yöntemini kullanmanın en önemli yararlarından biri çalışılacak olan araştırma konusunu literatürdeki ilgili kişilerin bakış açılarıyla görme ve inceleme fırsatının olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 85).

Meta sentez yöntemi, ilk olarak politik alanda ve daha sonra sağlık alanındaki çalışmalarda sıklıkla kullanılmış olan bir içerik analiz yöntemidir (Byun, vd., 2009, ss. 203-207). Meta sentez yöntemi, genellikle nitel verilere sahip araştırmaların sonuçlarının incelendiği çalışmalarda kullanılmasından dolayı sadece nitel çalışmaların dahil çalışılabileceği bir yöntem olarak görülmüştür (Çalık ve Sözbilir, 2014, ss. 33-38). Fakat literatür incelendiğinde nicel ve nitel çalışmaların ikisinde de meta sentez yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Ancak meta sentez yöntemiyle yapılmış çalışmalarda bulgular genelde nitel bir şekilde yorumlanmıştır. Meta sentez yönteminin mantığı, alanla ilgili daha önce yapılmış çalışmaların sonuçlarını ayrı ayrı değerlendirmek yerine, elde edilen bulguları bütüncül bir yöntemle sentezleyerek güçlü teoriler ve çıkarımlar üretmektir.

1.1. Araştırmanın Materyali

Bu çalışma bir meta sentez çalışması olduğu için toplanan çalışmalar araştırmanın materyalini oluşturmaktadır. Çalışmaya toplamda168 çalışma dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar seçilirken aşağıdaki kriterlere uygunluk aranmıştır;

• Meta Senteze dahil edilecek çalışmaların yılı 2013-2023 yılları arasında olması gerekiyor. Bu 10 yıllık periyodun seçilmesinin sebebi meta çalışmalarda üç, beş ve on yıllık süreçlerde yapılan çalışmaların daha uygun olmasıdır.

• Çalışmaya makale, yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri dahil edilmiştir. Çünkü toplanan verilerin belirli bir standartta incelenebilmesi amaçlanmıştır. Seminer sunumları, sempozyum bildirileri ve farklı standart ve formattaki raporlar dahil edilmemiştir.

• Seçilen çalışmalar uzaktan eğitimle ilgili sadece öğrenci, sadece öğretmen veya her iki grubun da görüşlerini içeren çalışmalar olmuştur.

• Seçilen çalışmalar içerisinde öğrenci, öğretmen ve veli veya öğrenci, öğretmen ve müfettiş görüşlerini içeren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların verileri toplanırken öğrenci ve öğretmen görüşlerine ait veriler göz önünde bulundurulurken diğer örneklem grupları ile ilgili veriler çalışmaya dahil edilmemiştir.

• Seçilen çalışmaların standartlara uygun bir nitel, nicel veya karma yöntem çalışma olması, örneklemi, nicel ve/veya nitel sonuçları, veri toplama araçları ve tekniklerini, problem durumunu, veri analizini ve sonuçları içerecek şekilde açıkça yürütülmüş ve yazılmış olmasına dikkat edilmiştir.

• Seçilen çalışmalar içerisinde nicel yöntem ile yapılmış olan çalışmalarda sonuçları nitel olarak da yorumlanmış olan çalışmalar seçilmiştir. Meta sentezin doğasına uygun olması açısından sadece nicel olarak sayısal ifadelerle sonuç sunan çalışmalar dahil edilmemiştir.

Çalışmaların seçiminde içerdikleri verilere göre dahil edilme veya hariç tutulma işlemi yapılmıştır. Belirlenen kriterlere uygun verileri içermeyen çalışmalar meta çalışmasına dahil edilmemiştir.

1.2. Veri Toplama ve Analiz Yöntemleri

Bu çalışmada veriler YÖK Tez Merkezi, ProQuest ve Google Akademik veri tabanlarından toplanmıştır. Meta senteze dahil edilme kriterlerine uygun olarak seçilen 168 çalışma Microsoft Excel programında oluşturulan tablo yardımıyla incelenmiştir. Her çalışma tabloda yer alan 16 ayrı başlıkta (Tablo 1) incelenmiş ve oluşturulan kodlama yöntemine göre kodlanmıştır. Tablo başlıkları seçilirken her çalışma türünde tespit edilebilecek ortak özellikler dikkate alınmıştır. Kodlama yapılırken çalışmaların türü, örneklem düzeyi, örneklem türü ve incelenme sırası dikkate alınmıştır. Örneğin lise öğrencileriyle yapılan bir yüksek lisans çalışması LÖ1YT-10 şeklinde kodlanmıştır. Burada L: örneklem grubunun düzeyinin lise olduğunu, Ö1: örneklem grubunun öğrencilerden oluştuğunu, YT: incelenen çalışmanın yüksek lisans tezi türünde olduğunu, kodlamanın en sonundaki sayı ise çalışmanın incelenme sırasını göstermektedir (Şekil 1).

1.3. İşlem

Toplanan çalışmalardan elde edilen veriler daha sistemli çalışmak ve doğru bir sonuca ulaşmak için gruplandırılarak incelenmiştir. Bu gruplandırma yapılırken çalışma türüne göre, çalışmada kullanılan araştırma yöntemine göre ve örneklem grubunun öğrenci-öğretmen olmasına göre gruplandırmalar yapılmıştır. Daha sonra her çalışma ayrı ayrı incelenerek, çalışmalarda yer alan örneklem gruplarının (öğrenci ve/veya öğretmen) uzaktan eğitime yönelik tutumları belirlenmiştir. Bu tutumlar olumlu tutumlar

ve olumsuz tutumlar şeklinde her örneklem grubu için ayrı olacak şekilde sınıflandırılmıştır. Daha sonra yaygın olan tutumlar belirlenmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada veriler meta senteze uygun olarak içerik analizi yoluyla analiz edilmiştir. Bu analiz türü sözel, yazılı veya diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma yaparak, sayısal verilere dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sonuca ulaşmayı amaçlayan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Bu amaçla her çalışma ayrı ayrı incelenerek elde edilen veriler daha önceden oluşturulmuş olan Microsoft Excel programındaki tabloya aktarılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Veri Toplama Formu

1. Bölüm	Kod	Yazar	Yıl	Çalışmanın Adı	Yayınlayan	Çalışmanın Yapıldığı Üniversite	Çalışma Alanı	Örneklem Sayısı
2. Bölüm	Örneklem Grubu		Örneklem Alanı	Örneklem Düzeyi	Araştırma Modeli	Veri Toplama Aracı		Çalışma Sonucu

Microsoft Excel programıyla oluşturulan veri toplama formuna işlenen bilgilere göre çalışmalardan elde edilen veriler sayısal olarak da incelenmiş ve bununla ilgili tablolar oluşturulmuştur. Toplanan çalışmalar, çalışmanın güvenirliğini arttırmak için bu çalışmaya özgü oluşturulan kodlama sistemine göre kodlanarak sınıflandırılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmaların Kodlanma Sistemi

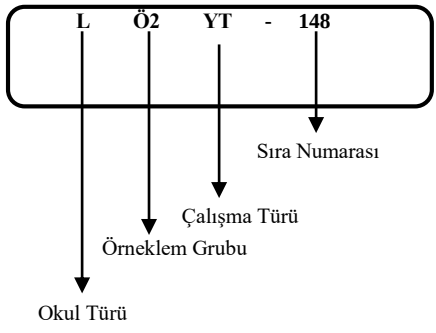

2. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde meta sentez için toplanan araştırmalarla ilgili betimsel verilere ve bu araştırmalardaki konuyla ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılım

Yıllar	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Çalışma sayıları	3	101	46	3	3	2	4	2	1	1	2

Çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde konuyla ilgili en fazla çalışmanın 2022 yılında yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3. Çalışmaların Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Makale	-	5	11	3	-	-	1	-	1	1	-
Yüksek Lisan Tezi	3	94	35	-	3	2	2	2	-	-	1
Doktora Tezi	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	1

Çalışma türlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde makale çalışmalarının 2020 yılına kadar çok seyrek şekilde yapıldığı, 2020 yılından sonra makale türündeki çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. Makale türünde en fazla çalışma yapılan yıl 2021 yılı olmuştur. Yüksek lisans türündeki çalışmaların ise 2013 yılından 2023 yılına kadar 2014 ve 2015 yılları haricinde her yıl sayısal anlamda değişiklik gösterse de yapıldığı görülmektedir. Yüksek lisans ve Doktora çalışmalarının en fazla yapıldığı yıl ise 2022 yılı olmuştur. Genel olarak bütün çalışma türleri dahil edildiğinde özellikle 2021(46 çalışma-%27,4) ve 2022(101 çalışma-%60,1) yılları konu ile ilgili en fazla çalışmanın olduğu yıllar olarak dikkati çekmektedir (Tablo 3). Bu durumun etkili olmasında uzaktan eğitimin çok fazla gündem olmasına neden olan Covid-19 pandemisi ve sonrasında eğitim alanında yaşanan durumlar olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Can (2020, ss. 11-53) da yaptığı çalışmasında bu durumdan bahsetmektedir. Bu sebepten dolayı pandemi döneminde sorun yaşanan yüz yüze eğitim için alternatif olarak uygulanmaya başlanan uzaktan eğitimin iki önemli parçası olan öğrenci ve öğretmen bileşenlerinin görüşlerinin çalışılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

2.1. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmaların İncelenmesi

Meta sentez çalışmasına dahil edilen çalışmalar araştırma sorularına göre değerlendirilecektir.

Tablo 4. Çalışmaların Örneklem Sayısına Göre Dağılımı

Örneklem Sayısı	Çalışma Türleri					
	Doktora		Yüksek Lisans		Makale	
	f	%	f	%	f	%

1-50	1	25	35	25,4	7	33,3
51-100	-	-	12	8,4	3	14,3
101-200	-	-	19	12,3	6	28,6
201-400	-	-	39	27,3	3	14,2
401-600	2	50	22	15,4	1	4,8
601-1000	1	25	5	3,5	-	-
1001-1500	-	-	5	3,5	1	4,8
1500+	-	-	6	4,2	-	-
Toplam	4	100	143	100	21	100

Araştırmaya dahil edilen çalışmalarının örneklem sayılarına göre dağılımlarını gösteren tabloda yüksek lisans ve makale çalışmaları içerisinde en fazla frekans değeri 1-50 arasında örneklem sayısına sahip olan araştırmalara aittir. Doktora çalışmalarında ise 401-600 arasında örnekleme sahip çalışmalar daha fazladır.

Tablo 5. Çalışmaların Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Örneklem Grubu	Çalışma Türleri					
	Doktora		Yüksek Lisans		Makale	
	f	%	f	%	f	%
Öğrenci	1	25	36	25,2	14	66,7
Öğretmen	2	50	85	59,4	7	33,3
Öğrenci & öğretmen	1	25	22	15,4	-	-
Toplam	4	100	143	100	21	100

Meta senteze dahil edilen çalışmaların örneklem grubuna göre dağılımını gösteren tablo incelendiğinde doktora ve yüksek lisans çalışmalarının çoğunluğunun öğretmen grubuyla, makale çalışmalarının çoğunluğunun ise öğrenci örneklem grubuyla yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Çalışmaların Örneklem Grubunun Düzeyine Göre Dağılımı

Örneklem Grubu	Düzey	Çalışma Türleri					
		Doktora		Yüksek Lisans		Makale	
		f	%	f	%	f	%
Öğrenci	İlkokul	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	-	-	4	2,8	1	4,8
	Lise	-	-	2	1,4	-	-
	Üniversite	1	25	30	21	13	61,9
	Karma	-	-	-	-	-	-
Öğretmen	İlkokul	-	-	21	14,7	-	-
	Ortaokul	-	-	31	21,7	2	9,5
	Lise	-	-	6	4,2	1	4,8
	Üniversite	1	25	7	4,9	2	9,5
	Karma	1	25	20	14	2	9,5
	İlkokul	-	-	-	-	-	-

Öğretmen & Öğrenci	Ortaokul	-	-	7	4,9	-	-
	Lise	-	-	2	1,4	-	-
	Üniversite	1	25	9	6,2	-	-
	Karma	-	-	4	2,8	-	-
n		4	100	143	100	21	100

Meta sentez çalışması için toplanan çalışmaların örneklem grubunun düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde 4 doktora çalışmasının her birinin farklı düzeylerde gruplarla yapıldığı, yüksek lisans çalışmalarının en fazla yoğunlaştığı grubun ortaokul öğretmenleri olduğu, makale çalışmalarında ise en fazla yoğunlaştığı örneklem grubunun üniversite öğrencileri olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Çalışmaların Öğretmen Örneklem Grubunun Branşlarına Göre Dağılımı

Örneklem Grubu	Çalışma Türleri					
	Doktora		Yüksek Lisans		Makale	
	f	%	f	%	f	%
Beden Eğitimi ve Spor	-	-	5	4,7	-	-
Din Kültürü ve Ahlak	-	-	-	-	1	14,3
Fen Bilgisi	-	-	12	11,2	-	-
İlahiyat	-	-	-	-	1	14,3
İngilizce	-	-	-	-	1	14,3
Matematik	-	-	6	5,6	1	14,3
Sınıf Öğretmeni	-	-	15	14	-	-
Sosyal Bilgiler	-	-	6	5,6	-	-
Tarih	-	-	-	-	1	14,3
Türkçe	-	-	-	-	1	14,3
Karma	2	100	41	38,3	1	14,3

Öğretmen örneklem grubuyla yapılan çalışmaların branşlara göre dağılımını gösteren tabloya göre öğretmenlerle yapılan 2 doktora çalışmasının farklı branştaki öğretmenlerle yapıldığı, yüksek lisans çalışmalarından öğretmenlerle yapılan 107 çalışmanın ise %38,3'ünün farklı branşlardan öğretmenlerin bir arada olduğu çalışma şeklinde yapıldığı, bunun dışında sınıf öğretmenliği ve fen bilgisi öğretmenliği başta olmak üzere diğer branşlardan da öğretmen gruplarıyla çalışıldığı görülmektedir. Toplam 16 farklı branştan öğretmen grubuyla çalışılmıştır. (Yüksek lisans çalışmalarında geçerli olmak üzere yukarıdaki tabloda en fazla frekansa sahip ilk 5 branş gösterilmiştir. Ayrıca yüksek lisans çalışmalarının 85'inin sadece öğretmenlerle yapıldığı, 22 çalışmanın ise hem öğrenci hem öğretmen örneklem grubuyla yapıldığı tespit edilmiştir. Tablodaki oranlar bu çalışmaların toplamı olan 107 sayısına göre hesap edilmiştir.). Öğretmen örneklem grubuyla yapılan toplam 7 makale çalışmasının 6'sı tek branş olacak şekilde farklı branşlarda, 1 çalışma ise farklı branşlardan öğretmenlerle yapılmıştır.

2.2. Belirlenen Temalara Göre Uzaktan Eğitimin Değerlendirilmesi

Meta sentez amacıyla toplanan 168 çalışma belirlenen temalar dahilinde değerlendirilmiştir. Bu temalar çalışmalarda uzaktan eğitim ile ilgili belirtilen olumlu ve olumsuz özellikler ışığında oluşturulmuştur. Ayrıca temalara ait alt temalarda verilmiştir. Aşağıdaki tablolarda da bu temalar, alt temalar ve görülme sıklıkları verilmiştir.

Tablo 8. Temalar Ve Alt Temalara Ait Olumsuz Görüşlerin Belirtilme Sıklığı

Tema	Alt Temalar	f
Teknoloji	Teknik ve donanımsal sorunlar (ses ve görünü vb.)	157
	İnternet sorunları	152
	Senkron sorunları	26
Aile	Ev ortamından kaynaklı sorunlar	11
	Velilerin uzaktan eğitime karşı olumsuz yaklaşması	8
Sağlık	Sağlık sorunları (görme bozuklukları, duruş bozuklukları,	11
	Psikolojik sorunlar (Yalnızlaşma, sosyalleşmeden eksik kalınması	12
Ekonomi	Fırsat eşitsizliğinden kaynaklı sorunlar	98
	Donanıma ve yazılıma ulaşamama	105
Öğrenci	Ders başarısının düşük olması	88
	Öğrencilerin motivasyon eksikliği	54
	Derse devam durumunun olmaması	70
	Ders içeriğinin uzaktan eğitime göre düzenlenmemiş olması	42
	Ders içeriğinin uzaktan eğitime göre düzenlenmemiş olması	29
	Etkinliklerde sınıf duygusunun oluşturulmaması	19
	Sınıf kontrolünün olamaması veya zor olması	36
Öğretmen	Eğiticinin teknolojik okur yazarlık düzeyinden kaynaklı sorunlar	24
	Ölçme değerlendirme kaynaklı sorunlar	62
	Öğretmen ve veli rollerinin çatışması	17
	Öğrencilerle duygusal bağın oluşturulamaması	19

Temalar ve alt temalara ait olumsuz görüşlerin belirtilme sıklığını gösteren tablo incelendiğinde özellikle teknoloji ve ekonomi temasına ait alt temaların frekansının daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrenci temasında da yine ders başarısına yönelik alt temanın frekans değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Hem öğrenci hem de öğretmen teması altında bulunan ölçme değerlendirme alt temasına ait frekansın da toplamda fazla çıktığı görülmektedir. Sonuç kısmında da ayrıca belirtileceği üzere elde edilen sonuçlar daha önceden yapılan çalışmalarla karşılaştırılacaktır.

Tablo 9. Temalar Ve Alt Temalara Ait Olumlu Görüşlerin Belirtilme Sıklığı

Tema	Alt temalar	f
Teknoloji	Teknoloji kullanımının desteklenmesi	65
	Günümüz teknolojisine uyumlu olması	57
Aile	Ailenin eğitim faaliyetlerine daha yakından katılması	19
	Zaman tasarrufu sağlaması	144

Ekonomi	Mekândan bağımsızlık sağlaması	142
	Ders materyallerinin maliyetsiz veya az maliyetli olması	81
Öğrenci	Ders tekrarının olması	79
	Bireysel çalışmayı desteklemesi	101
	Öğrencinin kendi eksiklerini fark etmesi ve giderebilmesi	87
Öğretmen	Ders materyali hazırlamanın kolay olması	43
	Ölçme değerlendirmenin daha sistemli yapılması	38
	Öğrenci takibinin sistem üzerinden yapılması	33
	Ders materyalinin zengin olması	29

Temalar ve alt temalara ait olumlu görüşlerin belirtilme sıklığını gösteren tablo incelendiğinde özellikle öğrenci ve ekonomi temaları ve bu temalara ait alt temaların frekans değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Uzaktan eğitimin özellikle zaman ve mekan bağımsızlığı ve tasarrufu sağlaması en çok belirtilen görüşler arasında yer almaktadır. Öğrenci temasına ait alt temalar içerisinde özellikle uzaktan eğitimin bireysel çalışmayı desteklemesi ve öğrencinin kendi eksikliklerini fark etmesi ve gidermesi en fazla belirtilen görüşler arasındadır.

Tablo 10. Uzaktan Eğitimin Öğrenci Ve Öğretmenlere Sağladığı Yararların Belirtilme Sıklığı

Örneklem Grubu	Uzaktan Eğitimin Sağladığı Yararlar	f
Öğrenci	Zaman ve mekan bağımsızlığı	122
	Tekrar edilebilir ders içerikleri	109
	Teknolojiyle entegre ders süreci	93
	Bireysel gelişime imkan tanıması	86
Öğretmen	Öğretmen ile iletişimin daha kolay olması	59
	Zaman ve mekan bağımsızlığı/tasarrufu	103
	Öğrenci takibinin, performans değerlendirmenin daha sağlıklı yapılması	81
	Ders materyali hazırlamanın kolay ve çeşitli olması	81
	Teknolojiyle entegre ders süreci	52

Uzaktan eğitimin öğrenci ve öğretmenlere sağladığı yararların belirtilme sıklığını gösteren tabloda 50 frekanstan fazla değere sahip olan görüşler belirtilmiştir. 50 değerinin seçilme sebebi meta senteze dahil edilen çalışma sayısı olan 168 çalışmanın en az 3'te 1'ine denk gelecek sayıda frekans değeri olmasının sık belirtilmiş olma kriteri olarak kabul edilmiş olmasıdır. Tablodan elde edilen sonuçların sibernetik kuramına göre değerlendirilmesini daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Öğrenci ve öğretmen görüşleri, sibernetik kuramının sistemlerin işleyişini anlamaya odaklanan prensipleri ile uyumlu bir şekilde değerlendirilebilir. Uzaktan eğitim, öğrencilere ve öğretmenlere zaman ve mekan bağımsızlığı sağlaması sibernetik kuramın "geri besleme" prensibiyle uyumludur çünkü sistemlerin çıktıları (öğrenci öğrenmesi ve öğretim materyalleri) geri besleme mekanizmaları aracılığıyla geliştirilebilir ve optimize edilebilir. Teknolojinin

entegrasyonu, sibernetik kuramın "kontrol ve iletişim" prensibiyle uyumludur. Teknoloji, öğrenci ve öğretmenlerin iletişimini kolaylaştırarak sistemi daha etkili hale getirebilir. Ayrıca, öğretmenlerin materyal hazırlama sürecini kolaylaştırmak, öğrenci ilerlemesini izlemek ve değerlendirmek için teknolojiyi kullanması, sibernetik kuramın "geri besleme" ve "düzenleme" prensipleri ile değerlendirilebilir. Öğrenciler açısından bireysel gelişimin mümkün kılınması, sibernetik kuramın sistemlerin karmaşıklığını anlamaya yönelik bir ilkesini yansıtır. Her öğrenci, kendi öğrenme hızına ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş bir eğitim deneyimi yaşayabilir. Sonuç olarak, tablodaki verilerin sibernetik kuramı bağlamında değerlendirilmesi, sistemler arası etkileşimi, geri beslemeyi ve optimize etmeyi vurgulayan sibernetik ilkeleriyle uyumlu bir sonuç sunmaktadır.

Sonuç

Uzaktan eğitimin zamandan ve mekandan bağımsızlık ve tasarruf sağlaması, esneklik ve kolay takip edilebilmesi, istenilen zamanda kolay tekrar imkânı sunması en çok belirtilen yanlarıdır. Sistemin geliştirilmesinin gelecekte çok daha kullanışlı ve yararlı hale geleceği yine çalışmalarda belirtilen görüşler arasındadır. Ayrıca çalışmaların sonuçlarına göre mobil cihazların türü, sınıf düzeyi ve yaş değişkenleri de öğrencilerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını etkilemektedir. Pusat (2021, ss. 81-82) da çalışmasında özellikle küçük yaş grubundaki öğrencilerin uzaktan eğitimde zorlandığını ve yüz yüze eğitime ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu durum yeniliklerin yayılımı kuramına göre farklı özeliklere sahip grupların yenilikleri farklı şekilde benimsediği düşüncesinden hareketle düşünülürse öğrenci gruplarının teknoloji kullanımı ile gerçekleşen uzaktan eğitimi benimse durumları daha iyi anlaşılmış olur. Örneğin, genç nesillerin mobil cihazları daha fazla kullanma eğiliminde olması, uzaktan eğitimin bu yaş grubunda daha hızlı benimsenmesine neden olabilir. Akkurt (2023, ss. 66-67) spor bilimleri öğrencileriyle yaptığı çalışmasında öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine karşı olumlu tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi, esneklik özelliği, zaman tasarrufu sağlaması gibi pek çok olumlu yönünün öğrenciler tarafından dillendirildiği ifade edilmiştir. Kepenek (2021, ss. 105-106) hemşirelik öğrencileriyle yaptığı çalışmasında öğrencilerin uygulamalı derslerde uzaktan eğitimin uygun olmadığını belirtseler de pandemi gibi zorunlu hallerde kurtarıcı görevi gördüğünü belirttiklerini ifade etmiştir. Çobanoğlu Dede (2022, ss. 121-126) İngilizce hazırlık sınıfı öğrencileriyle yaptığı çalışmasında öğrencilerin uzaktan eğitimde bağlam ve girdi açısından orta düzeyde, süreç açısından ise yüksek düzeyde tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca öz disipline sahip öğrencilerin bu süreçte yüz yüze eğitimdeki kadar başarılı olduklarını belirtmiştir. Sarıbıyık (2022, ss. 56-59) ortaokul öğrencilerinin matematik dersi özelinde uzaktan eğitime yönelik tutumları ile ilgili yaptığı çalışmasında devlet okullarında okuyan öğrencilerin özel okullarda okuyan öğrencilere

göre daha olumlu tutuma sahip olduklarına, 7. ve 8. Sınıf öğrencilerinin diğer sınıf düzeylerindeki öğrencilere göre daha olumlu tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Mercan (2018, ss. 93-97) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitimle kolay öğrenme, öğrenme ortamının daha iyi olması ve teknoloji kullanımı açısından olumlu tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca uzaktan eğitim zaman esnekliği sağlaması, ekonomik anlamda fayda sağlaması, erken mezuniyet imkânı vermesi sebebiyle olumlu görülmektedir. Aynı zamanda teknoloji çağı olarak nitelendirilen günümüzde uzaktan eğitimin bir zorunluluk ve ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Uzaktan eğitim ders materyallerinin etkileşime açık olması, daha açıklayıcı unsurlardan oluşması, senkron derslerin etkili, asenkron derslerin istenilen zaman diliminde tekrar edilebilmesi gibi özelliklerin öğrencilerin bakışını olumlu etkilediği belirlenmiştir. Uzaktan eğitimin sunduğu ders materyalleri ile derslerin daha verimli ve eğlenceli geçtiği dile getirilmiştir. Karabacak (2022, ss.121-122) İngilizce öğretimi özelinde yaptığı çalışmasında uzaktan eğitimle yapılan İngilizce derslerinde öğrencilerin yazma becerileri konusunda sıkıntı yaşansa da özellikle okuma ve dinleme becerilerinin uzaktan eğitim ile daha iyi geliştiğini belirttiklerini ifade etmiştir. Otyakmaz (2022, ss. 122-126) ortaokul öğrencileriyle sosyal bilgiler dersi özelinde yatığı çalışmasında öğrencilerin uzaktan eğitimden memnun olduklarını, kendilerini uzaktan eğitimde başarıları bulduklarını, öğretmenleriyle iyi iletişim kurulduğunu belirttiklerini ifade etmiştir. Turan ve Gürol (2020, ss. 20-21) da yaptıkları çalışmada öğrencilerin her ne kadar uzaktan eğitimde problemlerle karşılaşsalar da tekrar edebilme fırsatı sunması ve esnek öğrenme ortamı sağlaması gibi olumlu taraflarından dolayı memnun olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Yılmaz ve Özkan (2017, ss. 46-49) da Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin özellikle çalışma hayatını engellemediği için uzaktan eğitime karşı olumlu tutum sergilediklerini belirtmiştir. Zan ve Zan (2020, s. 43) da pandemi döneminde uzaktan eğitime katılan edebiyat öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili olumlu tutumlarını kategorize ederek kullanışlı sistem bir sistem olması, öğrenme etkinliklerinin kalıcı olması, öğrenci kendi öğrenme sorumluluğunu alması şeklinde 3 başlık altında toplamıştır. Yiğit (2022, ss.56-60) Almanca öğretmenliği bölümünü okuyan öğrencilere yönelik uzaktan eğitim uygulaması ile ilgili çalışmasında öğrencilerin uygulama ve iletişim konusunda sıkıntı yaşadıkları için olumsuz tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Fakat bu durumdan farklı olarak Suanpang, Petocz ve Kalceff' in (2004, ss.182-188) yaptıkları çalışmada ise kampüste yüz yüze geleneksel eğitim alan öğrencilerle uzaktan eğitim alan öğrenciler arasında tutum farkı bulunmadığı belirtilmiştir.

Uzaktan eğitim ile ilgili teknolojik ve donanımsal sorunlar, motivasyon problemleri, isteksizlik, yalnızlaşma, ölçme değerlendirmenin güvenilir şekilde yapılamaması, aile içerisindeki öğrenciye düşen sorumlulukların dersleri engellemesi gibi sorunlar uzaktan eğitim ile ilgili en çok belirtilen olumsuz görüşlerdir. Bu görüşlerde özellikle teknolojik ve

donanımsal sorunlar, Uzaktan Eğitimde İnsan-Makine Etkileşimi teorisine uygun düşer. Bu kuram, insan davranışları üzerinde teknoloji kullanımının etkilerini ele alır. Teknolojik kökenli sorunlar, kullanıcıların eğitim materyallerine veya platformlara erişimini engelleyebilir, kullanım verimini düşürebilir bu durum ise öğrenme faaliyetini olumsuz yönde etkileyebilir. Cavanaugh (1999, ss. 236-251) da uzaktan eğitimin dezavantajları arasında, yayın kalitesinden daha düşük olabilecek ses ve görüntü, bir sınıftan daha az denetimin olduğu bir durumda çalışmak için öğrencinin inisiyatifine güvenme, dağıtım teknolojisiyle çalışmak için teknik becerilere duyulan ihtiyaç ve sosyal izolasyon olasılığını saymıştır. İsteksizlik ve motivasyon eksikliği ise öğrenme teorileri bağlamında incelenebilir. Öğrencilerin motivasyonlarını artırmak ve etkili öğrenmeyi teşvik etmek için öğrenme teorilerine dayalı yaklaşımlar kullanılabilir. Bu olumsuz etkileri hafifletmek için öğrencilere daha kişiselleştirilmiş, ilgi çekici ve etkileşimli içerik sunulabilir. Ölçme değerlendirme ile ilgili olarak da sınav esnasında yardım alma ve yardımlaşma faaliyetlerinden dolayı haksızlıklar yaşandığını ve öğrenilen bilgilerin sınavdan sonra unutulduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda kız öğrenciler erkek öğrencilere göre uzaktan eğitime karşı daha olumsuz tutuma sahiptirler. Ayrıca uzaktan eğitimin öğrenci psikolojisini çeşitli yönlerden olumsuz etkilediği de belirtilmiştir. Akpolat (2021, ss. 81-82) ortaokul öğrencileriyle yaptığı çalışmasında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre uzaktan eğitime karşı daha olumsuz tutuma sahip olduklarını ve uzaktan eğitimi daha çok bireysel çaba gerektiren, verimsiz ve etkileşimsiz şeklinde algıladıklarını belirtmiştir. Otter ve arkadaşları (2013, s. 46) da yaptıkları çalışmada uzaktan eğitimde öğrencilerin geleneksel derslere göre diğer öğrencilerle bağlantılarının çok daha fazla koptuğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Bilgiç (2022, s. 75) de üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada öğrencilerin çeşitli sorunlar nedeniyle uzaktan eğitime karşı olumsuz bakış açısına sahip olduklarını belirtmiştir. Bu sorunları; teknik sorunlar, motivasyon eksikliği, oluşan iş yükü, yüz yüze olan iletişim eksikliği şeklinde belirtmiştir. Kurttekin (2022, s. 38) İlahiyat fakültesi öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmada öğretim elemanlarının özellikle uygulamalı dersler açısından uzaktan eğitimi verimsiz bulduklarını, ayrıca uzaktan eğitim sistemlerinin ilahiyat derslerine uygun olmadığı için entegrasyon problemi yaşadıklarını belirtmiştir. Uzaktan eğitime yönelik doktora çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre de öğretim elemanlarıyla yapılan çalışma sonucunda öğretim elemanlarının uzaktan eğitimde çeşitli ön yargılar ve kaygılar taşıdıkları belirlenmiştir. Özer ve Duran (2021, s. 22) yaptıkları çalışmada bu durumu "online ya da çevrimiçi sınıf ortamlarının, öğreticilerin şimdiye kadar alışmış oldukları sınıf ortamından büyük ölçüde farklı olduğu için öğretim üyeleri kullandıkları ders içeriklerini ve alışkanlıklarını online eğitim ve ders ortamına göre yeniden düzenlemedir. Çünkü online eğitimde öğrenci öğretici ilişkisi yüz yüze eğitimden daha zordur, dolayısıyla öğretim elamanları daha fazla çaba harcamalıdır'' şeklinde açıklamışlardır. Uzaktan eğitimde süreç değerlendirmesinin yapılması, ölçme ve değerlendirme

açısından yetersiz kalması, öğrencilerin sınavlarda kopya çekmesi ve/veya yardım alması olumsuz tutum nedenleri arasında gösterilmektedir. Tuncer ve Tanaş'ın (2011, ss. 92-96) yaptıkları çalışma da bu durumu desteklemektedir. Akademisyenlerle yaptıkları çalışmalarında ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin uzman kişilerle yapılması gerektiğini, objektif bir değerlendirmenin mümkün olmadığını ve üst düzey becerilerin ölçülmesinde eksiklikler ve sorunlar yaşanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Can'ın (2004, ss. 124-125) yaptığı çalışmasının sonuçları da bu yöndedir. Önemli bulgulardan biri de öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının ders materyallerini uzaktan eğitime göre düzenlemede yaşadığı sorunlardır. Ders materyallerinin uzaktan eğitime göre düzenlenememesi veya düzenlenmesinin zor olması uzaktan eğitime yönelik olumsuz görüşlerdendir. Tuncer ve Taşpınar'ın (2007, ss. 107) çalışmaları da bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca Bozkurt ve Peker (2022, ss. 42-43) ortaokul matematik öğretmenleriyle yaptıkları çalışmalarında her ne kadar uzaktan eğitimin avantajlı yanları olduğunu belirtseler de öğretmenlerin uzaktan eğitimi verimsiz bir yöntem olarak tarif ettiklerini ve uzaktan eğitime yönelik olumsuz duygulara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Gürbüz (2022, ss. 56-57) ise çalışmasında derslerde yaşanan internet kesintisi, ev ortamının eğitime uygun olmaması, derslerdeki senkron problemi, etkileşimsizlik, yazılım yetersizliği ve donanım yetersizliği gibi durumlardan dolayı öğrencilerin uzaktan eğitime karşı olumsuz tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Baylas (2022, s. 74) meslek yüksek okulu öğrenci ve öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmasında öğrencilerin uygulamalı ve teorik derslerden verim alınamadığını, iletişim konusunda problem yaşadıklarını, uzaktan eğitim sisteminin problemli olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Koçak (2022, ss. 78-79) yaptığı çalışmasında öğrencilerin yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettiğini belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin dersi anlamakta ve odaklanmakta sorun yaşadıklarını ifade ettiklerini belirtilmiştir. Öğrencilerin bundan sonraki süreçte uzaktan eğitim uygulamasıyla ders almak istemedikleri de belirtilmiştir. Sınıf öğretmenleriyle yapılan çalışmalarda ise öğretmenler genel olarak uzaktan eğitimde başarının düştüğünü ve öğrencilerin derslere ilgisinin azaldığını belirtmişlerdir. Bu durumun sebebi olarak ise ilköğretim çağındaki öğrencilerin uzaktan eğitime uygun seviyede olamamasını dile getirmişlerdir. Eiserman ve Williams (1987, ss. 161-168) bu durumu "uzaktan eğitim yetişkinlerle iyi bir şekilde belgelenmiş olsa da ilk ve orta seviyelere odaklanan daha az etkililik çalışması mevcuttur'' şeklinde açıklamıştır. Sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelendiğinde 1. Sınıf düzeyinde sınıflara öğretmenlik yapanların özellikle uzaktan eğitime karşı olumsuz tutuma sahip olduğu görülmektedir. Özada da (2022, s. 109) farklı branşlardan öğretmenlerle yaptığı çalışmasında özellikle sınıf öğretmenlerinin okuttuğu sınıf düzeylerine göre farklılık olması kaydıyla uzaktan eğitime karşı diğer branş öğretmenlerine göre daha olumsuz tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca öğretmenlerin uzaktan eğitimin yüz yüze eğitim gibi olmadığını iletişim problemi nedeniyle öğrencilerin bazı derslere giremediğini ve sınıf kontrolünün zor olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. Yenerer (2021, s. 131)

sınıf öğretmenleriyle yaptığı çalışmasında uzaktan eğitim sürecinde derslerin öğrenciye göre bireyselleştirilememesi, sınıf yönetimindeki zorluklar, iletişim sorunları ve TV derslerinin verimsizliğinden dolayı uzaktan eğitime yönelik olumsuz tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Can'ın (2004, ss. 68-69) yaptığı çalışmada da bu açıklama desteklenmektedir. Öğrencilerin TV derslerini izlemediklerini, TV ders saatlerinin uygun olmaması ve her ders içeriğini kapsamaması bu durumun nedenleri arasında belirtilmiştir. Ayrıca yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitimin kıyaslandığı araştırma maddelerinde genellikle geleneksel eğitimin tercih edildiğini belirtmiştir. Alpdoğan (2022, s. 44) da sınıf öğretmenleriyle yaptığı çalışmasında öğretmenlerin yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettiklerini belirtmiştir. Qorqmaz (2022, s. 105-106) da yaptığı çalışmasında öğretmenlerin her ne kadar uzaktan eğitimin avantajları da bulunsa yine de yüz yüze eğitimin yerini tutamayacağını ifade ettiklerini belirtmiştir.

Uzaktan eğitime yönelik olumsuz görüşlere göre; öğrenciler arasındaki iletişimsizlik problemi, dersle ilgili kuralların açıkça ifade edilmemesi, ders dışı sorumluluklarla ilgili yeterli bilgilendirmenin yapılmaması, işlenecek olan dersin içeriğinin uzaktan eğitime göre tasarlanmış olmaması, uzaktan uygulanan aktivitelerle sınıf topluluğu duygusunun oluşturulamadığı, program tasarımının öğrenciye göre yapılandırılmadığı, program tasarlanırken öğrencilerin bireysel özellik ve farklılıklarının dikkate alınmadığı gibi olumsuzluklar uzaktan eğitim ile ilgili olumsuz tutumların nedeni olarak belirtilmiştir. Öğrenci-öğretmen-akran etkileşimindeki yetersizlik, beden dili kullanımının olmaması ve uzun süreli cihaz kullanımından kaynaklanan sağlık sorunları, ders sürelerinin yetersiz olması, göz teması kuramama uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre en önemli sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Ayrıca uzaktan eğitimin uygulamalı derslerde kullanımının mümkün olmaması da en büyük eksiklik olarak dile getirilmiştir. Uzaktan eğitimde yaşanan diğer sorunlar ise; fırsat eşitsizliği, internet erişim problemi, öğrencilerin ev ortamının canlı derse uygun olmaması imkanların yetersiz olması, alt yapı problemleri, teknolojik cihaz eksikliği, iletişim problemleri, pasif katılım, evde derse katılması gereken kardeş sayısının fazla olmasından dolayı cihaz ihtiyacının karşılanamaması, öğrencilerin tamamına ulaşılamaması, asosyallik olduğu söylenebilir. Bu ifadeler Balaban ve Tiryaki (2021, s. 61), Morgan'ın (2020, s. 128) ve Oyedotun (2020, ss. 76-77) yapmış oldukları çalışmalarda da aynı şekilde belirtilmiştir. Öğretim elemanları ile yapılan çalışmalarda ise eğitim destek konusunda uzman ekip, profesyonelleşme, standardizasyon gibi konularda eksiklikler olduğuna yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Çoban (2021, ss. 113) Coğrafya öğretmenleriyle yaptığı çalışmasında derse katılımın az olması, ders takibinin yapılamaması ve evde çalışmanın getirdiği ekstra zorlukların uzaktan eğitime karşı olan olumsuz tutumların sebebi olduğunu belirtmiştir.

İncelenen çalışmalarda, uzaktan eğitim ile ilgili olumsuz tutum sebebi olarak en çok dile getirilen sorunlar; internet kopmaları, donanım eksikliği,

fırsat eşitliğinin sağlanamaması, devam ve katılım problemleri, öğrencilerdeki odaklanamama sorunu, ev ortamının eğitim için uygun olmaması, hem öğretmen hem ebeveyn rolünün aynı anda olmasının getirdiği sorunlar, mesleki doyum alamama, sosyalleşememe, iletişimin zayıflaması, hem öğrencide hem de öğretmende meydana gelen fiziksel ve psikolojik sorunlar, dilin ve kültürün yeterince aktarılamaması, maddi durumdan kaynaklanan teknolojik eksiklikler, kazanımların tam ve doğru şekilde verilememesi, ölçme değerlendirme sürecinde yaşanan iki taraflı problemler olarak sıralanmaktadır. Bu olumsuz görüşlerin uzaktan eğitim kuramlarına göre ele alınması daha açıklayıcı olacaktır. Öğrencilerdeki odaklanamama sorunu, ev ortamının eğitim için uygun olmaması ve sosyalleşememe gibi sorunlar, sosyal etkileşim ve bağlam teorileri ile ilişkilendirilebilir. Uzaktan eğitimde sosyal etkileşim ve bağlam eksikliği, öğrencilerin öğrenme deneyimini olumsuz etkileyebilir. Donanım eksikliği, internet kopmaları ve teknolojik eksiklikler, teknoloji kabul ve kullanım teorileri bağlamında değerlendirilebilir. Bu sorunlar, öğrencilerin veya eğitimcilerin teknolojiyi kullanma isteksizliğinden kaynaklanabilir. Fırsat eşitliğinin sağlanamaması, maddi durumdan kaynaklanan teknolojik eksiklikler ve dil-kültür aktarımı problemleri, eşitsizlik ve fırsat eşitliği teorileriyle açıklanabilir. Bu durum, farklı sosyoekonomik ve kültürel arka planlara sahip öğrencilerin uzaktan eğitime erişim ve başarı konusundaki farklılıklarını yansıtabilir. Kazanımların tam ve doğru şekilde verilememesi, öğretim materyali tasarımı ve sunumunun eksikliğine işaret edebilir. Bu sorunlar, eğitim teknolojileri ve tasarımı teorileri bağlamında değerlendirilebilir. Öğretmenlerin hem öğretmen hem de ebeveyn rolünün aynı anda olmasının getirdiği sorunlar, mesleki doyum alamama ve ölçme değerlendirme sürecinde yaşanan iki taraflı problemler, öğretmen eğitimi ve profesyonel gelişim teorileriyle ilişkilendirilebilir. Öğretmenlerin çeşitli roller arasında denge sağlamaları ve etkili eğitim stratejileri geliştirmeleri gerekebilir.

Ayrıca olumsuz görüşlerin nedenlerinin daha açıklayıcı olması adına Bolman ve Deal'in Dört Çerçeve Kuramına göre dört farklı başlıkta yorumlanabilir. Yapısal Çerçeve (Structure Frame): Bu çerçeve, organizasyonları örgütsel yapının düzenlendiği bir sistem olarak görür. Bu bağlamda, uzaktan eğitimde yaşanan internet kopmaları, donanım eksikliği ve teknolojik eksiklikler, yapısal bir zayıflık veya eksiklik olarak değerlendirilebilir. Örneğin, organizasyonun teknolojik altyapısı ve kaynak dağıtımı yetersiz olabilir. İnsan Kaynakları Çerçevesi (Human Resources Frame): Bu çerçeve, insanların ilişkileri, duyguları ve ihtiyaçları perspektifinden organizasyonları anlamayı vurgular. Uzaktan eğitimde yaşanan fırsat eşitliğinin sağlanamaması, devam ve katılım sorunları, öğrenci odaklanmasındaki zorluklar, fiziksel ve psikolojik sorunlar gibi konular, öğrencilerin ve öğretmenlerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını yansıtabilir. Siyasi Çerçeve (Political Frame): Bu çerçeve, organizasyonları güç ilişkileri ve çıkar çatışmaları perspektifinden değerlendirir. Uzaktan eğitimde yaşanan farklı sorunlar, çeşitli taraflar arasında çıkar çatışmalarının veya güç

mücadelelerinin sonucu olabilir. Örneğin, teknoloji sağlayıcıları, eğitim kurumları, öğrenci ve ebeveynler arasında güç dinamikleri etkili olabilir. Sembolik Çerçeve (Symbolic Frame): Bu çerçeve, organizasyonları semboller, ritüeller, kültür ve anlam perspektifinden anlamayı vurgular. Uzaktan eğitimdeki iletişim sorunları, sosyalleşememe ve dil/kültür iletişimi eksiklikleri, organizasyonun sembollerini ve kültürel değerlerini yansıtabilir. Örneğin, fiziksel sınıf ortamının yarattığı sembollerden yoksun olmak, iletişimi zayıflatabilir.

Olumlu tutumların nedenleri olarak ise genellikle; zaman ve mekan bağımsızlığı, esneklik sağlaması, tekrar edilebilirlik, teknoloji kullanımını teşvik etmesi, ders materyallerinin zenginliği, bireysel gelişimi ve ilerlemeyi desteklemesi, sınıf ortamına göre daha fazla özgüven sağlaması, pandemi gibi olumsuzlukların yaşandığı dönemlerde kurtarıcı bir yöntem olarak görülmesi, öğretmenlere sınıf yönetimi açısından kolaylık sağlaması belirtilmiştir. Olumsuz tutumların nedenlerinde olduğu gibi olumlu tutumların nedenlerini de uzaktan eğitim kuramları açısından değerlendirilmesi bütünlük açısından önem taşımaktadır. Teknoloji kullanımını teşvik etmesi, teknoloji kabul ve kullanım teorileriyle ilişkilendirilebilir. Uzaktan eğitim, teknolojik altyapının yaygınlaşmasını ve bu alanda yeteneklerin gelişmesini destekleyebilir. Zaman ve mekân bağımsızlığı, esneklik ve tekrar edilebilirlik, öğrenme teorileri bağlamında değerlendirilebilir. Öğrenenlerin öğrenme stillerine ve hızına göre adapte olabilen uzaktan eğitim, bireysel gelişimi destekler. Ders materyallerinin zenginliği ve öğrencilere özgüven kazandırması, eğitim materyali tasarımı ve öğrenme deneyimi teorileriyle ilişkilendirilebilir. Çeşitli öğrenme materyallerinin sunulması, öğrencilere farklı öğrenme yolları sunarak özgüvenlerini artırabilir. Uzaktan eğitimin pandemi gibi olumsuz dönemlerde kurtarıcı bir yöntem olarak görülmesi, sosyal etkileşim ve bağlam teorileri ile bağlantılıdır. Eğitimdeki zorlayıcı durumlar, alternatif öğrenme yollarının aranmasını ve değerlendirilmesini teşvik edebilir. Öğretmenlere sınıf yönetimi açısından kolaylık sağlaması, öğretmen eğitimi ve eğitim yönetimi teorileriyle ilişkilendirilebilir. Uzaktan eğitimde öğretmenlerin farklı yöntemlerle sınıf yönetimi yapması ve çeşitli becerileri geliştirmesi gerekebilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde bazı önerilerde bulunulabilir:

- Toplanan çalışmaların özellikle doktora çalışmalarının sayıca az olduğu görülmektedir. Konunun derinlemesine araştırılması, farklı boyutlarının da ortaya çıkarılması için doktora türündeki çalışmaların artırılması sağlanmalıdır.
- Bu çalışmada 2013-2023 yılları arasındaki çalışmalar değerlendirilmiştir. Farklı yıl aralıklarına göre farklı sonuçlar elde edilerek değerlendirme farklı şekillerde yapılabilir.
- Meta sentez için toplam 168 çalışma incelenmiş ve bu çalışmalar ile ilgili 16 ayrı başlıkta bilgi toplanmıştır. Daha ayrıntılı bir çalışma

ve sonuç elde edebilmek amacıyla dahil edilecek çalışma sayısı azaltılarak daha ayrıntılı sentez çalışmaları elde edilebilir.

- Sonuçlardan elde edilen olumsuz durumlar içerisinde özellikle öğrencilerde uzaktan eğitim ile ilgili stres, şüphe, kaygı ve güvenlik endişesi sıkça dile getirilmiştir. Bu gibi öğrenciyi olumsuz etkileyen sorunlara karşı her eğitim kademesinde ayrı bir sabit uygulama olacak şekilde yeni uzaktan eğitim uygulamaları kullanılabilir. Böylelikle uzaktan eğitimde öğrenci öğretmen iletişimi keyfi ve rastgele uygulamalardan arınmış olur.
- Uzaktan eğitim ile ilgili öğrenciler tarafından sıkça belirtilen sorunlar arasında ev ortamının uzaktan eğitime uygun olmaması ve velilerin bu konudaki bilinçsiz tutumlarının eğitimi zora soktuğudur. Bu durumu aşmak amacıyla veliler için uzaktan eğitim konusu hakkında bilgilendirici eğitim faaliyetleri uygulanabilir.
- Altyapı yetersizlikleri ve donanım eksiklikleri hem öğrenciler hem de öğretmenler tarafından dillendirilen sorunların başında gelmektedir. Uzaktan eğitim sadece zor zamanlarda kullanılan bir yöntem olarak görülmemeli, eğitim öğretim faaliyetinin önemli bir unsuru olarak görülüp sürekli yatırım ve geliştirmeler yapılmalıdır. Uzaktan eğitim ile ilgili Ar-ge çalışması yapan birimler oluşturulmalıdır.
- Öğretmenler arsında yaş ve kıdem yılının artmasına bağlı olarak uzaktan eğitime yönelik tutum olumsuz olmaktadır. Bu durumu düzeltmek amacıyla teknoloji kullanımında zorlanan, yeniliğe karşı direnç gösteren öğretmenlere uzaktan eğitim ile ilgili hizmet içi eğitimler verilmelidir.
- Eğitimin önemli bir işlevi kişiye sosyalleşme fırsatı sunmasıdır. Uzaktan eğitim ile ilgili önemli bir sorun alanı da sosyalleşmenin olmaması, yalnızlaşmanın yaygın olarak görülmesi, bireyselleşmenin artması olarak görülmektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için yeni tasarlanan uzaktan eğitim uygulamalarına sosyalleşmeye imkan sağlayacak yazılımlar eklenebilir.
- Uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerine göre branş bazında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum uzaktan eğitim uygulamasının bütün branşlarda ortak olarak aynı uygulamanın kullanılmasından doğmaktadır. Uzaktan eğitimden daha yüksek verim almak, derslerin daha verimli geçmesi için branş bazında uzaktan eğitim uygulamalarının tasarlanması bu soruna çözüm olabilir.
- Teknoloji ile eğitimin harmanlanmış şekilde kullanılmasının hem öğretmen hem öğrenci hem de eğitim kalitesi açısından olumlu olacağı düşünülmektedir.
- Uzaktan eğitim ile ilgili göze çarpan bir diğer durum öğretmenlerin eğitim seviyesi arttıkça uzaktan eğitime yönelik olumlu tutuma

sahip olduklarıdır. Bu durumu düzeltmek için öğretmenler yüksek lisans ve doktora çalışmaları için teşvik edilebilir.

- Öğretmenler için uzaktan eğitimde kullanılacak materyal ve internet ücretsiz olarak sağlanmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ozan Berk Güler %60, Bayram Özer %40.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ozan Berk Güler %60, Bayram Özer %40.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Ağır, F. (2007). *Özel okullarda ve devlet okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi* [yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Akkurt, Ş. (2023). *Yüksek Lisans Tezi. Pandemi sürecinde uzaktan eğitim ortamlarının kullanımına ilişkin spor bilimleri öğrencilerinin tutumları* [yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

Akpolat, T. (2021). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 54*(2), 497-552. https://doi.org/10.30964/auebfd.822101.

Aküzüm, C. (2012). *Türkiye'de ilköğretim okullarında eğitim denetimi (bir meta-sentez çalışması)* [yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Alkan, C. (1981). *Açıköğretim: Uzaktan eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Alpdoğan, A. K. (2022). *Sınıf öğretmenlerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Arabacı, S. (2021). *Öğretmenlerin uzaktan eğitim algısı ve öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları* [yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Bakırcı, H., Kayar, S., Cancan, M., & Tozlu, İ. (2022). Türkiye' de covıd-19 koşullarında uzaktan fen eğitimi ile ilgili bir meta-sentez çalışması. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, *3*(2), 353-377. https://doi.org/10.54637/ebad.1148676

Balaban, F., & Tiryaki, S. H. (2021). Corona virüs (Covid-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 52-84. https://doi.org/10.15869/itobiad.769798

Baylas, S. (2022). *COVİD-19 pandemisi sürecinde meslek Yüksekokulu öğrenci ve öğretim elemanlarının uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri* [yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi

Bekiroğlu, D. (2021). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgisi derslerinde düşünme ve yaşam becerilerinin eğilimleri: nitel meta sentez çalışması* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bilgiç, H. G. (2022). Reflections on the emergency remote teaching in the pandemic: experiences of pre-service teachers. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 11*(1), 248-266. https://doi.org/10.14686/buefad.1055899.

Bilgiç, H. G., & Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *1*(3), 26-50. https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/3028/42071

Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 85-124. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/403827

Byun, S., Ruffini, C., Mills, J. E., Douglas, A. C., Niang, M., Stepchenkova, S., & Marina Blanton. (2009). Internet addiction: Meta-synthesis of qualitative research for the. *Computers in Human Behavior*, *12(*2), 203-207. https://doi.org/10.1089/cpb.2008.0102

Can, E. (2004, Temmuz). Uzaktan eğitim öğrencilerinin eğitimlerini değerlendirmeleri. 13. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı* İnönü Üniversitesi, Malatya.

Cavanaugh, C. S. (1999). The effectiveness of ınteractive distance education technologies in k-12 learning: a meta-analysis. *International Journal of Educational Telecommunications*, 73-88. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430547.pdf

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2014). *Araştırma yöntemleri / desen ve analiz*. Anı Yayıncılık.

Çakmak, A., & Uzunpolat, Y. (2021). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerine göre salgın döneminde uzaktan eğitim. *Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 7*(1), 855-892. https://doi.org/10.47424/tasavvur.916587

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). Parameters of content analysis. *Education and Science*, *39*(2014), 33-38. http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412

Camargo, C. P., Tempski, P. Z., Busnardo, F. F., Arruda, M. d., & Gemperli, R. (2020). Online learning and COVID-19: a meta-synthesis analysis. *Clinics*, *75*, 1-4. https://doi.org/10.6061/clinics/2020/e2286

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 11-53. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1179832

Chiappe, A., Pinto, R., & Arias, V. (2016). Open assessment of learning: A meta-synthesis. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, *17*(6), 45-59. https://doi.org/10.19173/irrodl.v17i6.2846

Dede, A. Ç. (2022). *İngilizce hazırlık sınıfı uzaktan eğitim programının değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.

Dinçer, S. (2018, Ocak). Content analysis in for educational science research: meta-analysis,meta-synthesis, and descriptive content analysis. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, *7*(1) 176-190. https://doi.org/10.14686/buefad.363159

Dinçer, S. (2022). Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta-analiz. Pegem Akademi.

Dönmez, A. (2021). *Fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Adıyaman Üniversitesi.

Egger, M., Smith, G. D., & Phillips, A. N. (1997). Meta-analysis; principles and procedures. *Education and debate*, *6*(315), 1533-1537. https://doi.org/10.1136/bmj.315.7121.1533

Eiserman, W. D., & Williams, D. D. (1987). Statewide evaluation report on productivity project studies related to ımproved use of technology to extend educational programs. Sub-report two: distance education in elementary and secondary schools. A review of literature. *Utah: Logan UT*, 1-34. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED291350.pdf

Elçiçek, M. (2022). Uzaktan eğitim engelleri: bir meta-sentez çalışması. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 35-45. https://doi.org/10.32329/uad.937271

Erfidan, A. (2019). *Derslerin uzaktan eğitim yoluyla verilmesiyle ilgili öğretim elemanı ve öğrenci görüşleri: Balıkesir üniversitesi örneği* [yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi

Esfijani, A. (2018). Measuring quality in online education: A meta-synthesis. *American Journal of Distance Education, 32*, 57-73. https://doi.org/10.1080/08923647.2018.1417658

Göktaş, Y., Yıldırım, Z., & Yıldırım, S. (2008). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim fakültelerindeki durumu: dekanların görüşleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, *33*(149), 31-36.

Güneş, D., & Erdem, R. (2022). Nitel araştırmaların analizi: meta-sentez. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 81-98. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227313

Gürbüz, E. (2022). *Uzaktan eğitimde piyano öğretim sürecinin değerlendirilmesi: dokuz eylül üniversitesi örneği* [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Gürses, A. (2010). Geleneksel öğretim nedir? Ne değildir? *Araştırma Projesi Eğitimi Çalıştayı,* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Çanakkale.

İşman, A., & Dabaj, F. (2005). Diffusion of distance education in North Cyprus. *Turkish Online Journal of Distance Education*, *6*(4) 1-2.

Kaçaroğlu, A. (2022). *Covid-19 pandemi sürecinde eğitim alanında yapılan yüksek lisans tezlerine ilişkin bir içerik analizi* [yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Karabacak, Ş. (2022). *Pandemi sürecinde eğitim bilişim ağı (eba) aracılığıyla gerçekleştirilen İngilizce öğretiminin niteliği: öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri (Erzurum ili örneği)* [yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.

Karakaya, M., & Aksoy, H. (2005). *Uzaktan eğitim* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Keegan, D. (1986). *Foundations of distance education*. Routledge.

Kepenek, F. (2021). *Covid-19 pandemi döneminde hemşirelik öğrencilerinin aldıkları uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Kil, G., & Uşun, S. (2020). Yükseköğretimde yaşanan uzaktan eğitim sorunlarının değerlendirilmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, *11*(3), 638-648. https://doi.org/10.2399/yod.20.644139

Kocayiğit, A., & Uşun, S. (2020). Milli eğitim bakanlığına bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları (Burdur ili örneği). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *8*(23) 285-299. https://doi.org/10.33692/avrasyad.662503.

Koçak, H. (2022). *Uzaktan eğitim sürecinde fen bilimleri dersinin yürütülmesine yönelik öğretmen ve öğrenci görüşleri* [yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Kurbanoğlu, S., & Akkoyunlu, B. (2002). Öğretmen adaylarına uygulanan bilgi okuryazarlığı programının etkiliği ve bilgi okuryazarlığı becerileri ile bilgisayar özyeterlik algısı arasındaki ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *22*, 98-105.

Kurttekin, F. (2022). Covıd-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitim: İlahiyat/İslami ilimler fakülteleri öğretim elemanlarının görüşleri. *Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, *8*(1) 31-60. https://doi.org/10.47424/tasavvur.1067252

Kutlu, A. Ö. (2022). *Ortaokul öğretmenlerinin uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri ile teknostres düzeylerinin değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi]. Amasya Üniversitesi.

Kürtüncü, M., & Kurt, A. (2020). Covıd-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 66-77.

Mercan, A. (2018). *Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri ve hazır bulunuşlukları: Afyon Kocatepe Üniversitesi fen edebiyat fakültesi örneği* [yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Morgan, H. (2020). Best practicesfor implementing remote learning during a pandemic. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, *9*(9), 135-141. https://doi:10.1080/00098655.2020.1751480.

Mshvidobadze, T. & Gogoladze, T. (2012). About web-based distance learnin. *International Journal of Distributed and Parallel Systems (IJDPS) 3*(3), 133-143. https://doi:10.5121/ijdps.2012.3313

Otter, R. R., Seipel, S., Graeff, T., Alexander, B., Boraiko, C., Gray, J., Sadler, K. Comparing (2013) Student and faculty perceptions of online and traditional courses. *Internet and Higher Education*, *19*(2013) 27-35. http://dx.doi.org/10.1016/j.iheduc.2013.08.001

Otyakmaz, Ö. (2022). *Uzaktan eğitimde yürütülen sosyal bilgiler derslerine yönelik öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri* [yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.

Oyedotun, T. D. (2020). Sudden change of pedagogy in education driven by COVID-19: Perspectives and assessment from a developing country. *Research in Globalization*. *2*(1) 1-5 https://doi.org/10.1016/j.resglo.2020.100029.

Özada, T. (2022). *Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.

Özbay, Ö. (2015). Dünya'da ve Türkiye'de uzaktan eğitimin güncel durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, *2*(5) 376-394.

Özer, B. (2011). *Uzaktan eğitim programlarının öğrenci ve öğretim üyesi görüşleri açısından değerlendirilmesi (Sakarya Üniversitesi Örneği)* [yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Özer, B., & Duran, V. (2021). *Uzaktan eğitimde öğretim ilke ve yöntemleri*. Pegem Akademi.

Polat, S., & Ay, O. (2016). Meta-sentez: kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, *4*(2), 52-64. https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.4c2s3m

Qorqmaz, A. (2022). *Uzaktan eğitim sürecine ilişkin ortaokul öğretmenlerinin görüşleri* [yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Sarıbıyık, B. (2022). *Covid-19 sürecinde ortaokul matematik dersinin uzaktan eğitim yoluyla uygulanmasının öğretmen ve öğrenci görüşleri çerçevesinde incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Simonson, M., Schlosser, C., & Hanson, D. (1999). Theory and distance education: A new discussion. *The American Journal of Distance Education*, *13*(1), 60-75.

Suanpang, P., Petocz, P., & Kalcef, W. (2004). Student Attitudes to Learning Business Statistics Online Vs Traditional Methods. *Educational Technology & Society*, 9-20.

Tanucan, J. C., Alejandro, B. A., & Corcino, R. B. (2023). Towards an enhanced ımplementation of printed modular distance learning in the philippines: A meta-synthesis. International journal of learning. *Teaching and Educational Research*, *22*(3) 341-358. https://doi.org/10.26803/ijlter.22.3.21

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.

Tuncer, M., & Tanaş, R. (2011). Akademisyenlerin uzaktan eğitim programlarına yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi (Fırat ve Tunceli Üniversiteleri örneği). *İlköğretim Online*, *10*(2), 776-784.

Tuncer, M., & Taşpınar, M. (2007). Sanal eğitim-öğretim ve geleceği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(20), 112-133.

Turan, R. (2022). Online history lessons conducted during the emergency remote teaching process in turkey: A review of teachers' opinions. *International Online Journal of Education and Teaching*, *9*(4) 1875-1899.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim.* Nobel Yayın Dağıtım.

Uysal, M., & Karagöz, A. E. (2021, 12 31). Aday öğretmenlerin Covid-19 pandemi sürecinde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin tutumlarının incelenmesi: Atatürk öğretmen akademisi örneği.

Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, *5*(4), 1274-1290. https://doi.org/10.47525/ulasbid.969087

Ülkü, S. (2018). *İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları* [yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES), 7*(1), 393-412.

Ünlükahraman, O. (2011). *Web tabanlı eğitimde web madenciliği uygulaması ile öğrenci davranışlarının analizi* [yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Üstün, B., & Deregözü, A. (2021). Distanced language education during the pandemic from the perspectives of foreign language ınstructors. *Advances in Language and Literary Studies*, *12*(5), 30-35. https://dx.doi.10.7575/aiac.alls.v.12n.5.p.30

Vural, B. (2004). *Eğitim-öğretimde teknoloji ve materyal kullanimi*. Hayat Yayıncılık.

Walsh, D., & Downe, S. (2005). Meta-synthesis method for qualitative research: a literature review. *Journal of Advanced Nursing*, *50*(2), 204-211. https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2005.03380.

Yenerer, T. (2021). *Uzaktan eğitim uygulamalarının sınıf öğretmenleri görüşlerine göre değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Yiğit, M. (2022). *Uzaktan Eğitim ile Yürütülen Almanca Öğretmenliği Öğretmenlik Uygulaması Dersine İlişkin Görüşlerin İncelenmesi.* Trakya Üniversitesi

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Şeçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ö., & Özkan, B. (2014). Uzaktan eğitim böte öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 11-1*(21), 85-94.

Zan, N., & Zan, B. U. (2020). Koronavirüs ile acil durumda eğitim: Türkiye'nin farklı bölgelerinden uzaktan eğitim sistemine dahil olan edebiyat fakültesi öğrencilerine genel bakış. *Turkish Studies*, *15*(4) 1367-1394. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44365.

Extended Abstract

For many years, the educational activities that the teacher and the student have been in the same environment in the classroom environment and called traditional education have changed with the development of today's technology and new situations and have become more flexible in terms of time and space. While distance education activities were applied considering a

preference situation in the early days, there have been times and situations where they are applied as a necessity with the changing world conditions.

In Isman and Dabaj (2005), distance education is a multidimensional process that includes education conducted over long distances and mediated by instructional technology. He defines distance education as an education revolution. In the early days of distance education, the main purpose was to be independent of time and place in teaching. This was achieved by the communication between the student and the teacher using a different technology than the classical systems. Today, web-based internet service providers that provide this communication have increased rapidly and become widespread. The distance education method, which started about a century ago, continues to exist in many ways today, thanks to the widespread use of the internet (Arabaci, 2021, pp. 26-27). Distance education, which is accepted as a factor that can affect the social structures in contact with education and training, is a new system that is necessary for the society and the individual. Especially the fact that lifelong learning has become more important, the inability to benefit from formal (traditional) education, the development and accessibility of technological systems, the change and diversification of information make distance education more important (Özer, 2011, pp. 7-9).

Based on these views, meta-synthesis of the articles examining the attitudes of students and teachers, who are important elements in this system, towards the distance education system, which is now used for development in many different areas, will be made and the common attitudes in this field and the missing parts about the subject will be determined. Meta studies are grouped into three groups as content analysis. These; They are listed as Meta Analysis, Meta Synthesis and Descriptive Content Analysis. The purpose of meta-studies is to create a method and orientation for new studies in the field by systematically analyzing the studies done in a certain field with a holistic perspective and re-evaluating the results. At the same time, meta-studies provide an opportunity for researchers who want to work in the field to use time better, to access, compile and analyze studies in the field more comprehensively (Calik and Sözbilir, 2014, pp. 33-38). At the same time, one of the most important benefits of using the qualitative research method is the opportunity to see and examine the research topic to be studied from the perspectives of the relevant people in the literature (Yildirim and Simsek, 2006, p. 35).

Although more meta-synthesis studies are carried out in foreign countries in terms of number, meta-synthesis studies in our country are limited (Dincer, 2022, pp. 36-37). The subject of distance education, which has been on the agenda much more recently, will be subjected to a synthesis-oriented evaluation in line with the data collected with the meta-synthesis study. As a result, both clearer results will be obtained and the deficiencies in this field and the concentrated attitudes towards distance education will be evaluated within the scope of the study.

In this direction, 168 studies meeting the inclusion criteria determined from studies containing student and teacher opinions on distance education between 2013-2023 were collected by scanning YÖK Thesis, Google Scholar and ProQuest databases. This collected work was examined under 16 different headings with the help of Microsoft Excel program and the data in the studies were collected. In terms of more accurate processing of the collected data and the reliability of the study, each study was coded according to the coding system created specifically for this study. Only articles, master's thesis and doctoral thesis studies were included in the study. Studies in other formats are not included. First, 168 studies collected for meta-synthesis were examined in terms of descriptive features. Then, each type of study was examined separately in line with the opinions of students and teachers.

As a result of the meta-synthesis study, a synthesis of the attitudes of students and teachers towards distance education was obtained. Accordingly, in the studies examined, the most frequently mentioned problems as the reason for negative attitudes towards distance education are; disconnections from the internet, lack of equipment, lack of equal opportunity, attendance and participation problems, the problem of not being able to focus on students, the home environment is not suitable for education, the problems caused by both the teacher and the parent role at the same time, the inability to get professional satisfaction, socialization, weakening of communication, both the student and the student. The physical and psychological problems that occur in the teacher, the inability to adequately convey the language and culture, the technological deficiencies caused by the financial situation, the inability to give the gains fully and correctly, and the bilateral problems experienced in the assessment and evaluation process are listed as.

Positive attitudes can usually be listed as providing time and space independence, flexibility, repeatability, encouraging the use of technology, richness of lesson materials, supporting individual development and progress, providing more self-confidence compared to the classroom environment, being considered as a saving method during periods of negative situations such as pandemics, providing convenience to teachers in terms of classroom management.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 260-282**

Makale Gönderim Tarihi: 03/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 07/06/2023**

COVID-19 DÖNEMİNDE HAVACILIKTA STRATEJİK YÖNETİM VE UÇUŞ VERİLERİNİN İNCELENMESİ

Zekeriya ŞAHİN* & Ekrem SÜZEN**

Öz

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını günümüz dünyasında hemen her sektörü önemli ölçüde etkilemiştir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen COVID-19, havayolu taşımacılığını da etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. 2020 yılı itibariyle dünya ülkeleri tarafından havayolu taşımacılığında çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu durum havayolu taşımacılığının, gerek sosyal durumu gerekse ekonomik açıdan etkilenmesine yol açmıştır. SARS salgınından bu yana en büyük salgın hastalık olan COVID-19, sivil havacılıkta insani tedbirlere; maske kullanımına, sosyal mesafe kuralına ve dezenfektan zaruriyetine yol açmıştır. Ayrıca dünya ülkelerinin de etkilendiği gibi Türkiye de sivil havacılık bağlamında etkilenen ülkelerden biridir. Bu çalışmada ise Covid-19 döneminden önce ve sonra uçuş verileri analiz edilmiştir. UKVH ile uçuş tahminleme modeli hafıza hücresi kullanılarak bir önceki adıma ait bilgiler depolanarak sonuçlar elde edilmiştir. DÖSA modeli, sayısal olarak UKVH'den daha iyi sonuçlar vermiştir. Ancak, DÖSA ve UKVH arasında doğruluk oranı bakımından ayırt edici bir fark tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Covid-19, Havacılık Yönetimi, Stratejik Yönetim, Uçuş Verileri, Derin Öğrenme.*

STRATEGIC MANAGEMENT AND INVESTIGATION OF FLIGHT DATA IN AVIATION IN THE PERIOD OF COVID-19

Abstract

The COVID-19 emerged in the city of Wuhan, China in December 2019 has significantly affected almost every sector in today's world. COVID-19, declared as a pandemic by the World Health Organization, has also affected and continues to affect air transportation. As of 2020, various measures have been taken in air transportation by countries around the world. This situation has led to the impact of air transportation, both socially and economically. COVID-19, the largest epidemic disease since the SARS outbreak, has led to human measures in civil aviation such as

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Sav. Üniversitesi Kara Harp Okulu, Savunma Yönetimi Bölümü, zsahin2@msu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-2811-3264

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelisim Üniversitesi MYO, esuzen@gelisim.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-2811-3264

mask use, social distancing, and the necessity of disinfectants. In addition, Türkiye, like other countries in the world, is one of the countries affected in terms of civil aviation. In this study, flight data before and after the Covid-19 period was analyzed. The flight prediction model with UKVH used memory cells to store information from the previous step to obtain results. The DÖSA model provided better numerical results than UKVH. However, no distinctive difference was found between DÖSA and UKVH in terms of accuracy rate.

Keywords: *Covid-19, Aviation Management, Strategic Management, Flight Data, Deep Learning.*

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri Ulaştırma Bürosu tarafından açıklanan son verilere göre, 2020 yılında gerçekleşen tüm uçuşların %14,69'u gecikme ya da iptaller nedeniyle zamanında gerçekleşemedi. Bunların %0,19'u ise yönlendirme (uçağın planlanan havalimanından farklı bir havalimanına iniş yapması) nedeniyle gerçekleşti. Gecikmeler ve iptaller, havayolu şirketleri için ciddi mali kayıplara neden olmakta ve yolcu memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. Bu nedenle, birçok ülke, vatandaşlarının bu tür sorunlardan kaynaklanan zararlarını gidermek için caydırıcı kanuni düzenlemeler yapmış ve ilgili havayolu şirketlerine parasal cezalar uygulamıştır. Ancak, bu yaptırımlara rağmen, uçuşlarda hala sık sık gecikme ve iptaller yaşanmaktadır. IATA tarafından belirlenen ticari yolcu uçuşları kapsamındaki gecikme kodları, uygun olmayan hava koşulları, hava trafiğinden kaynaklanan yoğunluk, havalimanı kapasitesi, teknik ve mekanik sorunlar, ulusal havacılık sistemleri ve güvenlik gibi nedenlerle uçuş gecikmelerinin başlıca sebepleri olarak kabul edilir.

Uçuşlar için geliştirilecek gecikme tahmin sistemlerinin kullanmasıyla gecikmeden kaynaklı maliyetlerin azaltılması mümkün olmakta ve firmalar milyar dolarlık tasarruf edebilmektedirler. Özellikle öğrenme özelliği bulunan uyarı sistemleri ile gecikmeler önceden tahmin edilebilir. Gecikme tahmin sonuçları yolcu, havalimanı ve havayolu firması ile anlık paylaşılarak gerekli önlem ve planlamalar uçuş öncesinde alınabilir. Bu sayede risk planlamasına da önemli katkıları olabilir. Bu kapsamda, Federal Havacılık Kurulu'nun (FAA) uçuş planlamaları ve gecikmelerden kaynaklanan maliyetleri azaltmak için çalışmalar bulunmaktadır (Belcastro vd., 2016).

COVID-19 pandemisi, havacılık sektöründe büyük bir krize neden oldu. Pandeminin etkileri, hem hava yolu şirketleri hem de havaalanları için büyük bir ekonomik kayıp ve iş kaybına neden oldu. Pandeminin havacılık sektörüne etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Seyahat Kısıtlamaları: Pandemi nedeniyle, birçok ülke sınırlarını kapattı ve uluslararası seyahatler sınırlı hale geldi. Bu, hava yolu şirketlerinin uçuşlarını azaltmasına ve bazı durumlarda tamamen durdurmasına neden oldu.

Düşen Yolcu Sayısı: Pandemi nedeniyle, insanların seyahat etme istekleri azaldı ve birçok kişi seyahatlerini iptal etti. Bu da hava yolu şirketlerinin yolcu sayılarında büyük düşüşlere neden oldu.

Uçuş İptalleri: Havacılık sektöründeki kriz nedeniyle, hava yolu şirketleri birçok uçuşu iptal etmek zorunda kaldı. Bu da yolcular için büyük bir sıkıntı ve ayrıca hava yolu şirketleri için büyük bir mali kayıp anlamına geldi.

İş Kayıpları: Hava yolu şirketleri, pandemi nedeniyle gelirlerinde büyük düşüşler yaşadı ve birçok şirket işlerini sürdürmek için işçi çıkarmak veya ücretleri kesmek zorunda kaldı.

Maliyet Artışları: Pandemi nedeniyle, hava yolu şirketleri için hijyenik önlemler ve sağlık kontrolleri gibi ek maliyetler ortaya çıktı. Bu da sektördeki maliyetleri artırdı.

Uçuş Güvenliği: Pandemi nedeniyle, uçuş güvenliği konusunda yeni önlemler alınması gerekiyor. Bu da hava yolu şirketlerinin uçuşlarını planlama ve yönetme şekillerinde değişiklikler yapmalarını gerektiriyor.

Pandeminin etkisiyle, havacılık sektörü çok büyük bir değişim yaşadı. Şirketler, yeni stratejiler geliştirmek ve maliyetleri azaltmak için çalışıyorlar. Ayrıca, pandemi sonrası dönemde değişen seyahat trendleri ve tüketici beklentileri de dikkate alınarak, havacılık sektörü önemli bir dönüşüm sürecine giriyor.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bu konuyla ilgili literatürde birçok çalışma yapılmıştır ve uçuş gecikmesi, ticari havacılık endüstrisindeki hava taşıma sistemlerinin kritik bir performans göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık olarak %87,5'i 2000'li yıllarda gerçekleştirilen ve 2007 ile 2017 yılları arasında yayımlanan akademik çalışmalar, uçuş gecikmelerinin tahmin edilmesiyle ilgilidir ve çoğunlukla Makine Öğrenmesi algoritmaları ve Veri Madenciliği metotları kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Sternberg vd., 2017). Araştırmacılar, uçuş gecikmelerini farklı açılardan ele almaktadır, örneğin havalimanı planlamasının optimizasyonu, havalimanı kapasite artırımı, tesisin yeri, uçuş değişikliği ve uçuş iptali gibi.

Kang ve Hansen (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, 5 büyük ABD merkezli havayolunun verileri kullanılarak, SBT ayarlama kararlarının on-time (zamanında) ve erken varış verileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada, iki yıl boyunca gerçekleştirilen uçuşlar için SBT'deki değişiklikler modellenmiştir. Uçuş verileri, Ocak 2008'den Nisan 2014'e kadar olan dönemi kapsayan FAA ve ASPM veri tabanlarından elde edilmiştir. Kullanılan yöntemler bölümünde, her havayolunun farklı tercihlerini ve alternatifler arasındaki olası korelasyonu yakalamak için karışık bir logit modeli kullanılmıştır. Her bir alternatif ayarlama için zamanında ve erken varış özellikleri üretilmiştir. Karışık logit modelleri, bu

özelliklere ve seçilen blok zaman ayarına göre tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, MNT bazında yapılan ölçümler diğerlerine göre daha yüksek çıkmıştır.

Kenan, Jebali ve Diabat (2018) tarafından yapılan araştırmada, uçuş planlaması, filo tahsisi ve uçak yönlendirme problemleri, gecikmeler gibi gerçekçi faktörler göz önünde bulundurularak formüle edilmiştir. Bakım rotası, uçakların rotalarının başlangıç noktasında bitirilmesi için dolaylı olarak hesaba katılmıştır. Çözüm için çok sayıda değişken içeren bir sütun tabanlı formülasyon kullanılmıştır. Veri seti, 228 uçuş noktası ve 45 farklı varış noktasından oluşmaktadır ve 59 farklı uçak tipi kullanılmıştır. Bu çalışmada, entegre uçuş planlaması, filo tahsisi ve uçak yönlendirme problemleri için iki aşamalı stokastik programlama modeli geliştirilmiştir. Modelin yüksek karmaşıklığından dolayı, ticari bir çözücü olan CPLEX, büyük örneklerin çözümlenmesinde yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, üç sütun üretimi tabanlı yaklaşım kullanılmıştır ve bu yaklaşımlar, CPLEX'e göre daha üstün sonuçlar vermiştir. Elde edilen sonuçlar, havayolu şirketleri üzerindeki etkileri için bir duyarlılık analizi ile de incelenmiştir.

Yazdi, Dutta ve Steven'ın (2017) yürüttüğü araştırma, bagaj ücretlerinin havayolu endüstrisindeki gecikmelerle olan ilişkisini incelemektedir. Veri seti olarak ABD Ulaştırma Bakanlığı Ulaştırma İstatistikleri Bürosu'ndan 46 çeyreklik bir panel veri seti kullanılmıştır. Bu veri seti 2003 yılından 2014'ün son çeyreğine kadar devam etmektedir. Zamanında Performans veritabanı, büyük hava taşıyıcılarının kesintisiz iç hat uçuşları hakkında bilgi sağlamaktadır ve uçuş seviyesindeki gecikmeleri beş farklı neden kategorisine ayırmaktadır: Taşıyıcı Gecikme, Hava Gecikmesi, Güvenlik Gecikmesi, Geç Uçak Gecikmesi ve Ulusal Hava Sistemi Gecikmesi. Araştırmada, Bagaj Ücretleri (BF) uçuş zamanına göre düzenlenerek gecikmelere etkisi araştırılmıştır. On tanesi bagaj ücreti uygulayan on bir taşıyıcı incelenmiştir. Sonuçlar, BF'nin zamanında performansı artırdığını göstermektedir. Araştırma ayrıca, gelişmelerin rota üzerindeki hub-havalimanları ve yolcuların eğlence veya iş olarak sınıflandırılmasından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Zamansal analiz, uygulamanın ilk aşamasının daha fazla uçuş gecikmesine yol açabileceğini, ancak tam uygulamanın gerçekten iyileştirdiğini ve hala geç uçuşları iyileştirdiğini göstermektedir.

Kim ve diğerleri (2016) havacılık endüstrisindeki gecikmeleri azaltmak için farklı bir yöntem olan Tekrarlayan Nöral Ağlar (RNN) kullanarak, Ulusal Okyanus ve Atomosferik İdaresinin hava durumu verilerini analiz etmiştir. Çalışmada, gecikmeli uçuşların kalkış ve varış saatlerini tahmin etmek amaçlanmıştır. McCarran Uluslararası Havaalanı'nda elde edilen sonuçlar %91.81 doğruluk oranı gösterirken, Sky Harbor Uluslararası Havalimanı'nda veri hacmindeki farklılıklar nedeniyle %71,34 doğruluk oranı elde edilmiştir.

Choi ve ekibi (2016) çalışmalarında, uçuş gecikmeleri ve hava durumu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hava durumu verileri Ulusal Okyanus ve Atomosferik İdaresi tarafından sağlanmıştır. Araştırmalarının sonucunda, Random Forest algoritmasının önerildiği bir topluluk öğrenme yöntemi ile

varış gecikmesinin %80,36 doğruluk oranıyla tahmin edilebileceği bulunmuştur.

Belcastro ve diğerleri (2016) kötü hava koşullarının uçuş gecikmelerine neden olduğunu ele alarak, MapReduce yöntemiyle Random Forest kullanarak tahmin etmişlerdir. Bu çalışmada Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi'nden elde edilen hava durumu verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 15 dakikalık bir gecikme eşiği için %74,2 doğruluk ve %71,8 hatırlama oranı, 60 dakikalık bir eşik için ise %85,8 doğruluk ve %86,9 hatırlama oranı elde edilmiştir.

Thiagarajan ve diğerleri (2017), World Weather Online API servisi üzerinden hava durumu verilerini kullanarak uçuş gecikmelerini tahmin etmiştir. Bu çalışmada Gradient Boosting tekniği kullanılmıştır. Varış gecikmelerinde %94,35 accuracy (kesinlik) ve kalkış gecikmelerinde %86,48 accuracy (kesinlik) oranı elde edilmiştir.

Prasad ve diğerleri (2016) Thiagarajan ve arkadaşlarının aynı veri kaynağından yararlanarak uçuş gecikmelerini tahmin etme çalışmaları yapmışlardır. Ancak, Thiagarajan ve arkadaşları Gradient Boosting yöntemini kullanırken, Prasad ve arkadaşları Decision Tree ve Regression yöntemlerini kullanmışlardır. Prasad ve arkadaşları sınıflandırma yöntemiyle %78 başarı elde ederken, regresyon yöntemiyle %77 başarı elde etmişlerdir.

Yu vd. tarafından yapılan çalışmada (2019), PEK havalimanına ait Ocak 2017 ve Mart 2018 arasında gerçekleşen kalkış ve varış uçuş gecikme verileri kullanılarak DBN-SVR tahminleme yöntemiyle accuracy oranı %93, k-NN ile %87, Support Vector Machine ile %87 ve son olarak Logistic Regression ile %82 olarak hesaplanmıştır.

Manna ve ark. (2017), istatistiksel yaklaşım metodunu benimsemiş olup, Gradient Boosted Decision Tree sınıflandırıcısı kullanarak, ABD Ulaştırma Bakanlığına ait olan Nisan-Ekim 2013 periyodundaki en yoğun 70 havalimanındaki uçuş gecikme veri seti üzerinde varış gecikmelerinde yaklaşık olarak %92 accuracy kalkış gecikmelerinde ise yaklaşık %94 accuracy oranı elde etmişlerdir.

2. COVID-19 PANDEMİSİNİN HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Havacılık sektörü, dünya çapındaki taşımacılık sektörleri arasında önemli bir yer tutar ve birçok ülke için hayati bir öneme sahiptir. Ancak, COVID-19 pandemisi nedeniyle sektörde önemli bir gerileme yaşanmıştır ve hava trafiği, hastalığın başka bölgelere yayılmasının potansiyel bir yolu olarak görülmektedir. Bu durumda, havacılık endüstrisi operasyonlarını devam ettirebilmek için çok az seçeneğe sahiptir. Yaşanan bu şok, ekonomik açıdan kırılgan bir dönemden geçilmesine neden olmuştur (Dube vd., 2021). COVID-19'un yayılmasına karşı verilen mücadelede, ülkeler arasında farklı gelişmeler yaşanmıştır. Hükümetler, hastalığın yayılmasını kontrol altında tutmak için

havacılık sektörüne doğrudan etkisi olan ulusal ve uluslararası hava trafiğine sınırlamalar getirmişlerdir. Enfekte vatandaşların sayısında hızlı bir artış görülen birçok ülke, uçuşları askıya alarak ve havaalanlarını kapatarak ülke genelinde karantina uygulamasına devam etme kararı almıştır (Gössling vd., 2020). Virüsün ilk tespit edildiği andan itibaren Çin, karantina uygulayarak diğer ülkelere öncülük etti. Bu uygulama, birkaç başka ülkeyi de sokağa çıkma yasağı ilan etmeye yönlendirdi ve ABD de resmi bir seyahat uyarısı yayınladı. Avrupa Birliği ülkeleri de sınır kapatmaları ile tepki vererek, yalnızca AB vatandaşlarının anavatanlarına dönmesine izin verdi ve geri kalan yolcuları yasakladı. Bu ani yavaşlama, havacılık endüstrisinin büyümesi ve genişlemesi için önemli bir engel haline geldi. Bu nedenle, istihdam yaratmak ve ekonomik refahı artırmak için atılması gereken önemli adımlar var. (Avrupa Komisyonu, 2020).

Havacılık sektörü, COVID-19 pandemisi nedeniyle önemli bir gerileme yaşadı ve bu da birçok sonuç doğurdu. İlk olarak, kapasite düşüşleri ve düşük talep sektör üzerindeki baskıyı artırdı. Bu durum, istihdam açısından da olumsuz sonuçlar doğurdu. İkinci olarak, müşteri yönetiminden sorumlu havayolu çalışanları en fazla risk altında olanlardı. Üçüncü olarak, pandemi nedeniyle havayollarının yolcusuz uçuşlara devam etmesi istenmeyen sonuçlara yol açtı. Dördüncü olarak, işgücü maliyetleri düşerken sektörde istihdam edilenlerin maaşları ve havayollarından elde edilen gelirler de düşüyor. Beşinci olarak, COVID-19, havacılık işlerinin tüm ekonomi için getirebileceği avantajlar üzerinde zararlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, havacılık istihdamında önemli bir değişime neden oldu ve her havacılık çalışanının ürettiği brüt katma değer yüzdesinin daha büyük bir kayıp yaşamasına neden oldu. (IATA, 2020).

Koronavirüs krizi ve sınırlı uçuş programlarının bir sonucu olarak, havayolu filoları uzun süre yerde kalıyor. Uçakların iyi koşullarda tutulmasıyla ilgili harcamalar ve park etme maliyetleri gibi taşınması gereken diğer bazı ödenmemiş maliyetler vardır (Adrienne vd., 2020). Havayolları, endüstrinin karşı karşıya olduğu bu zorlu zamanlarda hayatta kalmaya çalışırken, uçakları nerede saklayacakları konusunda giderek daha fazla mücadele ediyor. Havayolu şirketleri, COVID-19 pandemisi nedeniyle uçak talebinin azalması ile mücadele ederken, bazıları eski uçakların daha erken emekliye ayrılmasını planlamaktadır (Adrienne vd., 2020). Bu durum, Airbus ve Boeing gibi uçak üreticileri için önemli ölçüde düşük talep anlamına gelmektedir (Dube vd., 2021). Havacılık endüstrisinde, belirsizlik seviyesi oldukça yüksektir. Boeing, üretimini önemli ölçüde azaltmak zorunda kalmıştır (KPMG, 2021).

Uçak kiralama sektörü, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, mali kayıpların yanı sıra uçakların geri alınması nedeniyle sıkıntı yaşıyor (Garratt vd., 2020). Ayrıca, uçak kiralama şirketleri, pandemi nedeniyle havayollarının ödeme yapamama riskine karşı daha sıkı kredi standartları uygulamak zorunda kalıyor (Grant Thornton, 2020). Bu, kiralama şirketlerinin özellikle de küçük

işletmelerin daha büyük kayıplar yaşamasına neden olabilir (PwC, 2020). Pandemi nedeniyle düşen uçak talebi, uçak kiralama şirketlerinin de kiralamalarını azaltması veya uçak filolarını küçültmesi gerektiğinden, uzun vadeli iş planlamalarını olumsuz etkilemektedir (Dube vd., 2021).

Ticari havacılık sektörü, yük taşımacılığı ve tıbbi malzeme tedarikini de kapsayan geniş bir alandır. Şubat 2020'ye kadar, belirli bir süre içinde büyümeye devam ediyordu. Ancak pandeminin etkisiyle, kilometre başına yolcu geliri metrikleri keskin bir düşüş yaşadı ve 2020'de hava yoluyla seyahat eden kişilerin harcamalarında yaklaşık %60'lık bir düşüş gözlendi (IATA, 2020). Mart 2020'nin sonunda, toplam hava taşımacılığı hizmetleri sayısı - %55 düştü ve Nisan ayına kadar tarifeli uçuş bağlantılarının sayısı %74'e kadar geriledi. Bazı ülkeler, yalnızca özel amaçlar için seyahate izin verirken, diğerleri hem gelen hem de giden uçuşları kısıtladı veya tamamen yasakladı. Toplam uçuş bağlantı sayısı 38,9 milyondan 23 milyona düşerek, temsil edilen yüzde değişimi %40,6'ya ulaştı. Kilometre başına yolcu geliri metriklerinde de önemli bir düşüş yaşandı, yaklaşık %66 oranında bir azalma görüldü. Sınır ötesi seyahat için yolcu talebi de kabaca %76 oranında azaldı (HospitalityNet, 2021).

Koronavirüs krizi, havacılık sektörü için oldukça zorlu bir dönemi beraberinde getirdi. Havayolu şirketleri, gelirlerinde yaşanan keskin düşüşler nedeniyle faaliyetlerini devam ettirebilmek için birçok zorlu karar almak zorunda kaldılar. Bu kararlar arasında uçuş sayılarının azaltılması, personel sayısının azaltılması ve hatta bazı havayolu şirketlerinin iflas etmesi gibi önemli adımlar yer almaktadır. Ayrıca, yolcuların seyahat alışkanlıkları da önemli ölçüde değişti ve hava yolculuğuna olan talep düşüş gösterdi. Tüm bu faktörler, havacılık sektörünün krizle mücadele etmek için ciddi çaba sarf etmesine neden oldu (Bielecki vd., 2020).

COVID-19 krizinin havacılık sektörü üzerindeki etkileri oldukça büyük oldu ve sektörün geleceği belirsizliğini koruyor. Yatırımların azalması, siparişlerin iptali ve uçakların emekliye ayrılması, sektörün önümüzdeki dönemde de zorlu bir süreçten geçeceğini gösteriyor. Bununla birlikte, havayolu şirketleri müşteri ihtiyaçlarına uygun çözümler sunmak için çalışıyor ve kısa vadede karlı olan rotalarda operasyonlarını sürdürmeye devam ediyorlar. Havayolu sektörü, hükümetlerin sağlık ve seyahat kısıtlamalarına bağlı olarak birçok engelle karşı karşıya kalmıştır. Havayolu şirketleri, yolcuların güvenliğini ve sağlığını korumak için çeşitli önlemler almak zorunda kalmıştır. Bunlar, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe kuralları, uçuş öncesi COVID-19 testleri, uçakların düzenli olarak dezenfekte edilmesi gibi önlemlerdir. Kısacası, havacılık sektörü COVID-19 krizinin önemli bir etkisi altında kalmıştır ve sektörün geleceği hala belirsizdir. Ancak havayolu şirketleri, müşterilerin ihtiyaçlarına uygun çözümler sunmak ve kısa vadede karlı olan rotalarda operasyonlarını sürdürmek için çaba göstermektedir (Boston Consulting Group, 2020).

COVID-19 aşılarının dağıtımı için havacılık sektörü hayati bir rol oynuyor. Çünkü aşıların büyük çoğunluğu yurt dışından tedarik ediliyor ve taşınması, soğuk zincir gereksinimleri gibi özel koşullar gerektiriyor. Ayrıca, aşıların hızlı bir şekilde tedarik edilmesi ve dağıtılması, pandemiden kurtulmak ve ekonomileri yeniden canlandırmak için önemlidir. Havayolları, bu aşıların güvenli ve zamanında teslim edilmesinde önemli bir rol oynayarak, dünya genelinde milyarlarca insanın hayatını kurtaracaktırlar.

Bir hub havalimanı, çeşitli uçuş bağlantılarının işletilmesine olanak tanır ve bu şekilde, hedef varış noktasına ulaşmak için bir duraklamanın kaçınılmaz olduğu durumlarda yolculara uygun seyahat seçenekleri sunar. Bağlantı merkezlerinin bağlantı modeli, hem kısa hem de uzun mesafeli uçuşları birbirine bağlar ve sorunsuz geçiş prosedürünün garantisi olarak hizmet eder. Ancak, özellikle kriz zamanlarında havayolları için ek kısıtlamalara neden olabilecek havayolları için oldukça maliyetli bir yaklaşımdır (Combe ve Bréchemier, 2020). Uzun mesafeli uçuşlar ve duraklamalı uçuşlar, COVID-19 riskine maruz kalmaktan korkan yolcular arasında endişe yaratma eğilimindedir (McMahon, 2020).

Günümüzde, turistlerin tercihi, kesintisiz geziler yapmak yönünde değişti. Bu değişikliğin nedeni, koronavirüs bulaşma korkusu ve ülkelerin giderek karmaşıklaşan giriş düzenlemeleri olarak görülebilir. Bu durum, havayollarının rota ağlarını yeniden düzenlemeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Havayolu şirketleri, istenilen sonuçları elde etmek için önemli adımlar atmaları gerekmektedir. Bunlar, yeni pazar pozisyonlarının belirlenmesi, daha yeni teknolojilerin uyarlanması ve daha verimli bilgi kullanımı gibi konuları içermektedir. (Bouwer vd., 2020).

Pandemi sürecinde, seyahat edenlerin güvenini geri kazandırmak için yapay zeka ihtiyacı arttı. Yapay zeka, insanları korumak ve sosyal mesafeyi sağlamak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaca ulaşmak için uygun maliyetli modeller ve otomatikleştirilmiş operasyonlar sunması beklenmektedir. Örneğin, yapay zeka, bir havalimanı terminalindeki kalabalık tahminlerini zaman çizelgesine göre yapmak için kullanışlı bir araçtır (Boyle, 2020).

Şirketlerin çevrimiçi toplantıların yaygınlaşması ile iş odaklı seyahatlere olan talepte düşüş bekleniyor. İş seyahatleri havayolu endüstrisi için önemli bir gelir kaynağıydı, ancak bu durum günümüzde önemli ölçüde azaldı (Wyman, 2020). Bu senaryo, havacılık sektörü için önemli müşterilerin ve gelirin kaybına neden olabilir. Uluslararası uçuşların yeniden başlaması için, belirli bir ülkeye giriş yapmak isteyen yolcular için tek tip kurallar oluşturulması gerekmektedir. Bu günlerde, havalimanı ve havayolu personeli yolcuların gerektirdiği belgeler konusunda sık sık karışıklık yaşamaktadır. Ayrıca, daha iyi yolcu veri yönetimi gerekmektedir.

Havacılık endüstrisi, nakit miktarının azalması nedeniyle iflas riski ile karşı karşıyadır ve bu da sektörde çalkantılı bir döneme neden olmaktadır. Bu dönemde havayolları, maliyetleri düşürerek ve büyük bir yeniden yapılanma

süreciyle hayatta kalmaya çalışıyorlar. Havayolları, talebi kontrol edemese de pandemi dönemlerinde maliyetleri azaltmak için fırsatlar aramalıdırlar. Rota ağı ve filo gibi unsurların karlılık açısından yeniden değerlendirilmesi ve yeniden yapılanma stratejileri geliştirilmesi, iflastan kaçınmak için hayati öneme sahiptir.

Havacılık endüstrisi pandemi sürecinde büyük bir sarsıntı yaşadı ve bu durum havayollarının performansını da etkiledi. Havayolları, düşük yolcu sayısı ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle azalan talep nedeniyle düşük doluluk oranları ile karşı karşıya kaldılar. Ayrıca, uçuş rötarı ve iptaller de arttı, seyahat planlamalarını olumsuz yönde etkiledi. Bu durum, bazı havayollarının müşteri hizmetleri kalitesinin kötüleşmesine ve yolcuların memnuniyetinin azalmasına neden oldu. (Monmousseau vd., 2020).

3. DERİN ÖĞRENME

Derin öğrenme (deep learning), yapay sinir ağlarına dayalı bir makine öğrenmesi yöntemidir. Bu yöntem, özellikle büyük veri setlerinde ve karmaşık görevlerde başarıyla kullanılmaktadır. Ayrıca, görüntü işleme, doğal dil işleme, oyun oynama gibi birçok uygulama alanında da kullanılmaktadır. Derin öğrenmenin temelinde, çok katmanlı yapay sinir ağları yer alır. Bu ağlar, verileri işleyerek, öğrenme sürecinde, veriler arasındaki karmaşık ilişkileri bulmaya çalışırlar.

Derin öğrenme yöntemi, 1950'lerden bu yana araştırmacılar tarafından incelenmiş ve geliştirilmiştir. Ancak, son yıllarda özellikle büyük veri setleri ve geliştirilen yeni öğrenme algoritmaları sayesinde, derin öğrenme yöntemi daha da popüler hale gelmiştir. Bu popülerlik sayesinde, özellikle endüstriyel alanda birçok uygulama gerçekleştirilmiştir.

Derin öğrenme yöntemi, birçok farklı algoritma ve teknikle uygulanabilir. Bu algoritmaların bazıları şunlardır:

Yapay sinir ağları: Derin öğrenme yönteminin temelini oluşturan yapay sinir ağları, insan beyninin çalışma mantığına benzer bir şekilde, veriler arasındaki karmaşık ilişkileri öğrenirler.

Evrişimli sinir ağları (CNN): Görüntü işleme gibi uygulamalarda kullanılan bu algoritma, veri setindeki görüntülerin özelliklerini tespit ederek, nesne tanıma gibi görevleri gerçekleştirir.

Uzun-kısa süreli bellek (LSTM): Doğal dil işleme gibi uygulamalarda kullanılan bu algoritma, dilin yapısını anlayarak, metinleri analiz eder ve anlamsal ilişkileri tespit eder.

Otomatik kodlayıcılar (Autoencoders): Verilerin özniteliklerini çıkarmak için kullanılan bu algoritma, girdi verisini sıkıştırarak daha az boyutlu bir temsil elde eder.

Derin Q-öğrenme (Deep Q-Learning): Oyun oynama gibi uygulamalarda kullanılan bu algoritma, öğrenme sürecinde, ödül ve ceza gibi faktörleri dikkate alarak, en iyi stratejiyi bulmaya çalışır.

Derin öğrenme yöntemi, genellikle büyük veri setleri gerektirir. Bu nedenle, veri toplama ve veri önişleme süreçleri oldukça önemlidir. Veri önişleme sürecinde, verilerin temizlenmesi, özniteliklerinin belirlenmesi ve ölçeklendirilmesi gibi adımlar yer alır. Bu adımlar, öğrenme sürecinin başarısını etkileyen önemli faktörlerdir.

Derin öğrenme yöntemi, aynı zamanda, eğitim verilerinin yanıltıcı olabileceği bir risk de taşır. Bu riski azaltmak için, veri setleri genellikle eğitim, doğrulama ve test verileri olarak üçe ayrılır. Eğitim verileri, modelin öğrenmesi için kullanılırken, doğrulama verileri, modelin performansının izlenmesi için kullanılır. Test verileri ise, modelin gerçek dünya koşullarında nasıl performans gösterdiğini ölçmek için kullanılır.

Derin öğrenme yöntemi, ayrıca, yüksek hesaplama gücü gerektirdiği için, özellikle GPU gibi özel donanımların kullanılmasıyla daha hızlı çalışabilir. Ayrıca, derin öğrenme yöntemi, hiperparametrelerin belirlenmesi gibi birkaç zorluğa da sahiptir. Bu nedenle, derin öğrenme modelleri oluştururken, hiperparametreleri doğru bir şekilde ayarlamak çok önemlidir.

Sonuç olarak, derin öğrenme yöntemi, yapay zekâ alanında önemli bir yer edinmiş bir makine öğrenmesi yöntemidir. Özellikle, büyük veri setleri ve karmaşık görevlerde başarıyla kullanılabilmektedir. Ancak, derin öğrenme yöntemi, doğru veri önişleme, veri seti bölümlemesi ve hiperparametre ayarı gibi faktörleri dikkate almadan uygulandığında, başarısız sonuçlar elde edilebilir.

4. HAVACILIK UÇUŞ VERİLERİNİN ANALİZİ

4.1. Veri Kümesi

Veri kümesinde 2010-2020 yılları arasında ülkemiz sınırları içerisinde gerçekleşen yurtiçi uçuşlar ve uçuş noktaları arasında yer alan yurtdışı kaynaklı uçuşlar bulunmaktadır. Veri seti kapsamında C# ile ayrı olarak geliştirilen bir konsol uygulaması yardımıyla gerçekleştirilen data cleaning aşamasından sonra 62597 satır sayısına sahip veri elde edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen veri setinden yola çıkılarak uçuşlar, iptal ya da rötar/yönlendirme durumuna göre sınıflandırılmışlardır.

Tablo 1. Havacılık Uçuş Veri Setinin Tablo ile Gösterimi

	Havacilik Uçuş Veri Seti
Sınıf	Anonim
Kategori	Havacılık ve Uçuş Verileri
Alt Kategori	Uçuş Veri Seti

Veri Sağlayıcı	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
Açıklama	62597 Satır Sayısına Sahip Havacılık Uçuş Veri Seti
Format	CSV
Anahtar Kelimeler	Uçuş, Havalimanı, İptal, Rötar, Yönlendirme
İletişim Bilgileri	https://www.dhmi.gov.tr
Kayıt Sayısı	62597
Güncelleme	Mayıs 2020
TOPLAM BOYUT	4.6 MB

Kaynak: DHMİ

4.2. Derin Öğrenme ile Havacılık Uçuş Verilerinin İleriye Dönük Tahmini

Çalışmada, derin özyinelemeli sinir ağları (DÖSA) kullanılarak denetimli öğrenme modeli oluşturulmuştur. DÖSA mimarisi, önceki adımların çıktısının bir sonraki adımın çıktısını etkilediği iterasyonel bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada kullanılan veri seti, DÖSA modeline uygun olduğu için bu mimari tercih edilmiştir. Yapay sinir ağı (YSA) modelleri tek katmanlı olduğu için kompleks modellere uygun değildir. Bu nedenle, geri beslemeli YSA tercih edilmiş ve gizli katmanlardaki nöron sayıları belirlenirken Karsoliya (2012) tarafından önerilen yöntemler kullanılmıştır. Modelde input ve output birimlerinin yanı sıra, derin öğrenme mimarilerinin temelini oluşturan birden fazla gizli katman bulunmaktadır.

Şekil 1. DÖSA ile Uçuş Tahminleme Modeli Diyagramı

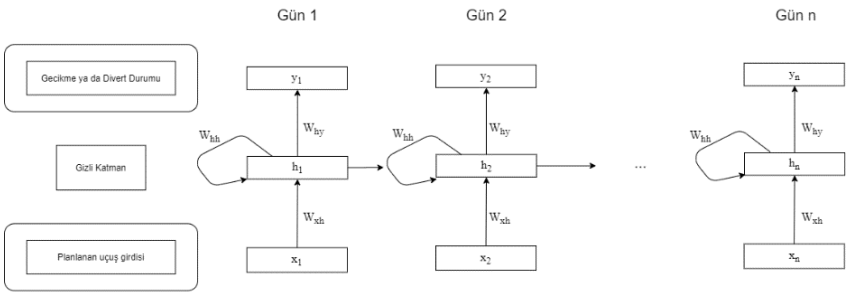

Yukarıdaki diyagramda W_{hh}, bir önceki adım ve bulunduğu adım üzerinde yer alan gizli katmanlar arasındaki geçiş için ağırlık matrisini, W_{xh}, giriş ve gizli katman arasındaki ağırlık matrisini ve W_{hy}, gizli katman ve çıkış

arasındaki ağırlık matrisine karşılık gelmektedir. x_t planlanan uçuş girdisi ile y_t çıkış katmanları arasında n sayıda h_t gizli katmanı bulunmaktadır. Bir önceki adımın sonucu bir sonrakine etki edecek şekilde yinelemeli olduğundan bu çalışmada kullanılan havacılık uçuş veri setine de uygun bir modeldir. Şekil 2'de UKVH ile uçuş tahminleme modeli diyagramı gösterilmiştir.

Şekil 2. UKVH ile Uçuş Tahminleme Modeli Diyagramı

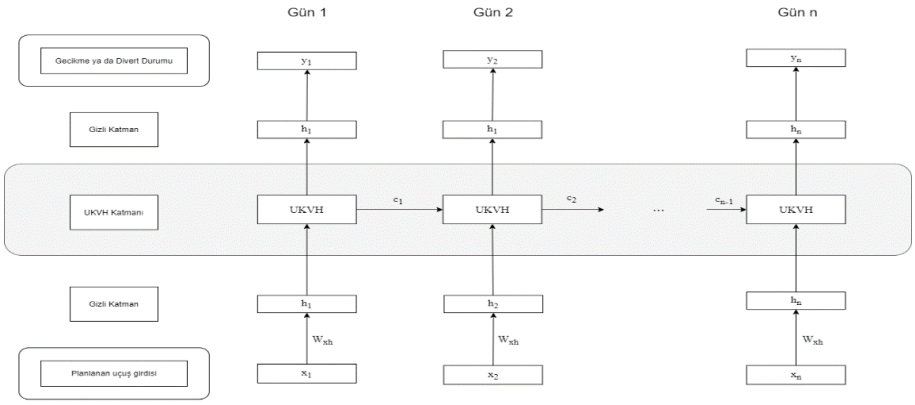

Burada W_{hh}, W_{xh} ve W_{hy} ifadeleri DÖSA modelinde açıklandığı gibi ağırlık matrislerine karşılık gelmektedir. x_t planlanan uçuş girdisi ve y_t çıkış katmanları arasında n sayıda h_t gizli katmanı ve UKVH katmanı bulunmaktadır. c_t bulunulan adımdaki hafıza değerini ifade etmekte olup c_{t-1} bir önceki adımın hafıza değerine karşılık gelmektedir. UKVH katmanında bir önceki adıma ait hafıza verileri tutulduğundan havacılık uçuş veri seti üzerinde uygulanmak üzere geliştirilen bu model başarımı artırmaktadır. Şekil 3'te RF ile uçuş tahminleme modeli diyagramı gösterilmiştir.

Şekil 3. RF ile Uçuş Tahminleme Modeli

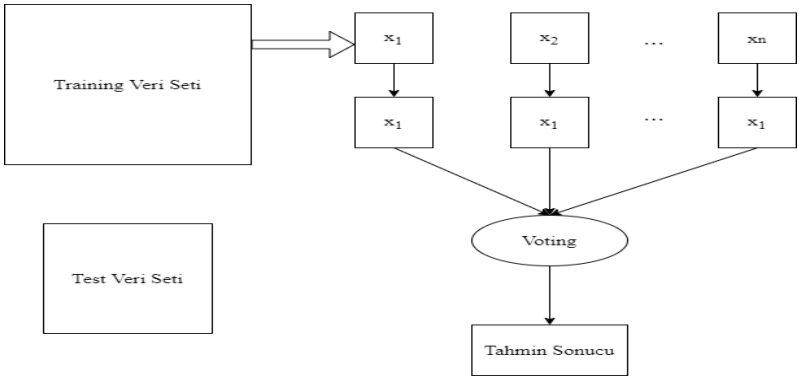

Yukarıdaki, RF ile uçuş tahminleme modelinin nasıl çalıştığı açıklanmaktadır. Bu model, önceki uçuş verilerini kullanarak en iyi tahmin sonucunu elde etmek için karşılaştırmalı bir yöntem kullanmaktadır. Ayrıca, modelin eğitiminde literatürde farklı yaklaşımlar olmasına rağmen, DÖSA modelinin en uygun ve etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, uzun kısa vadeli hafıza (UKVH) modeli tercih edilerek deneysel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda da UKVH modelinin daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür.

5. BULGULAR

Kullanılan veri kümesinin yaklaşık %75'lik bölümü rötar/yönlendirme olmuş uçuşlardan oluşurken %25'lik kısmı da iptal olan uçuşlardan oluşmaktadır. Buna göre %80 eğitim ve %20 test verisi olacak şekilde çapraz doğrulama uygulanarak iptal ya da rötar/yönlendirme olma durumuna göre modellenen DÖSA mimarisi eğitildiğinde, sınıflandırmadaki başarı oranı yaklaşık olarak %75 çıkmıştır. Yinelenen her adımda yaşanabilecek olan ezberlemeyi azaltmak için her gizli katmana dropout değerleri eklenmiştir.

Gizli katmanların bilgisini uzun vadede hafızada depolayabildiği için DÖSA'dan daha iyi performans gösteren UKVH modeli de uygulanarak sınıflandırmada yaklaşık %76 başarı elde edilmiştir.

Özniteliklerin mimariye öğretilerek sınıflandırma işlemlerinin gerçekleştirildiği bir makine öğrenmesi algoritması olan Random Forest (RF) ile çalışmanın asıl konusunu oluşturan derin öğrenme mimarilerinin uygulanmasından önce sınıflandırma yapılarak sonuç verileri elde edilmiştir. Buna göre RF yaklaşık %82 doğru sınıflandırma oranıyla UKVH metotundan büyük bir fark olmasa da daha başarılı olmuştur.

Derin öğrenme modelleri arasında yapılan karşılaştırmalı deneyler sonucunda, UKVH modelinin doğru sınıflandırma ve başarı oranı açısından en yüksek performansı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, Çizelge 2'de ayrıntılı olarak sunulmuştur ve diğer modellerin performansı ile

kıyaslanmıştır. Deney sonuçları, UKVH modelinin diğer modellere kıyasla daha etkili ve doğru olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Parametrelere Göre Farklı Modeller Vasıtasıyla Hesaplanan Değerler

Parametreler	Ölçüm Değerleri	RF	DÖSA	UKVH
IP_ROTAR_YONLENDIRME=Rötar /Yönlendirme	Doğruluk Değeri (%)	82.21	78.41	76.96
	Recall (%)	96.21	94.07	96.5
	Precision (%)	96.18	80.36	77.96
	F-score (%)	96.2	86.68	86.3
	ROC-AUC score	90.11	78.35	71.68

RF makine öğrenmesi algoritması kullanılarak yapılan sınıflandırmada, farklı tarih ve saatlerde Ankara Esenboğa Havalimanı ve İzmir Adnan Menderes Havalimanı arasında gerçekleşen uçuşlara ait tahminleme sonuçları Şekil 4 üzerinde gösterildiği gibi elde edilmiştir.

Şekil 4. RF Algoritması Uygulanarak 2017 Yılına Ait Tahminlemeleri İçeren Grafik

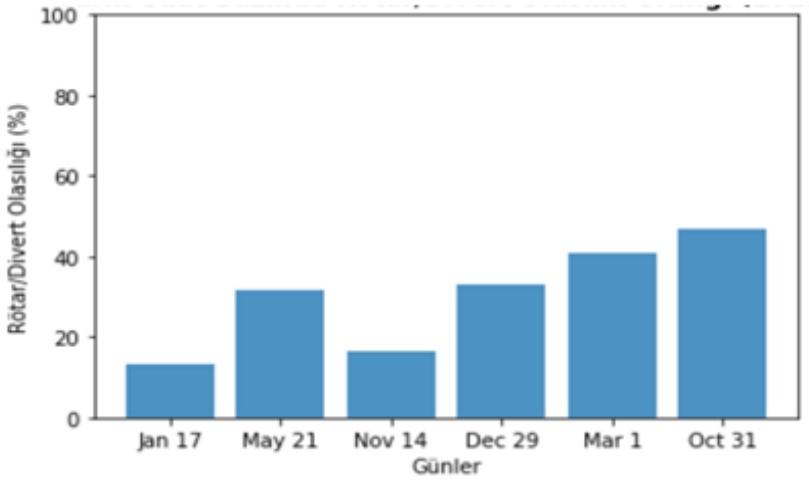

Yine aynı algoritma kullanılarak yapılan tahminleme işleminde bu sefer geleceğe dönük bir tahminleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Kalkış ve varış noktaları aynı seçilmiştir.

Şekil 5. RF Algoritması Uygulanarak 2021 Yılına Ait Tahminlemeleri İçeren Grafik

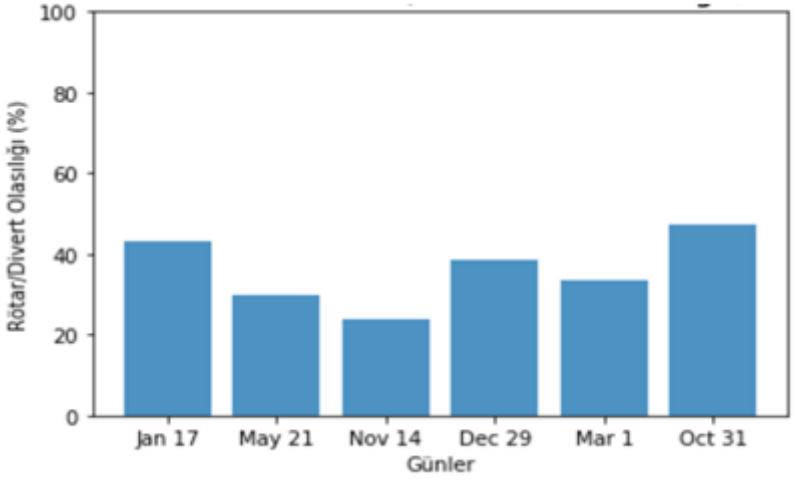

RF algoritmasıyla elde edilen tahminleme değerlerine bakılacak olursa bulunulan ay, gün ve yıl değerlerinin sonuç yüzdelerinin belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. RF makine öğrenmesi algoritmasını kullanarak farklı kalkış varış noktaları ve tarihler için yapılan tahminlemelerin sonuçları da EKLER başlığı altında sunulmuştur.

DÖSA derin öğrenme mimarisi kullanılarak yapılan tahminleme işleminde, yine kalkış olarak Ankara Esenboğa Havalimanı ve varış olarak İzmir Adnan Menderes Havalimanı seçilerek yapılan tahminleme işlemine ait sonuçlar Şekil 6 üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 6. DÖSA Mimarisi Uygulanarak 2017 Yılına Ait Tahminlemeleri İçeren Grafik

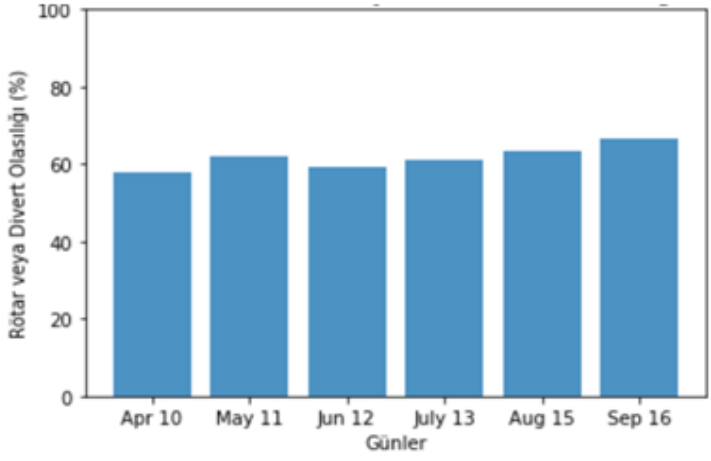

Yine aynı mimari kullanılarak yapılan tahminleme işleminde bu sefer geleceğe dönük ve 2021 yılına ait tarihleri kapsayan bir tahminleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Kalkış ve varış noktaları Ankara Esenboğa Havalimanı ve İzmir Adnan Menderes Havalimanı olarak seçilmiştir. Sonuçlara ait sütun grafiği aşağıda verilmiştir.

Şekil 7. DÖSA Mimarisi Uygulanarak 2021 Yılına Ait Tahminlemeleri İçeren Grafik

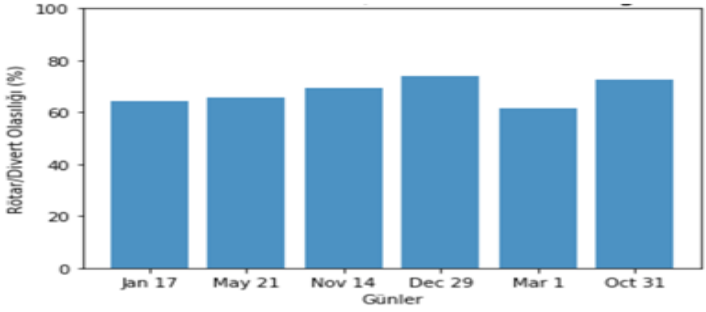

DÖSA derin öğrenme mimarisi kullanılarak katmanlarda 128-64-64-1 (input-hidden layer 1, hidden layer 2-output) nöron olacak şekilde model kurulumu yapılmıştır. Ara katmanlarda dropout kullanılarak ezberleme (overfitting) yapılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Aktivasyon fonksiyonu olarak input ve gizli katmanlarda denetimli yinelemeli modeller için iyi sonuç veren ReLU fonksiyonu kullanılmıştır. Output katmanındaki aktivasyon fonksiyonu ise sigmoid olarak belirlenmiş olup en iyi sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Model compile edilirken loss metotu olarak mse, optimizer adam, metric değeri olarak accuracy (doğruluk) seçilmiştir.

Bu çalışma kapsamında kurulan son model olan UKVH modelinde DÖSA modelinden faklı olarak hafıza hücresi yardımıyla bir önceki zamandan gelen bilgi bir sonrakine aktarılabilmektedir. Burada farklı olarak veri ölçeğine bağımlılıktan dolayı 0-1 değerleri arasına ölçekleme işlemi yapılmıştır. Ancak daha sonra ters dönüşüm ile tekrar gerçek ölçeğe çevrilmiştir. Bir diğer farklı unsur olarak timestep değeri tanımlanmış olup, giriş verisinin büyüklüğü ayarlanmıştır. DÖSA modelinde olduğu gibi droput parametresi kullanılarak sistemin aşırı ezberlemesinin önüne geçilmiştir. 128-64-1 nöron katman yapısı modele uygulanmıştır. Output katmanında aktivasyon fonksiyonu olarak yine sigmoid tercih edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, havacılık endüstrisi ekonomik zorluklarla karşı karşıya olsa da doğru planlama ve stratejilerle bu zorlukların üstesinden gelebileceği ortaya çıkmaktadır. Finansal yönetim, devlet yardımı, yeni ortaklıklar ve maliyet tasarrufu gibi ekonomik stratejilerin yanı sıra, filo planlaması, sağlık önlemleri, yeni uçak tasarımları ve uygun bilet fiyatları da

endüstrinin ayakta kalmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, kriz sonrası deneyimli personel ihtiyacının artmasıyla birlikte, personelin güçlendirilmesinin de havayolu işletmecileri için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu hedefler doğrultusunda, öncelikle uçuş veri setini temizleme ve sayısallaştırarak inşa edilecek modellere uygun hale getirildikten sonra model mimarilerinin oluşturulması aşamasına geçilmiştir.

RF, DÖSA ve UKVH mimarileri, uçuş tahminleme modelinin geliştirilmesinde kullanılmıştır. RF modeli, tarih, saat, kalkış ve varış noktaları parametreleri kullanılarak tahminleme işlemi yapmak için bir yöntem kullanmıştır. DÖSA modelinde, aynı parametreler kullanılarak birden fazla gizli katmanlı yapay sinir ağı oluşturularak eğitilmiştir. UKVH modelinde ise hafıza hücresi kullanılarak bir önceki adıma ait bilgiler depolanarak sonuçlar elde edilmiştir. DÖSA modeli, sayısal olarak UKVH'den daha iyi sonuçlar vermiştir. Ancak, DÖSA ve UKVH arasında doğruluk oranı bakımından ayırt edici bir fark tespit edilmemiştir.

RF makine öğrenmesi algoritması doğru sınıflandırma bakımından daha iyi sonuç verse de çalışmanın odak noktasını oluşturan derin öğrenme modelleri üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu kapsamda, UKVH modeli DÖSA modeline kıyasla daha yüksek doğruluk değerine sahip olup, gelecekte yapılacak havacılık sektörünü ilgilendiren çalışmalarda da kullanılması bakımından örnek teşkil edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zekeriya ŞAHİN %50, Ekrem SÜZEN %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zekeriya ŞAHİN %50, Ekrem SÜZEN %50

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Abate, M., Christidis, P., Purwanto, A. J. (2020). COVID-19 Salgını sonrasında havayollarına devlet desteği. *Hava Ulaştırma Yönetimi Dergisi*, *89*, 101931.

Albers, S., Rundshagen, V. (2020). European Airlines'ın COVID-19 Salgınına stratejik yanıtları (Ocak-Mayıs, 2020). *Hava Ulaştırma Yönetimi Dergisi*, *87*, 101863.

Boston Consulting Group. (2021, 27 Nisan). Boston Consulting Group releases annual sustainability report, 5 Mart 2023 tarihinde https://www.bcg.com/press/27april2021-boston-consulting-group-releases-annual-sustainability-report adresinden erişilmiştir.

Boyle, M. (2020). Decreased incidence of infections caused by pathogens transmitted commonly through food during the COVID-19 Pandemic, *Foodborne Diseases Active Surveillance Net*work, *10* U.S. Sites, 2017–2020

Belcastro L, Marozzo F, Talia D, Trunfio P. (2016), Using scalable data mining for predicting flight delays. *ACM Trans Intell SystTechnol., 8*, 1–20.

Belcastro L., Marozzo F., Talia D., Trunfio P. (2016), Using scalable data mining for predicting flight delays, *ACM Trans. Intell. Syst. Technol., 1*, 5-20.

Bielecki, M., Patel, D., (2020). Reprint of: Air travel and COVID-19 prevention in the pandemic and peri-pandemic period: A narrative review, Travel Medicine and Infectious Disease, Vol: 38

Brouwer, E., Peeters, LM., (2020). COVID-19 in people with multiple sclerosis: A global data sharing initiative, Multiple Sclerosis Journal, V:26, 10.

Budd, L., Ison, S., Adrienne, N. (2020). COVID-19 Pandemisine Avrupa havayolu müdahalesi- Havayolu işletmeciliği ve yönetimi için daralma, konsolidasyon ve gelecekteki hususlar. *Ulaştırma İşletmeciliği ve Yönetimi Araştırması*, *37*, 100578.

Choi S, Kim YJ, Briceno S, Mavris D., (2016). Makine öğrenimi algoritmalarına dayalı olarak hava kaynaklı hava yolu gecikmelerinin tahmini. In: Proceeding of *IEEE/AIAA 35th Dijital Aviyonik Sistemler Konferansı (DASC)*, 1–6.

Combe, E., Bréchemıer, D., (2020). Avant Le Covıd-19 Le Transport Aérıen En Europe : Un Secteur Déjà Fragılısé, Roland Berger, fondopol.

Dube, E., Verger, P., Scronias, D., (2021). Attitudes of healthcare workers towards COVID-19 vaccination: a survey in France and French-speaking parts of Belgium and Canada, ECDC, Volume 26, Issue 3.

Dunn, G., (2020). Koronavirüsün havayolları üzerindeki etkisinin sayılarla hikayesi. 8 Haziran 2020 tarihinde

https://www.flightglobal.com/strategy/how-the-airline-industryhas-been-hit by thecrisis/ 138554. article?adredir 1/41 adresinden erişilmiştir.

EASA (2020), COVID-19 aviation health safety protocol, EASA, 2020d. 31 Mayıs 2020 tarihinde https://www.easa.europa.eu/document-library/generalpublications/covid-19-aviation-healthsafety-protocol adresinden erişilmiştir.

Findlater, A., Bogoch, I. I. (2018). İnsan hareketliliği ve bulaşıcı hastalıkların küresel yayılımı: Hava yolculuğuna odaklanma. *Parazitolojide Eğilimler*, *34*(9), 772-783.

Grant Thornton, (2020). COVID-19 salgınının finansal raporlama etkileri, 5 Mart 2023 tarihinde https://www.grantthornton.com.tr/en-guncel/raporlar-ve-arastirmalar/covid-19-salgininin-finansal-raporlama-etkileri/?hubId=1673828 adresinden erişilmiştir.

Hospitalitynet, (2021, 29 Aralık). The year in review - 2021 most read stories on hospitality net. 5 Mart 2023 tarihinde https://www.hospitalitynet.org/news/4108197.html adresinden erişilmiştir.

Haghani, M., Bliemer, M.C., Goerlandt, F., & Li, J. (2020). Koronavirüsler, COVID-19 ve bununla ilişkili güvenlikle ilgili araştırma boyutları hakkında bilimsel literatür: Bilimsel bir analiz ve kapsam bütünleme. *Güvenlik bilimi, 129,* 104806.

IATA. (2020b.) Yıllık Değerlendirme Raporu. 02 Mayıs 2021 tarihinde https://www.iata.org/contentassets/c81222d96c9a4e0bb4ff6ced0126f0bb/iata-annual-review-2020.pdf adresinden erişilmiştir.

IATA. (2020c). COVID-19'dan sonra havacılığın yeniden başlatılması, 3 Mart 2023 tarihinde https://www.iata.org/contentassets/f1163430bba94512a583eb6d6b24aa56/covid-medicalevidence-for stratejileri-200423.pdf adresinden erişilmiştir.

IATA. (2020e). IATA: Yolcu pazarı analizi. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği, Montreal, Kanada. 3 Mart 2023 tarihinde https://www.iata.org/en/iata-repository/publi katyonları/ekonomik-raporlar/havayolları---ara-2019/ adresinden erişilmiştir.

J. De Vos, (2020). COVID-19 ve müteakip sosyal mesafenin seyahat davranışı üzerindeki etkisi, *Transportasyon Research Interdisciplinary Perspectives, 5*, 100121. https://doi.org/: 10.1016/j.trip.2020.100121.

Kang, L., Hansen, M., (2017). Behavioral analysis of airline scheduled block time adjustment, *Transp. Res. Part E: Log. Transp. Rev. 103,* 56–68.

Karsoliya S., (2012), Approximating number of hidden layer neurons in multiple hidden layer bpnn architecture, *International Journal of Engineering Trends and Technology, 6,* 714–717.

Kenan, N., Jebali, A., Diabat, A., (2018). The integrated aircraft routing problem with optional flights and delay considerations. *Transp. Res. Part E: Log. Transp. Rev.*, *118*, 355–375.

Khatib, A. N., Carvalho, A.M., Primavesi, R., To, K., & Poirier, V. (2020). COVID-19 sırasında uçmanın risklerinde gezinmek: Güvenli hava yolculuğu için bir inceleme. *Seyahat Tıbbı Dergisi*, *27*(8), taaa212.

Kim YJ, Choi S, Briceno S, Mavris D., (2016), A deep learning approach to flight delay prediction. *Proceeding of EE/AIAA 35th Dijital Aviyonik Sistemler Konferansı (DASC), 1-6*,

Lamb, T. L., Winter, S. R., Rice, S., Ruskin, K. J., Vaughn, A. (2020). COVID-19 Salgını sırasında ve sonrasında yolcuların uçmaya istekli olduklarını tahmin eden faktörler. *Hava Ulaştırma Yönetimi Dergisi*, *89*, 101897.

Liu, J., Liao, X., Qian, S., Yuan, J., Wan g, F., Liu, Y., Zhang, Z. (2020). Şiddetli akut solunum sendromu Koronavirüsünün toplum bulaşması 2, Shenzhen, Çin, 2020. *Ortaya Çıkan Bulaşıcı Hastalıklar*, *26*(6), 1320.

Manna, S., Biswas, S., Kundu, R., Rakshit, S., Gupta, P., Barman, S., (2017), A statistical approach to predict flight delay using gradient boosted decision tree, *International Conference on Computational Intelligence in Data Science(ICCIDS 2017).*

McMahon DE, Peters GA, Ivers LC, Freeman EE (2020) Global resource shortages during COVID-19: Bad news for low-income countries. *PLoS Negl Trop Dis* 14(7).

Monmousseau, P., Marzuoli, A., Feron, E., (2020). Impact of Covid-19 on passengers and airlines from passenger measurements: Managing customer satisfaction while putting the US Air Transportation System to sleep. Transportation Research Interdisciplinary Perspectives, V:7 .

Prasad US, Chauhan PA, AshaL S. (2016), Data mining & predictive analysis on airlines performance. *Int J Pure Appl Math.2018;118:1–12. AIAA 35th Dijital Aviyonik Sistemler Konferansı (DASC); 2016*, 1–6.

Sobieralski, J.B. (2020). COVID-19 ve havayolu istihdamı: Tarihsel belirsizlik şoklarından sektöre bakış. *Ulaştırma Araştırmaları Disiplinlerarası Bakış Açıları*, *5*, 100123.

Sternberg, A., Soares, J.D.A., Carvalho, D., Ogasawara, E., (2017). A review on flight delay prediction. *arXiv: Computers and Society.*

Suau-Sanchez, P., Voltes-Dorta, A., Cugueró-Escofet, N. (2020). COVID-19'un bir ir taşımacılığı üzerindeki etkisinin erken bir değerlendirmesi: Sadece başka bir kriz mi yoksa bildiğimiz şekliyle havacılığın sonu mu?. *Ulaştırma Coğrafyası Dergisi*, *86*, 102749.

Thiagarajan B, Srinivasan L, Sharma AV, Sreekanthan D, Vijayaraghavan V. (2017), A machine learning approach for prediction of on time

performance of flights., *Proceeding of 2017 IEEE/AIAA 35th Digital Avionics Systems Conference (DASC)*, 6.

Türker, G. Ö. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 207-224.

Wyman, J., Shah, PB., Welt, F., (2020). Triage Considerations for Patients Referred for Structural Heart Disease Intervention During the COVID-19 Pandemic: An ACC/SCAI Position Statement, *JACC Journal*, Vol. 13 No. 12.

Yazdi, A.A., Dutta, P., Steven, A.B., (2017). Airline baggage fees and flight delays: a floor wax and dessert topping? *Transp. Res. Part E: Log. Transp. Rev., 104*, 83–96.

Yu, B., Guo, Z., Asian, S., Wang, H., Chen, G., (2019), Flight delay prediction for commercial air transport: A deep learning approach, *Transportation Research Part E, 125*, 203–221.

Extended Abstract

The COVID-19, which emerged in Wuhan, China in December 2019, has significantly affected almost every sector in today's world. COVID-19, declared as a pandemic by the World Health Organization, has also affected and continues to affect air transportation. As of 2020, various measures have been taken in air transportation by countries around the world. This situation has led to the social and economic impact of air transportation. COVID-19, the largest epidemic disease since the SARS outbreak, has led to human measures in civil aviation, such as the use of masks, social distancing rules, and the necessity of disinfectants. In addition, Türkiye, like other countries around the world, has been affected in terms of civil aviation. In this study, flight data before and after the COVID-19 period were analyzed.

According to the latest data released by the United States Transportation Department, 14.69% of all flights in 2020 experienced delays or cancellations for various reasons. Among these, 0.19% were attributed to diversions, which refer to landing at an airport different from the originally planned destination. Delays and cancellations have significant financial implications for airline companies and result in passenger dissatisfaction. As a response, many countries have implemented strict legal regulations and imposed financial penalties on airlines to compensate for the damages caused by such issues.

By using delay prediction systems developed for flights, it is possible to reduce costs caused by delays and save companies billions of dollars. Delay prediction systems with learning capabilities can predict delays in advance. The results of delay predictions can be shared in real-time with passengers, airports, and airlines to take necessary precautions and planning before the flight. This can also contribute significantly to risk planning. In this regard,

the Federal Aviation Administration (FAA) is working to reduce flight planning and delay costs (Belcastro et al., 2016).

The aviation industry has experienced a significant decline due to the COVID-19 pandemic, leading to many consequences. Firstly, capacity reductions and low demand increased pressure on the industry. This situation also had adverse effects on employment. Secondly, airline employees responsible for customer management were the most at risk. Thirdly, the pandemic led to unwanted results in continuing flights without passengers. Fourthly, while labor costs decreased, salaries of those employed in the sector and revenues from airlines decreased as well. Fifthly, COVID-19 has shown that it has a harmful effect on all the benefits that aviation jobs can bring to the entire economy. This situation has caused significant changes in aviation employment and caused a larger percentage of gross value added produced by each aviation employee to experience a loss (IATA, 2020).

The dataset contained domestic flights within the borders of Türkiye and international flights between flight destinations that took place between 2010 and 2020. After the data cleaning phase performed with a console application developed separately in C#, a dataset with 62597 rows was obtained. In this study, flights were classified according to their status as cancelled or delayed/re-routed, based on the obtained dataset.

Due to the impact of the coronavirus crisis and reduced flight schedules, airline fleets have been grounded for extended periods of time. This situation incurs additional costs, such as expenses associated with aircraft maintenance and parking fees (Adrienne et al., 2020). Airlines are currently grappling with the challenges posed by the industry during these difficult times, particularly in terms of finding suitable storage options for their aircraft. The decrease in flight demand caused by the COVID-19 pandemic has posed significant challenges for airlines, necessitating strategic adjustments to ensure their recovery and future survival (Cristina et al., 2020).

The aviation industry is currently confronted with the risk of bankruptcy as cash flow diminishes, leading to a turbulent period for the sector (Kikoyo et al., 2020). Airlines are making significant efforts to endure this challenging phase by implementing cost reduction measures and undergoing substantial restructuring. While airlines have limited control over demand, they should actively seek opportunities to minimize costs during periods of pandemics. It is essential for airlines to reassess aspects such as route networks and fleet operations from a profitability standpoint and devise effective restructuring strategies to avert bankruptcy (Kikoyo et al., 2020).

The aviation industry has experienced a significant disruption during the pandemic, affecting the performance of airlines. Airlines faced low load factors due to decreased demand caused by low passenger numbers and travel restrictions. Additionally, flight delays and cancellations increased, negatively impacting travel planning. This situation caused a decrease in customer

service quality and passenger satisfaction for some airlines (Monmousseau et al., 2020).

The findings indicated that the aviation industry can overcome economic challenges with proper planning and strategies, despite facing economic difficulties. Economic strategies such as financial management, government aid, new partnerships, and cost savings, as well as fleet planning, health measures, new aircraft designs, and appropriate ticket prices, can help the industry survive. In addition, it is believed that strengthening personnel will be beneficial for airline operators due to the increasing need for experienced staff after the crisis.

In line with these goals, after cleaning and digitizing the flight data set to make it suitable for the models to be built, the stage of creating model architectures was initiated. RF, DÖSA, and UKVH architectures were used in the development of the flight prediction model. The RF model used a method to make predictions using the parameters of date, time, departure, and arrival points. In the DÖSA model, multiple hidden-layer artificial neural networks were created and trained using the same parameters. In the UKVH model, information from the previous step was stored using memory cells to obtain results. The DÖSA model provided better results numerically than UKVH. However, no distinguishing difference was detected in terms of accuracy rate between DÖSA and UKVH.

Although the RF machine learning algorithm provides better results in terms of accurate classification, the focus of the study was on deep learning models. In this context, the UKVH model has a higher accuracy value compared to the DÖSA model and will serve as an example for future studies related to the aviation sector.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 283-308**

Makale Gönderim Tarihi: 18/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 14/07/2023**

THE EFFECTS OF LEADERSHIP STYLES AND EMOTIONAL LABOR ON PERCEIVED SUPERVISOR SUPPORT AND PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT

Nevra BAKER*

Abstract

The aim of this study is to compare transformational leadership with the two other leadership styles of transactional and laissez-faire leadership in terms of their effects on perceived supervisor support and perceived organizational support. The second aim of this study is to compare the contribution of deep acting with the contribution of surface acting to all three leadership styles in terms of their effects on the two dependent variables. To test the hypotheses of the study, an experiment was designed where six fictional leader types were designated. Then, the respondents were asked to complete a questionnaire about their self-foreseen levels of perceived supervisor support and perceived organizational support, imagining that they were actually working with the designated fictional leader. The findings of the study reveal that transformational leaders arouse higher levels of perceived supervisor support and perceived organizational support compared to transactional and laissez-faire leaders. Moreover, transactional and laissez-faire leaders who display deep acting arouse higher levels of perceived supervisor support compared to their counterparts displaying surface acting. Lastly, laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting.

Keywords: *Transformational Leadership, Transactional Leadership, Laissez-Faire Leadership, Perceived Supervisor Support, Perceived Organizational Support.*

LİDERLİK TARZI VE DUYGUSAL EMEĞİN ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİ VE ALGILANAN ÖRGÜT DESTEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz

Bu çalışmanın amacı, dönüşümcü liderliği, algılanan yönetici desteği ve algılanan örgütsel destek üzerindeki etkileri açısından işlemsel ve serbest bırakıcı liderlik tarzı ile karşılaştırmaktır. Bu çalışmanın ikinci amacı, derin oyunculuğun iki bağımlı değişken üzerindeki etkileri açısından her üç liderlik tarzına olan katkısını, yüzeysel oyunculuğun katkısı ile karşılaştırmaktır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için altı hayali lider tipinin betimlendiği bir deney yapılmıştır. Lider tanımlarını okuduktan sonra, katılımcılara, betimlenen hayali liderle çalıştıkları

*Asst. Prof., Istanbul Aydin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Management, nbakerarapoglu@aydin.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-5557-8235

varsayımıyla, kendi tahmin ettikleri algılanan yönetici desteği ve algılanan örgütsel destek düzeyleri hakkında bir anket verildi. Araştırmanın bulguları, dönüşümcü liderlerin, işlemsel ve serbest bırakıcı liderlere kıyasla daha yüksek düzeyde algılanan yönetici desteği ve algılanan örgütsel destek uyandırdığını göstermektedir. Bundan başka, derinden rol yapan işlemsel ve serbest bırakıcı liderler, yüzeysel davranan akranlarına kıyasla daha yüksek düzeyde algılanan yönetici desteği uyandırırlar. Son olarak, derin oyunculuk sergileyen serbest bırakıcı liderler, yüzeysel oyunculuk sergileyen serbest bırakıcı liderlere kıyasla daha yüksek düzeyde algılanan örgütsel destek uyandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dönüşümcü Liderlik, İşlemsel Liderlik, Serbest Bırakıcı Liderlik, Algılanan Yönetici Desteği, Algılanan Örgütsel Destek*

Introduction

There is a wide body of recent literature on the characteristics and outcomes of three leadership styles: transformational leadership (Purwanto, 2022; Teetzen, Bürkner, Gregersen, & Vincent-Höper, 2022; Purwanto, Purba, Bernarto, & Sijabat, 2021), transactional leadership (Jacobsen, Andersen, Bollingtoft, & Eriksen, 2022; Udin, Dananjoyo, & Isalman, 2022), and laissez-faire leadership (Skogstad, Einarsen, Torsheim, Aasland, & Hetland, 2007; Yang, 2015; Chaundry & Javed, 2012). Additionally, there is research on emotional labor, which includes deep acting (Grandey, 2003; Huang, Chiaburu, Zhang, Li, & Grandey, 2015; Nesher, Shoshan, & Venz, 2022) and surface acting (Ozcelik, 2013; Grandey, 2003; Bhave & Glomb, 2016)

While some research has combined the concepts of perceived supervisor support and perceived organizational support (Shanock & Eisenberger, 2006; Newman, Thanacoody, & Hui, 2012; Puah, Ong, & Chong, 2016), there is limited investigation on studying them together as outcomes of the three leadership styles. This study aims to contribute to the existing literature by exploring the impact of the three leadership styles (transformational, transactional, and laissez-faire) along with emotional labor involving deep acting and surface acting on both dependent variables: perceived supervisor support and perceived organizational support. Although there are studies that have taken the concepts of perceived supervisor support and perceived organizational support together (Shanock & Eisenberger, 2006; Newman, Thanacoody, & Hui, 2012; Puah, Ong, & Chong, 2016), the literature is relatively silent on studying them together as outcomes of the three leadership styles. The aim of this study is to add to the current literature by examining the effects of the three leadership styles of transformational, transactional, and laissez-faire leadership together with emotional labor of deep acting and surface acting on the both dependent variables of perceived supervisor support and perceived organizational support.

1. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

1.1. The Effects of the Three Leadership Styles on Perceived Supervisor Support and Perceived Organizational Support

Burns (1978) put forward the constructs of transformational and transactional leadership. Transformational leaders are characterized by four factors which are called the four I's of transformational leadership: idealized influence, inspirational motivation, intellectual stimulation, and individual consideration(Avolio, Waldman, & Yammarino, 1991). Idealized influence and inspirational leadership occur when the leader projects a positive future and explains how it can be achieved, serves as a role model, sets high standards of performance, and displays perseverance and trust (Avolio et al., 1991). Intellectual stimulation occurs when the leader assists followers in becoming more resourceful. Individualized consideration comes into play when leaders take into account their followers' individual needs, provide support, and act as mentors. Transformational leaders elevate the morale, motivation, and ethics of their followers. Intellectual stimulation takes place when the leader helps followers to become more resourceful. Individualized consideration comes into the picture when leaders take their followers' individual needs into consideration, support them, and mentor them. Transformational leaders boost the morale, motivation, and morals of their followers (Bass, 1999).

Transactional leaders serve their followers' immediate self-interests (Bass, 1999). Transactional leaders are characterized by two factors which are contingent reward and active and passive forms of management-by-exception. Contingent reward takes place when the leader explains to followers what they need to do in order to be rewarded. Active management-by-exception occurs when the leader observes the followers' performance and takes corrective action in case the followers cannot perform up to the standards (Bass, 1999). Passive management-by-exception takes place when the leader waits for problems to come up before taking corrective action (Bass, 1999).

Laissez-faire leadership or nonleadership is displayed when managers refrain from making decisions, give up responsibility, and do not exercise their authority (Bass & Avolio, 1993). Laissez-faire leadership is delineated as typically disregarding problems and employee demands (Hinkin & Schriesheim, 2008). Bass and Avolio (1990) portray laissez-faire leadership as the non-existence of leadership, staying away from of interference, or both.They put forth that decisions are often postponed; feedback, rewards, and involvement are missing; and there is no effort to encourage followers or to acknowledge and fulfill their demands.

Eisenberger et al. (2002) defined supervisor support as the degree to which employees think that their supervisor is concerned with their welfare, appreciate their efforts, and are mostly supportive. According to Cheung and

Wong (2011), leader support is a concept which is related to transformational leadership. Amabile, Schatzel, Moneta, and Kramer (2004) put forth that leader support consists of task support and relation support. While leader task support is about securing the sufficiency of resources for job execution, leader relations support is about the leaders' interest in the socio-emotional needs of their followers. Leader task support relates to retaining or enhancing operations that assist task accomplishment, for example the functional arrangement of undertakings and assets, explaining role requirements and job performance criteria, organizing knowledge, and handling issues. On the other hand, leader relations support refers to keeping or ameliorating collaborative interpersonal relations that develop confidence and commitment. In order to accomplish this, leaders listen carefully to their followers with the aim of better realizing their worries, rendering support, inspiring them and assisting them.

Thus, the author comes up with the below hypotheses:

H1. Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders.

H2. Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders.

Eisenberger et al. (1986, p. 501) defined perceived organizational support (POS) as "the extent to which employees perceive that their contributions are valued by their organization and that the firm cares about their well-being". Eisenberger et al. (1986) also put forth that perceived organizational support is related to organizational support theory which encompasses the organization's tendency to satisfy employees' socioemotional needs. Correspondingly, perceived organizational support ensures that the organization stands by its employees as they carry out their tasks and deal with tense circumstances (George et al., 1993). In addition, Eisenberger et al. (1986) maintain that perceived organizational support is associated with fair treatment. In this direction, Shore and Shore (1995) suggest that being equitable in the allocation of organizational resources will have a considerable effect on perceived organizational support.

According to Social Exchange Theory (Blau, 1964), employees appreciate job rewards much more if they are given with the freewill of the organization rather than with the pressure of exterior forces like unions. In parallel, Rhoades and Eisenberger (2002) argue that discretionary job rewards like job enrichment, promotions, and compensation give rise to perceived organizational support if they are regarded by employees as discretionary rewards. Consequently, trust will be established between the organization and the employees which will result in long-term mutual accountabilities in the long run (Rhoades & Eisenberger, 2002).

Thus, the author comes up with the below hypotheses:

H3. Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders.

H4. Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders.

1.2. The Effects of Emotional Labor on the Relationship between the Three Leadership Styles, Perceived Supervisor Support, and Perceived Organizational Support

Hochschild (1983) introduced the term "emotional labor" and categorized emotional labors by levels of "acting." According to Glomb and Tews (2004), emotional labor necessitates that employees suppress their authentic emotions with the aim of expressing emotions which relate to work role expectations. Grandey (2003) discusses that when employees are involved in deep acting, they try to change their feelings in order to comply with the desirable emotional expressions with the aim of appearing authentic. Hence, deep acting is also named as "faking in good faith" (Rafaeli & Sutton, 1987). This good faith is expected to exist in employees who identify with their work roles (Ashforth & Humphrey, 1993). Furthermore, Grandey (2000) suggests that employees need to be able to regulate their emotions in order to display deep acting.

On the other hand, Grandey (2003) puts forth that when employees are engaged in surface acting, they need to alter their emotional expressions without modifying their genuine feelings which will lead to emotional dissonance, or the stress experienced when emotional displays and feelings are in conflict (Hochschild, 1983). As a consequence, surface acting is also named as "faking in bad faith" (Rafaeli & Sutton, 1987) because the employee complies with the expected display rules with the intention of not losing the job but not with the intention to serve the customer or the organization (Grandey, 2003).

Thus, the author of this study comes up with the below hypotheses:

H5. Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transformational leaders who display surface acting.

H6. Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders who display surface acting.

H7. Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting.

H8. Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transformational leaders who display surface acting.

H9. Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders who display surface acting.

H10. Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting.

2. METHODOLOGY

2.1. Research Design

To test the hypotheses of the study, six three-by-two experiments each of which contained two paragraphs were conducted. In the first paragraph, a fictional transformational, transactional or laissez-faire leader was described. The second paragraph described the same leader displaying either surface acting or deep acting.

In order to describe transformational leadership, twelve items of the Multifactor Leadership Form 6S (MLQ-6S) developed by Bass and Avolio (1992) were utilized. Example items used for the description of the transformational leader are: "[The leader] makes others feel good to be around him", "[The leader] expresses with a few simple words what they could do and should do as a team", "[The leader] enables others to think about old problems in new ways", and "[The leader] helps others develop themselves" (Bass & Avolio, 1992). In order to describe transactional leadership, six items of the Multifactor Leadership Form 6S (MLQ-6S) developed by Bass and Avolio (1992) were utilized. Example items used for the description of the transactional leader are: "[The leader] tells others what to do if they want to be rewarded for their work", "[The leader] provides recognition/rewards when others reach their goals", "[The leader] is satisfied when others meet agreed-upon standards", and "As long as things are working, [the leader] does not try to change anything" (Bass & Avolio, 1992). In order to describe laissez-faire leadership, three items of the Multifactor Leadership Form 6S (MLQ-6S) developed by Bass and Avolio (1992) were utilized. Items used for the description of the laissez-faire leader are: "[The leader] is content to let others continue working in the same ways always", "Whatever others want to do is OK for [the leader]", and "[The leader] asks no more of others than what is absolutely essential" (Bass & Avolio, 1992).

In order to describe the fictional leader as displaying surface acting or deep acting, relevant items of the Emotional Labour Scale by Brotheridge and Lee (1998) have been used. Example items used for the description of the surface acting leader are: "When [the leader] feels angry or distressed while dealing with another person, he puts an act so that the other person does not understand that he is angry or distressed.", "When [the leader] is

dealing with a client, he tries to reflect the appropriate emotion to the client even if he does not feel that way", and "During interactions with clients, [the leader] shows an effort not to let the other party know what he truly thinks" (Brotheridge & Lee, 1998). Example items for the description of the deep acting leader are: "Even when dealing with angry clients, [the leader] tries to consider things from their perspective while talking to them", "[The leader] sincerely puts an effort to be the person that the client wants him to be", and "While [the leader] is trying to demonstrate himself as cheerful when helping clients, he actually starts to feel cheerful after a while" (Brotheridge & Lee, 1998).

The respondents were asked to complete a survey in order to assess their potential level of perceived supervisor support and perceived organizational support, assuming that they were actually working with the described fictional leader (Baker, 2019a; Baker, 2019b; Baker, 2020). This survey contained the items of the Supervisor Support Scale developed by Papper (1983) and used by Bezrukova, Spell, and Perry (2010), and Perceived Organizational Support Scale developed by Eisenberger, Hungtington, Hutchison, and Sowa (1986) and used by Eva, Robin, Sendjaya, Van Dierendonck and Liden (2019).

2.2. Sample

The target population of this study is university students in Turkey. In the academic year of 2022-2023, there are 6,950,142 university students in Turkey. At the 90% confidence level, the estimated sample size is calculated to be 271. Employing convenience sampling, which is a non-probability sampling method, the researcher could reach 72.33% of the estimated sample size, namely 196 students studying at Istanbul Aydin University throughout the fall semester of 2022, where and when she was teaching five different courses. All the respondents were eligible for the quasi-experiment since they were studying business administration and related fields; therefore they were familiar with the content of the quasi-experiment. In addition, because this study was in the form of a quasi-experiment, which does not represent a real-life case, students who were not yet part of the workforce could easily contribute to the study.

To undertake this study, a positive decision report has been obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Istanbul Aydin University with the number 2023/02.

Sample characteristics of the study can be summarized as follows: The average age of the respondents is 23.08, ranging from 17 to 49. One hundred and three (52.6%) of the contacted employees are male. Seventy-eight (39.8%) of the respondents are freshmen, eight (4.1%) are sophomores, twenty-nine (14.8%) are junior students, and forty-nine (25%) are senior students, and thirty-two (16.3%) are graduate students pursuing their master of business administration. Eighty-three (42.3%) of the respondents are

studying business administration, forty-five (23%) are international trade students, thirty-five (17.9%) of the respondents are from the aviation management department, thirty (15.3%) are political science and international relations students, two (1%) of the respondents are studying engineering and one respondent (.5%) is studying economics. One hundred and thirty-two Turkish students (67.3%) account for the majority of the respondents, whereas the rest are international students from a variety of countries such as Jordan, Iran, Morocco, Syria, Yemen, and others.

Table 1. Sample Characteristics

Demographic Characteristics N = 196	Mean	S.D.	Category	Frequency	Valid Percent
Age	23.08	5.00			
Gender			Male	103	52.6%
			Female	93	47.4%
Department			Business administration	83	42.3%
			International trade	45	23%
			Aviation management	35	17.9%
			Political science and international relations	30	15.3%
			Engineering		
			Economics	2	1%
				1	.5%
Grade			Freshmen	78	39.8%
			Sophomore	8	4.1%
			Junior	29	14.8%
			Senior	49	25%
			MBA	32	16.3%
Nationality			Turkish	132	67.3%
			Jordanian	7	3.6%
			Iranian	7	3.6%
			Moroccan	5	2.6%
			Syrian	5	2.6%
			Yemenese	5	2.6%
			Romanian	4	2.0%
			Others	31	15.8%

2.3. Exploratory Factor Analysis

Exploratory Factor Analysis (EFA) is administered with the aim of determining the strength of the relationship between the study variables. In

order to assess the suitability of data for EFA analysis, the results of KMO Measure of Sampling Adequacy and Bartlett's Test of Sphericity are demonstrated for each scale (Baker, 2019a; Baker, 2019b; Baker, 2020). As observed in Table 2, Table 3, and Table 4, the KMO measures are above 0.50 and Bartlett's Tests of Sphericity are significant, therefore the data is suitable for EFA (Hair et al., 2010).

Factor loadings of the Perceived Supervisor Support Scale by Papper (1983) can be observed in Table 2 below:

Table 2. Factor Analysis Results for Perceived Supervisor Support

Items	Loadings
1. My supervisor would give me emotional support	.72
2. My supervisor would not be indifferent to my problems	-.09
3. My supervisor would make work life easier for me	.67
4. My supervisor could be relied on when things would get tough at work	.77
5. My supervisor would help solve work-related problems	.73
6. My supervisor would be good to work with	.77
7. My supervisor would stand by when I needed help	.82
8. My supervisor would do anything to help	.67
9. My supervisor would help solve personal problems	.52
Variance explained (%)	45.49
KMO Measure of Sampling Adequacy	.86
Bartlett"s Test of Sphericity (sig.)	.00

As seen in Table 2 above, items 2 and 9 have very low factor loadings. Therefore, these two items are deleted and the exploratory factor analysis is run again. The results of the exploratory factor analysis for perceived supervisor support with the remaining seven items can be seen in Table 3 below:

Table 3. Factor Analysis Results for Perceived Supervisor Support

Items	Loadings
1. My supervisor would give me emotional support	.71
3. My supervisor would make work life easier for me	.68
4. My supervisor could be relied on when things would get tough at work	.80
5. My supervisor would help solve work-related problems	.75
6. My supervisor would be good to work with	.77
7. My supervisor would stand by when I needed help	.82
8. My supervisor would do anything to help	.66

Variance explained (%)	55.39
KMO Measure of Sampling Adequacy	.88
Bartlett's Test of Sphericity (sig.)	.00

As seen in Table 3 above, the remaining seven items of perceived supervisor support, having a variance explained of 55.39%, a KMO of .88, and a significant Bartlett's Test of Sphericity, load under one factor.

Factor loadings of the Perceived Organizational Support Scale by Eisenberger et al. (1986) can be observed in Table 4 below:

Table 4. Factor Analysis Results for Perceived Organizational Support

Items	Loadings
1. The organization would value my contribution to its well-being.	.57
2. If the organization could hire someone to replace me at a lower salary, it would do so.	.41
3. The organization would fail to appreciate any extra effort from me.	.53
4. The organization would strongly consider my goals and values.	.68
5. The organization would ignore any complaint from me.	.26
6. The organization would disregard my best interests when making decisions that would affect me.	.55
7. Help would be available from the organization when I would have a problem.	.76
8. The organization would really care about my well-being.	.70
9. The organization would be willing to extend itself in order to help me perform my job to the best of my ability.	.68
10. Even if I did the best job possible, the organization would fail to notice.	.61
11. The organization would be willing to help me when I would need a special favor.	.57
12. The organization would care about my general satisfaction at work.	.72
13. If given the opportunity, the organization would take advantage of me.	.17
14. The organization would show very little concern for me.	.53
15. The organization would care about my opinions.	.76
16. The organization would take pride in my accomplishments at work.	.63
17. The organization would try to make my job as interesting as possible.	.55
Variance explained (%)	39.08
KMO Measure of Sampling Adequacy	.89
Bartlett"s Test of Sphericity (sig.)	.00

As seen in Table 2 above, items 2, 5 and 13 have very low factor loadings. Therefore, these three items are deleted and the exploratory factor analysis is run again. The results of the exploratory factor analysis for

perceived organizational support with the remaining fourteen items can be seen in Table 5 below:

Table 5. Factor Analysis Results for Perceived Organizational Support

Items	Loadings
1. The organization would value my contribution to its well-being.	.57
3. The organization would fail to appreciate any extra effort from me.	.51
4. The organization would strongly consider my goals and values.	.69
6. The organization would disregard my best interests when making decisions that would affect me.	.54
7. Help would be available from the organizationwhen I would have a problem.	.77
8. The organization would really care about my well-being.	.71
9. The organization would be willing to extend itself in order to help me perform my job to the best of my ability.	.69
10. Even if I did the best job possible, the organization would fail to notice.	.59
11. The organization would be willing to help me when I would need a special favor.	.58
12. The organization would care about my general satisfaction at work.	.74
14. The organization would show very little concern for me.	.50
15. The organization would care about my opinions.	.77
16. The organization would take pride in my accomplishments at work.	.64
17. The organization would try to make my job as interesting as possible.	.57
Variance explained (%)	40.90
KMO Measure of Sampling Adequacy	.89
Bartlett‟s Test of Sphericity (sig.)	.00

As seen in Table 5 above, the remaining fourteen items of perceived organizational support, having a variance explained of 40.90%, a KMO of .89, and a significant Bartlett's Test of Sphericity, load under one factor.

2.4. Reliability Analysis

As observed in Table 6, both scale items have higher reliabilities than 0.80. Accordingly, no scale items were eliminated.

Table 6. Reliability Analysis Results for Study Variables

Variable	Number of items	Loadings
Perceived Supervisor Support	9	.80
Perceived Org. Support	17	.85

2.5. Hypothesis Testing

Prior to beginning with the hypothesis testing, a normality analysis of the variables of this study has been carried out. To assess normality, Kolmogorov-Smirnov test has been undertaken. The results of the normality analysis can be seen in Table 7 below:

Table 7. Kolmogorov-Smirnov Test Results

		PSS	POS
N		196	196
Normal Parameters	Mean	3.7422	3.2696
	Std. Deviation	.60902	.44193
Most Extreme Differences	Absolute	.121	.099
	Positive	.098	.099
	Negative	-.121	-.084
Kolmogorov-Smirnov Z		1.224	1.007
Asymp. Sig (2-tailed)		.100	.263

As seen in the above table, the variables of the study are normally distributed, as both have p-values greater than .05. Therefore, an independent samples t-test has been undertaken to demonstrate the differences between the six groups. The names of the groups and their explanations are stated below:

Group 1: Deep Acting Transformational Leader

Group 2: Surface Acting Transformational Leader

Group 3: Deep Acting Transactional Leader

Group 4: Surface Acting Transactional Leader

Group 5: Deep Acting Laissez-Faire Leader

Group 6: Surface Acting Laissez-Faire Leader

Group A: Transformational Leader (Group 1 and Group 2 merged)

Group B: Transactional Leader (Group 3 and Group 4 merged)

Group C: Laissez-Faire Leader (Group 5 and Group 6 merged)

Table 8 and Table 10 below show the group statistics for Group A and Group B, and Group A and Group C, respectively. Table 9 and Table 11 show the independent samples t-test results for Group A and Group B, and Group B and Group C, respectively:

Table 8. Group Statistics for Group A (Transformational Leader) and Group B (Transactional Leader)

Dependent variables	Groups	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Perceived Supervisor Support	Transformational leader	67	4.20	.71	.09
	Transactional leader	69	3.86	.76	.09
Perceived Organizational Support	Transformational leader	67	3.85	.58	.07
	Transactional leader	69	3.50	.64	.08

Table 9. Independent Samples t-Test Results for Group A (Transformational Leader) and Group B (Transactional Leader)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Diff.	Std. Error Diff.	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Perceived Supervisor Support	Equal variances assumed	.04	.84	2.67	134	.01	.34	.13	.09	.59
	Equal variances not assumed			2.68	133.88	.01	.34	.13	.09	.59
Perceived Organizational Support	Equal variances assumed	.11	.74	3.31	134	.00	.35	.11	.14	.56
	Equal variances not assumed			3.31	133.36	.00	.35	.11	.14	.56

As demonstrated in the tables above, Group A and Group B comprise 67 and 69 respondents, respectively. Levene's Test for Equality of Variances revealed that equal variances are assumed for perceived supervisor support ($p > .05$), and for perceived organizational support ($p > .05$). Independent samples t-test demonstrated that there is a significant difference between Group A and Group B in terms of both dependent variables of perceived supervisor support ($t = 2.67$, $p < .05$), and perceived organizational support ($t = 3.31$, $p < .05$). In terms of both dependent variables of perceived supervisor support and perceived organizational support, the mean values for Group A (4.20 and 3.85, respectively) are significantly higher than the mean values for Group B (3.86 and 3.50, respectively). Accordingly, hypotheses H1 (Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders) and H3 (Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders) are supported.

Table 10. Group Statistics for Group A (Transformational Leader) and Group C (Laissez Faire Leader)

Dependent variables	Groups	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Perceived Supervisor Support	Transformational leader	67	4.19	.71	.09
	Laissez faire leader	60	3.88	.79	.10
Perceived Organizational Support	Transformational leader	67	3.85	.58	.07
	Laissez faire leader	60	3.57	.71	.09

Table 11. Independent Samples t-Test Results for Group A (Transformational Leader) and Group C (Laissez-Faire Leader)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Diff.	Std. Error Diff.	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Perceived Supervisor Support	Equal variances assumed	.74	.39	2.39	125	.02	.32	.13	.06	.58
	Equal variances not assumed			2.38	119.83	.02	.32	.13	.05	.58
Perceived Organizational Support	Equal variances assumed	1.24	.27	2.41	125	.02	.28	.12	.05	.50
	Equal variances not assumed			2.39	114.79	.02	.28	.12	.05	.51

As demonstrated in the tables above, Group A and Group C are composed of 67 and 60 subjects, respectively. Levene's Test for Equality of Variances revealed that equal variances are assumed for perceived supervisor support ($p > .05$), and for perceived organizational support ($p > .05$). Independent samples t-test demonstrated that there is a significant difference between Group A and Group C in terms of both perceived supervisor support ($t = 2.39$, $p < .05$) and perceived organizational support ($t = 2.41$, $p < .05$). In terms of both dependent variables of perceived supervisor support and perceived organizational support, the mean values for Group A (4.19 and 3.85, respectively) are significantly higher than the mean values for Group B (3.88 and 3.57, respectively). Accordingly, hypotheses H2 (Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders) and H4 (Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders) are supported.

Table 12 and Table 13 below show the group statistics and the independent samples t-test results for Group 1 and Group 2:

Table 12. Group Statistics for Group 1 (Deep Acting Transformational Leader) and Group 2 (Surface Acting Transformational Leader)

Dependent variables	Groups	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Perceived Supervisor Support	Deep acting transformational leader	32	4.22	.69	.12
	Surface acting transformational leader	35	4.17	.74	.13
Perceived Organizational Support	Deep acting transformational leader	32	3.75	.58	.10
	Surface acting transformational leader	35	3.94	.58	.10

Table 13. Independent Samples t-Test Results for Group 1 (Deep Acting Transformational Leader) and Group 2 (Surface Acting Transformational Leader)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Diff.	Std. Error Diff.	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Perceived Supervisor Support	Equal variances assumed	.01	.92	.27	65	.79	.05	.18	-.30	.40
	Equal variances not assumed			.27	64.98	.79	.05	.18	-.30	.40
Perceived Organizational Support	Equal variances assumed	.01	.93	-1.36	65	.18	-.19	.14	-.48	.09
	Equal variances not assumed			-1.36	64.62	.18	-.19	.14	-.48	.09

As observed from the tables above, Group 1 and Group 2 consist of 32 and 35 subjects, respectively. According to the results of the Levene's Test for Equality of Variances, equal variances are assumed for perceived supervisor support ($p > .05$), and for perceived organizational support ($p > .05$). Independent samples t-test revealed that there is not a significant difference between Group 1 and Group 2 in terms of perceived supervisor support ($t = .27$, $p > .05$) and perceived organizational support ($t = -1.36$, $p >$

.05). Accordingly, hypotheses H5 (Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transformational leaders who display surface acting) and H8 (Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transformational leaders who display surface acting) are not supported.

Table 14 and Table 15 below show the group statistics and the independent samples t-test results for Group 3 and Group 4:

Table 14. Group Statistics for Group 3 (Deep Acting Transactional Leader) and Group 4 (Surface Acting Transactional Leader)

Dependent variables	Groups	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Perceived Supervisor Support	Deep acting transactional leader	36	4.06	.74	.12
	Surface acting transactional leader	33	3.64	.72	.13
Perceived Organizational Support	Deep acting transactional leader	36	3.62	.68	.11
	Surface acting transactional leader	33	3.37	.58	.10

Table 15. Independent Samples t-Test Results for Group 3 (Deep Acting Transactional Leader) and Group 4 (Surface Acting Transactional Leader)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Diff.	Std. Error Diff.	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Perceived Supervisor Support	Equal variances assumed	.26	.61	2.35	67	.02	.42	.18	.06	.77
	Equal variances not assumed			2.36	66.81	.02	.42	.18	.06	.77
Perceived Organizational Support	Equal variances assumed	1.02	.32	1.62	67	.11	.25	.15	-.06	.56
	Equal variances not assumed			1.63	66.66	.11	.25	.15	-.06	.55

As seen in the tables above, Group 3 and Group 4 are made up of 36 and 33 respondents, respectively. Levene's Test for Equality of Variances suggests that equal variances are assumed for perceived supervisor support ($p > .05$), and for perceived organizational support ($p > .05$). Independent

samples t-test demonstrates that there is a significant difference between Group 3 and Group 4 in terms of perceived supervisor support ($t = 2.35$, $p < .05$) but not a significant difference between the two groups in terms of perceived organizational support ($t = 1.62$, $p > .05$). Accordingly, hypothesis H6 (Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders who display surface acting) is supported but hypothesis H9 (Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders who display surface acting) is not supported.

Table 16 and Table 17 below show the group statistics and the independent samples t-test results for Group 5 and Group 6:

Table 16. Group Statistics for Group 5 (Deep Acting Laissez-Faire Leader) and Group 6 (Surface Acting Laissez-Faire Leader)

Dependent variables	Groups	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Perceived Supervisor Support	Deep acting laissez-faire leader	32	4.12	.66	.12
	Surface acting laissez-faire leader	28	3.60	.83	.16
Perceived Organizational Support	Deep acting laissez-faire leader	32	3.81	.65	.11
	Surface acting laissez-faire leader	28	3.30	.68	.13

Table 17. Independent Samples t-Test Results for Group 5 (Deep Acting Laissez-Faire Leader) and Group 6 (Surface Acting Laissez-Faire Leader)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Diff.	Std. Error Diff.	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Perceived Supervisor Support	Equal variances assumed	.64	.43	2.66	58	.01	.51	.19	.13	.90
	Equal variances not assumed			2.62	51.47	.01	.51	.20	.12	.91
Perceived Organizational Support	Equal variances assumed	1.02	.32	3.00	58	.00	.51	.17	.17	.86
	Equal variances not assumed			2.99	55.96	.00	.51	.17	.17	.86

As demonstrated in the tables above, Group 5 and Group 6 comprise 32 and 28 respondents, respectively. Levene's Test for Equality of Variances revealed that equal variances are assumed for perceived supervisor support ($p > .05$), and for perceived organizational support ($p > .05$). Independent samples t-test demonstrated that there is a significant difference between Group 5 and Group 6 in terms of perceived supervisor support ($t = 2.66$, $p < .05$) and in terms of perceived organizational support ($t = 3.00$, $p < .05$). Accordingly, hypotheses H_7 (Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting) and H_{10} (Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting) are supported.

Table 18. Summary of Hypothesized Relationships

No.	Hypothesized Statement	
H1:	Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders	Supported
H2:	Transformational leaders will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders	Supported
H3:	Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders	Supported
H4:	Transformational leaders will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders	Supported
H5:	Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transformational leaders who display surface acting	Not supported
H6:	Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to transactional leaders who display surface acting	Supported
H7:	Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting	Supported
H8:	Transformational leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transformational leaders who display surface acting	Not supported

H9:	Transactional leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to transactional leaders who display surface acting	Not supported
H10:	Laissez-faire leaders who display deep acting will arouse higher levels of perceived organizational support as compared to laissez-faire leaders who display surface acting	Supported

3. DISCUSSION

As hypothesized and found in H1, H2, H3, and H4, transformational leaders arouse higher levels of perceived supervisor support and perceived organizational support as compared to transactional and laissez-faire leaders. This finding is consistent with the findings of previous studies such as research by Chen and Wu (2020) which found that transformational leadership has resulted in the development of a higher level of perceived supervisor support. Study by Liaw et al. (2010) revealed that transformational leadership indirectly enhanced employee customer orientation through employee-perceived supervisor support. Görgens-Ekermans and Roux (2021) found that perceived supervisor support was significantly affected by the idealized influence dimension of transformational leadership. Suifan, Abdallah, and Al Janini (2018) found that transformational leadership positively affects perceived organizational support. Lin et al. (2015) found that transformational leadership contributes significantly to supervisor support. Stinglhamber et al. (2015) found that transformational leadership is positively related to perceived organizational support. Results of a study by Dinc, Zaim, Hassanin, and Alzoubi (2022) show that inspirational motivation and individual consideration dimensions of transformational leadership employees perceived organizational support. Skogstad et al. (2007) found that laissez-faire leadership was positively correlated with role conflict, role ambiguity, and conflicts with coworkers.

As hypothesized and found in H6, transactional leaders who display deep acting arouse higher levels of perceived supervisor support as compared to their counterparts who display surface acting. In parallel, as hypothesized and found in H7 and H10, laissez-faire leaders who display deep acting arouse higher levels of perceived supervisor support and perceived organizational support as compared to their counterparts who display surface acting. This finding is commensurate with the previous research by Mesmer-Magnus, DeChurch, and Wax (2011) who found that deep acting was positively associated with perceived supervisor support. Similarly, Goussinsky and Livne (2016) found that supervisor support was negatively associated with surface acting.

However, contrary to expectations in H5 and H8, transformational leaders who display deep acting do not arouse higher levels of perceived

supervisor support and perceived organizational support as compared to their counterparts who display surface acting. This finding might indicate that transformational leadership has such a positive effect on both dependent variables that the presence of emotional labor in form of surface or deep acting does not make a significant difference. Again, contrary to expectations in H9, transactional leaders do not arouse higher levels of perceived organizational support in comparison to their counterparts who display surface acting.

Conclusion

This research aims to contribute to the literature on leadership and emotions by demonstrating the combined effect of the transformational, transactional, and laissez-faire leadership styles and emotional labor on perceived supervisor support and perceived organizational support. The results of this study suggest that transformational leadership brings about higher levels of perceived supervisor and organizational support and compared to the expression of surface acting, the expression of deep acting arouses higher levels of perceived supervisor and perceived organizational support for laissez-faire leaders, and higher levels of perceived supervisor support for transactional leaders.

This study is, to the best of the author's knowledge, the first to bring the three leadership styles of transformational, transactional, and laissez-faire leadership and emotional labor together and therefore shall add to the advancement of leadership and emotions literatures.

The limitations of this research encompass that it is an experimental study, and the described leaders are fictional, therefore data pertaining to real-life examples are not available. In addition, the data is obtained from students studying at Istanbul Aydin University who have not begun their work-life yet, which may restrict the generalizability of the findings. Consequently, it is recommended that a similar study can be undertaken in real work-life settings. Other than this, supplementary research investigating the combined effect of the three leadership styles and emotional labor on alternative outcomes can be conducted. Moreover, the combined effect of emotional labor with other leadership styles can be studied.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nevra Baker %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (02.03.2023 / 02) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nevra Baker 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (02.03.2023 / 02) was obtained from Istanbul Aydin University Social and Human Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

References

Amabile, T. M., Schatzel, E. A., Moneta, G. B., & Kramer, S. J. (2004). Leader behaviors and the work environment for creativity: Leader support. *Leadership Quarterly*, *15*, 5-32.

https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.12.003

Ashforth, B. E. & Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, *18*, 88-115. https://doi.org/10.5465/amr.1993.3997508

Avolio, B. J., Waldman, D. A., & Yammarino, F. J. (1991). Leading in the 1990s: The four I's of transformational leadership. *Journal of European Industrial Training*, *15*, 9-16. https://doi.org/10.1108/03090599110143366

Baker, N. (2019a). The moderating effect of leader anger on the relationship between leader-member exchange and follower job outcomes. *Business and Management Studies: An International Journal*, *7*(2), 781-794. https://doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1099

Baker, N. (2019b). The combined effect of leader-member exchange and leader optimism on follower job outcomes. *Business and Management Studies: An International Journal*, *7*(5), 2525-2555. https://doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1262

Baker, N. (2020). Authentic leadership, leader anger and follower job outcomes: A comparison of angry vs. non-angry leaders. *Beykoz Akademi Dergisi*, *8*(2), 106-126. https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2020.8/2.106-126

Bass, B. M. (1999). Two decades of research and development intransformational leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *8*(1), 9-32. https://doi.org/10.1080/135943299398410

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1990). Developing transformational leadership: 1992 and beyond. *Journal of European Industrial Training*, *14*(5), 21-27. https://doi.org/10.1108/03090599010135122

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1992). *Multifactor Leadership Questionnaire - Short Form 6S.* Binghamton, NY: Center for Leadership Studies.

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1993). *Multifactor Leadership Questionnaire*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Bezrukova, K, Spell, C. & Perry, J. (2010). Violent splits or healthy divides? Coping with injustice through faultlines. *Personnel Psychology, 63*, 719-751. https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2010.01185.x

Bhave, D. P., & Glomb, T. M. (2016). The role of occupational emotional labor requirements on the surface acting-job satisfaction relationship. *Journal of Management*, *42*(3), 722-741. https://doi.org/10.1177/0149206313498900

Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York, NY: Wiley.

Brotheridge, C., & Lee, R. T. (1998, August). On the dimensionality of emotional labour: Development and validation of the Emotional Labour Scale. Paper presented at the First Conference on Emotions in Organizational Life, San Diego.

Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York, NY: Harper & Row.

Chaudhry, A. Q., & Javed, H. (2012). Impact of transactional and laissez faire leadership style on motivation. *International Journal of Business and Social Science*, *3*(7). https://doi.org/10.30845/ijbss

Chen, T. J. & Wu, C. M. (2020). Can newcomers perform better at hotels? Examining the roles of transformational leadership, supervisor-triggered positive affect, and perceived supervisor support. *Tourism Management Perspectives*, *33*, 100587. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100587

Cheung, M. F. Y. & Wong, C. (2011). Transformational leadership, leader support, and employee creativity. *Leadership & Organization Development Journal*, *32*(7), 656-672. https://doi.org/10.1108/01437731111169988

Dawley, D. D., Andrews, M. C., & Bucklew, N. S. (2008). Mentoring, supervisor support, and perceived organizational support: What matters most? *Leadership & Organization Development Journal*, *29*(3), 235-247. https://doi.org/10.1108/01437730810861290

Dinc, M. S., Zaim, H., Hassanin, M., & Alzoubi, Y. I. (2022). The effects of transformational leadership on perceived organizational support and organizational identity. *Human Systems Management*, *41*(6), 699-716. https://doi.org/10.3233/HSM-211563

Eisenberger, R., Hungtington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, *71*, 500-507. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.71.3.500

Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I., & Rhoades, L. (2002). Perceived supervisor support: Contributions to perceived organizational support and employee retention. *Journal of*

Applied Psychology, *87*, 565-73. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.87.3.565

Eva, N., Robin, M., Sendjaya, S., Van Dierendonck, D., & Liden, R. C. (2019). Servant leadership: A systematic review and call for future research. *The Leadership Quarterly*, *30*(1), 111-132. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.07.004

Görgens-Ekermans, G. & Roux, C. (2021). Revisiting the emotional intelligence and transformational leadership debate: (How) does emotional intelligence matter to effective leadership?. *SA Journal of Human Resource Management*, *19*, 1279. https://doi.org/10.4102/sajhrm.v19i0.1279

George, J., Reed, T., Ballard, K., Colin, J., & Fielding, J. (1993). Contact with AIDS patients as a source of work-related distress: Effects of organizational and social support. *Academy of Management Journal*, *36*, 157-171. https://doi.org/10.5465/256516

Glomb, T. M. & Tews, M. J. (2004). Emotional labor: A conceptualization and scale development. *Journal of Vocational Behavior*, *64*, 1-23. https://doi.org/10.1016/S0001-8791(03)00038-1

Goussinsky, R. & Livne, Y. (2016). Coping with interpersonal mistreatment: the role of emotion regulation strategies and supervisor support. *Journal of Nursing Management*, *24*(8), 1109-1118. https://doi.org/10.1111/jonm.12415

Grandey, A. (2000). Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, *5*(1), 95-110. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1076-8998.5.1.95

Grandey, A. A. (2003). When "the show must go on": Surface acting and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery. *The Academy of Management Journal*, *46*(1), 86-96. https://doi.org/10.5465/30040678

Hinkin, T. R. & Schriesheim, C. A. (2008). An examination of "nonleadership": From laissez-faire leadership to leader reward omission and punishment omission. *Journal of Applied Psychology*, *93*(6), 1234-1248. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0012875

Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.

Huang, J. L., Chiaburu, D. S., Zhang, X. A., Li, N., & Grandey, A. A. (2015). Rising to the challenge: Deep acting is more beneficial when tasks are appraised as challenging. *Journal of Applied Psychology*, *100*(5), 1398-1408. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0038976

Jacobsen, C. B., Andersen, L. B., Bøllingtoft, A., & Eriksen, T. L. M. (2022). Can leadership training improve organizational effectiveness? Evidence from a randomized field experiment on transformational and transactional leadership. *Public Administration Review, 82*(1), 117-131. https://doi.org/10.1111/puar.13356

Liaw, Y. J., Chi, N. W., & Chuang, A. (2010). Examining the mechanisms linking transformational leadership, employee customer orientation, and service performance: The mediating roles of perceived supervisor and coworker support. *Journal of Business and Psychology, 25*, 477-492. https://doi.org/10.1007/s10869-009-9145-x

Lin, P. Y., MacLennan, S., Hunt, N., & Cox, T. (2015). The influences of nursing transformational leadership style on the quality of nurses' working lives in Taiwan: a cross-sectional quantitative study. *BMC Nursing, 14*(1), 1-9. https://doi.org/10.1186/s12912-015-0082-x

Mesmer-Magnus, J. R., DeChurch, L. A., & Wax, A. (2011). Moving emotional labor beyond surface and deep acting: A discordance–congruence perspective. *Organizational Psychology Review, 2*(1), 6-53. https://doi.org/10.1177/2041386611417746

Nesher Shoshan, H., & Venz, L. (2022). Daily deep acting toward coworkers: An examination of day-specific antecedents and consequences. *Journal of Organizational Behavior, 43*(1), 112-124. https://doi.org/10.1002/job.2555

Newman, A., Thanacoody, R., & Hui, W. (2012). The effects of perceived organizational support, perceived supervisor support and intra-organizational network resources on turnover intentions: A study of Chinese employees in multinational enterprises. *Personnel Review, 41*(1), 56-72. https://doi.org/10.1108/00483481211189947

Ozcelik, H. (2013). An empirical analysis of surface acting in intra-organizational relationships. *Journal of Organizational Behavior, 34*(3), 291-309. https://doi.org/10.1002/job.1798

Papper, E. (1983). *Individual and organizational effects of perceived workload* [Unpublished doctoral dissertation]. Bowling Green State University.

Puah, L. N., Ong, L. D., & Chong, W. Y. (2016). The effects of perceived organizational support, perceived supervisor support and perceived co-worker support on safety and health compliance. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics, 22*(3), 333-339. https://doi.org/10.1080/10803548.2016.1159390

Purwanto, A. (2022). The role of transformational leadership and organizational citizenship behavior on SMEs employee performance. *Journal of Industrial Engineering & Management Research, 3*(5), 39-45. https://doi.org/10.7777/jiemar

Purwanto, A., Purba, J. T., Bernarto, I., & Sijabat, R. (2021). Effect of transformational leadership, job satisfaction, and organizational commitments on organizational citizenship behavior. *Inovbiz: Jurnal Inovasi Bisnis, 9*(1), 61-69. https://doi.org/10.35314/inovbiz.v9i1.1801

Rafaeli, A. & Sutton, R. I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. *Academy of Management Review*, *12*, 23-37. https://doi.org/10.5465/amr.1987.4306444

Rhoades, L. & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology, 87*(4), 698-714. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.87.4.698

Shanock, L. R., & Eisenberger, R. (2006). When supervisors feel supported: relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support, and performance. *Journal of Applied Psychology, 91*(3), 689-695. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.91.3.689

Shore, L. M. & Shore, T.H. (1995). Perceived organizational support and organizational justice. In R. S. Cropanzano & K. M. Kacmar (Eds.), *Organizational Politics, Justice, an d Support: Managing the Social Climate of the Workplace* (pp. 149-164). Westport, CT: Praeger Publishers.

Skogstad, A., Einarsen, S., Torsheim, T., Aasland, M. S., & Hetland, H. (2007). The destructiveness of laissez-faire leadership behavior. *Journal of Occupational Health Psychology*, *12*(1), 80-92. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1076-8998.12.1.80

Stinglhamber, F., Marique, G., Caesens, G., Hanin, D., & De Zanet, F. (2015). The influence of transformational leadership on followers' affective commitment: The role of perceived organizational support and supervisor's organizational embodiment. *Career Development International, 20*(6), 583-603. https://doi.org/10.1108/CDI-12-2014-0158

Suifan, T. S., Abdallah, A. B., & Al Janini, M. (2018). The impact of transformational leadership on employees' creativity: The mediating role of perceived organizational support. *Management Research Review, 41*(1), 113-132. http://dx.doi.org/10.1108/MRR-02-2017-0032

Teetzen, F., Bürkner, P. C., Gregersen, S., & Vincent-Höper, S. (2022). The mediating effects of work characteristics on the relationship between transformational leadership and employee well-being: A meta-analytic investigation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(5), 3133. https://doi.org/10.3390/ijerph19053133

Udin, U., Dananjoyo, R., & Isalman, I. (2022). Transactional leadership and innovative work behavior: Testing the mediation role of knowledge

sharing in distribution market. *Journal of Distribution Science*, *20*(1), 41-53. http://dx.doi.org/10.15722/jds.20.01.202201.41

Yang, I. (2015). Positive effects of laissez-faire leadership: Conceptual exploration. *Journal of Management Development*, *34*(10), 1246-1261. https://doi.org/10.1108/JMD-02-2015-0016

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 309-334**

Makale Gönderim Tarihi: 04/05/2023 **Makale Kabul Tarihi: 18/07/2023**

SOCIAL BEHAVIOUR TOWARDS TAX PAYMENT: A SURVEY-BASED EVIDENCE FROM SADC COUNTRIES

Asad Ul Islam KHAN[*] & Mahat Maalim IBRAHIM[**] & Muhittin KAPLAN[***]

Abstract

Tax non-compliance and its consequences have become a subject of increasing interest in academic literature and economic forums worldwide. While most studies on this issue focus on developed countries, there is a growing trend to explore understudied developing countries. To fill this gap, we investigated tax evasion drivers in eight Southern African Development Community (SADC) countries, using the round 7 Afrobarometer survey data conducted in 2019-2020. The survey's comprehensive coverage of economic, political, and sociological questions made it one of the most extensive surveys on the continent. We used logistic regression and Empirical Bayesian estimation and found that political legitimacy significantly influences tax evasion behavior in the SADC region. Individuals residing within the SADC are more likely to engage in tax evasion activities when they perceive a lack of access to fundamental services provided by their governments or harbor doubts about the legitimacy of political institutions. Therefore, policymakers in SADC member states should prioritize reviewing and evaluating economic policies, the performance and efficiency of political institutions, and more inclusive governance. We suggest that a strong and legitimate political framework, coupled with effective service delivery, can contribute to reducing tax evasion rates and enhancing public welfare outcomes. Institutional reforms, increased transparency, accountability, and a more inclusive governance system are necessary for fostering a culture of compliance and trust, leading to improved revenue collection.

Keywords*: Afro Barometer, Tax Compliance, Tax Evasion, Empirical Bayesian, SADC.*

VERGİ ÖDEMESİNE KARŞI SOSYAL DAVRANIŞ: SADC ÜLKELERİNDEN ANKETE DAYALI ÇALIŞMA

Öz

Vergi uyumsuzluğu ve sonuçları, dünya çapındaki akademik literatür ve ekonomik forumlarda artan ilgi konusu haline geldi. Bu konudaki çoğu çalışma,

[*] Asst. Prof. Dr., Ibn Haldun University, asad.khan@ihu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-5131-577X
[**] Ph.D. Candidate., Ibn Haldun University, mahat.ibrahim@ibnhaldun.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8450-7551
[***] Prof. Dr., Ibn Haldun University, muhittin.kaplan@ihu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0685-7641

gelişmiş ülkelere odaklanırken, az çalışılan gelişmekte olan ülkeleri keşfetme eğilimi artmaktadır. Bu boşluğu doldurmak için, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) ülkelerinde vergi kaçırma nedenlerini araştırdık ve 2019-2020 yıllarında yapılan 7. tur Afrobarometre anket verilerini kullandık. Anketin kapsamlı ekonomik, siyasi ve sosyolojik sorulara sahip olması, kıtanın en geniş anketlerinden biri olmasını sağladı. Lojistik regresyon ve Ampirik Bayes tahminini kullandık ve SADC bölgesinde siyasi meşruiyetin vergi kaçırma davranışını önemli ölçüde etkilediğini bulduk. SADC'de yaşayan bireyler, hükümetlerinin temel hizmetlere erişimlerinde bir eksiklik veya siyasi kurumların meşruiyeti konusunda şüpheleri olduğunda daha fazla vergi kaçırma faaliyetinde bulunma eğilimindedirler. Bu nedenle, SADC üye devletlerindeki politika yapıcılar, ekonomi politikalarının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi, siyasi kurumların performansı ve verimliliği ile daha kapsayıcı yönetişim konularına öncelik vermelidirler. Güçlü ve meşru bir siyasi çerçeve, etkili hizmet sunumu ile birleştirildiğinde, vergi kaçırma oranlarını azaltmaya ve halk refahı sonuçlarını artırmaya katkıda bulunabilir. Kurumsal reformlar, artan şeffaflık, sorumluluk ve daha kapsayıcı bir yönetişim sistemi, uyum ve güven kültürünün oluşması için gerekli olacaktır.

***Keywords**: Afrobarometre, Vergi uyumu, Vergi kaçakçılığı, Ampirik Bayesci, SADC.*

Introduction

Tax evasion is the act of corporate entities and individuals deliberately misrepresenting, manipulating, or hiding their disposable income in order to escape or reduce their tax responsibilities and liabilities. In the recent past, tax evasion has become a global trend in both developed and developing countries, and its causes and economic implications are widely discussed in the literature. The tax evasion sphere has gained much attention and interest since the emergence of empirical study (Picur & Riahi-Belkaoui, 2006). Particularly, tax evasion is a huge problem for developing countries. Governments lose a colossal amount of revenue in the process every year. It is very difficult to increase internal revenue when a large group of their citizens is not paying their correct amount of tax (Picur & Riahi-Belkaoui, 2006). This topic's widespread discussion and debate permeated international economic blocks and organizations such as OECD (Gemmell & Hasseldine, 2012). Consequently, it is equally hard for the developing states to fulfill their responsibilities of providing public goods and services to their people, hence they are forced to rely on foreign aid and donor funds, which augments their expenditures and gives them budget support. Thus, tax evasion is one of the main hindrances to economic growth and development globally and in developing countries in particular. Tax evasion is prevalent and widespread despite the fact that it is an illegal and criminal act under the law. It amounts to the neglect or evasion of civic responsibilities that entities and individuals must comply with. There are three main theories, which explain the tax phenomena.

The first one is the theory of ability to pay, which states that tax levies should be based on the individuals' capability to pay and according to their income level. The ability to pay theory is the bedrock of the current progressive tax systems around the globe. The well-known economist J.S Mill expanded this theory, in which its genesis goes back to the sixteenth century. The underlining idea is that those who afford should cater to government expenditures.

The second theory is called benefit theory, which states that tax should be imposed upon individuals and corporate entities according to the reciprocal benefits they get from tax. In other words, those who benefit the most from tax should contribute and pay the most to the government expenditure, while those who do not get meaningful reciprocal benefits from tax should be paying less. However, this not only violates the underpinning concept of tax, which is an obligatory duty and responsibility of individuals to the government but also intractable and difficult to implement in a practicable manner. It is difficult to measure the units of benefits that one gets from tax, therefore, impractical. Consequently, the theory is criticized widely, even though it seems closer to equality and fairness.

The third theory is known as the theory of equal distribution. It states that individuals should be taxed according to their capacity to pay, and the benefit should be the same. Theory of equal distribution is a widely accepted theory for an equitable tax system. This theory could be particularly relevant for SADC member countries in designing an equitable tax system to support economic development. By ensuring that individuals are taxed according to their capacity to pay, the tax burden can be shared more fairly across the population, helping to reduce inequality and promote economic growth, whilst ensuring that the benefits of taxation are distributed equally, the tax system can help to fund public services and infrastructure that are essential for economic development.

Since developing countries including SADC countries are facing massive tax evasion, it is imperative to comprehend and understand factors and motives driving tax non-compliance so that government and policymakers can find durable, innovative solutions to the problem. Thus, understanding the root cause of tax evasion is not only a mere academic exercise but also policy-makers obligation and governmental responsibility. Governments cannot carry out their fundamental obligations of service delivery when a swath number of their citizens are not contributing to the government revenue. Hence, studying citizens' attitude towards taxation system, how and what they believe about the tax, and putting in place innovative tools and policies, and creating a trustable environment accordingly of paramount significance. Since it is difficult for the government to acquire or generate enough domestic revenue and to execute it is mandates of providing decent public goods and services and financing them without comprehending the taxpayer's behavior

and attitudes towards the administration and tax system (Khlif & Achek, 2015).

The paper is structured as: section 2, reviews the relevant literature. Section 3 lays out data and methodology, whereas section 4 discusses results followed by a concise conclusion and references.

1. LITERATURE REVIEW

The literature regarding tax evasion is vast across countries and continents. Analyzing the causes of federal income tax in the US (Cebula, 2011), found that personal income tax evasion is an increasing function of the maximum marginal rate of personal income tax. He applied the Currency Ratio Model in his study. The study indicates evasion of personal income tax is a huge problem in the US economy. Ali et al. (2014) examined determinants of tax compliance behavior in four African countries namely Uganda, Tanzania, Kenya, and South Africa using Afro barometer public survey data of 2011/2012 (round 5). In their analysis, they found that tax compliance behavior and "provision of public service is proportionally related". In other words, there is a positive relationship between the two. However, the perception of the persons that there are ethnically segregated and treated differently and unjustly is asymmetrically related to the tax compliance behavior. Thus, there is a high chance of adopting tax evasion strategies and tactics if individuals think that they are unfairly treated or excluded from the system. Additionally, Kenyans and South Africans opine that a strict and robust tax enforcement system reduces tax evasion. Ugandans and Tanzanians believe that health and education services determine the tax compliance behavior while Kenyans think more about access to electricity and roads. Furthermore, a comparative study for Uganda and Tanzania reveals that administrative efficiency, reforms, and government-society relations improve tax revenue generation, which Tanzania is performing better than Uganda (Kim and Kim, 2018). Thus, although the two countries implemented similar reforms Tanzania's system performs better than its neighboring Uganda. The difference between Tanzania and Uganda's taxation system performance is attributed to the relationships between government and the society, which in this case Tanzania seem to have a better relationship with their government, hence less tax evasion.

Another study by Ali et al. (2014) suggest that citizens of Kenya and South Africa are less probable to comply with tax payment if they opine that their taxation system is evadable and if they think the government treats their ethnic group unfairly, while access to public service correlates positively with tax compliance. Thus, if citizens believe that they have access to basic public services and the government is fulfilling its public service delivery duty then they are inclined to pay tax, while the contrary is true.

Also, a study by Mocanu et al. (2021) looked into the Romania's profit tax evasion using 236 pieces of information from companies between 213 to 2017. Those are the companies which are prosecuted as a result of not paying their profit tax. They concluded that it is more likely that big companies, which are financially weak to engage in tax avoidance activities. Moreover, (Yalama and Gumus, 2013) investigated the effects of tax evasion in Turkey. They documented, statistical significance of demographic, economic, and admirative factors on tax evasion. They indicated that tax burden encourages tax evasion while demographic and economic indicators are negatively related to tax avoidance. A study by Annan et al. (2014) suggests that inflation, age, tax rate, and income have symmetric relationships in Ghana. In addition, (Ameyaw and Dzaka, 2016) studied the main factors affecting tax compliance for Ghana. Their result indicates economic, fiscal, administrative, and demographic factors have a positive influence on tax evasion. Likewise, Tabandeh et al. (2012) pinpointed that tax loads, inflation rate, and the size of the governments have a positive influence on tax evasion. However, the association between tax evasion, taxpayers' income, and trade openness is negative.

Another study by Athanasios et al. (2021) reveals that tax rate, rule of law, unemployment rate, government efficiency, and other factors have a considerable impact on Greece's tax evasion phenomena. Richardson (2006a) carried out cross-country study of tax evasion and its causes. His results show that non-economic factors have a very strong positive impact on tax evasion. Variables such as tax morale, fairness, education, and income sources affect tax evasion more than economic indicators. Also, the study indicates that complexity is the most vital factor for tax evasion. If the complexity level is low and other variables are high, then tax evasion is low.

Similarly, Mocanu et al. (2021) highlighted that non-economic variables have a greater impact on tax evasion compared to the economic variables for Italy and Romania. The study further reveals both positive and negative relationships between tax evasion and the explanatory variables used. A social marketing perspective review of tax compliance study by Marandu et al. (2015) which involves 18 previously published works worldwide indicates that "attitudinal, normative and subjective control variables were on the overall good predictors of tax compliance". However, the study posits that it is difficult to obtain a uniform result or make meaningful full comparison among the literature due to the wide range of different variables used to explain tax evasion phenomena.

Additionally, they have noted a lot of theoretical flaws in selecting the appropriate dependent variable in the literature. These drawbacks in theoretical premises lead to divergence outcomes, making it difficult to determine the main determinants of tax compliance. Thus, the policymakers should not merely rely on the traditional methods and coercive instruments that force citizens to pay taxes. On the contrary, it is recommendable to engage

persuasive methods of formatting citizens' attitudes towards tax compliance rather than punitive and compelling measures.

Also, Khlif and Achek (2015) concluded similar findings. They suggest that there are numerous unknown and undiscovered measurements and methods of tax evasion. Although mainly four categories of variables are cited the outcomes in the literature is ununiform. The main variables they mentioned in their study are economic, demographic, institutional, and cultural variables, which are widely used in the literature to measure determinants of tax evasion.

A study by Ritsema et al. (2003) investigated non-compliance for tax by targeting groups and individuals of tax evaders who "participated in the 1997 Arkansas Tax Penalty Amnesty Program" Their findings show that taxpayers' reasons for failing to pay taxes are not all uniform. Thus, the motivations deriving one not to pay tax stems from different factors and depends on many things like the rules in that area, percentage of tax he or she owes, knowledge level, and many other factors. Among other things, they found that difficult to evade tax, income, and marital status have a positive impact on tax evasion. Also, they have found that people who owe a higher amount of taxes are not driven to come forward by a sense of moral obligation. Empirical research by Kassa (2021) which studied "micro, small and large enterprises" of Woldia administration city reveals that normative and subjective indicators have no influence on tax evasion, while knowledge, fairness of tax, and moral responsibilities have a considerable impact on taxpayers to involve in tax evasion.

Kondelaji et al. (2016) examine factors affecting tax morale for Iran through social psychology viewpoint. Using World Survey Values (WSV) s, the study reveals that economic variables and conditional cooperation factors highly affect tax morality. On the other hand, other indicators such as religion, political factors, gender, marital status, and demographic variables have no meaningful impact on Iran's tax morality.

2. DATA AND METHODOLOGY

2.1. Data

In this study, we utilized Afrobarometer data of SADC countries, round 7 survey Kangwook Han (2020) to investigate tax evasion behavior among citizens of eight SADC countries: Botswana, Lesotho, Madagascar, Mozambique, South Africa, Tanzania, Zambia, and Zimbabwe. We excluded Eswatini, Mauritius, and Namibia due to their small data, which resulted in coefficients that lacked economic sense. The round 7 survey was selected for its comprehensiveness and relevance to tax evasion and tax compliance. We opted to use logistic regression analysis since our dependent variable is binary, taking on values of either 0 or 1. The variables

employed in our analysis are comprehensively outlined in table 2. The Logit model is written as:

2.2. Methodological Framework

The Logit model is written as:

$$P(Y = 1\,|X)\ \frac{1}{\left(1 + \ e^{\ -(X'\beta)}\right)} \tag{1}$$

$$P(Y = 1\,|X) = \frac{1}{\left(1 + e^{\ -(\beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \beta_4 x_4 + \beta_5 x_5 \ldots + \beta_k x_{23})}\right)} \tag{2}$$

$$\begin{aligned} Yi = \alpha + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \beta_3 X_{i3} + \beta_4 X_{i4} + \beta_5 X_{i5} + \beta_6 X_{i6} + \beta_7 X_{i7} \\ + \beta_8 X_{i8} + \beta_i X_{i9} + \beta_{10} X_{i10} + \beta_{11} X_{i11} + \beta_{12} X_{i12} + \beta_{13} X_{i13} \\ + \beta_{14} X_{i14} + \beta_{15} X_{i15} \ + \beta_{16} X_{i16} + \beta_{17} X_{i17} + \beta_{18} X_{i18} \\ + \beta_{19} X_{i19} + \beta_{20} X_{i20} + \beta_{21} X_{i21} + \beta_{22} X_{i22} + \beta_{23} X_{i23} \\ + \varepsilon \end{aligned} \tag{3}$$

Where the dependent variable Y is binary, which takes 1 for tax compliance or 0 otherwise. $\beta_1 - \beta_{23}$ are the slope coefficients. X_1 is an independent variable ranging from 18-99, 103, and 106, X_2 is also an independent variable which is without basic necessities, X_3 represents satisfaction with democracy, $X_4 - X_{19}$ represents trust for political institutions and social interaction, whereas $X_{20} - X_{21}$ are employment status and education level of the individuals, and X_{23} represents individuals' gender and whether he or she is from urban or rural areas. Finally, ε stands for the error term.

First, we test the general null hypothesis of the model which is all the dependent variables have no impact on the dependent variable, tax evasion, against the alternative hypothesis of independent variables have an influence on tax evasion. It could be written as:

$H_0 = \ X_1 - X_{16} \ = 0$

$H_1 = \ X_1 - X_{16} \ > 0$

First, we test the general null hypothesis of the model which is all the dependent variables have no impact on the dependent variable, tax evasion, against the alternative hypothesis of independent variables have an influence on tax evasion. It could be written as:

$H_0 = \ X_1 - X_{16} \ = 0$

$H_1 = \ X_1 - X_{16} \ > 0$

Thus, H_0 individual characteristics, economic deterrence, and political legitimacy have no influence on refusal to pay tax and the alternative H_1 is these factors affecting tax evasion.

Secondly, we test individual characteristics, economic deterrence, and political legitimacy separately. To see their respective impact on tax non-compliance. Table A contains descriptions of the variables with their respective categories and groups please see Table A.

$H_0 =$ political legitimacy has no impact on tax non-compliance.

$H_1 =$ political legitimacy has an impact on tax non-compliance.

$H_0 =$ individual characteristics have no impact on tax non-compliance.

$H_1 =$ individual characteristics have an impact on tax non-compliance.

$H_0 =$ deterrence has no impact on tax non-compliance.

$H_1 =$ deterrence has an impact on tax non-compliance.

Table A contains the description of the variables used in the study. Dep. denotes the dependent variable, while indep. denotes the independent variable.

2.3. Empirical Bayesian Estimation

The Bayesian approach is used for the estimation. The general model under the Bayesian framework (Carrington and Zaman, 1994) could be written as:

$$Y_{it} = \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \qquad (4)$$

any spaces between the title and the text. After the end of the text, a space should be left between the other title.

where Y is the dependent variable. In our case it is the refusal to pay tax, i stands for the individuals and t is time. X is a vector of explanatory variables; in our case it consists the measures of governance, economic deterrence, individual characteristics, and fiscal exchange. β is the vector of slope coefficient. Equation (4) can be represented as

$$Y_i = \begin{bmatrix} y_{i1} \\ y_{i2} \\ . \\ . \\ . \\ y_{it} \end{bmatrix}_{t\times 1}, \quad X_{it} = \begin{bmatrix} x_{i1} \\ x_{i2} \\ . \\ . \\ . \\ x_{it} \end{bmatrix}_{t\times k}, \quad \varepsilon_{it} = \begin{bmatrix} \varepsilon_{i1} \\ \varepsilon_{i2} \\ . \\ . \\ . \\ \varepsilon_{it} \end{bmatrix}_{t\times 1} \text{and}$$

$$X_{it} = \begin{bmatrix} X_{it}^1 & X_{it}^2 & ..... & X_{it}^k \end{bmatrix}_{k-Regressors}$$

$\varepsilon_{it} \sim N\left(0,\ \delta_i^2\right)$ is the random error component.

The data density is $\frac{\hat{\beta}_i}{\beta} \sim$

$$N(\beta, \Omega_i) \tag{5}$$

and the prior density is $\beta \sim N(\mu, \Lambda)$ (6)

hence the posterior density become as $\beta / \hat{\beta}_i \sim N(m_i, V_i)$ (7)

the measure vector and variance co-variance matrix of the posterior density are given as

$$m_i = V_i\left(\Omega_i^{-1}\hat{\beta}_i + \Lambda^{-1}\mu\right) \quad and \quad V_i = \left(\Omega_i^{-1} + \Lambda^{-1}\right)^{-1} \tag{8}$$

As the Classical Bayes estimator is the mean of posterior. So therefore equation (8) becomes as

$$\hat{\beta}_{i(CB)} = V_i\left(\Omega_i^{-1}\hat{\beta}_i + \Lambda^{-1}\mu\right) \text{ and its variance-covariance matrix is } V_i = \left(\Omega_i^{-1} + \Lambda^{-1}\right)^{-1} \tag{9}$$

The two hyper-parameters i-e μ and Λ are unknown. In CB the two hyper-parameters are taken from any sources other than the data. However, if these two are estimated from the data, then $\hat{\beta}_{i(CB)}$ will be termed Empirical Bayes estimator, and equation (9) becomes as

$$\hat{\beta}_{i(EB)} = \hat{V}_i\left(\hat{\Omega}_i^{-1}\hat{\beta}_i + \hat{\Lambda}^{-1}\hat{\mu}\right) \tag{10}$$

where the values of equation (10) are as

$\hat{\Lambda} = \left(\sum_{i=1}^{n}\Omega_i^{-1}\right)^{-1}$ and $\hat{\mu} = \hat{\Lambda}\left(\sum_{i=1}^{n}\hat{\Omega}_i^{-1}\hat{\beta}_i\right)$ are the two hyper-parameters estimated from the data.

We apply the empirical Bayes to estimate the effects of governance, economic deterrence, individual characteristics, and fiscal exchange on tax refusal. The Empirical Bayes method has two main advantages over the traditional time series and cross-section methods. First, Empirical Bayes considers heterogeneity for each of the individuals. Secondly, it provides lower standard errors as compared to other estimations (Zaman, 1996).

3. RESULTS AND DISCUSSION

Logistic regression is a statistical method used to analyze and model the relationship between a binary outcome variable and one or more predictor variables. Since our dependent variable is binary, logistic regression has been used to analyze data and draw insights into the factors that may influence tax evasion.

Table ***1*** presents the results of this analysis, offering a glimpse into the factors that may be driving tax evasion in the region.

Table 1. Regression Output of Logit Model for all Countries

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
VARIABLES	Botswana	Lesotho	Madagascar	Mozambique	South Africa	Tanzania	Zambia	Zimbabwe
age	-0.0134	-0.0225	-0.0014	-0.0189*	0.0127	-0.0050	0.0771	-0.0066
	(0.0296)	(0.0220)	(0.0038)	(0.0114)	(0.0187)	(0.0362)	(0.0555)	(0.0403)
wtout_b_services	0.5299*	0.1702	0.1011	0.3984***	-0.0856	-0.3338	0.5918	-0.0250
	(0.2986)	(0.1795)	(0.1397)	(0.0986)	(0.1318)	(0.3693)	(0.3948)	(0.3552)
fear_crimeh	0.7733**	-0.0967	0.2116	0.2254*	0.0114	-0.1040	-0.2187	0.2669
	(0.3933)	(0.2348)	(0.1627)	(0.1150)	(0.1483)	(0.0362)	(0.4641)	(0.4673)
free_election	-1.892**	-0.0122	0.2009	0.2202	0.3599	-1.2127	-0.4508	-0.4672
	(0.7662)	(0.3812)	(0.2099)	(0.1600)	(0.2258)	(0.8665)	(0.6247)	(0.5727)
satisfaction_f_dem	-0.0326	-0.4420	-0.2382	0.1922	-0.2676	0.8659*	0.8534	-1.3004*
	(0.5027)	(0.2852)	(0.2938)	(0.1532)	(0.2650)	(0.5052)	(0.8155)	(0.7647)
unequal_tr	0.0231	-0.0169	0.2598	-0.1961	-0.0438	0.6142	0.1576	-1.0505*
	(0.3981)	(0.3102)	(0.2638)	(0.1326)	(0.1910)	(0.5329)	(0.5516)	(0.6357)
t_fpresident	-1.02***	-0.2168	0.4506	-0.1908	0.0141	0.8786	0.6198	-0.2790

	(0.3899)	(0.3969)	(0.3705)	(0.1914)	(0.2367)	(0.7143)	(1.0076)	(0.3811)
t_parliament	0.7062	-0.2496	0.0910	0.5109***	0.0925	-0.1591	0.0022	0.9264
	(0.5130)	(0.3430)	(0.3516)	(0.1939)	(0.2866)	(0.5081)	(0.8427)	(0.7307)
t_loc_gov	0.8029*	0.1218	-0.1193	-0.1809	0.3063	0.0035	0.6413	0.4423
	(0.4266)	(0.3219)	(0.2723)	(0.1896)	(0.2585)	(0.5706)	(0.6295)	(0.5862)
t_ruling_party	0.7796**	-0.1074	-0.4386	-0.1432	-0.0935	-1.6915**	-0.0315	0.7172
	(0.3944)	(0.3686)	(0.3483)	(0.1583)	(0.2267)	(0.6717)	(1.0071)	(0.7227)
corr_pr_off	0.2491	-0.4095	-0.5462	-0.1619	-0.0342	0.8602	1.3247	0.1647
	(0.6130)	(0.5256)	(0.3982)	(0.2000)	(0.3118)	(1.1646)	(0.9426)	(0.9187)
corr_memp	-0.4130	-0.2576	-0.1782	-0.0547	-0.3349	-0.6743	0.0993	0.4939
	(0.6854)	(0.7334)	(0.4746)	(0.2245)	(0.3866)	(0.9357)	(1.2580)	(1.0521)
corr_tax_off	0.0901	0.7200	0.7910	-0.0429	-0.1780	-1.4177	0.5280	-0.7359
	(0.6972)	(0.7099)	(0.4839)	(0.2280)	(0.4135)	(1.0934)	(1.3424)	(1.1792)
corr_police	-1.0323*	-0.5011	0.8272**	0.3832**	-0.0645	0.3312	-0.8769	-1.4238
	(0.6100)	(0.5545)	(0.3616)	(0.2040)	(0.3308)	(0.8511)	(0.9764)	(0.8794)
corr_level	0.5926	-0.2278	0.2729	-0.1475	-0.1726	-0.2880	-0.0277	-0.1269
	(0.3731)	(0.2390)	(0.2402)	(0.1165)	(0.1758)	(0.4697)	(0.5231)	(0.5722)
diff_t_avoid_paying_t	0.1575	-0.1650	0.4905*	-0.1110	0.1928	-0.0206	-1.0555*	0.3241
	(0.3303)	(0.2869)	(0.2887)	(0.1267)	(0.1800)	(0.4205)	(0.5745)	(0.4665)
dt_get_id	0.1477	0.8296**	-0.6644*	-0.2380	0.0374	-0.2136	-0.4814	0.1840

	(0.4541)	(0.3252)	(0.3517)	(0.1735)	(0.2193)	(0.4613)	(0.6364)	(0.5499)
h_crime	-2.21***	-0.4324	-0.4458*	0.0526	-0.3707	0.3366	-0.0230	-0.9205*
	(0.7806)	(0.4584)	(0.2620)	(0.1605)	(0.2422)	(0.7718)	(0.7971)	(0.5311)
h_bhealth_s	0.4476	0.0200	-0.4681	-0.0365	0.1867	-0.4180	0.6154	0.5007
	(0.5523)	(0.4127)	(0.3068)	(0.1869)	(0.2787)	(0.5396)	(0.9243)	(0.6666)
h_corruption	1.3621**	1.1956***	0.0360	-0.3882**	-0.4575*	0.3927	0.7101	0.3872
	(0.6361)	(0.3954)	(0.3346)	(0.1637)	(0.2506)	(0.7246)	(0.9707)	(1.0438)
emp_status	1.1955**	0.0437	0.2120	0.0606	-0.2287	-0.8390	1.5767	-0.2796
	(0.4998)	(0.3047)	(0.2062)	(0.1404)	(0.1716)	(0.5650)	(0.9695)	(0.5482)
edu_level	-0.0638	-0.0726	0.1813	0.0042	-0.0274	-0.3713	0.0210	-0.7449
	(0.2303)	(0.2237)	(0.1563)	(0.0137)	(0.0172)	(0.2969)	(0.0556)	(0.5047)
gender	1.7014*	-0.5223	0.1869	0.2183	0.2893	-0.3680	-0.4152	-1.7553
	(0.9214)	(0.6273)	(0.4735)	(0.2983)	(0.4705)	(1.2592)	(1.2412)	(1.1899)
Constant	6.1868	3.4370	1.8519	1.3837	3.4719**	12.3467**	-5.9540	16.0337**
	(4.3070)	(2.7299)	(1.8003)	(1.1080)	(1.5903)	(6.1938)	(4.1131)	(6.5061)

Standard errors in parentheses
**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

As shown in the

Table ***1*** we run eight (8) countries' regressions and nested them for better comparison and understanding.

One of the classical logistic regression assumption is that the calculated correct assignment rate must be greater than 50%. The result indicates that the

probability of not paying tax when citizens are not provided with decent services is almost 60% hence holding the classical assumption of the logistic regression.

Out of the 23 explanatory variables in the model, 6 are insignificant, while 17 are significant for different levels and for different countries. The insignificant variables are corrupt presidential office (corr_pr_off), corrupt members of parliament (corr_memp), corrupt tax officials (corr_tax_off), the general level of corruption (corr_level), handling basic health services by the government (h_bhealth_s), and education level (edu_level). We interpreted only the significant variables and the respective countries.

Without basic services (wtout_b_services): the absence of basic services exhibits a positive correlation with tax payment, which is statistically significant at the 10% level, and 1% level in the case of Botswana and Mozambique. The positive coefficient indicates that individuals who have access to fundamental services, or who never miss them, are more inclined to pay taxes compared to those who lack access to basic services. In essence, the provision of basic services by the government enhances the likelihood of tax compliance among individuals.

Fearing crime at home (fear_crimeh): There is a positive association between fear crime at home and tax payment, which is statistically significant at the 5% level and 10% level for Botswana and Mozambique, respectively. The positive coefficient suggests that individuals who experience fear of crime at home are more inclined to fulfill their tax obligations than those who do not experience such fear. This outcome may seem counter-intuitive, but it is plausible that fearful individuals are more vulnerable to crime and may pay their taxes promptly to avoid any potential harassment.

Free election (free_election): The perception of free and fair elections has a statistically significant association only for Botswana at a 5% level, with a negative coefficient. This indicates that individuals who hold the view that elections are not free, and fair are less likely to fulfill their tax obligations to the government than those who believe in the fairness and freedom of the election process.

Satisfaction for democracy (satisfaction_f_dem): The satisfaction level with democracy has a statistically significant association only for Tanzania and Zimbabwe, at the 10% level. For Tanzania, the coefficient is positive, while for Zimbabwe, it is negative. This implies that in Zimbabwe, individuals who are not satisfied with the democratic conditions of the country are less likely to fulfill their tax obligations to the government than those who are satisfied. Conversely, in Tanzania, the opposite is true, where individuals who are satisfied with the democratic conditions of the country are more likely to comply with their tax obligations. This difference in outcomes could be attributed to the fact that Tanzania is predominantly governed by one main political party, and people generally perceive the level of corruption to be lower compared to other countries in the region, which increases satisfaction with the ruling party.

Equal Treatment (unequal_tr): The perception of equal treatment has a statistically significant association only for Zimbabwe, at the 10% level, with a negative coefficient. This implies that individuals who believe that they are not treated equally are more likely to engage in tax evasion than those who believe in equal treatment.

Trusting the president (t_fpresident): has a negative relationship with tax payment and is also significant at 5% level for Botswana only. People who do not trust the president are more likely to avoid tax payments than those who trust the president. That is the probability of paying taxes decreases as the presidential trust declines. Intuitively, this is expected.

Trusting the parliament (t_parliament): Trusting the parliament exhibits a positive relation with tax payment, with statistical significance at the 1% level for Mozambique. The coefficient indicates that individuals who trust parliament are more likely to fulfill their tax obligations to the government.

Trusting the local government has a positive relation with tax payment at the 10% level for Botswana only. Thus, People who trust the local government are more likely to pay taxes than those who don't have faith in the local government.

Trusting the ruling party (t_ruling_party): is only significant for Botswana and Tanzania. Botswana shows a positive coefficient, while Tanzania is showing a negative relationship with tax payment and is significant at the 10% level. Thus, those who trust the ruling party are more probable to pay tax than those who do not trust the ruling party in Botswana. However, people who do not trust the ruling party or haven't heard enough about them are less likely to pay the tax than those who trust the ruling party or heard enough about them in Tanzania.

Corruption in the Police (corr_police): is significant for Botswana Madagascar and Mozambique. It is 10% is significant for Botswana and Madagascar, while its 5% is significant for Mozambique. Botswana has a negative coefficient, while the other countries have positive coefficients. The negative coefficient of Botswana implies that people who believe that the police sector is corrupt are more probable to engage in tax manipulation and avoidance than those who opine the opposite. On the other hand, the positive coefficient of the two other countries means that those who believe that the police are not corrupt are more likely to pay tax to the government.

Difficult to avoid basic paying tax (diff_t_avoid_paying_t): is only significant for Madagascar and Zambia at 10% significant level. While the positive coefficient of Madagascar implies those, who think to avoid tax is hard are more likely to pay tax to the authority, the negative coefficient of Zambia indicates that those who believe they can avoid tax are more likely to engage in tax fraud activities.

Difficult to get an identity document (dt_get_id): is significant for Lethoso and Madagascar at 5% and 10 % level. The coefficient is positive for Lethoso, while that of Madagascar is negative. The positive coefficient means that people who have access to get the national identification document are

more likely to pay tax to the authority, while the negative shows that those who have difficulty access to get the national identification document are less likely to pay the tax.

Handling Crime (h_crime): is significant for Botswana, Madagascar, and Zimbabwe at 5% and 10% levels respectively. The coefficients for the three countries are negative, indicating that those who believe that the government is mishandling the crime activities are less likely to avoid tax payment.

Handling Corruption (h_corruption): is significant for Botswana, Lethoso, Mozambique, and South Africa. Botswana and Lethoso have a positive coefficient of 5% and 1% significance level, while Mozambique and South Africa have negative coefficients of 5% and 10 significance levels. In the case of Botswana and Lethoso, people who believe that the government is handling the corruption are more probable to pay tax than those who opine the opposite. On the other hand, in the case of Mozambique, and South Africa people who think the government aren't handling corruption properly are less likely to pay tax.

Handling basic health services is positively related to tax payment and highly significant. The probability value is 0.000, which is smaller than all the significant levels of 1%, 5%, and 10%. The positive coefficient indicates that people who believe that the government handles basic health service delivery well are more likely to pay tax than those who believe the government is mishandling basic health service delivery.

Employment status (emp_status): is positively related to the tax payment and is significant at the 5 % level for Botswana only. In other words, people with a full-time or part-time job are more likely to pay taxes to the government than the unemployed.

The results of this study provide new insights into the drivers of tax compliance and evasion in SADC countries. Our finding that political legitimacy factors like trust in government institutions and satisfaction with democracy significantly influence tax evasion aligns with prior research. For example, studies in Latin America have similarly concluded that a lack of trust in political institutions and dissatisfaction with regime performance undermine tax morale (Carrillo et al., 2017 and Sanney et al., 2020). The fiscal exchange model posits that citizens view tax payment as an exchange for state services and accountability, so when political institutions are perceived as ineffective or untrustworthy, citizens feel less obligated to pay taxes (Moore, 2004).

Our finding for access to basic services also corroborates previous studies showing that the provision of public goods incentivizes tax compliance (Ali et al., 2014 and Timmons and Garfias, 2015). According to the fiscal exchange theory, citizens reciprocate the delivery of health, education, and other services by complying with tax laws. The positive influence of access to basic services on tax compliance in our models reinforces this perspective.

The negative relationship between perceived corruption and tax evasion found in some countries mirrors past findings that corruption erodes tax morale and promotes noncompliance (Alabede et al., 2011 and McGee, 2006). When citizens believe officials or institutions like the police are corrupt, they become cynical about how taxes are used and evade more. Our study reaffirms corruption's corrosive effects on tax compliance.

The positive association between employment status and tax compliance in Botswana aligns with research in transition economies showing formal sector workers are more likely to pay taxes (Alm, 2018 and Kasper et al., 2015). Formal employees face greater enforcement and have taxes automatically deducted, explaining their higher compliance. Our study bolsters the notion that employment status shapes compliance incentives.

While we found education level insignificant, past studies identify mixed effects of education on tax evasion (Damayanti et al., 2015 and Richardson, 2006b). Our inconclusive result for education underscores the need for further research on its role as a driver of compliance.

Overall, by validating multiple established drivers of tax compliance and evasion, this study strengthens the generalizability of previous findings to the sub-Saharan African context. Our results demonstrate that even in developing countries with weaker institutions, political, economic and social factors influence citizens' willingness to pay taxes in predictable ways. This conformity with the broader literature speaks to the universality of theoretical frameworks like the fiscal exchange model.

At the same time, our study provides original evidence on sub-national variations in drivers of compliance across SADC countries. The heterogeneity we find highlights the importance of local political and institutional contexts in shaping tax morale. Our granular country-level analysis thus enriches the literature and sets the stage for future comparative research in the region.

In table 2 result of empirical bayes is depicted. In empirical Bayes estimation, the prior is a probability distribution reflecting our prior beliefs about the unknown parameter, while the posterior is a probability distribution reflecting our beliefs about the unknown parameter after seeing the data. Bayes' theorem, which takes into account the prior distribution and the likelihood function, is used to calculate the posterior distribution.

In other words, the estimated prior distribution and the observed data are used to compute the posterior distribution. Empirical Bayes estimation is a useful statistical inference method for the estimation of unknown parameters in a more informative way than the standard Bayesian approach. Stata 16 has been used for the regression analysis and the output is shown in table 2.

Table 2. Empirical BayesPosterior Estimation Results for all Countries

Variables	Botswana	Lesotho	Madagascar	Mozambique	South Africa	Tanzania	Zambia	Zimbabwe
age	0.000	0.000	0.000	-0.001	0.000	0.000	-0.001	0.000

wtout_b_services	-0.038***	-0.036***	-0.025*	-0.048***	-0.032*	-0.026**	-0.035***	-0.027*
free_election	0.005	-0.003	-0.013	-0.021	-0.005	0.005	-0.002	0.003
satisfaction_f_dem	0.007	0.012	0.006	-0.008	0.004	-0.009	-0.013	0.005
unequal_tr	0.028	0.034**	0.022	0.041*	0.032	0.027	0.033**	0.033**
t_fpresident	0.018	0.014	0.003	0.015	0.007	0.014	0.005	0.010
t_parliament	-0.005	0.007	0.004	-0.015	-0.005	-0.015	0.003	-0.005
t_loc_gov	-0.046*	-0.039**	-0.046*	-0.039**	-0.049*	-0.038**	-0.035**	-0.045*
t_ruling_party	0.038**	0.035**	0.049*	0.057*	0.046*	0.060*	0.036	0.033
corr_pr_off	0.056**	0.036	0.047	0.054**	0.042	0.049	0.023	0.050
corr_memp	0.017	0.013	0.005	0.004	0.022	0.005	0.011	0.000
corr_tax_off	0.019	0.023	0.008	0.024	0.032	0.025	0.030	0.025
corr_police	-0.028	-0.037	-0.054*	-0.046**	-0.043	-0.045	-0.042	-0.024
corr_level	0.015	0.024	0.011	0.021	0.019	0.015	0.019	0.022
diff_t_avoid_paying_t	0.020	0.039*	0.008	0.015	0.025	0.027	0.032**	0.009
dt_get_id	-0.030	-0.052***	-0.011	-0.018	-0.023	-0.028	-0.020	-0.030
h_crime	0.007	0.000	0.024	0.003	0.003	0.008	0.007	0.007
h_bhealth_s	-0.021	-0.020	-0.012	-0.019	-0.029	-0.025	-0.036	-0.029
h_corruption	0.037	0.010	0.034	0.059*	0.055*	0.035	0.051*	0.049**
emp_status	-0.029	-0.031**	-0.019	-0.030**	-0.020	-0.020	-0.033**	-0.027
edu_level	0.000	-0.003	0.004	-0.008	0.006	0.006	0.007	0.001
gender	0.019	0.033	0.026	0.028	0.024	0.029	0.027	0.055
Constant	0.496***	0.587***	0.472***	0.623***	0.471***	0.461***	0.521***	0.446***

**** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

The Empirical Bayesian posterior result in Table 2 depicts that the independent variables of without basic services, free election, trust of parliament, trust of local government, corruption in the police, difficulty to get

an ID, handling basic health services, and employment status all exhibit negative relations with the dependent variable of paying tax.

The negative relationship between lack of fundamental services and tax payment could be due to the fact that individuals who do not have access to basic services provided by the government feel neglected and therefore less inclined to fulfill their tax obligations. Moreover, they do not see the benefits of paying taxes if they do not receive the necessary services that they need.

The negative relationship between a free election and tax payment could be attributed to the perception of individuals that the government is not acting in their best interests, leading to a lack of trust in the government and consequently a reluctance to pay tax.

The negative association between the trust of parliament and tax payment indicates that individuals who have no confidence in the government's legislative branch may perceive that their tax payments will not be used for public service delivery. Therefore, they may be more inclined to avoid fulfilling their tax obligations.

The negative association between trust in local government and tax payment suggests that individuals who have little trust in their local government may not perceive that their tax payments will be used effectively and efficiently at the local level, leading to a reluctance to pay tax.

The negative association between corruption in the police and tax payment could be due to the perception of individuals that their tax payments may be misused for corrupt practices rather than being used for the betterment of society.

The negative relationship between difficulty to get ID and tax payment may indicate that individuals who face challenges in obtaining identification documents may have difficulty accessing government services and may feel neglected, leading to a reluctance to pay tax.

The negative association between handling basic health services and tax payments implies that individuals who do not receive adequate basic health services from the government perceive that their tax payments are not being used efficiently and for their interest, leading to a reluctance to pay tax.

Finally, the negative relationship between employment status and tax payment may suggest that individuals who are unemployed or have low-income jobs may not have the financial capacity to pay taxes, leading to a reluctance to fulfill their tax responsibilities. On the Contrary other independent variables indicate mixed and positive relations.

In a nutshell, the negative relationships between these independent variables and tax payment could be attributed to various factors such as the perceived effectiveness and efficiency of the government, the provision of basic services, trust in the local and national government, corruption, and financial capacity, Whereas the positive nexus is duet to more informed

citizens, government with lesser corruption level, more services delivery and rigid system where tax evasion is not likely. However, the empirical Bayesian posterior result in table A shows no tangible significance. In short, the empirical Bayesian estimation did not perform better than the logit model.

Conclusion

The findings of this study have several important theoretical and practical implications. On the theoretical side, our results support the fiscal exchange theory, which posits that citizens are more likely to comply with tax laws when they perceive the government to be legitimate and feel they receive benefits in return for their tax contributions. The significant influence of political legitimacy variables in our models reinforces this theoretical perspective.

On the practical side, our findings suggest several policy avenues that governments in the SADC region could pursue to improve tax compliance. First, enhancing trust in political institutions and satisfaction with democracy should be priorities. Anti-corruption reforms, transparency initiatives, and free and fair elections may help engender greater legitimacy and trust. Second, improving access to and quality of basic public services could incentivize greater tax compliance. Investing in healthcare, education, water, sanitation, and other public goods demonstrates that tax revenues are used for citizen welfare. Finally, tailored tax education and simplification of tax codes could aid compliance, especially among less educated citizens.

However, this study has some limitations worth acknowledging. First, the cross-sectional nature of the survey data does not allow us to make definitive claims about causality. Experimental or longitudinal data would better establish causal relationships. Second, self-reported measures of tax evasion likely underestimate actual evasion. More objective tax auditing data could validate the results. Third, we examined a limited set of predictor variables due to data availability constraints. Future research could incorporate additional cultural and psychological factors.

Notwithstanding these limitations, our study makes an important contribution to understanding tax evasion in sub-Saharan Africa. The results can inform policymakers seeking to increase tax compliance and generate greater public revenues in the region. With appropriate reforms, governments can foster an environment where citizens are willing to pay their taxes, restoring the fiscal social contract and supporting development.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Aasd Khan 30%, Mahat Ibrahim 40%, Muhittin Kaplan 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Aasd Khan 30%, Mahat Ibrahim 40%, Muhittin Kaplan 30%

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Alabede, J., Zainol Ariffin, Z., & Idris, K. (2011). Determinants of tax compliance behaviour: a proposed model for Nigeria. *International Research Journal of Finance and Economics*, *78*, 121–136.

Ali, M., Fjeldstad, O.-H., & Sjursen, I. H. (2014). To pay or tot to pay? citizens' attitudes toward taxation in Kenya, Tanzania, Uganda, and South Africa. *World Development*, *64*, 828–842. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.07.006

Alm, J. (2018). What motivates tax compliance? *Journal of Economic Surveys*, *33*. https://doi.org/10.1111/joes.12272

Ameyaw, B., & Dzaka, D. (2016). Determinants of tax evasion: Empirical evidence from Ghana. Modern Economy *7*, 1653-1664.

Annan, B., Bekoe, W., & Nketiah-Amponsah, E. (2014, 22 January). Determinants of tax evasion in Ghana*: 1970-2010* (SSRN Scholarly Paper ID 2383578). *Social Science Research Network*. Retrieved on 2022, June 20 from https://papers.ssrn.com/abstract=2383578

Athanasios, A., Charalampos, K., & Eleni, K. (2021). Determinants of tax evasion in Greece: econometric analysis of co-integration and causality, variance decomposition and impulse response analysis. *Bulletin of Applied Economics*, *8*(1), 29–57. https://doi.org/10.47260/bae/813

Carrillo, P., Pomeranz, D., & Singhal, M. (2017). Dodging the taxman: firm misreporting and limits to tax enforcement. *American Economic Journal: Applied Economics*, *9*(2), 144–164. https://doi.org/10.1257/app.20140495

Carrington, W. J., & Zaman, A. (1994). Interindustry variation in the costs of job displacement. *Journal of Labor Economics*, *12*(2), 243–275. https://doi.org/10.1086/298357

Cebula, R. J. (2011). An empirical analysis of determinants of recent federal personal income tax evasion in the U.S. *Journal of Public Finance and Public Choice*, *29*(1), 33–54. https://doi.org/10.1332/251569211X15665367493625

Damayanti, T. W., Sutrisno, Subekti, I., & Baridwan, Z. (2015). Trust and uncertainty orientation: an effort to create tax compliance in social psychology framework. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *211*, 938–944. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.124

Gemmell, N., & Hasseldine, J. (2012, 14 January). *The tax gap: a methodological review* (SSRN Scholarly Paper ID 2199200). *Social Science Research Network*. Retrieved on 2022, June 20 from https://doi.org/10.2139/ssrn.2199200

Kangwook Han. (2019-2020, December]. Data codebook for a round 7 Afrobarometer survey. *Michigan State University. Retrieved on 2022, May 30 from* http://www.afrobarometer.org.

Kasper, M., Kogler, C., & Kirchler, E. (2015). Tax policy and the news: An empirical analysis of taxpayers' perceptions of tax-related media coverage and its impact on tax compliance. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, *54*, 58–63. https://doi.org/10.1016/j.socec.2014.11.001

Kassa, E. T. (2021). Factors influencing taxpayers to engage in tax evasion: evidence from woldia city administration micro, small, and large enterprise taxpayers. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, *10*(1), 8. https://doi.org/10.1186/s13731-020-00142-4

khlif, H., & Achek, I. (2015). The determinants of tax evasion: a literature review. *International Journal of Law and Management*, *57*(5), 486–497. https://doi.org/10.1108/IJLMA-03-2014-0027

Kim, S., & Kim, T. (2018). Tax reform, tax compliance and state-building in Tanzania and Uganda. *Africa Development*, *2*, 30.

Kondelaji, M. H., Sameti, M., Amiri, H., & Moayedfar, R. (2016). *A*nalyzing determinants of tax morale based on social psychology theory: case study of Iran. *Iranian Economic Review*, 20(4), 579-595.

Marandu, E. E., Mbekomize, C. J., & Ifezue, A. N. (2015). Determinants of tax compliance: a review of factors and conceptualizations. *International Journal of Economics and Finance*, *7*(9), 207. https://doi.org/10.5539/ijef.v7n9p207

McGee, R. (2006). Three views on the ethics of tax evasion. *Journal of Business Ethics*, *67*, 15–35. https://doi.org/10.1007/s10551-006-9002-z

Mocanu, M., Constantin, S.-B., & Răileanu, V. (2021). Determinants of tax avoidance – evidence on profit tax-paying companies in Romania. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1–20. https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1860794

Picur, R., & Riahi-Belkaoui, A. (2006). The impact of bureaucracy, corruption and tax compliance. *Review of Accounting and Finance*, *5*, 174–180. https://doi.org/10.1108/14757700610668985

Richardson, G. (2006). Determinants of tax evasion: a cross-country investigation. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, *15*(2), 150–169. https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2006.08.005

Ritsema, C., Thomas, D., & Ferrier, G. (2003). Economic and behavioral determinants of tax compliance: evidence from the 1997 Arkansas tax penalty amnesty program. In IRS Research conference, 27-28

Sanney, K. J., Trautman, L. J., Yordy, E. D., Cowart, T. W., & Sewell, D. J. L. (2020). The Importance of truth telling and trust. *Journal of Legal Studies Education*, *37*(1), 7–36. https://doi.org/10.1111/jlse.12099

Tabandeh, R., Jusoh, M., Nor, N. G., & Zaidi, M. A. S. (2012). Estimating factors affecting tax evasion in malaysia: a neural network method analysis. Prosiding Persidangan Kebangsaan Ekonomi Malaysia Ke VII 1525.

Timmons, J. F., & Garfias, F. (2015). Revealed corruption, taxation, and fiscal accountability: evidence from Brazil. *World Development*, *70*, 13–27. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.12.011

Yalama, G. O., & Gumus, E. (2013). Determinants of tax evasion behavior: empirical evidence from survey data. *International Business and Management*, 6 (2), 15-23.

Appendix

Table A. Description of the Variables

Variables (Code Name)	Full Name	Description
tax_payment	Tax payment (Dep)	Tax compliance 1 Tax refusal 0
gender	Gender (indep)	**0** Male **1** Female
urbanrural	Urban or Rural (indep)	0 rural 1 urban
age	Age (ind)	18-99, 103, 106
emp_status	Employment status (indep)	0, 1, 2, 3, increasing from jobless to having a full-time job
edu_level	Education Level (indep)	0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, increasing from being illiterate to postgraduate
Variables Indicating Economic Deterrence and Physical Exchange		

diff_t_obtain_bservices	Difficult to obtain basic services (indep)	1, 2, 3, 4, increasing from very easy to very difficult
h_bhealth_s	Handling basic health services (indep)	1, 2, 3, 4, increasing from badly to very well
h_crime	Handling Crime (indep)	1, 2, 3, 4, increasing from very badly to very well
h_corruption	Handling corruption (indep)	1, 2, 3, 4, increasing from very badly to very well
wtout_b_services	without basic necessities (indep)	1, 2, 3, 4, 5, 6, increasing from having services to not having services
Variables that indicate Political Legitimacy		
t_fpresident	Trust for the president (indep)	0, 1, 2, 3, increasing from not at all, to a lot
t_fparliament	Trust for the parliament (indep)	0, 1, 2, 3, increasing from not at all, to a lot
t_loc_gov	Trust for the local government (indep)	0, 1, 2, 3, increasing from not at all, to a lot
t_ruling_party	Trust for the ruling party (indep)	0, 1, 2, 3, increasing from not at all, to a lot
corr_level	Corruption level (indep)	1, 2, 3, 4, 5, increasing from increased a lot, to Decreased a lot
satis_f_dem	Satisfaction with democracy (indep)	1, 2, 3, 4, increasing from not at all, to very satisfied

Source: *Afrobarometer, 2020.*

Table B. Empirical Bayesian Prior Results

Variables	Coeff.	Var.	SE	tstat	pvalue
age	-0.0004	5.0677	2.251155	-0.00018	0.999859
wtout_b_services	-0.03329	0.000152	0.012309	-2.70449	0.011163*
free_election	-0.00437	0.000393	0.019817	-0.2204	0.827056
satisfaction_f_dem	0.001115	0.000465	0.021566	0.051702	0.959109
unequal_tr	0.031499	0.0004	0.019995	1.575361	0.125661
t_fpresident	0.010753	0.00051	0.022592	0.475947	0.63756
t_parliament	-0.00361	0.000587	0.024218	-0.14906	0.8825
t_loc_gov	-0.04244	0.000446	0.021109	-2.01067	0.053424*
t_ruling_party	0.044358	0.000503	0.022431	1.977568	0.057228*

corr_pr_off	0.044258	0.000998	0.031585	1.401245	0.171401
corr_memp	0.009169	0.001351	0.036751	0.249493	0.80468
corr_tax_off	0.023979	0.001389	0.037269	0.643416	0.524843
corr_police	-0.04034	0.00082	0.028631	-1.40907	0.169095
corr_level	0.018148	0.000284	0.016843	1.077492	0.289849
diff_t_avoid_paying_t	0.021816	0.000333	0.018235	1.196336	0.240935
dt_get_id	-0.02698	0.000438	0.020933	-1.28904	0.207234
h_crime	0.007306	0.000534	0.023109	0.316161	0.75407
h_bhealth_s	-0.02379	0.000602	0.024527	-0.97008	0.339761
h_corruption	0.041443	0.000652	0.025542	1.622517	0.115156
emp_status	-0.02615	0.000318	0.017827	-1.46662	0.152886
edu_level	0.001424	0.000143	0.011943	0.119193	0.905917
gender	0.030454	0.001626	0.040323	0.755236	0.455996
Constant	0.511424	0.024226	0.155648	3.285786	0.002594

*Coefficients * p<0.1*

The Omnibus test is used to test the null hypothesis that all the means in a population are equal. If the p-value is less than the specified alpha level, then the null hypothesis is rejected, and the conclusion is that there is a significant difference between at least two of the means in the population. In this case, we can see in Table C that all the p-values are less than 1 % hence the null hypothesis of equal mean is rejected and we conclude that there is a significant difference between at least two of the means in the population.

Table C. Omnibus Test Results Results

(n = 2131)	D-H	P-value	asy.	P-value
age	3892.507	0.000	3273.394	0.000
	3.79e+05	0.000	9.43e+07	0.000
wtout_b_services	249.146	0.000	131.288	0.000
	808.051	0.000	226.193	0.000
fear_crimeh	104.644	0.000	70.834	0.000
	242.844	0.000	131.614	0.000
free_election	46.564	0.000	76.174	0.000
	71.003	0.000	44.179	0.000
satisfaction_f_dem	123.023	0.000	79.004	0.000
	124.572	0.000	230.178	0.000
unequal_tr	175.928	0.000	90.244	0.000
	145.369	0.000	75.493	0.000

t_fpresident	87.801	0.000	51.755	0.000
	81.420	0.000	58.265	0.000
t_parliament	830.228	0.000	230.243	0.000
	339.615	0.000	166.686	0.000
t_loc_gov	188.662	0.000	103.859	0.000
	63.182	0.000	40.405	0.000
t_ruling_party	47.104	0.000	37.292	0.000
	268.330	0.000	129.216	0.000
corr_pr_off	181.538	0.000	309.019	0.000
	7.724	0.021	7.776	0.021
corr_memp	. 145.3687	0.000	355.539	0.000
corr_tax_off	80.3197	0.000	134.321	0.000
corr_police	81.4198	0.0000	58.2654	0.0000
corr_level	830.2276	0.0000	230.2431	0.0000
diff_t_avoid_paying_t	339.6147	0.0000	166.6861	0.0000
dt_get_id	188.6621	0.0000	103.8588	0.0000
h_crime	63.1822	0.0000	40.4047	0.0000
h_bhealth_s	47.1042	0.0000	37.2921	0.0000
h_corruption	268.3304	0.0000	129.2160	0.0000
emp_status	181.5377	0.0000	309.0195	0.0000
edu_level	7.7237	0.0210	7.7762	0.0205
gender	.	.	355.5392	0.0000

The Hosmer-Lemeshow test is a goodness-of-fit test for logistic regression models. The test calculates the chi-squared statistic for the difference between the observed and expected counts of successes and failures in the predicted risk groups. A significant chi-squared statistic indicates that the model is not a good fit for the data. If the p-value is less than the alpha level, then the null hypothesis is rejected, and the conclusion is that the model is not a good fit for the data. in our case, as shown in Table D the p-value is greater than the alpha hence we cannot reject the null hypothesis. Thus, the model is a good fit for the data.

Table D. Hosmer-Lemeshow Test Results

Goodness-of-fit test after logistic model	
Number of observations	2,131
Number of covariate patterns	2,131
Pearson chi2(2108)	2132.75

Prob > chi2	0.3483

The chi-square test will test the null hypothesis that there is no association between the dependent variable (refuse_tpaytax) and the independent variables. The alternative hypothesis is that there is an association between the dependent variable and one or more of the independent variables. The p-value is a measure of the probability of obtaining the observed chi-square statistic if the null hypothesis is true. A low p-value (typically less than alpha 0.01, 0.05, 0.1) indicates that the null hypothesis is likely to be false and that there is an association between the dependent variable and one or more of the independent variables.

Table E. Pearson chi2 Test Results

VARIABLES	Pearson chi2	Prob Value
age	234.3381	0.978
wtout_b_services	29.8628	0.072
fear_crimeh	0.6743	0.032
free_election	16.5924	0.166
satisfaction_f_dem	21.1893	0.171
unequal_tr	16.0370	0.190
t_fpresident	19.4546	0.246
t_parliament	12.2086	0.730
t_loc_gov	22.7217	0.121
t_ruling_party	24.7331	0.075
corr_pr_off	25.1956	0.014
corr_memp	23.7513	0.022
corr_tax_off	20.7398	0.054
corr_police	17.6114	0.128
corr_level	10.6568	0.955
diff_t_avoid_paying_t	16.4757	0.170
dt_get_id	18.8107	0.093
h_crime	37.5570	0.002
h_bhealth_s	17.2755	0.368
h_corruption	35.7768	0.003
emp_status	39.8876	0.005
edu_level	30.3186	0.735
gender	1.9441	0.746

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 335-356**

Makale Gönderim Tarihi: 14/07/2023 **Makale Kabul Tarihi: 14/08/2023**

NATIONAL HATE TOWARDS GLOBAL BRANDS

Şahver OMERAKI ÇEKİRDEKCİ[*]& Esra ERARSLAN[**]

Abstract

Brand hate refers to a phenomenon in which consumers develop negative emotions and relationships towards brands. Given the empowerment of consumers on social media, the construct has increasingly attracted the attention of marketing scholars and practitioners. The objective of this paper is to explore how consumer generated content in social media platforms enable the development of brand hate. On February 6th, 2023, a devastating earthquake affected 10 provinces in Turkey leading to the death of more than 50000 citizens. While several institutions immediately started taking measures to help those in need, some brands remained silent on social media. This silence initiated consumers' social media protest. Data was collected from the official social media accounts of two global brands, Starbucks and Netflix, and data was analyzed using sentiment analysis. The research findings advance current research on brand hate in several ways: the phenomenon is explored in the intersection of several antecedents, employing an emotional and relationship perspective, collecting data from a collectivistic culture, and using new data collection and analysis methods.

***Keywords**: Brand Hate, Brands, Brand Emotions, Brand Relationships, Social Media.*

KÜRESEL MARKALARA ULUSAL NEFRET

Öz

Marka nefreti, tüketicilerin markalara karşı olumsuz duygular ve ilişkiler geliştirdiği bir olguyu ifade eder. Tüketicilerin sosyal medyada yetkilendirilmesi göz önüne alındığında, konu, pazarlama akademisyenlerinin ve uygulayıcılarının dikkatini giderek daha fazla çekmektedir. Bu makalenin amacı, sosyal medya platformlarında tüketici tarafından oluşturulan içeriğin marka nefretinin gelişimini nasıl sağladığını keşfetmektir. 6 Şubat 2023'te Türkiye'de 10 ili etkileyen yıkıcı bir deprem, 50.000'den fazla vatandaşın ölümüne yol açtı. Birçok kurum ihtiyaç sahiplerine yardım için hemen önlem almaya başlarken, bazı markalar sessiz kaldı. Bu sessizlik tüketicilerin sosyal

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme İngilizce Bölümü, sahveromeraki@halic.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0735-7240

[**] Arş. Gör., Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme İngilizce Bölümü, esraerarslan@halic.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1509-8330

medya protestosunu başlattı. Veriler, iki küresel marka olan Starbucks ve Netflix'in resmi sosyal medya hesaplarından toplanmış ve duygu analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, marka nefreti üzerine mevcut araştırmaları çeşitli şekillerde ilerletiyor: kavram, birkaç öncülün kesiştiği noktada, duygusal ve ilişkisel bir bakış açısıyla, kolektivist bir kültürden veri toplanarak ve yeni veri toplama ve analiz yöntemleri kullanılarak açıklanmıştır.

***Anahtar Kelimeler**: Marka Nefreti, Markalar, Marka Duyguları, Marka Ilişkileri, Sosyal Medya.*

Introduction

Consumers' powerful relationships with brands and with other consumers of the same brand is widely accepted and thoroughly investigated in the marketing literature. Consumers actively develop and manage meanings and practices with brands and even form communities with other consumers that share similar positive emotions for the same brands (Muniz & O'Guinn, 2001; Santos et al., 2022). Within a community or not, consumers use multiple channels to communicate these positive emotions towards brands. Scholars have developed several constructs to examine consumers' positive emotions towards brands such as brand love (Carroll & Ahuvia, 2006; Robertson et al., 2022), brand passion (Gilal et al., 2021; Pourazad et al., 2019), brand attachment (Donvito et al., 2020; Shimul, 2022) and brand loyalty (Ebrahim, 2020; Jai et al., 2022).

Increasingly marketing research suggests that apart from positive, consumers can form several emotions (positive, negative, or indifferent) towards brands (Khan & Lee, 2014). Despite the significant role of negative emotions in consumers' decision-making process and especially in the spectrum of brand-consumer relationship, in marketing research on negative emotions started on the first decade of the 21st century (Kucuk, 2008). Using the brand hate construct, scholars attempt to define and identify the antecedents and outcomes of brand hate (Aziz and Rahman, 2022; Yadav and Chakrabarti, 2022). Apart from scholars, it has also attracted the attention of managers as the outcomes of brand hate pose a significant threat to firms especially due to consumers' empowerment in the digital era (Kucuk, 2019).

The objective of this research is to explore how consumer generated content in social media platforms enable the development of brand hate. The extant studies have used different methodologies for examining the construct. Data is mainly collected either through surveys that ask the respondents to recall brands that they hate or by observing consumer-developed content in websites and blogs (Fetscherin, 2019; Kucuk, 2018, 2019; Zarantonello et al., 2018; Zhang & Laroche, 2020). The present study will be one of the first studies that will explore the phenomenon by exploring brands' official social media accounts in real time in the presence of a crisis. The focus will be on

understanding how the discourse of hate was evolved and how consumers react to brands' social media strategies.

On February 6th, 2023, a devastating earthquake affected 10 provinces in Turkey leading to the death of more than 50000 citizens, while thousands were left without a home. Several institutions immediately started taking measures to help those in need. On the same day, consumers in all social media channels started a call to firms for help. For the surprise of many two global brands remained silent on social media: Starbucks and Netflix. Data was collected from the official Turkish Twitter accounts of these two brands and the online user-generated dictionary Sourtimes. Data was collected using web scrapping tool Octoparse version 8 and analyzed using sentiment analysis.

1. BRAND HATE

Employing psychological theories, brand hate was initially defined as a one-dimensional construct opposite to brand love (Carroll & Ahuvia, 2006). With the proliferation of research on brand hate, scholars, taking a multilayered emotional perspective, examined a broad range of negative emotions that led to different types of brand hatred (Bryson et al., 2013; Hegner et al., 2017; Kucuk, 2019; Zarantonello et al., 2016). Due to the plethora of negative emotions, Kucuk (2021) calls for the multidimensional definition of the construct, which is currently accepted by many scholars (Aziz & Rahman, 2022; Yadav & Chakrabarti, 2022). Brand hate is defined as "consumers' detachment from a brand and its associations as a result of consumers' intense and deeply held negative emotions such as disgust, anger, contempt, devaluation and diminution…" (Kucuk, 2019, as cited in Kucuk 2021, p. 432).

Apart from the emotional perspective, another stream of research focuses on the negative brand-consumer relationships (Alba & Lutz, 2013; Johnson et al., 2011; Kucuk, 2021; Park et al., 2013). A brand hate relationship due to shame can lead to anti-brand or self-distance actions (Alba & Lutz, 2013; Johnson et al., 2011), while in the context of brand communities, devotees can perform brand rivalry actions against the competing brands and their consumers (Brandão & Popoli, 2022; Dessart et al., 2020). In the context of a brand community, the common ethos, values, and rituals embraced by community members enable the development of the brand hate relationship. Overall, these two different streams of research distinguish brand hate as an emotion or as a relationship, where relationship encompasses apart from emotional also cognitive and behavioral dimensions (Fournier, 1998).

The literature on brand hate provides theoretical insights on the antecedents and the outcomes of the phenomenon. Antecedents refer to the drivers that motivate the development of the specific emotion(s) and subsequent behavior(s) (Kucuk, 2021). Although scholars develop different classifications for the antecedents, recent studies advocate the presence of two major categories – brand/product and consumer (Aziz & Rahman, 2022;

Hegner et al., 2017; Kucuk, 2021). The brand/product related antecedents refer to consumers dissatisfactions after the purchase and use of a product and the failures of meeting consumers' expectations regarding the perceived value of the brand, which may also be generalized to other products from the same brand (Bryson et al., 2013; Kucuk, 2010; Zarantonello et al., 2018). The consumer-related antecedents relate to brand incongruities that can be formed either by brand specific or individual actions. Defined as ideological incompatibility consumers may perceive social, moral, or political concerns regarding the executed brand strategies and consequently, may want to distance brands that create a mismatch in their consumer identity projects (Bryson et al., 2013; Hegner et al., 2017; Sandıkcı & Ekici, 2009; Zarantonello et al., 2018). In the most recent literature review on the brand hate construct Aziz and Rahman (2022) define "others" as a third antecedent category for all the dimensions that could not fit in the above-mentioned categories. For example, how the external environment may trigger the formation of brand hate is depicted as part of that category (Farhat & Chaney, 2021). Whereas Yadav and Chakrabarti (2022) theorize this third category as "environmental" factors referring to country of origin, fake news, negative word of mouth and market dominance – factors that could easily be integrated in the brand/product category. Given the stakeholder perspective on branding and the dynamic marketing environment that often complicates the executed strategies (Merz et al., 2009), it is seems reasonable to integrate environmental factors as a triggering antecedent factor of brand hate.

Outcomes or consequences of brand hate refer to consumer reactions towards brands that they hate (Kucuk, 2021). Although the outcomes of brand hate have been examined thoroughly in the literature, scholars suggest different theoretical constructs to express consumers' reactions – "passive versus active" (Hegner et al., 2017), "avoidance, approach and attack" (Kucuk, 2021; Zarantonello et al., 2016), "instrumental, expressive, instrumental and expressive" (Kucuk, 2019 as cited in Kucuk, 2021), "behavioral and cognitive" (Farhat & Chaney, 2021), "behavioral, cognitive and physiological" (Aziz & Rahman, 2022; Zhang & Laroche, 2020). Overall, these outcomes relate to behavioral and/or cognitive reactions, while recent studies also point to the experienced physical reactions (e.g., stomachache) due to the deeply held negative emotion (Zhang & Laroche, 2020). Behavioral outcomes can be performed at an individual or a group level, can be active or passive and the undertaken actions can range from negative (attack and avoidance) to positive (approach) behavioral responses. Whereas cognitive outcomes refer to cognitions (such as revenge and non-purchase intention) that may or may not lead to an actual behavior.

Consequently, brand hate is a multidimensional that encompasses both emotional, cognitive, and behavioral manifestations, while environmental factors are considered as an additional triggering antecedent, and behavioral, cognitive, and physical reactions result as a consequence of this phenomenon.

Given this theoretical discussion, the objective of this research is to explore brand hate in the context of social media. The theoretical contribution of this study is manifold. Through the use social media channels consumers become more powerful than ever by enabling consumer-brand and consumer-consumer interactions. Methodologically, existing research collect data either by employing a retrospective experience sampling method asking consumers to recall brands that they hate or by observing consumer-created brand hate content mainly through websites and blogs (Fetscherin, 2019; Kucuk, 2018, 2020; Zarantonello et al., 2018; Zhang & Laroche, 2020). The recent study will focus on real time antecedents and outcomes towards brands in crisis. Additionally, given the extant call in the literature (Aziz & Rahman, 2022), rather than focusing on a single antecedent, the phenomenon will be explored by focusing on the development of this severe negative emotion and relationship in the presence of several antecedents and their relative impact on brand hate.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The earthquake on February 6th, 2023, in Turkey affected dramatically all citizens both in the micro and macro level. Apart from the macro measurements, individuals in the micro level (such as individual, family, neighborhood) tried to assist the affected individuals either by participating in the initiatives of formal authorities (such as municipalities and non-profit organizations) or by taking individual actions. For example, a group of individuals immediately went to the airport to take the first flight to the area to help the professional rescue teams Habertürk (2023). Others used social media channels to communicate the sorrow that they felt as well as the channels that individuals can use to send resources to the affected. But more significantly, consumers started a call to firms asking for help and protesting brands that felt short on that issue. By the end of the first day, consumers started creating content to express their hate towards two global brands that remained silent on social media despite the catastrophic earthquake: Starbucks and Netflix.

Three days after the earthquake both brands shared their first post. While Starbucks expressed their condolences to the nation as well as the relatives of those who had passed away and the speed recovery to the injured, Netflix apart from a similar content also communicated the financial help that they have provided to the institutions and the individual donations that they have collected from their employees worldwide. Netflix on the same post also expressed that the headquarters donated double the amount that was accumulated from their donations of internal stakeholders. These two posts on Twitter intensified the hate towards the brands as the late posts shared, did not meet consumers' expectations about these global brands that accumulate huge financial resources from the Turkish market.

What is interesting in this context is the antecedents that led to emergence of the phenomenon. Apart from ideological incongruence, ethnocentric attitudes and the natural disaster have triggered the initiation of brand hate. According to research conducted by Ipsos from the 14th until 16th of February 20% of the respondents formed a negative attitude towards Starbucks and 15% respectively for Netflix (Özkan, 2023).

For the objective of this study, data was collected from social networking sites in Turkey. According to Statista, in 2022, there were an estimated 67.11 million social networking users in Turkey and this number is projected to increase to 76.59 by 2027 (Dierks, 2023a). In 2022, the number of social networking users approximately accounts for 75 percent of the population in Turkey. Additionally, a survey conducted by Statista during the third quarter of 2022 revealed that 77 percent of internet users in Turkey used one of the social platforms as a primary source of information when collecting information about brands online (Dierks, 2023b). Social networks, and question and answer websites followed with a percentage of 47.1 and 24.4, respectively. These statistics provide evidence for the importance of online content for Turkish consumers and their inclination to base their opinion on social media discourses.

Data was collected from the official Twitter accounts of Starbucks and Netflix. The Twitter data for both accounts was collected from the last post before the earthquake until the time that they have started sharing regular posts about the products and services offered or posts that tend to develop online consumer brand engagement. For Starbucks data was collected from the last post before the earthquake shared on the 4th of February until the 15th of March, for Netflix from the 5th of February until the 17th of March. As discussed above, both brands shared their first post three days after the earthquake on the 9th of February. For this reason, consumers started sharing negative comments on the last posts that the brands have posted before the earthquake.

Data was also collected from the online consumer-generated dictionary Sourtimes (eksisozluk.com). Entries of the brand names were used to collect data. As there are several posts in these entries data was collected from the date of the earthquake until the 30th of March. The entries related to the phenomenon peaked between the 9th and 11th of February, while only one entry was observed on the 30th of March. Figure 1 shows the total number of comments from February until April. The number of comments has picked from the first three days after the earthquake as depicted in Figure 1.

Figure 1. Total Number of Social Media Content February-April 2023

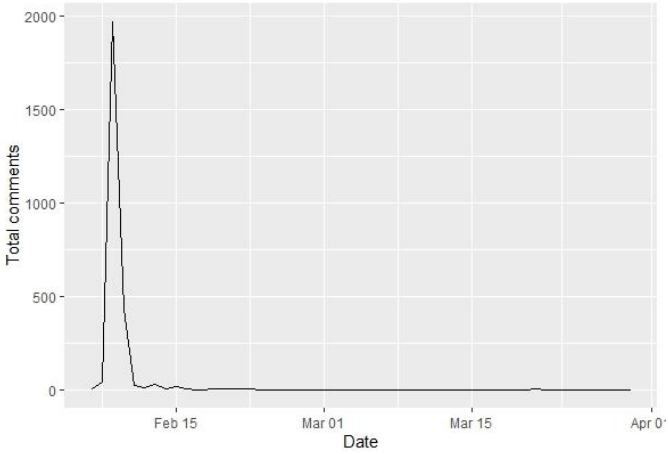

For the data collection process, the web scrapping tool Octoparse version 8 was used. The collected data was first annotated manually by correcting misspelled words. Then, it was filtered and cleansed using RStudio. The dataset was filtered and cleansed by removing URLs, whitespaces, special symbols, punctuations and emojis. All the remaining data was converted into lowercases. Data was also preprocessed regarding the Turkish stopwords that may negatively affect the analysis. Given the research context, the Turkish language stopwords were removed (e.g., "bir", "için", "ancak", "ama"). Additionally, slang words are coded as "slang" ("küfür") in corpus to show the number of hatred replies/entries.

Within the specified dates, 2,761 comments were posted for both brands in the selected social media accounts. From those comments 2581 observations were included in the analysis as the remaining data were not related to the earthquake. From these comments, 863 are related to Netflix and 1718 to Starbucks, while 1717 entries were posted on Sourtimes and 864 tweets on Twitter (figure 2).

Figure 2. Frequency Distribution of Comments Based on Brands and Social Media Channels

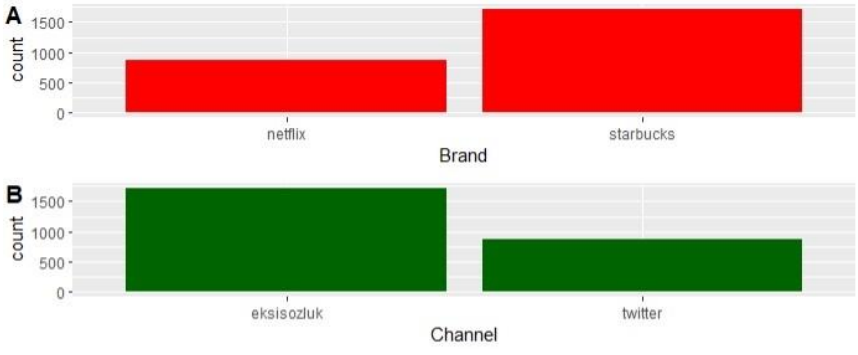

For the remaining data, sentiment analysis was used. Sentiment analysis refers to the use of machine learning techniques to evaluate and categorize attitudes on a research phenomenon (Rambocas & Gama, 2013). The analysis extracts emotional content such as personal expressions, opinions, and feelings from the dataset (Rambocas & Pacheco, 2018). As this method allows the collection and analysis of real time consumer-generated content on social media, it is an appropriate method of analysis for the present study. Using a manual sentiment detection technique, data was labelled by using the following numeric codes: "0" for neutral emotions, "-1" for negative emotions, "-2" for negative relationship reactions. To increase the reliability of the findings, the data was labelled independently by each researcher and then collectively until a consensus was formed. From the 2581 observations 454 were coded as neutral reactions, 1216 as negative emotional reactions and 911 as negative relational reactions. These numeric codes were used for the subsequent analysis. Word clouds and qualitative content analysis were used for the identification of themes.

After the detection of labels, following the premises of grounded theory were used for the qualitative analysis of data (Corbin & Strauss, 2008). First researchers independently performed open coding analysis for each label by reading and coding each label independently. Then going back and forth the comments similar codes were grouped together. The identified open codes were examined by researchers to reach a consensus. In the next stage using these open codes an axial coding analysis was performed for the development of second-order codes that led to identification of themes. Consumers' social media comments inform the analysis. The content creators' account names were concealed due to privacy reasons and only information about the brand name (Starbucks or Netflix) and the source of social media channel (Twitter or Sourtimes) was provided. Consumers' comments were translated into English.

Figure 3. Frequency Distribution of Polarization Labels

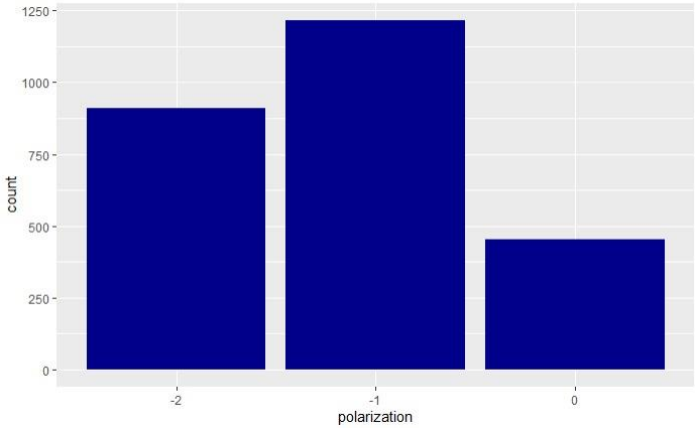

Table 1. Examples of Labelled Content

0 (Neutral Reactions):	We can easily publicly reject anyone and anything. Meaninglessly, this business has become one of the responsible for the earthquake.
-1 (Negative Emotional Reactions):	When you got publicly rejected you have realized that you should write 2 lines. You are not sincere at all.
-2 (Negative Relationship Reactions):	It's over for me after the earthquake. I will do my best to convince my friends not to go. Just at the time of such a pain, this careless attitude hurt us deeply.

3. RESEARCH FINDINGS

The research findings will be discussed using three themes that reflect the polarized consumer-general content. Each theme will be analyzed by observing the distribution of the most frequently used words and providing quotes that reflect consumers' reactions.

The first theme "hatred and happiness" will explore consumers' negative emotions towards the brands and their devotees. The second theme "call for help and accountability" will discuss consumers' neutral emotions and behaviors towards neutralizing the silence of brands. The third theme "anti-brand relationships" will examine consumers negative relationships with brands. When all observations are analyzed using word cloud the words help (417), condolences (262), cancellation (259) and boycott (206) were most frequently used – words that reflect the identified themes (Figures 3 and 4). Themes are discussed below.

Figure 4. Frequency Distribution of Most Frequent Words

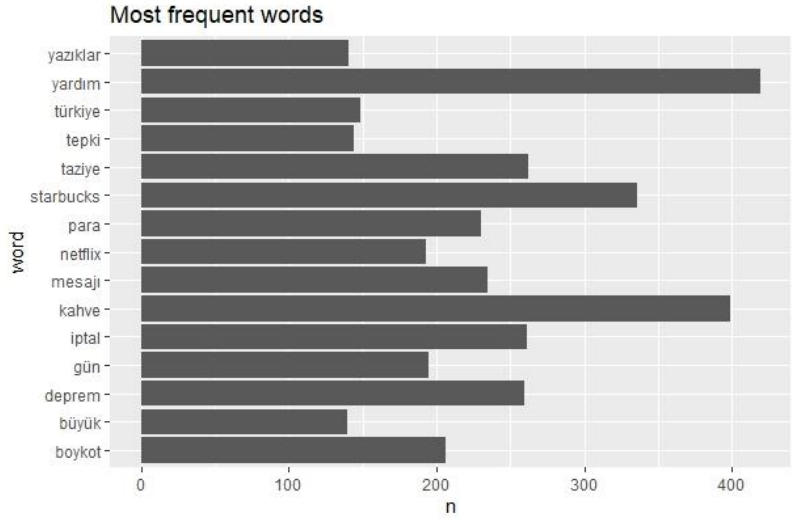

Figure 5. Brand Hate Word Cloud of Starbucks and Netflix

3.1. Hatred and Happiness

With the unexpected, devasting earthquake consumers developed several negative emotions towards the brands that remained silent. Comments voiced hatred, shame and anger towards the brands that did not even express their condolences. Apart from a condolence, especially given the size of the Turkish market consumers demanded from firms to pay back the profits that they have accumulated by donating financial and non-financial resources to those in need. While from Netflix they asked aggressively for vans, generators and portable toilets used during shooting, from Starbucks they asked for warm drinks and food.

> *"The streaming services earns like crazy from Turkey by offering nonsense serials to the nation and never even thought of mentioning the earthquake. They shot so many serials/movies in this country. They should have no difficulty in contacting the production companies and supply lights, generators, and portable toilets" (Netflix, Sourtimes)*

> *"You're not ashamed, are you? You are making world money from this nation. You consider giving a support to be too much. Surely, we will get through this disaster. Then let's see if you can find any customers?" (Starbucks, Twitter)*

Specifically for Starbucks, there was a racist anger towards the licensee of Starbucks as well as other well-known global brands in Turkey. The licensee belongs to the Kuwaiti AlShaya group. Consumers in their comments not only informed others about that situation, but also declared that nothing should be expected from Arabs.

> *"Starbucks' representative in Turkey is Shaya group from Kuwait. Being also the licensee for Bath and Body Works, brand representatives have lost its tongue in the earthquake. It is an extremely sad story that this country has been deceived by Arabs as a hobby since the Ottoman period" (Starbucks, Sourtimes)*

Three days after the earthquake both brands shared posts about the earthquake. However, the message as well as the help provided did not decrease the hatred. Several consumers expressed their disappointment by roughly estimating what percentage of the profits the donated resources stand for. While other consumers declared their happiness for the impact of the social media protest, but still communicating that their misbehavior will not be forgotten.

> *"Only Fatih Terim's documentary earned more than 6 million liras. 6 million TL is the membership fee of an average of 100 thousand users. You wouldn't have made a statement if there were no reactions. We could not find your explanation and help sincere" (Netflix, Twitter)*

> *"I say without exaggeration, the public made a "curse" statement. They will even make "curse" donations from now on. So will Netflix, so will Spotify. I congratulate everyone who made this possible. We are officially activating "curse" under the pressure of social media. There is not such thing as pretending to be dead when it comes to helping out" (Starbucks, Sourtimes)*

The hate towards the brand also extended to their devotees. Consumers were depicted as the victims of capitalism. Especially consumers of Starbucks were accused of performing conspicuous consumption as their only motivation is to show to others that they are present in the retail space showing off the personalized carton cups it and sharing evidence of being in the retail environment by posting photos on their social media channels.

> *"Go and write your name on the foam cups and share, guys, you look so cool, well done" (Starbucks, Sourtimes)*

> *"A chain of coffee shops that I am surprised to see those who still drink coffee. You form queues to share the cardboard cups with your name on your story" (Starbucks, Sourtimes)*

The word cloud of this theme is given in figure 5. The frequency distribution for the most frequently used words is as follows: coffee (f=169), help (f=162), Starbucks (f=153), condolences (f=123), message (f=114), money (f=111), day (108), earthquake (f=107), shame on you (f=92) and you (f=81). This shows that there is a greater hatred towards Starbucks and both brands are accused for not sharing even a message for expressing their mourning.

Figure 6. Word Cloud of Hatred and Happiness

3.2. Call for Help and Accountability

Despite the considerable number of negative reactions some consumers shared more neutral emotions. Consumers used several strategies to neutralize the silence of brands. The target audience of the messages were either the brands or the consumers that protested the brands. Consumers developed hashtags calling for help, expressed the current situation in the affected provinces and listed the specific resources needed (e.g., blankets, clothes, warm drinks, and food). Comments also focused on the difficulties of receiving a confirmation from the headquarters, while other comments called for a change in the public relations departments. They even advised the brands to share any evidence (photos and/or videos) that will confirm the brands' existence in the affected provinces. In the case of financial donations, consumers also advised the brands to share receipts of payment. Consequently, in times of crisis the command chain was perceived as incapable of taking rapid and effective actions.

> *"Waiting 4 days for 2 lines to share is a big PR mistake. They may have helped a lot until then, but they did not understand the Turkish people well. Instead of "we added a movie that we think you will like" wouldn't it possible to send 1 single e-mail about the earthquake? What blinded your eyes and blinded your foresight?" (Netflix, Sourtimes)*

> *"Friends, I read the company's internal announcement. The announcement they made to their employees is very logical and correct. But I don't understand why a condolence message is not shared. This has nothing to do with being a Kuwait group company. Turkish managers turned out to be animals. I highly respect and use the brand because of the service standards it provided and the cafe perception it changed all over the world.*

> *These are very professional international companies. They have the communication intelligence to compensate for the incompetence they are experiencing now. I wonder who is standing in front of the condolence message that has not been published for so long, who is blocking it!" (Starbucks, Sourtimes).*

Apart from brands, comments also targeted consumers that expressed their hatred. Consumers asked the social media protestors to think rationally about all brands that have not communicated publicly their condolences, or any help provided. Consumers also state that as the brands pay their national legal taxes, they already fulfill their responsibility towards the countries in which they operate. On the other hand, consumers advocated that these protests should be made to the actual responsible of this disaster referring the ruling party, the municipalities and the engineers that have approved the construction of buildings.

> *"Leave Netflix, Disney and ask what BTK is doing. There is still no internet and phone reception in the earthquake zone. People cannot reach each other. There is no proper communication" (Netflix, Sourtimes).*

> *"I think earthquake tax is paid to Starbucks in Turkey. I saw 999 entries in the left frame. But for example, where is the president in the same left frame? Where is the interior minister? Why doesn't the state act like a state? I haven't seen any headlines... Go really ask those who will be held accountable ahh right, you are afraid of going to jail" (Starbucks, Sourtimes).*

The word cloud of this theme is given in figure 6. The frequency distribution for the most frequently used words is as follows: help (f=158), earthquake (f=94), Starbucks (f=92), coffee (f=62), condolences (f=62), Netflix (f=60), message (47), reaction (f=37), support (f=31) and money (f=31). This shows that there is a call for help creating tags that include the brand names. Even though the frequency of the condolences is high, the comments are not negative as they are asking support from the brands. As it was stated above, the negative reaction is to persuade other to develop a protest against the real responsible.

Figure 7. Word Cloud of Call for Help and Accountability

3.3. Anti-Brand Relationships

Anti-brand relationships refer to the negative consumer-brand relationships that consumers form with brands – relationships that embrace negative emotions, cognitions, and behaviors. Several consumers express and even provide evidence that they have cancelled their memberships with the hatred brands.

> *"I used to spend about a thousand TL per month at Starbucks. I was constantly using the application. I was a gold member. I canceled the automatic monthly payment. I will delete the application; I will not visit the store. Shame on you. You could not publish a condolence message" (Starbucks, Sourtimes)*

> *"The communication disaster they did during the biggest earthquake disaster in our country's history certainly made them lose more than money. Reputation first, loyalty late. For example, even I, who has been a continuous user for 6 years, canceled my membership" (Netflix, Sourtimes)*

Some consumers also express the happiness for protesting the brands long ago. The reasons stated range from the poor quality of products and services offered and the high prices that do not support the quality offered. Especially for Starbucks some consumers recall how the brand treated individuals during the protest towards the urban development plan for Istanbul's Gezi Park in 2013.

> *"Didn't we realize what the hell this coffee shop is on Gezi? Are we surprised? It is progressing on the path of curse without disturbing its stability, mashallah. Our fish-memory people fill their tables again. It won't take long. We weren't going after Gezi either!!!!!" (Starbucks, Sourtimes)*

The police officers tried to suppress the protests with tear gas and water cannons. A group of citizens run to the nearest shops for protection. However, Starbucks lowered the shutters of its store in the area to avoid any intrusions. Even though the brand issued a press release, several consumers were not persuaded with the provided information (MediaCat, 2013). While for Netflix they advocate that the mission and the content of the streaming service supports the empowerment of individuals. Specifically, the last years an increase in the content that targets the LGBT community was observed. This was stated as a reason to cancel previous memberships, but at the same time it was used to express their anger as the brand could have immediately taken an action if there was a crisis related to the marginalized community.

> *"If anything happened to LGBT, black people or minorities in Turkey, they would have made a huge donation, 8 TV series and 12 documentaries every 4 days. For me, this institution is now the enemy of Turkey. I canceled my entire family's memberships" (Netflix, Sourtimes)*

Consumers also perform an online word of mouth communication by promoting alternative brands with a higher perceived value. For Starbucks consumers recommended national brands and third wave coffeeshops. Especially, consumer refer to the national coffeeshop "Kahve Dünyası" as the brand immediately took an action from the first day of the earthquake. The comments about the recommended brand also signify an ethnocentric attitude by expressing the power of national brands over global brands.

> *"Curse on anyone who enters your door after that. I will not drink, and I will not let other people around me drink. Instead of making money on these, I drink my coffee from "Kahve Dünyası". I give less money and keep my money in the country. The same applies for Netflix. I am very pissed of to these two. The brands that shared "curse" did not share a single thing about the earthquake, how many days passed." (Starbucks, Sourtimes)*

Some consumers made a reference to the national solidarity campaign that was run by the ruling part in Turkey during the COVID-19 pandemic. In late March 2020, the prime minister initiated the "we are adequate for us Turkey" campaign and asked for donations to support the citizens were primarily affected. For Netflix, the consumers, apart from other national and international platforms, highly recommended the use of pirate streaming platforms as there is a wide selection of free content. Consequently, consumers realize this negative consumer-brand relationship by supporting and promoting an illegal consumption behavior.

> *"We click on the ads in Dizipal and we make them money, but we don't give you a single lira anymore. For God's sake humans continue their existence with emotions. You are not human. Every penny you earn from the children of this country is haram" (Netflix, Twitter)*

The word cloud of this theme is given in figure 7. The frequency distribution for the most frequently used words is as follows: cancel (f=231), coffee (f=168), boycott (f=138), membership (f=118), help (f= 97), Starbucks (f=91), money (87), condolences (f=77), message (f=74) and did (f=65). This shows that there several individuals expressed their hatred by providing evidence that they have cancelled their membership and call for a national boycott of the global brands.

Figure 8. Word Cloud for Anti-Brand Relationships

Conclusion

The paper advances current research on brand hate in several ways. First, while the existing literature focus more on brand hate as an emotional construct (Kucuk, 2018; Sarkar et al., 2020; Zhang & Laroche, 2020), the data confirms that consumers apart from negative emotions form also negative relationships. Even though the negative relationship construct is examined mainly in the context of anti-brand communities (like negative anti-brand related websites and social media accounts) (Brandão & Popoli, 2022; Dessart et al., 2020), the findings show that this negative relationship can be also formed and shared publicly to the brands' official social media channels. Consequently, consistent with Aziz and Rahman (2022) argument studies should employ a more robust conceptualization of the construct as well as employ different methodologies to explore consumers' not only emotional, but also behavioral and cognitive experiences.

Second, as stated above to measure the negative brand emotions and negative consumer-brand relationships, the present study collected real time data by observing consumers' reactions from the time of the earthquake up until the time that the negative brand hate comments decreased. Especially, the findings allowed the observation of consumers' reactions after the brands first posts on social media. Methodologically, existing research uses a retrospective experience sampling method by asking consumers to recall

brands that they hate, and they are directed questions regarding the experiences that the negative brand or observing consumer-created brand hate content developed in websites and blogs (Fetscherin, 2019; Kucuk, 2018, 2019; Zarantonello et al., 2018; Zhang & Laroche, 2020)

Third, the study focuses on real time antecedents and outcomes towards brands in crisis. The antecedents of brand hate are classified into three main categories product, consumer and contextual-related/other. While studies generally use one antecedent for the examination of the construct (Bryson et al., 2013; Farhat & Chaney, 2021; Kucuk, 2020), the present study explored the emergence of the phenomenon in the presence of several antecedents: the natural disaster (other), negative past experiences (product), ideological incongruence (product) and symbolic incongruity (consumer). Consequently, the paper responds to the call in the literature for investigating the interaction of different antecedents and their relative impact on brand hate (Aziz & Rahman, 2022).

Fourth, most of the studies on the construct of brand hate are conducted in North America and European countries (Aziz & Rahman, 2022). The present research was performed in a collectivistic rather than an individualistic culture. Valuing the community over the individual needs, individuals and institutions in Turkish mobilized all their resources to help the affected. This devastating natural earthquake intensified not only group cohesion, but also is one of the key antecedents for the development of brand hate.

From a managerial perspective, the findings of the research provide evidence for the negative consequences of brand hate especially as consumers can instantly express their emotions, cognitions, and behaviors instantly on social media. First, brands should have an emergency marketing team that should monitor real time data and in times of crisis this team should report immediately to the upper-level managers. Some of these reactions would have been avoided if the brands immediately post a simple condolence message. Especially for global brands that have presence in several countries with different cultural sensibilities taking proactive measures is essential.

Second, the findings provide evidence that the interaction of antecedents enable the development of different outcomes (neutral reactions, negative emotional reactions, and negative relationship reactions). Firms need to analyze each individual outcome and develop alternative strategies to manage these reactions. This means that there is not a single strategy that will work for each reaction. This why firms need to identify and prioritize the outcomes. In the case of the research context the brands urgently need to develop strategies to persuade consumers to come back, decrease brand switching intentions and manage negative word of mouth communication. These correspond to the severe outcomes of negative emotional and relationship reactions and that have a direct effect on brand image and brand loyalty.

The study identifies also future research venues. Longitudinal research can investigate consumer brand hate in the post crisis era. Data can be collected from the selected social media channels to explore consumers recent attitudes and reveal the content of brand hate and/or brand love. As the findings provide evidence for the ethnocentric attitude of consumers, it would be interesting to explore the brand hate construct between global and national brands.

In the affected provinces there was not an internet connection for several days. Consequently, individuals, who directly experienced the fatal earthquake were not able to access the social media accounts limiting the numbers of comments that could have increased the credibility of the findings. This limitation provides an interesting venue for further research. Using mixed methodologies earthquake victims' attitudes towards these brands could be explored.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Şahver Omeraki Çekirdekci: 50%, Esra Erarslan: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Şahver Omeraki Çekirdekci: %50, Esra Erarslan: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Alba, J. W., & Lutz, R. J. (2013). Broadening (and narrowing) the scope of brand relationships. *Journal of Consumer Psychology*, *23*(2), 265–268. https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.01.005

Aziz, R., & Rahman, Z. (2022). Brand hate: a literature review and future research agenda. *European Journal of Marketing*, *56*(7), 2014–2051. https://doi.org/10.1108/EJM-03-2021-0189

Brandão, A., & Popoli, P. (2022). "I'm hatin' it"! Negative consumer–brand relationships in online anti-brand communities. *European Journal of Marketing*, *56*(2), 622–650. https://doi.org/10.1108/EJM-03-2020-0214

Bryson, D., Atwal, G., & Hultén, P. (2013). Towards the conceptualisation

of the antecedents of extreme negative affect towards luxury brands. *Qualitative Market Research: An International Journal*, *16*(4), 393–405. https://doi.org/10.1108/QMR-06-2013-0043

Carroll, B. A., & Ahuvia, A. C. (2006). Some antecedents and outcomes of brand love. *Marketing Letters*, *17*(2), 79–89. https://doi.org/10.1007/s11002-006-4219-2

Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage. https://doi.org/10.1177/1094428108324514

Dessart, L., Veloutsou, C., & Morgan-Thomas, A. (2020). Brand negativity: a relational perspective on anti-brand community participation. *European Journal of Marketing*, *54*(7), 1761–1785. https://doi.org/10.1108/EJM-06-2018-0423

Dierks, Z. (2023a). *Number of social network users in Turkey from 2018 to 2027.* Retrieved on 2023, August 13 from https://www.statista.com/statistics/569090/predicted-number-of-social-network-users-in-turkey/

Dierks, Z. (2023b). *Most common sources used for online brand research among internet users in Turkey in 3rd quarter 2022.* Retrieved on 2023, August 13 from https://www.statista.com/statistics/1294843/turkey-most-common-online-brand-research-channels-2022/

Donvito, R., Aiello, G., Grazzini, L., Godey, B., Pederzoli, D., Wiedmann, K.-P., Halliburton, C., Chan, P., Tsuchiya, J., Skorobogatykh, I. I., Oh, H., Singh, R., Ewing, M., Lee, Y., Fei, L., Chen, C. R., & Siu, N. Y.-M. (2020). Does personality congruence explain luxury brand attachment? The results of an international research study. *Journal of Business Research*, *120*, 462–472. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.047

Ebrahim, R. S. (2020). The role of trust in understanding the impact of social media marketing on brand equity and brand loyalty. *Journal of Relationship Marketing*, *19*(4), 287–308. https://doi.org/10.1080/15332667.2019.1705742

Farhat, Z., & Chaney, D. (2021). Introducing destination brand hate: an exploratory study. *Current Issues in Tourism*, *24*(17), 2472–2488. https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1844160

Fetscherin, M. (2019). The five types of brand hate: How they affect consumer behavior. *Journal of Business Research*, *101*, 116–127. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.04.017

Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, *24*(4), 343–353. https://doi.org/10.1086/209515

Gilal, F. G., Paul, J., Gilal, N. G., & Gilal, R. G. (2021). Strategic CSR-brand fit and customers' brand passion: Theoretical extension and analysis. *Psychology & Marketing*, *38*(5), 759–773. https://doi.org/10.1002/mar.21464

Habertürk. (2023, 7 February). *Deprem bölgelerine gitmek isteyen binlerce yardım gönüllüsü İstanbul Havalimanı'na akın etti*. Retrieved on 2023, April 5 from https://www.haberturk.com/deprem-bolgelerine-gitmek-isteyen-binlerce-yardim-gonullusu-istanbul-havalimani-na-akin-etti-3563111

Hegner, S. M., Fetscherin, M., & van Delzen, M. (2017). Determinants and outcomes of brand hate. *Journal of Product & Brand Management*, *26*(1), 13–25. https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2016-1070

Jai, T. C., Tong, X., & Chen, H. S. (2022). Building brand loyalty on social media: theories, measurements, antecedents, and consequences. *Journal of Brand Management*, *29*(1), 35–57. https://doi.org/10.1057/s41262-021-00252-8

Johnson, A. R., Matear, M., & Thomson, M. (2011). A coal in the heart: Self-relevance as a post-exit predictor of consumer anti-brand actions. *Journal of Consumer Research*, *38*(1), 108–125. https://doi.org/10.1086/657924

Khan, M. A., & Lee, M. S. W. (2014). Prepurchase determinants of brand avoidance: The moderating role of Country-of-origin familiarity. *Journal of Global Marketing*, *27*(5), 329–343. https://doi.org/10.1080/08911762.2014.932879

Kucuk, S. U. (2008). Negative double jeopardy: The role of anti-brand sites on the internet. *Journal of Brand Management*, *15*(3), 209–222. https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2550100

Kucuk, S. U. (2010). Negative double jeopardy revisited: A longitudinal analysis. *Journal of Brand Management*, *18*(2), 150–158. https://doi.org/10.1057/bm.2010.27

Kucuk, S. U. (2018). Macro-level antecedents of consumer brand hate. *Journal of Consumer Marketing*, *35*(5), 555–564. https://doi.org/10.1108/JCM-10-2017-2389

Kucuk, S. U. (2019). Consumer brand hate: Steam rolling whatever I see. *Psychology & Marketing*, *36*(5), 431–443. https://doi.org/10.1002/mar.21175

Kucuk, S. U. (2020). Reverse (brand) anthropomorphism: the case of brand hitlerization. *Journal of Consumer Marketing*, *37*(6), 651–659. https://doi.org/10.1108/JCM-11-2019-3487

Kucuk, S. U. (2021). Developing a theory of brand hate: Where are we now? *Strategic Change*, *30*(1), 29–33. https://doi.org/10.1002/jsc.2385

MediaCat. (2013, 31 May). *Starbucks'tan Gezi Parkı açıklaması*. Retrieved

on 2023, July 10 from https://mediacat.com/starbuckstan-gezi-parki-aciklamasi/

Merz, M. A., He, Y., & Vargo, S. L. (2009). The evolving brand logic: a service-dominant logic perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science, 37*(3), 328–344. https://doi.org/10.1007/s11747-009-0143-3

Muniz, A. M., & O'Guinn, T. C. (2001). Brand community. *Journal of Consumer Research, 27*(4), 412–432. https://doi.org/10.1086/319618

Özkan, P. (2023, March). Organize iyilik, organize kötülük. *MediaCat*, 28–29.

Park, C. W., Eisingerich, A. B., & Park, J. W. (2013). From brand aversion or indifference to brand attachment: Authors' response to commentaries to Park, Eisingerich, and Park's brand attachment–aversion model. *Journal of Consumer Psychology, 23*(2), 269–274. https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.01.006

Pourazad, N., Stocchi, L., & Pare, V. (2019). The power of brand passion in sports apparel brands. *Journal of Product & Brand Management, 29*(5), 547–568. https://doi.org/10.1108/JPBM-12-2018-2164

Rambocas, M., & Gama, J. (2013). Marketing research: The role of sentiment analysis, *FEP Working Papers*, Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto, Porto.

Rambocas, M., & Pacheco, B. G. (2018). Online sentiment analysis in marketing research: a review. *Journal of Research in Interactive Marketing, 12*(2), 146–163. https://doi.org/10.1108/JRIM-05-2017-0030

Robertson, J., Botha, E., Ferreira, C., & Pitt, L. (2022). How deep is your love? The brand love-loyalty matrix in consumer-brand relationships. *Journal of Business Research, 149*, 651–662. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.05.058

Sandıkcı, Ö., & Ekici, A. (2009). Politically motivated brand rejection. *Journal of Business Research, 62*(2), 208–217. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.028

Santos, Z. R., Cheung, C. M. K., Coelho, P. S., & Rita, P. (2022). Consumer engagement in social media brand communities: A literature review. *International Journal of Information Management, 63*, 102457. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102457

Sarkar, A., Sarkar, J. G., Sreejesh, S., Anusree, M. R., & Rishi, B. (2020). You are so embarrassing, still, I hate you less! Investigating consumers' brand embarrassment and brand hate. *Journal of Brand Management, 27*(1), 93–107. https://doi.org/10.1057/s41262-019-00164-8

Shimul, A. S. (2022). Brand attachment: a review and future research.

Journal of Brand Management, *29*(4), 400–419. https://doi.org/10.1057/s41262-022-00279-5

Yadav, A., & Chakrabarti, S. (2022). Brand hate: A systematic literature review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, *46*(5), 1992–2019. https://doi.org/10.1111/ijcs.12772

Zarantonello, L., Romani, S., Grappi, S., & Bagozzi, R. P. (2016). Brand hate. *Journal of Product & Brand Management*, *25*(1), 11–25. https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2015-0799

Zarantonello, L., Romani, S., Grappi, S., & Fetscherin, M. (2018). Trajectories of brand hate. *Journal of Brand Management*, *25*(6), 549–560. https://doi.org/10.1057/s41262-018-0105-5

Zhang, C., & Laroche, M. (2020). Brand hate: a multidimensional construct. *Journal of Product & Brand Management*, *30*(3), 392–414. https://doi.org/10.1108/JPBM-11-2018-2103

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 357-376**

Makale Gönderim Tarihi: 04/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 29/06/2023**

BIST KONAKLAMA SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ COPRAS VE WASPAS YÖNTEMLERİYLE ÖLÇÜMÜ

Batuhan MEDETOĞLU[*] & Yusuf Bahadır KAVAS[**] & Mahmut ÖZTÜRK[***] & Kaan TÜRKAY[****]

Öz

Turizm, ülkelerin kalkınma sağlamaları açısından önem arz eden sektörlerdendir. Hizmet sektörü olan turizm ile ülkeler, sahip oldukları doğal ve kültürel kaynakların ekonomik bir işleme konu edilerek gelir elde edebilmektedir. Turizm sektörünün gelişimi ve büyümesi, turizm işletmelerinin performanslarını etkilenmektedir. Bu nedenle turizm işletmelerinin finansal performanslarının ölçülmesi ve bu performansların analiz edilmesi önemli bir husustur. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da (BIST) faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin finansal performanslarının ölçülmesidir. Bu ölçüm, COPRAS ve WASPAS yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İki farklı yöntemin kullanılarak analiz yapılması, bu yöntemler arasındaki farkın tespit edilmesini sağlayarak hem literatürdeki bilgi birikimine hem de finansal performansa yönelik uygulamalara katkı sağlayacağı hedeflenmekte ve düşünülmektedir. Çalışmanın örneklemi BIST konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdir. Analizdeki değişkenler, 2016-2020 faaliyet dönemlerine ilişkin finansal tablolardan elde edilen finansal oranlardır. Belirlenen finansal oranlar COPRAS ve WASPAS yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. WAPSAS yöntemine göre 2017-2021 dönemleri arasında finansal performansı en yüksek işletme TEKTU (2017-2020) ve AYCES (2021) iken COPRAS yöntemine göre 2017-2021 dönemleri arasında finansal performansı en yüksek işletme sırası değişkenlik göstermiştir. Çalışmanın sonucuna göre iki farklı yöntemden elde edilen bulgular tamamıyla aynı olmamakla birlikte tüm sıralamalar göz önüne alındığında benzer sonuçlar gözlemlendiği ve yöntemlerin farklı olmasından dolayı işletmelerin finansal performans sıralamalarının değiştiği gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *BIST, Konaklama Sektörü, COPRAS, WASPAS, Finansal Performans.*

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, bmedetoglu@mehmetakif.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8400-1232
[**] Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, yusuf.kavas@amasya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4838-7318
[***]Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bölümü, mahmutozturk41@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9440-4000
[****]Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bölümü, kaanturkay@duzce.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0325-7031

MEASUREMENT OF FINANCIAL PERFORMANCE OF BUSINESSES IN THE BIST HOSPITALITY SECTOR USING COPRAS AND WASPAS METHODS

Abstract

Tourism plays a crucial role in the development of countries as it leverages their natural and cultural resources through economic processes. The growth and prosperity of the tourism sector significantly impact the performance of tourism enterprises. Therefore, it is imperative to assess and analyze the financial performance of these enterprises. In this study, the financial performance of accommodation businesses listed on Borsa Istanbul (BIST) was measured using the COPRAS and WASPAS methods. By employing two different analysis methods, this research aimed to contribute to both the existing knowledge in the literature and practical applications related to financial performance, while also identifying any disparities between the two approaches. The study sample comprised enterprises operating in the BIST accommodation sector, with the analysis focusing on financial ratios derived from their financial statements from 2016 to 2020. These financial ratios were then subjected to analysis using the COPRAS and WASPAS methods. According to the WASPAS method, TEKTU (2017-2020) and AYCES (2021) exhibited the highest financial performance during the 2017-2021 period. However, the COPRAS method produced varying results regarding the highest financial performance across the same timeframe. Despite some disparities between the two methods, the overall rankings yielded similar outcomes, highlighting changes in the financial performance rankings of enterprises due to the different evaluation approaches.

Keywords: *BIST, Hospitality Sector, COPRAS, WASPAS, Financial Performance*.

Giriş

Ülke ekonomisi içerisinde turizm sektörünün önemli etkileri olduğu belirtilmektedir. Bu etkilerden en bilineni turizmin dış ticaret geliri elde etmedeki potansiyelidir. Özellikle dış ticaret açığı olan ekonomiler için dış turizm gelirlerinin önemi büyüktür. Bununla birlikte turizm hareketliliğinin yoğunlaştığı bölgelerde turizm arzına yönelik yatırımların da çeşitlenerek arttığı görülmektedir. Bu yatırımlar içerisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeye kaynak girişi sağlamakta ve bu yatırımlarla sağlanan üretim kapasiteleri ekonomik büyümeyi de destekleyebilmektedir (Belloumi, 2010). Turizm arzına yönelik farklı sektörlerden çok sayıda girdi kalemleri ekonomide önemli bir çarpan etkisine vesile olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2013). Bununla beraber istihdam, bölgeler arası gelir dağılımı, sosyal ve kültürel değişim gibi çok çeşitli alanlarda turizmin etkisi olduğu belirtilmektedir (Çakır, 2001). Turizmin çok sayıda ekonomik etkileri olmakta ve bu etkiler ülke ekonomisi üzerinde uzun vadede olumu veya olumsuz sonuç ortaya çıkarabilmektedir. Turizm gelişiminin ekonomik çıktısının ölçümünde ekonomik büyüme, ekonomik gelişme ve ekonomik etki olmak üzere üç

kavram sıklıkla kullanılmaktadır (Comerio ve Strozzi, 2019). Hem ekonomik büyüme hem de kalkınma, turizm gelişiminin çıktısını makro perspektiften ölçerken, ekonomik etki, turizm gelişiminin bölgesel ve ulusal ekonomiler, endüstriler ve bireyler üzerindeki etkisini hem nicelik (ekonomik büyüme) hem de kalite (ekonomik gelişme) üzerinden ölçmektedir (Liu vd., 2022).

Turizm sektörü dinamik bir sektör olarak tanımlanmaktadır. Bu dinamizmi nedeniyle de bölgesel veya küresel gelişmelerden çok hızlı bir şekilde etkilenebilmektedir. Bu durum da turizm talebinin veya arzının kırılganlığını artırmaktadır. Ulusal veya uluslararası düzlemde ortaya çıkan doğal afet, diplomatik gerilimler, sosyal çatışmalar, ekonomik kriz gibi çok sayıda etken turizm arz veya talebini bozarak sektörü krize sürükleyebilmektedir. Bu duruma örnek olarak küresel ekonomideki son yıllarda yaşanan Covid-19 salgını verilebilir. Dünya Turizm Örgütüne göre, 2019 yılında küresel uluslararası ziyaretçi sayısı 1,48 milyona ulaşmış ve 1,46 trilyon ABD doları turizm geliri elde edilmiştir (Dünya Turizm Örgütü, 2020). 2020 yılında ise Covid-19 nedeniyle turizm gelirlerinde 1,30 trilyon ABD doları ve uluslararası ziyaretçi girişlerinde yıllık %74 düşüş yaşanmıştır (Dünya Turizm Örgütü, 2021). Turizmin bugünü ve geleceğine ilişkin önemli konulardan birisi de sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik turizm sektörünü birçok açıdan ilgilendiren bir kavramdır. Turizm ürünün kendine has bir yapısı vardır. Turizm sektörü bu ürünleri değil turistlere bu ürünlerle buluşturma hizmetini satabilirler. Böylece deniz, güneş, bitki örtüsü, kaplıca, manzara gibi maddi doğal kaynaklar; tarih, kültürel miras ve sosyal yaşam tarzları gibi soyut değerler turizm sektörü sayesinde ekonomik bir işleme dayanak oluşturabilmektedir. Turizmde, konaklama, yiyecek-içecek, seyahat, ulaşım, rekreasyon, acente, tur operatörleri gibi çok sayıda işletme hizmet sunmaktadır. Bu işletmelerin performansları turizm sektörünün performansını da yansıtmaktadır. Bu nedenle turizm sektörünün arz ve talep unsurlarıyla birlikte gelişmesi ve sürdürülebilir büyüme sağlayabilmesinde turizm firmalarının performansları önemlidir. Finansal performans işletmeler için çok önemli bir göstergedir. Bir işletmenin varlığını devam ettirebilmesi ve büyüyebilmesi ancak rekabet gücüne bağlıdır. Rekabet gücünün de belirlenebilmesinde finansal performansın ve analizin önemi büyüktür. Finansal performansı doğru ölçebilen ve analiz edebilen bir işletme piyasa değerini yükseltebilecek planlar ve stratejiler belirleyebilmektedir (Acar, 2003). Bu sayede işletme, hedeflediği karlılık düzeyine erişme yeteneğini artırabilmektedir (Esmer ve Bağcı, 2016). Bu çalışmada turizm işletmelerinin finansal performanslarını belirlemeye yönelik bir analiz yapılmaktadır. Bu amaçla BIST konaklama işletmelerinin finansal performansları incelenmektedir. BIST konaklama işletmelerinde 9 şirket listelenmektedir ve içinden örneklem olarak MAALT, KSTUR, MARTI, AYCES, PKENT, AVTUR, TEKTU, MERIT ve ULAS liste kodlu şirketler seçilmiştir. Bu şirketlerin 2017-2021 yıllarını kapsayan yıllık finansal tablolarından elde edilen oranlar kullanılmıştır. Finansal performans göstergesi olarak seçilen

oranlar; nakit oran, stok devir hızı, asit-test oranı, cari oran, aktif devir hızı ve kaldıraç oranıdır. Çalışmanın analizinde ise WASPAS ve COPRAS yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre iki farklı yöntemden elde edilen bulgular tamamıyla aynı olmamakla birlikte benzer sonuçlar verdiği ve yöntemlerin farklı olmasından dolayı işletmelerin finansal performans sıralamalarının değiştiği gözlemlenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Ergül (2014) çalışmasında, 2005-2012 yılları arası BIST turizm sektörü arasında gösterilen şirketlerin finansal tabloları üzerinden, TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerini kullanarak işletmelerin finansal performanslarını karşılaştırmalı test etmek istemiştir. Araştırmasının sonucunda kullanılan 2 yöntemin (ELECTRE ve TOPSIS) BIST Turizm sektöründeki şirketlerin finansal olarak performansların ölçülmesindeki en iyi yöntemler olduğu anlaşılmıştır.

Kendirli ve Çankaya (2016), 2010-2014 yılları arasında BIST Turizm şirketlerinin karlılığı ile işletme sermayelerinin yönetimi arasındaki ilişkiyi analiz etmek istemişlerdir. Çalışmalarında işletme sermayesinin yönetimini nakit döngüsü ile; işletmenin karlılığını ise aktif karlılık üzerinden ölçmüşlerdir. Çalışmada yaptıkları regresyon analizi sonucuna göre işletme aktif karlılık ile sermayesi yönetimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna ek olarak işletmelerin kaldıraç oranı ve aktif büyüklüğü ile aktif karlılık arasında da pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Soyaslan (2019) çalışmasında, Borsa İstanbul Turizm Endeksi ile Döviz Kuru arasında ekonometrik analiz yöntemi kullanarak kısa vade ya da uzun vade ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmanın verileri ve değişkenleri 2015-2018 dönemi arasındaki BIST endeksi fiyatı ile dolar kuru ve euro kurudur. Çalışmasının sonucunda BIST Turizm Endeksi ile Döviz Kuru arasında uzun vadede bir ilişki bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunla beraber, euro kurunda %5'lik değişimin ve dolar kurundaki %10'luk değişimin Borsa İstanbul Turizm Endeksi üzerinde kısa dönemli etkisi tespit edilmiştir.

Korkmaz ve Yaman (2019) çalışmalarında, 2008 krizi sonraki dönemde çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılıkları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Araştırmada BIST turizm endeksinde 2011-2017 dönemi arasında faaliyet gösteren altı turizm firmasının 6 aylık verileri kullanılmıştır. Analize alınan firmaların çalışma sermayelerinin karlılıkları üzerindeki etkisi, panel veri analizi ile ölçülmüştür. Analizde bağımsız değişken olarak nakit dönüşüm süresi ve farklı değişkenler kullanılmıştır. Sonuç olarak, nakit dönüşüm süresi, alacak tahsil süresi ve stok devir süresinin firmalarının faaliyet karlılıkları üzerinde istatistiki olarak negatif anlamlı etkiye sahip olduğu; borçların ödenme süresinin ise turizm firmalarının faaliyet karlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu raporlanmıştır.

Pala (2021), çalışmasında CILOS ve MAIRCA yöntemleri arasında karşılaştırma yapmak için Covid-19 pandemisinin turizm sektöründeki firmaların 2016-2020 aralığındaki dönemlerine finansal performansları üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Sonuç olarak CILOS ve MAIRCA yöntemleri ile BIST turizm endeksine kayıtlı olan firmaların finansal performansı etkili bir şekilde değerlendirilmiştir.

Demirkale ve Can (2021), Borsa İstanbul Turizm endeksi, USD/TL, petrol fiyatları ve faiz oranı arasında var olan ilişkiyi ölçebilmek amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Değişkenlere ait 2008-2020 dönemlerine ait aylık verileri kullanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, Vektör Otoregresif Modeline (VAR) göre etki-tepki fonksiyonları ile VAR Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre turizm endeksinin dolar şokuna verdiği tepkinin pozitif olduğu, BIST Turizm endeksi üzerinde faiz oranının etkisinin 4. döneme kadar zayıf formda etkin olduğu ve etkinlik yönünün ise negatif olduğu belirlenmiştir. BIST Turizm endeksi üzerinde petrol fiyatlarının zayıf formda etkin olduğu belirlenmiş ve yönünün ise pozitif olduğu bulgulanmıştır.

Mazman İtik (2021), çalışmalarında turizm sektörü kolunda yer alan ve Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin mali tablolarını "Dikey Yüzdeler Yöntemi" ile analiz etmiştir. 2019 yılında analize tabi tutulan şirketlerin kar ettikleri belirlenmiştir. Şirketlerin duran varlık ağırlıklı bir görünüm sergiledikleri, dönen varlık yapılarının benzerlik göstermediği, bununla birlikte varlıklarını finanse etmek için yabancı kaynaklara sınırlı düzeyde başvurulduğu yabancı kaynak yerine öz kaynak yönelindiği sonucuna ulaşılmıştır. Şirketlerin ticari borçlarının ve ticari alacaklarının mali tablolarda önemli yer teşkil ettiği tespit edilmiştir.

Gezen ve Özcan (2022), çalışmalarında Covid-19'un BIST Turizm Endeksinde yer alan turizm işletmelerinin finansal durumlarına etkisini ve pandeminin neden olduğu kısıtlamaların işletmelerin finansal sıkıntı derecelerine etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Veri seti olarak işletmelerin 2011-2020 dönem aralığındaki performansları ve metot olarak Altman Z skor modeli kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Covid-19 pandemisinin başladığı 2019 yılında 2 işletmenin ve 2020 yılında 1 işletmenin finansal sıkıntı açısından riskli aralıkta, diğer işletmelerin ise güvenli aralıkta yer aldığı raporlanmıştır.

Yılmaz ve Menteş (2022), döviz kuru ile BIST turizm endeksi arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada dolar kuru aylık verileri ile BIST turizm endeksi verileri kullanılarak PP ve ADF birim kök testleri, ARDL sınır testi ile Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre döviz kuruyla BIST Turizm Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş ve döviz kuruyla BIST Turizm Endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Hadi vd. (2022), endüstriyel üretim, döviz kuru, ticari ve endüstriyel krediler ve uluslararası turist girişlerinin ABD turizm, seyahat ve eğlence

firmalarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Ocak 1999- Aralık 2016 dönemine ait aylık veriler kullanılarak birim kök testi, eş bütünleşme testi, nedensellik testi, etki tepki testleri ve varyans ayrıştırma testi yapmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, değişkenler arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi belirlenmiştir. Endüstriyel üretim, ticari ve endüstriyel krediler ve uluslararası turist girişlerinden ABD turizm, seyahat ve eğlence firmalarının hisse senedi fiyatlarına doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

2. KAPSAM VE METODOLOJİ

İşletmelerin sürdürülebilirlik ilkesinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla finansal olarak güçlü bir yapıya sahip olabilmeleri önem arz etmektedir. Finansal yapının istikrarlı hale getirilmesi için de çeşitli stratejiler geliştirilmesi ve sürekli iyileştirme yapılması gerekmektedir. Finansal performans, işletmelerin finansal istikrar sağlaması amacıyla gerçekleştirilen ve istatistiksel yöntemleri kapsayan analizler bütünüdür. Finansal performans analizi için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılmakta ve işletmelerin bilanço ile gelir tablolarından elde edilen verilerle çeşitli çıkarımlarda bulunulmaktadır. ÇKKV yöntemleri, TOPSIS, VIKOR, Gri İlişkisel Analiz (GİA), PROMETHEE, COPRAS, MOORA, WASPAS, ELECTRE gibi teknikleri bünyesinde barındırmaktadır. Mevcut yöntemler ile performans ölçümü gerçekleştirilmekte ve işletmelerin geçmiş bilgilerinden hareketle geleceğe yönelik karar alınması sağlanmaktadır. Çalışmada, finansal performans analizi için COPRAS ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. COPRAS (Complex Proportional Assessment) yöntemi, Zavadskas ve Kaklauskas tarafından 1996 yılında literatüre kazandırılan bir yöntemdir. Yöntem, fayda ve maliyet kriterlerini baz alarak seçim ya da sıralama gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Sarıçalı ve Kundakcı, 2016). Yönteme ait adımlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

$A_{i;}$ i. alternatif, i=1,2,3,…,m

$K_{j;}$ j. değerlendirme kriteri, j=1,2,3,…,n

$w_{j;}$ j. değerlendirme kriteri ağırlığı, j=1,2,3,…,n

$x_{ij;}$ j. değerlendirme kriteri için i. alternatifin değeri

1.aşama: COPRAS yönteminin ilk aşaması karar matrisi oluşturma şeklinde gerçekleştirilmektedir. Karar matrisi oluşturma aşaması, alternatifleri sıralamak ya da seçim yapabilmek için yöntemde yer almaktadır. Denklem 1'de karar matrisi oluşturma aşaması yer almaktadır.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad \textbf{(1)}$$

2.aşama: Karar matrisinin oluşturulmasının ardından, normalize etme aşaması gelmektedir. Karar matrisi oluşturma aşaması Denklem 1'de yer almakta ve 2. denklemde yer alan formül ile normalize edilmiş karar matrisi oluşturmaktadır.

$$X_{ij}^{*} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} X_{ij}} \quad \forall_{\mathrm{j}} = 1,2,3,\dots,\mathrm{n} \qquad \textbf{(2)}$$

3.aşama: Yöntemde, kriterler için ağırlıklar oluşturulmaktadır. Ağırlık oluşturma aşaması farklı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Yöntemlerin kullanılması ile bu aşamada, normalize edilmiş karar matrisi, ağırlıklandırma ölçütleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$D' = d_{ij} = X_{ij}^{*} \,.\, w_j \qquad \textbf{(3)}$$

4.aşama: COPRAS yönteminde, kriterler fayda ve maliyet ayrımı yapılarak oluşturulmakta ve gösterilmektedir. Fayda ve maliyet hesaplama kriterleri Denklem 4 ile Denklem 5'te yer almaktadır.

$$S_i^{+} = \sum_{\mathrm{j=1}}^{\mathrm{k}} \mathrm{d_{ij}} \qquad \mathrm{j= 1,2,3,\dots,k\ (fayda)} \qquad \textbf{(4)}$$

$$S_i^{-} = \sum_{\mathrm{j=k+1}}^{\mathrm{n}} \mathrm{d_{ij}} \qquad \mathrm{j=k+1,\ k+2,\ k+3,\ \dots,\ n\ (maliyet)} \qquad \textbf{(5)}$$

5.aşama: Beşinci aşamada, $\mathrm{Q_i}$ değerleri hesaplanmaktadır. $\mathrm{Q_i}$ değerleri, göreceli önem değerlerini ifade etmektedir. Göreceli önem değerlerinin hesaplanışı Denklem 6'da gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır.

$$\mathrm{Q_i} = \mathrm{S_i^{+}} + \frac{\sum_{\mathrm{i=1}}^{\mathrm{m}} \mathrm{S_i^{-}}}{\mathrm{S_i^{-}} \cdot \sum_{\mathrm{i=1}}^{\mathrm{m}} \frac{1}{\mathrm{S_i^{-}}}} \qquad \textbf{(6)}$$

6.aşama: $\mathrm{Q_i}$ değerlerinin hesaplanması aşamasından sonra seçim ya da performans sıralaması gerçekleştirilmesi amacıyla maksimum değerlere ulaşılmaktadır. Maksimum değerlere ulaşılabilmesi için gerçekleştirilen işlem Denklem 7'de mevcuttur.

$$\mathrm{Q_{max}} = en\ b\ddot{u}y\ddot{u}k\ \{\mathrm{Q_i}\} \qquad \forall_{\mathrm{i}} = 1,2,3,\dots,\mathrm{m}. \qquad \textbf{(7)}$$

7.aşama: COPRAS yönteminin son aşamasında alternatifler arasında seçim yapabilmek ya da kriterler arasında sıralama gerçekleştirmek için $\mathrm{P_i}$ değerleri hesaplanmaktadır. $\mathrm{P_i}$ değerleri Denklem 8'de yer alan formül ile hesaplanmaktadır.

$$\mathrm{P_i} = \frac{\mathrm{Q_i}}{\mathrm{Q_{max}}} \,.\, \%100 \qquad \textbf{(8)}$$

Çalışmada, COPRAS yöntemi yanında WASPAS yöntemi de kullanılarak finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir. WASPAS yönteminin gerçekleştirilmesinin amacı, iki yöntemi karşılaştırılarak analizin güçlü hale getirilmesi, her iki yöntemin sonuçlarının değerlendirilmesi ve konunun geniş bir perspektif ile ele alınmasıdır. WASPAS yöntemi, Zavadskas vd. tarafından 2012 yılında geliştirmiştir. Model, Ağırlıklı Toplam Modeli (Weighted Sum Model) ve Ağırlıklı Çarpım Modeli (Weighted Product Model) birleşimi ile oluşturulmuştur. WASPAS Modeli, en uygun kriterin seçimi ya da alternatiflerin sıralanması amacıyla kullanılan ÇKKV

yöntemlerindendir (Akçakanat vd., 2017). WASPAS yöntemi adımları aşağıdaki gibidir.

1. adım: WASPAS yönteminin ilk adımında karar matrisi oluşturulmaktadır. Karar matrisi oluşturma aşaması COPRAS yönteminde yer alan Denklem 1 ile aynı şekilde oluşturulmakta ve gösterilmektedir.

2.Adım: Yöntemin ikinci adımında, oluşturulan karar matrisi normalize edilmektedir. Fayda ve maliyet kriterlerinin normalize edilmesi, Denklem 9 ve Denklem 10'da yer alan formüller ile gerçekleştirilmektedir.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{max_i.x_{ij}} \quad \text{(Fayda)} \qquad \textbf{(9)}$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{min_i.x_{ij}}{x_{ij}} \quad \text{(Maliyet)} \qquad \textbf{(10)}$$

3.Adım: Yöntemde, ağırlıklandırma işlemi gerçekleştirilmektedir. Ağırlıklandırma yapıldıktan sonra, Ağırlıklı Toplam Yöntemi ve Ağırlıklı Çarpım Yöntemine göre değerler belirlenmektedir. Yöntemin üçüncü aşamasında, Ağırlıklı Toplam Yöntemine göre alternatif değerleri oluşturulmaktadır. Hesaplama, Denklem 11 yoluyla gerçekleştirilmektedir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^{n} \bar{x}_{ij}.w_j \qquad \textbf{(11)}$$

4.Adım: $Q_i^{(1)}$ değerlerinin hesaplanmasının ardından, Ağırlıklı Çarpım Yöntemine göre $Q_i^{(2)}$ değerleri hesaplanmaktadır. $Q_i^{(2)}$ değerleri Denklem 12'de yer alan formül ile hesaplanmaktadır.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^{n} (\bar{x}_{ij})^{w_j} \qquad \textbf{(12)}$$

5.Adım: Ağırlıklı Toplam ve Çarpım yöntemine göre ayrı ayrı hesaplanan değerler ile ağırlıklı ortak kriter hesaplaması gerçekleştirilmektedir. Ortak genelleştirilmiş kriter hesaplaması Denklem 13'te yer alan formül ile hesaplanmaktadır.

$$Q_i = 0.5Q_i^{(1)} + 0.5Q_i^{(2)} = 0.5\sum_{j=1}^{n} \bar{x}_{ij}.w_j + \prod_{j=1}^{n} (\bar{x}_{ij})^{w_j} \qquad \textbf{(13)}$$

6.Adım: WASPAS yönteminin son aşamasında, genel toplam göreli önem değerleri, Denklem 14 yoluyla hesaplanmaktadır. Ardından ortaya çıkan değerler ile seçim ya da sıralama işlemi gerçekleştirilmektedir.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1-\lambda) Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^{n} \bar{x}_{ij}.w_j + (1-\lambda) \prod_{j=1}^{n} (\bar{x}_{ij})^{w_j} \qquad \textbf{(14)}$$

3. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışma, BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performans sıralamalarının gerçekleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, işletmelerin bilanço ve gelir tablolarından faydalanarak elde edilen veriler analiz kapsamında kullanılmıştır. Elde edilen örneklem, 2017-2021 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada 5 yıllık veri kullanılarak finansal performans değerlendirmesi yapılarak, işletmelerin geniş kapsamda ele alınması amaçlanmıştır. Analiz

yöntemi olarak COPRAS ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. İki yöntem kullanılarak karşılaştırma yapılabilmesi sağlanmıştır. BIST Konaklama Sektöründe 9 işletme yer almaktadır. Seçilen finansal oranların bütünlük oluşturması ve işletmelerin aynı kriterlerle ele alınabilmesi amacıyla örneklem olarak 7 işletme ile çalışmaya devam edilmiştir. Belirtilen gerekçeler ile veri setine *MERIT* ve *ULAS* işletmeleri dahil edilmemiştir. BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren işletme bilgileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. BIST Konaklama Sektörü İşletmeleri

SIRA	KOD	ŞİRKET ADI
1	AYCES	ALTIN YUNUS ÇEŞME TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
2	AVTUR	AVRASYA PETROL VE TURİSTİK TESİSLER YATIRIMLAR A.Ş.
3	KSTUR	KUŞTUR KUŞADASI TURİZM ENDÜSTRİ A.Ş.
4	MAALT	MARMARİS ALTINYUNUS TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
5	MARTI	MARTI OTEL İŞLETMELERİ A.Ş.
6	*MERIT*	*MERİT TURİZM YATIRIM VE İŞLETME A.Ş.*
7	PKENT	PETROKENT TURİZM A.Ş.
8	TEKTU	TEK-ART İNŞAAT TİCARET TURİZM SANAYİ VE YATIRIMLAR A.Ş.
9	*ULAS*	*ULAŞLAR TURİZM YATIRIMLARI VE DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI TİCARET PAZARLAMA A.Ş.*

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2022

Finansal performans ölçümü amacıyla işletmelerin bilanço ve gelir tablosu gibi kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Verilerin hesaplanmasıyla finansal oranlar elde edilmiş ve COPRAS ile WASPAS yöntemleri örnekleme uygulanmıştır. Analiz kapsamında kullanılan finansal oranlar Tablo 2'de mevcuttur.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Finansal Oranlar

Finansal Oranlar	Kod	Fayda- Maliyet Ayrımı
Cari Oran	FRS1	Fayda
Likidite Oranı	FRS2	
Nakit Oran	FRS3	
Aktif Devir Hızı	FRS4	

Stok Devir Hızı	FRS5		
Kaldıraç Oranı	FRS6	Maliyet	

BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını ölçebilmek amacıyla Tablo 2'de yer alan finansal oranlar kullanılmıştır. Çalışmada analize tabi tutulan işletmeler, AYCES, AVTUR, KSTUR, MAALT, MARTI, PKENT, TEKTU şeklindedir. Çalışmada işletmelere finansal performans ölçümü amacıyla COPRAS ve WASPAS yöntemleri uygulanmıştır. Her iki yöntem de 7 işletmeye uygulanmış ve performans sıralaması 2017-2021 yılları için ayrı ayrı sıralanmıştır. Çalışmada gösterim açısından bütünlük sağlanabilmesi için 2021 yılında her iki yönteme göre de en iyi performansı gösteren AYCES işletmesine ait sonuçlar raporlanmış ve diğer işletmelerin performans sıralaması da yöntemin sonunda gösterilmiştir.

AYCES işletmesine ait COPRAS yöntemine göre gerçekleştirilen analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda mevcuttur. Karar matrisi, Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Karar Matrisi Oluşturma Aşaması

Yıllar	Fayda					Maliyet
	FRS1	FRS2	FRS3	FRS4	FRS5	FRS6
2021	1,12	1,07	0,59	0,14	62,22	16,60
2020	0,21	0,20	0,10	0,08	52,67	21,76
2019	0,53	0,47	0,24	0,20	57,52	20,37
2018	0,22	0,20	0,07	0,19	58,14	23,73
2017	0,23	0,21	0,09	0,14	54,00	24,08
Ağırlık	0,13	0,13	0,13	0,13	0,05	0,25

Tablo 3'te, COPRAS yöntemine göre oluşturulan karar matrisi yer almaktadır. Karar matrisinde, işletmelerin finansal performansının ölçülebilmesini sağlamak amacıyla kullanılan finansal oranlar yer almaktadır. Yöntemin ikinci aşaması ise karar matrisinin normalize edilmesidir. Tablo 4'te, normalize edilmiş karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 4.Normalize Edilmiş Karar Matrisi Oluşturulması

Yıllar	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6
2021	0,484848	0,497674	0,541284	0,186667	0,218661	0,15581
2020	0,090909	0,093023	0,091743	0,106667	0,185099	0,204243

2019	0,229437	0,218605	0,220183	0,266667	0,202144	0,191196
2018	0,095238	0,093023	0,06422	0,253333	0,204323	0,222733
2017	0,099567	0,097674	0,082569	0,186667	0,189773	0,226018

Tablo 4'te normalize edilmiş karar matrisi oluşturma aşaması yer almaktadır. Yöntemin sonraki aşamasında, ağırlıklar ile normalize edilmiş karar matrisinin çarpılma işlemi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan finansal oran ağırlıkları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 5'te, ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 5. Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi Oluşturma

Yıllar	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6
2021	0,063030	0,064698	0,070367	0,024267	0,010933	0,038953
2020	0,011818	0,012093	0,011927	0,013867	0,009255	0,051061
2019	0,029827	0,028419	0,028624	0,034667	0,010107	0,047799
2018	0,012381	0,012093	0,008349	0,032933	0,010216	0,055683
2017	0,012944	0,012698	0,010734	0,024267	0,009489	0,056505

Ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisi oluşturma aşaması Tablo 5'te yer almaktadır. COPRAS yönteminin bir sonraki aşaması, fayda ve maliyet kriterleri değerlerinin belirlenmesidir. Fayda ve maliyet kriterleri, S_i^+ ve S_i^- şeklinde ifade edilmekte ve değerler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. S_i^+ ve S_i^- Değerlerinin Hesaplanması

Yıllar	S_i^+	S_i^-
2021	0,233295	0,038953
2020	0,058959	0,051061
2019	0,131643	0,047799
2018	0,075972	0,055683
2017	0,070131	0,056505

COPRAS yönteminin sonraki aşamasında, göreceli önemi ifade eden Q_i değerleri hesaplanmıştır. İlgili değerler Tablo 7'de mevcuttur.

Tablo 7. Q_i Değerlerinin Hesaplanması

Yıllar	Q_i
2021	0,296319

2020	0,107039
2019	0,183004
2018	0,120060
2017	0,113578

Yönteme göre sıralama yapabilmek ya da seçim gerçekleştirebilmek amacıyla kullanılan P_i değerleri kullanılmaktadır. AYCES işletmesine ait P_i değerleri ve yıllara göre finansal performans sıralaması Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. P_i Değerlerinin Hesaplanması ve Performans Sıralaması

Yıllar	P_i	Sıralama
2021	100,00	1
2020	36,12	5
2019	61,75	2
2018	40,51	3
2017	38,32	4

Tablo 8'de, AYCES işletmesine ait P_i değerleri ve finansal performans sıralaması yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre işletmenin en iyi performans gösterdiği yılın 2021 olduğu görülmektedir. 2021 yılından sonra finansal performans açısından en iyi yılların sırasıyla 2019, 2018, 2017 ve 2020 olduğu bulgusu elde edilmiştir. Çalışmada yer alan 7 işletmeye ait finansal performans sıralaması Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. İşletmelerin Finansal Performans Sıralaması

Yıllar	1. Sıra	2. Sıra	3. Sıra	4. Sıra	5. Sıra	6. Sıra	7. Sıra
2021	AYCES	PKENT	AVTUR	KSTUR	MARTI	TEKTU	MAALT
2020	AVTUR	MAALT	KSTUR	TEKTU	PKENT	MARTI	AYCES
2019	PKENT	AYCES	KSTUR	TEKTU	MAALT	AVTUR	MARTI
2018	TEKTU	MARTI	MAALT	AVTUR	PKENT	AYCES	KSTUR
2017	MAALT	TEKTU	MARTI	KSTUR	AYCES	PKENT	AVTUR

COPRAS yöntemine göre finansal performans analizi gerçekleştirilen 7 işletmeye ait bulgular Tablo 9'da mevcuttur. Tabloya göre, 2021 yılında en iyi performansı gösteren işletmenin AYCES olduğu tespit edilmiştir. 2017-2020 yılları arasında en iyi performans gösteren işletmeler ise sırasıyla MAALT, TEKTU, PKENT, AVTUR şeklinde sıralanmaktadır. 2017-2021 yılları arasında en kötü performans gösteren işletmeler ise sırasıyla AVTUR,

KSTUR, MARTI, AYCES, MAALT şeklinde sıralanmıştır. Yıllar itibariyle 7 işletmenin bütün sıralaması tabloda mevcuttur.

BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren işletmelere, COPRAS yöntemi yanında WASPAS yöntemi de uygulanmıştır. WASPAS yöntemi uygulanma gerekçesi, iki yöntemin karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmesidir. COPRAS yöntemindeki gibi AYCES işletmesine ait finansal performans sonuçları raporlanmış ve yöntemin sonunda 7 işletmeye ait analiz sonuçları gösterilmiştir. WASPAS yönteminin ilk aşaması olan karar matrisi oluşturma, COPRAS yöntemi ile aynı olup Tablo 3'te mevcuttur. Yöntemin ikinci aşaması karar matrisini normalize etmektir. Tablo 10'da normalize edilmiş karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 10. Normalize Edilmiş Karar Matrisi Oluşturulması

Yıllar	FRS1	FRS2	FRS3	FRS4	FRS5	FRS6
2021	1	1	1	0,7	1	1
2020	0,1875	0,1869	0,1694	0,4	0,8465	0,7628
2019	0,4732	0,4392	0,4067	1	0,9244	0,8149
2018	0,1964	0,1869	0,1186	0,95	0,9344	0,6995
2017	0,2053	0,1962	0,1525	0,7	0,8678	0,6893

Tablo 10'da yer alan karar matrisinin normalize edilmesi işleminin ardından, AYCES işletmesine ait $Q_i^{(1)}$ ve $Q_i^{(2)}$değerleri hesaplama aşaması gerçekleştirilmiştir. Hesaplanan $Q_i^{(1)}$ değerleri Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. $Q_i^{(1)}$ Değerinin Hesaplanması

Yıllar	$Q_i^{(1)}$
2021	0,78100
2020	0,35575
2019	0,55145
2018	0,41036
2017	0,37877

AYCES işletmesine ait $Q_i^{(1)}$değerleri Tablo 11'de mevcuttur. WASPAS yönteminin diğer aşaması olan $Q_i^{(2)}$ değerlerinin hesaplanma aşaması ise Tablo 12'de mevcuttur.

Tablo 12. $Q_i^{(2)}$ Değerinin Hesaplanması

Yıllar	$Q_i^{(2)}$

2021	0,95469
2020	0,42252
2019	0,68643
2018	0,44659
2017	0,44558

AYCES işletmesine $Q_i^{(2)}$ değerleri Tablo 12'de mevcuttur. WASPAS yönteminin son aşaması olan genel toplam göreli önem değerleri yani Q_i değerleri ile işletmeye ait finansal performans sıralaması Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. Q_i Değerinin Hesaplanması

Yıllar	Q_i	Sıralama
2021	0,8678	1
2020	0,3891	5
2019	0,6189	2
2018	0,4284	3
2017	0,4121	4

Tablo 13'te, AYCES işletmesi finansal performans sıralaması yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, işletme için en iyi performans gösteren yılın 2021 olduğu görülmektedir. 2021 yılından sonraki en iyi performansa sahip yıllar ise sırasıyla 2019, 2018, 2017 ve 2020 şeklindedir. BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren 7 işletmeye ait finansal performans sıralaması ise Tablo 14'te mevcuttur.

Tablo 14. Tüm İşletmelerin Finansal Performans Sıralaması

Yıllar	1. Sıra	2. Sıra	3. Sıra	4. Sıra	5. Sıra	6. Sıra	7. Sıra
2021	AYCES	PKENT	AVTUR	KSTUR	MARTI	TEKTU	MAALT
2020	TEKTU	MAALT	AVTUR	KSTUR	MARTI	PKENT	AYCES
2019	TEKTU	AYCES	KSTUR	PKENT	MAALT	MARTI	AVTUR
2018	TEKTU	MARTI	MAALT	AVTUR	AYCES	PKENT	KSTUR
2017	TEKTU	MARTI	KSTUR	MAALT	AYCES	PKENT	AVTUR

Tablo 14'te, BIST Konaklama Sektöründe faaliyet gösteren 7 işletmenin WASPAS yöntemine göre finansal performans sıralaması yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, 2021 yılında en iyi finansal performans gösteren işletmenin AYCES olduğu tespit edilmiştir. 2017-2020 yılları arasında ise en iyi finansal performans gösteren işletmenin TEKTU olduğu tespit edilmiştir. En kötü performans gösteren işletmelerin ise AVTUR, KSTUR, AYCES ve MAALT olduğu bulgusu elde edilmiştir. 2017-2021

yılları arasında tüm işletmelere ait finansal performans sıralaması tabloda yer almaktadır.

Sonuç

İşletmeler, sürdürülebilir yapıya sahip olmak amacıyla faaliyet gösteren ve toplumun ihtiyaç duyduğu mal-hizmetlerin tedarikini sağlayan ekonomik kuruluşlardır. İşletmelerin ömrü sınırsız olup sürdürülebilir yapıya sahip olma bu amaca ulaşma açısından önem arz etmektedir. İşletmelerin büyüme, gelişme, topluma fayda sağlama, güçlü bir ekonomik yapıya sahip olma gibi amaçları da bulunmaktadır. İşletmeler faaliyetlerini kesintisiz şekilde sürdürmek amacıyla finansal açıdan da güçlü olmalıdır. Finansal açıdan başarılı olan işletmeler, bu yapısını yıllar itibariyle sağlamak amacıyla çeşitli yollarla analizler gerçekleştirmektedir. İşletmelerin finansal başarı amacıyla yapmış olduğu analizler, geçmiş verilerinden hareketle gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin geçmiş verileri, bilanço ve gelir tablosu gibi finansal tabloları aracılığıyla elde edilmektedir. Geçmiş verilerden hareketle birtakım sonuçlara ulaşılmakta ve geleceğe yönelik kararlar verilmektedir. İşletmeler için finansal başarının ölçütlerinden biri de finansal performans ölçümüdür. Literatürde finansal performans ölçümü, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile gerçekleştirilebilmektedir.

Çalışma, BIST konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının ölçümü amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda konaklama sektöründe faaliyet gösteren 7 işletmenin finansal oranları hesaplanarak veri seti oluşturulmuştur. Elde edilen örneklem, 2017-2021 yılları arası verileri kapsamaktadır. Finansal performans ölçümü amacıyla COPRAS ve WASPAS yöntemleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda her iki yöntem ve yıllara göre işletmelerin finansal performans sıralamaları gösterilmiştir. Çalışmadan elde edilen önemli bir çıkarım da COPRAS ve WASPAS yöntemlerinin birlikte değerlendirilmesidir. COPRAS ve WASPAS yöntemleri karşılaştırıldığında, 2021 yılında finansal performansı en iyi olan AYCES ile 2018 yılında en iyi performansa sahip TEKTU işletmesinin aynı olduğu gözlemlenmektedir. En kötü performans gösteren işletmeler incelendiğinde ise 2019 yılı haricinde işletmelerin aynı olduğu bulgusu gözlemlenmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında, aynı sıralamaya sahip işletmelerin olduğu da gözlemlenmektedir. Bulgular genel olarak yorumlandığında ise iki yöntemin sonucunun tamamıyla aynı olmamakla birlikte benzer sonuçlar verdiği ve yöntemlerin farklı olmasından dolayı işletmelerin finansal performans sıralamalarının değiştiği gözlemlenmektedir. Araştırmacılara öneri olarak, ilgili sektörün farklı yöntemlerle karşılaştırılarak finansal performans tespiti gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Batuhan Medetoğlu %25, Yusuf Bahadır Kavas %25, Mahmut Öztürk %25, Kaan Türkay %25

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Batuhan Medetoğlu %25, Yusuf Bahadır Kavas %25, Mahmut Öztürk %25, Kaan Türkay %25

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Acar, M. (2003). Tarımsal işletmelerde finansal performans analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (20), 21-37. https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5877/77779

Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E. & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık sektöründe Entropi ve WASPAS yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(2), 285-300. https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/52993/703045

Bahar, O. & Kozak, M. (2013). *Turizm ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Belloumi M. (2010). The relationship between tourism receipts, real effective exchange rate and economic growth in Tunisia, *International Journal of Tourism Research*, *12*(5), 550-560. https://doi.org/10.1002/jtr.774

Chakraborty, S. & Zavadskas, E.K. (2014). Applications of WASPAS method in manufacturing decision making, *Informatica, 25*(1), 1–20. https://doi.org/10.15388/Informatica.2014.01

Comerio, N. & Strozzi, F. (2019). Tourism and its economic impact: A literature review using bibliometric tools. *Tourism Economics*, *25*(1), 109–131. https://doi.org/10.1177/1354816618793764

Çakır, P. (2001). Turizmin ekonomiye katkısı üzerine genel bir yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(1), 377-393. https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/issue/48472/614265

Demirkale, Ö. & Can, E. N. (2021). Makroekonomik değişkenlerin BIST turizm endeksi üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, *3*(1), 175-180. https://doi.org/10.47542/sauied.906256

Dünya Turizm Örgütü. (2020). *Turizm veri kontrol paneli*. 10 Aralık 2022 tarihinde https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard adresinden edinilmiştir.

Dünya Turizm Örgütü, (2021). *Turizm veri kontrol paneli*. 10 Aralık 2022 https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard adresinden edinilmiştir.

Ergül N. (2014) BİST-Turizm sektöründeki şirketlerin finansal performans analizi, *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, *4*(1), 325-340.https://dergipark.org.tr/en/pub/ckuiibfd/issue/32902/365515?publisher=karatekin%3Fpublisher%3Dkaratekin

Esmer, Y. & Bağcı, H. (2016). Katılım bankalarında finansal performans analizi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 17-30. https://doi.org/10.20875/sb.65174

Gezen, A. & Özcan, S. (2022). Covid-19'un finansal sıkıntı üzerine etkisi: BİST Turizm Endeksi uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *14*(1), 483-496.

Hadi, D.M., Irani, F. & Gökmenoğlu, K.K. (2022). External determinants of the stock price performance of tourism, travel, and leisure firms: Evidence from the United States. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, *23*(4). https://doi.org/10.1080/15256480.2020.1842838

Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2022). *Sektörler.* 10 Kasım 2022 tarihinde https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler adresinden edinilmiştir.

Kendirli S. & Çankaya M. (2016) BİST Turizm Endeksindeki şirketlerde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, *4*(2), 46-48. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iremjournal/issue/15724/301466

Korkmaz, T. & Yaman, S. (2019). Çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığına etkisi: BIST turizm firmaları üzerine bir uygulama. *Journal of Tourism Theory and Research, 5*(2) Futourism, 301-316. https://doi.org/10.24288/jttr.527606

Liu A., Kim Y. R. & Song H. (2022) Toward an accurate assessment of tourism economic impact: A systematic literature review. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*. *3*(2), https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100054

Mazman İtik, Ülkü. (2021). Mali tabloların dikey yüzdeler yöntemi ile analizi: Bist turizm sektöründe bir uygulama (2019). *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 1034–1050. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.752

Pala, O. (2021). BIST turizm endeksinde yer alan firmaların CILOS ve MAIRCA tabanlı finansal performans analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(2), 163-185. https://doi.org/10.11616/basbed.vi.901120

Sarıçalı, G. & Kundakcı, N. (2016). AHP ve COPRAS yöntemleri ile otel alternatiflerinin değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management, 4*(1), 45-66. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/iremjournal/issue/15727/300319

Soyaslan, E. (2019). Döviz Kuru ile BİST Turizm Endeksi arasındaki ilişkinin analizi. *OPUS International Journal of Society Researches,* 18. UİK Özel Sayısı, 772-793. https://doi.org/10.26466/opus.585398

Yılmaz, Y. & Menteş, N. (2022). BIST Turizm Endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 14*(3), 2448-2457. https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1512

Zavadskas, E. K. & Kaklauskas, A. (1996). *Systemotechnical evaluation of buildings* (Pastatu sistemotechninis įvertinimas). Vilnius: Technika, 280.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. & Zakarevicius, A., (2012), Optimization of weighted aggregated sum product assessment, *Elektronika Ir Elektrotechnika*, *122*(6), 3–6. https://doi.org/10.5755/j01.eee.122.6.1810

Zavadskas, E. K., Turskis, Z. & Eviciene, J., (2015), Selecting a contractor by using a novel method for multiple attribute analysis: Weighted aggregated sum product assess- ment with grey values, *Studies in Informatics and Control, 24*(2), 14.

Extended Abstract

Tourism is an essential sector for the development of countries, allowing them to generate income by leveraging their natural and cultural resources through economic processes. The growth and prosperity of the tourism sector significantly impact the performance of tourism enterprises, making it crucial to measure and analyze their financial performance. The tourism sector has a profound effect on the country's economy, primarily through its potential to generate foreign trade income. Foreign tourism revenues play a significant role in economies with trade deficits. Furthermore, investments in tourism infrastructure have expanded, diversifying in regions where tourism activities are concentrated. The tourism sector is characterized as dynamic, making it susceptible to rapid impacts from regional or global developments. This dynamism increases the vulnerability of tourism demand and supply. Various factors, such as natural disasters, diplomatic tensions,

social conflicts, and national or international economic crises, can disrupt tourism supply and demand, potentially leading to industry-wide crises.

Businesses require a financially robust structure to uphold the principle of sustainability. It is crucial to develop various strategies aimed at stabilizing the financial system and continuously improving it. Financial performance analysis encompasses a range of statistical methods designed to ensure the financial stability of enterprises. Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods are employed for this analysis. Inferences are drawn from data obtained from the balance sheets and income statements of enterprises. MCDM methods used include TOPSIS, VIKOR, Gray Relational Analysis (GRA), PROMETHEE, COPRAS, MOORA, WASPAS, and ELECTRE. Performance measurement is conducted using these methods, enabling future-oriented decisions based on past enterprise information. The study conducted financial performance analysis utilizing the COPRAS and WASPAS methods. The COPRAS method was introduced to the literature by Zavadskas and Kaklauskas in 1996, and it is employed for selection or ranking based on benefit and cost criteria.

The study aimed to determine the financial performance rankings of enterprises operating in the BIST Hospitality Sector. The analysis was conducted using data obtained from the balance sheets and income statements of the enterprises within the scope of the study. The sample included data from the years 2017 to 2021. Financial performance evaluation was performed using five years of data, providing a comprehensive assessment of the enterprises. The analysis employed the COPRAS and WASPAS methods as evaluation techniques, enabling comparisons between the two methods. In the BIST Accommodation Sector, there are a total of nine businesses. However, for the purpose of maintaining the consistency of selected financial ratios and applying the same criteria, the study focused on a sample of seven enterprises. The MERIT and ULAS enterprises were excluded from the dataset for the reasons previously stated.

The financial performance of enterprises in the BIST Hospitality Sector was assessed using several indicators, including the current ratio, liquidity ratio, cash ratio, asset turnover ratio, inventory turnover ratio, and leverage ratio. The study focused on analyzing the performance of the following enterprises: AYCES, AVTUR, KSTUR, MAALT, MARTI, PKENT, and TEKTU. COPRAS and WASPAS methods were applied to measure the financial performance of these businesses. Both methods were employed for all seven enterprises, and separate performance rankings were determined for the years 2017 to 2021. In order to maintain consistency and ensure representation in the study, the results for the AYCES enterprise, which exhibited the best performance according to both methods in 2021, were reported. The performance rankings of the other enterprises were presented at the conclusion of the analysis.

The findings of the financial performance analysis conducted using the COPRAS method were obtained for seven companies. Based on these results, it was determined that AYCES was the best-performing enterprise in 2021. For the period between 2017 and 2020, the best-performing enterprises were identified as MAALT, TEKTU, PKENT, and AVTUR. On the other hand, the worst-performing enterprises for the period between 2017 and 2021 were AVTUR, KSTUR, MARTI, AYCES, and MAALT.

According to the WASPAS method, AYCES emerged as the company with the best financial performance in 2021. TEKTU was identified as the top performer between 2017 and 2020. On the other hand, AVTUR, KSTUR, AYCES, and MAALT were found to be the worst-performing enterprises. The financial performance rankings of all businesses between 2017 and 2021 are provided in the table.

In addition to the COPRAS method, the WASPAS method has also been utilized for the analysis of businesses in the BIST Hospitality Sector. The reason for employing the WASPAS method is to enable a comparative evaluation between the two methods. Similar to the COPRAS method, the financial performance results for the AYCES enterprise are reported, while the analysis outcomes for the remaining 7 enterprises are presented at the conclusion of the method.

Upon examining the data, it is evident that there are businesses that share the same ranking across the years. Overall, when considering the results holistically, it is apparent that while the two methods yield different outcomes, they still produce similar results. The financial performance rankings of the enterprises have been altered due to the utilization of different techniques. As a suggestion to researchers, it is recommended to conduct a comparative analysis of the relevant sector using alternative methods to determine financial performance. This approach can provide further insights and enhance the understanding of the sector's financial dynamics.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 377-403**

Makale Gönderim Tarihi: 28/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 21/07/2023**

MARSHALL-LERNER KOŞULUNUN GELİŞMEKTE OLAN ASYA ÜLKELERİNDE GEÇERLİLİĞİ: FARKLI GELİR SEVİYELERİNE GÖRE PANEL VERİ ANALİZLERİ

Oğuzhan ÖZÇELİK*

Öz

Bu araştırmada, gelişmekte olan Asya ülkelerinin dış ticaret dengelerini sağlayabilmek için yerel para birimlerinin değerini kaybettirmeye yönelik para politikaları izlemlerinin olumlu sonuç verip vermediği 39 Asya ülkesi için, 1990-2021 verileri kullanılarak Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde incelenmiştir. Örneklemde yer alan ülkeler gelir seviyelerine göre üç farklı gruba ayrılmış ve her bir grup yeni nesil panel veri yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Panel regresyon analizleri Bai ve Kao (2006) CUP-FM yöntemiyle gerçekleştirilmiş, çalışmanın odağında yer alan Marshall-Lerner koşulunun alt-orta gelirli Asya ülkelerinde geçerli olmadığı, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde geçerli olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Benzer şekilde Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinde de reel kurdan dış ticarete doğru nedensellik ilişkisinin alt-orta gelirli Asya ülkelerinde olmadığı, fakat üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bu değerlendirmeler ışığında çalışma, ele aldığı dönem ve örneklem için döviz kurunun alt-orta gelirli Asya ülkelerinde iyi bir politika aracı olmamasına karşın üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde kullanılabilir bir politika seçeneği oluşturduğu bulgusunu literatüre kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Marshal Lerner Koşulu, Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri, Reel Döviz Kuru*

VALIDITY OF THE MARSHALL–LERNER CONDITION IN ASIAN DEVELOPING COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSES AT DIFFERENT INCOME LEVELS

Abstract

The impact of monetary policies aimed at devaluing local currencies to maintain the external trade balances of developing Asian countries is examined for 39 Asian nations using data from 1990 to 2021 within the framework of the Marshall-Lerner condition. The countries in the sample were divided into three different groups based on income levels, and each group was analyzed using advanced panel data methods. Panel regression analyses were conducted using Bai and Kao's (2006) CUP-FM method. It was found that the Marshall-Lerner condition, the focus of the

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Babaeski MYO, Dış Ticaret Programı, oguzhanozcelik@klu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6666-8976

study, did not apply to lower-middle income Asian countries while it applied to upper-middle income and high income Asian countries. Also, Dumitrescu and Hurlin's (2012) causality test showed that the causality relationship between the real exchange rate and foreign trade did not apply to lower-middle income Asian countries while it did to upper-middle income and high income Asian countries. Based on these findings, the study revealed, for the relevant period and sample, that the exchange rate is not a good policy instrument in lower-middle income Asian countries, while it is a viable policy option in upper-middle income and high income Asian countries.

Keywords: *Marshall-Lerner Condition, Asian Developing Countries, Real Exchange Rate*

Giriş

Uluslararası ticaret akımlarına bakıldığında ülkelerin yerel para birimlerinin değerini konvertibl paralar karşısında düşürerek, başka bir deyişle yüksek nominal kur politikası (rekabetçi devalüasyonlar) benimseyerek ihracatta, fiyata dayalı bir rekabet stratejisi izledikleri görülmektedir. Rickards'ın (2013, s. 59) işaret ettiği gibi uluslararası ticarette ülkelerin rekabetçi fiyata dayalı, ihracatı artırma ve/veya dış ticaret dengelerini iyileştirme arayışlarının altında ya bir ekonomik durgunluk ya da bir ekonomik kriz yatmaktadır. Ekonomik durgunluk ve/veya krizler reel ve finansal sektörlerde zaman zaman beliren ani dengesizliklerden ve/veya süregelen yapısal sorunların su üstüne çıkmasından kaynaklanmaktadır[1]. Ekonomik durgunluk ya da kriz; daralan talep ve buna bağlı olarak düşen reel milli gelirden (Y) kaynaklanmaktadır. Milli gelir çeşitli yöntemlerle hesaplanabilmekte olup, harcamalar yönetimi esas alındığında; milli gelir (Y); tüketim (C), yatırım (I), hükümet harcamaları (G) ile net ihracat (NX) diğer bir ifadeyle ihracattan ithalatın çıkarılması sonucu oluşan ardaki farkın toplamıdır (Frank ve Bernanke, 2017, s. 316). Ekonomik bir durgunluk ya da krizle karşı karşıya kalan ülkeler reel milli gelirdeki daralmanın önüne geçebilmek için ellerindeki tüketim, yatırım, hükümet harcamaları ve net ihracat parametrelerini artırmaktan başka seçenekleri bulunmamaktadır. Ne var ki yukarıda sıralanan 4 parametrenin hepsini ya da birkaçını aynı anda artırmak pek mümkün değildir. Talep daralmasına bağlı olarak tüketimin düşüş eğiliminde olması yeni yatırımlar için reel sektörün iştahını azaltacaktır. Diğer taraftan hükümet harcamaları kanalıyla milli geliri artırma ekonomi politiği ise ancak iç ve dış borç yüküyle baskı altında olmayan ülke hazinelerinin tercih edebileceği bir seçenek oluşturması beklenti dahilindedir. Gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik yapıları incelendiğinde, söz konusu ülkelerin ciddi bir iç borç stoku ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir (Yılmaz ve Cural, 2011). Bu nokta da gelişmekte olan ülkelerin

[1] Örneğin finansal kesimin aşırı yükümlülükleri, daraltıcı para ve maliye politikaları, ekonominin yapısal problemleri, aşırı dışa bağımlı ara mali ihtiyacı, yüksek teknolojili ve katma değeri yüksek ürün üretememe, cari açık vb.

ekonomiyi canlandırmak için hükümet harcamalarını artırmalarına engel olmaktadır. Yukarıda sözü edilen kısıtlar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durgunluk ve/veya krizlerden çıkış için efektif politika aracı olarak yüksek nominal kur politikasını tercih etmelerine izin verebilmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin mallarını uluslararası piyasalarda cazip hale getirmek için sıkça başvurdukları yüksek kura dayalı dış ticaret politikaları her ülkede istenen etkiyi oluşturmadığı bilinmektedir. Hatta söz konusu etki bir ülkenin ticari partnerleri arasında da değişkenlik gösterebilmektedir (Topçu ve Özdemir, 2019). Bunun altında yatan temel olgu her ülkenin ekonomik yapısının farklı olması, ihracatının ithalata olan bağımlılık düzeyi, ihraç mallarının yurt dışı talep esnekliği ile ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği vb. faktörlerdir. Bu sebepten ülkeler yurtdışında cazip hale gelen mallarıyla ihracatlarını artırırken, aynı zamanda ithalatlarının da artışına sebep olabilmekte ve bu da ülkelerin daha fazla dış ticaret açığı vermelerine yol açmaktadır. Yüksek nominal kur politikasının istenmeyen etkilerini analitik olarak ele alan önemli teorilerden birini de Marshall-Lerner Koşulu geliştirmiş olması, çalışmanın bu koşul altında ele alınmasını sağlamıştır.

Bu çalışma örneklem aralığının geniş tutularak 39 gelişmekte olan Asya ülkesini kapsaması ve veri setinde uzun zaman bir zaman aralığı izlemesi (1990-2021) bakımından mevcut literatürden ayrışmaktadır. Ayrıca araştırmada kullanılan ekonometrik yöntemlerin güncelliği, çalışmanın yazından farklılaşmasına imkân veren diğer bir unsuru oluşturmuştur. Çalışma Marshall-Lerner Koşulunun matematiksel açıklamasına yer verildiği birinci bölüm, literatürün incelendiği ikinci bölüm ve araştırmada kullanılan yöntem ve modellerin açıklandığı üçüncü bölüm olmak üzere toplam üç bölümle tasarlanmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılarak elde edilen bulgulara ilişkin politika önerileri sunulmuştur.

1. MARSHALL-LERNER KOŞULU

Ülkelerin döviz kurlarını artırmalarının dış ticaret dengelerini olumlu etkilediği noktayı matematiksel olarak belirlenmesinin önemli adımları Alfred Marshall 'ın 1923'te yayınlanan "Para, Kredi ve Ticaret: Money, Credit & Commerce" kitabı ile atılmıştır. Daha sonra Abba P. Lerner'ın 1944'te yayınlanan "Kontrol Ekonomisi: Refah Ekonomisinin İlkeleri: Economics of Control: Principles of Welfare Economics" kitabında geliştirilen bilimsel argümanlarla koşul, son hali olan *Marshall-Lerner Koşulu'*nu almıştır. Söz konusu teori, politika yapıcılar açısından yapılacak bir devalüasyonun[2], ülkenin dış ticaret açıklarının azalmasına (dış ticaret dengesinin iyileşmesine) yardım edip, etmeyeceğinin belirlenebilmesine imkân veren önemli bir araçtır

[2] Devalüasyon normalinde sabit kur rejimlerinde uygulanmakta olup, dalgalı kur rejimlerinde alınan bir hükümet veya merkez bankası kararıyla serbest piyasada yükselmesine izin verilmesi de aynı etkiyi yaratmaktadır. Örneğin; Eylül 2021'den itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının politika faizlerini indirmeye başlaması üzerine 1 Eylül 2021'de 8.32 $/TL olan kur (EVDS, 2022a) 20 Aralık 2021'de 18.36'ya çıkmış, bu süreçte Dolar kuru %120.6 artmış, TL, $ karşısında %54.6 değer kaybetmiştir.

(Felipe vd., 2009; Arruda vd., 2019; Hosein vd., 2022). Bu koşulun ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını görebilmek açısından konunun matematiksel temellerine bakmakta yarar vardır.

Marshall-Lerner Koşulu'nun matematiksel türetimini yapabilmek için Denklem (1)'de yer alan net ihracatın (Net Export: NX) parasal değerini gösteren eşitlikten yararlanmak gerekmektedir (Bromley ve Davenport, 2021):

$$NX = (X\ Ton) * (Ton/TL) - (M\ Ton) * (Ton/\$) * EXR \quad (1)$$

Bu eşitlikte Ton/TL; 1 ton ihraç malının TL cinsinden fiyatını, $(X\ Ton) * (Ton/TL)$; toplam ihracattan elde edilecek TL miktarı parayı, $Ton/\$$; 1 ton ithal malın \$ cinsinden fiyatını, EXR; TL ile \$ arasındaki, düz kotasyona[3] göre tanımlanmış döviz kurunu (Exchange Rate), $(M\ Ton) * (Ton/\$) * EXR$; toplam ithalat için ödenecek TL miktarı parayı göstermektedir. Bu eşitliği basitleştirebilmek için birimler ortadan kaldırılarak yazılırsa Denklem (2)'ye ulaşılır:

$$NX = X - M * EXR \quad (2)$$

Denklem (2)'nin EXR'ye göre türevi alındığında Denklem (3)'e ulaşılır:

$$\frac{dNX}{dEXR} = \frac{dX}{dEXR} - EXR * \frac{dM}{dEXR} - M \quad (3)$$

Denklem (3)'ün sağ tarafı M ortak parantezine alınırsa Denklem (4) ortaya çıkar:

$$\frac{dNX}{dEXR} = M * \left(\left[\frac{dX}{dEXR} * \frac{EXR}{X}\right] * \frac{X}{EXR * M} - \left[\frac{dM}{dEXR} * \frac{EXR}{M}\right] - 1\right) \quad (4)$$

Herhangi bir Y değişkeninin X değişkenine göre esnekliği; $(dY/dX)(X/Y)$ olduğu (Investopedia, 2022) için ihracat ve ithalatın talep esneklikleri aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\frac{dX}{dEXR} * \frac{EXR}{X} = \epsilon_x \quad (5)$$

$$\frac{dM}{dEXR} * \frac{EXR}{M} = \epsilon_m \quad (6)$$

Bu durumda Denklem (4) aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\frac{dNX}{dEXR} = M * \left(\epsilon_x * \frac{X}{EXR * M} - \epsilon_m - 1\right) \quad (7)$$

Denklem (7)'de $\frac{X}{EXR*M}$ kesrinin payına $EXR * M$ eklenip, çıkarılır ve gerekli sadeleştirme işlemi yapılırsa Denklem (8)'e ulaşılır:

$$\frac{dNX}{dEXR} = M * \left(\epsilon_x * \frac{X - EXR * M}{EXR * M} + \epsilon_x - \epsilon_m - 1\right) \quad (8)$$

[3] Bu sistemde kur; 1 birim yabancı para karşılığı alınabilen ulusal para miktarını göstermekte olup, örneğin; 1 \$=19.35 TL gibi hesaplanmaktadır.

Dış ticaret dengesinin sağlandığı varsayımı altında $NX = X - EXR * M = 0$ olacaktır. Bu durumda Denklem (8), Denklem (9) haline gelir:

$$\frac{dNX}{dEXR} = M * (\epsilon_x - \epsilon_m - 1) \quad (9)$$

Talep Kanunu gereği bir malın fiyatı arttığında arzı artacağı için $\epsilon_x > 0$ iken, talebi azalacağı için $\epsilon_m < 0$ olacaktır. Bu durumda $-\epsilon_m > 0$ olacaktır. Bu durumu koruyabilmek için Denklem (9) tekrar düzenlenerek yazıldığında Denklem (10)'a ulaşılır:

$$\frac{dNX}{dEXR} = M * (\epsilon_x + \epsilon_m - 1) \quad (10)$$

Denklem (10)'da $(\epsilon_x + \epsilon_m) > 1$ olduğunda Marshall-Lerner Koşulu[4] sağlanacaktır. Diğer bir ifadeyle; EXR'deki değişim, NX'i pozitif etkilemiş olacaktır. Bu da ülkenin net ihracatının artması ve dış ticaret dengesinin iyileşmesi anlamına gelmektedir (Warwickeconomics, 2015). O halde devalüasyon yaparak (ulusal paralarının dış değerini düşürerek/ nominal kurları yükselterek) dış ticaret dengelerini iyileştirmeyi hedefleyen politika yapıcıların öncelikle ülkelerinin ihracat ve ithalat talep esnekliklerine göz önünde tutmaları elzemdir. Eğer bu esnekliklerin mutlak değer toplamları 1'den büyük oluyorsa, yapılacak devalüasyon olumlu sonuçlar verecektir. Aksi takdirde yapılacak devalüasyonlar ülke halkının alım gücünü düşürmesi başka bir deyişle enflasyonla sonuçlanacaktır (Bozkurt, 2014, s. 309; WFP, 2021, s. 11; Ünal, 2022).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Ülkelerin, ödemeler dengesini düzeltmek, ekonomik kriz ya da durgunluktan çıkmak, karşı ülkenin devalüasyon atağına karşı pazar payını kaybetmemek için vb. sebeplerle yüksek nominal kur politikasına sıkça başvurmaları sebebiyle Marshall-Lerner Koşulu'nun pek çok araştırmada ampirik olarak ele alındığı görülmüştür. Yazında oldukça yer tutan söz konusu araştırmaların hepsine bu çalışma kapsamında yer vermek imkân dahilinde olmadığından, bazı güncel çalışmalar kronolojik sıra gözetilerek aşağıda özetlenmiştir.

Göçer ve Elmas (2013) 1989-2012 yıllarını kapsayan incelemelerinde döviz kurundaki değişimlerin Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde deneysel olarak ele aldıkları çalışmalarında, söz konusu koşulun geçerliliğini ortaya koymuşlardır. Kemeç ve Köseyahyaoğlu (2015), Türkiye ekonomisinin 1997-2013 verilerini kullanarak literatürde yer aldıkları ampirik analizlerinde koşulun sağlanmadığını tespit etmişlerdir. Sadok (2018), Fas ekonomisini incelendiği çalışmasında döviz kurlarının dış ticaretine etkisini hem Marshall-Lerner hem de J eğrisi Hipotezi kapsamında

[4] İşlemlerde hata yapılmaması için burada ϵ_x ve ϵ_m'in mutlak değerleri alınarak da çalışılabilir. O zaman Marshall- Lerner Koşulu şu hale gelecektir: $(|\epsilon_x| + |\epsilon_m|) > 1$ şekline gelecektir.

analiz etmiş ve koşulun sağladığı bulgusuna ulaşmışlardır. Topçu ve Özdemir (2019), Türkiye'nin Avro Bölgesi ile olan 2004-2017 dış ticaret verilerini kullanarak söz konusu koşulun ikili ticarette sağlandığı sonucunu Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi ile literatüre kazandırmışlardır. Are (2019), 1986-2015 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak Marshall-Lerner koşulunu ampirik olarak inceleyerek, devalüasyon ile Nijerya'nın ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi Engel-Granger ve Hata Düzeltme modellerini kullanarak test etmiş ve koşulun sağlanmadığını rapor etmiştir. Ebadi (2020), OECD ülkeleri ile içinde bu çalışmanın örnekleminde yer alan Asya ülkeleri arasında söz konusu koşulun sağlanıp sağlanmadığını ARDL ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi yöntemleriyle araştırmıştır. Koşulun Asya ülkeleri için sağlanmasına karşın OECD ülkeleri için sağlanmadığının kanıtlarını sunmuştur. Amaral ve Breitenbach (2021), kırılgan beşli olarak tanımladıkları Türkiye, Hindistan, Güney Afrika, Endonezya ve Brezilya'nın 1996-2019 dönemine ait çeyreklik datalarını kullanarak ARDL sınır testi ile yaptıkları çalışmalarında koşulun sağlandığına dair zayıf kanıtlar sunduğunu belirtmişlerdir. Ali vd. (2022), Pakistan'ın önemli ticaret ortaklarıyla koşulun geçerliliğini ülke grubu yerine ampirik olarak tek tek incelemişlerdir. Buna göre Marshall-Lerner Koşulu Pakistan'ın Japonya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Sudi Arabistan ve İtalya ile olan ikili ticaretinde sağlanmasın karşın, Fransa, İngiltere ve Türkiye dahil olmak üzere üç Avrupa ülkesiyle olan ikili ticaretlerini iyileştirmediği bulgusunu literatüre kazandırmışlarıdır.

3. ANALİZ

3.1. Model ve Veriler

Marshall-Lerner Koşulunun geçerliliğini sınayabilmek için literatürde kullanılan modellere bakıldığında Hepaktan (2009)'un Denklem (11) ve Denklem (12)'den yararlandığı görülmüştür:

$$\mathrm{LogM_t} = \alpha_0 + \alpha_1 \mathrm{LogY_t} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\mathrm{LogX_t} = \beta_0 + \beta_1 \mathrm{LogYw_t} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Burada Y; ev sahibi ülkedeki, Yw; dünyadaki geliri göstermektedir. Bu modellerin en önemli eksiği; döviz kurlarını ve dolayısıyla ihraç ve ithal mallarının göreceli fiyatlarının dışlanmış olmasıdır. Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) ve Bahmani-Oskooee ve Baek (2015) aşağıdaki modelleri kullanmışlardır[5]:

[5] Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) bu modellerde P^f'i ihraç mallarının dünyadaki fiyatları anlamında PXW şeklinde, P^d'yi PD şeklinde kullanırken, Bahmani-Oskooee ve Baek (2015) çalışmasında P^f'i ihraç mallarının ABD'deki fiyatı anlamında PD_{US} şeklinde, P^d'yi ihraç mallarının Kore'deki fiyatı manasında PX biçiminde kullanmıştır. Bu çalışmada söz konusu gösterimler biraz daha standardize edilmeye çalışılmıştır.

$$\mathrm{LogM_t} = \alpha + \beta \mathrm{LogY_t^d} + \lambda \mathrm{Log}\left(\frac{\mathrm{P^f}}{\mathrm{P^d}}\right)_t + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$\mathrm{LogX_t} = \alpha' + \beta' \mathrm{LogY_t^f} + \lambda' \mathrm{Log}\left(\frac{\mathrm{P^d}}{\mathrm{P^f}}\right)_t + \varepsilon_t' \quad (14)$$

Yukarıda yer verilen denklemlerde $\frac{P^f}{P^d}$; ithal mallarının göreceli fiyatı olup, bu fiyatın artmasının ev sahibi ülkenin ithalat talebini azaltması beklenirken, $\frac{P^d}{P^f}$; ihraç mallarının göreceli fiyatı olup, bu fiyatın artmasının ev sahibi ülkenin ihracatını azaltması beklenmektedir. Bu modellerin en önemli eksiği; nominal döviz kurlarının dışlanmış olmasıdır.

Ogbonna (2018, s.79) ve Şıklar ve Çelik Keçili (2018, s. 126) göreceli fiyatlar için reel döviz kurunun (Real Exchange Rate: RER) kullanılmasını tercih etmiştir.

$$RER = EXR * \frac{P^d}{P^f} \quad (15)$$

Burada EXR; ters kotasyona[6] göre hesaplanan nominal döviz kurunu, P^d; yurtiçi fiyatlar genel düzeyini ve P^f; diğer ülkedeki (ticari partner ülkedeki) fiyatlar genel düzeyini göstermektedir. RER; nominal döviz kurunu ve göreceli fiyatları da içeren, daha kapsamlı bir göreceli fiyatlar göstergesidir (Engel, 1993, s. 35-36). Eğer kısa dönemde fiyatlar genel düzeylerinin sabit olacağı varsayılırsa, Denklem (16) ortaya çıkar:

$$RER = EXR * \frac{\overline{P^d}}{\overline{P^f}} \quad (16)$$

Denklem 16'ya göre RER, EXR'deki değişimleri yansıtacaktır ki bu da yapılacak devalüasyonların (EXR değişimlerin) etkilerini ortaya çıkaracaktır. Eğer fiyat değişimleri de serbest bırakılırsa RER, ticari partner ülkeler arasındaki göreceli fiyatların güzel bir göstergesi haline gelecektir (Strauss, 1995, s. 991; Chinn, 2008, s. 2).

RER'in düşmesi (yerel paranın değer kaybetmesi (depreciation); ihraç mallarının dış piyasalardaki göreceli fiyatının düşmesi ile sonuçlanacak olup, Talep Kanunu gereği ihracatın artmasının önünü açacaktır. Diğer taraftan, kurdaki yükselmeler, ithal mallarının yurtiçindeki göreceli fiyatının artmasına sebep olacağı için yine Talep Kanuna göre ithalatın azalmasına neden olacaktır (Güler, 2021, s. 956).

Ülkeler sadece bir ülke ile değil, birden çok ülke ile dış ticaret yaptıkları için tüm ticari partner ülkelerin döviz kurları ve fiyatları kullanılarak hesaplanan reel kura, reel efektif döviz kuru (Real Effective Exchage Rate: REER) adı verilmekte olup, çoklu ülke grupları için yapılan dış ticaret çalışmalarında REER'in kullanılması daha yaygındır (Toktaş, 2021,

[6] 1 birim ulusal para karşılığında alınabilen yabancı para miktarını göstermektedir. Örneğin; 1 TL = 0.05 $ gibi.

s. 3428; Adams ve Metwally, 2021, s.157-158). Bir j ülkesine ait REER Denklem (17)'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$REER_{jt} = \sum_{i=1}^{N} \left[\frac{(X_{ijt} + M_{ijt})}{(X_{jt} + M_{jt})} * RER_{ijt} \right] \quad (17)$$

Denklem 17'de X_{ijt}ve M_{ijt}; j ülkesi ile i ülkesi arasında t döneminde gerçekleşen ihracat ve ithalatı, $X_{jt} + M_{jt}$; j ülkesinin t döneminde gerçekleştirdiği toplam dış ticareti, $\frac{(X_{ijt}+M_{ijt})}{(X_{jt}+M_{jt})}$; i ülkesinin, j ülkesinin dış ticareti içindeki payını (ağırlığını), RER_{ijt}; i ülkesi ile j ülkesi arasındaki reel döviz kurunu ifade etmektedir. Böylece her bir ülkeye ait reel kur, dış ticaretteki payları ile ağırlıklandırılmaktadır.

Bu çalışmada Marshall-Lerner Koşulunun Asya Ülkelerinde geçerliliğini sınayabilmek için literatürde yer alan Ogbonna (2018); Şıklar ve Çelik Keçili (2018); Toktaş (2021); Adams ve Metwally (2021) çalışmaları takip edilerek aşağıdaki modeller kullanılmıştır:

$$LnM_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LnREER_{it} + \alpha_2 LnY_{it}^{d} + \varepsilon_{it} \quad (18)$$

$$LnX_{it} = \beta_0 + \beta_1 LnREER_{it} + \beta_2 LnY_{it}^{f} + \epsilon_{it} \quad (19)$$

Bu modellerde yer alan α_1; ithalatın reel efektif döviz kuruna göre talep esnekliğini (ϵ_m), β_1; ihracatın reel efektif döviz kuruna göre talep esnekliğini (ϵ_x) göstermektedir. Bu katsayıların esneklikleri nasıl ifade ettiğini görebilmek için Denklem (18) ve Denklem (19)'de her iki tarafın REERe göre türevinin alınması gerekmektedir (Örnek olması açısından aşağıda sadece Denklem (18)'in türevleri alınmıştır):

$$\frac{\partial LnM}{\partial LnREER} = \alpha_1 = \frac{\frac{1}{M}M'}{\frac{1}{REER}} = \frac{\frac{1}{M}\frac{\partial M}{\partial REER}}{\frac{1}{REER}} = \frac{\frac{\partial M}{M}}{\frac{\partial REER}{REER}} \quad (20)$$

Matematikte küçük değişimler (differences) türevle (differential: d veya ∂) gösterilirken, büyük değişimler delta (Δ) ile ifade edilmektedir (Janaswamy, 2018). Bu durumda Denklem (20) yeniden yazılacak olursa;

$$\alpha_1 = \frac{\frac{\Delta M}{M}}{\frac{\Delta REER}{REER}} \quad (21)$$

Denklem (21)'de α_1'in anlamı; $REER$'deki 1 birimlik değişime karşın, M'de meydana gelen değişimdir ki bu da M'in $REER$'e göre esnekliğine karşılık gelmektedir (Ahmed vd., 2015, s. 9-11).

Dolayısıyla Denklem (18) ve Denklem (19)'da yer alan modellerin tahmini sonucunda Marshall-Lerner Koşulunun geçerliliğine karar verebilmek için $(|\alpha_1| + |\beta_1|) > 1$ olup olmadığına bakılacaktır.

Çalışmada yer verilen Asya Ülkeleri, Dünya Bankası'nın (2022a), ülkelerin 2021 yılı kişi başına düşen milli gelirlerine göre yaptığı

sınıflandırmaya göre gruplandırılmıştır. Bu kaynağa göre ülkelerin sınıflandırılma şekli Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ülkelerin Kişi Başına Düşen Milli Gelirlerine Göre Sınıflandırılması

Grup	2021 Yılı	2020 Yılı
Düşük Gelirli	<1046	<1035
Alt-Orta Gelirli	1046-4095	1035-4045
Üst-Orta Gelirli	4096-12695	4046-12535
Yüksek Gelirli	>12685	>12535

Kaynak: Dünya Bankası (2022).

Tablo 1'de yer alan 2020 yılı verileri, bilgi amaçlı paylaşılmış olup, çalışmada 2021 yılı değerleri temel alınmıştır. Analize dahil edilen ülkeler Tablo 1'e göre sınıflandırıldığında Tablo 2'ye ulaşılmıştır.

Tablo 2. Analizde Yer Verilen Ülkeler

	Alt-Orta Gelirli Ülkeler	Üst-Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler
1	Pakistan	Türkiye	Japonya
2	Bangladeş	Kazakistan	Güney Kore
3	Hindistan	Moğolistan	Israil
4	Özbekistan	Çin	Suudi Arabistan
5	Kırgızistan	Irak	Oman
6	Nepal	Ürdün	Katar
7	Sri Lanka	Rusya	Kuveyt
8	Bhutan	Gürcistan	Bahreyn
9	Suriye	Azerbaycan	BirleşikArapEmirlikleri
10	Lübnan	Ermenistan	Güney Kıbrıs RumKesim
11	Kamboçya	Tayland	Singapur
12	Filipinler	Malezya	Bruney Sultanlığı
13	İran	Endonezya	-
14	Tacikistan	-	-

Düşük gelirli ülkeler sınıflandırmasına sadece Tacikistan'ın girdiği tespit edilmiş olup, tek bir ülke için panel veri analizi yapılamayacağı için bu ülke alt-orta gelirli ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Böylece analizde alt-orta gelirli ülkeler grubuna giren 14, üst-orta gelirli ülkeler grubuna giren 13 ve

yüksek gelirli ülkeler gurubuna giren 12 ülke için panel veri analizleri yapılmıştır. Analizin zaman boyutu; 1990-2021 dönemi yıllık verilerinden oluşmaktadır. Analizin başlangıç dönemi olarak 1990 yılının seçilmiş olmasının nedeni; Sovyetler Birliğinin yıkılması sonrasında ortaya çıkan Rusya Federasyonu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi devletlere ait verilere 1990 yılından itibaren ulaşılabiliyor olmasıdır.

Mal ticareti gibi hizmet ticareti de döviz kurlarından ve göreceli fiyatlardan etkilendiği için çalışmada dış ticaret verileri olarak; mal ve hizmet ihracatı (X) ve mal ile hizmet ithalatı (M) verileri kullanılmıştır. X verileri Dünya Bankası (2022b)'den, M verileri Dünya Bankası (2022c)'den alınmıştır. Milli gelir olarak, kişi başına düşen milli gelir (Y) verileri kullanılmıştır. Burada Y^d; ev sahibi ülkedeki kişi başına düşen milli geliri, Y^f; dünya genelindeki ortalama kişi başına düşen milli geliri[7] göstermekte olup, bu veriler Dünya Bankası (2022d)'den temin edilmiştir. Reel efektif döviz kuru verileri; Macaristan'daki Corvinus Üniversitesi bünyesinde araştırmalarını sürdüren Bruegel Araştırma Grubu üyelerinden Dr. Zsolt Darvas tarafından Darvas (2012; 2021) çalışmaları temelinde hazırlanan ve 21 Haziran 2022'de güncellenmiş olan Bruegel (2022) veri tabanından alınmıştır. Verilerin betimleyici istatistikleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Verilerin Betimleyici İstatistikleri

	Alt-Orta Gelirli Ülkeler				
	X	M	RER	YD	YF
Ortalama	8.78	9.15	4.71	7.00	8.91
Ortanca	8.90	9.24	4.68	6.93	8.93
En Büyük	13.40	13.49	7.90	9.38	9.41
En Küçük	4.31	4.56	0.32	4.93	8.37
Std. Dev.	1.86	1.72	0.55	0.98	0.35
Çarpıklık	0.04	-0.09	-1.29	0.23	-0.08
Basıklık	2.60	2.98	29.97	2.31	1.39
Jarque-Bera	3.18	0.66	13698.87	12.88	49.07
Olasılık Değeri	0.20	0.72	0.00	0.00	0.00
Gozlem Adedi	448	448	448	448	448
	Üst-Orta Gelirli Ülkeler				
	X	M	RER	YD	YF
Ortalama	10.07	10.14	4.44	7.86	8.91
Ortanca	10.62	10.56	4.60	8.10	8.93

[7] Bu değişkenin seçilmesinde; literatürde yer alan Türkay (2014: 26); Adams ve Metwally (2021: 158); Amaral ve Breitenbach (2021: 737) çalışmaları temel alınmıştır.

En Büyük	15.08	14.94	6.28	9.68	9.41
En Küçük	0.37	0.61	0.31	3.13	8.37
Std. Dev.	2.47	2.23	0.59	1.06	0.35
Çarpıklık	-0.90	-0.85	-3.51	-0.83	-0.08
Basıklık	4.84	5.06	20.70	4.19	1.39
Jarque-Bera	114.52	123.84	6286.03	72.49	45.48
Olasılık Değeri	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Gozlem Adedi	416	416	416	416	416

Yüksek Gelirli Ülkeler

	X	M	RER	YD	YF
Ortalama	10.86	10.64	4.66	10.04	8.91
Ortanca	10.87	10.59	4.66	10.09	8.93
En Büyük	13.74	13.82	5.08	11.35	9.41
En Küçük	7.53	7.18	4.10	8.60	8.37
Std. Dev.	1.69	1.72	0.16	0.59	0.35
Çarpıklık	-0.04	0.02	-0.60	-0.26	-0.08
Basıklık	1.91	1.96	3.74	2.54	1.39
Jarque-Bera	19.15	17.39	31.44	7.67	41.98
Olasılık Değeri	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00
Gozlem Adedi	384	384	384	384	384

Betimleyici istatistiklere göre çalışmada 448 alt-orta gelirli ülke verisi, 416 üst-orta gelirli ülke verisi ve 384 yüksek gelirli ülke verisi kullanılmıştır. Standart sapma tüm ülke gruplarında düşüktür.

3.2. Yöntemler ve Uygulamalar

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını saptamak amacıyla çeşitli testler uygulanabilmektedir. Bu alandaki ilk test Breusch ve Pagan'a (1980) ait olup, bu yöntem panelin zaman boyutu (T) büyük, yatay kesit boyutu (N) küçük olduğunda daha etkin sonuçlar üretebilmektedir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM istatistiği aşağıda gösterilmiştir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} \hat{\rho}_{ij}^2 \qquad (22)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan $\hat{\rho}$ hata terimlerinin ikili korelasyonlarının tahminidir. Pesaran vd. (2008) Denklem (22)'de meydana gelen saplamaları, test istatistiğine ortalama ve varyansı da ekleyerek, düzeltilmiş LM testini (LM_{ADJ}) geliştirmiştir. Bu test istatistiği de aşağıdaki denklem yardımıyla elde edilmektedir (Pesaran vd. 2008, s. 108):

$$LM_{ADJ} = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} \left(T\hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}\right) \quad (23)$$

23 no.lu denklemde kullanılan k; modelde yer alan bağımsız değişken sayısını, μ_{Tij}; $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$'nin ortalamasını, v_{Tij}; $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$'nin varyansını göstermektedir. LM ve LM_{ADJ} testlerinin boş hipotezi aşağıdaki gibidir:

$$H_0: Cov\left(u_{it}, u_{jt}\right) = 0, \qquad \forall_t \; ve \; i \neq j \; için. \quad (24)$$

Yapılan inceleme sonunda boş hipotez reddedilebildiğinde; panele alınan yatay kesitler arasında bağımlılık olduğuna karar verilir. Bu çalışmada panelin zaman boyutu $T = 32$, yatay kesit boyutları (12, 13, 14) olup, $N < T$ olduğu için ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı LM ve LM_{ADJ} testleriyle incelenmiştir. Yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	Alt-Orta G.Ü.		Üst-Orta G.Ü.		Yüksek G. Ü.	
	LM	LM_{adj}	LM	LM_{adj}	LM	LM_{adj}
LnX	2072.09* (0.00)	146.84* (0.00)	1890.85* (0.00)	145.14* (0.00)	1914.76* (0.00)	160.91* (0.00)
LnM	2201.60* (0.00)	156.44* (0.00)	1912.14* (0.00)	146.84* (0.00)	1927*.07 (0.00)	161.98* (0.00)
$LnREER$	645.81* (0.00)	41.12* (0.00)	498.02* (0.00)	33.62* (0.00)	484.80* (0.00)	36.45* (0.00)
LnY^d	2003.83 (0.00)	141.78 (0.00)	2019.03* (0.00)	155.40* (0.00)	1592.14* (0.00)	132.83* (0.00)
LnY^f	2909.50* (0.00)	208.92 (0.00)	2496.00* (0.00)	193.59* (0.00)	2112.00* (0.00)	178.08* (0.00)

Tablo 4'te her bir değişken için yapılan LM ve LM_{ADJ} testinde edilen olasılık değerleri 0.00 olduğu için boş hipotez güçlü bir şekilde reddedilmiş ve panellere dahil edilen ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle yapılacak birim kök, eşbütünleşme, regresyon ve nedensellik analizlerinde, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığını dikkate alan analiz yöntemlerinin seçilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığının arkasında; Asya'da yer alan

ülkelerin kendi aralarındaki dış ticaretin fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.2.2. Panel Birim Kök Testi

Birim kök testleri; temel olarak serinin kendi beklenen değeri etrafında dalgalanıp dalgalanmadığını (Gujarati ve Porter, 2012, s. 744), seri üzerine belirli bir dönemde gelen bir ekonomik veya siyasi bir şokun, sonraki dönemleri de etkileyip etkilemediğini analiz etmektedir (Enders, 1998, s. 212). Bu çalışmada serilerin durağanlıkları Hadri ve Kruzomi (2012) tarafından geliştirilen durağanlık testi ile incelenmiştir. Bu test; ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını, serideki ortak faktörler üzerinden göz önünde bulundurmaktadır. Serinin veri yaratma sürecinde ortaya çıkan otokorelasyonu Sul vd. (2005) tarafından geliştirilen SPC yönteminde $AR(p)$ süreciyle, Choi (1993) tarafından geliştirilen LA yönteminde $AR(p+1)$ süreciyle düzeltmektedir.

$$y_{it} = z_t'\delta_i + f_t\gamma_i + \varepsilon_{it} \tag{25}$$

Yukarıda gösterilen denklemde z_t'; y_{it} serisinin durağanlığını etkileyen deterministik bileşenleri, f_t; serideki ortak faktörleri, ε_{it}; rassal hata terimlerini göstermektedir. Hata terimleri serisi $AR(p)$ sürecine göre açıldığında:

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1}\varepsilon_{it-1} + \cdots + \phi_{ip}\varepsilon_{it-p} + v_{it} \tag{26}$$

$AR(p+1)$ sürecine göre açıldığında:

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1}\varepsilon_{it-1} + \cdots + \phi_{ip}\varepsilon_{it-p} + \phi_{ip+1}\varepsilon_{it-(p+1)} + v_{it} \tag{27}$$

elde edilir. Bu noktadan hareketle iki farklı test istatistiği elde edilmektedir:

$$\mathrm{Z_A^{SPC}} = \frac{1}{\hat{\sigma}^2_{\mathrm{i_{SPC}}}\mathrm{T}^2}\sum_{\mathrm{t=1}}^{\mathrm{T}}(\mathrm{S_{it}^{w}})^2 \tag{28}$$

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}^2_{i_{LA}}T^2}\sum_{t=1}^{T}(S_{it}^{w})^2 \tag{29}$$

Burada $\hat{\sigma}^2_{i_{SPC}}$; $AR(p)$ sürecine göre açılmış serinin varyansını, $\hat{\sigma}^2_{i_{LA}}$; $AR(p+1)$ sürecine göre açılmış serinin varyansını ve T; panelin zaman boyutunu göstermektedir. Testin hipotezleri Hadri ve Kruzomi (2012, s. 31-32);

H_0: $\phi_i(1) \neq 0,\ \forall_i$. Seri durağandır.

H_1: $\phi_i(1) = 0,\ \exists_i$. Seri durağan değildir.

Çalışmada yapılan Hadri ve Kruzomi (2012) panel birim kök testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

		Alt-Orta G.Ü.		Üst-Orta G.Ü.		Yüksek G. Ü.	
		Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}
Düzey	LnX	-1.84 (0.06)	-2.02 (0.07)	0.09 (0.06)	0.27 (0.09)	-1.63 (0.04)	-2.55 (0.09)
	LnM	-2.50 (0.09)	-3.00 (0.09)	-0.88 (0.08)	-0.91 (0.08)	-1.75 (0.05)	-2.59 (0.05)
	$LnREER$	4.92 (0.00)	11.73 (0.00)	4.29 (0.00)	11.79 (0.00)	2.61 (0.00)	4.42 (0.00)
	$LnYd$	-2.25 (0.08)	-1.92 (0.07)	-1.35 (0.01)	-1.35 (0.03)	-2.25 (0.08)	-2.84 (0.07)
	$LnYf$	3.57 (0.09)	4.25 (0.08)	3.57 (0.09)	4.25 (0.08)	3.57 (0.09)	4.25 (0.08)
Birinci Fark	ΔLnX	0.05* (0.47)	0.09* (0.46)	-0.71*(0.76)	-0.07*(0.53)	0.80* (0.21)	0.49* (0.30)
	ΔLnM	0.40* (0.34)	0.64* (0.25)	-0.84*(0.80)	-0.24*(0.59)	-0.16*(0.56)	-0.05*(0.52)
	$\Delta LnREER$	-0.64*(0.74)	0.80* (0.21)	3.87* (0.14)	3.77* (0.22)	-0.16*(0.56)	-0.51*(0.69)
	$\Delta LnYd$	2.17*(0.10)	2.03*(0.12)	3.13* (0.90)	2.48* (0.65)	0.82* (0.20)	-1.01*(0.84)
	$\Delta LnYf$	-11.38*(0.8)	-4.22* (0.78)	-11.38*(0.8)	-4.22* 0.78)	-11.38*(0.8)	-4.22*(0.78)

Not: *; Serinin %1'de durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre tüm seriler düzeyde değil, birinci farkta durağandır. Çünkü serilerin düzey değerleri için yapılan sınamalarda elde edilen olasılık değerleri 0.10'dan küçük olup, *seri durağandır* biçimindeki boş hipotez reddedilirken, serilerin birinci farkları için yapılan sınamalarda elde edilen olasılık değerleri 0.10'dan büyük olup, boş hipotez kabul edilmiştir. Bu nedenle regresyon analizine geçmeden önce seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının sınanması gerekmektedir.

3.2.3. Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı Westerlund (2008) Durbin-Hausman (WDH) Panel Eşbütünleşme Testi ile incelenmiştir. WDH testinde yatay kesit bağımlılığı ortak faktörler üzerinden dikkate alınmaktadır (Westerlund, 2008, s. 199):

$$Y_{it} = \eta_i + \alpha_t X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (30)$$

Burada $\varepsilon_{it} = \lambda_i' F_t + e_{it}$ şeklinde tanımlanmakta olup, F_t ortak faktörleri göstermektedir. F_t ve e_{it} serileri $AR(1)$ sürecine göre açılacak olursa;

$$F_{jt} = \rho_j F_{jt-1} + u_{jt} \quad (31)$$

$$e_{it} = \phi_i e_{it-1} + v_{it} \quad (32)$$

eşitlikleri elde edilir. e_{it}, rassallığı sağlayan faktördür. WDH yönteminde Y ile X serisi arasında eşbütünleşmenin varlığı e_{it}'nin durağanlığına, o da ρ_j'ye bağlıdır. Westerlund (2008) $\rho_j < 1$ olduğunu varsaymış ve eşbütünleşmeyi ϕ_i üzerinden ele almıştır. Bu durumda testin hipotezleri aşağıdaki gibidir (Westerlund, 2008, s. 199-200):

$H_0: \phi_i = 1, \ \forall_i$. Eşbütünleşme Yok.

$H_1: \phi_i < 1, \ \forall_i$. Eşbütünleşme Var.

Westerlund (2008) yukarıdaki hipotezlerin testinde kullanılmak üzere iki farklı test istatistiği üretmiştir: Bunlardan DHp; eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğu varsayımı altında geçerli iken, DHg; eşbütünleşme katsayılarının heterojen olduğu varsayımı altında geçerlidir. Modellerde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığı Westerlund (2008) Durbin-Hausman (WDH) eşbütünleşme sınaması yöntemi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Alt-Orta G.Ü.		Üst-Orta G.Ü.		Yüksek G.Ü.	
	DHp	DHg	DHp	DHg	DHp	DHg
İthalat Modeli	-3.256*	-1.990**	-3.0797*	-2.011**	-3.793*	-5.870*
İhracat Modeli	-3.216*	-2.475**	-3.773*	-2.168**	-2.358**	-4.159*

Not: WDH testi normal asimptotik dağılıma sahip olduğu için elde edilen test istatistiklerinin, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla -1.96 ve -2.57 ile karşılaştırılması uygun olacaktır. * ve **; modelde %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara dayanarak "*Eşbütünleşme yok*" şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiş ve modellerde kullanılan değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durumda yapılacak regresyon analizlerinde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmayacaktır (Jansson ve Haldrup, 2000).

3.2.4. Eğim Katsayılarının Homojenlik Sınaması

Eşbütünleşme katsayılarının homojen bir yapıya sahip olup olmadığını test etmeye yönelik inceleme Delta (Δ) Testi ile gerçekleştirilmiştir. Bu testi ilk olarak geliştiren Swamy (1970) aşağıdaki panel veri modelini kullanmıştır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it}, \qquad i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T \tag{33}$$

Delta Testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \beta_i = \beta, \ \forall_i$. Tüm ülkelere ait eğim katsayıları homojen yapıdadır.

$H_1: \beta_i \neq \beta, \exists_i$. Eğim katsayıları homojen yapıya sahip değildir.

Bu hipotezleri sınayabilmek için gerekli olan test istatistiği Denklem (34) kullanılarak elde edilebilmektedir:

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{2k}\right) \tag{34}$$

Denklem 34'te N; ülke adedini, S; Swamy test istatistiğini ve k; modeldeki açıklayıcı değişken adedini ifade etmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy (1970) tarafından geliştirilen Delta Testinin büyük örneklemler için etkin olmasına karşın, küçük örneklemlerde sapmalı sonuçlar

verdiğini belirtmiş, bu sapmaları düzelterek, küçük örneklemlerde de etkin sonuçlar üreten Düzeltilmiş Delta ($\hat{\Delta}_{ADJ}$) Testini geliştirmiştir. Bu yöntemde test istatistiği Denklem (35) yardımıyla elde edilebilmektedir:

$$\hat{\Delta}_{ADJ} = \sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{v(T,k)}\right) \tag{35}$$

Burada $v(T,k)$; Denklem (33)'te yer alan eşbütünleşme modelinin standart hatsını ifade etmektedir. Düzeltilmiş Delta ($\hat{\Delta}_{ADJ}$) Testinin hipotezleri de yukarıda yer alan Delta Testinin hipotezleri ile aynıdır. Çalışmada yapılan Homojenite sınaması sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Eğim Katsayılarının Homojenlik Sınaması Sonuçları

	Alt-Orta G. Ü.		Üst-Orta G. Ü.		Yüksek G.Ü.	
	İthalat Modeli	İhracat Modeli	İthalat Modeli	İhracat Modeli	İthalat Modeli	İhracat Modeli
$\hat{\Delta}$	-1.33 (0.38)	-5.78 (0.87)	-0.57 (0.71)	-0.16 (0.56)	-3.29 (0.39)	-3.09 (0.91)
$\hat{\Delta}_{ADJ}$	-2.76 (0.62)	-7.50 (0.89)	-0.61 (0.72)	-0.18 (0.57)	-3.51 (0.31)	-3.29 (0.97)

Tablo 7'deki parantez içinde yer alan olasılık değerlerine göre H_0 tüm ülke grupları için kabul edilmiş ve eğim katsayılarının homojen olduğuna karar verilmiştir. O halde paneller için elde edilecek sonuçlar, o panelde yer alan ülkeleri temsil edecektir / o ülkeler için de geçerli olacaktır.

3.2.5. Panel Regresyon Analizi

Panel regresyon analizi; Bai ve Kao (2006) tarafından geliştirilen Continuous Updated Fully Modified Estimator (Sürekli Güncellenen Tam Değiştirilmiş Tahminci: CUP-FM) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem eşbütünleşme katsayılarını tahmin ederken; ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını, ortak faktörler üzerinden göz önünde bulundurarak çalışmaktadır. Bunun için Denklem (36)'da yer alan eşbütünleşme vektörü ele alınabilir (Bai ve Kao, 2006, s. 2-3):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + e_{it}, \;\; i = 1, \dots, N; \; t = 1, \dots, T \tag{36}$$

Yukarıda yer alan denklemde e_{it} hata terimleri serisinin aşağıdaki gibi olduğu varsayılmaktadır:

$$e_{it} = \lambda_i' F_t + u_{it} \tag{37}$$

Burada F_t ortak faktörleri göstermektedir. CUP-FM asimptotik sapmalara karşı da güvenilir sonuçlar vermektedir (Bai ve Kao, 2006, s. 16; Huang, 2008, s. 226). Ayrıca CUP-FM küçük örneklemlerde de güçlü sonuçlar üretmektedir (Bai ve Kao, 2006, s. 4). Bununla birlikte Bai, Kao ve Ng, (2009), CUP-FM tahmincisindeki olası asimptotik sapmalara karşı CUP-BC tahmincisini de geliştirmiştir. Bu çalışmada katsayılar CUP-BC yöntemiyle tahmin edilmiş ve Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Regresyon Analizi Sonuçları

	Alt-Orta G. Ü.		Üst-Orta G. Ü.		Yüksek G.Ü.	
	İthalat Modeli	İhracat Modeli	İthalat Modeli	İhracat Modeli	İthalat Modeli	İhracat Modeli
$LnREER$	0.13* [11.43]	0.12* [9.75]	1.30* [8.28]	1.34* [9.15]	1.39* [35.05]	1.38* [37.05]
$LnYd$	1.27* [5.39]	-	1.39* [4.49]	-	1.26* [6.37]	-
$LnYf$	-	1.88* [30.55]	-	3.00* [24.29]	-	2.22* [15.17]

Not: Köşeli parantez içindekiler, elde edilen t istatistikleridir. t Tablosundan alınan kritik değer %1 için 2.57'dir. *; %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8'deki bulgulara göre reel efektif döviz kurundaki artış tüm ülke gruplarında hem ihracatı hem de ithalatı artırmıştır. Burada aslında REER artışlarının ihracatı azaltması beklenirdi. REER'in artmasının, göreceli fiyatların artması anlamına geldiği için diğer ülkelerin mal ve hizmet alımı talebinin düşmesi daha ussaldır. Ama buna rağmen ihracatın artıyor olması, söz konusu Asya ülkelerinin ürettikleri mal ve hizmetlerin, ikamesi kolay olmayan mal ve hizmetler olduğunu göstermektedir. Marshall-Lerner koşulunun geçerliliğine bakıldığında; alt-orta gelirli Asya ülkelerinde $(|\alpha_1| + |\beta_1|) = (|0.13| + |0.11|) = 0.25 < 1$ olduğu için alt-orta gelirli Asya ülkelerinde Marshall-Lerner koşulu sağlanmamaktadır. Yani bu ülkelerin devalüasyon türü politikalar uygulayarak dış ticaret dengelerini iyileştirmeleri mümkün gözükmemektedir. Üst-orta gelirli Asya ülkelerinde $(|1.22| + |1.30|) = 2.52 > 1$ ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde $(|2.49| + |2.41|) = 4.90 > 1$ olup, Marshall-Lerner koşulu bu ülkelerde geçerlidir. Daha açık bir ifadeyle, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkeleri, ulusal paralarının değerini düşürerek, dış ticaret dengelerini daha da iyileştirebileceklerdir. Bu sonuçlarda; ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri arttıkça, elde edilen toplamların da arttığı görülmektedir ki bunun, söz konusu ülkelerin ürettikleri ürünlerin katma değerinin yüksekliğiyle ilgili bir durum olduğu değerlendirilmektedir.

Ev sahibi ülkelerdeki kişi başına düşen mili gelir artışı ülkelerin ithalatını artırırken, dünya genelindeki ortalama kişi başına düşen mili gelir artışı ilgili ülkelerin ihracatını yükseltmiştir. Burada dünya genelindeki ortalama kişi başına düşen mili gelirin katsayılarının daha büyük çıkmış olması; ithalatın diğer ülkelerin alım gücüne duyarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

3.2.6. Panel Nedensellik Testi

Bu çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile incelenmiştir. y ve x gibi iki seri arasındaki

nedensellik ilişkilerini sınayabilmek için bu testte kullanılan denklem aşağıda yer almaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1451):

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{K} \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{K} \beta_i^{(k)} x_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (38)$$

Burada K; optimum gecikme uzunluğudur. Denklem (38), x'ten y'ye doğru nedensellik ilişkisinin varlığını test etmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi, bazı yatay kesitlerde (i'lerde) var olabilecek nedensellik ilişkilerini de belirleyebilmektedir ve bu yönüyle Granger (1969) testinden daha güçlüdür. Bu testin hipotezleri;

$H_0: \beta_i^{(k)} = 0, \ \forall i$. Bütün yatay kesitlerde x'ten y'ye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: \beta_i^{(k)} \neq 0, \ \exists i$. Bazı yatay kesitlerde x'ten y'ye doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Bu hipotezleri sınayabilmek için W ve Z şeklinde iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1457). Çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Panel Nedensellik Testi

Nedenselliğin Yönü	Alt-Orta G. Ü.			Üst-Orta G. Ü.			Yüksek G. Ü.		
	W İst.	*Z İst.*	*Olasılık*	*W İst.*	*Z İst.*	*Olasılık*	*W İst.*	*Z İst.*	*Olasılık*
$LnREE \rightarrow LnM$	2.20	0.05	0.95	11.80	14.63	0.00*	5.15	4.35	0.00*
$LnY^d \rightarrow LnM$	3.64	2.31	0.02**	7.83	8.61	0.00*	4.27	3.07	0.00*
$LnREE \rightarrow LnX$	2.08	-0.14	0.88	8.78	10.04	0.00*	4.44	3.32	0.00*
$LnY^f \rightarrow LnX$	6.94	7.52	0.00*	8.14	9.08	0.00*	4.12	2.85	0.00*

Not: * ve **; %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde nedenselliğin varlığını göstermektedir. Optimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır (Farklı gecikme uzunlukları için de testler yapılmış, benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan optimum gecikme uzunluğu belirleme işlemlerinde her defasında en az bir kritere göre optimum gecikme uzunluğu 2 çıkmıştır).

Tablo 8'deki sonuçlara göre; alt-orta gelirli Asya ülkelerinde reel kurdan ithalat ve ihracata doğru nedensellik ilişkileri belirlenemezken, ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinden ithalata, dünyadaki kişi başına düşen ortalama milli gelirlerinden de ihracata doğru nedensellik ilişkilerinin var olduğu bulunmuştur. Üst-orta gelirli Asya ülkelerinde ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde hem reel kurdan hem de milli gelirden ihracat ve ithalata doğru nedensellik ilişkilerinin var olduğu bulunmuştur. Demek ki alt-orta gelirli Asya ülkelerinde dış ticareti döviz kuru politikaları ile etkilemek pek olası değilken, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde bu mümkün

olabilecektir. Bu analizde elde edilen sonuçların, regresyon analizi bulgularıyla tutarlılık gösterdiği görülmekte olup, bu da yapılan analizlerin güvenilirliğine ek bir delil oluşturmuştur.

Sonuç

Yazında üzerinde haklı bir şekilde durulduğu gibi uluslararası ticaret genel olarak dünya refahını artırmasına karşın dış ticaret açığı veren ülkeler bundan zarar görebilmektedirler. Söz konusu olumsuzluğun çözümüne ilişkin olarak; küreselleşen dünyada ekonomilerin birbirlerine emek, sermaye ve teknoloji unsurlarıyla birlikte sarmal haline geldiği günümüzde dış ticarete kısıtlamalar getirmek rasyonel bir bakış açısı olmayacaktır. Ülkelerin ekonomilerini iyileştirmesi adına Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kurumlar bir yandan dünya refahının artırılması için dış ticaretin serbestleşmesini teşvik ederken, diğer yandan da dış ticaret açığı veren ve borçlarını ödemekte güçlük çeken ülkelerin dünya ticaret sisteminin dışına çıkmaması için krediler sağlamakta, politika önerileri sunmakta ve ülkelerle bu alanda gerekli iş birliklerini sürdürmektedirler.

Bu çalışmada; Asya Ülkelerinin dış ticaret dengelerini sağlayabilmek amacıyla devalüasyon benzeri para politikaları izlemelerinin efektif sonuçlar doğurup doğurmadığı, 39 Asya ülkesinin 1990-2021 dönemi verileri kullanılarak Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde araştırılmıştır. Örneklemde yer verilen Asya ülkeleri homojen bir ekonomik büyüklüğe sahip olmamaları sebebiyle ülkeler, Dünya Bankasının sistematiği baz alınarak gelir dağılımlarına göre kendi aralarında üç gruba ayrılmıştır. Marshall-Lerner koşulunun alt-orta gelirli Asya ülkelerinde geçerli olmamasına karşın, üst-orta gelirli Asya ülkelerinde ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde geçerli olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlarla bezer şekilde reel kurdan dış ticarete doğru nedensellik ilişkisinin alt-orta gelirli Asya ülkelerinde olmadığı, fakat üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde olduğu sonuçlarını göstermektedir. Tüm bu emarelere göre; döviz kuru alt-orta gelirli Asya ülkelerinde iyi bir politika aracı değilken, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli Asya ülkelerinde kullanılabilir bir politika seçeneğidir. Kişi başına düşen milli gelir ise tüm ülke gruplarında dış ticareti etkilemektedir. Elde edilen bulgular literatürle ile paralellik göstermektedir.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında; bir kısım Asya ülkelerinin dış ticaret dengelerini iyileştirebilmek için ulusal paralarının değerini düşürmeleri kısa vadede rasyonel bir politika seçeneği olarak değerlendirilebilir. Bu noktada belirleyici olan; ülkelerin gelir seviyeleridir. Düşük gelirli veya alt-orta gelir düzeyine sahip (kısaca kişi başına düşen milli geliri 4000 Doların altında olan) ülkeler, muhtemelen düşük teknolojili ve emek yoğun mallar üretip, ihraç etmeye çalışmaktadırlar. Bu mallara olan talebi döviz kuru üzerinden etkilemek çok da mümkün olamamaktadır. Örneğin; üst-orta gelirli ülkeler arasında yer almasına rağmen Türkiye Eylül 2021'den itibaren ulusal parasının değerini düşürerek dış ticaret dengesini

iyileştirmeye çalışmış, ancak bunda başarılı olamamış, tam aksine dış ticaret açığı daha da artmıştır. Türkiye'de yaşanan söz konusu olgunun temel sebebi; yerel para biriminin değer kaybetmesiyle birlikte yurtdışında fiyatı düşük hale gelen Türk mallarının üretilmesi için ihtiyaç duyulan çeşitli girdilerin ithal edilme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Asya ülkelerinin dünya ile fiyat rekabetinden ziyade kalite ve teknoloji rekabeti içine girmesi en doğru ve sürdürülebilir politika aracı olacaktır.

Ayrıca, ülke düzeyinde yüksek kur politikasına bağlı olarak ihracatı artırma güdüsü, kısa vadede ülkelere geçici üstünlükler sağlamakla birlikte uzun vadede beraberinde enflasyonist baskıları beraberinde getirmesinin olasılığı yüksektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek kur politikalarının sadece kısa vadeli müdahaleler olarak masada tutulması rasyonel olacaktır. Küresel düzeyde bakıldığında ise; ülkelerin yüksek nominal kur müdahalelerinin küresel ölçekte kur savaşlarına dönüşmesinin önünü açacak, bu durum da zamanla yüksek girdi maliyetleri, artan gümrük vergileri, ekonomik ambargolar zaman içinde küresel ekonomik durgunlukla sonuçlanması kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan da bakıldığında yüksek kura dayalı ekonomi politikalarından uzun vadede dünya refahı da tıpkı ülke ekonomileri gibi olumsuz etkilenebilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Oğuzhan Özçelik: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Oğuzhan Özçelik: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Adams, J. ve Metwally, A. (2021). Testing for the marshall–lerner condition in Egypt: An empirical analysis. *African Journal of Economic and Management Studies, 12*(1), 151-170.

Ali, G., Ullah, K., Shah, S. Z., ve Khan, S. (2022). Testing of marshall-lerner condition: Evidence from Pakistan. *Bulletin of Business and Economics*, *11*(1), 46-52. https://doi.org/10.5281/zenodo.6420352.

Ahmed, S., Appendino, M. ve Ruta, M. (2015). Global value chains and the exchange rate elasticity of exports. *IMF Working Paper*, No. WP/15/252.

Aktaş, A. (2021, 7 Ekim). *Meğer kur artınca ihracat artmıyormuş*! 14 Kasım 2021 tarihinde https://www.dunya.com/kose-yazisi/meger-kur-artinca-ihracat-artmiyormus/642383/ adresinden edinilmiştir.

Amaral, A. J. C. ve Breitenbach, M. C. (2021). The marshall-lerner condition in the fragile five economies: Evidence from the ardl bounds test approach. *Business and Economics Research Journal*, *12*(4), 731-750. https://doi.org/ 10.20409/berj.2021.349

Are, O., 2019. Currency devaluation trade balance nexus: A test of marshall-lerner condition in Nigeria. *BizEcons Quarterly, Strides Educational Foundation*, vol. 4, pages 23-43.

Arruda, E. F., Castelar, P. U. C. ve Martins, G. (2019). The j-curve and the marshall-lerner condition: Evidence for net exports in the southern region of Brazil. *Planejamento e Políticas Públicas*, *52*, 17-48.

Bai, J. ve Kao, C. (2006). On the estimation and inference of a panel cointegration model with cross-sectional dependence. *Contributions to Economic Analysis, 274*, 3-30.

Bai, J., Kao, C. ve Ng, S. (2009). Panel cointegration with global stochastic trends. *Journal of Econometrics*, *149*(1), 82-99.

Bozkurt, C. (2014). Money, inflation and growth relationship: The Turkish case. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *4*(2), 309-322.

Breusch, T.S ve Pagan, A.R. (1980) The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53. https://doi.org/10.2307/2297111

Bromley-Davenport, C. (2021, 14 Ocak). *The most beautiful proof in econometrics: A mathematical derivation of the marshall-lerner condition.* 02 Aralık 2022 tarihinde https://www.friedmanomics.co.uk/post/the-most-beautiful-proof-in-econometrics-a-mathematical-derivation-of-the-marshall-lerner-condition/adresinden edinilmiştir.

Bruegel (2022, 15 Şubar). *Real effective exchange rates for 178 countries: a new database.* 05 Aralık 2022 tarihinde https://www.bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/adresinden edinilmiştir.

Chinn, M. D. (2008). Real exchange rates. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-4. https://doi.org/:10.1057/978-1-349-95121-5_2418-1

Choi, I. (1993). Asymptotic normality of the least-squares estimates for higher order autoregressive integrated processes with some applications. *Econometric Theory*, *9*, 263-282.

Darvas, Z. (2012). Real effective exchange rates for 178 Countries: A new database. *Bruegel Working Paper*, No. 2012/06.

Darvas, Z. (2021). Timely measurement of real effective exchange rates. *Bruegel Working Paper*, No. 2021/15.

Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modeling*, *29*, 1450-1460.

Dünya Bankası (2022a, 5 Haziran). *New world bank country classifications by income level: 2021-2022*. 03 Temmuz 2021 tarihinde https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2021-2022/adresinden edinilmiştir.

Dünya Bankası (2022b, 23 Mayıs). *Exports of goods and services* (current US$). 04 Temmuz 2021 tarihinden https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart/adresinden edinilmiştir.

Dünya Bankası (2022c, 04 Nisan*). Imports of goods and services (current US$).* 04 Temmuz 2022 tarhinde https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?view=chart/adresinden edinilmiştir.

Dünya Bankası (2022d, 05 Mayıs). *GDP per capita (current US$).* 4 Temmuz 2022 tarihinde https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?view=chart/ adresinden edinilmiştir.

Ebadi, E., (2020) Comparison of the marshall-lerner condition in OECD and Asian countries: New evidence from pooled mean group estimation, *Economics Bulletin*, *40*(2), 1332-1348.

Enders, W. (1998). *Applied econometric time series.* John Wiley & Sons, Inc.

Engel, C. (1993). Real exchange rates and relative prices. *Journal of Monetary Economics*, *32*, 35-50.

EVDS (2022a). *Kurlar-döviz kurları (Günlük).* 01 Temmuz 2022 tarhinde https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/adresinden temin edilmiştir.

Felipe, J., McCombie, J. S. L. ve Naqvi, K. (2009). Is Pakistan's growth rate balance-of-payments constrained? Policies and implications for development and growth. *Asian Development Bank (ADB), Economics Working Paper Series*, No. 160.

Frank, R. H. ve Bernanke, B.S., (2017). *Ekonominin temelleri*. Literatür Yayınları, İstanbul.

Göçer, İ ve Hepkarşı, N. (2013). İhracat-büyüme İlişkisi: Yapısal kırılmalı bir analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *1*(4), 57-86.

Gujarati, D.N. ve Porter, D.C. (2012). *Temel ekonometri (Basic Econometrics)* (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güler, A. (2021). Reel döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkileri: Türkiye İçin nardl yaklaşımından kanıtlar. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *10*(2), 950-970.

Hadri, K. ve Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, *115*, 31–34.

Hosein, R., Boodram, L. ve Saridakis, G. (2022). Stimulating non-energy exports in Trinidad and Tobago: Evidence from a small petroleum-exporting economy experiencing the Dutch disease. *Journal of Risk and Financial Management*, *15*(36), 1-21. https://doi.org/10.3390/jrfm15010036

Huang, X. (2008). Panel vector autoregression under cross-sectional dependence. *The Econometrics Journal*, *11*(2): 219-243.

Investopedia (2022, 23 Mayıs). *Elasticity of demand*. 1 Temmuz 2022 tarihinde https://www.investopedia.com/ask/answers/012915/what-difference-between-inelastic ity-and-elasticity-demand.asp#:~:text=The%20elasticity%20of%20demand%2C%20 or,factor%20used%20to%20measure%20it/adresinden temin edilmiştir.

Janaswamy, A. (2018, 7 Ocak). *What is the difference between the usage of delta, small delta and the partial derivative symbol?* 10 Temmuz 2022 tarihinde https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-the-usage-of-d-delta-small-delta-and-the-partial-derivative-symbol/adresinden temin edilmiştir.

Jansson, M. ve Haldrup, N. (2000). Spurious regression, cointegration, and near cointegration: A unifying approach. *University of California, Department of Economics, Discussion Paper, No. 2000-14*.

Kemeç, A., Köseyahyaoğlu, L. (2015). J eğrisi analizi ve Türkiye üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *1*(2), 1-29.

Marshall, A. (1923). *Money, credit & commerce.* London: Macmillan & Company.

Lerner, A. P. (1944). *Economics of control: Principles of welfare economics*. New York: Macmillan and Company Limited.

Ogbonna, B. B. C. (2018). Marshall-lerner condition and j curve phenomenon: Evidence from Nigeria. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, *23*(12), 77-84.

Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogenity in large panels. *Journal of Econometrics, 142*(1), 50-93. https://dx.doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008) A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, *11*, 105-127. https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x

Rickards, J. (2013). Kur savaşları: Bir sonraki küresel krizin oluşumu. Istanbul: Scala Yayıncılık.

Sadok, H. (2018). The effect of exchange rates on trade balance: An empirical study of Morocco. *Journal of Business and Economics Review, 3*(1), 1-10.

Strauss, J. (1995). Real exchange rates, ppp and the relative price of nontraded goods. *Southern Economic Journal*, *61*(4), 991-1005. https://doi.org/10.2307/1060736

Sul, D., Phillips, P. C. B. ve Choi, C. Y. (2005). Prewhitening bias in hac estimation. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67, 517-546.

Swamy, P.A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica, 38*(2), 311-323.

Şıklar, İ. ve Çelik Keçili, M. (2018). Estimation of the marshall-lerner condition and j curve dynamics for Turkey. *International Journal of Economics and Financial Research, 4*(5), 125-130.

Topçu, M. ve Özdemir, S. (2019). Türkiye ve avro bölgesi arasındaki ikili ticaretin analizi: Marshall-lerner koşulu geçerli mi?. *İzmir İktisat Dergisi*, *34*(4), 481-489, https://doi.org/10.24988/ije.2019344867

Toktaş, Y. (2021). Impact of the real effective exchange rate on Turkey's bilateral trade with 27 European Union countries: Fadl cointegration. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10*(4), 3421-3434, https://doi.org/10.15869/itobiad.954662

Türkay, H. (2014). The validity of marshall-lerner condition in Turkey: A cointegration approach. *Theoretical and Applied Economics, 10*(599), 21-32.

Ünal, S. B. (2022). Türkiye'nin ekonomik krizler belleği. 01 Temmuz 2022 tarihinde https://flaps.club/turkiyenin-ekonomik-krizler-bellegi/ adresinden erişilmiştir.

Yılmaz, B. E. ve Cural, M. (2010, 20 Ekim). Türkiye'de iç borçlanmadaki değişimi belirleyen faktörlere yönelik bir regresyon analizi çalışması: 1975-2010 [Bildiri sunumu]. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları.

Warwickeconomics (2015, 7 Temmuz). Mathematical proof of the marshall lerner condition. 02 Temmuz 2022 tarihinde https:/warwickeconomics.wordpress.com/2015/03/26/mathematical-proof-of-the-marshall-lerner-condition/adresinden temin edilmiştir.

Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193–233. https://doi.org/10.1002/jae.967

WFP (2021, 5 Mayıs). Socioeconomic impact of currency devaluation. World food programme. 01 Temmuz 2022 tarihinden https://api.godocs.wfp.org/api/documents/WFP-0000124997/download/adresinden temin edilmiştir.

Extended Abstract

Analysis of international trade trends shows that countries adopt a price-based competitive export strategy by reducing the value of their national currencies relative to convertible currencies, in other words, by adopting a policy of high nominal exchange rates. Countries' efforts to increase their exports and/or improve their foreign trade balance based on competitive prices are underpinned by economic recession or crisis. Economic stagnation or crisis is undoubtedly caused by shrinking demand and consequently falling real national income (Y). One of the economic policy tools often used by developing countries to increase national income as a result of shrinking demand is the policy of high nominal exchange rates. However, it is well known that devaluationist foreign trade policies often used by developing countries to make their goods attractive in international markets do not have the desired effect in every country. In this context, it is essential to take into account each country's economic structure, its reliance on exports versus imports, as well as the elasticity of foreign demand for its export goods and the elasticity of domestic demand for its import goods. As countries strive to make their products appealing in international markets and boost exports, it often leads to a simultaneous increase in imports, resulting in larger foreign trade deficits. One of the main theories that analytically addresses the undesirable effects of a policy of high nominal exchange rates is the Marshall-Lerner condition, making it a crucial aspect of this study's consideration. This study differs from those in the literature due to the large sample size, which includes 39 Asian developing countries, the long time span of the dataset (1990-2021) and the up-to-dateness of the econometric methods used in the study.

Since the study used the panel data analysis method, countries in the sample were classified into three groups, lower-middle income group, upper-middle income group and high income group according to World Bank criteria. Countries in the lower-middle income group were Pakistan, Bangladesh, India, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Nepal, Sri Lanka, Bhutan, Syria, Lebanon, Cambodia, Philippines, Iran and Tajikistan; countries in the upper-middle income group were Türkiye, Kazakhstan, Mongolia, China, Iraq, Jordan, Russia, Georgia, Azerbaijan, Armenia, Thailand, Malaysia and Indonesia. High income countries were Japan, South Korea, Israel, Saudi Arabia, Oman, Qatar, Kuwait, Bahrain, the United Arab Emirates, Southern Cyprus, Singapore and the Sultanate of Brunei.

Using the stationarity test of Hadri and Kruzomi (2012) the stationarity of the series was tested, and all series were found to be stationary in the first difference. The series' cointegration with each other was examined using the Westerlund (2008) Durbin Hausman panel cointegration test, and the variables were determined to be cointegrated. Cointegration coefficients' homogeneity was analyzed using Swamy's (1970) Delta Test and Pesaran and Yamagata's (2008) Corrected Delta Test, and the coefficients were determined to be homogeneous. Panel regression analyses were made using the CUP-FM method of Bai and Kao (2006), and it was found that the Marshall-Lerner condition, which is the focus of the study, did not apply to lower-middle income Asian countries although it did for upper-middle income and high income Asian countries. Also, Dumitrescu and Hurlin's (2012) causality test revealed that the causality relationship between the real exchange rate and foreign trade did not apply to lower-middle income Asian countries although it did for upper-middle income and high income Asian countries. Accordingly, as well as the relevant period and sample, the study showed that the exchange rate is not a good policy instrument in lower-middle income Asian countries, while it is a feasible policy option in upper-middle income and high-income Asian countries.

Based on the aforementioned evaluations, the devaluation of national currencies in certain Asian countries to enhance their foreign trade balances can be regarded as a rational short-term policy option. The crucial determinant in this regard is the income level of the countries. Low income or lower-middle income countries (i.e. countries with per capita incomes below $4,000) are likely to produce and sell low-technology and labor-intensive goods, and it is not really possible to influence the demand for these goods through the exchange rate. Türkiye, despite being classified as one of the upper-middle-income countries, attempted to enhance its foreign trade balance through the devaluation of its national currency since September 2021. However, the efforts did not yield the intended outcome, and instead, the country's foreign trade deficit further widened. The main reason for this is the need to import various inputs needed for the production of domestic goods, which have become cheaper abroad due to the devaluation of the national currency. The best and most sustainable policy tool for Asian countries would therefore be to compete with the world on quality and technology rather than on price. The best example is China, which, after joining the World Trade Organization in December 2001, conquered world markets with low prices and gradually shifted to technology-oriented products. Today, Chinese companies are gaining weight in world markets in many areas, from cars to mobile phones, from electrical household appliances to robotics technologies. Other Asian countries should consider it a reasonable option to seek to produce and export high-technology and value-added products, as China has done. Since seeking to increase exports on the basis of a high exchange rate policy at the country level will give countries temporary advantages in the short term and create inflationary pressures in the long term, it would be beneficial for countries to

keep such policies in mind only as a short-term intervention. At the global level, devaluationist interventions will pave the way for currency wars at the global level, which over time may lead to high input costs, increased tariffs, economic embargoes, and sooner or later, global economic stagnation. From this point of view, global welfare is likely to be affected in the long run, just like national economies.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 404-432**

Makale Gönderim Tarihi: 20/06/2023 **Makale Kabul Tarihi: 09/08/2023**

THE MODERATOR ROLE OF JOB STRESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SUSTAINABLE LEADERSHIP AND INNOVATION STRATEGIES

Mesut ÖZTIRAK[*] & Ayşe Meriç YAZICI[**]

Abstract

The purpose of this study is to investigate the regulatory role of job stress in the relationship between sustainable leadership and innovation strategies. In the studies conducted in the literature, there is no study in which the regulatory role of job stress in the relationship between sustainable leadership and innovation strategies is measured. This situation is important as it constitutes a priority and originality factor for the study. The population of the study consists of employees working in the information and communication sector operating in Turkey. The sample is 402 employees working in the information and communication sector in the Ataşehir region of Istanbul province, selected by convenience sampling method. In the study, scale scores were calculated and kurtosis and skewness coefficients were analyzed to determine the suitability of the scores for normal distribution. Since the scores showed normal distribution, parametric test techniques were used in the study. The t-test and ANOVA test were used to analyze the differences in scale scores according to demographic characteristics. In addition, while analyzing the relationship between the scales with the correlation coefficient, the Process macro developed by Hayes was used for the regulatory role of the job stress scale in the effect of the sustainable leadership scale on the innovation strategies scale. As a result, in this analysis, it was observed that job stress did not have a significant regulatory effect on the relationship between sustainable leadership and innovation strategies.

Keywords: *Sustainable Leadership, Innovation Strategies, Job Stress.*

SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK VE İNOVASYON STRATEJİLERİ İLİŞKİSİNDE İŞ STRESİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Öz

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir liderlik ve inovasyon stratejileri arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici rolünü araştırmaktır. Literatürde yapılan çalışmalarda sürdürülebilir liderlik ve inovasyon stratejileri arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici rolünün ölçüldüğü bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışma için bir öncelik ve özgünlük unsuru oluşturması açısından önemlidir.

[*] Asst. Prof. Dr., Istanbul Esenyurt University, mesutoztirak@esenyurt.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-4828-7293
[**] Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, ayazici@gelisim.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-6769-2599

Araştırmanın evrenini Türkiye'de faaliyet gösteren bilgi ve iletişim sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem ise, İstanbul ili Ataşehir bölgesinde bilgi ve iletişim sektöründe çalışan ve kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 402 çalışandır. Araştırmada ölçek puanları hesaplanmış ve puanların normal dağılıma uygunluğunu belirlemek için basıklık ve çarpıklık katsayıları analiz edilmiştir. Puanlar normal dağılım gösterdiği için çalışmada parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Demografik özelliklere göre ölçek puanlarındaki farklılıkları analiz etmek için t-testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Ayrıca ölçekler arasındaki ilişki korelasyon katsayısı ile analiz edilirken, sürdürülebilir liderlik ölçeğinin inovasyon stratejileri ölçeği üzerindeki etkisinde iş stresi ölçeğinin düzenleyici rolü için Hayes tarafından geliştirilen Süreç makrosu kullanılmıştır. Sonuç olarak, bu analizde iş stresinin sürdürülebilir liderlik ve inovasyon stratejileri arasındaki ilişkide anlamlı bir düzenleyici etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Liderlik, İnovasyon Stratejileri, İş Stresi.*

Introduction

Sustainable leadership and innovation strategies play an important role in regulating work stress. Job stress is a common problem that negatively affects employees' performance, motivation, and overall health. Sustainable leadership and innovation strategies can be effective in reducing and managing work stress.

With the Brundtland report published by the World Commission on Environment and Development, the concept of sustainability has started to be accepted globally and has become an important issue worldwide (Elkington, 1998; Ehnert and Harry, 2012; Awasthi et al., 2018; Wang et al., 2014; Xavier et al., 2019). The World Commission on Environment and Development defined sustainability as "meeting today's needs with social consensus, taking into account the needs of the future" and suggested that economic, environmental, and social dimensions should be realized and considered simultaneously for sustainability at the social level (Purvis et al., 2019). The World Commission on Environment and Development emphasizes the importance of meeting current needs while taking into account the needs of future generations. This definition reflects the idea that development should not compromise the ability of future generations to meet their own needs.

In an environment where change is accelerating day by day, it is inevitable that businesses that cannot keep up with innovation will enter the entropy process rapidly. Businesses can collect the cream of the market with new products or reduce production costs by innovating their processes. Moreover, they can communicate more effectively with the target market by developing new marketing methods. Despite all the uncertainty of the results of innovation, businesses have to participate in the innovation process because the consequences of not keeping up with innovation often lead to heavy costs (Clercq et al., 2008). Businesses need to foster a culture of innovation and

develop strategies that allow them to stay agile, adapt to change, and continually explore new opportunities.

Innovation strategies are a new concept that has emerged in relation to the production processes or organizational structure of enterprises (Koyluoglu and Dogan, 2021). Innovation strategies are used to provide high-added value to the management performance of enterprises and to improve their performance. Innovation strategy adds value to firms in the competitive environment by guiding their decisions on how a firm should use its resources to innovate (Akhlagh et al., 2013) and guides firms to do the best with their own resources and their own capabilities. According to another point of view, innovation strategy is a process that reviews the competitive situation in the sector in which the firm is, determines objectives according to this situation, and helps to make the right choices (Deniz, 2011). Innovation strategies encompass a variety of approaches and methodologies that businesses can adopt to foster innovation within their processes, products, and services.

Sustainable innovation involves the development and implementation of new business practices in a way that contributes to sustainability goals (Rennings, 2000). In order to create sustainable forms of innovation, a consensus needs to be reached about the requirements and plans for the future. This means that sustainable leaders are needed to fulfill the purpose of the innovation vision. As part of the process, one way to draw attention to innovation is through the nurturing of these ideas (Bos-Brouwers, 2010). Overall, sustainable innovation requires a holistic and forward-looking approach.

The fact that resources such as time and personal energy are limited in the workplace suggests that workplace stressors should reduce the implementation of innovation. Employees need time and energy to complete their tasks at work (Hobfoll, 1989). However, stress factors deplete these resources. Under resource-constrained conditions, employees are less likely to devote time and energy to behaviors that exceed role requirements. In contrast to this assumption, the cybernetic perspective of workplace stressors offers an alternative perspective (Qian et al., 2018). This view is based on control theory, which argues that actions are guided by values and goals and that the purpose of an activity is to reduce discrepancies between the current goal state and the set goals (Carver and Scheier, 1998). Workplace stressors can be seen as obstacles to achieving work goals. As such, they emphasize a goal-state mismatch that needs to be bridged, indicating the need for change (Diefendorff and Lord, 2003). This view implies that encountering stressors at work can trigger innovative behaviors as a means of proactively coping with stressors by improving aspects of the environment or the self (Long, 1998). This perspective suggests that stressors can trigger a need for change and encourage employees to take proactive steps to address the challenges they face.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Sustainable Leadership

Sustainable leadership refers to a style of leadership that focuses on long-term success and viability while considering the impact on the environment, society, and organizational stakeholders. It involves making decisions and taking actions that prioritize sustainability principles and practices, ensuring the well-being of future generations. (Fullan, 2004). Sustainable leaders not only communicate the importance of sustainability but also create a culture that includes sustainability (Avery, 2005). This approach to leadership recognizes that businesses and organizations operate within a larger ecosystem that includes environmental and social factors. By taking these factors into account, sustainable leaders strive to create a positive impact not only in the present but also for the future.

Sustainable leaders take a long-term perspective and consider the potential consequences of their decisions on future generations. They prioritize sustainable growth, innovation, and adaptability to address evolving challenges and opportunities (Middlebrooks et al., 2009). Sustainable leaders recognize the interconnectedness of various systems, such as economic, social, and environmental systems. They understand that decisions in one area can have ripple effects across others and aim for holistic solutions that balance multiple needs and goals. (Pelinescu and Rădulescu, 2011). Sustainable leadership is a concept that emphasizes the importance of considering not just short-term gains, but also the long-term impact and well-being of people, the environment, and society as a whole.

Sustainable leaders are committed to minimizing negative environmental impacts and promoting sustainable practices. They consider the use of renewable resources, reduce waste and emissions, and encourage energy efficiency (Hollmann, 2012). Sustainable leaders understand the importance of engaging and involving all stakeholders, including employees, customers, investors, suppliers, and local communities. They value collaboration, transparency, and open communication to build trust and foster long-term relationships (Šimanskienė and Župerkienė, 2014). Sustainable leaders embody the values and behaviors they promote. They lead by example, demonstrate integrity, and inspire others to embrace sustainable practices and values (Burns et al., 2015). By adopting sustainable leadership practices, organizations can create a positive impact on the environment, society, and their own long-term success. It involves a shift towards a more holistic and responsible approach that goes beyond short-term profit maximization to consider the broader implications of business decisions.

1.2. Innovation Strategies

Innovation strategies refer to the deliberate plans and approaches that organizations employ to foster and promote innovation within their operations. These strategies are designed to encourage the generation of new ideas, the development of creative solutions, and the implementation of innovative processes, products, or services (Lopez et al., 2009). Successful innovation strategies are tailored to an organization's industry, goals, resources, and culture. They require strong leadership, a clear vision, and a willingness to adapt and evolve as the innovation landscape changes.

As a result of the increase in information exchange between countries, societies have entered a rapid change process. Advanced information sharing and progress in technologies cause changes in the structures of enterprises. Thanks to these innovations, businesses gain an advantage over their competitors and strengthen their position against their competitors by establishing systematic and continuous strategies to protect the advantage they have gained (Atakan, 2017). It highlights how businesses can harness these changes to gain a competitive edge and secure their position in the market through well-defined and ongoing strategies.

Innovation is the development of a new process or product and its introduction to the market. Innovation is the stage after invention (Tschmuck, 2006). Innovation should not be considered only in a technical framework. For this reason, innovation can be expressed as a process of putting new ideas into practice and implementation, not only products and services, but also any event, phenomenon, and situation.

Innovation strategies are the ability to use plans and technology that guide development decisions in enterprises. It is also stated as guiding technological developments in the enterprise and determining strategies in a sustainable competitive environment, desired innovation in resources, and effective use of resources (Özaydın and Çelik, 2020). The first step that successful innovative enterprises take for innovation management is the choice of a strategy for the top managers of the organization. In order to develop an innovation strategy, it is first necessary to determine at which level and in which areas innovation is needed. Successful innovation requires a clear understanding by everyone in an organization, from the top manager to the lowest employee. One of the functions of an innovation strategy is to determine which types of innovation is the preference to continue (Akhlagh et al., 2013). Innovation strategy is a very difficult stage in which the identification of possible areas of innovation that can differentiate the organization and the creation of a road map including action steps for these is a very difficult stage (Cooper and Edgett, 2010). It's important to note that innovation strategies are not one-size-fits-all solutions. Each organization should tailor its approach based on its industry, competitive landscape, resources, and long-term objectives (Akhlagh et al., 2013). It provides a clear understanding of the importance of innovation strategies in guiding an

organization's innovation efforts. The need for strategic planning, collaboration, and adaptation to create a roadmap for successful innovation is essential.

1.3. Job Stress

Today's advanced industrial societies are under a lot of stress in work and social life, unlike the past periods. Job stress is one of the most important problems that organizations have to deal with in order for employees to perform a quality job. Every employee in organizational life, regardless of the level, experiences stress.

Stress is the non-specific reaction of the organism to any kind of change (Selye, 1956). Stress is an individual's experience of feelings of anxiety, sadness, tension, and pressure that have different effects on different people (Ivanvewich and Matteson, 1980). Stress may arise from external causes (sociological, environmental) as well as from the person himself/herself (psychological) (Öztırak, 2023; Sharma et al., 2010). Understanding stress is crucial, as excessive or chronic stress can have detrimental effects on an individual's physical and mental health.

The relationship between personal characteristics and health suggests that job stress leads to job dissatisfaction, depression, physical ailments, and behavioral disorders (Murphy, 1995). Prolonged exposure to job stress can lead to more serious physical and mental health issues, including burnout, depression, and anxiety disorders. It can also negatively affect job satisfaction, work performance, and overall quality of life. Organizations recognize the importance of managing job stress to promote employee well-being, improve productivity, and reduce turnover rates. (Lu, 1999). Various strategies, such as implementing supportive work environments, providing resources for stress management, promoting work-life balance, and fostering open communication, are often employed to mitigate job stress and create healthier workplaces. (Tubre and Judith, 2000). The effects of job stress can extend beyond personal health. It can negatively impact job satisfaction and work performance. Additionally, it can affect an individual's overall quality of life, implying that the effects of job stress can permeate various aspects of one's existence.

2. METHODOLOGY

2.1. Data Sample and Measurements

The purpose of this study is to examine the regulatory role of job stress in the relationship between sustainable leadership and innovation strategies. The population of the study consists of employees working in the information and communication sector operating in Turkey. The sample of the study is 402

employees selected by convenience sampling method in the information and communication sector in the Ataşehir region of Istanbul province.

In the study, the sustainable leadership scale developed by Mc Cann and Holt (2011) and adapted into Turkish by Mısırdalı et al. (2019) was used. The sustainable leadership scale consists of four dimensions and 15 items.

The innovation strategies scale used by Göral (2012) consists of six dimensions and 19 items.

In the study, Demiral et al. (2007) aimed to evaluate the validity and reliability of the Turkish adaptation of the Swedish Workload-Work Control Social Support Questionnaire, the work stress scale consists of four dimensions and 17 items.

All scales used in the study were authorized by the authors.

2.2. Research Hypotheses and Model

In the study, Demiral et al. (2007) aimed to evaluate the validity and reliability of the Turkish adaptation of the Swedish Workload-Work Control Social Support Questionnaire, the work stress scale consists of four dimensions and 17 items.

Sustainable leaders contribute to managing diversity and reducing conflict within the organization. They are also known as individuals who can enable team members to improve themselves (Ferdig, 2007).

Based on the concept of sustainable leadership in the literature, the hypotheses created for this study are given below.

H1: There is a significant relationship between sustainable leadership and innovation strategies.

H2: There is a significant relationship between sustainable leadership and job stress.

H3: Job stress has a regulatory role in the relationship between sustainable leadership and innovation strategies.

H4: Sustainable leadership differs significantly according to demographic variables.

H5: Innovation strategies differ significantly according to demographic variables.

H6: Job stress shows a significant difference according to demographic variables.

For the purpose of the study, the model is shown in Figure 1 below.

Figure 1. Research Model

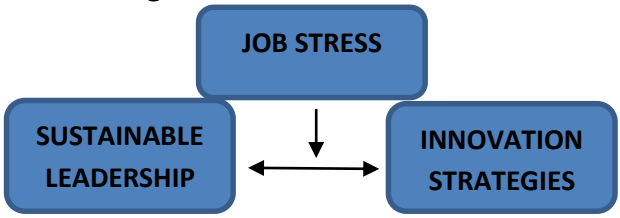

3. RESULTS

The data were analysed with SPSS 24.0. In the study, scale scores were calculated and kurtosis and skewness coefficients were analyzed to determine the suitability of the scores for normal distribution. The kurtosis and skewness values obtained from the scales between +3 and -3 are considered sufficient for normal distribution (Groeneveld and Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins and Weeks, 1990; De Carlo, 1997).

Table 1. Kurtosis and Skewness Values

	n	Skewness	Kurtosis
Ethical-social responsibility dimension	402	-0,520	-0,759
Change dimension	402	-0,342	-0,546
Innovation-profitability dimension	402	-0,060	-1,219
Culture-human resources interest dimension	402	-0,349	-0,863
Sustainable leadership scale	402	-0,288	-0,834
Offensive innovation strategy	402	-0,275	-0,769
Defensive innovation strategy	402	0,034	-1,104
Imitative innovation strategy	402	-0,197	-1,279
Dependent innovation strategy	402	-0,134	0,653
Opportunistic innovation strategy	402	-1,155	0,998
Traditional innovation strategy	402	-0,304	-1,218
Innovation strategies scale	402	0,325	0,439
Workload	402	0,253	-0,041
Skill utilisation	402	0,195	-0,940
Freedom of decision	402	0,024	-0,749
Social support	402	-0,423	-0,349
Job stress scale	402	0,174	-0,778

When the values are analyzed, it is seen that the kurtosis and skewness coefficients of each score are between -3 and +3. According to this result, it

was concluded that the scores were normally distributed. Due to the normal distribution of the scores, parametric test techniques were used in the study. T-test and ANOVA tests were used to analyze the difference in the scale score according to demographic characteristics. While the t-test was used to analyze demographic variables with 2 groups, the ANOVA test was used to analyze variables with k (k>2) groups. In addition to these, the relationship between the sustainable leadership scale, innovation strategies scale, and job stress scale was analyzed with the Pearson correlation coefficient, while the Process macro developed by Hayes was used for the moderating role of the job stress scale in the effect of the sustainable leadership scale on the innovation strategies scale. As a result of the analysis made with Model 1, moderation was examined. PROCESS macro Model 1 allows researchers to examine the relationship between the independent variable (X) and the dependent variable (Y) and to understand how this relationship changes with a regulator variable (M). Model 1 is particularly used for interaction or regulator analysis, also called regulation analysis (Hayes, 2013). In Model 1, the interaction of variables X and M (X × M) is calculated and the effect of this interaction on variable Y is analyzed. The interaction term shows how the effect of the independent variable on the dependent variable changes depending on the values of the regulator variable. If the interaction term is significant, this indicates that the regulator variable regulator the effect of the independent variable on the dependent variable.

4. FINDINGS

Table 2. Distribution of Demographic Characteristics

		n	%
Gender	Female	227	56,5
	Male	175	43,5
Age	48 and under	327	81,3
	48 and above	75	18,7
Marital status	Single	136	33,8
	Married	266	66,2
Educational status	Undergraduate	60	14,9
	Postgraduate	342	85,1
Length of work	0-3 years	101	25,1
	4-10 years	101	25,1
	11-20 years	150	37,3
	21 +	50	12,4

Table 3. Descriptive Statistics of Scale Scores

	n	Min	Max	x̄	Std. deviation
Ethical-social responsibility dimension	402	2	5	3,64	1,04
Change dimension	402	2	5	3,76	0,87
Innovation-profitability dimension	402	2	5	3,45	0,99
Culture-human resources interest dimension	402	1	5	3,43	1,10
Sustainable leadership scale	402	2	5	3,54	0,97
Offensive innovation strategy	402	1	5	3,62	0,92
Defensive innovation strategy	402	1	5	3,27	0,78
Imitative innovation strategy	402	1	5	3,10	1,05
Dependent innovation strategy	402	1	5	3,78	0,58
Opportunistic innovation strategy	402	1	5	3,81	1,05
Traditional innovation strategy	402	1	5	3,02	1,30
Innovation strategies scale	402	1	5	3,42	0,51
Workload	402	1	5	3,65	0,66
Skill utilisation	402	2	5	3,52	0,78
Freedom of decision	402	1	5	3,24	1,11
Social support	402	1	5	3,30	1,09
Job stress scale	402	2	5	3,44	0,78

Table 4. Investigation of Sustainable Leadership, Innovation Strategies, and Job Stress Scale Scores in Terms of Gender

Gender		n	x̄	Std. deviation	t	p
Ethical-social responsibilty dimension	Female	227	3,76	1,13	2,813	0,005*
	Male	175	3,48	0,89		
Change dimension	Female	227	3,73	0,98	-0,954	0,341
	Male	175	3,81	0,69		
Innovation-profitability dimension	Female	227	3,60	1,10	3,725	0,000*
	Male	175	3,25	0,79		
Culture-human resources interest dimension	Female	227	3,44	1,27	0,063	0,950
	Male	175	3,43	0,83		
Sustainable leadership scale	Female	227	3,60	1,12	1,477	0,140
	Male	175	3,47	0,73		
Offensive innovation strategy	Female	227	3,77	0,86	3,637	0,000*
	Male	175	3,43	0,97		
Defensive innovation strategy	Female	227	3,05	0,74	-7,119	0,000*

	Male	175	3,57	0,72		
Imitative innovation strategy	Female	227	2,96	1,01	-3,066	0,002*
	Male	175	3,29	1,08		
Dependent innovation strategy	Female	227	3,72	0,52	-2,446	0,015*
	Male	175	3,86	0,64		
Opportunistic innovation strategy	Female	227	3,88	1,19	1,627	0,105
	Male	175	3,71	0,83		
Traditional innovation strategy	Female	227	3,32	1,33	5,564	0,000*
	Male	175	2,62	1,15		
Innovation strategies scale	Female	227	3,43	0,42	0,588	0,557
	Male	175	3,40	0,60		
Workload	Female	227	3,48	0,45	-5,479	0,000*
	Male	175	3,86	0,81		
Skill utilisation	Female	227	3,38	0,83	-4,502	0,000*
	Male	175	3,71	0,66		
Freedom of decision	Female	227	2,88	1,08	-8,195	0,000*
	Male	175	3,71	0,96		
Social support	Female	227	3,07	1,25	-5,217	0,000*
	Male	175	3,60	0,75		
Job stress scale	Female	227	3,23	0,79	-6,380	0,000*
	Male	175	3,71	0,69		

Table 4 presents the mean values ($\bar{x}$), standard deviation (SD) values, and t-test results of the participants' perceptions of the ethical-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, work stress scale.

There are significant differences between gender groups in terms of perceptions of the ethical-social responsibility dimension, innovation-profitability dimension, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, traditional innovation strategy, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support and work stress scale ($p > 0.05$).

Ethics-social responsibility dimension, innovation-profitability dimension, offensive innovation strategy, and traditional innovation strategy

and innovation strategies scale mean score of female participants' perceptions is higher than male participants.

The mean score of defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, and work stress scale is higher for male participants than female participants.

The observed differences in perceptions of innovation strategies and related dimensions between male and female participants can be attributed to a combination of social, psychological, and cultural factors. It is important to emphasize that these explanations are speculative and that the observed gender differences may result from complex and multifaceted interactions between individual, cultural, and societal factors. To more accurately understand the reasons behind these differences, it will be necessary to conduct empirical research involving a wide range of participants, taking into account their backgrounds and experiences.

Table 5. Investigation of Sustainable Leadership, Innovation Strategies, and Job Stress Scale Scores in Terms of Age

Age		n	x̄	Std. deviation	t	p
Ethical-social responsibilty dimension	48 and above	327	3,73	1,00	3,651	0,000*
	48 and under	75	3,22	1,11		
Change dimension	48 and above	327	3,89	0,82	5,990	0,000*
	48 and under	75	3,22	0,88		
Innovation-profitability dimension	48 and above	327	3,55	1,00	5,020	0,000*
	48 and under	75	3,00	0,82		
Culture-human resources interest dimension	48 and above	327	3,61	0,99	6,166	0,000*
	48 and under	75	2,67	1,23		
Sustainable leadership scale	48 and above	327	3,67	0,92	5,833	0,000*
	48 and under	75	2,98	1,00		
Offensive innovation strategy	48 and above	327	3,61	0,99	-0,716	0,475
	48 and under	75	3,67	0,52		
Defensive innovation strategy	48 and above	327	3,30	0,81	1,563	0,120
	48 and under	75	3,17	0,63		
Imitative innovation strategy	48 and above	327	3,23	1,11	8,599	0,000*
	48 and under	75	2,56	0,42		
Dependent innovation strategy	48 and above	327	3,69	0,60	-11,170	0,000*
	48 and under	75	4,17	0,24		
Opportunistic innovation strategy	48 and above	327	3,66	1,09	-10,118	0,000*
	48 and under	75	4,44	0,42		

Traditional innovation strategy	48 and above	327	2,97	1,36	-1,890	0,061
	48 and under	75	3,22	0,96		
Innovation strategies scale	48 and above	327	3,40	0,55	-2,387	0,018
	48 and under	75	3,49	0,20		
Workload	48 and above	327	3,79	0,62	14,781	0,000*
	48 and under	75	3,00	0,36		
Skill utilisation	48 and above	327	3,65	0,76	7,796	0,000*
	48 and under	75	3,00	0,62		
Freedom of decision	48 and above	327	3,37	1,18	9,971	0,000*
	48 and under	75	2,67	0,24		
Social support	48 and above	327	3,60	0,91	13,953	0,000*
	48 and under	75	2,00	0,82		
Job stress scale	48 and above	327	3,63	0,73	21,626	0,000*
	48 and under	75	2,58	0,23		

Since the number of employees under the age of 48 and over the age of 48 is predominant in the organization we selected as the sample, the study was conducted on these employees.

Table 5 presents the mean values ($\bar{x}$), standard deviation (SD) values, and t-test results of the participants' perceptions of the ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, work stress scale.

According to the results of the analyses, ethical-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, imitative innovation strategy, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, job stress scale scores differ according to age ($p<0.05$).

According to the mean scores, the scores of those under the age of 48 on the ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, imitative innovation strategy, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, work stress scale are higher than those aged 48 and above.

According to the results of the analysis, opportunistic innovation strategy and traditional innovation strategy scores differ according to age ($p<0.05$). According to the mean scores, while the opportunistic innovation

strategy and traditional innovation strategy score of those aged 48 and over is the highest, it is higher than those under the age of 48.

Individuals aged 48 and older may have more experience in the field or industry, which may lead to a better understanding of the nuances of innovation strategies. Their accumulated knowledge and wisdom may make them more likely to appreciate the value of both opportunistic and traditional innovation. Younger individuals may be more open to risk and experimentation, while older individuals may have a more cautious approach. Individuals over 48 may be more pragmatic and focused on practical, achievable outcomes. They may see the value in combining both opportunistic and traditional innovation approaches to cover a wider range of products. Industry and market conditions can play a role. If the industry is mature and stable, traditional innovation may be more favored.

Table 6. Investigation of Sustainable Leadership, Innovation Strategies, and Job Stress Scale Scores in Terms of Marital Status

Marital status		n	$\bar{x}$	Std. deviation	t	p
Ethical-social responsibilty dimension	Single	136	3,52	0,97	-1,541	0,124
	Married	266	3,69	1,07		
Change dimension	Single	136	3,62	0,75	-2,598	0,010*
	Married	266	3,84	0,91		
Innovation-profitability dimension	Single	136	3,31	0,94	-2,054	0,041*
	Married	266	3,52	1,01		
Culture-human resources interest dimension	Single	136	3,33	1,10	-1,359	0,175
	Married	266	3,49	1,10		
Sustainable leadership scale	Single	136	3,42	0,90	-1,842	0,066
	Married	266	3,61	1,00		
Offensive innovation strategy	Single	136	3,54	0,88	-1,199	0,231
	Married	266	3,66	0,94		
Defensive innovation strategy	Single	136	3,24	0,77	-0,729	0,466
	Married	266	3,30	0,78		
Imitative innovation strategy	Single	136	3,41	0,88	4,606	0,000*
	Married	266	2,94	1,10		
Dependent innovation strategy	Single	136	3,86	0,57	2,159	0,031*
	Married	266	3,73	0,58		
Opportunistic innovation strategy	Single	136	3,89	0,89	1,185	0,237
	Married	266	3,77	1,12		
Traditional innovation strategy	Single	136	3,50	0,99	6,084	0,000*

	Married	266	2,77	1,37		
Innovation strategies scale	Single	136	3,54	0,59	3,497	0,001*
	Married	266	3,35	0,45		
Workload	Single	136	3,64	0,54	-0,094	0,925
	Married	266	3,65	0,72		
Skill utilisation	Single	136	3,50	0,64	-0,534	0,594
	Married	266	3,54	0,84		
Freedom of decision	Single	136	3,09	0,97	-2,075	0,039*
	Married	266	3,32	1,17		
Social support	Single	136	3,15	1,20	-1,936	0,054
	Married	266	3,37	1,02		
Job stress scale	Single	136	3,35	0,65	-1,620	0,106
	Married	266	3,48	0,84		

Table 6 presents the mean values ($\bar{x}$), standard deviation (SD) values, and t-test results of the participants' perceptions of the ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, work stress scale according to marital status.

According to the results of the analyses, the change dimension, innovation-profitability dimension, and freedom of decision score differ according to marital status ($p<0.05$). According to the mean scores, while the change dimension, innovation-profitability dimension, and freedom of decision score of the married ones are the highest, it is higher than the single ones.

According to the results of the analyses, the scores of imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, traditional innovation strategy, and innovation strategies scale differ according to marital status ($p<0,05$). According to the mean scores, the imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, traditional innovation strategy, and innovation strategies scale score of the single ones is higher than the married ones.

Married individuals may have a greater sense of responsibility due to family obligations that may influence their approach to innovation and decision-making. This may lead them to be more cautious or focus on profitable innovations. On the other hand, single individuals may be more willing to take risks and explore different innovation strategies. Married

individuals may have an established support system in their families, which may give them the confidence to pursue more innovative and profitable ideas.

Table 7. Investigation of Sustainable Leadership, Innovation Strategies, and Job Stress Scale Scores in Terms of Educational Status

Educational status		n	x̄	Std. deviation	t	p
Ethical-social responsibilty dimension	Undergraduate	60	3,63	1,06	-0,021	0,983
	Postgraduate	342	3,64	1,04		
Change dimension	Undergraduate	60	3,77	0,87	0,021	0,983
	Postgraduate	342	3,76	0,87		
Innovation-profitability dimension	Undergraduate	60	3,48	0,99	0,261	0,795
	Postgraduate	342	3,44	0,99		
Culture-human resources interest dimension	Undergraduate	60	3,44	1,10	0,058	0,954
	Postgraduate	342	3,43	1,10		
Sustainable leadership scale	Undergraduate	60	3,55	0,97	0,092	0,927
	Postgraduate	342	3,54	0,97		
Offensive innovation strategy	Undergraduate	60	3,68	0,88	0,506	0,613
	Postgraduate	342	3,61	0,93		
Defensive innovation strategy	Undergraduate	60	3,28	0,75	0,001	0,999
	Postgraduate	342	3,27	0,78		
Imitative innovation strategy	Undergraduate	60	3,16	1,05	0,420	0,674
	Postgraduate	342	3,09	1,05		
Dependent innovation strategy	Undergraduate	60	3,81	0,60	0,450	0,653
	Postgraduate	342	3,77	0,57		
Opportunistic innovation strategy	Undergraduate	60	3,89	0,90	0,701	0,484
	Postgraduate	342	3,79	1,07		
Traditional innovation strategy	Undergraduate	60	2,93	1,24	-0,531	0,595
	Postgraduate	342	3,03	1,31		
Innovation strategies scale	Undergraduate	60	3,44	0,48	0,399	0,690
	Postgraduate	342	3,41	0,51		
Workload	Undergraduate	60	3,66	0,69	0,163	0,871
	Postgraduate	342	3,64	0,66		
Skill utilisation	Undergraduate	60	3,58	0,77	0,584	0,559
	Postgraduate	342	3,52	0,78		
Freedom of decision	Undergraduate	60	3,28	1,08	0,246	0,806
	Postgraduate	342	3,24	1,11		
Social support	Undergraduate	60	3,32	1,11	0,130	0,896

	Postgraduate	342	3,30	1,09		
Job stress scale	Undergraduate	60	3,46	0,78	0,292	0,771
	Postgraduate	342	3,43	0,78		

Table 7 presents the mean values ($\bar{x}$), standard deviation (SD) values, and t-test results of the participants' perceptions of the ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, work stress scale.

According to the results of the analyses, it is seen that there is no significant difference between the level of education in terms of ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, and sustainable leadership scale ($p > 0.05$). It is seen that there is no significant difference between the level of education in terms of offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, and innovation strategies scale ($p > 0,05$). There is no significant difference between the level of education in terms of perceptions of workload, skill utilization, freedom of decision, social support, and work stress scale ($p > 0,05$).

Experience in the labor force can significantly shape an individual's perception of the work environment. People with more experience may perceive certain factors differently due to their familiarity with the work and its challenges. The culture of the organization plays an important role in shaping employees' perceptions. A company that values employee input and provides strong social support can lead to more favorable perceptions of these factors, regardless of education level. People have unique personalities, motivations, and preferences that can influence how they perceive their work environment. These differences may overshadow the effects of education level. Perceptions of work-related factors may also be influenced by cultural and regional norms. What is considered stressful or supportive in one culture may differ in another.

Table 8. Investigation of Sustainable Leadership, Innovation Strategies, and Job Stress Scale Scores in Terms of Lenght

Length		n	x̄	Std. deviation	ANOVA F	ANOVA p
Ethical-social responsibility dimension	0-3 years	101	4,31	0,49	30,584	0,000*
	4-10 years	101	3,48	1,13		
	11-20 years	150	3,56	0,94		
	21 +	50	2,83	1,18		
Change dimension	0-3 years	101	4,16	0,56	39,829	0,000*
	4-10 years	101	4,15	0,64		
	11-20 years	150	3,50	0,86		
	21 +	50	3,00	1,01		
Innovation-profitability dimension	0-3 years	101	4,11	0,73	25,850	0,000*
	4-10 years	101	3,36	1,20		
	11-20 years	150	3,21	0,74		
	21 +	50	3,00	1,01		
Culture-human resources interest dimension	0-3 years	101	4,09	0,65	25,500	0,000*
	4-10 years	101	3,49	1,09		
	11-20 years	150	3,20	0,95		
	21 +	50	2,70	1,52		
Sustainable leadership scale	0-3 years	101	4,15	0,59	28,724	0,000*
	4-10 years	101	3,58	0,99		
	11-20 years	150	3,33	0,84		
	21 +	50	2,87	1,21		
Offensive innovation strategy	0-3 years	101	4,00	1,02	27,234	0,000*
	4-10 years	101	3,04	1,00		
	11-20 years	150	3,83	0,70		
	21 +	50	3,38	0,38		
Defensive innovation strategy	0-3 years	101	2,50	0,40	86,895	0,000*
	4-10 years	101	3,85	0,31		
	11-20 years	150	3,33	0,85		
	21 +	50	3,50	0,51		
Imitative innovation strategy	0-3 years	101	2,69	1,20	27,379	0,000*
	4-10 years	101	3,56	1,17		
	11-20 years	150	3,33	0,75		
	21 +	50	2,33	0,34		
Dependent innovation strategy	0-3 years	101	3,39	0,44	54,526	0,000*
	4-10 years	101	4,22	0,54		

	11-20 years	150	3,67	0,55		
	21 +	50	4,00	0,00		
	0-3 years	101	3,67	1,58		
	4-10 years	101	3,39	0,72		
Opportunistic innovation strategy	11-20 years	150	3,94	0,73	15,431	0,000*
	21 +	50	4,50	0,51		
	0-3 years	101	2,67	1,73		
	4-10 years	101	3,39	0,86		
Traditional innovation strategy	11-20 years	150	2,94	1,18	5,778	0,001*
	21 +	50	3,17	1,18		
	0-3 years	101	3,15	0,24		
	4-10 years	101	3,53	0,56		
Innovation strategies scale	11-20 years	150	3,51	0,60	13,628	0,000*
	21 +	50	3,45	0,24		
	0-3 years	101	3,42	0,40		
	4-10 years	101	3,78	0,46		
Workload	11-20 years	150	4,00	0,69	80,126	0,000*
	21 +	50	2,75	0,00		
	0-3 years	101	3,18	0,55		
	4-10 years	101	4,04	0,74		
Skill utilisation	11-20 years	150	3,71	0,67	70,474	0,000*
	21 +	50	2,63	0,38		
	0-3 years	101	2,37	0,82		
	4-10 years	101	3,98	0,96		
Freedom of decision	11-20 years	150	3,58	1,02	74,843	0,000*
	21 +	50	2,50	0,00		
	0-3 years	101	3,16	0,99		
	4-10 years	101	3,74	0,84		
Social support	11-20 years	150	3,36	1,27	17,082	0,000*
	21 +	50	2,50	0,51		
	0-3 years	101	3,13	0,60		
	4-10 years	101	3,86	0,56		
Job stress scale	11-20 years	150	3,64	0,84	51,790	0,000*
	21 +	50	2,59	0,28		

Table 8 presents the mean values ($\bar{x}$), standard deviation (SD) values, and ANOVA test results of the participants' perceptions of the ethical-social

responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, interest in culture-human resources interest dimension, sustainable leadership scale, offensive innovation strategy, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, opportunistic innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, workload, skill utilisation, freedom of decision, social support, job stress scale according to the duration of employment in the organization.

According to the results of the analyses, the ethics-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-interest in human resources dimension, sustainable leadership scale, and offensive innovation strategy score differ according to working time in the organization ($p<0.05$). According to the mean scores, those whose working time in the organization is between 0-3 years have the lowest score in the ethical-social responsibility dimension, change dimension, innovation-profitability dimension, culture-interest in human resources dimension, sustainable leadership scale, and offensive innovation strategy in the other group. According to the results of the analysis, defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, skill use, freedom of decision, social support and job stress scale scores differ according to the working time in the institution ($p<0.05$). According to their average scores, those whose working time in the institution is between 4-10 years have the highest scores on the defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, dependent innovation strategy, traditional innovation strategy, innovation strategies scale, skill use, freedom of decision, social support and work stress scale, while the scores of those in the other group are the lowest. According to the results of the analysis, the opportunistic innovation strategy and workload score differ according to the working time in the institution ($p<0.05$). According to their average scores, those with 11-20 years of employment in the institution have the highest opportunistic innovation strategy and workload score, while those in the other group have the lowest score.

Employees with shorter working hours may be trying to adapt to the culture, practices, and expectations of the organization. Employees with more experience may have developed more skills and autonomy in their roles, which may lead to higher scores on dimensions related to innovation strategies, skill utilization, and freedom of decision. Employees with longer service may have leadership roles or positions with higher responsibilities, potentially affecting the dimensions related to leadership, ethics, and workload. The organization itself may have changed over time which affects how different employees perceive and respond to the various dimensions. This may explain the differences in culture, strategy, and workload scores. Employee turnover may influence these results. If employees with fewer years of service are more likely to leave the organization, this may affect the overall scores on certain dimensions.

Table 9. Investigation of the Relationship between Sustainable Leadership, Innovation Strategies and Job Stress Scale Scores

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Ethical-social responsibility dimension	r	1																
	p																	
Change dimension	r	,877**	1															
	p	,000																
Innovation profitability dimension	r	,892**	,775**	1														
	p	,000	,000															
Culture human resources Interest dimension	r	,903**	,847**	,946**	1													
	p	,000	,000	,000														
Sustainable leadership scale	r	,956**	,899**	,961**	,982**	1												
	p	,000	,000	,000	,000													
Offensive innovation strategy	r	,659**	,432**	,728**	,611**	,649**	1											
	p	,000	,000	,000	,000	,000												
Defensive innovation strategy	r	-,318**	-,220**	-,159**	-,097	-,188**	-,023	1										
	p	,000	,000	,001	,052	,000	,645											
Imitative innovation strategy	r	-,097	-,187**	,015	,037	-,036	-,051	,473**	1									
	p	,052	,000	,760	,461	,470	,306	,000										
Dependent	r	-,358**	-,225**	-,370**	-,347**	-,349**	-,278**	,448**	,565**	1								

innovation strategy	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000									
Opportunistic innovation strategy	r	,217**	,125*	,441**	,284**	,296**	,731**	,326**	-,118*	-,101*	1							
	p	,000	,012	,000	,000	,000	,000	,000	,018	,042								
Traditional innovation strategy	r	-,269**	-,350**	-,324**	-,236**	-,298**	-,424**	,309**	,401**	,398**	-,337**	1						
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000							
Innovation strategies scale	r	,037	-,095	,201**	,170**	,110*	,392**	,753**	,652**	,471**	,524**	,411**	1					
	p	,462	,058	,000	,001	,027	,000	,000	,000	,000	,000	,000						
Workload	r	,248**	,278**	,201**	,201**	,234**	,403**	,265**	,316**	,063	,216**	-,369**	,272**	1				
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,207	,000	,000	,000					
Skill utilisation	r	,549**	,638**	,576**	,551**	,598**	,484**	,245**	,318**	,101*	,355**	-,341**	,358**	,745**	1			
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,043	,000	,000	,000	,000				
Freedom of decision	r	,397**	,512**	,336**	,407**	,422**	,304**	,507**	,031	-,080	,359**	-,194**	,319**	,543**	,724**	1		
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,536	,109	,000	,000	,000	,000	,000			
Social support	r	,447**	,501**	,590**	,624**	,583**	,346**	,366**	,156**	-,374**	,320**	-,306**	,237**	,493**	,622**	,720**	1	
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,002	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		
Job stres scale	r	,494**	,570**	,554**	,579**	,578**	,441**	,398**	,233**	-,171**	,365**	-,358**	,327**	,751**	,861**	,849**	,910**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	

In the correlation analysis, various degrees of relationships were found between almost all variables and their sub-dimensions.

There is a very strong positive relationship between the ethics-social responsibility dimension and change dimension, innovation-profitability dimension, culture-human resources interest dimension, and sustainable leadership scale. There is a moderately strong negative relationship between the ethical-social responsibility dimension and the defensive innovation strategy and dependent innovation strategy. There is a weak positive relationship between the ethical-social responsibility dimension and the opportunistic innovation strategy and workload. There is a weak negative relationship between the ethical-social responsibility dimension and the traditional innovation strategy. There is a positive, moderately strong relationship between the ethical-social responsibility dimension and the skill utilisation, freedom of decision, social support, and job stress scale. There is a very strong positive relationship between the dimension of change and the dimension of interest in culture-human resources interest and the scale of sustainable leadership. There is a strong positive relationship between the change dimension and the innovation-profitability dimension and skill utilisation.

There is a positive, moderately strong relationship between the change dimension and offensive innovation strategy, freedom of decision, social support, and job stress scale. There is a weak negative relationship between change dimension and defensive innovation strategy, imitative innovation strategy, and dependent innovation strategy. There is a weak positive relationship between change size and workload. There is a very strong positive relationship between the innovation-profitability dimension, the culture-human resources interest dimension, and the sustainable leadership scale. There is a strong positive relationship between the innovation-profitability dimension and the offensive innovation strategy. There is a weak negative relationship between the innovation-profitability dimension and the defensive innovation strategy. There is a moderately strong negative relationship between the innovation-profitability dimension and the dependent innovation strategy and the traditional innovation strategy. There is a moderately strong positive relationship between the innovation-profitability dimension and the opportunistic innovation strategy, skill utilisation, freedom of decision, social support, and job stress scale. There is a very strong positive relationship between the dimension of culture-human resources interest and the scale of sustainable leadership.

There is a strong positive relationship between culture-human resources interest and offensive innovation strategy and social support. There is a moderately strong negative relationship between culture-human resources interest and dependent innovation strategy. There is a weak positive relationship between the culture-human resources interest dimension and opportunistic innovation strategy, the scale of innovation strategies, and workload. There is a weak negative relationship between culture-human resources interest and traditional innovation strategy. There is a positive,

moderately strong relationship between the dimension of culture-human resources interest and skill utilisation, freedom of decision, and job stress scale. There is a strong positive relationship between the sustainable leadership scale and the offensive innovation strategy. There is a weak negative relationship between sustainable leadership scale and defensive innovation strategy and traditional innovation strategy. There is a positive, moderately strong relationship between the sustainable leadership scale and the dependent innovation strategy. There is a weak positive relationship between sustainable leadership scale and opportunistic innovation strategy, innovation strategies scale, and workload. There is a positive, moderately strong relationship between the sustainable leadership scale and skill utilisation, freedom of decision, social support, and job stress scale.

Table 10. Examining the Regulatory Role of Job Stress in the Effect of Sustainable Leadership on Innovation Strategies

Variable	Coefficient	Standard error	t	p	%95 CI Lower	%95 CI Upper
Constant	2,985	0,423	7,053	0	2,153	3,818
Job stres	0,185	0,133	1,389	0,166	-0,077	0,446
Sustainable leadership	-0,127	0,117	-1,085	0,279	-0,356	0,103
Interaction	0,019	0,034	0,571	0,568	-0,048	0,086

First of all, according to the results of the analysis, the R square value of the model was found to be 0.1 and the p-value to be 0.0. This indicates that the model provides a 10% variance in explaining innovation strategies, including the term sustainable leadership, job stress, and interaction ($F(3, 398) = 17.6$, $p < 0.001$).

The moderator effect of job stress on the relationship between sustainable leadership and innovation strategies was evaluated with the analysis for the interaction term. The interaction term is statistically insignificant ($b = 0.019$, $t = 0.571$, $p = 0.568$), indicating that job stress does not have a significant moderator effect on the relationship between sustainable leadership and innovation strategies.

In addition, the conditional effects of the relationship between sustainable leadership and innovation strategies according to different values of job stress were also examined. Conditional effects, which were examined at three different values, the mean value of the job stress scale and one standard deviation below and above the mean, were not found to be statistically significant in all three cases.

Conclusion

In this study, the regulatory role of job stress in the relationship between sustainable leadership and innovation strategies was examined. When the results were evaluated in general, it was seen that job stress did not have a significant regulator effect on the relationship between sustainable leadership and innovation strategies. These findings suggest that job stress does not significantly change the effect of sustainable leadership practices on innovative strategies.

Productivity is important today, as the importance of innovating is increasingly recognized. In this highly competitive environment, businesses are trying to maintain their sustainability and gain market share. For this reason, business leaders have to develop different strategies to sustain growth and move their businesses forward. In light of this pressure, employees are under stress for the survival of businesses and to produce innovation. An appropriate leadership style is essential that will guide employees under this pressure and help them progress toward their goals. Sustainable leaders create a milestone both in reducing this pressure on employees and in realizing the sustainable development of technology-producing companies by linking the innovation strategy. As a result, we can say that a sustainable leadership style in businesses where innovation strategies are adopted and stress is high will benefit not only subordinates but also managers at all levels of the organization.

This study was conducted on employees operating in the information and communication sector. Technology producing companies can adopt sustainable leadership as a management strategy to implement innovation strategies. However, organisations should create a mutual exchange of information and a productive environment among employees in order to cope with stressful environments. In an environment of information exchange, sustainable leaders are in a better position to receive feedback and suggestions from employees. This helps leaders to make effective decisions. Therefore, sustainable leaders should focus on networking and the exchange of information among employees. In addition to all these, sustainable leaders need to be in effective communication for employees and create an environment where they can coach and brainstorm. This environment they create can help employees to successfully promote innovative projects.

The limitations of this study are as follows. The data collection process in our study was limited to the information and communication sector in developing countries such as Turkey. In terms of the general applicability of the findings, data collection in other sectors may be considered and this may provide different results in the future. Also, different stress factors can be analysed in future studies.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mesut Öztırak: %50, Ayşe Meriç Yazıcı: %50.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (25.05.2023 / 2023/05-25) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mesut Öztırak: 50%, Ayşe Meriç Yazıcı: 50%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (25.05.2023 / 2023/05-25) was obtained from Istanbul Esenyurt University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

References

Akhlagh, E.M. Moradi, M. Mehdizade, M. & Ahmadi, N.D. (2013). Innovation strategies, performance diversity and development: An empirical analysis in İran construction and housing industry. *Iranian Journal of Management Studies, 6*(2), 31-60.

Atakan, S.C. (2017). Yenilik stratejileri ile yenilik performansı arasındaki ilişki. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 1*(2), 29-42.

Awasthi, A. Govindan, K. & Gold, S. (2018). Multi-tier sustainable global supplier selection using a fuzzy AHP-VIKOR based approach. *International Journal of Production Economics, 195,* 106-117. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.10.013

Avery, G. (2005). *Leadership for sustainable futures: Achieving success in a competitive world*. Edward Elgar Publishing.

Bos-Brouwers, H. (2010). Corporate sustainability and innovation in SMEs: evidence of themes and activities in practice. *Business Strategy and the Environment, 19*, 417-435.

Burns, H. Diamond-Vaught, H. & Bauman, C. (2015). Leadership for sustainability: Theoretical foundations and pedagogical practices that foster change. *International Journal of Leadership Studies, 9*(1), 86-100.

Carver, C.S. & Scheier, M.F. (1998). *On the self-regulation of behavior*. New York: Cambridge University Press.

Clercq, D. Menguc, B. & Auh, S. (2008). Unpacking there lationship between an innovation strategy and firm performance: The role of task conflict and politicalactivity. *Journal of Business Research, 62*, 1046-1053.

Cooper, R.G. & Edgett, S.J. (2010). Developing a product innovation and technology strategy for your business. *Research Technology Management, 53*, 33-40.

De Carlo, L.T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods, 2*, 292-307. http://dx.doi.org/10.1037/1082-989X.2.3.292

Demiral, Y. Ünal, B. Kılıç, B. Sosyal, A. Bilgin, A. C. Uçku, R. & Theorell, T. (2007). İş stresi ölçeğinin İzmir Konak Belediyesi'nde çalışan erkek işçilerde geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Toplum Hekimliği Bülteni, 26*(1).

Deniz, M. (2011). Kobi'ler de yenilik, yenilik stratejileri ve bir uygulama. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11*(22), 141-176.

Diefendorff, J.M. & Lord, R.G. (2003). The volitional and strategic effects of planning on task performance and goal commitment. *Human Performance, 16*(4), 365-387. https://doi.org/10.1207/S1532704HUP1604_3

Ehnert, I. & Harry, W. (2012). Recent developments and future prospects on sustainable human resource management. *Management Revue, 23*(3), 221-238. https://doi.org/10.2307/4183719

Elkington, J. (1998). Partnerships from cannibals with forks: The triple bottom line of 21st-century business. *Environ. Qual. Manag., 8*, 37-51.

Ferdig, M.A. (2007). Sustainability leadership: Co-creating a sustainable future. *Journal of Change Management, 7*(1), 25-35.

Fullan, M. (2004). *Leadership and sustainability: System thinkers in action,* San Francisco: Jossey-Bass.

Groeneveld, R.A. & Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *The Statistician, 33,* 391-399. https://doi.org/10.2307/2987742

Göral, M. (2012). *Liderlik tarzlarının yenilik stratejilerine etkisinin otel işletmeleri açısından değerlendirilmesi* [master thesis]. Düzce University.

Hayes, A.F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach.* New York: Guilford Press.

Hobfoll, S.E. (1988). *The Ecology of Stress*. Washington: Hemisphere.

Hopkins, K.D. & Weeks, D.L. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting. *Educational and Psychological Measurement, 50*(4), 717-729. https://doi.org/10.1177/0013164490504001

Hollmann, S. (2012). *Sustainable leadership: Modellentwicklung.empirische Überprüfung und Gestaltungshinweise*. Deutschland: Springer.

Ivancevich, J.M. & Matteson, M.T. (1980). Optimizing human resources: A case for preventive health and stress management. *Organizational Dynamics, 9,* 5-25. https://doi.org/10.1016/0090-2616(80)90037-6

Koyluoglu, S. & Dogan. M. (2021). The impact of innovation strategies on business performance: Practices in high technology companies in Turkey. *Marketing and Management of Innovations, 4*, 168-183. http://doi.org/10.21272/mmi.2021.4-13

Long, B.C. (1998). Coping with workplace stress: A multiple-group comparison of female managers and clerical workers. *Journal of Counseling Psychology, 45*(1), 65-78. https://doi.org/10.1037/0022-0167.45.1.65

Lopez, M. Perez, M. & Rodriguez, L. (2009). Corporate social responsibility and innovation in European companies. An empirical research. *Corporate Ownership and Control, 7*(1), 274-284.

Lu, L. (1999). Work motivation, job stres and employee's well-being. *Journal of Applied Management Studies, 8*(1), 61-73.

Mısırdalı Yangil, F. & Dil Şahin, M. (2019), Sürdürülebilir liderlik ölçeği: geçerlik ve güvenirlik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal, 7*(5), 2124-2147. http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1276

Middlebrooks, A. Miltenberger, L. Tweedy, J. Newman, G. & Follman, J. (2009). Developing a sustainability ethic in leaders. *Journal of Leadership Studies, 3*(2), 31-43.

Moors, J.J.A. (1986). The meaning of kurtosis: Darlington reexamined. *The American Statistician, 40,* 283-284.

Murphy, L.R. (1995). Managing job stres: An employees assistance/human resource management partnership. *Personel Review, 24*(1), 41-50.

Özaydın, G. & Çelik, Y. (2020). Liderlik tarzları ve görev performansının tarım işletmelerinde yenilik stratejileri üzerine etkisi (Çumra ilçesi örneği). *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 23*(1), 181-193. DOI:10.18016/ksutarimdoga.vi.540374

Öztırak, M. (2023). A study on the impact of artificial intelligence anxiety on the innovation-oriented behaviours of employees. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 267-286. https://doi.org/10.17541/optimum.1255576

Pelinescu, E. & Rădulescu, M. (2011). New times, new economy… A new born leader: The eco-leader. *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy, 4*(1), 81-94.

Purvis, B. Mao, Y. & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science, 14,* 681-695. https://doi.org/10.1007/s11625-018-0627-5

Rennings, K. (2000). Redefining innovation- eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecol Econ., 32*(2), 319-332.

Selye, H. (1956). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.

Šimanskienė, L. & Župerkienė, E. (2014). Sustainable leadership: The new challenge for organizations. *Forum Scientiae Oeconomia, 2*(1), 81-93.

Sharma, A. Verma, S.Verma, C. & Malhotra, D. (2010). Stress and burnout as predictors of job satisfaction amongst lawyers. *Europan Journal of Social Sciences, 14*(3), 348-359.

Tschmuck, P. (2006). *Creativity and innovation in the music industry*. Springer.

Tubre, T.C. & Judith, M.C. (2000). A meta-analysis of the relationships between role ambiguity, role conflict and performance. *Journal of Management, 26*(1), 155-169.

Wang, X. Van Wart, M. & Lebredo, N. (2014). Sustainability leadership in a local government context. *Public Performance & Management Review, 37*(3), 339-364.

Xavier, L.Y. Jacobi, P.R. & Turra, A. (2019). Local agenda 21: Planning for the future, changing today. *Environmental Science & Policy, 101*, 7-15.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 433-459**

Makale Gönderim Tarihi: 06/07/2023 **Makale Kabul Tarihi: 19/08/2023**

LOCKED IN ISOMORPHIC CHANGE? CAMEROON PATH DEPENDENCY TO ITS HISTORICAL THRESHOLDS

Jean Emile NOBOLA[*] & Gonca BAYRAKTAR DURGUN[**]

Abstract

This paper makes the case for the causal relation between national historical thresholds, isomorphic change, path dependency and the policy transfer of governance systems in a developing country emerging from a long "western domination". The study used the isomorphic change to trace back the trajectory of administrative reform in a developing country like Cameroon. The theory of path dependency has provided the needed tools to decipher the hidden dynamics of administrative models loosely adopted through the lenses of the multi-level account of policy transfer. Finally, the systematic analysis of the German protectorate from 1884 to 1916, the France and British mandate and trusteeship from 1916 to 1945 and from 1945 to 1956/57 respectively, laid out the policy transfer's dynamics and the lock-in frame binding the Cameroonian administrative reform into an atypical furrow of largely ritualistic/ceremonial changes. The said changes are hiding long-lasting conformity to mores of neo-patrimonialism, strategic conformity to international standards and the increasing returns' outcomes ascribing the country into a path dependent "trap" since. By looking for causal assessment of historical sequences on today's administrative outcomes in Cameroon, associated with a systematic and contextualised comparison of similar and contrasting cases, this research is conducted from the standpoint of comparative historical analysis. The core finding is that after several decades, Cameroon has adopted trajectories that remain fundamentally disconnected from domestic cultural and anthropological realities, producing hybrid, decoupled systems of governance. The study concludes that the historical cornerstones of Cameroon have promoted and served as fertile ground for the isomorphic reproduction and policy transfer of administrative models from former resident foreign countries (Germany, Great Britain and France).

Keywords: *Isomorphic Change, Path Dependency, Policy Transfer, Cameroon, New Public Management.*

[*] PhD. Candidate, Ankara Hacı Bayram University. Department of Political Science and Public Administration. E-mail: emilenobola@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-6431-9422.

[**] Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram University, Department of Political Science and Public Administration. E-mail: gonca.durgun@hbv.edu.tr, https://orcid.org/0009-0002-2484-7612.

İZOMORFİK DEĞİŞİME HAPSOLMAK MI? KAMERUN'UN TARİHSEL EŞİKLERİNE OLAN PATİKA BAĞIMLILIĞI

Öz

Bu çalışma, uzun bir "batı egemenliğinden" çıkan gelişmekte olan bir ülkedeki ulusal tarihsel eşikler, izomorfik değişim, patika bağımlılığı ve yönetişim sistemlerinde siyasa transferi arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya koymaktadır. Kamerun gibi gelişmekte olan bir ülkede idari reformun yörüngesini geriye doğru izlemek için izomorfik değişimi kullanmaktadır. Patika bağımlılığı kuramı, siyasa transferinin çok düzeyli açıklamasının mercekleri aracılığıyla gevşek bir şekilde benimsenen idari modellerin gizli dinamiklerini deşifre etmek için gerekli araçları sağlamaktadır. 1884'ten 1916'ya kadar Alman himayesi, 1916'dan 1945'e ve 1945'ten 1956/57'ye kadar sırasıyla Fransız ve İngiliz mandası ve vesayetinin ardışık analizi ile siyasa ödünç alma dinamiklerini ve Kamerun idari reformunun büyük ölçüde ritüelistik / törensel değişikliklerin sıradan olmayan bir çizgi içine bağlayan hapsolmanın çerçevesini ortaya koymaktadır. Söz konusu değişiklikler, neo-patrimonyalizm adetlerine uzun süreli uyumu, uluslararası standartlara stratejik uyumu ve ülkeyi o zamandan beri patika bağımlı bir 'tuzağa' sürükleyen artan sonuçlarını gizlemektedir. Bu çalışma, karşılaştırmalı tarihsel analiz açısından, benzer ve zıt vakaların sistematik ve bağlamsal olarak karşılaştırılmasıyla ilişkili olarak Kamerun'da bugünün idari sonuçlarındaki tarihsel ardışıklıkların nedensel değerlendirmesine odaklanmaktadır. Onlarca yıl sonra Kamerun'un yerel kültürel ve antropolojik gerçeklerden temelde kopuk kalan yörüngeleri benimsediği ve melez, ayrık yönetişim sistemleri ürettiği temel bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma, Kamerun'un tarihsel köşe taşlarının, eski yerleşik yabancı ülkelerden (Almanya, İngiltere ve Fransa) idari modellerin izomorfik yeniden üretimi ve siyasa transferi için verimli bir zemin oluşturduğu ve teşvik ettiği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İzomorfik Değişim, Patika Bağımlılığı, Siyasa Transferi, Kamerun, Yeni Kamu Yönetimi.*

Introduction

Institutions building, governance engineering and policy making are barely built on a vacuum. Previous formal and informal institutions, domestic, present, and past conjunctures and historical sequences offer fertile grounds to build on. Rose and Davies (1994) refer to it as the "inheritance in public policy". Pollitt (2008) shortly advanced that "history matters" while Tilley (2006) sustains the ability of what happen before, to affect what happens later. North Douglass' sweeping analysis of institutions change skilfully depicts the transversal role of the past in any social dynamic. North (1990, p. vii) argues persuasively that "history matters. It matters not just because we can learn from the past, but because the present and the future are connected to the past by the continuity of a society's institutions. Todays and tomorrow's choices are shaped by the past. And the past can only be made intelligible as a story of institutional evolution". The weight of past and historical sequence innerves

all the segments of social and political actions included governance engineering.

Of course, governance and administrative systems have been since the core elements in the running and construction of any polity regardless of the level of state development or prosperity. In advanced countries, the process of building up such systems, even slightly inspired from abroad, remains an internal process grounded on local needs, past achievements, and particular approaches to solving policy problems. The mechanism of lesson drawing depicts better this case (Rose, 1991,1993). It refers to cases where the administrative structure is built on a rationalistic transfer from foreign experiences and practices. The importing country, though a well-informed actor, after a proper appraisal of its own political and policy domestic environment draws on policy solutions likely to overcome popular dissatisfaction and safeguard the legitimacy of policymakers (Rose, 2005, p. 2). Increasing the credit for politicians to run for elections and obtain the favours of the electors. A commonly neglected variable, the historical sequence on no account is generally included in the analysis though of particular interest for any relevant analysis of the policy transfer. The account of policy transfer which is going to be used in the study is the multi-lateral one. Its main features are concerned with understanding the outcomes of policy transfer through combining micro, macro, and meso levels of inquiry (Dolowitz & Marsh, 1996, 2000; Evans & Davies, 1999; Common, 2001; Evans, 2004).

The figure is traditionally different in developing countries or countries emerging from conflicts or any other social or economic imbalances, associated with a colonial long record. These countries have weaknesses in the main components of policy capacity (analytical, managerial, and political) at the individual, organisational and systemic levels (Migdal, 1988; Turner & Hulme, 1997; Amin Saikal, 2016). It is by no means straightforward to note that the policy capacity framework which we are talking about is the one developed by Xun Wu, Howlett, M. and Ramesh, M. (2015) which is based on the association of three competencies (analytical, managerial and political) at three levels (individual, organisational and systemic) to obtain a sum of nine components of policy capacity. A necessary balance among these components is crucial to building a policy capacity likely to engender successful policies.

For many, the solutions are the recourse to solutions already implemented in the former colonial country to fix domestic problems. Bugnicourt (1973) used the concept of "administrative mimesis" to paint the picture offer by former colonised African countries attuned to look toward their "white ancestors" to pick up host of tools as well as institutions up for grabs. To others, the sole successful route available consist of getting the support of influential donor states and intergovernmental financial organisations likely to provide financial and technical supports in dire need. Such support is generally conditioned by a range of local reforms and

involvement in international or global processes of governance which induced sometimes a full-fletched U-turn in the way public affairs are conducted, at least officially in instruments like public official discourse and the commitment to international governance mechanisms (Haggard et al., 1992). Among the conditionalities, political, economic, and financial reforms are central and remain of critical importance. The weight of conditionalities and the low ability of the recipient country to overtly opposed them, with the long-lasting scares of historical sequences, propel the negotiated policy transfer at the core of the process. Evans (2004, p. 3) defines the negotiated policy transfer as "a process in which governments are compelled by influential donor countries, global financial institutions, supra-national institutions, international organizations or transnational corporations, to introduce policy change to secure grants, loans or other forms of inward investment". It is the form of transfer commonly used by developing countries and the Cameroon is one of them.

The country of course, due to the configuration of power in international relations expressed in the process of colonisation, later with the League of Nations' trusteeship and United Nations' mandate, associated with domestic economic downturns, has been involved in a huge and multiform of isomorphic process of policy change that is seldomly perceived and analysed.

Moreover, the impact of these different historical jolts, on the development process of the country has never been scholarly explored. In this article we set out to fill this gap and we have chosen to look upon administrative systems and mechanisms regarding their central role in countries' march toward prosperity. The policy transfer process we acknowledge occurs in all the domains of social actions and it is becoming a pervasive leading mode of analysis widely used throughout the other modes of policy development and policy dynamics (Capano, 2009).

Policy transfer is associated with the history of human-organised societies. Aristotle (2009) was already claiming that it is rational to learn from positive and negative administrative lessons elsewhere. He puts it "First if any individual points have been well made by previous writers, let us try to follow them up; then from the collection of the constitutions we must examine what sort of thing preserves and what sort of things destroy cities and particular constitutions, and for what reasons some are well administered and other are not" (2009, p. 203).

Nevertheless, the scholarly analysis of policy transfer is quite recent. Far from enumerating the growing number of researchers in the field, what has already been largely made elsewhere, we rather stick to the definition given by Dolowitz and Marsh which is explicit enough. Dolowitz and Marsh (2000, p. 5) defined policy transfer as a process in which *"*knowledge about policies, administrative arrangements, institutions and ideas in one political setting (past or present) is used in the development of policies, administrative arrangements, institutions and ideas in another political system". Evans (2004,

p. 11) distinguishes three forms of policy transfer regarding the extent to which the recipient country can act freely. The voluntary transfer, the direct coercive transfer, and the indirect coercive or negotiated transfer mentioned before. Voluntary policy transfer refers to the traditional rational form of policy transfer. The direct form less used today is the case of a country imposing policy change on another one regardless of the willingness of its people and leaders. This form of policy transfer as used during the colonial era is rare today. The last form, known as the negotiated policy transfer, involved the recipient country in a policy transfer process pushed by more powerful actors with an unreservedly defined agenda. Even if the recipient country is allowed to be part of the policy transfer network and to take part in the negotiation process leading to policy transfer, it is a simple formality because of its inability to influence the negotiation process consistently. Nonetheless, in the implementation phase, although it exists a monitoring committee headed by experts from the powerful side, the recipient country regains some strings and could achieve to denature and instrumentalise the implementation process, making it sound well and in line with their proper internal goals. Meyer and Rowan (1977, p. 356) termed this move "decoupling". To Nils Brunsson it refers to "hypocrisy" or "double talk". Brunsson (1989, p. 7) claims that:

> "The separation of the formal and informal organizations, the rituals and the double talk are often important and even necessary ingredients in any modern organization that want to act according to current demand for rationality, decency, and fairness, while also efficiently generating coordinated action".

The case of Cameroon is different. A deeper analysis of its historical trajectory could favour a better understanding of its relation to policy transfer from a historical perspective. The historical perspective will give ways to introduce isomorphic change tradition in the scene and by doing so, perceive the impact that path dependence nurturing produces in the field of administrative change in Cameroon.

1. A PANORAMIC HISTORICAL PRESENTATION OF CAMEROON

The state of Cameroon is situated in Central Africa, with a population of around twenty-seven million people. The country got its independence on 1st of January 1960 for its ex-French mandate. On 1st of October 1961, Southern Cameroon which was administered by the British joined the ex-French mandate to form the Federal Republic of Cameroon. This state structuration lasted until 1972 with the creation of the United Republic of Cameroon which ended with the Republic of Cameroon in 1984. From 1884 to 1916, the country was a territory under German protectorate. A protective agreement was signed between the then Kamerun coastal Kings (Douala Manga Bell, Manga Akwa) and for the German side Gustave Nachtigal who had been appointed by Chancellor Otto Von Bismarck to represent and defend

the German interests in many places near the Western African coast including Kamerun.

It is noteworthy to note that from the outset, the territory of Cameroon has never been per se a colony of any foreign power. Before the signing on 12 July 1884 of the Germano-Douala Treaty establishing the German protectorate over "Kamerun" (the name of the territory at the time) this territory was made up of an aggregate of ethnic groups, each led by a traditional authority and maintaining friendly or conflictual relations with neighbouring ethnic groups, depending on the case. The Protectorate gave the German authorities the task of defending this territory against British attempts to colonise it. The Douala chiefs, who lived in the coastal part of the country near the Atlantic Ocean, were aware of this threat and chose protection rather than colonisation. However, the German authorities went beyond this "mandate "and eventually administered the country as a colony. This provoked the protests from local chiefs, who did not hesitate to denounce this abuse, and many of them ended up being arrested and executed after makeshift trials. In contrast to the majority of Western literature, which seems to us biased on this point, we will use the concept of "territory" rather than "colony" in this article. Given the strong ontological charge of terms in politics (Connelly, 1974). (see Le Vine, 1964; Ngoh, 1979, 1987, 1996; Anyangwe, 2008, 2010).

The German protectorate, to be more specific, lasted only five (5) years, from 1905 to 1914, due to the preparatory phase between the signing of the German-Douala treaty establishing the protectorate on 12 July 1884 and the outbreak of the First World War, which jeopardised the continuation of the protectorate in Cameroon. Nchoji Nkwi (1989, p. 10) underlines that:

> "The proclamation of Cameroon as a German protectorate took place in July 1884, but German effective control of the hinterlands did not come until years later. For years, the Germans remained on the coast having contacts with the rest of the county through middlemen of native stock. The hinterlands remained virtually undisturbed for many years… From 1889 until 1915 when the German were defeated, effective control was only achieved through diplomacy and 'punitive expeditions'".

After several years of hesitation due to the German Chancellor's unwillingness to administer the protectorate of Cameroon, he finally designed a light administration built around a Governor of the territory, the government council and local administrative officials. From a functional point of view, the German protectorate's guiding principles were to administer, secure and exploit the territory of Cameroon. To carry out this complex mission, the German representatives relied on the traditional authorities to carry out activities such as collecting taxes. These were the beginnings of the indirect administration system also called the "indirect rule" that was to be intensified by the British authorities a few years later. The Indirect rule is a model for the

administration of territories belonging adopted by Western countries which consists of relying on local traditional structures and institutions to administer the territories. In Cameroon in particular, the German and later the British authorities relied on local traditional chiefs to administer their territory on the basis of ancestral customs. The co-ordination principle of the time consisted of limiting this power local issues and to the condition that local customs did not conflict with foreign norms.

In addition, large agricultural plantations were created to meet the needs of the metropolis for agricultural produces. Immense farms of cocoa, plantain, and palm oil were created and the local workforce, usually recruited by force was obliged to work under rude labour conditions without real wages. The goal of the German protectorate from Germans was not to develop the territory. But simply to exploit the immense natural resources and meet the needs of the German empire.

It is obvious that the first experience of the country with the foreign administration was deeply far from constructive and beneficial. It produces an extravert administration oriented toward the preservation of foreign interests, rather than the search for local full economic, social et human improvement. This structure of power produced a hybrid administration divided between preserving the interests of the foreign power and pursuing the interests of the community. The local administrators working with the Germans were taught to defend the foreign interests and their evaluation was based on the extent to which they were able to advance the empire's goals. This dilemma worked in favour of the interests of the foreign power, which had all the material and human resources at its disposal to make its aspirations prevail. This configuration of public action was accentuated during the periods of mandate and trusteeship.

At the end of World War one, the country was officially placed by the Society of the Nations under the Mandate of France and Britain between 1922-1945. Each state, France and Britain administered a specific part of the country. Later, with the inception of the United Nations (UN), the Mandate was replaced by the Trusteeship of the same states from 1946 to 1960. The UN gives France and Britain "the mission" to prepare the country to become an independent international actor. It was not a colonisation per se, but simply a territory administered under the guidance of League of Nations and later the UN aiming at making it fully independent. The administrative regimes applied in each part of the country were proper to France and Britain's administrative schemes on their territories in other parts of Africa.

France inherited a territory of around 431.845 km^2 with a population of two (2) million people. In the French part of the country known as the Republic of Cameroon; the "direct administration rule" was applied. Contrary to the indirect administration model in force in the British territories, the direct administration system is a territorial administration model in which the nationals of the metropolis, in this case France, are in charge of the

administration of the territory in accordance with the laws and regulations enacted by France. The approach is assimilative and unifying, and aims to use the administrative machinery set up in the territories to turn the local populations into citizens of the metropolis (citizenship which it would not be superfluous to describe as second-class).

The metropole assigns an official to administer the territory on the ground of rules edited in France making Cameroon the place of implementation. Even if the local people were officially slightly involved in the decision-making process through their representatives, the foreign authority was given significant power in ruling the local affairs. The regime of the mandate was profoundly different from the one of trusteeship in terms of the extent of rights and autonomy allowed to local citizens.

The mandate in the French part of the country was characterized by a clear-cut distinction between local and French residents. The "indigénat" to name the model regulating public rights and duties of locals was adopted in the process of the conquest of Algeria. It was a range of decrees and regulations editing discriminatory measures aimed to preserve the colonial order and the privileges of the foreign administrators. Forced labour in the fields belonging to the French administrators, the payment of high taxes by the indigenous people and the application of inhumane repressive measures against these populations constituted the essence of the mandate regime. The administrative, institutional, and social organisation was aimed at preserving the domination of the metropole. This situation improved through the replacement of the Society of the Nations with the United Nations, which for its part is emanating from the founding treaty signed on 26th of June 1945 in San Francisco, which promotes equality and the emancipation of people from all forms of domination. Thus, on 13rd of December 1946, Cameroon changed from a mandate to a trusteeship regime.

The trusteeship aims were not solely a total emancipation of the people, but above all its goal was to guide them towards independence. In line with the requirements of trusteeship, France will deeply reform its approach to its territory. As a result, it abolished the "code de l'indigénat*"* on 30th of April 1946 and imported from metropolitan France laws of 1881 on freedom of assembly and the laws of 1901 on freedom of association. Subsequently, trade union freedom was established, as well as the emergence of numerous political parties, including French political parties, which found a field of expansion in the territory of Cameroon. On the administrative level, the Local Administration Frameworks was adopted to supplant the colonial administration. The later however retained a significant presence of executives in the territory due to the alleged lack of experience of the local public staff. Political life regenerated through a new dynamic emanating from the emergence of elective assemblies; first the Representative Assembly of Cameroon (ARCAM) and the Territorial Assembly of Cameroon (ATCAM).

The ARCAM was Created the 22nd of December 1946 to defend the interest of local citizens. It was replaced on the 30th of March 1952 by the ATCAM.

The partial autonomy of the territory was achieved in 1957 with the adoption in France of the "Loi-Cadre*"* which granted internal autonomy to the territory of Cameroon. It accelerated the country's march towards national and international independence on the 1st of January 1960. The process was different for Western Cameroon under the British administration.

Britain was the first Western power to establish economic and religious links with the people of coastal Cameroon. However, the delay of the British Crown to endorse this fact allowed the signing of the German protectorate in 1884. It was until 1916, with the German defeat at the end of the First World War, that Great Britain was granted 1/5 of Cameroon's territory, i.e., 43,000 km^2 for 800,000 inhabitants, while the remaining 4/5 went to France. The British authorities divided the territory of Cameroon into two parts. The Northern Cameroon will be attached to Nigeria and was administered entirely as Nigeria which justifies its strong economic development, infrastructure and living facilities while the Southern Cameroon will be later attached to the Republic of Cameroon after a referendum and will be administered from Nigeria. Indirect rules mainly based on the authority of local traditional leaders was applied. However, the management of the latter had to be in harmony with British norms and values. On the other hand, matters of mining and international cooperation were the responsibility of the British authority.

Later with the trusteeship, the British authorities resolutely set in motion the process of emancipation of the country. In the beginning, some traditional authorities sat in the legislative bodies established in Nigeria. Finally, on 1st of June 1961, Northern Cameroon became independent, while on 1st of October 1961, Southern Cameroon, which had been independent since the 1st of January 1960, opted for joining the Republic of Cameroon. The same referendum will result in the attachment of North Cameroon to Nigeria.

From this panoramic historical analysis of Cameroonian trajectory toward independence, it appears a permanent path; the former territory has frequently imported from Germany, France, or Britain and even Nigeria, the mechanisms and techniques to run public affairs. The next lines assess this policy transfer process through isomorphic forms during the protectorate, the mandate and finally the trusteeship.

2. THE PREFORMATION PHASE OF THE PATH DEPENDENCY IN THE FIELD OF ISOMORPHIC ADMINISTRATIVE CHANGES IN CAMEROON

The different Western countries involved in the pre-independence epoch of the country had to import from their homeland, or their territories situated in other areas of Africa or overseas, administrative, and public goods provisions techniques aimed to secure their position in Cameroon while at the

same time safeguarding their material interests. We will not adopt an exhaustive approach in making such analysis, it is beyond the scope of this research. But we will select critical facts, significant historical sequences, and relevant administrative systems, likely to illustrate the best policy transfer, isomorphism changes and the effects of increasing returns phenomenon in the administrative reform trajectory of Cameroon. The analysis will expand from the centralise and indirect rule in the German protectorate, to the indirect rule in British Cameroon without neglecting the French "indigénat" status and direct rule.

2.1. The Centralised and Indirect Rule in the German Protectorate

Germany inherited the administration of Cameroon after a protective agreement with coastal local traditional chiefs as previously noted. The terms of the agreement were to protect the chiefs and their subjects against the other colonial states and by so doing help develop the whole country including the hinterland. An appropriate administrative system was required to meet this target. Inside the country before German explorers, the traditional rules of each community were applied in their defined boundaries. There was not a common and national administrative system. Traditional authorities based on the traditional rules were ruling. There, the local traditional authorities called lamidé were ruling Lamidats while traditional chiefs were ruling villages. They all ably achieve to instore their power on their constituents. Germany did not choose and build up an original regulatory system in line with the peculiarities of the country. A system already applied in other territories occupied by the German empire was exported to Cameroon. The indirect rule system was adopted in the country. Geschiere (1993) depicts the core role attributed to chieftaincy by the different western country in Cameroon at that time. He emphasised that "to all colonial rulers, the French and the Germans as well as the British, it soon became a matter of policy to rule the new subjects through indigenous chiefs" (1993, p. 151). In that administrative architecture, local people were not granted the same right as foreigners and traditional authorities were recognised considerable competencies in ruling their communities. Locals were granted a lower social status in the society. They were the workforce in the big farm, mineral exploitations and infrastructure works. They were even forced to work without a proper salary because it was considered a national duty to serve in such areas. German authorities used to come down heavily on local people for not paying their taxes. A small distinction should be made between the structural and functional organization of the German administration in the territory of Cameroon.

Related to the structural organization of the territory, there was a Governor of the "Colony", a Council of Government, and local administrative staffs (Dzomo-Silinou, 1998, pp.127-129). The Governor was appointed by the German chancellor and oversaw the administration of the territory. He was assisted by the Council of Government; a deliberative organ deemed to assist

the governor on all the matters related to the territory. The administrative functions were occupied by German civilians and the military. They oversaw specific areas of the territory to instore the authority of Germany and ensure that people are aware of the protectorate in the hinterland.

The functional organisation refers to the daily running of the area. It should be noted that the central aim of the German administration was to administer the territory and get from it the necessary resources to sustain the economic growth of the German empire. So, the German administration was oriented toward an increase of the agricultural and natural resources production in Kamerun to transfer them to Germany. "Kamerun" is the name given by the German authorities to their protectorate over Cameroon, established by the signature of the German-Douala treaty on 12 July 1884. With the end of the protectorate following the German defeat in the First World War, the territory was renamed "Cameroun" for the part under French administration, and "Cameroon*"* for the part under British administration. The picture was slightly different from the French perspective.

2.2. The Direct Rule System Under the French Mandate and Trusteeship

At the end of World War one, Germany lost its territories in Africa and Cameroon was one of the first ones to be lost. A decree of 14th of May 1916 transferred it to France and England, two countries that have long coveted this territory. France obtains the meridional part of the Country and England the western part.

France adopted the direct and assimilative form of the administrative system on its possessions. The system was a centralised one intricately linked to the hierarchical chain from the metropole to the territory. To a less extent, the Western administrators subtly use the local authorities to settle their authority. Fundamentally they were the sole ones in charge of administering the area. Quite no space was given to the local culture of administration. The administrative system implemented by France during the mandate in Cameroon is a copycat of what is going on in the French colonies. The mode of administration was exported from the other French territories around the world because France was assimilating Cameroon into its other colonies around the continent although it was a squarely violation of the terms of the Mandate given to him by the League of Nations to administer the country and make it an independent one. This organisation prescribed ruling countries to prepare African areas towards international independence.

The importation of the mode of administration is perceptible at three levels. First and foremost, the administrative organisation obeys to a mode of division of the territory into regions. Each region is headed by an administrative authority hierarchically subject to the Commissioner of the Republic who is a French personality appointed by the President of the Republic to administer the territory. The Commissioner is attached to the

French Minister of the Colonies. Secondly, subordinate administrative tasks are entrusted to the local population, while the representatives of the metropolis head all administrative services. As an example, 1800 agents assisted 729 French civil servants and soldiers (Chazelas, 1931, pp. 127-129). Finally, the regime of freedoms in place was the indigénat. The indigenous regime, commonly referred to as the *"*code de l'indigénat*"*, was a special penal and administrative regime reserved for indigenous subjects in France's colonial territories in the 19th and 20th centuries, applied differently depending on the territory and the period: sequestration of property, which could be private or collective; collective fines; the internment of individuals, which could go as far as house arrest or detention; forty-one special offences (reduced to thirty-three in 1890) such as refusing to inform officials; not having a travel permit to move around; acts of disorder in the market; refusing to transport officials in certain regions; refusing to comply with summonses from tax inspectors. The introduction of a colonial tax (or Arab tax) which - especially in Algeria - helped to finance the various institutions, maintain the settlers' standard of living and the various infrastructures built for them (houses, roads, schools, hospitals, airports, etc.).

By and large, this inhumane regime did not grant any real status to the local populations. They were subjected to caning, forced labour, payment of high taxes and an ostentatious distinction between citizens of the metropole and the local population. Indigénat was inherited from the Algerian War, where France faced Algerian populations.

The advent of the UN through the signing of the Charter in San Francisco on the 26th of June 1945 gave a completely different impetus to the fate of the territories previously under the mandate of the League of Nations. The new requirements of respect for human and people's rights led to the institution of the trusteeship regime. The later recognised more rights to the indigenous populations and prescribed the implementation of several economic and industrial development projects. The opening up of political freedoms amid the creation of political parties. The setting up of legislative structures called upon to bring the voices of the populations into the decision-making sphere. Concerning Cameroon, France launched a vast economic development plan over a period of ten years, from 1946 to 1956, which took the form of infrastructure projects in the areas of health, urban planning, education, mining, energy, and communication (Coquery-Vidrovitch, 1976). This movement was to continue in the administrative field with the emergence of a body of local civil servants like that of the metropolis, i.e., recruitment on the basis of general and sectoral conditions and training in specific schools.

In Cameroon under the British administration, the administrative trajectory is different and the upcoming assessment of the policy transfer in that area will bring enough clues.

2.3. The Policy Transfer Process Under British Administration

The British administration of West Cameroon went as well through the two stages of mandate and trusteeship. Inasmuch as any physical occupation of a territory require an appropriate system of governance with which locals could comply willingly, British authorities adopted the system of Indirect Rule. It was applied in the whole British possessions in Africa. In Cameroon in Particular, the mandate and the trusteeship were conducted through the implementation of the indirect rule system in the territory.

Under the British mandate, the major fact related to policy transfer was the importation from Nigeria by the British authorities of the indirect rule system. The attachment of the northern part of British Cameroon to Nigeria helps this part to develop faster than the other part and to benefit from particular attention from the British authorities. Strong and lasting links developed between this part of Cameroon and the Nigeria. It later eases the legal integration to the northern part of British Cameroon to Nigeria. The instruction to rule British Cameroon on the "Principles of Indirect Administration" was issued to the 1919 Milner-Simon Agreement (Chilver, 1963, p. 104). It consisted of entrusting the local traditional authorities with the closely ruling of local people living in the territory. Traditional chiefs, grounded on the ancestral power inherited from their forebears were granted enough space to directly rule their locals. The mere condition to comply with by Cameroonian traditional leaders was to ensure a substantial rationality between British growing legal corpus regulating activities in foreign owned territories and the local customary rules, norms, and practices. Likewise, the British authorities oversaw matters of whole concern and related to international affairs. According to Nantang Ben Jua, there was an intrinsic and hidden agenda behind this governance system. Nantang (1995) noted that:

> "Intrinsic to the colonial project was a European design to dominate physical space, to integrate local economic histories into the Western perspective and to reform the natives' minds" He went on and added that "one implication of this hidden agenda was the fact that the Cameroonian had to be 'Anglicized'" (p. 39).

The implementation of the indirect rule went on during the trusteeship. Under this regime from 1946 to 1960, the Northern part of Cameroon come closer to Nigeria. On the 1st of June 1961, the Northern Cameroon became independent by joining Nigeria while the meridional part got its independence on the 1st of October 1961 by joining French Cameroon independent since 1st January 1960. A sign of policy transfer in the present case could be seen in the administration of the English Cameroon with rules and norms applied in Nigeria. British authorities, looking for quick solutions and cheaper ones advocated an approach of importing from abroad (in the present case in another possession of the empire) the necessary norms and rules to guide the

Cameroonian territory toward independence. The practice of policy transfer was common and did not decrease the years ahead.

From our analysis of the historical trajectory of Cameroon before the independence, we perceive a continuum process of transferring from abroad the norms, principles, and mechanisms of administering the territory regardless of the English and French territorial division. This consistency in the policy transfer will not end with the independence of the country. After 1960 and later 1961, the country will stay stuck on the policy transfer approach while dealing with administrative affairs. During more than seventy-six years, from the beginning of the protectorate in 1884 to the independence in 1960, the three main phases of path dependence formation advocated by Schreyögg and Sydow (2010, pp. 6-7); the preformation phase, the formation phase and the lock-in could be said to have been settle. Schreyögg and Sydow (2010) clearly define and provide the structuring features of each phase. The Phase I or Preformation phase includes a host of actions highlighting the historical footprint of path dependency. They are previous choices not predictable by prior events or initial conditions. This "innocent" decision is likely to set into motion self-reinforcing processes. The phase II or the formation phase refers to the case where the choices previously made increasingly narrow, produce outcomes and progressively become difficult to reverse regarding the increasing returns that they generate. It then means the path is evolving. The last phase, the Lock-in is the one in which the dominant pattern start nurturing, gets fixed, and gain a quasi-deterministic and normative status.

It confirms the idea advocated by Evans (2010) that "public organizations are path dependent and characterized by "inheritance rather than choice" in the sense that "past commitments" limit current choices" (2010, p. 14). The same idea is defended by Rose (2005, pp. 104-105). In the case of Cameroon, the following developments will point up the causality of path dependency on the country administrative reform record.

3. THE FORMATION PHASE OF THE PATH DEPENDENCY IN THE ADMINISTRATIVE FIELD IN CAMEROON FROM 1960 TO 1980

Few years before the independence, between 1956-1957, Cameroun under the French Mandate started to enact norms and programmes preparing the country to deal with the requirements and challenges of an independent country. No area was spare from economy, politics to public administration. In the field of public administration, and to cope with the Gaston Defferre Law, the local people assisting the foreign officials have been recognised an extended range of rights and duties. The law no. 56-619 of 23 June 1956, known as the Defferre framework law, was authorising the French government to implement reforms and take measures to ensure the development of the territories under the responsibility of the Ministry for Overseas France, was adopted on the initiative of Gaston Defferre, the French

Minister for Overseas France and Mayor of Marseille, and Félix Houphouët-Boigny, the first President of Côte d'Ivoire and Mayor of Abidjan. So, in the aftermath of independence, Cameroonian subordinates who had previously assisted the foreign authorities saw their legal status regulated by a series of laws and regulations. This process, which began in the last years of the mandate, accelerated in the early 1960s. The specific feature of this process was the drawing from both French laws at the end of the mandate and the provisions of legal instruments that were to govern the Cameroonian public service.

This was the case, without being exhaustive, of acts of the French Commissioner of 1921 organising the local European and indigenous staff, the statute of the French Commissioner of 1943 regulating the status applicable to indigenous permanent auxiliary staff with monthly pay, Ordinance No. 59-70 of 27 November 1959 laying down the general status of civil servants of the State of Cameroon, and the Decree No. 66-DF-53 of 3rd of February 1966 to lay down the general status of the federal civil service. The initiative to regulate the Cameroonian civil service is drawn upon a corpus of rules enacted during the colonial period and in the aftermath of independence and this new law corpus was inspired by French law. This mimetic isomorphism, although appearing as a non-risky and cheap mean to conduct public reforms had many drawbacks. It was adopted with less consideration of the local political, social and cultural contexts, and though formally ensuring a semblance of stability likely to produce promising results, has, in reality, carried the seeds of inefficiency because of the undeniable incompatibility between the context of importing norms, principles and ideas and the framework of application in the latter, which remains a country in reconstruction and in search of landmarks after long years of German protectorate, British and French mandate. According Bugnicourt (1973), administrative mimesis is an inappropriate process impeding policy successes and the development process in countries making it. The model of "inappropriate transfer" developed by Dolowitz and Marsh among the causes of policy transfer failure meets Bugnicourt account of administrative mimesis in African countries. Dolowitz and Marsh (2000, p. 17) presented it as a situation where "insufficient attention may be paid to the differences between the economic, social, political and ideological contexts in the transferring and the borrowing country". It was exactly the case during the first phase of administrative reforms in Cameroon from the independence of the country in 1960 to the beginning of the 1980s.

The bureaucratic rationalisation and Weber's principles such as the impersonality of norms, a central hierarchisation, the rule of law-oriented administration, the meritocracy in recruitment, a focus on rules, the division of work and hierarchisation were some of the traits adopted in the administrative and institutional engineering in Cameroon. The all emanate from Weber's "ideal" type of bureaucracy which is the first scholarly

developed account of public administration (1946, 1978). These structural, behavioural and instrumental characteristics of a "dehumanised" administration matched well with the building needs of Cameroon newly independent country. A tough and rude administrative structure was needed to help building the country while removing from official personal and emotional. The Weber's model of bureaucracy regarding its depiction was likely to support this objective. As Weber (1946, p. 216) put it "the more the bureaucracy is dehumanised, the more completely it succeeds in eliminating from official business love, hatred, and all purely personal, irrational and emotional elements which escape calculation. This is the specific nature of bureaucracy and it is appraised as its special virtue".

It is worth recalling that in the immediate aftermath of independence, Cameroon faced a political dilemma. The necessity of the new state to establish its authority and legitimacy, while at the same time figuring out how to construct an administrative machinery ably to replace the leaving colonial administration and ensure the management of public affairs. The lack of qualified executives, the urgency of the security, the political stakes, and the necessity to implement the best options in terms of value for money, and time capitalisation, lead the local leaders to adopted administrative mimicry. This consisted of adopting legal texts, such as the civil service regulations, which were inspired by French law at the time, it was the case of the civil service regulations of 1959. Although it succeeded in satisfying the need for regulation that was essential in a similar context, and though it conferred legitimacy and objectivity on the actions of political elites (Bonelli & pelletier, 2010, p. 29), it carried within it the seeds of its inadequacy in the medium term, as Bugnicourt (1973) strongly emphasised. He depicts the mimesis as being

> "responsible for inadequacy of training in the new States, the compartmentalisation of services, the growing disconnects between legal appearance and substantial administrative action. Mimicry also involves a few stage errors - of regulations or measures copied which are in no way harmful in themselves but are situated in a different context linked to other means and objectives inconsistent and therefore out of phase" (p. 1263).

Indeed, the mimicry adopted by many newly independent countries produces reversal results such as the worsening of administrative mess.

On a completely different level, the bureaucratic rationality adopted by mimetic isomorphism, with its elements of centralisation, formalism, hierarchisation, legality and impersonality, appears to be better suited in meeting the country's development needs.

Following Cameroon's independence in 1960, the leaders of the time inherited a country that was certainly prosperous in terms of natural resources and diverse potentials but deeply scarred by three distinct modes of

administration spread over time and differently distributed over the territory. From 1884 to 1916, the German protectorate was characterised by the promotion of productive agricultural activities and the administrative rigour inherited from the Prussian system, which was close to the military model. From 1918 to 1945, the mandate came under the authority of Great Britain for a slide part of the country and France, which administered the larger portion of Cameroon under direct administration, while the British authorities opted for indirect administration. In both regimes, the local authorities and populations were excluded from the ruling machine, including those working at the administrative stage. And when they were involved in the management of public affairs, it was at a subordinate level and confined to the management of local issues. The indigénat regime, which refers to the legal status requiring the French authorities to use violence against local populations, to force them into forced labour and the payment of personal income tax negatively affected local communities. The country's transition to a trusteeship regime after the Second World War, brought it into line with the demands for respect for human rights enshrined in the United Nations Charter, although softening the conditions of the local populations, at least in legal terms, did not fundamentally change the "segregation" imposed on them by the foreign authorities. These long decades of domination and exclusion from the political and administrative spheres, combined with the absence of an endogenous administrative and political model, created a vacuum in terms of Cameroonian human skills and adequate institutions at the dawn of independence. The task of the ruling authorities, once getting independent was to "Cameroonise" the public administration, to define an administrative system that would translate the political aspirations of the leaders of the newly independent state into reality and to establish their political legitimacy. To save time and resources while ensuring the continuity of the State, the Model of Organisation and Method (MOM) and the Administrative Rationality Model developed by Max Weber, which appear to have precepts such as hierarchical administration, the authority of legal norms, the impersonal nature of norms and the centrality of power, among others, appeared to be the best suited to meet the requirements of the political authorities of the time.

In the practical sense, the Model of Organization and Method (MOM), the Central Service of Organization and Method (SCOM), and the Bureau of Organization and Method (BOM) were some of the structures settle to meet the goals of this administrative architecture and in line with the philosophy of bureaucratic rationalisation. These structures, linked to the Presidency were deemed to implement Taylor's scientific management approach in public work with Max Weber's ideal type of bureaucracy tenets.

African countries, once independent had to choose between Africanising the public administration or adopting a pragmatic approach of gradually replacing European officials with local ones. Cameroon adopted the second approach rooted on a liberal economic perspective. To support this

choice, at the level of the administration, policy transfer was used through importing from France the Model of Organisation and Method (MOM). This model aims to integrate into the public service the values of objectivity, hierarchisation and scientific organisation of work specific to Taylorism, and the Fordist principles of task standardisation and performance, including neutrality. It is the work of Fayol (1949) which led to the generalisation of this method originating from the private sector to all types of organisations, including public ones.

This approach, the MOM was promoted by international donors perceiving it as a rational way to secure their various forms of support to the countries. The African leaders conversely were getting an opportunity for legitimisation due to the trust and the strengthening of ties that this system was supposed to generate among citizens benefiting from a qualitative public service. The main idea was to optimise the efficiency, effectiveness and productivity of the structures called upon to provide public service. The materialisation of this process of institutional improvement is administrative reform. In short, MOM aims to rationalise administrative work by avoiding potential slowdowns, by scrupulously analysing the different tasks previously defined, studied and dynamized. In this respect, Satet (1949) underlines that MOM is simply the translation of the Scientific Organisation of Work into the public sector. The process consists of observing the work process, identifying its structuring stages, analysing the various components, and using this as a starting point to identify the best approach to providing a service, fleshing it out and conducting training sessions on the said method so that public employees are imbued with it and apply it daily to optimise the service. At the national level, the SCOM is created and attached to the Presidency of the Republic. Each Ministry has a SCOM's expert who is independent of the Ministry's hierarchical structure and reports to the head of the SCOM. This created many points of friction between the representatives of the SCOM in ministries and the different officials heading offices in the said ministries. It is irrefutably a materialisation of the approach of Taylor (1911) to scientific management in the public sector. It should be added that this model was already implemented in France and the Cameroonian authorities simply transferred it to Cameroon days after the country's independence. As proof of this, several Cameroonian officials were trained in MOM in France and official correspondences with the French authorities revealed a great deal of financial and technical support to improve MOM as implemented in Cameroon.

4. THE BURGEONING OF GOVERNANCE APPROACH IN CAMEROON FROM 1980 TO 2000

From the 1980s onwards, there were signs that the bureaucratic system that had been in place since independence was running out of steam and cracking. The accession in 1982 of a new President at the head of the young

state, was driven by an ideology of "rigour and moralisation". The strategy of the new President, Paul Biya, to inscribe his political project in the ideological register of "rigour and moralisation" will irradiate all segments of the young Republic, and the administrative sector will not be spared (see Biya, 1986). This would be the beginning in our country of the managerial orientation which seems closest to this ideology and which would reach its apogee in the 2000s with the adoption of the values and principles of the New Public Management in Cameroon. This approach confirms the analysis made by Macridis and Hulliung advocating that "a political ideology moves people into action. It motivates them to demand changes in their way of life and to modify the existing political, social, and economic relations, or to mobilizes them on how to preserve what the value" (1992, p. 3).

Among the objectives was to lead the country's administrative field being anchored to the global management values promoted by the neo-liberal ideology. The managerial option was primarily taken with the creation in 1985, with the help of the Canadian International Development Agency (ACDI), of the Advanced Institute for Public Management (AIPM), whose main missions were the upgrading and retraining of Cameroon's senior public administration officials, research in the administrative field and the conduct of studies and consultations in the area of public management, and finally documentation in public administration. It should be added that the setting up of the AIPM follows a process of mimetic isomorphism in which the National School of Public Administration of Canada plays the core roles of disseminator and facilitator in the Policy transfer network made up of the governments of Cameroon and Canada. The authorities intend to make the AIPM a tool for popularising and disseminating modern public management within the Cameroonian administration. The cohabitation of the AIPM with the National School of Administration and Magistracy (ENAM) led to the creation of the larger National Centre for Administration and the Magistracy (CENAM) with the addition of the Institute for Administrative and Financial Techniques (ITAF) created with the support of German cooperation in 1984. The National School of Administration and Magistracy is the National public school providing initial training to future senior civil servants, it also provides complementary and continuous training to keep public staff up to date on any new consistent change in the public sector. It was the case with many seminars organised in the ENAM on the NPM.

The cumbersome nature of this structure led to the implosion of CENAM into two entities few years later. It brought back the AIPM on the one hand and ENAM on the other, which took over the responsibilities of the ITAF. In a nutshell, the main thing to remember at this stage is the role played by the AIPM in driving the managerial option in Cameroon's administration. This process with the positive externalities attached to the increasing return effect will generate in the following years an intensification of the managerial option all around the country.

Moreover, during the 1980s, the economic difficulties affecting the country, combined with the gloomy international context, led Cameroon towards the Structural Adjustment Programmes (PASs) of the International Monetary Fund (IMF). This option had major repercussions in administrative terms, with the emergence of good governance issues. Pressure from international donors is pushing the private sector to become the central player in economic growth while transforming the State into a facilitator and regulator of economic activity. This disengagement of the State through activities such as privatisation, economic and the marketisation of public services is fundamentally aimed at reducing public burdens while releasing substantial resources that can be reinvested in the social and infrastructure sectors, as well as in debt servicing. The adoption of SAPs and, by extension, of the managerial criteria of good governance, is the result of the worldwide expansion of SAPs under the impetus of international donors, who are promoting them in all developing countries suffering from enormous imbalances in their balance of payments. This exogenous origin of SAP measures will harm their implementation at the national level. There is still a wide gap between official discourse and implementation at the administrative level.

At the end of the 90s, the anchoring of SAPs in the country led to the transfer of the NPM in the running of the Cameroonian administration. This transition from one mechanism to another, far from leading to the dissolution of the previous one, favoured a vast annihilating cohabitation far from favouring the productivity of the local administration. The last major innovation in the country in terms of administration will be the Transfer, still within the framework of the SAPs, particularly the Enhanced Structural Adjustment Facility (ESAF), of the NMP, which will enrich the administration register in Cameroon while at the same time making it more complex. This is one of the programmes conducted with the support of the IMF between 1997 to 2000 to overcome the financial and economic problems Cameroon faced due to the burden of its debt and the different other social, political and managerial problems.

5. THE LOCK-IN OF THE NPM-ORIENTED APPROACH INTO PUBLIC GOVERNANCE IN CAMEROON.

Alongside economic, social, and political changes, administrative reforms occupied a prominent seat in the SAPs landscape. The dominant idea is that, in addition to boosting the private sector and market logic, there is a need to transform the administrative structure and machinery, which is unambiguously a decisive tool in the economic growth of any country. State autonomy and capacity is in dire need to overcome what is termed "orthodoxy paradox" by Miles Kahler (1990). According to the scholar, "orthodoxy has not dealt successfully with the paradox of using the state-it only instrument-to change policy in a less statist direction" (1990, p. 55). Haggard et al., (1992,

p. 25) recognised the orthodoxy paradox and sustained that "for governments to reduce their role in the economy and expand the play of market forces, the state itself must be strengthened." Evans (1995, p. 27) added to the debate and implicitly went into the orthodoxy paradox while claiming that "when liberalization, privatizations and other policies associated with neoliberalism were implemented, it was in fact state managers who formed the core of the 'change teams' that make change possible." Government is then compelled to introduce structural and institutional well framed reforms to meet international conditionalities and maintain a rewarding balance between its own capabilities and the management of economics reforms induced by the SAPs.

At the end of the 90's the Cameroonian government, in line with the idea mentioned above, implemented two flagship programmes, namely the reduction of civil service staff and the benefits attached to the status of civil servants, including the reduction of salaries. The country went on with host of institutional and organisational reforms through the setting up of the Integrated System for the Computerized Management of Personnel and Salaries (SIGIPES) and the launch of a programme such as the Programme to Strengthen the Management Capacity of the Cameroonian Civil Service (PRCG/FP), with the support of the United Nations Development Programme (UNDP).

Surprisingly, far from leading to a full fletched transformation of the public sector and the appropriation of New Public Management's principles deemed to fix governance issues, the polity projected a complete atypical picture. We point out that concomitantly, old different administrative schemes were running together. An "administrative sedimentation" due to the existence of bastions of bureaucracy, neo-patrimonialism, and neo-management flanges, characterised Cameroon public administration. This process of transfer and adoption of managerial options in the Cameroonian administration, which began in the 1980s, and reached maturity in the first decades of the 2000s is reflected in official rhetoric. Another characteristic feature of the transformation of the administration in Cameroon is the mimetic or normative isomorphism, even coercive in some historical milestones, associated with a strategy of legitimisation for the conservation of the levers of political power by the ruling elite. Before the independence, during the protectorate, the mandate and the trusteeship, the coercive isomorphism was the channel used by the administrating country to import into Cameroon the administrative model deemed appropriate to run public affairs. The result of the coercive isomorphism was the transfer of foreign models in the territory. Though in the short run, the mechanism was rewarding for the ruling actors, in the long run, it engrained the ingredients of path dependency in nurturing the practice through what Georg Schreyögg and Jörg Sydow term (2010, p. 5) "the non-reversible state of local equilibrium" or phase III of path dependency framework called "lock-in" by Paul David (1993, 2007). The years to come witnessed the externalities of the increasing returns or positive feedback

reinforcing the willingness of the ruling elites to recourse to policy transfer while dealing with public problems. We are not claiming that the practice is specific to Cameroon, but we would like to point up the critical role it has played in the policy circulation process in the country.

Here, political rationality takes precedence over managerial rationality. The constant result of this situation is the multiplication of instruments of governance which are limited at the formal level, and they have hardly found a tangible application in the operation of this administration. This situation gives rise to the concomitant application of different models of administration which are likely to clash with each other and hinder implementation process. It is recalling the "hypocrisy", "double-talk" and "myth" discourse advance by Meyer and Rowan (1977) to depict the dilemma of institutionalised organisations and its policy choices and daily practices of public organisations.

It is the case, for example, with the neo-patrimonial logic of the political system in Cameroon, with the demands for objectivity, accountability, performance evaluation and sanctions for incompetence advocated by the managerial approach. Cameroon had a side effect, i.e. the huge gap noticed in developing country between extraordinary ability to subtly past through institutional isomorphism to ensure the preservation of the regime in place through what we would describe as the conservative sedimentation of the existing order. For his part, Raoul Tamekou (2017, p. 309) prefers to speak simply of "institutional contiguity" to depict the historical trajectory of administrative reform in Cameroon. With regard to this question, the author points out that institutional contiguity is defined as the coexistence within the same system of several regulatory spaces with often opposing temporalities, rationalities and purposes. Little scholarly explored since, the phenomenon of contiguity raises questions about the mechanisms that ensure the integration or addition of rules in a system, and their functionality, without leading to the collapse of the whole. Further research is needed to explore, empirically and analytically, how this mechanism works.

These outcomes recall that history matters as an explanatory function of present events like a causal factor as well as a framing scalar. The added value from comparative historical analysis is the "systematic and contextual comparison" which is likely to be conducted once the historical sequences are included in the explanatory function (see for deeper analysis Arthur, 1989, 1994; David, 1993, 2007; Pierson, 2000a, 2000b; Thelen 1999; Tilley, 2006).The openness of the comparative historical studies to any contextual and substantial suitable descriptive method or causal inference, added to its historical focus on "big questions" granted social scientists with an adaptable and accurate methodological compass to navigate into the Scylla and Charybdis like threats of the troubled and misleading waters of social sciences.

Conclusion

This study was engine by the inquiry of the causal linchpin linking historical sequences, the trajectories of administrative reforms, in a developing country. The case of Cameroun, from the German protectorate to recent years of governance under the shadow of the SAPs enlightened our scholarly saunter. The recourse to policy transfer through isomorphic changes with policy transfer and some selected case of administrative changes (direct, indirect, MOM, NPM) was of critical interest. The assessment of these cases leads us to assert that the path dependency is followed by the country and manifested with the isomorphic importation of administrative techniques from abroad to ensure the management of the public machine.

The objective to trace the political and administrative trajectory of Cameroon and decipher the complex and ambivalent nature of its administration, was constant. The observation revealed an aggregation of instruments and principles of bureaucracy, neo-management, and new management. Based on the theoretical models of policy transfer, isomorphic change and path dependency associated with the neo-patrimonial nature of the regime, we found that the historical cornerstones of this country illustrating the German protectorate, the French and British mandates and trusteeships, as a matter of course, have promoted and served as fertile ground for the isomorphic reproduction and policy transfer of administrative models from former resident countries. Once this observation has been made, there is another concern which is certainly touched upon in this article without a more extensive analysis though deserving a further exploration. This beg the question as to what could be the impact of such architecture on the productivity of the administration in Cameroon. A study devoted solely to this question would be of greater interest.

Peer Review: Independent double-bling.

Author Contributions: Jean Emile Nobola (50%), Gonca Bayraktar Durgun (50%)

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkısı: Jean Emile Nobola (%50), Gonca Bayraktar Durgun (%50)

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

Anyangwe, C. (2008). *Imperialism politics in Cameroon: Resistance and the inception of the restoration of the statehood Southern Cameroons*. Langaa Research & Publishing CIG.

Anyangwe, C. (2010). *The secrets of an aborted decolonisation. The classified British secret files on the Southern Cameroons*. Langaa Research & Publishing CIG.

Aristotle (2009). The Nicomachean ethics. Oxford World's Classics. Oxford: Oxford University Press.

Arthur, W.B. (1989). Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical events. *Economic Journal, 99*, 116-131.

Arthur, W.B. (1994). *Increasing returns and path dependency in the economy.* University of Michigan Press.

Biya, P. (1986). *Communal liberalism*. Macmillan.

Bonelli, L. & Pelletier, w. (2010). *L'État démantelé : Enquête sur une révolution silencieuse.* La Découverte.

Brunsson, N. (1989). *The Organization of hypocrisy: Talk, decisions and actions in organizations*. Wiley.

Bugnicourt, J. (1973). Le Mimétisme administratif en Afrique : Obstacle majeur au développement. *Revue Française de Science Politique, 23*(6), 1239-1267.

Capano, G. (2009). Understanding policy change as an epistemological and theoretical problem. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 11*(1), 7-31.

Capano, G. & Howlett, M. (2009). Introduction: the determinants of policy change advancing the debate. *Journal of Comparative Policy Analysis, 11*(1), 1-5.

Chazelas, V. (1931). *Territoires africains sous mandat de la France. Cameroun et Togo*. Société d'éditions Géographiques, Maritimes et Coloniales.

Chilver, E.M. (1963). Native administration in the West-Central Cameroons 1902-1954. In K. Robinson and A. F. Madden (Eds.), *Essays in imperial government Presented to Margaret Perham (*pp. 53-82). Basil Backwell.

Common, R. (2001). *Public management and public transfer in Southeast Asia*. Aldershot Ashgate.

Connolly, W. E. (1974). *The Terms of political discourse*. D.C. Heath and Company.

Coquery-Vidrovitch, C. (1976). L'Impérialisme Français en Afrique noire : Idéologie impériale et politique d'équipement, 1924-1975. *Relations Internationales*, *7*, 261-282.

David, P.A. (1993). Path-dependence and predictability in dynamic systems with local network externalities: A paradigm for historical economics. In D. Foray & C. Freeman (Eds.), *Technology and the wealth of Nations (*pp.208-231). Pinter.

David, P.A. (2007). Path Dependence and its critics and the quest for Historical Economics. In G.M. Hodgson (Ed.), *The Evolution of economic institutions (*pp.120-142). Edward Elgar.

DiMaggio, P.J. & Powell, W.W. (1983). The Iron Cage revisited: Institutional Isomorphism and collective rationality in Organizational fields. *American Sociological Review*, *48*(2), 147-160.

Dolowitz, D. & D. Marsh (1996). Who learns what from whom: a review of the policy transfer literature. *Political Studies*, 44, 343-357.

Dolowitz, D. & D. Marsh (2000). Learning from abroad: The role of policy transfer in contemporary policy making. *Governance*, *13*(1), 5-24.

Dzomo-Silinou, V. (1998). *Les Dynamiques de l'administration publique en Afrique francophone subsaharienne : Le cas du Cameroun : Théories et applications.* [Thèse de Doctorat]. Université de Laval.

Evans, P. (1992). The State as problem and solution: Predation, embedded autonomy, and structural change. In S. Haggard & R.R. Kaufman (Eds.), *The Politics of economic adjustment: International constraints, distributive conflicts, and the state (*pp.191-215*)*. Princeton University Press.

Evans, P. (1995). *Embedded autonomy: States And industrial transformation*. Princeton University Press.

Evans, M. (2004). *Policy transfer in global perspective*. Aldershot Ashgate.

Evans, M. (2010). *New directions in the study of policy transfer*. Routledge.

Evans, M. & Davies, J. (1999). Understanding policy transfer: A Multi-level, multi- disciplinary perspective. *Public Administration*, *77*, 361-386.

Fayol, H. (1949). *General and industrial management*. Pitman and Sons Ltd.

Haggard, S. & Kaufman, R. (1992). Institutions and economic adjustment. In S. Haggard & R.R. Kaufman (Eds.). *The Politics of economic adjustment: International constraints, distributive conflicts, and the state*. Princeton: Princeton University Press.

Kahler, M. (1990). Orthodoxy and its alternatives: Explaining approaches to stabilization and adjustment. In J. Nelson (Ed.). *Economic crisis and policy choice: The Politics of adjustment in the Third World (*pp. 33-61). Princeton University Press.

Le Vine, V.T. (1964). *The Cameroon: from mandate to independence*. University of California Press.

Macridis, R.C. & Hulliung, M.L. (1996). *Contemporary political ideologies. Movements and Regimes. 6th ed.* College Publishers.

Meyer, J.W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, *83*(2), 340-363.

Migdal, J.S. (1988). *Strong societies and weak states: state-society relations and state capabilities in the Third World.* Princeton University Press.

Nantang, B.J. (1995). *Indirect rule in colonial and post-Colonial Cameroon.* Paideuma, Bd. 41, 39-47.

Ngoh, V. J. (1979). The Political evolution of Cameroon, 1884-1961 [Thesis]. Portland State University.

Ngoh, V. J. (1987). *Cameroon, 1884-1985: A hundred of years of history*. Navi-Group Publications.

Nkwi Nchoji, P. (1989). *The German presence in the Western Grassfields. 1891-1913. A German colonial account*. African Studies Centre Leiden. Research no. 37.

Pierson, P. (2000a). Increasing returns, Path Dependency, and the study of politics. *The American Political Science Review*, *94*(1):251-267.

Pierson, P. (2000b). Not just what, but When. Issues of timing and sequence in political processes. *Studies in American Political Development*, *14*, 72-92.

Pollitt, C. (2008). *Time, policy, management: Governing with the past*. Oxford University Press.

Rose, R. (2005). *Learning from comparative public policy: A Practical guide*. Routledge.

Rose, R. & Davies, P.L. (1994). *Inheritance in public policy: Change without Choice in Britain.* Yale University Press.

Saikal, A. (ed.) (2016). *Weak States, strong Societies: Power and authority in the New World Order.* I.B. Tauris.

Satet, R. (1949). Organisation scientifique du travail et administration publiques. *La Revue Administrative*, *8*, 188-194.

Sydow, J. & Schreyögg, G (2010). *The hidden dynamics of path dependence*. Palgrave Macmillan.

Tamekou, R. (2017). *Socio-histoire de la réforme administrative au Cameroun : de la proto bureaucratie au Nouveau Management Public* [Thèse de Doctorat PhD]. Département de Sciences Politiques, Université de Montréal.

Taylor, W. F. (1911). *The principles of scientific management.* Harper.

Thelen, K. (1999). Historical institutionalism and Comparative Politics. *Annual Review of Political Science, 2,* 369-404.

Tilley, C. (2006). Why and how history matters. In R. Goodin and C. Tilley (eds.). *The Oxford. Handbook of contextual political analysis (*pp. 417-37). Oxford University Press.

Turner, M. & Hulme, D. (1997). *Governance, administration and development. Making the state work.* Palgrave Publishers Ltd.

Weber, M., Gerth, H.H. Gerth, Wright Mill, C. (eds.) (1946). *From Max Weber: Essays in sociology*. Oxford: Oxford University Press.

Weber, M. (1978). Economy and society, vol. I-II. University of California Press (original German edition 1922).

Wu, X., Ramesh, M. & Howlett, M. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society, 34,* 165-171.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 460-488**

Makale Gönderim Tarihi: 07/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 03/07/2023**

ÖZ YETERLİLİK İLE TÜKENMİŞLİK İLİŞKİSİNDE İŞ-YAŞAM DENGESİNİN ARACILIK ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Burcu ÖZGÜL[*]

Öz

Bu çalışma, mesleklerinin doğası gereği mesleki tükenmişlik riski ile karşı karşıya olan iç denetçilerin öz yeterlilik inançlarının ve iş-yaşam dengesi düzeylerinin mesleki tükenmişliğe olan etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla iç denetçilerin öz yeterlilik inançlarının mesleki tükenmişliğe etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü test etmek için kavramsal bir model geliştirilmiştir. Geliştirilen kavramsal modeli analiz etmek için 305 iç denetçiden anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Toplanan veriler SmartPLS 3 analiz programı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları hem iç denetçilerin öz yeterlilik inançlarının hem de iş-yaşam dengesi düzeylerinin mesleki tükenmişliklerini negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmanın bulguları iş-yaşam dengesinin, öz yeterlilik inancı ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Araştırmacılar, öz yeterlilik ile tükenmişlik arasındaki ilişkide iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü göz ardı etmişlerdir. İç denetçiler üzerinde öz yeterlilik, iş-yaşam dengesi ve mesleki tükenmişlik etkisini araştıran çalışma eksikliği düşünüldüğünde, bu çalışma öncü bir çalışma özelliği taşınmaktadır. Mevcut çalışma hem literatüre hem de pratiğe katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Öz-Yeterlilik, İş-Yaşam Dengesi, Mesleki Tükenmişlik, İç Denetçi.*

A STUDY ON THE MEDIATING ROLE OF WORK-LIFE BALANCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-EFFICACY AND BURNOUT

Abstract

This study aimed to evaluate the effect of self-efficacy beliefs and work-life balance levels of internal auditors, who are faced with the risk of professional burnout due to the nature of their profession, on professional burnout. For this purpose, a conceptual model was developed to test the mediating role of work-life balance in the effect of internal auditors' self-efficacy beliefs on professional burnout. In order to analyze the conceptual model developed, data were collected from 305 internal auditors through questionnaire method. The data were analyzed using the SmartPLS 3 analysis program. The findings of the study revealed that both internal auditors'

[*] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, burcuozgul@topkapi.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8525-041X

self-efficacy beliefs and work-life balance levels negatively affected their professional burnout. In addition, the findings of the study showed that work-life balance mediated the negative relationship between self-efficacy belief and professional burnout. Researchers ignored the mediating role of work-life balance in the relationship between self-efficacy and burnout. Considering the lack of studies investigating the effects of self-efficacy, work-life balance, and professional burnout on internal auditors, this study had the characteristics of a pioneering study. The present study contributes to both literature and practice.

Keywords: *Self-Efficacy, Work-Life Balance, Professional Burnout, Internal Auditor*.

Giriş

Mesleki tükenmişlik olgusu üzerine yaklaşık elli yıldır çalışılıyor olsa da bu kavrama ilişkin bilgi düzeyi hala yeterli ölçüde değildir. Mesleki tükenmişlik, bir bireyin işiyle ilgili önemli bir stres durumunu veya stres faktörlerine uzun süre maruz kalmaktan kaynaklanan işiyle ilgili zihinsel sağlık bozukluğunu ifade etmektedir (Grzesiak, 2021). Özellikle mesleklerinin doğası gereği iç denetçilerin, diğer birçok meslekten daha fazla tükenmişlik riski altında oldukları bilinmektedir (Kalbers ve Fogarty, 2000; Kalbers ve Fogarty, 2005; Guillot, 2013). İç denetçilerin; uzun saatler çalışmak durumunda olmaları, işlerinde sıklıkla karşılaştıkları zorluklar, sürekli olarak geliştirmeleri gereken uzmanlık ve yetkinlikler, bir denetim boyunca objektif ve tarafsız olma ihtiyacının yarattığı psikolojik gerginlik ve stres, mesleki tükenmişlik riskini önemli ölçüde artırmaktadır (Stewart ve Subramaniam, 2010). Mesleki tükenmişlik, iç denetçilerin psikolojik sağlıklarını bozmakta, işlerinden tatmin olmalarını engellemekte, performanslarını etkilemekte (Fogarty ve Kalbers, 2006; Herda ve Lavelle, 2012) ve hile ve usulsüzlüklerin tespitini zorlaştırmaktadır (Grzesiak, 2019). Dolayısıyla mesleki tükenmişlik, hem iç denetçiler için bir sorun hem de işletme yöneticileri için önemli bir zorluk ve risktir. İç denetimin işletmeler ve paydaşları için hayati bir işlev olduğu göz önüne alındığında, iç denetim mesleğinde tükenmişlik konusundaki mevcut bilgi düzeyi yetersiz görünmekte ve daha fazla araştırma çabası gerektirmektedir. İç denetçi tükenmişliğine ilişkin teorik ve ampirik çalışmaların yetersizliği, bu mesleğe yönelik özel önlem ve eğitim programlarının geliştirilmesini de engellemektedir (Grzesiak, 2021). Bu noktadan hareketle iç denetçilerin mesleki tükenmişliğini azaltan faktörleri belirlemek önem arz etmektedir (Lu ve Gürsoy, 2016).

İşyeri ortamı, işletmedeki tüm çalışanlar için temelde aynı olsa da stres faktörlerine karşı psikolojik ve duygusal hassasiyetler farklılık göstermekte ve bireysel dayanıklılık ve kişisel özellikler stresle başa çıkmada ön plana çıkmaktadır. Nevrotik kişilik özelliklerine sahip iç denetçilerin tükenmişliğe yatkınlıklarının olduğu ampirik çalışmalarla desteklenmiştir (Al Shbail vd., 2018). Özellikle, aşırı rol yükü ve nevrotiklik, iç denetçiler üzerine yapılmış

çalışmalarda tükenmişliğin önemli öncüllerindedir (Al Shbail vd., 2022). Bazı araştırmacılar tükenmişliğe yol açan faktörlere iş ve örgütsel açıdan odaklanmış olsa da (Chong ve Monroe, 2015), bireysel özelliklerin mesleki tükenmişliği nasıl etkilediğine çok az dikkat çekilmiştir. Bu durum, iç denetçi adaylarının psikolojik profillerinin değerlendirilmesine yönelik araçların oluşturulmasına olanak sağlayan çalışmalara ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. Bu sayede sadece mesleğin gerekliliklerine en uygun kişiler iç denetçi olabilecek ve bu da gelecekte ortaya çıkabilecek pek çok sorunu ortadan kaldıracaktır (Grzesiak, 2021). Dolayısıyla "iç denetçilerin tükenmişliği kişilik özelliklerine göre azaltılabilir mi?" sorusu bu noktada önem kazanmaktadır.

Bilindiği üzere öz yeterlilik tükenmişlik seviyesini belirleyen kişilik özelliklerinden biridir. Bandura'nın sosyal bilişsel teorisine (Bandura, 1997) dayanan öz yeterlik, bireyin belirli bir görev veya alanda başarılı olma yeteneğine olan güvenini ifade etmektedir (Khelil, 2023). Öz yeterlilik inancı düşük olan bireylerin daha karamsar duyguları içinde barındırdıkları bilinen bir gerçektir (Schwarzer ve Hallum, 2008). Buna karşın yüksek öz yeterlilik inancını içinde barındıran bireylerin hedeflerine ulaşmakta daha kararlı oldukları da bilinmektedir (Zawadzka, Kościelniak ve Zalewska, 2018). Öz yeterlilik ile tükenmişlik arasında negatif bir ilişki olduğu da ampirik çalışmalarla desteklenmiştir (Alarcon, Eschleman ve Bowling, 2009; Bümen, 2010; Skaalvik ve Skaalvik, 2010; Karahan ve Balat, 2011; Federici ve Skaalvik, 2012; Gündüz, 2012; Gömleksiz ve Serhatlıoğlu, 2013; Sarıcam, 2015; Shoji vd., 2016; Arslan, 2019; Makara-Studzińska, Wajda ve Lizińczyk, 2020; Vidić, Đuranović ve Klasnić, 2021). Ancak, bu ilişkinin düzeyi meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir (Savaş, Bozgeyik ve Eser, 2014). Bu noktadan hareketle iç denetçilerin öz yeterlilik inancı yüksek olduğunda tükenmişlik düzeyi azalabilir mi sorusu bu araştırmanın ilk araştırma sorusudur.

Öte yandan zorlu bir profesyonel işi sürdürmek ve ayrıca yoğun bir özel hayat yaşamak, iç denetçiler için roller arası çatışmaya neden olabilmektedir (Johnson, Lowe ve Reckers, 2008). Roller arası çatışma düzeyi yüksek olan çalışanların genellikle işlevsel olmayan stres biçimlerini sergilemeye daha yatkın oldukları söylenebilir (Siegel vd., 2005). Özellikle, bu mesleğe özgü uzun çalışma saatleri ve müşterilerin üretim ve idari tesislerinin ülkenin ücra köşelerinde olması, genellikle iç denetçilerin ofis dışına seyahat etmesini ve çalışmasını gerektirmektedir. Bu durum iş-yaşam dengesini zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, iç denetçilerin üretkenlikleri düşebilir ve devamsızlık ve işten ayrılma oranları artabilir (Wayne, Musisca ve Fleeson, 2004). Bu noktada kişisel, ailevi ve mesleki ihtiyaçları karşılamak için iş-yaşam dengesi (zaman azaltma ve esnek çalışma uygulamaları) kurmak çözüm yolu olabilir. (Khavis ve Krishnan, 2021) Dengeli bir iş ve yaşam sürdürmek, öz yeterlik gibi bireysel özelliklerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Daha yüksek öz yeterliğe sahip olan bireylerin, düşüncelerini ve eylemlerini kontrol etme

konusunda daha yüksek bir yetenek sergilemeleri muhtemeldir (Guarnaccia vd., 2018; Sogolitepe ve Razmi, 2011). Bununla birlikte, literatür öz yeterlilik üzerine araştırmalarla dolup taşmaya devam ederken, öz yeterlilik ile iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik kanıtlar sınırlıdır (Badri ve Panatik, 2020). Dolayısıyla, "iç denetçilerin öz yeterlilik inançları iş-yaşam dengesini etkiler mi?" sorusu bu araştırmanın ikinci araştırma sorusudur. Bununla birlikte sosyal mübadele teorisi ve karşılıklılık normu perspektifinden hareketle, iş-yaşam dengesi uygulamalarının mevcudiyeti, değerli çalışanları çekmek (Meyer, Mukerjee ve Sestero, 2001), işten ayrılma niyetini ve stresi azaltmak (Lindfelt vd., 2018) ve iş tatminini ve üretkenliği artırmak için en iyi araçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Haar vd., 2014). Buradan hareketle, "daha iyi bir iş-yaşam dengesi tükenmişliği azaltabilir mi?" sorusu bu araştırmanın üçüncü araştırma sorusudur. Tüm tartışmalara dayanarak; "iş-yaşam dengesi, iç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişliği arasındaki ilişkiye aracılık eder mi?" bu araştırmanın dördüncü araştırma sorusudur. Araştırmacılar, öz yeterlilik ile tükenmişlik arasındaki ilişkide iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü göz ardı etmişlerdir. İç denetçiler üzerinde öz yeterlilik, iş-yaşam dengesi ve mesleki tükenmişlik etkisini araştıran çalışma eksikliği bulunmaktadır. Bu boşluğu doldurmayı amaçlayan bu araştırma, iç denetçilerin öz yeterlilik inancının mesleki tükenmişlik üzerindeki negatif etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, Türkiye İç Denetim Enstitüsü'ne (TİDE) üye olan iç denetçilerden toplanan verilerle yukarıdaki dört araştırma sorusunu ele almaktadır. Özellikle iç denetçi tükenmişliğini ele alan bu çalışma, iç denetçilerde tükenmişliğin oluşmasını önlemek ve etkilerini azaltmak için ihtiyaç duyduğu bilgileri üreterek hem literatüre hem de meslek mensuplarına katkılar sağlayabilir. Bilindiği üzere, bilgi, işverenlerin ve iç denetçilerin tükenmişlik riskine ve bununla başa çıkma yollarına ilişkin farkındalığını artıracak önlemler oluşturmak için önemlidir. Bu tür bilgilerin tek başına tükenmişlik vakalarını ortadan kaldırması muhtemel olmasa da iç denetçiler ve işletmelerin maruz kaldığı maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olarak yöneticilere ve meslek mensuplarına katkılar sağlayabilir. Çalışmada araştırma değişkenleri SmartPLS analiz programı ile test edilmiştir.

1. HİPOTEZ GELİŞTİRME

1.1. Öz Yeterlilik ve Mesleki Tükenmişlik

Mesleki tükenmişlik, başkalarına hizmet sunma baskısına yoğun bir şekilde maruz kalma nedeniyle ortaya çıkan "yıpranmayı" yansıtan bir dizi olumsuz psikolojik durumu içermektedir (Maslach, 1993). Maslach, Schaufeli ve Leiter'e (2001) göre mesleki tükenmişlik, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarının azalmasıdır. Shirom'a (2003) göre mesleki tükenmişlik, duygusal tükenme, fiziksel yorgunluk ve bilişsel yorgunluğun bir bileşkesidir. Öz yeterlik ise, bireylerin bir görevi belirlenen seviyelerde

başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneklerine ilişkin inançlarını ifade etmektedir (Bandura, 1997). Öz yeterliliğe ilk ilgi, bireylerin kendi seçimlerini ve davranışlarını kontrol eden aktif aktörler olarak anlaşıldığı sosyal bilişsel teorinin geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Wyatt, 2018). Bandura (1977), öz yeterlilik inançlarımızın eylem seçimimizi, onlar için harcadığımız çaba miktarını ve özellikle zorluklar karşısında onları tamamlama konusundaki kararlılığımızı nasıl etkileyebileceğini göstererek, bu gelişmelere önemli bir katkı yapmıştır. Alan yazında, öz yeterlilik, çeşitli psikolojik problemlerle başarılı bir şekilde başa çıkmayla ilişkilendirilmiştir (Maddux, 2007; Caleb, Ogwuche ve Howell, 2020). Duygu açısından, düşük öz yeterliliğe sahip kişiler aynı zamanda düşük benlik saygısına sahiptirler ve başarıları ve kişisel gelişimleri hakkında daha karamsar düşünceler beslemektedirler (Schwarzer ve Hallum, 2008). Buna karşın öz yeterlilik düzeyi yüksek olan kişilerin zorluklarla karşılaştıklarında daha az stres ve tehdit edilme algısı yaşadıkları belirtilmektedir (Hannah, Sweeney ve Lester, 2010). Araştırmalar, bir kişinin istenen eylemi gerçekleştirme yeteneğine olan inancı ne kadar yüksekse, sağlıkta iyileşme ve iş yerinde daha iyi performans gibi hayatın çeşitli alanlarındaki başarılarının o kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Agarwal ve Mishra, 2016; Caleb, Ogwuche ve Howell, 2020; Waddington, 2023). İş yerinde, yüksek düzeyde öz yeterliliğe sahip olan çalışanların, zor durumlarda bile daha fazla çaba gösterme ve dolayısıyla daha olumlu sonuçlar üretme olasılığı daha yüksektir. Stresli taleplere başarılı bir şekilde uyum sağlanması ise, mesleki tükenmişliğin ortaya çıkmasını engelleyecektir (Caprara vd., 2003; Skaalvik ve Skaalvik, 2007; Schwarzer ve Hallum, 2008). Şimdiye kadar alan yazında, tükenmişlik ve öz yeterliliği araştıran çok sayıda çalışma olmasına rağmen (Alarcon, Eschleman ve Bowling, 2009; Bümen, 2010; Skaalvik ve Skaalvik, 2010; Karahan ve Balat, 2011; Federici ve Skaalvik, 2012; Gündüz, 2012; Gömleksiz ve Serhatlıoğlu, 2013; Sarıcam, 2015; Shoji vd., 2016; Arslan, 2019; Makara-Studzińska, Wajda ve Lizińczyk, 2020; Vidić, Đuranović, ve Klasnić, 2021), iç denetçilerle ilgili bu alanda yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Tükenmişlik sendromu bir meslek hastalığı olarak görülmesine rağmen birçok profesyonel meslekte olduğu gibi iç denetim mesleğinde konu hakkında bilgi eksikliği bulunmaktadır (Bernd ve Beuren, 2021). Önceki araştırmalara dayanarak, iç denetçilerin öz yeterliliklerinin mesleki tükenmişliği negatif yönde etkileyeceğini varsaymak mantıklıdır. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1. İç denetçilerin öz yeterliliği, mesleki tükenmişlik ile negatif yönde ilişkilidir.

1.2. Öz Yeterlilik ve İş-Yaşam Dengesi

İş-yaşam dengesi, bir tarafta "iş" (kariyer ve hırs) ile diğer tarafta "yaşam" (sağlık, zevk, boş zaman ve aile) arasında doğru önceliklendirme yapmak ile ilgili bir kavramdır (Caleb, Ogwuche ve Howell, 2020). Diğer bir

ifadeyle iş-yaşam dengesi, çalışanların özel ve profesyonel hayatları arasındaki uyumu vurgulamaktadır (Haar vd., 2019). Bireylerin kişisel ve mesleki ilişkileri arasındaki rol çatışmasının hızla artması nedeniyle iş-yaşam dengesi tüm çalışanları ilgilendiren bir konudur (Mansour ve Tremblay, 2016; Varma, Kelling ve Goswami, 2016; Rashmi ve Kataria, 2022; Parray, Shah ve Islam, 2022). İş-yaşam dengesi oluşturmak için bireyin sahip olduğu öz yeterlilik inancı önemli bir araçtır (Siu, 2013; Nafei, 2015). Alan yazında yapılan araştırmalara göre, daha iyi öz yeterlilik düzeyine sahip olan çalışanlar, iş kalitesinin yanı sıra yaşam kalitesini de arttırmaktadırlar (Nguyen ve Nguyen, 2012; Nafei, 2015). Öz yeterlilik düzeyi yüksek olan çalışanların daha iyi performans gösterdikleri ve daha iyi bir iş-yaşam dengesine sahip oldukları ampirik çalışmalarla da gösterilmiştir (Siu, 2013; Polatçı ve Akdoğan, 2014; Nina ve Fauziah, 2018; Kaplan, 2018; Badri ve Panatik, 2020; Akkuş, Najimudinova ve Gül, 2020; Parray, Shah ve Islam, 2022). Taşdelen-Karçkay, Bakalım ve Yörük (2016) tarafından yapılan bir araştırmada ise iş ve aile çatışmasının bireylerin öz yeterlilik inancı ile azaldığı ampirik olarak desteklenmiştir. Alan yazında öz yeterlilik ile iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Badri ve Panatik, 2020). Özellikle iç denetim mesleğine özgü çalışma saatlerinin uzunluğu ve şehir dışına seyahatlerin sıklığı iş-yaşam dengesinin sağlanmasını zorlaştırmaktadır (Khavis ve Krishnan, 2021). Bununla birlikte, her denetim projesi için farklı profesyonel ekipler oluşturulmakta, bu da farklı kişilerle çalışmak ve farklı prosedürler ve çalışma programları oluşturmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu profesyonel çalışanlar için iki iş günü aynı değildir ve bu belirsizlik ve değişkenlik, iş-yaşam çatışmasını şiddetlendirebilmektedir (Martínez-León, Olmedo-Cifuentes ve Sanchez-Vidal, 2019). Sosyal bilişsel teorisine dayanarak, iç denetçilerin öz yeterlilik inançları ile iş yaşam denge arayışında iş ve aileye ayırdıkları zamanın kontrolünü sağlayabilecekleri söylenebilir (Wyatt 2018; Martínez-León, Olmedo-Cifuentes ve Sanchez-Vidal, 2019). Bu araştırmada, tüm bu tartışmalara dayanarak iç denetçilerin öz yeterlilik inancının iş-yaşam dengesini kurmada etkili olabileceği varsayılarak, aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2. İç denetçilerin öz yeterliliği, iş-yaşam dengesi (iş-aile ve aile-iş dengesi) ile pozitif yönde ilişkilidir.

1.3. İş-Yaşam Dengesi ve Mesleki Tükenmişlik

İş hayatının rol talepleri, aile hayatının gereksinimlerini karşılamayı zorlaştırdığında çatışmalar ortaya çıkmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985). İş hayatındaki rolün gereklilikleri aile hayatına müdahale ettiğinde iş-aile çatışması baş göstermektedir. İş rolünün gereksinimlerine aile taleplerinin müdahalesi söz konusu olduğunda ise, aile-iş çatışması ortaya çıkmaktadır (Rydstedt ve Lundh 2010). İş-aile çatışmasının tükenmişliğe örnek teşkil ettiği

çeşitli araştırmalarda gösterilmektedir (Smith vd.,. 2018; Wu vd., 2019; Huang vd., 2020; Turan vd., 2022).

İş-yaşam dengesini kurmakta zorluk yaşayan çalışanların daha yüksek düzeyde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıkları bilinmektedir (Umene Nakano vd., 2013;Tuğsal, 2020). İş-yaşam dengesinin tükenmişlik üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğu (Keeton vd., 2007; Kanwar, Singh ve Kodwani, 2009; Rama Devi ve Nagini, 2013; İskender ve Yaylı, 2017; Putranti, 2018; Çetinkaya ve Dinçer, 2021; Batur ve Saylık 2022) yapılan çalışmalarla desteklenmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere tükenmişlik, bireylerin işle ilgili kronik stresten kendilerini korumak ve çevreye uyum sağlamak için verdikleri tepkiler olarak ifade edilebilir (Maslach, 2005). Bireyler, işyerindeki koşullarla etkin bir şekilde başa çıkacak kaynaklara sahip değilse, tükenmişlik geliştirme eğilimindedirler (Singh vd., 2017). Sosyal mübadele teorisine (Blau, 1964) ve karşılıklılık normuna (Sahlins, 1974) göre çalışanlar, işletme yönetiminin iş yaşam dengesinin sağlanabilmesi için çalışanlara sunmuş oldukları desteğin karşılığında daha yüksek memnuniyet, daha yüksek üretkenlik ve daha yüksek bir bağlılık gösterirler. Bu nedenle, bu teorilere göre, yöneticiler iç denetçilerin iş yaşam dengesi kurmalarına yardımcı olan insan kaynakları politikaları ve prosedürleri geliştirdiğinde (Wong ve Ko, 2009) iç denetçilerin mesleki tükenmişliğinin azalabileceği söylenebilir (Martínez-León, Olmedo-Cifuentes ve Sanchez-Vidal, 2019). Tüm bu tartışmalara dayanarak, aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3. İç denetçilerin iş-yaşam dengesi (iş-aile ve aile-iş dengesi), mesleki tükenmişlik ile negatif yönde ilişkilidir.

1.4. İş-Yaşam Dengesinin Aracılık Rolü

Sosyal bilişsel teorisi merceğinden hareketle, yüksek öz yeterlilik düzeyine sahip olan iç denetçilerin, profesyonel iş yaşamına ve aile yaşamına ayırdıkları zamanı kontrol etme konusunda yüksek bir yetenek sergileyerek, zaman temelli bir çatışma içine girmeyecekleri muhtemeldir (Wyatt 2018; Martínez-León, Olmedo-Cifuentes ve Sanchez-Vidal, 2019). Ayrıca, yüksek öz yeterlilik inancını içinde barındıran iç denetçilerin, profesyonel yaşamdaki rolleri ile aile yaşamındaki rolleri birbirinden ayırarak, gerginlik temelli bir çatışmaya meydan vermeyecekleri de söylenebilir (Siu, 2013; Polatçı ve Akdoğan, 2014; Nina ve Fauziah, 2018; Kaplan, 2018; Badri ve Panatik, 2020; Akkuş, Najimudinova ve Gül, 2020; Parray, Shah ve Islam, 2022). Benzer bir şekilde sosyal bilişsel teoriye göre, iç denetçiler öz yeterlilik inançlarını kullanarak, mesleklerinde karşılaşmış oldukları psikolojik gerginliklerle ve stresle baş edebilirler ve mesleki tükenmişlik riskini azaltabilirler (Shoji vd., 2016; Arslan, 2019; Makara-Studzińska, Wajda ve Lizińczyk, 2020; Vidić, Đuranović ve Klasnić, 2021). Öte yandan, sosyal mübadele teorisine ve karşılıklılık normuna dayanarak, işletme yönetiminin, iç denetçilerin iş-yaşam dengesini sağlayabilmek için oluşturdukları insan kaynakları politika ve prosedürleri karşılığında iç denetçilerin mesleki

tükenmişlik geliştirme eğilimine yönelmeyecekleri de ifade edilebilir (Martínez-León, Olmedo-Cifuentes ve Sanchez-Vidal, 2019). Bu nedenle, iç denetçiler yüksek öz yeterlilik inancı ile iş-yaşam dengesini sağlayarak, mesleki tükenmişliklerini azaltabilirler. Buradan hareketle bu çalışmada iç denetçilerin iş-yaşam dengesinin, öz yeterlilikleri ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkiye aracılık edebileceği varsayılmaktadır. Alan yazında bu ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma bu ilişkiyi araştırarak, literatüre ve pratiğe katkı sunmaktadır. Buradan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H4. İç denetçilerin iş-yaşam dengesi (iş-aile ve aile-iş dengesi), öz yeterlilik inancı ve mesleki tükenmişlik arasındaki negatif yönlü ilişkiye aracılık etmektedir.

Araştırma modeli ve hipotezler Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

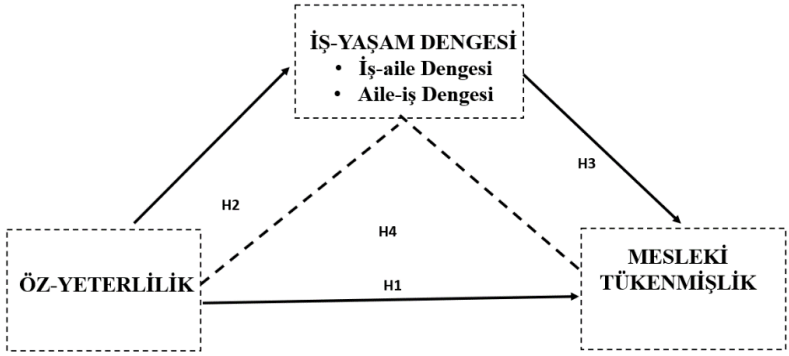

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın araştırma modelini ve hipotezlerini test etmek için anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Mevcut çalışmanın katılımcıları, iç denetçilerdir. TİDE'ye kayıtlı 3159 iç denetçi bulunmaktadır (TİDE, 2021). Anket formu, rastgele örnekleme seçim prosedürü kullanılarak 1000 iç denetçiye e-posta yoluyla gönderilmiştir. İç denetçilere toplanan verilerin gizli olduğu ve yalnızca araştırma amacıyla kullanılacağı konusunda güvence verilmiştir. Yanıt vermeme yanlılığını test etmek amacıyla, veri toplama süreci Haziran ile Eylül 2022 arasında üç ay sürmüştür. Bu çalışmaya anketin doğası gereği yeterli olan % 30,5'lik etkin geri dönüş oranını temsil eden 305 kullanılabilir olmak üzere 322 iç denetçi katılmıştır. Tablo 1 ankete katılan iç denetçilerin demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1. İç Denetçilerin Demografik Özellikleri

Demografi	Frekans	Yüzde %
Cinsiyet		
Kadın	135	44.26
Erkek	170	55.74
Medeni Hal		
Evli	201	65.90
Bekar	104	34.10
Çocuk Durumu		
Çocuklu	180	59.02
Çocuksuz	125	49.98
Yaş		
18–25	75	24.59
26–33	58	19.02
34–41	50	16.39
42–49	60	19.67
50 ve üstü	62	20.33
Görev Süresi		
5 yıldan az	98	32.13
5–10 yıl	119	39.02
11–15 yıl arası	36	11.80
16 yıl ve üstü	52	17.05

2.2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışma için oluşturulan anket formunda ilk olarak, Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen ve Efeoğlu (2006) tarafından Türkçe'ye çevrilen iş-aile ve aile-iş çatışması ölçeğindeki (beşli likert ölçeği) on soru ters kodlanarak iç denetçilerin iş-yaşam denge düzeyleri ölçülmüştür. İkinci olarak, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen ve Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilen altı soruluk öz yeterlilik ölçeği (beşli likert ölçeği) kullanılarak, iç denetçilerin öz yeterlilik düzeyleri ölçülmüştür. Üçüncü olarak, Maslach-Pines (2005) tarafından geliştirilen ve sonrasında Tümkaya, Çam ve Çavuşoğlu (2009) tarafından kısa versiyonu ortaya konan on soruluk tükenmişlik ölçeği (yedili likert ölçeği) kullanılarak, iç denetçilerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ölçülmüştür. Son olarak, iç denetçilerin demografik özelliklerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

3. ANALİZ VE SONUÇLAR

3.1. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, araştırma modelindeki hipotezleri test etmek için Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesi/Partial Least Square Structural Equation Modeling (PLS-SEM) kullanılmıştır. Bu bağlamda, araştırma mantığı PLS-SEM'e dayanan SmartPLS 3 yazılımı kullanılarak, veriler analiz edilmiştir. Bu yazılımda analizler iki (ölçüm/iç ve yapısal/dış model) aşamada gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, öncelikle ölçüm modeli analiz edilmiştir. Ölçüm modeli, gösterge güvenilirliği, iç tutarlılık güvenilirliği, yakınsak geçerlilik ve ayırt edici geçerlilik incelenerek

değerlendirilmiştir (Henseler, Hubona ve Ray, 2016). Bu bağlamda ilk aşamada faktör yükleri, bileşik güvenilirlik (CR) Cronbach alfa ve rho_A katsayıları incelenmiştir. Tüm faktör yükleri, CR değerleri, Cronbach alfa ve rho_A katsayılarının tümü 0,70'den büyüktür (Hair vd., 2016). Böylece ölçüm modelinin güvenirliğinin sağlandığı söylenebilir. Bir sonraki aşamada, açıklanan ortalama varyans/average-variance-extracted (AVE) dikkate alınarak yakınsak geçerlilik incelenmiştir (Henseler, Hubona ve Ray, 2016). Tüm yapılar için AVE değerleri, yakınsak geçerlilik için önerilen 0.50 değerini aşmıştır (bkz. Tablo 2). Yani yakınsak geçerlilik sağlanmıştır.

Tablo 2. Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişkenler	Göstergeler	Faktör Yükleri	P Değeri	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	AVE
Mesleki Tükenmişlik (BRN)	BRN1	0,791	0,000	0,920	0,927	0,933	0,586
	BRN2	0,745	0,000				
	BRN3	0,778	0,000				
	BRN4	0,833	0,000				
	BRN5	0,762	0,000				
	BRN6	0,891	0,000				
	BRN7	0,657	0,000				
	BRN8	0,708	0,000				
	BRN9	0,807	0,000				
	BRN10	0,650	0,000				
Aile-İş Dengesi (FW)	FW1	0,827	0,000	0,930	0,932	0,947	0,781
	FW2	0,904	0,000				
	FW3	0,906	0,000				
	FW4	0,910	0,000				
	FW5	0,869	0,000				
Öz-Yeterlilik (SE)	SE1	0,850	0,000	0,944	0,949	0,956	0,782
	SE2	0,913	0,000				
	SE3	0,896	0,000				
	SE4	0,902	0,000				
	SE5	0,891	0,000				
	SE6	0,851	0,000				
İş-Aile Dengesi (WF)	WF1	0,851	0,000	0,903	0,907	0,928	0,719
	WF2	0,858	0,000				
	WF3	0,862	0,000				
	WF4	0,850	0,000				
	WF5	0,819	0,000				

Daha sonra, ayırt edici geçerlilik Fornell ve Larcker (1981) kriteri kullanılarak değerlendirilmiştir. Fornell-Larcker kriterine göre, AVE'nin karekökü, modeldeki tüm yapıların birbirleriyle olan korelasyonlarından daha yüksek olmalıdır. Tablo 3, AVE'lerin kareköklerinin (Köşegen değerler), bir satırdaki ve sütundaki (köşegen olmayan değerler) yapılar arasındaki karşılık

gelen korelasyonlardan daha büyük olduğunu göstermekte olup, Fornell-Larcker kriteri sağlanmıştır.

Tablo 3. Ayırt Edici Geçerliliği Fornell-Larcker Kriteri

Değişkenler	1	2	3	4
BRN	0,765			
FW	-0,449	0,884		
SE	-0,248	0,237	0,884	
WF	-0,257	0,229	0,349	0,848

Not: Köşegen değerler AVE'nin karesidir

Ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için çapraz yükleme değerleri incelenmiştir. Tablo 4'deki çapraz yükleme değerleri (koyu değerler), ayırt edici geçerlilik için karşılık gelen yapıların yüklemelerinden daha yüksektir (Fornell ve Larcker, 1981). Dolayısıyla istenen kriterin karşılandığı söylenebilir.

Tablo 4. Çapraz Yükleme Değerleri

	BRN	FW	SE	WF
BRN1	0,791	-0,300	-0,173	-0,200
BRN2	0,745	-0,380	-0,212	-0,220
BRN3	0,778	-0,299	-0,125	-0,218
BRN4	0,833	-0,328	-0,201	-0,274
BRN5	0,762	-0,375	-0,172	-0,207
BRN6	0,891	-0,387	-0,270	-0,243
BRN7	0,657	-0,273	-0,130	-0,109
BRN8	0,708	-0,321	-0,169	-0,151
BRN9	0,807	-0,389	-0,204	-0,194
BRN10	0,650	-0,351	-0,202	-0,114
FW1	-0,457	0,827	0,209	0,254
FW2	-0,383	0,904	0,221	0,157
FW3	-0,364	0,906	0,207	0,192
FW4	-0,393	0,910	0,220	0,167
FW5	-0,370	0,869	0,186	0,234
SE1	-0,237	0,203	0,850	0,288
SE2	-0,193	0,190	0,913	0,299
SE3	-0,267	0,220	0,896	0,364
SE4	-0,170	0,176	0,902	0,313
SE5	-0,254	0,234	0,891	0,306
SE6	-0,176	0,227	0,851	0,271
WF1	-0,191	0,217	0,296	0,851
WF2	-0,201	0,162	0,276	0,858

WF3	-0,257	0,184	0,329	0,862
WF4	-0,207	0,209	0,258	0,850
WF5	-0,224	0,200	0,312	0,819

Son olarak, yapıların ayırt edici geçerliliğini değerlendirmek için heterotrait-monotrait (HTMT) yöntemi kullanılmıştır. HTMT değeri 0,85'ten küçük olmalıdır (Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015). Tablo 5'in gösterdiği gibi, tüm HTMT değerleri 0,85'den daha düşüktür. Böylece ayırt edici geçerliliğin sağlandığı söylenebilir.

Tablo 5. Ayırt Edici Geçerliliği Heterotrait-Monotrait Oranı (HTMT)

Değişkenler	1	2	3	4
BRN				
FW	0,479			
SE	0,258	0,251		
WF	0,275	0,248	0,373	

3.2. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Ölçüm modelinin geçerliliği ve güvenilirliği sağlandıktan sonra, yapısal model değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, yol katsayısı değerlerine karşılık gelen t değerlerini oluşturmak için tam model üzerinde 5.000 yeniden örnekleme prosedürü kullanılmıştır (Hair vd., 2016). Model uygunluğu, iyi model uyumunu gösteren Standardized Root Mean Square (SRMR) ve Normed Fix Index (NFI) değerlerine göre değerlendirilmiştir. (Hair vd., 2016). Tablo 6'te görüldüğü gibi SRMR değeri 0,057<0,080 ve NFI değeri 0,844>0,80 olup, bu değerler modelin uyumunun iyi olduğunu göstermektedir. Sonrasında modelde doğrusallık sorunu olup olmadığını değerlendirmek için Variance Inflation Factor (VIF) değerleri incelenmiş ve sonuçlar 3 eşik değerini aşmadığı için doğrulsallık sorunu olmadığı görülmüştür (bkz. Tablo 6).

Tablo 6 ve Şekil 2'deki yol analiz sonuçları, öz yeterliliğin (SE→ BRN; β = -0,110, t = 1,982, p = 0,048), iş-aile dengesinin (WF→ BRN**;** β = -0,128, t = 2,101, p = 0,036) ve aile-iş dengesinin (FW→ BRN**;** β = -0,394, t = 7,487, p = 0,000), mesleki tükenmişliği anlamlı ve negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Böylece, H1 ve H3 hipotezleri desteklenmektedir. Ayrıca, öz yeterlilik, iş-aile dengesini (SE→ WF; β = 0,349, t = 6,412, p = 0,000) ve aile-iş dengesini (SE→FW; β = 0,237, t = 4,307, p = 0,000) pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuç H2'nin desteklendiğini göstermektedir. Varyansın yüzde kaçının açıklandığını gösteren R^2 değerleri tükenmişliğin % 23,7'sinin ve aile-iş dengesinin % 5,6'sının ve iş-aile dengesinin % 12,2'sinin açıklandığını göstermektedir. Chin (2001) tarafından önerildiği gibi, R^2

değerlerinin sınıflandırılması küçük ($0,02 \leq R^2 < 0,13$), orta ($0,13 \leq R^2 < 0,26$) ve büyük ($0,26 \leq R^2$) şeklindedir. Dolayısıyla, R^2 değerleri sırasıyla orta, küçük ve küçük kategorisinde yer almaktadır. Her bir dışsal değişkenin bireysel katkılarını test etmek için etki büyüklüğü (f^2) değeri değerlendirilmiştir (Henseler vd., 2015). Cohen'e (1988) göre 0.02, 0.15 ve 0.35 f^2 değerleri sırasıyla küçük, orta ve büyük olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, f^2 değerinin 0.02'den düşük olmasında bile bir etkiden söz edilebilir (Sarstedt, Ringle ve Hair, 2017). Ayrıca, Cohen (1988) göre de küçük bir f^2, mutlaka önemsiz bir etki anlamına gelmemektedir. Bu çalışmada f^2 değerleri küçük ve orta etkiler göstermektedir (bkz. Tablo 6). Modelin tahmin gücü, Stone-Geisser'in Q^2'si temelinde incelenmiştir. Q^2'nin sıfırdan büyük değerleri, modelin öngörücü öneme sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 6'da gösterildiği gibi, Q^2 değerleri sıfırdan büyüktür. Bu nedenle, yapısal modelin öngörücü önemi olduğu söylenebilir (Fornell ve Cha, 1994).

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki İlişkiler (Doğrudan Etki)

Yol Analizi	Coef (β)	S.D.	T Değeri	P Değeri	Adj. R^2	f^2	Q^2	VIF	Sonuç
SE → BRN	-0,110**	0,055	1,982	0,048		0,013		1,174	H1 Desteklendi
FW→BRN	-0,394***	0,053	7,487	0,000	0,237	0,186	0,133	1,087	H3 Desteklendi
WF→ BRN	-0,128**	0,061	2,101	0,036		0,019		1,169	
SE → FW	0,237***	0,055	4,307	0,000	0,056	0,059	0,042	1,000	H2 Desteklendi
SE→WF	0,349***	0,054	6,412	0,000	0,122	0,139	0,083	1,000	

SRMR= 0,057; NFI= 0,844

Results of the bootstrapping with 5,000 sub-samplings

∗∗∗p <0.001; ∗∗p <0.01 (two-tailed)

Şekil 2. Yapısal Model

İş yaşam dengesinin (iş-aile dengesi ve aile-iş dengesi) aracılık etkisini incelemek için bu çalışmada Zhao, Lynch ve Chen (2010) tarafından önerilen PLS-SEM aracılık prosedürü kullanılmıştır. Tablo 7'de öz yeterlilik ile tükenmişlik ilişkisinde iş-aile dengesinin (SE → WF →BRN; β = -0.045, t = 2,007, p = 0.045) ve aile-iş dengesinin (SE → FW →BRN; β = -0.093, t = 4,011, p = 0.000) dolaylı etkisinin olduğunu görülmektedir. Aracılık etkisinin türünü belirlemek için doğrudan etkiler değerlendirilmiştir. (bkz. Tablo 6), Bu bağlamda öz yeterliliğin tükenmişlik üzerinde doğrudan etkisinin (SE → BRN; β = -0,110, t = 1,982, p = 0,048) olmasından dolayı iş-yaşam dengesi (iş-aile ve aile-iş dengesi) tamamlayıcı kısmi aracılık rolü üstlenmektedir. Böylece H4 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 7. Değişkenler Arasındaki İlişkiler (Dolaylı Etki)

Yol Analizi	Coef (β)	S.D.	T Değeri	P Değeri	Sonuç
SE → FW → BRN	-0,093***	0,023	4,011	0,000	H4 Desteklendi Tamamlayıcı Kısmi Aracı
SE→WF→ BRN	-0,045**	0,022	2,007	0,045	

Sonuç

İç denetimin geleneksel rolü, bir işletmenin varlıklarını korumak, finansal bilgi kalitesini iyileştirmek ve işletmenin performansını artırmak için düzenlemelere ve yönetimin talimatlarına uyum sağlamaktan oluşmaktadır. Günümüzde ise iç denetim, bir işletmenin risk yönetimi işlevindeki iç danışmanlık rollerini, işletmenin stratejik hedeflerine ulaşmasına ve performansını iyileştirmesine yardımcı olan tavsiyeleri kapsayacak şekilde başka bir boyut kazanmıştır (Alzeban ve Gwilliam, 2014). Mesleki tükenmişliğin, bu derece kritik görevde yer alan iç denetçiler üzerinde farklı etkileri bulunmakta ve iç denetçiler için hem fiziksel hem de psikolojik sorunlara neden olmaktadır (Kalbers ve Fogarty, 2000; Kalbers ve Fogarty, 2005; Guillot, 2013). Bu psikolojik ve fiziksel sorunların, hem iç denetçilere hem de işletmelere olan yüksek maliyeti düşünüldüğünde, mesleki tükenmişlik kritik bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmada, rollerinin ve sorumluluklarının doğası gereği stresli olduğu için iç denetçiler örneklem kitlesi olarak seçilmiştir (Larson, 2004; Sl Shbail, Salleh ve Mohd Nor, 2018). Dolayısıyla bu çalışmanın birincil motivasyonu; (i) İç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi (ii) İç denetçilerin öz yeterliliği ile iş-yaşam dengesi arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının belirlenmesi; (iii) İç denetçilerin iş-yaşam dengesi ve mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkiyi belirlemek ve (iv) İç denetçilerin öz yeterliliğinin mesleki tükenmişlik üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolünü incelemektir. Bu bağlamda sosyal bilişsel teori, sosyal mübadele teorisi ve karşılıklılık normu perspektifinden hareketle kavramsal model geliştirilmiş ve analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın ilk bulgusu iç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişliği arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu genel olarak diğer çalışmaların bulgularıyla uyumludur (Evers, Brouwers ve Tomic, 2002; Betoret, 2006; Egyed ve Short, 2006; Schwarzer ve Hallum 2008; Skaalvik ve Skaalvik 2010; Sarıcam, 2015). Ancak iç denetçiler üzerinde bu ilişkiyi araştıran çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Dolayısıyla, iç denetçilerin üzerindeki stresin yaratmış olduğu mesleki tükenmişliği önlemek için iç denetçilerin öz yeterliliklerinin geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir (Bresó, Schaufeli ve Salanova, 2011; Makara-Studzińska, Wajda ve Lizińczyk, 2020).

Çalışmanın ikinci bulgusu, iç denetçilerin öz yeterliliğinin iş-yaşam dengesi üzerinde doğrudan pozitif yönde etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuç literatürdeki çalışmalarla ilişkili görünmekle (Siu, 2013; Polatçı ve Akdoğan, 2014; Kaplan, 2018; Badri ve Panatik, 2020; Akkuş, Najimudinova ve Gül, 2020; Parray, Shah ve Islam, 2022) birlikte, iç denetçiler üzerinde bu ilişkiyi ele alan çalışmaya literatürde rastlanmamıştır.

Mevcut çalışmanın üçüncü bulgusuna göre, iç denetçilerin iş-yaşam dengesinin mesleki tükenmişlik düzeyleri üzerinde anlamlı etkisi vardır ve bu etki ters orantılıdır. Diğer ilişkilerde olduğu gibi bu ilişkide önceki

çalışmalarla tutarlıdır (Keeton vd., 2007; Kanwar, Singh ve Kodwani, 2009; Rama Devi ve Nagini, 2013; İskender ve Yaylı, 2017; Putranti, 2018; Çetinkaya ve Dinçer, 2021; Batur ve Saylık, 2022). Çalışmanın son bulgu ise, iç denetçilerin iş-yaşam dengesinin, öz yeterlilik inancı ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Ancak literatürde bu ilişkiyi ele alan bir çalışmaya da rastlanmamıştır.

Mevcut çalışmanın teorik çıkarımları bulunmaktadır. Bu çalışma, iç denetçilerin öz yeterliliği, iş-yaşam dengesi ve mesleki tükenmişliği arasındaki ilişkiyi araştırmakta ve sosyal bilişsel teori, sosyal mübadele teorisi ve karşılıklılık normu ile ilgili içeriği zenginleştirmektedir. Birincisi, mevcut çalışma, sosyal bilişsel teoriye dayalı olarak, iç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkiyi göstererek, öz yeterlilik inancının araştırma kapsamını daha sistematik ve kapsamlı bir şekilde genişletiyor. Önceki araştırmalar, öz yeterliliğinin tükenmişlik üzerindeki etkisini başarılı bir şekilde vurgulamıştır, ancak iç denetçilerin öz yeterlilik inancının mesleki tükenmişlik üzerindeki etkisi yenidir. İkinci olarak, mevcut araştırma, sosyal bilişsel görüş merceğinden iç denetçilerin öz yeterliliğinin iş-yaşam dengesini sağladığını açıklayarak literatürü geliştirmektedir. Üçüncüsü, bu çalışma, iç denetçilerin iş-yaşam dengesinin mesleki tükenmişliği negatif yönde etkilediği fikrini doğruluyor. Son olarak, mevcut araştırma, iş-yaşam dengesinin iç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkide aracı bir role sahip olduğunu açıklığa kavuşturarak iç denetçilere ve yöneticilere mesleki tükenmişlikten korunmanın yeni bir yolunu göstermektedir. Daha önce yürütülen çalışmalar, öz yeterliliğin iş-yaşam dengesi üzerindeki pozitif ve öz yeterliliğin tükenmişlik üzerindeki negatif etkisini başarılı bir şekilde vurgulamıştır, ancak öz yeterlilik ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkide iş-yaşam dengesinin aracılık rolü yenidir. Dolayısıyla, mevcut literatürün eksikliklerini gideren bu çalışma, sosyal bilişsel teoriyi, sosyal mübadele teorisini ve karşılıklılık normunu geliştirmektedir.

Bu çalışmanın yöneticiler için çıkarımları da bulunmaktadır. Mevcut çalışmanın ilk bulgusuna göre, öz yeterlilik inancı mesleki tükenmişlikle negatif yönde ilişkilidir. Bu bulgu, yeni iç denetçileri işe alırken, baskı ve tehdide direnmek ve korkunun üstesinden gelmek için gerekli olan belirli öz yeterlilik düzeyini dikkate almanın önemi konusunda firmanın üst yönetimine bilgi sağlamaktadır. Çalışmanın ikinci bulgusu öz yeterlilik inancının iş-yaşam dengesini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları, geleceğin cesur ve öz-yeterliliği güçlü iç denetçilerini ve muhasebecilerini yetiştirmek için muhasebe öğrencilerinin eğitilmesi gerektiğini göstermektedir. Ek olarak, güçlü liderlikle desteklenen eğitim programları, çalıştaylar ve bilinçlendirme seminerleri düzenlenerek, iç denetçilerin öz yeterliliklerinin düzeyini sürekli olarak geliştirmeleri için Uluslararası İç Denetim Enstitüsü tarafından daha fazla çalışma yapılması gerektiği söylenebilir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, iş-yaşam dengesinin mesleki tükenmişliği azalttığını göstermektedir. Bu bulgu, işletme yönetiminin iç denetçilerin iş-yaşam dengelerini kurabilmeleri için sosyal gelişim olanaklarının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik insan kaynakları uygulamalarını geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu anlamda, iş ortamlarında esnek zamanlı çalışma koşulları (esnek zaman, esnek yer, sıkıştırılmış çalışma haftası, sürekli çalışma günleri ve esnek tatiller) yaratılabilir ve stres düzeyinin azaltılmasına yönelik çalışan odaklı yaklaşımlar benimsenebilir (Bayarçelik ve Hıdır, 2020). Ayrıca dinlenme süreleri artırılabilir, tatil saatlerine saygı gösterilebilir, uzun çalışma saatlerinden kaçınılabilir ve aileleri ile birlikte etkinlik yapılması gibi düzenlemelere yer verilebilir. Mesleki tükenmişlikten korumak için yönetsel birtakım önlemlerle birlikte bireysel önlemlerde alınabilir. Örneğin; kitap okunabilir, yürüyüş ve spor yapılabilir ve işten ayrıldıktan sonra mesleki roller bir kenara bırakılabilir. Çalışmanın son bulgusu ise, iş-yaşam dengesinin iç denetçilerin öz yeterliliği ile mesleki tükenmişlik arasındaki negatif ilişkide aracılık rolünü göstermektedir. Yöneticiler, iç denetçilerin mesleki tükenmişliğini azaltabilmek için iç denetçilerin öz yeterlilik inançlarının düzeyinin ve iş-yaşam dengesini sağlayabilmede insan kaynakları uygulamalarının önemini kabul etmeleri ve bu yönde uygulamalara yer vermeleri gerektiği söylenebilir.

Bu çalışmanın teorik ve yönetsel katkısının yanı sıra sınırlılıkları da bulunmaktadır. Spesifik olarak, bu çalışma iç denetçiler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle okuyucular, çeşitli mesleklerin sonuçlarını değerlendirirken ve genellerken dikkatli olmalıdır. İkincisi, bu çalışmada kesitsel veriler kullanılmıştır. Bu nedenle, incelenen yapılar arasındaki ilişkinin nedensel yönü hakkında sorular sorulabilir. Gelecekte araştırmacılar öz yeterlilik ile mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkiyi incelerken farklı değişkenlerin aracılık rollerini araştırabilirler. Ayrıca, araştırmacılar vaka çalışmalarıyla bu ilişkiye dair kapsamlı bilgiler elde edebilirler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Burcu Özgül %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Topkapı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (23.05.2022 tarih 2022/04 sayılı) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Burcu Özgül %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (23.05.2022 Dated / 2022/04 No) was obtained from İstanbul Topkapi University Academic Research and Publication Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Agarwal, P. C. ve Mishra, S. (2016). Self-efficacy as predictor of organisational commitment among revenue personnel. *The International Journal of Indian Psychology, 3*(4), 3-5. https://doi.org/10.1186/1471-2253-14-37

Akkuş, D. B., Najimudinova, S. ve Gül, H. (2020). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde iş-yaşam dengesinin aracılık rolü: bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, *8*(1), 27-46. https://doi.org/10.47097/piar.867721

Alarcon, G., Eschleman, K. ve Bowling, N. (2009). Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis. *Work & Stress,* (23), 244–263. https://doi.org/10.1080/02678370903282600

Al Shbail, M. O., Salleh, Z., Nor, M. N.M. ve Alshurafat, H. (2022). The impact of job stressors and burnout on internal auditors' satisfaction. *in explore business.* Alareeni. B. ve Hamdan, A. (Eds.), *Technology opportunities and challenges after the covid-19 pandemic* içinde (s. 770-783). Cham: Springer International Publishing.

Al Shbail, M. O., Salleh, Z. ve Nor, M. N. M. (2018). The effect of ethical tension and time pressure on job burnout and premature sign-off. *Journal of Business and Retail Management Research*, *12*(4), 43-53. https://doi:10.24052/JBRMR/V12IS04/ART-05

Alzeban, A. ve Gwilliam, D. (2014). Factors affecting the internal audit effectiveness: A survey of the Saudi public sector. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 23*(2), 74-86. http://dx.doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2014.06.001

Badri, S. K. Z. ve Panatik, S. A. (2020). The roles of job autonomy and self-efficacy to improve academics' work-life balance. *Asian Academy of Management Journal*, *25*(2). https://doi.org/10.21315/aamj2020.25.2.4

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioural Change. *Psychological Review, 84*(2),191–215

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* New York: W. H. Freeman.

Batur, M. S. ve Saylık, A. (2022). İş yaşam dengesinin yordayıcısı olarak tükenmişlik: Türkiye'de halk eğitimi merkezi müdürleri üzerine bir çalışma. *Trakya Eğitim Dergisi*, *12*(1), 381-395.

Bayarçelik, E. B. ve Hıdır, A. (2020). Kuşaklara göre iş tatmini, tükenmişlik ve iş yaşam dengesi. *International Journal of Management and Administration*, *4*(7), 54-70. https://doi.org/10.29064/ijma.665688

Bernd, D. C. ve Beuren, I. M. (2021). Self-perceptions of organizational justice and burnout in attitudes and behaviors in the work of internal auditors. *Revista Brasileira de Gestão de Negócios*, *23*, 422-422. https://doi.org/10.7819/rbgn.v23i3.4110

Betoret, F. D. (2006). Stressors, self-efficacy, coping resources, and burnout among secondary school teachers in Spain. *Educational psychology*, *26*(4), 519-539. https://doi.org/10.1080/01443410500342492

Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life.* New York: Wiley,

Bresó, E., Schaufeli, W. B. ve Salanova, M. (2011). Can a self-efficacy-based intervention decrease burnout, increase engagement, and enhance performance? A quasi-experimental study. *Higher Education*, *61*(4), 339-355. https://doi.org/10.1007/s10734-010-9334-6

Bümen, N. T. (2010). The relationship between demographics, self efficacy, and burnout among teachers. *Eurasian Journal of Educational Research*, *40*, 17-36.

Caleb, O., Ogwuche, C. H. ve Howell, D. R. (2020). Work-life balance and self-efficacy as predictors of organisational commitment among bankers in Benue State, Nigeria. *Journal of Educational Sciences & Psychology*, *10*(1).

Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Borgogni, L. ve Steca, P. (2003). Efficacy beliefs as determinants of teachers' job satisfaction. *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 821–832. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.95.4.821

Chin, W. W. (2001). *PLS-graph user's guide, version 3.0*. *Houston*. TX: Soft Modelling.

Chong, V. K. ve Monroe, G. S. (2015). The impact of the antecedents and consequences of job burnout on junior accountants' turnover intentions: a structural equation modelling approach. *Accounting & Finance*, *55*(1), 105-132. https://doi.org/10.1111/acfi.12049

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. 2nd ed., Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.

Çetinkaya, Ö. ve Dinçer, F. F. İ. (2021). Profesyonel turist rehberlerinin iş yaşam dengelerinin tükenmişlik ve yaşam doyumuna olan etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *18*(1), 185-205. https://doi.org/10.24010/soid.838062

Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, *45*(1), 121-137.

Efeoğlu, İ. E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma* [doktora tezi]. Çukurova Üniveristesi.

Egyed, C. J. ve Short, R. J. (2006). Teacher self-efficacy, burnout, experience and decision to refer a disruptive student. *School Psychology International*, *27*(4), 462-474. https://doi.org/10.1177/0143034306070432

Evers, W. J., Brouwers, A. ve Tomic, W. (2002). Burnout and self-efficacy: A study on teachers' beliefs when implementing an innovative educational system in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology*, *72*(2), 227-243. https://doi.org/10.1348/000709902158865

Federici, R. A. ve Skaalvik, E. M. (2012). Principal self-efficacy: Relations with burnout, job satisfaction and motivation to quit. *Social Psychology of Education*, *15*, 295-320. https://doi.org/10.1007/s11218-012-9183-5

Fogarty, T.J. ve Kalbers, L.P. (2006). Internal auditor burnout: an examination of behavioral consequences. *Advances in Accounting Behavioral Research*, 9, 51-86. https://doi.org/10.1016/S1475-1488(06)09003-X

Fornell, C. ve Cha, J. (1994). Partial least square", Bagozzi, R.P. (Ed.), *Advanced methods of marketing research* içinde (s. 52-78). Blackwell, Cambridge, MA.

Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, *18*(1), 39-50. https://doi.org/10.1177/002224378101800104

Gömleksiz, M. N. ve Serhatlıoğlu, B. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, *8*(7).

Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, *10*(1), 76-88. https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352

Grzesiak, L. (2019). Myths on internal auditing. *Przedsiębiorczośći Zarządzanie*, *20*(6/1), 421-434.

Grzesiak, L. (2021). Internal auditor burnout–an urgent area for research?. *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, *58*(1), 59-67.

Guarnaccia, C., Scrima, F., Civilleri, A. ve Salerno, L. (2018). The role of occupational self-efficacy in mediating the effect of job insecurity on work engagement, satisfaction and general health. *Current Psychology*, 37(3), 488–497. https://doi.org/10.1007/s12144-016-9525-0

Guillot, C. (2013). Avoiding burnout: several proactive measures can help stave off auditor fatigue and keep the fires of enthusiasm burning. *Internal Auditor*, *70*(2), 44-49.

Gündüz, B. (2012). Self-Efficacy and Burnout in professional school counselors. *Educational Sciences: Theory and Practice, 12*(3), 1761-1767.

Haar, J.M., Sune, A., Russo, M. ve Ollier-Malaterre, A. (2019). A cross-national study on the antecedents of work–life balance from the fit and balance perspective. *Social Indicators Research, 142*(1), 261-282. https://doi.org/10.1007/s11205-018-1875-6

Haar, J. M., Russo, M., Suñe, A. ve Ollier-Malaterre, A. (2014). Outcomes of work–life balance on job satisfaction, life satisfaction and mental health: A study across seven cultures. *Journal of Vocational Behavior, 85*(3), 361-373. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.08.010

Hannah, S. T., Sweeney, P. J. ve Lester, P. B. (2010). The courageous mindset: A dynamic personality system approach to courage. In C. Pury ve S. Lopez (Eds.), *The psychology of courage: Modern research on an ancient virtue* içinde (s. 125-148). Washington, DC: American Psychological Association.

Hair, J.F., Jr, Hult, G.T.M., Ringle, C. ve Sarstedt, M. (2016). *Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM).* Sage Publications.

Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems*. *116*(1), 1-19. https://doi.org/ 10.1108/IMDS-09-2015-0382.

Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *43*, 115-135. https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8

Huang, S. L., Li, R. H., Fang, S. Y. ve Tang, F. C. (2020). Work hours and difficulty in leaving work on time in relation to work-to-family conflict and burnout among female workers in Taiwan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(2), 605. https://doi.org/10.3390/ijerph17020605

İskender, A. ve Yaylı, A. (2017). İşgörenlerin iş ve serbest zaman çatışma düzeyleri ile mesleki tükenmişlik ve yaşam tatmini ilişkisi: Ankara'daki 4-5 yıldızlı otel çalışanları üzerine bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6* (1), 95- 112.

Johnson, E. N., Lowe, D. J. ve Reckers, P. M. (2008). Alternative work arrangements and perceived career success: Current evidence from the big four firms in the US. *Accounting, Organizations and Society*, *33*(1), 48-72. https://doi.org/10.1016/j.aos.2006.12.005

Kalbers, L. P. ve Fogarty, T. J. (2000). Why Do Internal Auditors Burnout? An Investigation of Individual and Organizational Explanations. *An Investigation of Individual and Organizational Explanations.*

Kalbers, L. P. ve Fogarty, T. J. (2005). Antecedents to internal auditor burnout. *Journal of Managerial İssues*, 101-118.

Kanwar, Y.P.S., Singh, A.K. ve Kodwanı, A. D. (2009). Work–life balance and burnout as predictors of job satisfaction in the it-ites industry vision. *The Journal of Business Perspective*, *13*(2). https://doi.org/10.1177/097226290901300201

Kaplan, M. (2018). Kadın çalışanların psikolojik sermayelerinin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisi: Tarihi işhanlarında bir araştırma. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(3), 29-36.

Karahan, Ş. ve Balat, G. U. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *29*(29), 1-14.

Keeton, K., Fenner, D. E., Johnson, T. R. ve Hayward, R. A. (2007). Predictors of physician career satisfaction, work–life balance, and burnout. *Obstetrics & Gynecology*, *109*(4), 949-955. https://doi.org/10.1097/01.AOG.0000258299.45979.37

Khavis, J. A. ve Krishnan, J. (2021). Employee satisfaction and work-life balance in accounting firms and audit quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *40*(2), 161-192. https://doi.org/10.2308/AJPT-18-029

Khelil, I. (2023). Psychological capital, moral courage and internal audit effectiveness (IAE): A complementary or substitution effect. *Managerial Auditing Journal*, *38*(4), 419-446. https://doi.org/10.1108/MAJ-01-2022-3429

Larson, L. (2004). Internal auditors and job stress. *Managerial Auditing Journal*, *19*(9), 1119-1130. https://doi.org/10.1108/02686900410562768

Lindfelt, T., Ip, E. J., Gómez, A. ve Barnett, M. J. (2018). The impact of work-life balance on intention to stay in academia: Results from a national survey of pharmacy faculty. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, *14*(4), 387-390. https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2017.04.008

Lu, A. C. C. ve Gursoy, D. (2016). Impact of job burnout on satisfaction and turnover intention: do generational differences matter?. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *40*(2), 210-235. https://doi.org/10.1177/1096348013495696

Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, *60*(3), 541-572.

Maddux, J.E. (2007). Self-efficacy: The power of believing you can. In C.R. Snyder & S.J. Lopez (Eds.). *The handbook of positive psychology* içinde (s. 277-287) Oxford University Press.

Makara-Studzińska, M., Wajda, Z. ve Lizińczyk, S. (2020). Years of service, self-efficacy, stress and burnout among Polish firefighters. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, *33*(3), 283-297. https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01483

Mansour, S. ve Tremblay, D.G. (2016). Workload, generic and work–family-specific social supports and job stress: mediating role of work-family and family-work conflict. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *28*(8), 1778-1804. https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2014-0607

Martínez-León, I. M., Olmedo-Cifuentes, I. ve Sanchez-Vidal, M. E. (2019). Relationship between availability of WLB practices and financial results. *Personnel Review*, *48*(4), 935-956. https://doi.org/10.1108/PR-12-2017-0402

Maslach, C. (1993). Burnout: A multidimensional perspective. In: Schaufeli WB, Maslach C, Marek T. (Eds.). *Professional burnout: recent developments in theory and research* içinde (s. 19-32). Washington, DC: Taylor & Francis.

Maslach, C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, *52*(1), 397-422.

Maslach, C. (2005). Understanding burnout: work and family issues. D. F. Halpern and S. E. Murphy (Eds.). *In from work-family balance to work-famili interaction: changing the metaphor* içinde (s. 99–114). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Malach-Pines, A. (2005). The burnout measure, short version. *International Journal of Stress Management*, *12*(1), 78. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1072-5245.12.1.78

Meyer, C. S., Mukerjee, S. ve Sestero, A. (2001). Work-family benefits: Which ones maximize profits?. *Journal of Managerial Issues*, 28-44.

Nafei, W. (2015). The effects of psychological capital on employee attitudes and employee performance: a study on teaching hospitals in Egypt. *International Journal of Business and Management*, *10*(3), 249-270.

Netemeyer, R. G., Boles, J. S. ve McMurrian, R. (1996). Development and validation of work–family conflict and family–work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, *81*(4), 400-410. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.81.4.400

Nina, Z. S. ve Fauziah, W. (2018, Şubat). The effect of self-efficacy and gender on the work-family balance of employees in Yogyakarta.

Advances in Social Science, Education and Humanities Research, *133*, 191-194.

Nguyen, T.D. ve Nguyen, T.T.M. (2012). Psychological capital, quality of work-life, and quality of life of marketers: Evidence from Vietnam. *Journal of Macromarketing*, *32*(1), 87-95. https://doi.org/10.1177/0276146711422065

Parray, Z. A., Shah, T. A. ve Islam, S. U. (2022, December). Psychological capital and employee job attitudes: The critical significance of work-life balance. E*vidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship* (Ahead-of-Print). Emerald Publishing Limited. https://doi.org/10.1108/EBHRM-07-2022-0160

Polatçı, S. ve Akdoğan, A. (2014). Psychological capital and performance: the mediating role of work-family spillover and psychological well-being. *Business and Economics Research Journal*, *5*(1), 1-15.

Putranti, H. R. D. (2018). Organizational commitment of hospital nurses: An empirical study on work-life balance and burnout management. *European Researcher. Series A*, *9*(3) 235-248. https://doi.org/10.13187/er.2018.3.235

Rama Devi, V. ve Nagini, A. (2013). Work-life balance and burnout as predictors of job satisfaction in private banking sector. *Skyline Business Journal*, *1*, 50-56.

Rydstedt, L. W. ve Lundh, M. (2010). An ocean of stress? The relationship between psychosocial workload and mental strain among engine officers in the Swedish merchant fleet. *International Maritime Health*, *62*(3), 168-175.

Sahlins, M.D. (1974). *Stone age economics, aldine-atherton*, Chicago, IL.

Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Hair, J. F. (2017). Partial least squares structural equation modeling. İn C. Homburg, M. Klarmann, ve A. Vomberg (Eds.), *Handbook of market research*. Heidelberg. Springer.

Sarıcam, H. (2015). Mediating role of self efficacy on the relationship between subjective vitality and school burnout in Turkish adolescents. *International Journal of Educational Researchers*, *6*(1), 1-12.

Savaş, A. C., Bozgeyik, Y. ve Eser, İ. (2014). A Study on the relationship between teacher self efficacy and burnout. *European Journal of Educational Research*, 159-166. https://doi.org/10.12973/eu-jer.3.4.159

Schwarzer, R. ve Hallum, S. (2008). Perceived teacher self-efficacy as a predictor of job stress and burnout: Mediation analyses. *Applied Psychology*, *57*, 152-171. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2008.00359.x

Shirom, A. (2003). Job-related burnout: A review. In J. C. Quick ve L. E. Tetrick (Eds.), *Handbook of occupational health psychology* (s. 245–264). American Psychological Association.

Shoji, K., Cieslak, R., Smoktunowicz, E., Rogala, A., Benight, C. C. ve Luszczynska, A. (2016). Associations between job burnout and self-efficacy: a meta-analysis. *Anxiety, Stress, & Coping*, 29(4), 367-386. https://doi.org/10.1080/10615806.2015.1058369

Siegel, P. A., Post, C., Brockner, J., Fishman, A. Y. ve Garden, C. (2005). The moderating influence of procedural fairness on the relationship between work-life conflict and organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, *90*(1), 13-24. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.90.1.13

Singh, N., Knight, K., Wright, C., Baird, M., Akroyd, D., Adams, R. D. ve Schneider, M. E. (2017). Occupational burnout among radiographers, sonographers and radiologists in Australia and New Zealand: findings from a national survey. *Journal of Medical Imaging and Radiation Oncology*, *61*(3), 304-310. https://doi.org/10.1111/1754-9485.12547

Siu, O.L. (2013). Psychological capital, work well-being, and work-life balance among Chinese employees: a cross-lagged analysis. *Journal of Personnel Psychology*, *12*(4), 70-181. https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000092

Skaalvik, E.M. ve Skaalvik, S. (2007). Dimensions of teacher self-efficacy and relations with strain factors, perceived collective teacher efficacy, and teacher burnout. *Journal of Educational Psychology*, *99*, 611–625. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.99.3.611

Skaalvik, E.M. ve Skaalvik, S. (2010). Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education*, *26*, 1059-1069. https://doi.org/10.1016/j.tate.2009.11.001

Sl Shbail, M., Salleh, Z. ve Mohd Nor, N. N. (2018). Antecedents of burnout and its relationship to internal audit quality. *Business and Economic Horizons*, *14*(4), 789-817. http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.287230

Smith, T. D., Hughes, K., DeJoy, D. M. ve Dyal, M. A. (2018). Assessment of relationships between work stress, work-family conflict, burnout and firefighter safety behavior outcomes. *Safety Science*, *103*, 287-292. https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.12.005

Sogolitapeh, F.M. ve Razmi. S. (2011). The moderating role of self-efficacy in relationship between occupational stress with psychological health and job satisfaction of saderat bank's staffs of Tabriz. *Iran Occupational Health Journal*, *8*(2), 57–65.

Stewart, J. ve Subramaniam, N. (2010). Internal audit independence and objectivity: emerging research opportunities. *Managerial Auditing Journal*, *25*(4), 328-360. https://doi.org/10.1108/02686901011034162

Rashmi, K. & Kataria, A. (2022). Work–life balance: a systematic literature review and bibliometric analysis. *International Journal of Sociology and Social Policy*, *42*(11/12), 1028-1065. https://doi.org/10.1108/IJSSP-06-2021-0145

Taşdelen-Karçkay, A., Bakalım, O. ve Yörük, C. (2016). İş-aile çatışmasını yönetme öz-yeterliği ölçeği: Türk örneklemi için psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 79-92.

TİDE. (2021). *Türkiye İç Denetim Enstitüsü 2021 Faaliyet Raporu*. 3 Mayıs 2023 tarihinde https://www.tide.org.tr/file/documents/pdf/2021_YILI_FAALIYET_RAPORU.pdf adresinden edinilmiştir.

Tuğsal, T. (2020). The mediator role of social support amid work-life balance and burnout of employees'in the context of coronavırus pandemic precautıons and social isolation. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(1), 6-18. https://doi.org/10.18221/bujss.718383

Turan, E., Bozkurt, S., Çelebi, U. B. ve Ekinci, S. (2022). The role of burnout in the effect of work-family conflicts on job satisfaction: A research for key players in the maritime industry. *Maritime Policy & Management*, *49*(8), 1155-1168. https://doi.org/10.1080/03088839.2021.1950859

Tümkaya, S., Sabahattin, Ç. A. M. ve Çavuşoğlu, I. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonunun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *18*(1), 387-398.

Umene-Nakano, W., Kato, T. A., Kikuchi, S., Tateno, M., Fujisawa, D., Hoshuyama, T. ve Nakamura, J. (2013). Nationwide survey of work environment, work-life balance and burnout among psychiatrists in Japan. *PloS one*, *8*(2), e55189. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0055189

Varma, M.M., Kelling, A.S. ve Goswami, S. (2016). Enhancing healthcare quality by promoting work-life balance among nursing staff. *Journal of Hospital Administration*, *5*(6), 58-62. http://dx.doi.org/10.5430/jha.v5n6p58

Vidić, T., Đuranović, M. ve Klasnić, I. (2021). Student misbehaviour, teacher self-efficacy, burnout and job satisfaction: Evidence from Croatia. *Problems of Education in the 21st Century*, *79*(4), 657.

Waddington, J. (2023). *Self-efficacy*. *ELT Journal*.

Wayne, J. H., Musisca, N. ve Fleeson, W. (2004). Considering the role of personality in the work–family experience: Relationships of the big five to work–family conflict and facilitation. *Journal of Vocational Behavior*, *64*(1), 108-130. https://doi.org/10.1016/S0001-8791(03)00035-6

Wong, S. C-K. ve Ko, A. (2009). Exploratory study of understanding hotel employees' perception on work–life balance issues. *International Journal of Hospitality Management*, *28*, 195-203. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2008.07.001

Wu, T. J., Yuan, K. S., Yen, D. C. ve Xu, T. (2019). Building up resources in the relationship between work–family conflict and burnout among firefighters: moderators of guanxi and emotion regulation strategies. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *28*(3), 430-441. https://doi.org/10.1080/1359432X.2019.1596081

Wyatt, M. (2018). Language teachers' self-efficacy beliefs: an introduction.' in language teacher psychology, S. Mercer ve A. Kostoulas (Ed.). Bristol: Multilingual matters.

Zawadzka, A. S., Kościelniak, M. ve Zalewska, A. M. (2018). The big five and burnout among teachers: the moderating and mediating role of self-efficacy. *Polish Psychological Bulletin*, *49*(2), 149-157. https://doi.org/10.24425/119482

Zhao, X., Lynch, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, *37*(3), 197-206. https://doi.org/10.1086/651257

Extended Abstract

Professional burnout refers to a significant work-related stress situation or work-related mental health disorder resulting from prolonged exposure to stress factors (Grzesiak, 2021). It is known that internal auditors are more at risk of burnout than many other professions, especially due to the nature of their profession (Kalbers and Fogarty, 2000; Kalbers and Fogarty, 2005; Guillot, 2013). Internal auditors are at a high risk of experiencing professional burnout due to several factors. They often have to work long hours and encounter various difficulties in their job. Moreover, they need to continuously develop their expertise and competencies while maintaining objectivity and impartiality during audits, which can create psychological tension and stress (Stewart and Subramaniam, 2010). Professional burnout impairs the psychological health of internal auditors, prevents them from being satisfied with their jobs, affects their performance (Fogarty and Kalbers, 2006; Herda and Lavelle, 2012) and makes it difficult to detect fraud and irregularities (Grzesiak, 2019). Therefore, professional burnout is both a problem for internal auditors and a significant challenge and risk for business managers. Given that internal audit is a vital function for businesses and their stakeholders, the current level of knowledge on burnout in the internal audit profession seems insufficient and requires further research effort. The inadequacy of theoretical and empirical studies on internal auditor burnout also prevents the development of special prevention and training programs for

this profession (Grzesiak, 2021). From this point of view, it is important to examine the factors that reduce the professional burnout of internal auditors (Lu and Gürsoy, 2016).

Although some researchers have focused on the factors that lead to burnout in terms of work and organization (Chong and Monroe, 2015), little attention has been paid to how individual characteristics affect occupational burnout. As it is known, self-efficacy is one of the personality traits that determine the level of burnout. Based on Bandura's social cognitive theory (Bandura, 1997), self-efficacy refers to an individual's confidence in his ability to be successful in a particular task or field (Khelil, 2023). It is a known fact that individuals with low self-efficacy beliefs harbor more pessimistic feelings (Schwarzer and Hallum, 2008). On the other hand, it is known that individuals with high self-efficacy beliefs are more determined to reach their goals (Zawadzka, Kościelniak, and Zalewska, 2018). From this point of view, the question of whether the level of burnout can decrease when the self-efficacy belief of internal auditors is high is the first research question of this research.

On the other hand, maintaining a demanding professional job and also living a busy private life can cause inter-role conflict for internal auditors (Johnson, Lowe, and Reckers, 2008). It can be said that employees with high levels of interrole conflict are generally more prone to exhibit dysfunctional stress forms (Siegel et al., 2005). In particular, the long working hours typical of this profession and the location of clients' manufacturing and administrative facilities in remote parts of the country often require internal auditors to travel and work outside of the office. This makes work-life balance difficult. Maintaining a balanced work and life is greatly influenced by individual characteristics such as self-efficacy. Individuals with higher self-efficacy are likely to display a higher ability to control their thoughts and actions (Guarnaccia et al., 2018; Sogolitepe and Razmi, 2011). However, while the literature continues to be flooded with research on self-efficacy, empirical evidence investigating the relationship between self-efficacy and work-life balance is limited (Badri and Panatik, 2020). So, do internal auditors' self-efficacy beliefs affect work-life balance? This question is the second research question of this study.

However, from the perspective of social exchange theory and the norm of reciprocity, the availability of work-life balance practices can attract valuable employees (Meyer, Mukerjee, and Sestero, 2001), reduce turnover intention and stress (Lindfelt et al., 2018), and increase job satisfaction and productivity. It is accepted as one of the best tools for (Haar et al., 2014). In this sense, can a better work-life balance reduce burnout? This is the third research question of this study. Based on all the discussions,does work-life balance mediate the relationship between internal auditors' self-efficacy and professional burnout? This is the fourth research question of this study.

Data were collected using the questionnaire method to test the research model and hypotheses of the study. The participants in the present study were internal auditors. There were 3159 internal auditors registered with the Internal Audit Institute of Türkiye. The questionnaire was sent via e-mail to 1000 internal auditors using the random sampling selection procedure. Internal auditors were assured that the collected data was confidential and would be used for research purposes only. In order to test the non-response bias, the data collection process lasted three months between June and September 2022 (Dillman, Smyth, and Christian, 2014). The study involved 322 internal auditors, out of which 305 responses were considered usable, resulting in an effective response rate of 30.5%. Given the nature of the questionnaire, this response rate was deemed sufficient for the study.

In this study, Partial Least Square Structural Equation Modeling (PLS-SEM) was used to test the hypotheses in the research model. The first finding of this study revealed that there was a negative relationship between internal auditors' self-efficacy and professional burnout. This finding was generally compatible with the findings of other studies (Evers, Brouwers and Tomic, 2002; Betoret, 2006; Egyed and Short, 2006; Schwarzer and Hallum 2008; Skaalvik and Skaalvik 2010; Sarıcam, 2015). However, no study investigating this relationship on internal auditors has been found in the literature. Therefore, it can be said that it is important to develop the self-efficacy of internal auditors in order to prevent professional burnout caused by the stress on internal auditors (Bresó, Schaufeli, and Salanova, 2011; Makara-Studzińska, Wajda, and Lizińczyk, 2020).

The second finding of the study showed that the self-efficacy of internal auditors had a direct positive effect on work-life balance. Although this result appears to be consistent with previous research (Siu, 2013; Polatçı and Akdoğan, 2014; Kaplan, 2018; Badri and Panatik, 2020; Akkuş, Najimudinova and Gül, 2020; Parray, Shah and Islam, 2022), no prior studies have examined this relationship specifically among internal auditors.

According to the third finding of the present study, the work-life balance of internal auditors had a significant effect on their professional burnout levels and this effect was inversely proportional. As with other relationships, this relationship was consistent with previous studies (Keeton et al., 2007; Kanwar, Singh, and Kodwani, 2009; Rama Devi and Nagini, 2013; İskender and Yaylı, 2017; Putranti, 2018; Çetinkaya and Dinçer, 2021; Batur and Saylık, 2022). The final finding of the study showed that internal auditors' work-life balance mediated the negative relationship between self-efficacy belief and professional burnout. However, there is no study in the literature dealing with this relationship.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 489-517**

Makale Gönderim Tarihi: 20/04//2023 **Makale Kabul Tarihi: 29/08/2023**

DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ VE EVLİLİK DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖZ ŞEFKAT DUYGUSUNUN ARACI ROLÜ

Şenay KURNAZ SÖNMEZ[*] & Nuray TASTAN[**]

Öz

Bu çalışmada evli kişilerde duygu düzenlemenin evlilik doyumuna etkisinde, öz şefkatin aracı rolü araştırılmıştır. Yüksek düzeyde öz şefkate sahip olan evli kişiler, duygu düzenlemeyi daha etkin bir şekilde kullanarak evlilik doyumunu artırırlar varsayımı üzerine yürütülen bu araştırmada duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumuna etkisi ve bu etkide öz şefkatin aracı rolü incelenmek istenmiştir. Araştırma, Türkiye'de yaşayan 17-61 yaş aralığında evli ve en az lise mezunu 207 kadın, 193 erkek katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Demografik Bilgi Formu, Evlilik Doyum Ölçeği (EDÖ), Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ) ve Öz Şefkat Ölçeği (ÖŞÖ) aracılığı ile toplanmıştır. Değişkenler arasında basit regresyon analizi yürütülmüştür. Analizden elde edilen bulgulara göre duygu düzenleme becerileri uyumlu stratejileri evlilik doyumunu ve öz şefkati pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordarken uyumsuz stratejilerin ise evlilik doyumunu ve öz şefkati negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak duygu düzenleme becerilerinin her iki boyutu içinde öz şefkat denkleme eklendiğinde bağımlı değişkeni anlamlı düzeyde yordayan bağımsız değişkenin yordayıcı etkisi anlamlılığını yitirmiştir. Sonuç itibariyle öz şefkatin duygu düzenleme becerileri ve evlilik doyumu arasında tam aracı değişken olma özelliği taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Tüm bu bulgular ilgili literatür ışığında tartışıldıktan sonra araştırmacılara ve uygulayıcılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Evli Bireyler, Evlilik Doyumu, Öz Şefkat, Duygu Düzenleme.*

THE MEDIATING ROLE OF SELF-COMPASSION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTION REGULATION SKILLS AND MARITAL SATISFACTION

Abstract

In this study, the impact of emotion regulation on marital satisfaction in married individuals and the mediating role of self-compassion were investigated. It was assumed that married individuals with high levels of self-compassion would use emotion regulation more effectively to increase marital satisfaction. The study was conducted with 207 female and 193 male participants aged between 17-61 who were

[*] Psikolog, Bağımsız Araştırmacı, Antalya, Türkiye, senaykrnz19@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1756-8247

[**] Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, nuraytastan@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9101-0236

married and had at least a high school diploma, living in Turkey. The data collection tools used in the study were the Demographic Information Form, the Marital Satisfaction Scale (MSS), the Cognitive Emotion Regulation Scale (CERS), and the Self-Compassion Scale (SCS). Simple regression analysis was applied between variables. According to the analysis results, adaptive emotion regulation strategies positively and significantly predicted marital satisfaction and self-compassion, while maladaptive strategies negatively and significantly predicted marital satisfaction and self- compassion. As a result, when self-compassion was added to the equation for both dimensions of emotion regulation, the predictive effect of the independent variable that predicted the dependent variable at a significant level was lost. Therefore, it was found that self-compassion had the characteristic of a full mediator between emotion regulation skills and marital satisfaction. After discussing all these findings in the light of relevant literature, suggestions were made for researchers and practitioners.

Keywords: *Married Individuals, Marital Satisfaction, Self-Compassion, Emotion Regulation.*

Giriş

Kültürel, sosyal ve kişisel yaşam alanları için önemli bir alan olan evlilik yaşantısı yapılan birçok araştırmada inceleme konusu olmuştur. Evlilik; kişilerin yaşamında duygusal, davranışsal ve sosyal değişikliklerin yaşandığı bir yaşam dönümü evresidir. Bu evrede evli kişilerin ve onların kişilik örüntülerinin birbiri ile uyumlu olması sağlıklı aile yapısının oluşması için önemli bir faktördür (Kansız ve Arkar, 2011). Çiftlerin evlilikten duydukları memnuniyet ve aldıkları doyum kişisel yaşam memnuniyetleri için önemli bir faktördür. Ayrıca sağlıklı kişilerin yetişmesi ve dolaylı olarak sağlıklı toplum yapısına ulaşılması için ebeveynlerin evlilikte hissettikleri mutluluk duygusu önemlidir.

Çiftler arasında yanlış iletişim ya da iletişim eksikliği kaynaklı sorunlar yaşandığı gibi duygunun gizlenmesi ya da yanlış ve orantısız ifade edilmesi gibi sorunlar da yaşanabilmektedir. Bu sorunlar kişinin hissettiği duyguyu yanlış anlamlandırmasına, yanlış ifade etmesine, yanlış yer ve zaman tercihlerine ya da yanlış kişi seçimine sebep olabilmektedir. Duygu düzenlemesi yapabilmek bu noktada evlilik yaşantısı için önemlidir. Kişilerin asıl problemin ne olduğunu anlayabilmesi, hissettiği duygunun sebebinin ne olduğunu fark etmesi, doğru duyguyu doğru kişiye, doğru şiddette ve doğru zamanda ifade edebilmesi duygu düzenleme becerilerinin etkin kullanılması ile mümkün olabilmektedir.

Condon ve Feldman-Barret (2013) şefkati tanımlarken başka kişilerin yaşadığı acıya duyarlı olabilmek ve empatik tavır sergileyebilmek ifadelerini kullanmışlardır. Öz şefkat ise başkalarına karşı hissedilen duyarlı ve empatik yaklaşımın zorlu yaşam olayları karşısında kişinin kendine karşı da sergileyebilmesidir. Evlilik kişinin sadece partneri ile değil kendisi ile de yürüttüğü bir süreçtir. Bu süreçte partnerine yönelik sergilemesi beklenen

olumlu, destekleyici, anlayışlı ve şefkatli tavrı kişi kendisi için de sergilediğinde ya da sergilemediğinde evlilikten aldığı doyumun değişip değişmediği araştırılarak sağlıklı toplum yapısı için evlilik kurumunun iyileştirilmesi sağlanabilir. Şefkatin temelinde bir duygu olması öz şefkatin de kişinin kendine yönelik şefkat duygusunu içermesi öz şefkat ile duygular arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Kişinin öz şefkat temelli davranış örüntüsü duygular ile olduğu kadar duygu düzenleme becerileri ile de bağlantılıdır.

Yüksek düzeyde öz şefkate sahip olan evli kişiler, duygu düzenlemeyi daha etkin bir şekilde kullanarak evlilik doyumunu artırırlar varsayımı üzerine yürütülen bu araştırmada duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumuna etkisi ve bu etkide öz şefkatin aracı rolü incelenmek istenmiştir. Evlenecek bireylere duygu düzenleme ve öz şefkat eğitimleri verilerek kişilerin duygularının farkında olması ve duygularını sağlıklı şekilde düzenleyerek evliliklerindeki olası çatışmaları azaltması beklenmektedir. Çalışmanın amaçları kapsamında araştırılan sorular aşağıda verilmiştir:

1. Evli bireylerin duygu düzenleme becerileri evlilik doyumu üzerinde anlamlı bir etkiye (doğrudan) sahip midir?
2. Evli bireylerin öz şefkat düzeyleri evlilik doyumu üzerinde anlamlı bir etkiye (doğrudan) sahip midir?
3. Evli bireylerin duygu düzenleme becerileri öz şefkat düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye (doğrudan) sahip midir?
4. Evli bireylerin öz şefkat düzeyleri, duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumuna etkisinde aracı role sahip midir?

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Evlilik Doyumu

Evlilik doyumu Sokolski ve Hendrick (1999) tarafından, evliliğin eşlere sağladığı psikolojik doyum olarak tanımlanmıştır. Halat ve Hovardaoğlu (2010) ise evlilik doyumunu, evliliğin hissettirdiği mutluluk duygusunu temel alarak tanımlamışlardır. Literatür incelendiğinde evlilik doyumu ile ilgili farklı kuramsal açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Hazan ve Shaver (1994), Thibaut ve Kelley'in ortaya koyduğu Sosyal Mübadele Kuramı çerçevesinde evlilik doyumunu incelemiş ve kişinin memnuniyet duygusunun temel karşılaştırma düzeyi ile ilişki olduğunu belirtmiştir (Akt. Gökmen, 2001). Bowlby'nin Bağlanma Kuramı çerçevesinde evlilik doyumu incelendiğinde ise çocuğun temel bakımını karşılayan kişi ile çocuk arasındaki ilişki ve çocuğun zihninde oluşan temsiller yaşamın ilerleyen dönemlerinde kurulan yakın ilişkileri ve ilişkinin kalitesini etkilemiştir (Hazan ve Shaver, 1994; Akt. Gökmen, 2001). Evlilik İlişkileri Modelini geliştiren İmamoğlu (1994) ise evlilik doyumunu incelerken eşlerin sosyal gelişimlerini, sosyal etkinliklerini ve evlilik memnuniyetlerini temel almıştır.

Evlilik doyumunu etkileyen değişkenlerin incelendiği araştırmaların sonuçları birden çok değişkenin doyumu etkilediğini göstermiştir. Bu değişkenler; evlilik yaşı, evlilik şekli, ailenin ekonomik durumu, çocuk sahibi olup olmamak ve eşlerin arasındaki yaş farkı şeklinde sıralanmıştır (Üncü, 2007). Acar (1998) tarafından yapılan bir çalışma 149 evli birey ile yürütülmüştür. Yaş, cinsiyet, evlilik süresi, evlilik şekli gibi demografik değişkenlerin ve partnerlerin bireysel sorunlarının evlilik doyumunu yordamadığı ancak ilişki ile ilgili faktörlerin (ortak paylaşım, sevgi gösterme, cinsel yaşam gibi) evlilik doyumunu yordadığı bulunmuştur. Spainer (1976) de eşlerin kişisel ve sosyal kaynaklarının, yaşam tarzlarından aldıkları doyumların ve evlilikte aldıkları ödüllerin evlilik doyumunu yordadığını ortaya koymuştur. Sokolski ve Hendrick çevresel ve kişisel olmak üzere evlilik doyumunu etkileyen temel iki faktör olduğu düşüncesini savunmuştur. Evlilik doyumunu etkileyen çevresel değişkenler; eşlerin alınan kararlardaki eşitliği, baskınlığı, kazançları, çatışmaları ve sorunları paylaşabilmeleri olarak sınıflandırılırken kişisel değişkenler; kişilerin sevgilerini gösterebilmeleri, cinsel tatmin ve iletişim becerileri olarak sınıflandırılmıştır. Kişisel ve çevresel değişkenlerin kişiye sağladığı psikolojik tatmin evlilik doyumunu etkilemektedir. Duygular ve kişilerarası ilişkilerin karşılıklı etkileşimi de evlilik için oldukça önemlidir. Çiftlerin birbiriyle iletişimi ve bununla ilişkili olarak meydana çıkan duygu evlilik doyumunu etkilemektedir (Üncü, 2007). Roizblat, Kaslow, Rivera, Fuchs, Conejero ve Zacharias (1999) güven, aşk ve bağlılığın; Goodman (1999) da samimiyet ve öfke kontrolünün evlilik doyumunu pozitif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Miller, Caughlin ve Huston (2003) eşlerini daha pozitif değerlendiren bireylerin duygularını daha kolay dışa vurabildiklerini ve bu çiftlerin evlilik doyumlarının daha yüksek olduğunu savunmuştur.

1.2. Duygu Düzenleme

Biyolojik yapılanma ve fiziksel uyaranlarla iç içe olan duygu, fiziksel uyaranlara karşı oluşturulan kişisel duyumlardır (James, 1884). Kişinin sosyal çevresinde bulunan ve bulunmayan diğer bireylerle etkileşimde bulunabilmesi ve kendisi hakkında bilgi verebilmesi için duygular insan yaşamında oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Gross ve John, 2003).

Duygu düzenleme, duyguların aktif kullanılması ya da kullanılmakta olan duygunun duruma uygun düzenlenebilmesi olarak ifade edilmiştir (Ochsner ve Gross, 2005). Hissedilen duygunun olumsuz sonuçlarının kişiye daha az zarar vermesini amaçlayan duygu düzenleme davranışı; kişinin duyguyu nasıl değiştirdiğini, duyguyu hangi şartlarda ve hangi zamanda hissettiğini ve bu hissettiği duyguyu ifade etme şeklini incelemektedir (Gross, 1998; Purnamaningsih, 2017). Duygu düzenlemek için kullanılan tekniklerin temel amacı, kişinin hissettiği uygunsuz duygunun şiddetini ve süresini yöneterek uygun duyguya geçişi sağlayabilmek ve bireyi rahatlatmaktır (Thompson, 1994). Duyguların başarılı şekilde düzenlenebilmesi bireyin

hayatının farklı alanlarında yaşadığı zorlu ve stresli yaşam olayları ile başa çıkmasını kolaylaştırmıştır (Westphal ve Bonanno, 2004). Duygunun, uygun yer ve zamanda ortaya çıkması, şiddeti, duruma uygunluğu ve süresi; duyguların işlevsel kullanılması, kişiye fayda sağlaması ve uyumu sağlayabilmesi için önemli kriterlerdir (Werner ve Gross, 2010). Yaşanılan olumlu ya da olumsuz yaşam olayları karşısında bireylerin duygularını kontrol edebilmesi, düzenleyebilmesi ve yönetebilmesinde bilişler ve bilişsel süreçler etkilidir. Duyguların bilişler ile düzenlenebilmesi için dokuz farklı strateji sunulmuştur (Garnefsk, Kraaij ve Spinhoven, 2002). Bu stratejiler uyumlu ve uyumsuz olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Uyumlu stratejiler; kabul etme, plana tekrar odaklanma, olumlu yeniden odaklanma, olumlu yeniden değerlendirme ve bakış açısına yerleştirme iken uyumsuz stratejiler; ruminasyon, kendini suçlama, felaketleştirme ve diğerlerini suçlamadır (Garnefski vd., 2002).

Bilişsel duygu düzenlemede kullanılan stratejilerin araştırıldığı çalışmalar incelenmiştir. Kendini psikolojik anlamda iyi hisseden bireylerin olumlu yeniden değerlendirme ve plana tekrar odaklanma stratejilerini başarılı bir şekilde kullanabildikleri görülmüştür. Ruminasyon, felaketleştirme ve kendini suçlama stratejilerini sık kullanan bireylerin ise sık kullanmayan bireylere kıyasla iyi oluş hallerinin daha düşük olduğu görülmüştür (Balzarotti, Biassoni, Villani, Prunas ve Velotti, 2016). Yaşanılan duygusal sorunlar karşısında savunmasız kalan bireylerin ruminasyon, felaketleştirme ve kendini suçlama stratejilerini daha fazla kullandıkları görülmüştür (Garnefski ve Kraaij, 2006). Yapılan başka bir çalışmada uyumlu duygu düzenleme stratejilerine nazaran uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin psikopatoloji bulguları ile anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmuştur (Aldao ve Nolen-Hoeksema, 2012).

1.2.1. Evlilik Doyumu ve Duygu Düzenleme

Kişilerin sosyal ilişkilerinden ve evliliklerinden alacakları doyumda duygu düzenleme becerilerinin aktif kullanımı önemli bir yer tutmaktadır (English, John ve Gross, 2013). Duygu düzenleme becerilerinin işlevsel kullanımı çiftlerin olumsuz yaşam olaylarıyla daha iyi başa çıkmalarına imkan tanımaktadır (Bloch, Haase ve Levenson., 2014). Duygu düzenleme ile evlilik doyumu arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar incelendiğinde, bilişsel duygu düzenleme becerilerinin aktif kullanılması ile evlilik doyumu arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur (Şentürk, 2018). Karataş (2019) yaptığı çalışmada, duygu düzenleme güçlüğü ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiyi incelemiş ve duygu düzenleme güçlüğü çeken katılımcıların ilişki doyumlarında azalma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadınların duygu düzenleme becerilerinin evlilikteki dengeyi etkilediği ve duygu düzenleme becerilerine sahip kadınların evliliklerinden daha fazla doyum sağladıkları görülmüştür (Gottman ve Notarius, 2000). Kirby, (2007)

duygu düzenleme becerilerinin de içinde olduğu eğitim programına katılan katılımcıların evlilik doyumlarında artış olduğunu tespit etmiştir.

1.3. Öz Şefkat

Şefkat; başka kişilerin yaptığı hatalara, başarısızlıklara, hissettiklere acıya, üzüntüye, çaresizlik duygusuna koşulsuz kabul göstererek bunları insan olmanın doğasında yatan normal ve bütün insanlığa özgü bir durum olduğu kabulüyle hareket etmeyi öğreten duygudur (Andiç, 2013). Öz şefkat ise kişinin karşılaşılan olumsuz yaşam olayları karşısında başkasına sergilediği şefkatli yaklaşımı kendisine de sergilemesidir (Neff, 2003a). Neff'in (2003b) "self-compassion" kavramı Türkçe literatüre "öz şefkat" kavramının yanı sıra öz duyarlık (Akın, 2009; Kozalı, 2017; Korkmaz, 2018) ve öz anlayış (Deniz ve Sümer, 2010; Özyeşil, 2011) olarak da çevrilmiştir. Öz şefkat kavramı bir düşünce bir yargı ya da bir etiketten ziyade insan olmanın getirdiği güçlü ve zayıf yönleri kabul ederek deneyimlerin farkına varmayı içeren bir süreçtir (Neff, 2011, 2021). Kişinin kendisini "iyi" ya da "kötü" olarak etiketlemekten vazgeçerek kendi benliğini nezaket, hassasiyet ve şefkatle kabul etmesidir (Neff, 2011, 2021).

Öz şefkat üç temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, bireyin kendine karşı eleştirel ve yargılayıcı olmasından ziyade nazik ve hoşgörülü olmasını gerektiren öz nezakettir. Öz nezaket gündelik hayatta normal olarak gördüğümüz kendimize yönelik yargılayıcı ve aşağılayıcı iç sesi susturmak anlamına gelmektedir (Neff, 2011, 2021). İkincisi ise yaşanan acılar ve karşılaşılan olumsuzluklar karşısında yalnız ve yabancılaşmış hissetmek yerine başkalarıyla bağlantılı hissetmeyi sağlayan diğer insanlarla ortak deneyimlerin olduğunu kabul etmektir. Kişi kendi yaşadığı olayların ve duyguların diğer insanların deneyimlerine benzer olabileceğini gördüğünde tüm insanların buna benzer olaylar yaşayabileceğini kabul eder. Ortak deneyim algısı sayesinde kendisini soyutlanmış ve yalnız kalmış hissinden kurtarır (Neff, 2011, 2021). Üçüncü bileşen ise farkındalıktır. Farkındalık yaşanılan olayı, hissedilen duyguyu görmezden gelmek, bastırmak ya da abartmak yerine yaşanan duyguyu fark ederek kabul etmektir. İçinde bulunulan durumu en doğru şekilde anlamlandırabilmek için gerçeğin farkına varmak ve gerçeği olduğu gibi kabul etmek gerekir (Neff, 2011, 2021).

Doğumdan ölüme kadar insan yaşamı göz önüne alındığında öz şefkatin ne zaman ve nasıl kazanıldığı araştırılmıştır. Yapılan az sayıda araştırmaya göre öz şefkat, model alma yolu ile aileden ve içinde yaşanılan kültürün etkisi ile sosyal çevreden hayatın erken döneminde öğrenilmektedir (Neff, 2011, 2021). Buddha'nın ortaya koyduğu Budist felsefesi öz şefkati, Varoluşçu felsefe ve İnsancıl kuram çerçevesinde açıklamıştır. Temel dayanağını Varoluşçu felsefeden alan İnsancıl yaklaşım, kuramın merkezine insanı ve insan doğasının iyi olduğu hipotezini koymuştur. İnsanlarla empati kurabilme, samimiyet ve değer verebilme kuramın temel kavramlarını oluşturmaktadır (Topses, 2012).

1.3.1. Öz Şefkat ve Evlilik Doyumu

Öz şefkat ve romantik ilişkiler arasındaki ilişkinin incelendiği yüzden fazla çiftin katıldığı bir çalışmada öz şefkat düzeyi yüksek katılımcıların, düşük olan katılımcılara göre daha mutlu ve tatmin edici romantik ilişkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca öz şefkat düzeyi yüksek kişiler partnerleri tarafından daha samimi, konuşmaya açık ve ilgili olarak tanımlanmıştır (Neff, 2011, 2021). Öz şefkat düzeyi yüksek olan kadın ve erkek katılımcılar ile yapılan çalışmada kişilerin ilişkilerinde partnerlerine daha fazla özerklik ve özgürlük sağladığı görülmüştür. Bu duruma neden olan en büyük etkenin öz şefkatli bireyin yargılayıcı olmayan ve kabul edici tavrı olduğu düşünülmüştür (Neff, 2011, 2021). Öz şefkat düzeyi yüksek kişiler romantik ilişki içerisinde şefkat duygularını açığa vurmaktan kaçınmazlar. Kişilerin hatalı davranışlarının partneri tarafından şefkatle karşılanması savunmacı yaklaşımı azaltarak karşılıklı kabullenmeye olanak sağlar (Mikulincer ve Shaver, 2003). Öz şefkat düzeyi yüksek kişiler, kendisinin ihtiyaç duyduğu anlayış, rahatlık ve ait hissetme ihtiyaçlarını tek başına karşılayabildikleri için partnerlerinden ileri düzeyde bir beklentiye girmeyerek partnerlerine daha fazla özgürlük alanı sağlamışlardır (Mikulincer ve Shaver, 2003). Öz şefkat ve romantik ilişkiler arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar; öz şefkatli bireylerin ilişkilerinde daha özenli davranışlar sergilediği ve kişinin kendisine şefkatli, nazik, anlayışlı olması eşine karşı da bu tavırları sergileyebilmesini sağladığını göstermiştir. Bu bağlamda çiftlerin daha özerk ve sağlıklı duygusal ilişki kurabilme ve ilişkiden yüksek doyum sağlama konusunda öz şefkatin rolünün yadsınamaz olduğu düşünülmüştür (Neff, 2009).

1.3.2. Öz Şefkat ve Duygu Düzenleme

Öz şefkat düzeyi yüksek kişilerin duygusal başa çıkma becerilerinin yüksek olduğunu destekleyen fizyolojik bulgular literatürde mevcuttur. Şöyle ki stresle ilişkili olduğu bilinen kortizol düzeyi ve strese etkin bir şekilde uyum sağlama ile ilişkili olan kalp atım hızı üzerinden yapılan bir çalışmada kişilere olumsuz eleştiriler yöneltilmiş ve kortizol düzeyleri ile kalp atış hızları izlenmiştir. Öz şefkat düzeyi yüksek olan kişilerin kortizol düzeyi düşük, kalp atış hızı değişkenliği ise yüksek bulunmuştur. Bu da öz şefkat düzeyi yüksek kişilerin stresle karşılaştıklarında sakin kalabildiklerini göstermektedir (Neff, 2011, 2021). 117 üniversite öğrencisi ile yapılan bir çalışmada kişilerin öz şefkat düzeylerinin olumsuz olaylar karşısında verilen duygusal ve bilişsel tepkileri etkilediği, öz şefkatin kişileri olumsuz duygulanımdan koruduğu sonucuna ulaşılmıştır (Leary, Tate, Adams, Allen ve Hancock, 2007). Vatan (2019a, 2019b) araştırmasında duygu düzenleme ile öz şefkat arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve duygu düzenlemede öz şefkatin önemli bir rolünün olduğunu savunmuştur. Duygu düzenleme güçlüğü ile öz şefkat puanlarının arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada duygu düzenleme güçlüğü ile öz şefkat puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani

duygu düzenlemede güçlük yaşayan kişilerin öz şefkat düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur (Aktaş, 2017).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Var olan bir durumu sorgulayan ve betimsel bir çalışma olan bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır; veriler evli bireylerden kesitsel araştırma deseni kullanılarak tek seferde toplanmıştır.

2.2. Araştırma Grubu

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerinin Sayı ve Yüzde Dağılımı

Değişken	Gruplar	Kişi Sayısı (N)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	207	51,7
	Erkek	193	48,3
Eğitim Durumu	Lise	107	26,8
	Üniversite	231	57,7
	Yüksek Lisans	62	15,5
Çocuk	Var	261	65,2
	Yok	139	34,8
Evlilik Süresi	0-5 Yıl	170	42,5
	5-10 Yıl	81	20,2
	10-15 Yıl	59	14,7
	15-20 Yıl	39	9,8
	20+ Yıl	51	12,7
Evlenme Şekli	Görücü Usulü	107	26,8
	Anlaşarak	293	73,2
	Toplam	400	100

Araştırmanın çalışma grubu Türkiye'de yaşayan evli ve en az lise mezunu 17-61 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Çalışma, örneklemin hata payına göre alınabilecek örneklem düzeyi tablosu (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) göz önünde bulundurularak 400 evli katılımcının katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaşları 17-61 arasında değişmektedir. Kadın katılımcılar çalışma grubunun %51,7'sini oluşturuken (N=207) erkek katılımcılar ise %48,3'ünü oluşturmaktadır (N=193). Çalışmaya katılan kişilerin eğitim durumları incelendiğinde %26,8'inin lise (N=107); %57,8'inin (N=231) üniversite, %15,5'inin ise (N=62) yüksek lisans düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir. Katılımcıların evlilik süreleri incelendiğinde %42,5'inin (N=170) 0-5 yıldır, %20,3'ünün (N=81) 5-10 yıldır, %14,8'inin (N=59) 10-15 yıldır, %9,8'inin (N=39) 15-20 yıldır, %12,8'inin ise (N=51) 20 yıldan uzun süredir evli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. %71.8'i (N=287) anlaşarak evlendiğini ifade eden katılımcıların %28,2'si (N=113) görücü usulü evlendiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %65,8'i (N=263) çocuk sahibi olduklarını beyan etmiş; %34,3'ü (N=137) çocuk sahibi olmadıklarını bildirmişlerdir. Katılımcılar pratik nedenler ve örnekleme en uygun kitle olması nedeniyle seçilmiştir. Katılımcılar araştırmaya dâhil edilirken gönüllülük ilkesi esas alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Katılımcıların araştırma kapsamında kullanılacak olan demografik özelliklerine ve kişisel bilgilerine ulaşılması için araştırmacının hazırlamış olduğu Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Kişilerin duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek için Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ), evlilik doyumunun değerlendirilmesi için Evlilik Doyum Ölçeği (EDÖ) ve öz şefkat düzeyinin belirlenmesinde Öz-Anlayış Ölçeği (ÖŞÖ) kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler ile ilgili detaylı bilgiye aşağıda yer verilmiştir.

2.3.1. Demografik Bilgi Formu

Bu çalışmada kullanılan Demografik Bilgi Formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu formda katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve kişisel bilgileri ile ilgili maddeler yer almaktadır. Form kapsamında katılımcılardan evlilik süresi, cinsiyet, çocuk sayısı, aylık gelir düzeyi, yaş, evlilik biçimi, eğitim düzeyi, evde yaşayan kişiler ve psikolojik destek alıp almadığı ile ilgili bilgi toplanmıştır.

2.3.2. Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ)

Garnefski, Kraaij ve Spinhoven'ın (2001) geliştirdiği Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği, kişilerin stresli yaşam durumlarındaki düşünce yönelimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Garnefski vd. (2001) bilişsel duygu

düzenlemede kullanılan stratejileri uyumlu ve uyumsuz olmak üzere ikiye ayırmıştır. Her biri dört maddeden oluşturulmuş dokuz alt boyut toplamda 36 maddeyi oluşturmaktadır. Bu maddeler beşli Likert tipi ölçekle derecelendirilmiştir. Alt ölçeklerin her birinden alınacak olan puan dört ile yirmi arasında değişmektedir. Genel değerlendirme, alt ölçeklerden alınan puanlara göre yapılmaktadır. Hangi stratejinin daha çok kullanıldığını belirlemek için de alt ölçeklerden alınan puanın yüksekliğine bakılmaktadır.

Ölçeğin orijinal formunun geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, Garnefski vd. tarafından (2001) yapılmıştır. Ölçeğin tamamı için iç tutarlılık katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır. Alt ölçeklerin güvenirlik değerlerini hesaplamak amacıyla yapılan çalışmada ise Cronbach α iç tutarlılık katsayısı değerinin .68 ile .86 arasında değiştiği bulunmuştur. Ölçeğin test tekrar- test güvenilirliği ise tüm test için .62; alt ölçekler için .41 ile .59 arasında bulunmuştur (Garnefski vd., 2001). Ölçeğin Türkçeye uyarlanması ilk defa Onat ve Otrar (2010) tarafından yapılmıştır. Tuna ve Bozo (2012) Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını yapmıştır. Bu çalışma doğrultusunda alt ölçeklerin iç tutarlılık kat sayılarının .72 ile .83 arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Test tekrar-test güvenilirliği ise alt ölçekler için .50 ile .70 arasında bulunmuştur. Bu çalışmada geçerlik ve güvenirlik çalışması Tuna ve Bozo (2012) tarafından yapılan ölçek formu kullanılmıştır.

2.3.3. Evlilik Doyum Ölçeği (EDÖ)

Çelik ve Yazgan-İnanç'ın (2009) geliştirdiği Evlilik Doyum Ölçeği bireyin evlilikten aldığı doyumu ölçmeyi amaçlamaktadır. On üç maddelik ölçek; aile, benlik ve cinsellik alt boyutlarından oluşmaktadır. Maddeler beşli Likert tipi ölçekle değerlendirilmiştir. Katılımcıların ölçekten alacakları puanlar on üç ile 65 arasında değişmektedir. Ölçekte yer alan sekiz ters madde düzeltildikten sonra ölçekten alınan yüksek puan yüksek evlilik doyumunu göstermektedir. Ölçeğin madde-toplam puan korelasyonu .27 ile .58 arasında değişirken iç tutarlılık kat sayısı .79 olarak belirlenmiştir.

2.3.4. Öz Şefkat Ölçeği (ÖŞÖ)

Neff (2003) tarafından geliştirilen öz şefkat ölçeği toplam yirmi altı madde ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılardan ölçek maddelerini ne kadar sıklıkla deneyimlediklerini beşli Likert tipi ölçekte derecelendirmeleri istenmiştir. Ölçekte yer alan on bir ters madde düzeltildikten sonra alınan puan, kişilerin öz şefkat düzeyi hakkında bilgi vermektedir. Neff (2003) yaptığı geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonunda ölçeğin tamamı için iç tutarlılık puanını .92, test tekrar test güvenirliği puanını ise .93 olarak hesaplamıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasını Deniz, Şahin ve Sümer (2008) yapmıştır. Deniz vd. (2008) yaptığı geçerlik güvenirlik çalışmalarında ölçeğin iç tutarlılık puanını .89, test-tekrar test güvenirlik değerini ise .83 bulmuştur. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında, orijinalinden farklı olarak tek

boyutlu bir yapı gözlenmiştir. Türkçe'ye uyarlanan ölçek formunda madde toplam korelasyon puanı .30'un altında olan iki madde ölçek formundan çıkartılarak 24 maddelik ölçek kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında kullanılan ölçeklerin betimleyici istatistikleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Betimleyici İstatistikleri

Ölçekler	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği Uyumlu Stratejiler	20	100	65,22	11,46
Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği Uyumsuz Stratejiler	16	80	46,89	8,55
Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği	36	180	112,11	13,65
Evlilik Doyum Ölçeği	13	65	50,47	9,77
Öz Şefkat Ölçeği	24	120	77,08	17,17

Tablo 2 incelendiğinde; Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 36, en yüksek puan 180'dir. Bilişsel duygu düzenleme ölçeğinin ortalama puanı 112,11 iken standart sapma puanı 13,65'tir. Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği alt boyutları incelendiğinde ise; uyumlu stratejilerden alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan 100, ortalama değeri 65,22, standart sapma değeri ise 11,46'dır. Uyumsuz stratejiler alt boyutunda ise; en düşük puan 16, en yüksek puan 80, ortalama puan 46,89, standart sapma değeri ise 8,55'tir. Evlilik Doyum Ölçeğinde alınabilecek en düşük puan 13, en yüksek puan 65'tir. Ortalama puan 50,47, standart sapma ise 9,77'dir. Öz Şefkat Ölçeği puanları incelendiğinde ise ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan 120'dir. Ölçeğin ortalama puanı 77,08, standart sapma puanı ise 17,17'dir.

3. İŞLEM VE VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmanın yürütülmesi için gerekli olan izinler Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan

18.03.2022 tarihinde 03 no'lu oturum kararı ile alınmıştır. Veriler Demografik Bilgi Formu, Evlilik Doyum Ölçeği, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği ve Öz şefkat ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Veriler 20.03.2022 ve 31.01.2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Pratik nedenlerden ötürü veriler Google Form üzerinden toplanmıştır. Formlar katılımcılara sosyal medya platformları aracılığı ile ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin kimlik bilgileri istenmemiştir. Katılımcılara Bilgilendirilmiş Onam Formu aracılığı ile kişisel bilgilerinin istenmeyeceği, verdikleri cevapların gizli tutulacağı, çalışmaya katılmalarının gönüllülük esasına dayalı olduğu ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılabilecekleri bilgisi verilmiştir. Ayrıca çalışmanın içeriği ve kullanılan ölçeklerin uygulanması hakkında da katılımcılar yazılı olarak bilgilendirilmiştir.

Araştırma grubunda bulunan kişiler ilk olarak demografik bilgilerinin istendiği formu doldurmuş daha sonra da veri setini tamamlamışlardır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının katılımcılar tarafından doldurulması 15-20 dakika sürmüştür. Verilerin analizinde SPSS 26.0 programı kullanılmıştır.

İstatiksel analiz aşamasına geçmeden önce veriler normallik açısından test edilmiştir. Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham'ın (2013) koşul olarak belirlediği -1/+1 aralığındaki Skewness-Kurtosis değerleri referans olarak kabul edilmiştir. Değişkenlerin tüm alt boyutları normal dağılım içerisinde yer almaktadır. Ölçekler arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizi ile belirlenmiştir. Ölçekler aracılığı ile toplanan verilerde aracı değişkenin rolü basit ve hiyerarşik regresyon analizi ile belirlenmiştir. Analizden elde edilen sonuçlara yönelik bulgular açıklanmıştır. Güven aralığı %95 alınmıştır.

4. BULGULAR

Yapılan bu araştırma kapsamında evli kişilerin duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumuna etkisi ve bu etkide kişilerin öz şefkat düzeylerinin aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Aracılık etkisi incelenirken Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen dört aşamalı model kullanılmıştır. Baron ve Kenny'nin modelindeki ilk üç koşulun araştırmanın değişkenleri tarafından karşılanıp karşılanmadığına bakmak için değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları incelenmiştir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki pearson korelasyon katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4
1.Evlilik Doyumu		279**	-,186**	,485**
2.Uyumlu Duygu Düzenleme Stratejileri		1	,221**	,495**
3.Uyumsuz DuyguDüzenleme Stratejileri			1	-,381**
4. Öz Şefkat				1

** p< 0.01

Analiz bulguları, evlilik doyumu, uyumlu duygu düzenleme stratejileri ve öz şefkat puanlarının tümünün birbiri ile pozitif yönlü anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir (p<.05). Uyumsuz duygu düzenleme stratejileri ile evlilik doyumu ve öz şefkat arasında negatif yönde anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur. Uyumlu duygu düzenleme stratejileri ile uyumsuz duygu düzenleme stratejileri arasında ise pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<.05). Evlilik doyumu, uyumlu duygu düzenleme stratejileri ve öz şefkat değişkenleri birbiri ile pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir. Uyumsuz duygu düzenleme stratejileri de evlilik doyumu ve öz şefkat ile negatif yönde, uyumlu duygu düzenleme stratejileri ile pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir Aralarında anlamlı düzeyde ilişki olan değişkenler çoklu regresyon ve hiyerarşik regresyon analizi ile incelenmiştir. Sobel testi kullanılarak hiyerarşik regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenin beta değerlerindeki farkın anlamlılığı incelenmiştir (Kenny vd.'den (1986) akt. Şenkal ve Işıklı, 2015).

Birinci adımda duygu düzenleme becerisinin evlilik doyumunu yordayıcı etkisi araştırılmıştır. Duygu düzenleme becerisinin evlilik doyumuna etkisinde öz şefkatin aracı rolü analiz edilirken Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracı değişken analizi ölçütleri referans alınmıştır. Aracı değişken analizinin ilk koşulu bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordayıcı etkisinin bulunmasıdır. Bu koşulun sağlanması için aralarında korelasyon ilişkisi bulunan değişkenler arasında basit regresyon analizi yürütülmüştür. Analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Duygu Düzenleme Becerisinin Evlilik Doyumunu Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

			B	Standart hata	β		
1.Evlilik Doyumu (Bağımlı Değişken)	Uyumlu Duygu Düzenleme Stratejileri (Bağımsız Değişken)	34,979	,238	2,717	,041	,279	12,872	<,001
		5,790	<,001					
	R=,279R^2=,078	F=33,523						
1.Evlilik Doyumu (Bağımlı Değişken)	Uyumsuz Duygu Düzenleme Stratejileri (Bağımsız Değişken)	60,447	-,213	2,679	,056	-,186	22,567	<,001
		-3,784	<,001					
	R= ,186R^2=,035	F=14,321						

Analiz sonuçları uyumlu duygu düzenleme stratejilerinin evlilik doyumunu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığını gösterirken (B=.238, *p*<.05), uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin ise evlilik doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir (B=-.213, *p*<.05). Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinin uyumlu (F=33,523, *p*<,05) ve uyumsuz(F=14,321, *p*<,05) duygu düzenleme stratejileri alt boyutu puanlarının, evlilik doyumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

İkinci adımda duygu düzenleme becerisinin öz şefkati yordayıcı etkisi araştırılmıştır. Aracı değişken analizde istenen ikinci koşul bağımsız değişkenin aracı değişkeni yordamasıdır. Bu koşulun incelenmesi için duygu düzenleme becerisinin öz şefkati yordayıcı etkisi basit regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Duygu Düzenleme Becerisinin Öz Şefkati Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

		B	Standart hata	β	t	*p*
Öz Şefkat (Bağımlı Değişken)		28,728	4,316		6,656	<,001
	Uyumlu Duygu Düzenleme Stratejileri (Bağımsız Değişken)	,741	,065	,495	11,376	<,001
	R= ,495R2=,245	F=129,418				
Öz Şefkat (Bağımlı Değişken)		112,910	4,426		25,513	<,001
	Uyumsuz Duygu Düzenleme Stratejileri (Bağımsız Değişken)	-,764	,093	-,381	-8,228	<,001
	R= ,381R2=,145	F=67,703				

Analiz sonuçlarına göre uyumlu duygu düzenleme stratejileri öz şefkati pozitif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır (B=.495, *p*<.05). Uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin ise öz şefkat düzeyini negatif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı bulgusuna ulaşılmıştır (B=-.764, *p*<.05). Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinin uyumlu (F=129,418, *p*<,05) ve uyumsuz(F=67,703, *p*<,05) duygu düzenleme stratejileri alt boyutu puanlarının, öz şefkat değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Üçüncü adımda öz şefkatin evlilik doyumunu yordayıcı etkisi araştırılmıştır. Aracı değişken analizinin üçüncü koşuluna göre bağımlı değişken aracı değişken tarafından yordanmalıdır. Bu koşulu değerlendirmek için öz şefkat duygusunun evlilik doyumunu yordayıcılığı basit regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öz Şefkatin Evlilik Doyumunu Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

		B	Standart hata	β		
1.Evlilik Doyumu (Bağımlı Değişken)		29,169	1,971		14,799	<,001
	Öz Şefkat (Bağımsız Değişken)	,276	,025	,485	11,074	<,001
	R= .485R^2=.236	F=122.629				

Analiz sonucunda öz şefkatin evlilik doyumunu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı bulgusuna ulaşılmıştır (B=.276, p<.05). Öz şefkat toplam puanının (F=122,629, p<,05), evlilik doyumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Dördüncü adımda duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumunu yordamasında öz şefkatin aracı rolü araştırılmıştır. Aracı değişken analizinin son koşuluna göre aracı değişken ile bağımsız değişken aynı anda regresyon analizine dâhil edildiğinde bağımsız ve bağımlı değişken arasında var olan anlamlı ilişki anlamlılığını kaybetmeli (tam aracılık) ya da ilişkinin anlamlılık düzeyi azalmalıdır (Baron ve Kenny, 1986). İlk üç koşuldaki yordayıcı değişken olma şartını sağlayan değişkenler ile hiyerarşik regresyon analizi yürütülmüştür. Tablo 7'de analize dâhil edilen boyutların sembolik gösterimi, Tablo 8'de de analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 7. Aracı Değişken Analizine Dâhil Edilen Boyutlar

	Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı Değişken
1	Duygu Düzenleme	Öz Şefkat	Evlilik Doyumu

Tablo 8. Duygu Düzenleme Becerilerinin Evlilik Doyumuna Etkisinde Öz Şefkat Düzeyinin Aracılık Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Analiz Aşaması	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R	R^2	B	Standart Hata	T	*p*
Adım 1	Uyumlu Duygu Düzenleme Stratejileri	Evlilik Doyumu	,279	,078	,238	,041	5,790	<,001
Adım 2	Uyumlu Duygu Düzenleme Stratejileri - Öz Şefkat Düzeyi	Evlilik Doyumu	,487	,237	,043 ,262	,043 ,029	1,006 9,121	,315 <,001
Adım 1	Uyumsuz Duygu Düzenleme Stratejileri	Evlilik Doyumu	,186	,035	-,213	,056	-3,784	<,001
Adım 2	Uyumsuz Duygu Düzenleme Stratejileri - Öz Şefkat Düzeyi	Evlilik Doyumu	,485	,236	-,002 ,276	,054 ,027	-,033 10,212	,974 <,001

Yürütülen basit regresyon analizi sonuçlarında uyumlu duygu düzenleme stratejilerinin evlilik doyumunu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı bulgusuna ulaşılmıştır (B=.238, p<.05). İkinci olarak hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sırasında denkleme ilk blokta duygu düzenleme puanları eklenirken ikinci blokta ise öz şefkat puanları dâhil edilmiştir. Tablo 8'deki verilere göre analize ikinci blokta öz şefkat düzeyinin eklenmesi ile beta değerinde düşme olmuştur. Sobel analizi ile beta değerindeki düşmenin anlamlılık düzeyi değerlendirilmiştir. Uyumlu duygu düzenleme stratejilerine ilişkin denkleme öz şefkat düzeyinin eklenmesiyle uyumlu duygu düzenleme stratejileri değişkeninin beta değerinde 0.238'den (p<.05) 0.043'e (p<.05) anlamlı düzeyde düşme olmuştur (Sobel z= 7,08; p<.05). Uyumsuz duygu düzenleme stratejilerine ilişkin denkleme öz şefkat becerisinin eklenmesiyle uyumsuz duygu düzenleme stratejileri değişkeninin beta değerinde -.213'den (p<.05) -.002'ye (p<.05) anlamlı bir düşme olmuştur (Sobel z= -6,40; p<.05). Son olarak değişkenler arasında tam aracılık etkisinin varlığı görülmektedir. Çünkü duygu düzenlemenin uyumlu ve uyumsuz iki boyutu için de öz şefkat denkleme eklendiğinde daha önce anlamlı olan

bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordayıcı etkisi anlamlılığını yitirmiştir (p=,315; p=,974). Sonuç itibariyle öz şefkatin, duygu düzenleme becerileri ve evlilik doyumu arasında tam aracı değişken olma özelliği taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

5. TARTIŞMA

Araştırma kapsamında yapılan analizlerde evlilik doyumu, duygu düzenleme stratejilerinin uyumlu/uyumsuz boyutları ve öz şefkat arasındaki korelasyonel ilişki incelenmiştir. Evlilik doyumu, uyumlu duygu düzenleme stratejileri ve öz şefkat değişkenleri birbiri ile pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir. Uyumsuz duygu düzenleme stratejileri de evlilik doyumu ve öz şefkat ile negatif yönde, uyumlu duygu düzenleme stratejileri ile pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir. Uyumlu duygu düzenleme stratejilerini kullanan kişiler olaylar karşısında verdikleri bilişsel ve duygusal tepkileri daha kolay düzenleyebilirler. Böylelikle yaşanılan olaya bağlı kalmayarak yeni düşünce şekilleri ve çözüm yolları bulabilirler. Esnek düşünce tarzları sayesinde evlilik içinde yaşanılacak olası çatışmaları da farklı açılardan ele alarak daha kolay çözüme ulaştırabilir, sorunun krize dönüşmesini engelleyebilirler. Uyumsuz duygu düzenleme stratejilerini kullanan kişiler ise olayları karamsar bir bakış açısı ile değerlendirmeye meyilli oldukları için duygularını düzenleyebilmek adına kendilerini veya bir başkasına suçlamaya hazır bir yapıdadırlar. Tekrar eden düşünceler ve suçluluk duygusu kişinin yaşadığı stresi, gerginliği ve çaresizlik hissini artırabilir. Olumsuz duygu durumun ağırlıkta olduğu durumlarda yeni planlar kurmak, farklı bir açıdan değerlendirmek, yapıcı çözüm yolları geliştirmek ya da sevecen ve nazik olmak kişi için oldukça zor olabilmektedir. Öz şefkatin bileşenleri düşünüldüğünde kendine karşı nazik, farkındalığı yüksek ve insan olmanın doğasını kabullenebilen kişilerin olaylar karşısında uyumlu duygu düzenleme stratejilerini kullanması ve kendine karşı şefkatli davranmayı başarabilen kişilerin çevresine de şefkat ve merhametle yaklaşması beklenilen bir durumdur. Öz şefkat düzeyi yüksek kişilerin evliliklerinde anlaşılmayı, saygı duyulmayı ve koşulsuz olumlu kabulü görmek olasıdır. Tüm bunlar düşünüldüğünde uyumlu duygu düzenleme stratejileri, öz şefkat ve evlilik doyumu arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunması olağandır. Alanyazında öz şefkat ile ilgili benzer çalışmalar taranmıştır. Neff (2011) öz şefkat ve romantik ilişkileri incelediği çalışmasında yüksek öz şefkat düzeyinin romantik ilişkiden duyulan tatmin ve mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğunu savunmuştur. Öz şefkat düzeyi yüksek kadınlar cinsel duygularından kaçmak yerine cinsel isteklerini ve arzularını kabul ederek cinsel yaşamlarında daha farkında ve içgörü sahibi olurlar. Bu da cinsel yaşamdan alınan doyum ile birlikte evlilikten alınan doyumda da artışı sağlar (Neff, 2011, 2021). Deci ve Ryan (2000) sağlıklı kişilerarası ilişkilerde öz şefkatin rolünü incelemişlerdir. Öz şefkat düzeyi yüksek kişiler sağlıklı ve işlevsel ilişkilerin temelinde yatan bağlılık ve özerklik dengesini daha iyi sağlamışlardır. Öz şefkat düzeyi yüksek kişiler

duygularını kontrol etmede başarılı oldukları için stres uyandıran durumlarda duygusal esneklik ve duygusal dengeyi daha iyi sağlayabilmektedirler. Bu sayede ilişkide yaşanan çatışmalarda daha yapıcı tavırlar sergileyebilmektedirler. Kişilerin öz şefkat düzeyi romantik ilişkilerde çatışma çözme becerilerini pozitif yönde yordamaktadır (Neff,2011, 2021). Tandler, Krüger ve Petersen (2021) de çalışmalarında Neff ile benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Öz şefkat düzeyi yüksek kişilerin ilişkide karşılaşılan sorunları çözmede daha işlevsel çözümler üretebildiklerini savunmuşlar, öz şefkatin ilişkiden alınan doyumu arttırdığını ortaya koymuşlardır. Öz şefkat ve ilişki doyumunu araştıran Çoban (2021) da öz şefkat ile ilişki doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Benzer araştırma sonuçları incelendiğinde öz şefkatin evlilik doyumu üzerinde yordayıcı etkisi olduğu görülmektedir (Erdoğan ve Uslu, 2018; Amani ve Khosroshahi, 2020; Fahimdanesh, Noferesti ve Tavakol, 2020).

Evli kişilerin duygu düzenleme becerilerinin evlilik doyumu üzerindeki yordayıcı etkisi incelenmiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre; uyumlu duygu düzenleme stratejilerinin kullanımı evlilik doyumu üzerinde pozitif yönde, uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin kullanımı ise negatif yönde anlamlı düzeyde etkiye sahiptir. Bu bulguyu destekleyen benzer çalışmalar literatürde mevcuttur. Şentürk'e (2018) göre bilişsel duygu düzenleme becerilerinin aktif kullanılması ile evlilikten alınan doyum birbiri ile pozitif yönde düşük düzeyde ilişkilidir. Gottman ve Notarius'in (2000) çalışmasında duygu düzenleme becerilerini aktif kullanan kadınların evliliklerinden daha fazla doyum aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Duygular; kişilerin davranışlarını, söylemlerini ve düşüncelerini etkileyebilir. Kişilerin yaşanılan olaylar karşısında verecekleri tepkileri düzenleyebilmesi için uygun duygu düzenleme stratejilerini aktif ve işlevsel kullanması çözüme ulaşmada fayda sağlayabilir. Duygularını düzenlemede başarılı olabilen kişiler sorunla karşılaştıklarında etkili iletişim şekillerini kullanarak daha yapıcı şekilde çözüme ulaşabilirler. Kişilerin duygularının farkında olması ve bunu uygun şekilde yönetebilmesi evlilik sürecinde yaşanabilecek olası sorunlar ve stres kaynakları ile karşılaştıklarında evliliklerinin daha az zarar görmesini sağlayabilir. Böylelikle kişiler ilişki içerisinde hem kendileri hem partnerleri hem de ilişkileri için koruma sağlayarak evlilikten daha fazla doyum almalarını sağlayabilirler.

Araştırmanın amaçlarından birisi de duygu düzenleme becerilerinin öz şefkat düzeyi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığını araştırmaktır. Analiz sonuçlarına göre uyumlu duygu düzenleme stratejilerinin kullanımı kişinin öz şefkat düzeyini pozitif ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. Uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin kullanımının öz şefkat düzeyine olan etkisine bakıldığında ise uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin öz şefkati negatif ve anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Alanyazında araştırma sonuçlarını destekleyen benzer bulgulara ulaşılmıştır. Vatan (2019a, 2019b) araştırmasında duygu düzenleme ile öz şefkat arasındaki ilişkiye

dikkat çekmiş ve duygu düzenlemede öz şefkatin önemli bir rolünün olduğunu savunmuştur. Savaş'ın (2021) yaptığı çalışmada da öz şefkat ve bilişsel duygu düzeleme becerileri arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deniz ve Sümer (2010) tarafından yapılan bir çalışmada üniversite öğrencilerinin öz şefkat düzeylerinin depresyon, kaygı düzeyi ve stres ile ilişkisi incelenmiştir. Öğrencilerin öz şefkat düzeyi ile stres düzeyi, depresyon belirtisi ve kaygı düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Depresyon, kaygı, stres değişkenlerinin duygu düzenleme becerilerinin kullanmada zorluk yaşanması ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle öz şefkat ile duygu düzenleme becerilerinin pozitif yönde ilişki olduğu söylenebilir. Feldman, Hayes, Kumar, Greeson ve Laurenceau'un (2007) 250 üniversite öğrencisi ile yürüttükleri bir çalışmada, öz şefkat duygusunun bilinçli farkındalık alt boyutundan yüksek puan alan kişilerin uyumsuz duygu düzenleme stratejilerini daha az kullandığı görülmüştür. Inwood ve Ferrari'nin (2018) yaptığı çalışma sonucunda da Feldman vd. (2007) ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Öz şefkat puanı yüksek katılımcıların uyumlu duygu düzenleme stratejilerini daha fazla kullandıkları görülmüştür. Finlay-Jones, Rees ve Kane'nin (2015) psikologlar ile yürüttüğü bir çalışmada öz şefkat düzeyi yüksek kişilerin daha fazla duygusal netlik yaşadıkları ve zorlayıcı duyguları kabul etmede daha başarılı oldukları bulunmuştur. Ünal'ın (2021) duygu düzenleme güçlüğü ile öz şefkat arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında da iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öz şefkatin bileşenlerinden olan bilinçli farkındalık boyutu; yaşanılan deneyimi yok saymak, inkâr etmek ya da görmezden gelmek yerine yaşantıyı olduğu gibi kabul ederek hissedilen duygu ile yüzleşmeyi ve duyguları kişinin kendi lehine düzenlemesini içerir (Özyeşil, 2011). Bu bilgi göz önünde bulundurularak duygu düzenleme becerilerinin aktif ve işlevsel kullanımının öz şefkat düzeyinde de artışı sağlayabileceği düşünülmektedir. Literatür tarandığında, ulaşılabilen kaynaklar dâhilinde, ulaşılan bulgular bu araştırmanın sonuçları ile paraleldir, aksini savunan bir araştırma sonucu ile alanyazında karşılaşılmamıştır.

Çalışmanın temel amaçlarından birisi de öz şefkatin evlilik doyumu üzerindeki etkisini araştırmaktır. Öz şefkatin evlilik doyumu üzerinde pozitif yönde anlamlı düzeyde etkisinin olduğu düşünülmüştür. Yapılan analiz sonuçları ile bu düşünce doğrulanmıştır. Bulgular öz şefkatin evlilik doyumunu pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Alanyazında öz şefkat ile ilgili benzer çalışmalar taranmıştır. Neff (2011) öz şefkat ve romantik ilişkileri incelediği çalışmasında yüksek öz şefkat düzeyinin romantik ilişkiden duyulan tatmin ve mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğunu savunmuştur. Deci ve Ryan (2000) sağlıklı kişilerarası ilişkilerde öz şefkatin rolünü incelemişlerdir. Öz şefkat düzeyi yüksek bireyler sağlıklı ve işlevsel ilişkilerin temelinde yatan bağlılık ve özerklik dengesini daha iyi sağlamışlardır. Öz şefkat düzeyi yüksek kişiler duygularını kontrol etmede başarılı oldukları için stres uyandıran durumlarda duygusal esneklik

ve duygusal dengeyi daha iyi sağlayabilmektedirler. Bu sayede ilişkide yaşanan çatışmalarda daha yapıcı tavırlar sergileyebilirler.

Araştırmanın asıl amacı duygu düzenleme becerileri ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide öz şefkatin rolünü incelemektir. Bu doğrultuda yapılan analiz sonuçlarında öz şefkatin, duygu düzenleme becerileri ve evlilik doyumu arasında tam aracı değişken olma özelliği taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırmanın yüksek düzeyde öz şefkate sahip olan evli kişiler, duygu düzenlemeyi daha etkin bir şekilde kullanarak evlilik doyumunu artırırlar varsayımını desteklemektedir.

Sonuç

Sonuç olarak araştırmanın değişkenleri arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. Evlilik doyumunu ve öz şefkati uyumlu duygu düzenleme stratejileri pozitif yönde anlamlı düzeyde yordarken uyumsuz duygu düzenleme stratejileri negatif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır. Öz şefkatin evlilik doyumuna etkisi incelendiğinde ise öz şefkatin de evlilik doyumunu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Çalışmanın temel hipotezi olan duygu düzenlemenin evlilik doyumuna etkisinde öz şefkatin aracı rolü incelendiğinde ise öz şefkatin tam aracı değişken özelliği taşıdığı bulunmuştur. Bu araştırmadan elde edilen veriler lise ve üzeri eğitim düzeyinde öğrenim görmüş 400 kişi ile sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda daha güvenilir ve kapsamlı sonuçların elde edilebilmesi için daha büyük çalışma grupları ile çalışmak faydalı olabilir. Araştırmadan elde edilen veriler evlilik doyumunu, duygu düzenleme becerilerini ve öz şefkat düzeyini ölçmede kullanılan Evlilik Doyum Ölçeği, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği ve Öz Şefkat Ölçeğinin ölçtüğü özellikler ve kullanılan istatistiksel analizler ile sınırlıdır. Bundan sonraki araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çalışmalar yapılabilir. Öz şefkat alanında yapılan çalışmalara son zamanlarda daha sık rastlanmaktadır ancak evlilik doyumu ve öz şefkat ilişkisinin incelendiği çalışmalar oldukça azdır. Yeni yapılacak çalışmalarda öz şefkatin evlilik doyumuna etkisi farklı açılardan incelenebilir. Anne, baba ve onların ilişkisinden oluşan dinamiğin çocuk yetiştirmede oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle eşler arasındaki ilişkinin iyileştirilmesine yönelik yapılacak çalışmalar sağlıklı bireylerin yetişmesi için de önem arz etmektedir. Eşlerin kendilerine ve birbirine karşı daha nazik, anlayışlı ve sevecen yaklaşmalarına katkı sağlayacağı düşünülen öz şefkat üzerine psikoeğitim programları hazırlanarak evlenmiş ya da evlenecek kişilerin bundan faydalanması sağlanabilir. Ayrıca Türk kültüründe duygularını ifade etmekten kaçınmanın, duygularını baskılamanın ve yok saymanın güçlü olmak şeklinde öğretildiği ve pekiştirildiği durumlar oldukça yaygındır. Kişilerin bu konuda bilinçlenmesini ve farkındalık kazanmasını sağlamak üzere geniş kapsamlı psikoeğitim programları da düzenlenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Şenay Kurnaz Sönmez %50, Nuray Taştan %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (18.03.2022 / 03) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Şenay Kurnaz Sönmez: 50%, Nuray Taştan: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (18.03.2022/ 03) was obtained from Kırıkkale University Social Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

.

Kaynakça

Acar, H. (1998). *Ankara'da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'ne bağlı sosyal hizmet kuruluşlarında çalışan üniversite mezunu evli personelin evlilik doyumları* [yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Aktaş, A. (2017). *Türkiye örnekleminde narsistik özellik, öz-şefkat ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkinin İncelenmesi* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.

Aldao, A. ve Nolen-Hoeksema, S. (2012). When are adaptive strategies most predictive of psychopathology? *Journal of Abnormal Psychology, 121*(1), 276-281. https://doi.org/10.1037/a0023598

Akın, A. (2009). Self-compassion and submissive behavior. *Education and Science, 34*(152), 138–147.

Amani, R., ve Khosroshahi, A. S. (2020). The structural model of marital quality based on secure attachment style through the mediating role of self-compassion, resilience, and perspective-taking. *The American Journal of Family Therapy, 49*(1), 16-36. https://doi.org/10.1080/01926187.2020.1813653

Andiç, S. (2013). *Ergenlik döneminde zihni meşgul eden konularla ilişkili değişkenler: bağlanma tarzları, öz-şefkat ve psikolojik belirtiler* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Balzarotti, S., Biassoni, F., Villani, D., Prunas, A. ve Velotti, P. (2016). Bilişsel duygu düzenlemesindeki bireysel farklılıklar: Öznel ve

psikolojik iyi oluş için çıkarımlar. *Mutluluk Çalışmaları Dergisi: Öznel iyi oluş üzerine disiplinlerarası bir forum, 17*(1), 125–143. https://doi.org/10.1007/s10902-014-9587-3

Baron, R. M., ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* 51, 1173–1182. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.51.6.1173

Bloch, L., Haase, C. M., ve Levenson, R. W. (2014). Emotion regulation predicts marital satisfaction: More than a wives' tale. *Emotion, 14*, 130–144. https://doi.org/10.1037/a0034272

Condon, P. ve Feldman Barrett, L. (2013). Conceptualizing and experiencing compassion. *Emotion, 13*(5), 817-821. https://doi.org/10.1037/a0033747

Çelik, M. ve Yazgan İnanç, B. (2009). Evlilik doyum ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(2), 247-269. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4382/60137

Çoban, Y.(2021). Öz-Şefkat ile ilişki doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(2), 128-139 ISSN:2791-7320. https://dergipark.org.tr/tr/pub/maunef/issue/68414/1067543

Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2000). The ''what'' and ''why'' of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268. https://psycnet.apa.org/doi/10.1207/S15327965PLI1104_01

Deniz, M. E. Şahin, K. ve Sümer, S. A. (2008). The validity and reliability of theTurkish version of the self-compassion scale, *Socıal Behavıor And Personalıty. 36*(9), 1151–1160. http://dx.doi.org/10.2224/sbp.2008.36.9.1151

Deniz, M. E., ve Sümer, A. S. (2010). Farklı özanlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi. *Education and Science, 35*(158). http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/350

English, T., John, O.P., ve Gross, J.J. (2013). Emotion regulation in close relationships. In J.A. Simpson ve L. Campbell (Ed.), *The Oxford handbook of close relationship* içinde (s. 500- 513). Oxford University Press.

Erdoğan, S. ve Uslu, M. (2018). Evli bireylerin evlilik doyumu ve merhamet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Çalışmaları* (s. 125-134), Konya: Çizgi Kitabevi.

Fahimdanesh, F., Noferesti, A., ve Tavakol, K. (2020). Self-compassion and forgiveness: Major predictors of marital satisfaction in young couples.

The American Journal of Family Therapy, 48(3), 221-234. https://doi.org/10.1080/01926187.2019.1708832

Feldman, G., Hayes, A., Kumar, S., Greeson, J., ve Laurenceau, J. P. (2007). Mindfulness and emotion regulation: The development and initial validation of the Cognitive and Affective Mindfulness Scale-Revised (CAMS-R). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 29*(3), 177-190. http://dx.doi.org/10.1007/s10862-006-9035-8

Finlay-Jones, A. L., Rees, C. S., ve Kane, R. T. (2015). Self-compassion, emotion regulation and stress among australian psychologists: Testing an emotion regulation model of self-compassion using structural equation modeling. *Plos One, 10*(7), E0133481. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0133481

Garnefski, N., ve Kraaij, V. (2006). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: a comparative study of five specific samples. *Personality and Individual differences, 40*(8), 1659-1669. https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.paid.2005.12.009

Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, Ph. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and depression. *Personality and Individual Differences, 30*, 1311–1327. https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0191-8869(00)00113-6

Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2002). CERQ: Manual for the use of the cognitive emotion regulation questionnaire, DATEC. Leiden University, The Netherlands.

Goodman, C., (1999). Intimacy and autonomy in long-term marriage. *Journal of Gerontological Social Work, 32,* s.83-97. https://doi.org/10.1300/J083v32n01_06

Gottman, J.M. ve Notarius C.I. 2000. Decade review: Observing marital interaction. *Journal of Marriage and the Family, 62*, s.927–47. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00927.x

Gökmen, A. (2001). *Evli eşlerin birbirlerine yönelik kontrolcülük ve bağımlılık algılarının evlilik doyumu üzerindeki etkisi* [yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An Integrative review. *Review of General Psychology, 2*(3), 271-299. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1089-2680.2.3.271

Gross, J. J. ve John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation process: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*(2), 348-362. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.85.2.348

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B.J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L.(2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.

Halat, M. I. ve Hovardaoğlu, S. (2010). The relations between the attachment styles,causality and responsibility attributions and loneliness of the married couples in the context of the investment model. *Social and Behavioral Sciences, 5*,2332–2337. http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.459

Inwood, E. ve Ferrari, M. (2018). Mechanisms of change in the relationship between selfcompassion, emotion regulation, and mental health: A systematic review. *Applied psychology: health and well-being, 10*(2), 215-235. https://doi.org/10.1111/aphw.12127

İmamoğlu, O. (1994). *Değişim sürecinde aile; evililik ilişkileri bireysel gelişim ve demokratik değerler.* Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

James, W. (1884). What is an emotion?. *Mind, 9,* 34, 188-205. https://doi.org/10.1093/mind/os-IX.34.188

Kansız, M. ve Arkar, H. (2011). Mizaç ve karakter özelliklerinin evlilik doyumu üzerindeki etkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry*(*12),* 24-29.

Karataş, Z. (2019). *Romantik ilişki doyumu ile duygu düzenleme güçlüğü ve kişiler arası tarz arasındaki ilişkinin incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.

Kirby, J. S. (2007). Treating emotion dysregulation in a couple's context: a pilot study of a couple's skills group intervention. *Journal of Marital and Family Therapy, 3*(3),375-391. https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1752-0606.2007.00037.x

Korkmaz, B. (2018). Öz-duyarlılık: Psikolojik belirtiler ile ilişkisi ve psikoterapide kullanımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10* (1), 40-58. https://doi.org/10.18863/pgy.336489

Kozalı, E. (2017). *Depresyonda yaşam kalitesi: Yetişkin bağlanma stilleri, duygulanım düzenleme stratejileri ve öz duyarlığın rolü* [yüksek lisans tezi]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., ve Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: the implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*(5), 887- 904. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.92.5.887

Mikulincer, M.,ve Shaver, P. R. (2003). The attachment behavioral system in adulthood: activation, psychodynamics, and interpersonal processes. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (s. 53–152). New York, NY: Academic Press.

Miller, P. J. E., Caughlin, J. P., ve Huston, T. L. (2003). Trait expressiveness and 101marital satisfaction: The role of idealization processes. *Journal of Marriage and the Family, 65*, 978-995. http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00978.x

Neff, K. D. (2003a). Self-Compassion: an alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*, 85-101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

Neff, K. D. (2003b). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity, 2*, 223–250. https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15298860309027

Neff, K. D. (2009). Self-compassion. In M. R. Leary ve R. H. Hoyle (Ed.), *Handbook of individual differences in social behavior* (s. 561–573). New York, NY: Guilford Press.

Neff, K.D. (2021).*Öz şefkat: Kendine nazik olmanın kanıtlanmış gücü*. (E. Güldemler, Çev.). İstanbul: Diyejen Yayıncılık. (2011).

Ochsner, K. N. ve Gross, J. J. (2005). The cognitive control of emotion. *Trends in Cognitive Science, 9*(5), 242-249. https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.03.010

Onat, O., ve Otrar, M. (2010). Bilişsel duygu düzenleme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 31*, 123-143. https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/354/1917

Özyeşil, Z. (2011). *Üniversite öğrencilerinin öz-anlayış düzeylerinin bilinçli farkındalık, kişilik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* [doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Purnamaningsih, E. H. (2017). Personality and emotion regulation strategies. *International Journal of Psychological Research, 10*(1), 53-60. https://psycnet.apa.org/doi/10.21500/20112084.2040

Roizblatt, A., Kaslow, F., Rivera, S., Fuchs, T., Conejero, C., ve Zacharias, A. (1999). Longlasting marriages in Chile. *Contemporary Family Therapy, 21*(1), 113-129. https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/A:1021918822405

Savaş, E. (2021). *Pandemi sürecinde yetişkinlerin öz şefkat ve duygu düzenleme becerilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ve psikolojik semptomları ile ilişkisinin incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Kent Üniversitesi.

Sokolski, D., ve Hendrick, S. (1999). Fostering marital satisfaction.*Family Therapy*,*26*, 39-49.

Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: A new scale for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family Therapy, 38*, 15-28. http://dx.doi.org/10.2307/350547

Şenkal, İ. ve Işıklı, S. (2015). Çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma biçiminin depresyon belirtileri ile ilişkisi: Aleksitiminin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi, 26*(4), 261-267.

Şentürk, E. (2018). *Evlilikte özyetkinlik, ebeveyn öz yetkinliği, bilişsel duygu düzenleme ve evlilik doyumu arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Tandler, N., Krüger, M., ve Petersen, L. E. (2021). Better battles by a self-compassionate partner? The mediating role of personal conflict resolution styles in the association between self-compassion and satisfaction in romantic relationships. *Journal of Individual Differences, 42*(2), 91-98. https://psycnet.apa.org/doi/10.1027/1614-0001/a000333

Thompson, R. (1994). Emotion regulation: A theme insearch of definition. In N. Fox (Ed.), *Monographs of the Society for Research in Child Development*, içinde(s.25-52) *59*(2-3). https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1994.tb01276.x

Topses, G. (2012). Davranışçı ve varoluşçu - hümanistik psikolojik danışma kuramlarının ayırtedici ve örtüşen nitelikleri. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education, 1*(3).

Tuna, E. ve Bozo, Ö. (2012). The cognitive emotion regulation questionnaire: factor structure and psychometric properties of the Turkish version. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 34(*4), 564-570. http://doi.org/10.1007/s10862-012-9303-8

Ünal, G. (2021). *Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmaları ve öz şefkat düzeyinin, duygu düzenleme güçlüğü ile ilişkisinin incelenmesi* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Üncü, S. (2007). *Duygusal zeka ve evlilik doyumu ilişkisi* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Vatan, S. (2019a). Duygu düzenlemenin şah damarı: öz-şefkat. *Pivolka, 9*(31), 2-4.

Vatan, S. (2019b). *Duygu düzenleme becerilerinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için duygu düzenleme eğitiminin uygulanması*. Proje No: Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü SHD 13888.

Werner, K.,ve Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology. A. M. Kring ve D. M. Sloan (Ed.), *Emotion regulation and psychopatolog* içinde, (s.13-37). New York: Guilford Press.

Westphal, M. ve Bonanno, G. A. (2004). Emotion self-regulation. M. Beauregard (Ed.), *Consciousness, Emotion Self-Regulation, and the Brain* içinde (s.1-34). Philedelphia PA: Benjamins.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Extended Abstract

The aim of this study was to examine the effect of emotion regulation on marital satisfaction in married individuals, and the mediating role of self-compassion. It was hypothesized that individuals with high levels of self-compassion would use emotion regulation more effectively and increase marital satisfaction. The study was conducted with 207 women and 193 men who were married, between the ages of 17-61 and at least high school graduates, living in Turkey. Participants were selected for practical reasons and being the most appropriate sample for sampling. The principle of voluntariness was adopted when including participants in the study. Data was collected via Google Forms on the internet. The data used in the study was collected through a Demographic Information Form, Marital Satisfaction Scale (MSS), Cognitive Emotion Regulation Scale (CERS), and Self-Compassion Scale (SCS). This study is a quantitative research that questions an existing situation and is descriptive in nature. In this study, which used a cross-sectional research design to collect data from married individuals at one time, SPSS 26.0 analysis program was used for data analysis. The mediating effect was analyzed using Baron and Kenny's four-stage model. Firstly, the Pearson correlation coefficients between the variables were examined to determine whether the first three stages of Baron and Kenny's model were met in terms of research variables. The analysis findings show that marital satisfaction, adaptive emotion regulation strategies, and self-compassion scores are all significantly positively correlated with each other ($p<.05$). Maladaptive emotion regulation strategy scores, on the other hand, are significantly negatively correlated with marital satisfaction and self-compassion, and significantly positively correlated with adaptive emotion regulation strategy scores ($p<.05$). Simple and hierarchical regression analyses were conducted to examine the effect of the mediator variable in data collected through scales. According to the results of the simple regression analysis including the dependent, independent, and mediator variables, it was found that adaptive emotion regulation strategies positively and significantly predicted marital satisfaction and self-compassion ($B=.238$, $p<.05$, $B=.495$, $p<.05$, respectively), while maladaptive strategies negatively and significantly predicted marital satisfaction and self-compassion ($B=-.213$, $p<.05$, $B=-.764$, $p<.05$, respectively). When examining the effect of self-compassion on marital satisfaction, it was found that self-compassion significantly predicted marital satisfaction in a positive direction ($B=.276$, $p<.05$). In the simple regression analysis, it was found that adaptive emotion regulation strategies positively and significantly predicted marital satisfaction ($B=.238$, $p<.05$). Secondly, hierarchical regression analysis was conducted. In these analyses, emotion regulation scores were entered into the equation in the first stage, and self-compassion scores were included in the second stage. The inclusion of the self-compassion level in the second stage led to a decrease in the beta value. The significance of the decrease in the beta value was tested using Sobel analysis. It was found that adding self-compassion level to the equation for

adaptive emotion regulation strategies led to a significant decrease in the beta value from 0.238 ($p<.05$) to 0.043 ($p<.05$) (Sobel $z=7.08$, $p<.05$). Adding self-compassion ability to the equation for maladaptive emotion regulation strategies led to a significant decrease in the beta value from -.213 ($p<.05$) to -.002 ($p<.05$) (Sobel $z=-6.40$, $p<.05$). Finally, the presence of full mediation effect among the variables was observed. This is because the predictive effect of the previously significant independent variable on the dependent variable disappeared when self-compassion was added to the equation for both the adaptive and maladaptive dimensions of emotion regulation ($p=0.315$; $p=0.974$). As a result, it was found that self-compassion is a full mediator variable between emotion regulation skills and marital satisfaction.

In conclusion, a high level of relationship was found among the variables in the research. Adaptive emotion regulation strategies, which include self-compassion, positively predicted marital satisfaction, while maladaptive emotion regulation strategies negatively predicted it. When examining the effect of self-compassion on marital satisfaction, it was found that self-compassion also positively predicted marital satisfaction. When investigating the mediating role of self-compassion in the relationship between emotion regulation and marital satisfaction, it was found that self-compassion fully mediated this relationship. The data obtained from this research is limited to 400 individuals who have received education at the high school and above levels. The data obtained from the research is limited to the characteristics measured by the Marriage Satisfaction Scale, Cognitive Emotion Regulation Scale, and Self-Compassion Scale, which are used to measure marital satisfaction, emotion regulation skills, and self-compassion levels. In future research, studies that combine quantitative and qualitative methods can be conducted. In future studies, working with larger study groups may be beneficial to obtain more reliable and comprehensive results Although studies on self-compassion have become more common recently, there are few studies examining the relationship between self-compassion and marital satisfaction. In future studies, the effect of self-compassion on marital satisfaction can be examined from different perspectives. It is believed that the dynamics of the relationship between parents and their relationship are crucial in child-rearing. Therefore, studies aimed at improving the relationship between partners are also important for the upbringing of healthy individuals. Psychoeducational programs can be developed on self-compassion, which is believed to contribute to couples' kinder, more understanding, and more loving approaches to themselves and each other, and individuals who are married or planning to marry can benefit from these programs.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 518-540**

Makale Gönderim Tarihi: 04/05/2023 **Makale Kabul Tarihi: 09/07/2023**

ANAP İKTİDARINDA SONUN BAŞLANGICI: 25 EYLÜL 1988 REFERANDUMU

Kerem YAVAŞÇA*

Öz

Bu makalede, 12 Eylül Darbesi'nin ardından demokratik rejimin yeniden işlerlik kazandığı 1983 genel seçimleri neticesinde iktidarı devralan ve yaklaşık 8 yıl boyunca tek başına iktidar olan Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidardan düşüş sürecine odaklanılmaktadır. Çalışmada, kamuoyunda ve ilgili akademik çalışmalarda sıkça kabul gördüğü üzere, düşüşün 1989 yerel seçimlerinde başladığı savı yerine, bu sürecin 25 Eylül 1988 referandumu ile başlatılması gerektiği iddia edilmektedir. 12 Eylül Darbesi sonrasında tesis edilen ve yaklaşık 3 yıl süren ara rejim 6 Kasım 1983'te gerçekleştirilen genel seçimler ile son bulmuş; Turgut Özal liderliğindeki ANAP, iktidarı tek başına devralmıştır. Aynı başarıyı -oy oranı düşmesine rağmen- 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde de tekrarlayan ANAP, 1991'de gerçekleşen genel seçimlere değin tek başına iktidarını sürdürmüştür. 1987 genel seçimlerinden kısa süre sonra, normal şartlarda 1989'un Mart ayında gerçekleşmesi gereken yerel seçimlerin öne çekilmesi için harekete geçilmiş ve bu kapsamda gerekli olan Anayasa değişikliği referanduma sunulmuştur. ANAP'ın bu değişiklik önerisi referandumda % 65 gibi yüksek bir oran ile reddedilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 2023'e değin yapılan toplam 7 referandum arasında "hayır" oylarının çoğunlukta olduğu tek referandum olarak tarihe geçmiştir. Yerel seçimlerin öne çekilme arzusu ve bu kapsamda gerçekleştirilen referandum sürecinin analiz edilmesi, ANAP'ın iktidardan düşme sürecine ışık tutmaktadır. Zira bu süreç ANAP'ta yaşanan parti içi çekişme, karar alma mekanizmalarının bozulması, siyasi konjonktürü okumada yaşanan sorunlar, politik strateji geliştirme gibi konulardaki sıkıntıları açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *ANAP, Turgut Özal, 1988 Referandumu, 1989 Yerel Seçimleri.*

THE BEGINNING OF THE END IN THE ANAP IN POWER: THE REFERENDUM OF SEPTEMBER 25, 1988

Abstract

This study focuses on the decline of ANAP from power, which came into power after the 1983 general election and remained in power for approximately 8 years. Contrary to widely accepted public opinion and existing academic studies, this study argues that the decline of ANAP should be traced back to the 1988 referendum, rather than the 1989 local elections. The interim regime established after the September 12 coup, lasting for about 3 years, concluded with the 1983 elections, followed by the assumption of power by the Motherland Party, led by Özal. Despite a decrease in its

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-3229-1722

vote, ANAP achieved success in the 1987 general elections and continued as the ruling party until the 1991 general elections. After the 1987 elections, the ruling party made efforts to expedite the local elections, prompting the initiation of a referendum process to amend the constitution. Notably, this referendum resulted in a majority of 65% voting against the proposed changes, making it the sole referendum in Turkey's history where "no" votes constituted the majority. The desire to hasten the local elections and the analysis of the referendum process shed light on ANAP's fall from power, exposing internal party divisions, the deterioration of decision-making mechanisms, challenges in understanding the political climate, and the formulation of effective political strategies. These findings contribute to a deeper understanding of ANAP's decline and its underlying issues.

Keywords: *Motherland Party, Turgut Özal, Referendum of 1988, Local Elections of 1989.*

Giriş

ANAP, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından, demokratik rejimin yeniden işler hale gelmesi sürecinde son derece kritik bir rol oynamıştır. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) eliyle yaklaşık 3 yıl boyunca sürdürülen ülke yönetimi, 6 Kasım 1983'te gerçekleşen seçimlerle siyasi partilere ve sivil yöneticilere devredilmiştir. Seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkan ANAP, 1991 genel seçimlerine değin yaklaşık 8 yıl boyunca tek parti iktidarını korumuştur.

8 yıllık iktidarı boyunca, başta Türk ekonomisinin dünya ekonomik sistemine entegrasyonu ve bu bağlamda ekonomide liberalleşme politikaları olmak üzere; bürokratik reformlar, alt yapı hizmetlerinin arttırılması gibi temel politikalar büyük oranda ANAP'ın rotasını oluşturmuştur. Bu bağlamda, ANAP'ın Türkiye'nin 1980'li yıllarında yaşanan dönüşümün lokomotif gücünü teşkil ettiği ifade edilebilir.

Sovyet bloğunun düşüşte olduğu ve ABD önderliğindeki liberal dünya düzeninin zaferini ilan ettiği bu süreçte, Türkiye'nin modern dünya sistemine adaptasyonu gibi çok kritik bir misyonu temel hedef haline getirerek önemli kazanımlar elde edilmesine rağmen, ANAP'a verilen toplumsal destek giderek düşen bir çizgide seyretmiştir. Özellikle ekonomide döviz krizinin ve ürün kıtlığının çözülmesine rağmen, yükselen enflasyonun önüne geçilememesinin toplumda yarattığı huzursuzluk, ANAP'ın en güçlü olduğu düşünülen ekonomi politikalarına gölge düşürmüştür. Bunun yanı sıra, iş gücü piyasalarında artan rahatsızlık, işçi eylemlerinin artmasını tetiklemiş ve üretimde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Dış politika alanında ise İran-Irak savaşı nedeniyle başlayan mülteci dalgası ve Bulgaristan Türklerine yönelik faşizan uygulamalar nedeniyle başlayan göç Türkiye'de nüfusun ön görülemeyecek biçimde artmasına neden olmuştur. Bu ani değişimin ekonomik sonuçları da ANAP'a yöneltilen eleştirileri arttırmıştır.

1983 ve 1987 genel seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan ANAP, 1991 genel seçimlerinde önemli ölçüde güç kaybı yaşayarak sandıktan üçüncü parti olarak çıkmış ve iktidarı kaybetmiştir. 1991'de husule gelen bu sonucun ön göstergesi ise 1989 yerel seçimlerinde gerçekleşmiştir. ANAP, Ankara, İstanbul, İzmir, Kayseri gibi büyükşehir belediyelerini kaybetmiş ve İl Belediye Meclis Üyeleri seçiminde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ve Doğru Yol Partisi'nin (DYP) ardından ancak üçüncü parti olabilmiştir. Bu saikle, ANAP'ta düşüşün 1989 yerel seçimleriyle birlikte başladığı literatürde neredeyse genel geçer bir doğru olarak değerlendirilmektedir. Halbuki yerel seçimlerden yaklaşık 6 ay önce gerçekleşen -25 Eylül 1988'de- halkoylaması[1] ANAP'ın hem yerel seçimlerde yaşadığı büyük oy kaybının hem de 1991 genel seçimlerinde ağır bir yenilgiyle iktidarı kaybetmesinin açık bir ön göstergesi olarak kabul edilebilir. 25 Eylül 1988'de gerçekleşen referandumda, normal şartlarda 1989'un Mart ayında yapılacak yerel seçimlerin erkene çekilerek Ekim 1988'de yapılması hakkındaki anayasa değişikliği halkoyuna sunulmuş ve yapılan referandumdan % 65 hayır oyu çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, iktidar partisi, gündeme getirdiği anayasa değişikliğinin oylandığı referandumda ancak % 35 oranında destek bulabilmiş ve ağır bir yenilgi olarak kabul edilebilecek bir sonuç ortaya çıkmıştır. Keza bu referandum Türkiye'de yapılan tüm referandumlar içinde hayır çıkan tek halkoylaması olması nedeniyle, sebep ve sonuçlarının analiz edilmesi dönemin siyasi şartlarını anlamak açısından da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ANAP'ın kamuoyu nezdinde büyük bir itibar kaybetmesine yol açan bu sonucun nasıl ortaya çıktığının değerlendirilmesi aynı zamanda ANAP'ın 1989 yerel ve 1991 genel seçimlerinde yaşadığı oy kayıplarını ve iktidardan düşüşünün temel sebeplerini de açığa çıkarmayı sağlayacaktır.

Bu bilgiler ışığında, çalışmada, 1988 referandumunun ANAP iktidarı açısından sonun başlangıcı olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiayı temellendirmek amacıyla makale üç bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölümde, referandum kavramı hakkında teorik bilgiler ortaya koyulmakta ve Türkiye'de gerçekleştirilen referandumlar ana hatlarıyla özetlenmektedir. İkinci bölümde, 12 Eylül sonrası siyasi gelişmeler ve ANAP'ın iktidar olduğu 1983 seçimlerinden itibaren izlediği politikalar çerçevesinde tarihsel arka plan ortaya koyulmaktadır. Üçüncü bölümde ise, 1988 referandumunu ortaya çıkaran sebepler ve referandum sonuçları ele alınarak, referandumun ANAP'ın siyasi serencamı içindeki konumu irdelenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, ANAP'ın bir siyasi parti olarak Türk siyasal hayatında oynadığı rol veya ANAP'ın siyasi hikayesi bir bütün olarak konu edilmemekte, spesifik olarak 1988 referandumunun ANAP'ın düşüşündeki rolü analiz edilmektedir. Bu suretle, söz konusu referandumun ANAP'ın iktidardan düşüşü sürecinin

[1] 1982 Anayasasında referandum sözcüğü yerine *halkoylaması* sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak kamuoyunda ve literatürde referandum sözcüğü daha sık tercih edilmektedir. Makalede bu iki sözcük, eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

başlangıcı olduğu iddiasına binaen, referanduma gitme kararının ve sonuçlarının analiz edilmesi, çalışmanın temel sınırını oluşturmaktadır.

1. REFERANDUM KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFERANDUMLAR

Referandum kavramı temel olarak, "seçmenin belirli bir kamu politikası konusu hakkında görüş ifade edebildiği bir oylama" anlamına gelmektedir. Referandumlar, 16. yüzyıldan bu yana kullanılan bir yöntem olarak, niteliksel açıdan iki farklı biçimde uygulanmıştır. İlk olarak, toplumun taleplerini yöneticilere iletmenin bir aracı olarak "aşağıdan yukarıya" bir baskı yöntemine imkân sağlamaktadır. İkinci olarak ise otoriter yönelimli iktidarlar tarafından muhalefeti bertaraf etmek yahut kendi yönetimlerini meşru bir zeminde tutmak amacıyla "yukarıdan aşağıya" bir yöntemle kullanılmıştır (Heywood, 2016, s. 251).

Farklı siyasal rejimlerde gerçekleştirilen referandumlarda uygulamada değişen yöntemler söz konusudur. Bu noktada, iki temel ayrımdan söz edilebilir. İlki, egemenlik ilkesinin nasıl kullanılacağı bağlamında ortaya çıkan farklılaşmadır. Halk kararlarının başka bir üst mekanizmaya bağlı olmaksızın kabulüne dayanan popülist uygulamalar ve halk kararlarının anayasal denetime tabii tutulduğu uygulamalar mevcuttur. Buna göre iki farklı ilke söz konusudur: Popülist ilke, referandumlarda halk tarafından alınan kararların bağlayıcı olmasını ve daha yüksek bir otoriteye tabi olmamasını ifade ederken; anayasal ilke ise halk kararlarının nihai olmadığı, üst bir mahkeme tarafından incelemeye açık olması gerektiğini ileri sürmektedir. İkinci farklılaşma ise referandum süreçlerinde çoğunlukçu ilke ve konsensüs ilkesi çerçevesinde öne çıkmaktadır. Çoğunlukçu ilkeye göre, referandumların yönetici çoğunluk tarafından başlatılması ve seçmenin basit çoğunluğu tarafından kararlaştırılması gerekir. Konsensüs ilkesi ise, referandumun yöneticiler tarafından değil toplumdaki tüm kesimleri içerecek şekilde yürütülen bir tartışma ortamı ile ortaya çıkmasını ve nitelikli bir çoğunluk ile kararlaştırılmasını ön görmektedir. Bu bilgiler ışığında, 4 ayaklı bir tipoloji ortaya koyulabilir: popülist-çoğunlukçu, popülist-konsensüs, anayasal-çoğunlukçu ve anayasal-konsensüs (Marxer ve Pallinger, 2009, s. 35).

Referandumlar temsili demokrasilerde, doğrudan demokrasinin bir aracı olarak işlev görmektedir. Uygulama alanı ve sıklığı açısından farklı örneklere bakıldığında, Fransa'da olduğu gibi çok sınırlı, İtalya ve Lichtenstein'da olduğu gibi düzenli ancak çok sık olmayan, İsviçre'de olduğu gibi düzenli ve sık biçimde kullanılabilmektedir (Marxer ve Pallinger, 2009, ss. 40-41). Keza, referandumlar, siyasal rejimler tarafından, sonuçları itibariyle bağlayıcı nitelikte yahut öneri niteliğinde kullanılabilmektedir (Heywood, 2016, s. 251).

Referandumların sıkça kullanıldığı alan ise anayasa yapım ve/veya değişikliği süreçleridir. Anayasa yapım süreçleri temel olarak üç farklı yöntemde gerçekleştirilir: Hiyerarşik yöntem, organik yöntem, sözleşme

yöntemi (Atar, 2000, ss. 155-164). Bu yöntemler arasında Türkiye'de asli kurucu iktidarlar tarafından kullanılan ana yöntem hiyerarşik yöntemdir. Seçimler yoluyla oluşturulmayan bir kurucu meclisin hazırlamış olduğu metnin halk oyuna sunulması nedeniyle bu yöntem "plebisitçi anayasa" olarak da tanımlanmaktadır. Mustafa Erdoğan (2003, ss. 53-54), plebisitçi yöntemi şu sözlerle özetlemektedir:

> *"Burada, demokratik olmayan yöntemlerle hazırlanmış olan bir anayasaya görünüşte meşruluk kazandırmak için halk oylamasına gidilmesi durumu söz konusudur. Genellikle, iktidarı elinde bulunduranların doğrudan doğruya kendi girişimleriyle veya denetimleri altındaki bir danışma meclisi aracılığıyla hazırlanan bir anayasanın tartışma ortamı doğmasına imkân vermeksizin onaylatılmak üzere halk oylamasına sunulması yoluna gidilmektedir. Bu tür halk oylamalarına referandum yerine plebisit denmesinin özel bir anlamı vardır. Demokratik bir yöntem olarak referandumdan söz edebilmek için anayasanın hem yapılış sırasında hem de halk oylamasına sunulması öncesinde özgür bir tartışma ortamının var olması ve ayrıca oylamanın olumsuz sonuçlanabileceğinin önceden kabul edilmesi ve ön görülmesi gerekir. Anayasanın halk oylamasında reddedilmesi halinde ne yapılacağı belli olmalı ve bu ihtimal mevcut otoriter iktidar biçiminin devamı için bir bahane oluşturmamalıdır. Bütün bu gereklere aykırı olarak yapılan "evet-hayır" oylamaları ancak plebisit olarak nitelenebilir. Bu yönteme Fransa'da Napolyon Bonaparte'ın 1799'da ve III. Napolyon'un 1852'de halka kabul ettirdikleri anayasalardan mülhem bir deyimle "Bonapartist Anayasacılık" da denmektedir. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinden sonra yapılan iki anayasa da (1961 ve 1982 Anayasaları) esas itibariyle plebisitçi anayasalardır."*

Bundan farklı olarak, yürürlükteki anayasaların değişen siyasi ve toplumsal şartlara uyum sağlayabilmesi için değiştirilmesi bir vakıadır. Bu öngörüye binaen, anayasalar genellikle nasıl değiştirileceklerini de düzenlemektedirler. Herhangi bir kanun gibi değiştirilebilen anayasalar esnek ya da yumuşak olarak tanımlanırken, nitelikli çoğunluk gibi daha zor usullerle değiştirilebilen anayasalar ise sert ya da katı anayasalar olarak adlandırılmaktadır (İba, 2006, s. 3). 1982 Anayasası'nda olduğu gibi, parlamentoda yapılan oylamada anayasada belirtilen oy sayısını bulamayan anayasa değişiklikleri halkoyuna (referandum) sunulabilmektedir. Bu açıdan referandum, "parlamento tarafından kabul edilen bir kanun metninin halkın onayına sunulması" anlamına gelmektedir. İlgili metnin yürürlüğe girmesi için seçmenlerin ekseriyetinin müspet yönde oy kullanması beklenmektedir (Gözler, 2017, s. 2).

Bu teorik bilgiler çerçevesinde Türkiye'de yapılan referandumlar şu şekilde değerlendirilebilir. Çalışmanın hazırlandığı Ocak 2023 tarihine değin Türkiye'de toplam 7 referandum gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında 1961 ve 1982 Anayasalarının kabul edilip yürürlüğe girmesi için yapılan referandumlar, eski anayasanın yerine yeni bir anayasa metninin kabulüne ilişkindir. Diğer referandumlar ise anayasadaki bazı maddelerin değişikliğine ilişkin olarak yapılmıştır. Söz konusu referandumların tamamı 1982 Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik olarak yapılmıştır. 1987, 1988, 2007, 2010, 2017 yıllarında yapılan referandumlar, dönemin iktidarları tarafından önerilen anayasa değişikliklerinin halk oylamasına sunulması şeklinde gerçekleşmiştir. Yapılan yedi referandum arasında seçmenin çoğunluğunun hayır oyu verdiği tek referandum ise 25 Eylül 1988'de gerçekleştirilen yerel seçimlerin öne çekilmesine ilişkin anayasa değişikliğine ilişkin halkoylamasıdır. Bu referanduma geçmeden önce, bir sonraki bölümde 12 Eylül sonrasında gelişen siyasi ve tarihsel konjonktür aktarılacaktır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN: 12 EYLÜL DARBESİ SONRASINDA SİYASİ GELİŞMELER VE ANAP İKTİDARI

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ülke yönetimine el koymasının ardından, Demirel Başbakanlığındaki Azınlık Hükümeti düşmüş ve tüm siyasi parti faaliyetleri durdurulmuştur. Darbenin ardından, MGK ülke yönetimini ele almış ve kendi güdümünde yeni bir hükümet kurulmasını kararlaştırmıştır. Bu çerçevede, emekli amiral Bülent Ulusu, MGK tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 21 Eylül 1980'de Ulusu tarafından kurulan (44.) Hükümet, eski asker ve 12 Mart ara rejim hükümetlerinde bakanlık yapan teknokrat isimlerden oluşmaktaydı. Bakanlar kurulunda ilgi çeken en önemli isim ise Turgut Özal'dı. 44. Hükümette Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilen Özal, 24 Ocak kararlarının[2] mimarı olarak askeri/sivil bürokraside ve siyasi çevrelerde bilinen bir isimdi.[3] Darbe öncesinde son kurulan Hükümet döneminde, Başbakan Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarı olarak atanan Özal, hükümetin ekonomik politikasını köklü biçimde değiştiren kararların hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştı. Keza Özal, ilgili kararları Genelkurmay Başkanlığında komuta kademesine aktarmak ve askeri bürokrasinin desteğini almak amacıyla Demirel tarafından görevlendirilmişti (Özdemir, 2014, s. 151). Darbe öncesi süreçte, ekonomi politikasının şekillenmesinde oynadığı rol ekseninde, 12 Eylül sonrasında

[2] İlgili kararların detaylı bir değerlendirmesi için bkz. (Öztürk, vd., 2008, ss. 15-20).

[3] Turgut Özal hem bürokraside hem de özel sektörde çeşitli kademelerde görevler yapmıştır. Bunlar arasında en önemlileri olarak Devlet Planlama Müsteşarlığı (DPT), Dünya Bankası Proje Müdürlüğü ve Sabancı Grubu Genel Koordinatörlüğü sayılabilir. Özal 1979'da Başbakanlık Müsteşarı olarak atanmadan birkaç yıl önce 1977 genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden İzmir Milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir. Bunun yanı sıra Özal, DPT Müsteşarlığı (1967-1971) ve Başbakanlık Müsteşarlığı (1979-1980) döneminde Demirel'in en yakın çalışma arkadaşlarından biridir (Barlas, 1994, s. 6; Aşık, 2020, s. 226).

MGK tarafından mevcut politikaların sürdürülmesi için Özal'ın Hükümet içinde bulunması önemsenmiştir. Özal'ın tavsiyeleri ile Kaya Erdem de Maliye Bakanı olarak kabinede yer almıştır.

1982 Temmuz ayında patlak veren "Banker Kastelli" olayı nedeniyle, MGK, Başbakan Ulusu aracılığıyla Maliye Bakanı Erdem'in istifasını istemiştir. Hükümet içinde bazı rahatsızlıkları olduğu ve bu nedenle birkaç kez istifanın eşiğine geldiği bilinen Özal, yakın çalışma arkadaşı Kaya Erdem'in istifasının ardından, Adnan Başer Kafaoğlu'nun Maliye Bakanlığı'na getirilmesi nedeniyle, 14 Temmuz'da Hükümetteki görevinden istifa etmiştir (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 136-137; Özdemir, 2014, ss. 197-199).

Bu süreçte, sivil siyasete dönülmesi çalışmaları çerçevesinde oluşturulan Danışma Meclisi'nin hazırladığı yeni bir anayasa metni halk oylamasına sunulmuş; büyük bir seçmen desteği ile kabul edilerek 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Keza darbe sonrası dönemde, tüm siyasi partiler kapatıldığı için 1983'te gerçekleştirilecek olan genel seçimlere katılmaları amacıyla yeni partilerin kuruluş çalışmaları MGK'nın gözetiminde başlamıştır.

Hükümetteki görevinden istifa etmesinin ardından, yaklaşık 3 ay ABD'de ikamet eden Özal, yeni bir parti kurma fikrini benimsemiş; yurda dönüşün ardından bu fikri Devlet Başkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren'e iletmiştir. Olumlu karşılık alan Özal, Anavatan Partisi'nin 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulmasına öncülük etmiş ve Genel Başkanlığa seçilmiştir (Kaynar, 2006, s. 175).

6 Kasım 1983'te yapılması kararlaştırılan genel seçimlere MGK tarafından üç partinin katılmasına müsaade edilmiştir: Necdet Calp'ın liderliğinde Halkçı Parti (HP), Turgut Sunalp liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP). 6 Kasım seçimlerinden % 45,1 oy oranıyla birinci parti olarak çıkan ANAP, 211 milletvekili ile tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişmiştir (TÜİK, 2012, s. 93). Seçimlerin birkaç gün öncesinde, 4 Kasım'da Cumhurbaşkanı Evren'in Turgut Sunalp'a verdiği açık desteğe rağmen, büyük bir oy oranıyla sandıktan birinci parti olarak çıkan Özal, Türkiye'nin yeniden sivil ve demokratik bir yönetime geçişinde dengeyi sağlamak gibi oldukça kritik bir görev üstlenmiştir. Evren'in de aktif biçimde müdahil olduğu Bakanlar Kurulu'nun belirlenmesinin ardından Özal'ın Başbakanlığındaki 45. Hükümet, 24 Aralık'ta güvenoyu alarak göreve başlamıştır ("Özal Hükümeti güvenoyu aldı", 1983). Hükümetin kurulmasının akabinde Özal'ın basına verdiği demeçlerinden, Hükümetin öncelik vereceği iki temel konu olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak, ekonomide dışa kapalı yapıyı değiştirmek; ikinci olarak, bürokrasinin hantal yapısını dönüştürmek.

24 Ocak 1980'de (dönemin Başbakanlık Müsteşarı olan) Özal'ın "teknik önderliğinde" hazırlanan ve "büyük bir kemer sıkma programı" olarak adlandırılabilecek kararlar ile ekonomide hâkim anlayış büyük ölçüde

sarsılmıştı (Aydın & Taşkın, 2017, s. 308). Askeri yönetim, 24 Ocak kararları çerçevesinde şekillenen ekonomi politikasını devam ettirmiş ancak Ulusu Hükümetinde yaşanan kriz nedeniyle, Özal Başbakan Yardımcılığı görevinden istifa etmişti. Bu nedenle yarım kaldığı düşünülen reformların yeni hükümetin kurulmasıyla hızla hayata geçirilmesi, Özal'ın temel hedeflerinden biri olmuştur. Bu çerçevede, iç pazarı korumayı amaçlayan anlayışın temelden değiştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Özel sektör ve rekabetçi anlayışı odağa alarak, ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın önündeki zorlukların kaldırılması ana hedefler olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, dış ticaret mevzuatı, Türk parasının kıymetini koruma yasası, kambiyo ve kamu finansman mevzuatı başta olmak üzere, ilgili yasal düzenlemeler ivedilikle yapılmıştır. Bu süreçte, yurt dışına çıkış ve döviz kullanımı serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri büyük oranda sona erdirilerek fiyatların piyasada oluştuğu liberal ekonomik anlayış benimsenmiştir. Yani bir bütün olarak ekonomi anlayışında zihniyet değişimine[4] gidilmesi amaçlanmıştır (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 205-207). Özet olarak, modern ekonomik anlayışa uyum sağlayarak Batılı ülkelerle entegre olunması ve bu amaçla ekonomide liberalizasyon hamleleri hükümetin en önde gelen politikası olmuştur. Keza, 14 Nisan 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusu yapılmasıyla Batı ile ekonomik entegrasyon süreci pekiştirilmiştir.

Ekonomide liberalizasyon politikasına paralel olarak, 45. Hükümette benimsenen ikinci temel yaklaşım ise idari yapıların reforme edilmesidir. Özal'ın 20 Haziran 1984'te yaptığı basın toplantısında sarf ettiği şu sözler idari yapıda gerçekleştirilecek reformların yönünü özetlemektedir:

> *"Memlekete yerleşmiş ancak yanlış bir kanaat vardır. Hangi milli mesele halledilmemişse, derhal en üst seviyede bir teşkilat, bir bakanlık, müsteşarlık, genel müdürlük veya yüksek kurul kurularak meselenin halledileceği zannedilmiştir. Yaptığımız idari reformla bu zihniyet sona erdirilmiştir. Artık Türk idaresinde yeni teşkilatlanmalar beklenmemelidir. Nihai hedefimiz dinamik, süratli ve müessir işleyen çekirdek bir idari yapıyı gerçekleştirmektir. Bakanlıklarda çeşitli mevzuatlarla kurulmuş 92 adet kurul, şura, komisyon ve komiteden 56'sı kaldırılmıştır."*

Geçmiş yıllarda benimsenen geleneksel kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde, devlet kurumları ve idari yapı hacimsel açıdan oldukça geniş ve karmaşık bir hal almıştır. Bu nedenle hantal bir bürokratik yapı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede 45. Hükümet'in, Türkiye'de kamu yönetimi anlayışını temelden yenilemeyi -ekonomi anlayışında olduğu gibi- bir misyon olarak kabul ettiği söylenebilir.

[4] Özal'ın benimsediği ekonomi politikalarının eleştirel açıdan bir değerlendirmesi için Bkz. (Öniş, 2004).

2.1. 1986 Ara Seçimleri

I. Özal Hükümeti dönemindeki önemli gelişmelerden biri de 28 Eylül 1986'da gerçekleştirilen ara seçimlerdir. TBMM'de çeşitli sebeplerle 11 sandalye boş durumda kalmıştı. Anayasaya göre, ara seçimlere gidilmesi mümkündü. Özal, bu fikre sıcak bakmış ve kamuoyunun nabzını ölçmek amacıyla anket ve gözlem çalışmaları yaptırmıştır. Ara seçim kararı alınması için, konu partinin yetkili kurulu olan Merkez Karar Yönetim Kurulu'na (MKYK) taşınmış ve anket çalışmalarına göre 11 sandalyenin 6 ya da 7'sinin alınabileceği ön görülmüştür. MKYK'da ara seçime yönelik olumsuz görüşler de dile getirilmesine rağmen Özal'ın kişisel ağırlığını koyması ile seçim kararı hasıl olmuştur (Aşık, 2018, ss. 184-185).

Özal'ın ara seçimlere gitme kararının ardında Meclis'teki çoğunluğunu arttırma güdüsü olmadığı açıktır. Zira, o dönemde ANAP 229 milletvekili ile 400 sandalyeli Meclis'te çoğunluğu kaybetme adına herhangi bir tehdit altında değildir.[5] Esasen, Özal'ın bu kararının ardında temel olarak partisinin toplumdaki karşılığını görme isteği ve değişim trendlerini anlama çabası yattığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, seçim sonuçlarının işaret ettiği güç dengelerine göre önündeki siyasal süreci şekillendirmek istediği düşünülebilir. Zira Özal'ın ara seçim kararının belirginleştiği MKYK toplantısı sonrası düzenlediği basın toplantısında ara seçimlerden nasıl bir sonuç beklediği sorusu üzerine verdiği cevap bu düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır:

> *"Beklentimiz iyi ki ara seçim yapıyoruz. Ama şunu da söyleyeyim. Ara seçim, parlamento aritmetiğini değiştirecek bir ara seçim değil. Ama memleketin nabzını tutmakta fayda vardır. Önümüzdeki iki seneyi o nabza göre idare etmek lazım. Kanaatim şudur: Bizim memleketimizde bize rey verecekler herhalde yaptığımız icraatı görmektedirler." ("Ara seçim ekimde", 1986).*

Buradan açıkça anlaşıldığı üzere, Özal ara seçimleri bir nevi tam katılımlı bir anket çalışması olarak görmektedir. Seçim sonuçlarının Meclis'teki sayısal çoğunluğu etkilemeyecek olması, ara seçimlere gitme kararının kolayca alınmasını sağlamıştır. Ne var ki, Özal'ın ön görüsünün aksine, seçim sürecindeki bazı gelişmeler ve seçim sonuçları, siyasal sürecin ANAP'ın kontrolü dışında şekillenmesinde oldukça kritik bir rol oynamıştır. Süleyman Demirel'in yasaklı olmasına rağmen, seçim sürecinde sahada oldukça görünür olması ile DYP seçmen nezdinde desteğini arttırmıştır. Keza aynı seçmen kitlesine hitap etmesi nedeniyle DYP'nin güçlenmesi ANAP'ın isteyeceği bir gelişme değildi. Demirel'in karizmatik liderliği sayesinde bu seçmen kitlesinin ilgisini cezbetmesi ve desteğini kazanması ANAP için oldukça sıkıntılı bir durum ortaya çıkartabilirdi. Seçim sonuçları böyle bir ihtimalin uzakta olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Seçimler sonucunda,

[5] 1983 genel seçimlerinden 211 milletvekili çıkaran ANAP, 4 Mayıs 1986'da Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kendini feshetme kararı almasıyla bağımsız hale gelen 18 milletvekilinin katılımıyla milletvekili sayısını yükseltmiştir ("Özal'la Yazar paylaştı", 1986).

ANAP % 32,12 ile 6 vekil kazanırken; DYP % 23,53 oy ile 4 milletvekili kazanmış, SHP ise % 22,74 oy oranı ile 1 milletvekili kazanmıştır ("Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 1986).

Hülasa yaklaşık 3 milyon seçmenin oy kullandığı seçimler, ANAP'ın 1983 genel seçimleri ve 1984 yerel seçimlerine göre önemli oranda oy kaybettiğini ve toplumsal desteğinin giderek düşmekte olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, Demirel'in yeniden sahneye çıkması ve DYP'nin giderek güçlendiğinin anlaşılması nedeniyle, ANAP'ın genel seçimler için öngörülen tarih olan Kasım 1988'i beklemesi halinde iktidarı kaybetme ihtimali belirmiştir.

2.2. 1987 Referandumu ve 1987 Genel Seçimleri

12 Eylül Darbesi sonrasında siyasi partiler MGK tarafından kapatılmış ve kapatılan partilerin liderlerine de siyasi yasak getirilmiştir. Sonraki süreçte bu yasaklar 1982 Anayasası ile genişletilmiş ve korunur hale gelmiştir. Demirel'in bu yasakları hiçe saymak suretiyle, ara seçim döneminde sahaya inmesi, mitingler yapması ve kamuoyunda görünürlüğünün artması bu yasakların kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Bu dönemde Hükümet, yasakların kaldırılması yönünde yoğun bir baskıya uğramıştır. Demirel'e göre, bu sürecin fitili kendisi tarafından 1986 ara seçimlerinde bilinçli olarak ateşlenmiştir (Birand ve Yalçın, 2009, s. 295).

1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile 12 Eylül öncesinde siyasi partilerde ve parlamentoda görev yapan siyasetçilere 5 ve 10 yıl boyunca siyasi faaliyette bulunma yasağı getirilmiştir. Geçici 4. maddenin b fıkrası kapsamında, Parlamenter ve senatörlerin 5 yıllık yasaklarının dolmasına kısa bir süre -yaklaşık 6 ay- kalmıştır. Bunun yanı sıra, siyasi yasakların 1986 ara seçimlerinde *de facto* olarak ortadan kalktığı görülmüştür. Bu çerçevede, yasakların *de jure* olarak da kaldırılması Meclis gündemine gelmiştir.[6] Bu süreçte, esas tartışma yasakların Meclis'te mi veya referandum yoluyla mı kaldırılması üzerinden gelişmiştir. Bu konuda SHP ve DYP'nin yoğun baskılarına rağmen, Başbakan Özal ve Cumhurbaşkanı Evren'in ortak aldıkları kararla referandum yolu tercih edilmiştir (Aşık, 2018, s. 210).

6 Eylül 1987'de gerçekleşen referandum ANAP ve 1980 sonrası siyasi hayat açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir (Ergüder, 1991, s. 157). Bu kritik referandum öncesinde, DYP ve SHP demokrasi vurgusuyla *evet* oyu çerçevesinde kampanyasını yürütürken, iktidar partisi ANAP ise 12 Eylül öncesi anarşi ortamını vurgulayarak, eski siyasetçilerin aktif siyasete dönmemesi için seçmeni *hayır* oyuna yönlendiren bir kampanya yürütmüştür. 6 Eylül'de gerçekleşen referandumda 23.347.856 geçerli oy verilmiş ve evet-hayır oyları arasındaki fark evet oyları lehine yalnızca 75.000

[6] Anayasa değişiklik teklifi yalnızca siyasi yasaklarla ilgili değildi. Teklif, milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkartılmasını, seçmen yaşının 22'den 20'ye düşürülmesini, anayasanın değiştirilmesini düzenleyen 175. maddesinde değişiklik yapılmasını da içeriyordu ("Yasaklar için referandum yolu", 1987).

olmuştur ("Yüksek Seçim Kurulu Kararı", 1987). Çok az bir farkla evet oylarının çoğunluğu ile sonuçlanan referandum sonrasında 1970'li yıllarda siyasi yaşamın önde gelen liderleri siyaset sahnesine geri dönmüş ve partilerinin liderliklerine yeniden seçilmişlerdir. Bu kapsamda, Necmeddin Erbakan Refah Partisi'nde, Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi'nde, Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi'nde, Bülent Ecevit ise Demokratik Sol Parti'de parti liderliklerini üstlenmişlerdir (Saraçoğlu, 2015, ss. 795-796).

Referandum oylarının sayımı sürerken, Başbakan Özal'ın bir basın toplantısı düzenleyerek, erken seçimlere gidileceğini ilan etmesi ise zamanlaması açısından sürpriz sayılabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak zamanlama açısından sürpriz olsa da erken seçimlere gidilmesi, siyasi gündem açısından yeni bir gündem maddesi değildir. Zira erken seçimler, siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik Anayasa değişiklik teklifinin Meclis'te görüşüldüğü günlerde konuşulmaya başlanmış ve hatta seçim tarihinin belirlendiğine dair kulis bilgileri dahi gazetelere yansımıştır ("Özal'ın siyasal takvimi belli oldu", 1987).

Bu noktada, Özal'ın 1986 ara seçimlerinde fark ettiği siyasi dengeler üzerine, seçimleri normal zamanından önceye çekmeyi planladığı iddia edilebilir. Özal, yüksek enflasyon oranlarının gündelik yaşamda yarattığı rahatsızlığın siyasi tercihlere yansımaya başladığını açıkça görmüştür. Bunun yanı sıra, siyasi yasaklı liderlerin tekrar siyasete dönecek olması nedeniyle ve seçmen tercihlerinde ANAP'ın iktidarı kaybetmesine neden olacak ölçüde değişimler olabileceği öngörüsü çerçevesinde erken seçim kararı aldığı söylenebilir. Zira özellikle ANAP ile aynı siyasi tabana hitap eden ve bu tabanda oldukça etkili olduğu bilinen Demirel'in yeniden ve güçlü bir biçimde siyasete dönüyor olmasının Özal'ı tedirgin etmesi olağandır. Bu nedenlerle, seçim yasasında ANAP lehine değişiklikler yapılarak, ANAP'ın mevcut seçmen desteğiyle görev süresini tazelemesi yolunun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede referandumdan yaklaşık 3 ay sonra, 29 Kasım 1987'de genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır. 1987 genel seçimlerinin, siyasete dönen siyasi liderlerin güçlenmesine zaman tanımamak amacıyla baskın seçim niteliğinde yapıldığının altı çizilmelidir.

29 Kasım genel seçimlerinden ANAP % 36,3; DYP % 19,1; SHP ise % 24,8 oy oranıyla çıkmıştır (TÜİK, 2012, s. 94). Bu sonuçlara göre, ANAP seçim öncesinde değiştirilen seçim kanunun etkisiyle[7] 292 milletvekili çıkartarak tek başına iktidarını korumuştur. 1983 genel seçimlerinden % 45,1 oy oranıyla 400 üyeli parlamentoda % 52,8 temsiliyet yakalayan ANAP, 1987 seçimlerinde % 36,3 oy oranı ile 450 üyeli parlamentoda % 64,9 temsile kavuşmuştur. Bu veri, seçim yasasında yapılan değişikliğin ANAP'ın iktidarını korumasındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır (Kalaycıoğlu, 2002, ss. 48-49).

[7] Özal, iktidarda kalabilmek amacıyla seçim sistemini kendi partisi lehine değiştirmekte bir sorun görmemektedir. Bu çerçevede, 1983-1989 arasında gerçekleşen seçimlerin birçoğunda seçim sisteminde benzer değişiklikler yapmıştır (Cemal, 2013, s. 286).

3. 25 EYLÜL 1988 REFERANDUMU

1987 genel seçimlerinin ardından ANAP'ta parti içi çekişmelerin giderek yükseldiği açıkça gözlemlenebilir hale gelmiştir. ANAP'ın 12 Eylül Darbesi sonrasında gelişen konjonktürün etkisi altında, farklı gelenekleri temsil eden kişilerin Özal'ın liderliğinde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir parti olduğu düşünüldüğünde, parti içi çekişmelerin olağan olduğu ifade edilmelidir. Keza siyasetin doğası gereği yaşanan rekabetin yanı sıra, iktidar partisi olan ANAP'ta parti politikalarını yönlendirmek amacıyla etkili pozisyonlar elde etme mücadelesinin, ülke yönetiminde söz hakkı elde etmekle eş değer olduğunun da altı çizilmelidir.

Söz konusu parti içi çekişme, 18-19 Haziran 1988'de gerçekleştirilen II. Olağan Kongre'de kamuoyuna yansıyacak biçimde açıkça ortaya çıkmıştır. Kamuoyuna yansıyan biçimiyle ANAP'ta iki ana klik bulunmaktadır. Liberal kanat ve kutsal ittifak olarak adlandırılan milliyetçi-muhafazakâr kanat ANAP'taki çekişmenin iki ana aktörünü oluşturmaktadır.

Siyasi partiler kanunu ve parti tüzüğü gereği partinin ana karar organı olan MYKY seçimleri, oldukça önemlidir; zira partiyi yönlendiren kararlar bu kurulda alınmaktadır. 60 kişilik MYKY seçimi için Genel Başkan Turgut Özal tarafından liberal kanadı koruyan bir anahtar liste hazırlanmış; ancak bu liste beklenildiği ölçüde etkili olamamıştır. Mehmet Keçeciler'in başını çektiği kutsal ittifakın çıkardığı bir diğer anahtar liste ile Özal'ın listesi delinmiştir. Bu çerçevede, Özal'ın yakın çalışma arkadaşları ve partide oldukça etkili olan Genel Başkan Yardımcısı Güneş Taner, Genel Muhasip Doğancan Akyürek, Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray gibi isimler MYKY'ya seçilememişlerdir. Bu bağlamda, kongrenin ardından Özal tarafından oluşturan Başkanlık Divanı'nda Mustafa Taşar, Eyüp Aşık, Mehmet Keçeciler gibi isimlerin yer almaması, kongrede yaşananlar çerçevesinde okunduğunda anlamlı hale gelmektedir (Aşık, 2018, ss. 286-288).

II. Olağan Kongrede oldukça önemli bir diğer olay daha yaşanmıştır. Özal'ın kongre açılış konuşması esnasında silahlı saldırıya uğraması kongreye damgasını vurmuştur. Suikast girişiminden elinden hafif biçimde yaralanarak kurtulmasına rağmen, bu olay Özal'ın üstünde önemli bir psikolojik etkide bulunmuştur (Birand ve Yalçın, 2009, ss. 370-378).

Suikast girişiminin gölgesinde gerçekleşen kongrede kurucu Genel Başkan Özal'ın rolünün daha çok öne çıkması ve parti içindeki çekişmelerin ertelenmesi beklenebilirdi. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiş ve Özal'ın karizmatik liderliğine rağmen, liste savaşları kongrede etkili olmuştur. Hülasa, ANAP'ın iktidarının 5. yılı içinde gerçekleştirilen II. Olağan Kongre'de yaşanan gelişmeler, ANAP içinde yaşanan parti içi mücadelenin ve çekişmenin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.

3.1. Yerel Seçimlerin Öne Çekilmesi Kararı

29 Kasım 1987'de gerçekleşen genel seçimlerden yaklaşık 2 ay sonra yerel seçimlerin öne alınması fikri ANAP'ın parti yönetiminde konuşulmaya başlamıştır. Önceki yerel seçimler 5 Mart 1984'te yapılmış; ANAP bu seçimlerden, 1983 genel seçimlerindeki başarısını pekiştirerek çıkmıştır. İl Genel Meclisi Üyeleri seçiminde ANAP % 41,5; SODEP % 23,4; DYP % 13,3; HP % 8,8; MDP % 7,1; RP % 4,4 oy almıştır (TÜİK, 2013). Ayrıca İstanbul, Ankara, İzmir büyükşehir belediyeleri dahil olmak üzere 67 il arasından 54 ilde belediye başkanlıklarını kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir.

1982 Anayasasının mahalli idarelerle ilgili olan 127. maddesinde seçimlerin "beş yılda bir" yapılacağı ifade edilmektedir. Buna göre mahalli idare seçimlerin (yerel seçimler) 1989'un Mart ayı içinde yapılması gerekmekteydi. Ancak, 1988 yılının Şubat ayında gerçekleşen ANAP Başkanlık Divanı toplantısında seçimlerin öne çekilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır (Aşık, 2018, s. 294).

Bu noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesi hususunda hangi sebeplerin belirleyici olduğunun üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle tekrar altını çizmek gerekir ki, genel seçimlerin üzerinden henüz 2 ay kadar geçmiştir. Seçimlerden istediğini alarak çıkmasına rağmen, parti teşkilatları ve genel merkez üzerindeki seçim yorgunluğunun henüz geçmediğini tahmin etmek zor değildir. Öyleyse, partiyi bu kararı almaya zorlayan nedenler olduğu düşünülebilir. Bu noktada, iki farklı sebep öne çıkmaktadır.

Birincisi, ANAP genel seçimlerden Meclis'teki sandalyelerin neredeyse % 65'ini kazanarak çıkmasına ve tek başına iktidarını sürdürmesine rağmen, 1983 genel seçimlerine göre yaklaşık 9 puanlık bir oy kaybı yaşamıştır. Keza eski siyasetçilerin yasakların kalkmasıyla tekrar partilerinin başına geçmeleri ilerleyen süreçte rekabetin kızışacağına işaret ediyordu. Özellikle Demirel'in tekrar siyasete dönüşünün Özal'ı tedirgin ettiği bilinmektedir (Türk, 2014, s. 127). Demirel, darbe öncesi dönemde bürokraside önemli görevlere getirdiği ve sonraki süreçte siyasete atılarak Başbakan olan Özal'dan iktidarı devralmak amacıyla muhalefetini sertleştirmiştir. Keza artan hayat pahalılığı ve yüksek enflasyon hükümetin seçmen nezdinde elini zora düşürmektedir. 1986'da % 30,34 olan yıllık enflasyon oranı hızla yükselerek 1987'de % 59,63'e; 1988'de ise % 74,33'e ulaşmıştır (TCMB, 2018). Daha da vahimi, 1989'da fiyatların giderek yükseleceği ön görülmektedir. Bu sebeple, mevcut durumun daha kötüye gidebileceğine dair bir öngörü çerçevesinde, Özal'ın yerel seçimleri öne çekerek, genel seçimlerdeki başarısını yerel seçimlere teşmil etmek istemesi kuvvetle muhtemeldir.

İkinci olarak, 1982 Anayasası'nın kabulüyle görevine resmi olarak başlayan Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresi 1989'un Ekim ayı sonu itibariyle dolacaktı. Evren'in yerini alacak kişi olarak öne çıkan en önemli isim ise Turgut Özal'dı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden yaklaşık 6 ay önce

yapılacak olan yerel seçimlerden ANAP adına alınabilecek kötü bir sonuç, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Özal'ın elini zora sokabilirdi. Bu sebeple yerel seçimlerin baskısından kurtulmak ve adaylık sürecine olası kötü bir itibarla girmemek amacıyla mahalli idare seçimlerinin öne çekilmesi istenmiş olabilir (Bildirici, 2002, s. 153).

Bu sebeplerle, normal şartlarda Mart 1989'da yapılması gereken yerel seçimlerin 6 ay kadar öne çekilerek Ekim 1988'de yapılmasına dair kanun teklifi Meclis'e getirilmiştir. ANAP'ın Meclis'teki çoğunluğu sayesinde, teklif kabul edilerek yasalaşmıştır. Ancak ana muhalefet partisi SHP, kanunun anayasaya aykırılık içerdiği gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapmıştır. Mahkeme yaptığı değerlendirmede, kanunun anayasanın 127. maddesine aykırı olduğunu tespit ederek düzenlemeyi iptal etmiştir ("Anayasa Mahkemesi Kararı", 1988).

Gelinen noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesinin önü kapanmıştır. Bunu aşmanın tek yolu ise anayasanın ilgili maddesinin değiştirilmesinden geçmektedir. Konuyu değerlendiren ANAP'ın yetkili kurulları, bu yolu deneme kararı almıştır. Ancak bu kararın hayata geçirilmesi için ANAP'ın Meclis'teki sandalye sayısı yeterli değildir. Anayasanın değiştirilmesiyle ilgili olan 175. madde şu şekildedir:

> *"Anayasanın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, bu maddedeki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir. Cumhurbaşkanı, Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'e iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır. Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoylamasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazetede yayımlanır."*

Buna göre, iki ihtimal ortaya çıkıyordu. Birincisi, diğer partilerin desteğini alarak Anayasa değişikliğini Meclis'te gerçekleştirme ihtimaliydi. 450 sandalyeli Meclis'te bunu sağlamak için 300 milletvekiline ihtiyaç vardı.

Ancak ANAP'ın Meclis'te 292 vekili bulunmaktaydı. Bir başka ifadeyle diğer partilerin desteğine muhtaçtı. Konunun ANAP Başkanlık Kurulu'nda tartışılması sırasında, Demirel'in partisinin değişiklik teklifine evet diyeceğinin ön görüldüğü anlaşılmaktadır. ANAP'ın önde gelen isimlerinden biri olan Mehmet Keçeciler, "Demirel'in kendisini aldattığını ve değişiklik teklifine evet demeyeceği" hususunda Özal'ı uyardığını ancak Özal'ın Demirel'le anlaşıldığı yönünde bilgi verdiğini aktarmaktadır (Aşık, 2018, ss. 296-297). Keza bununla uyumlu biçimde, Demirel "değişiklik teklifinin Meclis'e gelmesi durumunda destekleyeceklerini" gazetecilere beyan etmiştir ("Ekimde yerel seçim", 1988).

İkinci ihtimal ise, Meclis'ten yeterli destek alınamadığı durumda, Anayasa değişiklik teklifi içeren kanunun halkoylamasına sunulmasını içermektedir. Buna göre, muhalefet partilerinden en az 8 milletvekilinin desteği alınamazsa, Cumhurbaşkanı Evren'in inisiyatifine bağlı olmaksızın, kanunun referanduma sunulması kaçınılmaz hale geliyordu. SHP zaten değişiklik teklifine destek vermeyeceğini ilgili kanunu önceki süreçte Anayasa Mahkemesine götürerek, çok önceden kesinleştirmişti. Ancak Demirel destek vereceğini beyan etmişti.

Özal, ilk planda Demirel'in değişiklik teklifini destekleyeceği yönündeki beyanatına ve onun samimiyetine inanmış gibi görünmektedir. Zira toplumsal karşılığını giderek arttırdığı görülen Demirel'in bir an önce yerel seçime gidilmesini arzulaması olağan olarak değerlendirilebilir. Bu gerçekleşmezse bile, genel seçimlerde yakalanan başarının etkisi ve Özal'ın kitleler üzerindeki ikna kabiliyeti sayesinde halkoylamasında ANAP istediği sonucu elde edebilirdi. Keçeciler'in aktardığına göre, Başkanlık Divanındaki tartışmalarda çoğunluk, referandumdan lehte % 60-70 gibi büyük bir oy oranıyla çıkılacağını düşünüyordu.[8] Ayrıca bu noktada belirtmek gerekir ki, üzerinden henüz bir yıl geçmeyen 1987 referandumunda ANAP, tek başına hayır oyu için kampanya yürütmüş ve % 50'ye çok yakın bir oy almıştır. Buradaki tablonun Özal'ın öz güvenini yükselttiği; ancak sonuçlar çerçevesinde düşünülecek olursa onu yanılttığı söylenebilir.

Bu noktada, önemli bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Özal, tüm bu tartışmalar içinde, referanduma gidildiği taktirde istediği sonucu alamazsa bile kamuoyundaki karşılığını görmüş olacaktır. 1986 ara seçimlerinde görüldüğü üzere, Özal, sonuçlarının iktidarı üzerinde belirleyici etkisi olmadığı durumda ara seçim veya referandum yoluyla seçmene gitmeyi tercih edebilmektedir. Özal, düzenli olarak anketler yaptırarak toplumdaki karşılığını ölçmeyi önemseyen bir liderdir. Özellikle 1987 seçimlerinden

[8] Özellikle 1987 genel seçimlerinden sonra Özal'ın yönetim anlayışında değişiklikler olduğu ve karar alırken dar bir çevrenin etkisi altında kaldığı veya istişareye daha az önem verdiği bilinmektedir. Bir başka ifadeyle "…önemli kararların Özal ve etrafındaki dar bir çevre tarafından alındığı, alınan kararların yine o çevrenin talepleri doğrultusunda kolaylıkla değiştirildiği kurumsallaşmadan çok uzak gibi görünen bir siyasal mekanizma ortaya çıkmıştır." (Demirel, 2018, s. 70).

itibaren anket çalışmaları kamuoyunda ilgiyle karşılanmaya başlamış ve dönemin gazetelerinde sıkça seçim anketi sonuçları yayınlanmıştır. Özal'ın da, gittikçe yaygınlaşan anket çalışmalarını önemsediği bilinmektedir (Türk, 2014, s. 209). Ancak dönemin şartlarında, anketlerin büyük ölçüde yanıldığı da bir gerçektir. Halbuki, sonuçları itibariyle büyük değişimlere yol açmayacak ara seçim veya referandum sonuçları partilerin kamuoyundaki karşılıkları hakkında kesin bilgiler vermektedir. Hülasa Özal'ın referandumu yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde partisine olan seçmen desteğini ölçmek için bir araç olarak görme ihtimali de yabana atılmamalıdır. Zira siyasette değişim trendini okumak suretiyle, sembolik yetkilerle yetinecek ve siyaset üzerinde etkisiz pozisyonu kabul edecek bir Cumhurbaşkanı adayı tercih ederek kendisi Başbakanlığa devam edebilir; yahut partide kendi otoritesiyle uyumlu çalışacak bir kişiye partiyi ve Başbakanlığı emanet ederek, aktif bir Cumhurbaşkanı olarak 7 yıl boyunca iktidarını sürdürmeyi tercih edebilirdi.

Bu ihtimaller dahilinde anayasa değişiklik teklifi Meclis'te görüşülmüş; ikinci tur görüşme oylamasına 377 milletvekili katılmıştır. Oylamada 283 kabul oyuna karşılık 93 ret oyu kullanılmıştır. Daha önce değişiklik teklifini destekleyeceğini beyan eden Demirel liderliğindeki DYP ise oylamalara katılmamıştır. Bu sonuçlara göre, değişikliğin halkoyuna sunulması kesinleşmiştir.

3.2. Referandum Süreci

Referandum tarihinin 25 Eylül olarak netleşmesinin ardından, siyasi partiler halkoylaması için kampanya süreçlerini başlatmışlardır. İktidar partisi olarak yerel seçimlerin öne çekilmesine ilişkin anayasa değişiklik teklifini gündeme getiren ANAP, seçmenlerden *evet* oyu vermelerini talep ediyordu. Bu noktada kullanılan argümanlar arasında en öne çıkanı, muhalefetin 12 Eylül öncesi anarşi dönemini temsil etmesinin vurgulanmasıdır. Bunun yanı sıra, ANAP'ın iktidar olduğu 5 senelik süre zarfında yaşanan ekonomik dönüşüm ve yapılan icraatların Özal'ın liderliğiyle özdeşlik kurularak vurgulanmasıdır. Bu noktada, Özal'ın kamuoyundaki popülerliğinin öne çıkartılarak, halkoylamasından öte, genel seçim havası yaratılmak istendiği söylenebilir. Bu haliyle, çok küçük bir farkla kaybedilen 1987 referandumundakine benzer söylemler tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, 87 referandumunda oylanan, eski siyasetçilerin yasaklarının kaldırılması olduğu için, 12 Eylül öncesi döneme göndermeler yapılması oldukça anlaşılır olmasına rağmen; 88 referandumunda oylanan değişikliğin 12 Eylül öncesiyle veya Özal'ın siyasi başarılarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Özal'ın kampanya sürecinde sarf ettiği "referandumdan beklediği ölçüde oy alamaması durumunda siyaseti bırakacağı" minvalindeki sözlerin, bu bağın zayıflığını kapatmak amacıyla sarf edildiği söylenebilir.

ANAP'ın kampanyasını Başbakan Özal'ın şahsi karizması üzerine bina etmesine rağmen ne parti içinde ne de kamuoyunda beklenen karşılığı ve

heyecanı yaratamadığı, henüz referandum gününe varılmadan kampanya sürecinde açıktır. ANAP'lı Milletvekili ve Bakanların dahi, heyecan duymadığı bir kampanya süreci yürütüldüğünün altı çizilmelidir (Aşık, 2018, s. 304).

Muhalefet kanadı ise kampanyasını Özal'ın şahsına ve hükümetin başarısızlığına endeksleyerek, halkoylamasını adeta bir güven oylamasına dönüştürmek istemiştir. 1987 genel seçimlerinden istediği sonucu alamayan muhalefetin, referandumu Özal hükümetini yıpratmak amacıyla bir araç olarak gördüğünü söylemek abartılı olmayacaktır. Keza, iktidarın kampanya sürecini Özal'ın şahsi karizması üzerine bina etmesi[9], muhalefetin, referandumu hükümete karşı bir güven oylamasına dönüştürmesini kolaylaştırmıştır. Referandum sürecinde yapılan anketler, seçmenlerin referandumun yapılma sebebini tam olarak anlayamadıklarını ve sonuçların ANAP'ın aleyhine olacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bu şartlarda, muhalefetin yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Özal'ın itibarını sarsarak, hükümetin toplumsal karşılığı özelinde meşruiyetini yıpratmayı amaçladığı söylenebilir.

Bu atmosferde 25 Eylül'de gerçekleşen referandum % 35 *evet* oyuna karşılık, % 65 *hayır* oyuyla sonuçlanmıştır. Böylece ANAP'ın 1988'in Şubat ayından beri gündeminde olan yerel seçimleri öne çekme arzusu, halk tarafından büyük bir çoğunlukla reddedilmiştir. Aynı zamanda, yerel seçimlerin 26 Mart 1989'da yapılması da kesinlik kazanmıştır.

Sonuç

1987 genel seçimlerinden birkaç ay sonra, yerel seçimlerin öne çekilme fikri ANAP'ın parti yönetiminde gündeme gelmiş ve olumlu yönde karar hasıl olmuştur. Bu kararı uygulamaya koyma amacıyla ilgili düzenlemeyi içeren bir kanun çıkartılmış; ancak ana muhalefet partisi SHP kanunun anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme yaptığı değerlendirme sonucunda kanunun iptaline karar vermiştir.

Gelinen noktada, yerel seçimlerin öne çekilmesi ancak anayasa değişikliği ile mümkün olabilecektir. Kararı değerlendiren ANAP'ın ilgili parti kurulları, anayasa değişikliği ile yerel seçimlerin öne çekilmesi kararında ısrarını sürdürmüştür. Konunun kamuoyunda ve siyasetçiler arasında tartışıldığı Temmuz ayı içerisinde DYP, değişiklik teklifinin Meclis'e gelmesi durumunda destekleyeceğini belirtmiştir. ANAP'ın yetkili kurullarında konunun tartışılması esnasında Demirel'e güven olmayacağı ve kararından dönmesi durumunda referanduma gidilme ihtimali de konuşulmuştur. Böyle bir ihtimal gelişmesi durumunda bile büyük bir farkla referandumdan istenilen sonucu alabileceklerine dair öngörü çerçevesinde anayasa değişikliği teklifinin Meclis'e getirilmesi kararlaştırılmıştır.

[9] Özal bu durumu bir üst perdeye çekerek, referandumdan hayır oylarının çoğunlukta çıkması durumunda Başbakanlıktan ve hatta siyasetten çekileceğini beyan etmiştir (Akşin, 2022, s. 283).

Değişiklik teklifinin Meclis oylamasında SHP karşı oy kullanmış; DYP ise oylamalara katılmamıştır. Bu durumda, anayasaya göre referanduma gidilmesi netleşmiştir. Kampanya döneminde, ANAP tek başına *evet* oyunu savunurken, muhalefet ise *hayır* oyunu savunmuştur. ANAP kampanyasını Özal'ın şahsi karizması ve ANAP'ın icraatçı yönü üzerine bina ederken, DYP ve SHP ise referandumu hükümete yönelik bir güvenoylaması haline dönüştürmek istemiştir. 25 Eylül 1988'de gerçekleşen referandumdan % 35 *evet* oyuna karşılık, % 65 *hayır* oyu çıkmıştır. Böylece ANAP son bir yıl içerisinde gerçekleşen iki referandumdan da mağlubiyetle çıkmıştır.

1988 referandumu içeriği itibariyle, toplumda heyecan ve ilgi yaratacak ölçüde bir anlam içermemektedir. Bu suretle, referandumun anlamı Özal'ın bir arzusunun halka oylatılmasından öteye gidememiştir. Bu durumda ise referandum, çıtanın % 50 olduğu, hükümet için bir güvenoylamasına dönüşmüştür. Referandum sonuçlarına bakıldığında, ANAP'ın süreçten itibar kaybederek çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda, 1987 genel seçimlerinden Meclis'te büyük bir temsil yakalayarak ve tek başına iktidarını sürdürerek çıkmasına rağmen, ANAP'ta düşüşün seçimlerden henüz bir yıl geçmeden gerçekleşen referandumla başladığı iddia edilebilir. Dahası, Demirel'in siyasi kurgusu çerçevesinde, adeta tuzağa düşen ANAP siyasal süreci doğru biçimde okuyamamış ve Özal en büyük rakibi Demirel karşısında önemli bir prestij kaybına uğramıştır.

Hülasa, ANAP'ta düşüşün başlangıcı olarak kabul edilebilecek 1988 referandumuna giden yolda etkili olan sebepler şu şekilde özetlenebilir: Ekonomide olumsuz gidişatın 1989'da daha da kötüleşebileceği öngörüsü, Demirel ve siyaset yasağı kalkan diğer liderlerin daha fazla güç kazanmasına süre tanımama arzusu ve son olarak Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde yerel seçimlerin yıpratıcılığından kaçınılması. Ne var ki bu süreçten ANAP'ın istediği yönde bir değişiklik çıkmadığı gibi, referandumdan ağır bir yenilgiyle çıkması yerel seçimler öncesinde ANAP'ın elini daha da zora sokmuştur. Hakeza 26 Mart 1989'da gerçekleşen il genel meclisi üyeleri seçimlerinde ANAP % 21.75 oranında oy almak suretiyle ancak üçüncü parti olabilmiştir. 1984 yerel seçimleriyle mukayeseli olarak bakıldığında, 1989 yerel seçimlerinde ANAP'ın büyük bir yenilgiye uğradığı açıktır.

Yerel seçimlerden yaklaşık 7 ay sonra Kenan Evren'in görev süresinin dolmasıyla Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu noktada not etmekte fayda var ki, Özal 1988'de gerçekleşen referandumdaki ve 1989 yerel seçimlerindeki manzara karşısında Cumhurbaşkanı olarak ANAP'ı dışarıdan kontrol etmek suretiyle gidişatı değiştirebileceğini düşünmüş olabilir. Bu bağlamda Özal, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Genel Başkanlığı ve Başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a devretmiş; bu süreçte hükümeti dışarıdan yönlendiren bir tutum içinde olmuştur. Ne var ki, Özal sembolik değil, aktif bir yönetim tarzı benimsemesine ve ANAP'ın üzerindeki etkisini sürdürmesine rağmen, 1991 genel seçimlerinde ANAP'ın iktidarı kaybetmesine engel olamamıştır. Hülasa

1988 referandum süreciyle başlayan ANAP'taki düşüş, 1991 genel seçimleri sonucunda iktidarı kaybetmesiyle nihayete ermiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kerem Yavaşça %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kerem Yavaşça %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Akşin, S. (2022). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aşık, S. (2018). *Türkiye'de demokrasinin yeniden inşası sürecinde anavatan partisi (1983-1991)* [doktora tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Aşık, S. (2020). A new leader in turkish politics after september 12, 1980: Turgut Özal. *Tarih ve Günce, 3*(7), 223-245.

Atar, Y. (2000). *Demokrasilerde anayasal değişmenin dinamikleri ve anayasa yapımı*. Mimoza Yayınları.

Aydın, S. & Taşkın, Y. (2017). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İletişim Yayınları.

Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın anıları*. Sabah Kitapları.

Bildirici, F. (2002). *Hanedanın son prensi Mesut Yılmaz ve Anap'lı yıllar*. Ümit Yayıncılık.

Birand, M. A. & Yalçın, S. (2009). *The Özal -bir davanın öyküsü*. Doğan Kitap.

Cemal, H. (2013). *Özal hikayesi*. Everest Yayınları.

Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu bir siyasetçi hakkında bazı notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 15*(55), 57-75.

Erdoğan, M. (2003). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Kitabevi.

Ergüder, Ü. (1991). The motherland party 1983-1989. M. Heper & J. B. Landau (Ed.), *Political parties and democracy in Turkey* içinde (s. 152-169). Routledge.

Gözler, K. (2017, 5 Mart). *Referandum mu, plebisit mi?*. 10 Mart 2023 tarihinde https://www.anayasa.gen.tr/plebisit.pdf adresinden edinilmiştir.

Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. Felix Kitap.

İba, Ş. (2006). *Anayasa ve siyasal kurumlar*. Turhan Kitabevi.

Kalaycıoğlu, E. (2002). The motherland party: The challenge of institutionalization in a charismatic leader party. *Turkish Studies*, *3*(1), 41-61.

Kaynar, M. K. (2006). *Cumhuriyet dönemi siyasi partileri*. İmge Kitabevi.

Marxer, W. & Pállinger, Z. T. (2009). Stabilizing or destabilizing?: Direct-democratic instruments in different political systems. M. Setala & T. Schiller (Ed.), *Referendums and representative democracy* içinde (s. 34-55). Routledge.

Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern Studies*, *40*(4), 113-134.

Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal -biyografi*. Doğan Kitap.

Öztürk, Ş., Nas, F. & İçöz, E. (2008). 24 ocak kararları, neo-liberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 15-32.

Saraçoğlu, C. (2015). Tank paletiyle neoliberalizm. G. Atılgan, C. Saraçoğlu & A. Uslu (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 747- 869). Yordam.

TCMB (2018). *Enflasyon hesaplayıcı*. 21 Ocak 2023 tarihinde https://herkesicin.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ekonomi/hie/icerik/en enflasy+hesaplayici adresinden edinilmiştir.

TÜİK (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*. Yayın No: 3685.

TÜİK (2013, 17 Temmuz). *İl genel meclisi üyeleri seçimi sonuçları 1984-2009*. 25 Mart 2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Search/ Search?text=se%C3%A7im adresinden edinilmiştir.

Türk, H. B. (2014). *Muktedir*. İletişim Yayınları.

Gazeteler

Anayasa Mahkemesi kararı. (1988, 14 Temmuz). *Resmî Gazete.*

Ara seçim ekimde. (1986, 5 Temmuz). *Cumhuriyet*.

Ekimde yerel seçim. (1988, 18 Temmuz). *Cumhuriyet.*

Özal Hükümeti güvenoyu aldı. (1983, 25 Aralık). *Cumhuriyet*.

Özal'ın siyasal takvimi belli oldu. (1987, 17 Mayıs). *Cumhuriyet.*

Özal'la Yazar paylaştı. (1986, 9 Mayıs). *Milliyet.*

Yasaklar için referandum yolu. (1987, 15 Mayıs). *Cumhuriyet.*

Yüksek Seçim Kurulu kararı. (1986, 10 Ekim). *Resmî Gazete.*

Yüksek Seçim Kurulu kararı. (1987, 12 Eylül). *Resmî Gazete.*

Extended Abstract

Following the coup of September 12, 1980, Motherland Party (ANAP) played a critical role in the process of reactivating the democratic regime. The administration of the country, which was carried out by the National Security Council (NSC) for about 3 years, was transferred to political parties and civilians with the elections held on November 6, 1983. ANAP won 1983 and 1987 general elections and became the ruling party for about 8 years until 1991 general elections.

lost metropolitan municipalities, including Ankara, Istanbul, Izmir, and Kayseri, resulting in its position as the third-party. It is widely recognized in the literature that the decline of ANAP began with the 1989 local elections. However, insufficient attention has been given to the fact that the 1988 referendum served as a clear precursor to the substantial loss of votes in both the 1989 local elections and the 1991 general elections.

The local elections were originally scheduled for March 1989. However, ANAP planned to advance the local elections to October 1988, necessitating a constitutional amendment. This amendment was put to a referendum, which resulted in a 65% "No" vote. In other words, the ruling party garnered only 35% support. This outcome can be regarded as a significant defeat. Furthermore, the 1988 referendum stands as the only referendum in Turkish history that was rejected by the voters, distinguishing it from all other referendums held in the country.

In total, seven referendums have been held in Turkey until January 2023. Among them, the referendums of 1961 and 1982 were conducted to adopt and enforce new constitutions, respectively. The remaining referendums aimed to amend specific articles of the 1982 constitution. The referendums held in 1987, 1988, 2007, 2010, and 2017 involved submitting proposed constitutional amendments by the governments to a referendum.

After the September 12 coup, the NSC took over the administration of the country and decided to constitute a new government under its guidance. In this context, retired admiral Bülent Ulusu was tasked by the NSC with forming the government. Turgut Özal was also assigned as Deputy Prime Minister. Özal was a well-known figure in the military/civilian bureaucracy and political circles as the architect of the January 24 decisions. However, due to various reasons, Özal resigned from his position after about 1.5 years.

Within the framework of the decision to make democracy functional again, he adopted the idea of establishing a new party and led the establishment of the Motherland Party on 20 May 1983. In the 1983 general elections, ANAP came to power with a strong support (45.1%). The new government had two main prioritized issues. First, to change the closed structure in the economy; second, to transform the cumbersome structure of bureaucracy.

According to the 1982 constitution, politicians who served in political parties and parliament before September 12 coup were prohibited from engaging in political activities. The constitutional amendment to remove the prohibitions was submitted to the referendum in 1987. The referendum that took place on September 6 could be regarded as a turning point in terms of ANAP and Turkish political life after 1980. After the referendum, which resulted in a majority of the yes votes by a very narrow margin, the leading leaders of political life in the 1970s returned to the politics and were re-elected as the leaders of their parties.

In early 1988, the idea of advancing the local elections gained prominence within ANAP. There were two distinct reasons behind this decision. Firstly, there was a prediction that the economic situation might deteriorate. Secondly, it aimed to alleviate the pressure of the local elections on the upcoming presidential elections scheduled for 1989.

To move the local elections to an earlier date, a constitutional amendment was necessary. At this juncture, two possibilities arose. The first possibility entailed pursuing the constitutional amendment through Parliament with the support of other parties. The second possibility involved resorting to a referendum if there was insufficient support in Parliament for the proposed constitutional amendment.

Süleyman Demirel, the Chairman of the True Path Party, announced his support for the government's decision regarding early local elections. Prime Minister Özal initially placed trust in Demirel's statement. Even if this support did not materialize, ANAP might have believed that they could still achieve a favorable outcome due to their success in the general elections and Özal's persuasive abilities with the public.

Although ANAP based its campaign on PM Özal's personal charisma, it could not create the expected response and excitement neither within the party nor in the public opinion. In this atmosphere, the referendum held on September 25 resulted in 35% yes votes and 65% no votes. Thus, ANAP's desire to move the local elections to an early time, which had been on the agenda since February 1988, was rejected by the voters with a large majority.

In this context, it can be argued that although winning the 1987 general elections by gaining a large representation in the Parliament and tightening grip on power, the decline in ANAP began with the referendum that took place less than a year after the general elections. Moreover, ANAP, which was trapped in the Demirel's political fiction, could not read the political process

correctly and Özal suffered a significant loss of prestige against his biggest rival Demirel.

Then, Özal was elected as a new President in 1989 by parliament. However, despite Özal's adoption of an active, rather than symbolic, management style and maintaining his influence over ANAP, he could not prevent declining of ANAP. As a result, the decline in ANAP, which began with the 1988 referendum process, ended with its fall from the power in the 1991 general elections.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 541-560**

Makale Gönderim Tarihi: 17/06/2023 **Makale Kabul Tarihi: 19/08/2023**

CUMHURİYET SENATOSUNUN 1961 ANAYASASI'NDA YER ALIŞ SÜRECİ VE KURUCU MECLİSTEKİ MÜZAKERELERİ[*]

Faruk YAHŞİ[**]

Öz

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası'nın içeriğinin şekillenmesinde, Demokrat Partinin iktidarda kaldığı dönemde yaşanan gerilimler etkili olmuştur. Anayasaya hâkim olan fikir, siyasi iktidarın frenlenmesidir. Bu fikir çerçevesinde; 1961 Anayasası kendinden önceki 1924 Anayasası'na göre pek çok yenilik içermektedir. Bu yeniliklerden birisi de yasama organının çift meclis şeklinde düzenlenmiş olmasıdır. 1961 Anayasası'na göre yasama organı Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmaktadır. Üst meclis işlevi görecek Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı Millet Meclisinden farklı tasarlanmıştır. Millet Meclisinin tüm üyeleri genel oyla doğrudan seçmenler tarafından seçilmektedir. Cumhuriyet Senatosunda ise genel oyla belirlenmemiş üyeler de bulunmaktadır. Bunlar, askeri darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi üyeleri ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan üyelerdir. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet Senatosunun 1961 Anayasası'nda yer alış sürecini Kurucu Mecliste yaşanan tartışmalar üzerinden ortaya koymaktır. Yöntem olarak doküman analizinin benimsendiği çalışmada, birincil kaynak olarak Kurucu Meclis tutanakları incelenmiştir. Ayrıca döneme ait gazeteler ve akademik çalışmalar da incelenerek Cumhuriyet Senatosuna ilişkin tartışmalar analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Cumhuriyet Senatosunun demokrasi açısından kusurlu özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *1961 Anayasası, Cumhuriyet Senatosu, Kurucu Meclis, Çift Meclis.*

THE PROCESS OF RECRUITMENT OF THE SENATE OF THE REPUBLIC IN THE 1961 CONSTITUTION AND ITS NEGOTIATIONS IN THE CONSTITUENT ASSEMBLY

Abstract

The content of the 1961 Constitution, prepared after the military coup of May 27, 1960, was influenced by the tensions experienced during the period when the

[*] Bu makale; Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Davut Dursun danışmanlığında yürütülen ve Faruk Yahşi tarafından hazırlanan "Türkiye'de Vesayetçi Demokrasinin Kurumsallaşmasında 1961 Anayasasının Rolü" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

[**] Öğr. Gör. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Geyve Meslek Yüksekokulu, Hukuk Büro Yönetimi ve Sekreterliği Programı, farukyahsi@subu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7069-2183

Democratic Party (DP) remained in power. The prevailing idea in the constitution was to restrain the political power. Within this framework, the 1961 Constitution contains numerous innovations compared to the preceding 1924 Constitution. One of these innovations is the organization of the legislative body in a bicameral form. According to the 1961 Constitution, the legislative body consists of two separate chambers: the National Assembly and the Republic Senate. The membership structure of the Republic Senate, which serves as the upper chamber, is different from that of the National Assembly. All members of the National Assembly are directly elected by the voters through a general vote. In the Republic Senate, there are members who are not determined by a general vote. These members include the members of the National Unity Committee who carried out the military coup and those appointed by the President. The aim of this study is to present the process of the inclusion of the Republic Senate in the 1961 Constitution through the debates in the Constituent Assembly. Adopting the method of document analysis, the study examined the primary source of the Constituent Assembly minutes. Additionally, newspapers and academic studies from the era were analyzed to explore the discussions regarding the Republic Senate. The analyses conducted revealed that the Republic Senate had some flawed characteristics from a democratic perspective.

Keywords: *1961 Constitution, Senate of Republic, Constituent Assembly, Bicameral*.

Giriş

Bir ülkenin yasama organının çift meclis şeklinde tasarlanması çeşitli sebeplere dayandırılabilir. Bunlar; aristokratik geleneğin parlamentoların oluşumuna da yansıtılması isteği, federal devlet yapısının muhafaza edilme çabası, kanunların daha kaliteli yapılması ve çoğunluk iradesine karşı fren ve denge fonksiyonu görmesi şeklinde sıralanabilir (Yavuz & Bülbül, 2012, s. 219). Konuya Türkiye perspektifinden yaklaşıldığında ve çalışmanın odaklandığı 1961 Anayasası'nın çift meclis tasarımına bakıldığında, etkili olan faktörün çoğunluk iradesinin frenlenmesi olduğu görülmektedir.

1961 Anayasası'nda yasama organının Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde çift meclis şeklinde tasarlanmasında, Türkiye'nin çok partili hayatı tecrübe ettiği dönemde yaşanan tartışmalar ve krizler etkili olmuştur. Özellikle 1950 seçimlerinin ardından iktidarı Demokrat Partiye (DP) devretmek zorunda kalan ve muhalefet partisi konumuna düşen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), DP iktidarı döneminde 1924 Anayasası'nın kurduğu sistemi eleştirmiş ve anayasaya ilişkin pek çok değişiklik talebinde bulunmuştur. 1961 Anayasası'nda karşılık bulacak olan bu taleplerden birisi de çift meclis sistemi olmuştur.

Bu çalışmada; 1961 Anayasası'nın anayasal sistem içerisinde ikinci/üst meclis olarak tasarladığı Cumhuriyet Senatosunun anayasada yer alış süreci, doküman analizi yöntemi kullanılarak, kurucu meclisi oluşturan hem Temsilciler Meclisi hem de Milli Birlik Komitesine ait meclis tutanakları incelenerek analiz edilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası öncesi dönemde yaşanan

çift meclis sistemine ilişkin tartışmalar da incelenerek, anayasanın yapım sürecinde etkili olan düşünceler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. 1961 ANAYASASI ÖNCESİ DÖNEMDE ÇİFT MECLİS SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Türkiye, çift meclisli yasama sistemine yabancı değildir. Osmanlı Devleti'nin Anayasası olan Kanun-i Esasi yasama organını (Meclis-i Umumi) seçilmiş milletvekillerinden oluşan Meclis-i Mebusan ile üyelerinin padişah tarafından belirlendiği Meclis-i Ayan'dan oluşacak biçimde çift meclisli tasarlamıştır. Ancak Osmanlı'daki çift meclis usulüne dayalı yasama organı tecrübesi uzun soluklu olmamış, dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid anayasanın ilanından kısa bir süre sonra meclisi tatil etmiştir. Meclis uzunca bir süre kapalı kaldıktan sonra, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla tekrar açılmıştır. Yeniden açılan meclis, 1922'de tamamen kapatılmıştır (Özgişi, 2011, ss. 292-293).

Cumhuriyet döneminde ise çift meclis sistemi terk edilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasası'nın hazırlanışında çift meclis sistemi gündeme gelmişse de (Pantül & Yalçın, 1982, ss. 28-34) anayasanın son şeklinde tek meclis sistemi kabul edilmiştir.

1924 Anayasası'na göre egemenlik, kayıtsız şartsız millete aittir. Meclis ise milletin tek ve gerçek temsilcisi sayılmış, egemenliği millet adına kullanacağı belirtilmiştir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsendiği sistem tasarımına göre, meclis iradesi ile millet iradesi özdeş kılınmış ve meclis çoğunluğunun iradesinin her zaman haklı olduğu varsayımı kabul edilmiştir. İki meclis sistemi yönündeki taleplerin reddi, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin söz konusu edilmeyişi de bu varsayımın bir sonucu olmuştur (Özbudun, 2012, s. 80).

Meclisin mutlak üstünlüğüne dayanan bu sistem, tek parti iktidarının hâkim olduğu dönemde (1923-1946) tartışılmamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte ise 1924 Anayasası'nın meclis çoğunluğuna atfettiği olağanüstü anlam eleştirilmeye başlanmıştır. Çift meclis sistemine dönük talepler de bu dönemde gündeme gelmiştir. Bu yöndeki ilk talep, çok partili hayata geçişle kurulan ilk siyasal parti olan Millî Kalkınma Partisinden (MKP) gelmiştir. 1945'te kurulan MKP'nin parti tüzüğünde (Tunaya, 1952, ss. 639-643) kırk kişiden oluşacak "Ayan Meclisi" adında ikinci meclis kurulması önerisi yer almıştır. Yine 1948 yılında kurulan Millet Partisi (MP) programında da (Tunaya, 1952, ss. 712-723) ikinci meclis talebi yer almıştır. MKP ile benzer şekilde ikinci meclis için "Ayan Meclisi" adını kullanan MP, halk tarafından seçilecek Ayan Meclisinin, kanunların daha nitelikli çıkmasını sağlamak için önemli bir işlev göreceğini belirtmiştir.

Söz konusu dönemde basın da çift meclis tartışmalarına dâhil olmuştur. Cumhuriyet Gazetesinin 21 Temmuz 1947 tarihli nüshasının manşeti "İkinci bir meclisin teşkiline doğru" başlığını taşımaktadır. Manşette yer alan bu habere göre; CHP çevrelerinde anayasada köklü değişiklik isteyenlerin sayısı

artmıştır. Anayasada değişiklik isteyenlerin gerekçesi ise 1924 Anayasası'nın bir "İhtilal Anayasası" olduğu ancak zamanın değişmesi sebebiyle anayasanın da değişen şartlara göre yeniden düzenlemesi gerektiğidir ("İkinci bir meclisin teşkiline doğru", 1947). Vatan Gazetesinin 27 Temmuz 1947 tarihli nüshasındaki "Anayasa meselemize dair" başlıklı ankette ikinci meclis için de soru yer alması konumuz açısından dikkat çekicidir. Hukukçu isimlerin anket sorusuna verdikleri cevaplar, çift meclis sistemine dönük taleplerin gerekçelerini göstermesi açısından önemlidir.

Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil anket sorusuna verdiği cevapta ("Anayasa meseleleri: Prof. Dr. Ali Fuat Başgil fikirlerini anlatıyor", 1947), ikinci meclisin kurulmasından yana olduğunu ve mevcut anayasadaki eksikliklerden birisinin de çift meclis sistemine yer vermemesi olduğunu belirtmiştir. Başgil'e göre 1924 Anayasası'nı hazırlayanlar millî hâkimiyetin tek meclis sistemi ile sorunsuz biçimde tesis edileceğini, memleketin menfaatlerinin bu şekilde daha iyi korunacağını düşünmüşlerse de uygulama bu yönde olmamıştır. Başgil, ikinci meclisin partiler arası çekişmeleri frenleyerek nitelikli kanunların yapılmasını sağlayan, vatandaş hak ve hürriyetlerini gözeten faydaları olacağını ifade etmiştir. Başgil, oluşturulacak ikinci meclisin Osmanlı'nın tecrübe ettiği "Ayan Meclisi"nden de farklı olması gerektiğini, "Cumhuriyet Meclisi" ya da "Cumhuriyet Şurası" adını taşıyacak olan meclisin bir "mütehassıslar heyeti" olarak tasarlanmasını ve üyelerinin de iki dereceli, belli aralıklarla yapılacak seçimlerde belirlenmesi ve yarı yarıya yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Başgil, bu dönemde yaptığı başka bir değerlendirmesinde (Başgil, 1948, s. 78) ise pekişmiş bir demokrasiyi tesis edebilmenin yolunun "kuvvetler ayrılığı"ndan geçtiğine dikkat çekmiş ve çift meclis uygulamasının da buna katkı sağlayacağını savunmuştur.

Anketi cevaplayan bir diğer isim ise CHP Milletvekili, kamu hukukçusu Nihat Erim olmuştur. Erim, ankete verdiği cevapta ("Prof. Nihat Erim'in anketimize cevabı", 1947) ikinci meclisin devlet hayatında istikrar ve devamlılık sağlayacağını belirtmiştir. Erim ayrıca ikinci meclisin yapısı ve seçim usulü üzerinde de durmuştur. Erim'e göre ikinci meclisin üye sayısı birinci meclisin yarısını geçmemelidir. Ayrıca ikinci meclisin görev süresi birinci meclisin görev süresinden uzun olmalıdır. Erim'in önerisi bu sürenin birinci meclisin görev süresinin en az iki katı olması gerektiği şeklindedir. Üyeler ise üç yılda bir gruplar halinde yenilenmelidir. Erim'in ikinci meclis için öngördüğü seçim usulü ise iki derecelidir. Kurulacak olan ikinci meclisin üyelerini, belediye ve il meclisleri, meslek kuruluşları ve üniversitelerden belirlenen seçmenler belirlemelidir. Nihat Erim, ikinci meclis tartışmalarına ilişkin bir başka değerlendirmesinde (Erim, 1947, ss. 295-301) ise ikinci meclisin kurulması durumunda, bu meclisin fevri ve ani kararları önleyici, günlük siyasi çekişmeler karşısında yasa yapım sürecini koruyan bir rolünün olacağını belirterek, ikinci meclisin sistem içerisinde göreceği işleve dikkat çekmiştir. Erim ayrıca tek meclis sisteminde bazen kanunların acele bir

şekilde çıkartıldığını ve "kanun tekniği bakımından sakat" olduklarını belirtmiştir. Kurulacak olan ikinci meclis bu "sakatlığı" giderecek ve "kanunları bir süzgeçten geçirecektir". Erim, ikinci meclisin bu "süzgeç" görevini yerine getirebilmesi için de meclis üyeliğine dair eğitim, yaş ve tecrübe gibi şartlar olacağını ve meclisin bir tür "uzmanlık rolü" oynayacağını belirtmiştir.

Çift meclis sistemine karşı çıkanlar da vardır. Daha sonra Adalet Partisinden (AP) milletvekilliği de yapacak olan Burhan Apaydın bu isimlerdendir. Apaydın, "Böyle bir meclise ne kanunların mükemmel çıkmasını temin işinde, ne de vatandaş hürriyetinin teminata bağlanması meselesinde lüzum yoktur." ifadeleriyle düşüncesini ortaya koymaktadır. Apaydın'a göre kanun yapım sürecinde yaşanan problemleri aşmanın yolu ikinci bir meclis kurmaktan değil, muhalif partilerin de yer aldığı bir meclis kompozisyonunun oluşmasını sağlamaktan geçmektedir. Apaydın'a göre mecliste bulunan muhalif partiler yapacakları tenkitlerle kanunlardaki eksik yönleri tespit edecek ve iktidarı kanunları doğru biçimde hazırlamaya teşvik edeceklerdir. Görüldüğü üzere Apaydın ikinci meclislerden beklenen "frenleme ve dengeleme" rolünü meclisteki muhalif partilere vermektedir. Apaydın, vatandaş hak ve hürriyetlerinin garanti altına alınmasında ikinci meclisin faydalı olacağı yönündeki değerlendirmelere de karşı çıkmaktadır. Apaydın'a göre "Anayasayı üstün tutmanın ve bu suretle vatandaş hak ve hürriyetini garanti altında bulundurmanın yegâne çaresi" hâkimlerin anayasaya aykırı gördükleri kanunları uygulamamaya haklarının olduğunu bilmeleridir ("Anayasa meselesi ve parti başkanlığı", 1947).

DP'nin 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinden galip çıkması ve bu seçimlerde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin bir sonucu olarak mecliste aldığı oy oranından çok daha fazla temsil imkânına sahip olması çift meclis usulüne dönük talepleri daha da artırmıştır. DP'nin mecliste elde ettiği ezici gücü giderek antidemokratik uygulamalar için kullanmaya başlaması hem yasamada hem de yürütmede mutlak üstünlüğe sahip olması, iktidarın anayasada yer alacak bir takım fren ve denge mekanizmalarıyla sınırlandırılması gerektiği düşüncesini gündeme getirmiştir. Çift meclis sistemi de bu fren ve denge mekanizmalarından birisi olarak görülmüştür.

1950-1960 arası dönemde muhalefeti temsil eden partiler de çift meclis sistemini gündeme getirmişlerdir. Uzun yıllar ülkeyi tek başına yöneten CHP, muhalefete düştüğü bu dönemde, ikinci bir meclisin anayasal sisteme dâhil edilmesini istemiştir. CHP'nin iktidarı DP'ye devrettiği 1950 seçimlerinin hemen ardından gerçekleştirdiği 8. Kurultayında en çok öne çıkan talep ikinci meclisin kurulması olmuştur ("Halk Partisi ayan teşkilini istiyor", 1950). Yine 1953, 1954, 1956, 1957 CHP Kurultaylarında da ikinci meclis talebi gündemde olmuştur. 1959'da gerçekleştirilen CHP'nin 14. Kurultayında ise CHP'nin iktidara geldiğinde yapmayı vaat ettiği değişiklikler "İlk Hedefler Beyannamesi" başlığı altında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Beyannamede yer alan "Anayasa demokratik esaslara göre değişecektir" başlıklı maddenin

altında "İkinci meclis kurulacaktır" vaadine de yer verilmiştir ("CHP Kurultayı taahhüde girdi", 1959). İktidardaki DP'den ayrılan milletvekillerinin kurduğu Hürriyet Partisi de (HP) parti programında ikinci meclise yer vermiştir ("Hürriyet Partisi resmen kuruldu", 1955).

1957 seçimlerinden önce ise dönemin muhalefet partileri CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve HP bir araya gelerek ortak bir tebliğ yayımlamışlardır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından kamuoyuna açıklanan tebliğde anayasanın değiştirilmesinin acil bir gereklilik olduğu vurgusu yapılmış ve anayasada yapılacak değişikliklerle ikinci bir meclis oluşturulacağı ifade edilmiştir. Kurulacak olan ikinci meclisin göreceği işlev ise yasama faaliyetlerinde bir denge oluşturması ve yürütme kuvvetinin üzerinde de denetim mekanizması kurmak olarak açıklanmıştır ("Muhalefet cephesi dün bir taahhütname imzaladı", 1957)

Bu dönemde ikinci bir meclisin kurulmasına dönük talep, akademik çevrenin de gündemine girmiştir. Özellikle 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilecek isimlerin yazdıkları makalelerde sıklıkla çift meclis sistemini konu edinmeleri ve bu sistemin Türkiye için gerekliliğine vurgu yapmış olmaları dikkat çekicidir.

1961 Anayasası'na kaynaklık edecek olan metinlerden, İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan Anayasa Ön Tasarısı'nı şekillendiren komisyonda yer alan Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, ikinci meclisin hükümet ile meclis arasında bir hakem rolü oynayarak denge kuracağını belirterek çift meclis sisteminin gerekli olduğunu savunmuştur. Kubalı, ikinci meclisin, yasaların hak ve özgürlükler için daha isabetli ve saygılı yapılmasını sağlayacağını belirtmiştir (Küçüka, 1953b, s. 79). Anayasa Ön Tasarısı'nı hazırlayan komisyonun başkanlığını yapan Sıddık Sami Onar da çift meclis sisteminden yana olduğunu ifade eden isimlerden olmuştur. Ancak Onar konuya biraz daha temkinli yaklaşmış ve özellikle üyelerin belirlenmesinde önerilen belediye-il meclislerince seçim yapılması ve yaş, eğitim, tecrübe gibi şartların aranmasının yasa yapım sürecinde her zaman için denge ve istikrarı sağlamayabileceğini, bu yöntemlerle belirlenmiş üyelerin halkın seçtiği milletvekillerinden "farklı kalitede olacağını" temin etmenin kesin olmadığını ifade etmiştir (Küçüka, 1953a, s. 628).

Onar ve Kubalı ile aynı komisyonda yer alan İlhan Arsel de çift meclis sisteminin Türkiye için bir "zaruret" olduğuna vurgu yapmış, ikinci meclis sayesinde parlamenter hükümet sisteminin sağlıklı bir şekilde tesis edileceğini, cumhuriyet rejiminin zedelenmesine izin verilmeyeceğini belirtmiştir (Arsel, 1955, s. 1955).

1961 Anayasası'nı hazırlayacak olan Kurucu Mecliste görev alan İsmet Giritli de bu dönemde yazdığı "Tek meclis mi, Çift Meclis mi?" (Giritli, 1953, ss. 232-235) başlıklı makalesinde, ikinci meclisin "kanunların mükemmeliyetini sağlamak" ve iktidarın "taşkınlıklarının önlenmeye çalışılması" için gerekli olduğunu ve "büyük bir ihtiyacı karşılayacağını" ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye'de ikinci meclis tartışmaları ülkenin çok partili hayata geçtiği yıllarda başlamıştır. CHP'nin halen iktidarda olduğu bu dönemde 1924 Anayasası'nı ve meclis çoğunluğunu "mutlak, yanılmaz" gören anlayışını tartışmaya açan gelişme ise Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde de etkili olan uluslararası yeni koşullardır. İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi yanlısı Batı bloğunun kazanması ve Türkiye'nin de bu blokta yer alma isteği demokratik adımların atılmasına ve bu yönde tartışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemde yapılan tartışmalar ile DP'nin iktidarda kaldığı dönemde (1950-1960) gerçekleşen tartışmaların mahiyeti farklıdır. 1946-1950 arası dönemdeki demokrasi eksenli tartışmalar halen iktidarda bulunan CHP'nin kendi kontrolünde ve inisiyatifinde olan sistemin restorasyonuna dönüktür. DP iktidarı döneminde yaşanan anayasa eksenli tartışmalar ise DP'nin mecliste elde ettiği çoğunluğu, muhalefet üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmasına karşı gelişen tepkinin sonucudur. Bu dönemde DP karşısında yer alan tüm muhalefet partilerinin benzer talepleri gündeme getirdiği bilinmektedir.

2. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞ SÜRECİ VE ANAYASAYA HÂKİM OLAN FİKİR

1961 Anayasası çelişkili bir görünüme sahiptir. Anayasa bir yandan insan haklarına dayanan, demokratik hukuk devleti kurmayı amaçlar bir görüntü vermiş, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almış; diğer yandan ise genel oydan çıkacak siyasi iktidarlara karşı derin bir güvensizlik içinde olmuştur. "Çoğunluk korkusu" olarak adlandırılabilecek bu durum hem anayasayı hazırlayacak olan kurucu meclisin oluşumunda hem de anayasada yer verilen düzenlemelerde kendini göstermiştir.

2.1. Kurucu Meclisin Oluşumu ve Yapısı

Bir devletin hukuki ve siyasi bir kurum olarak varlığının temel belgesi olan anayasaları yapan güç kurucu iktidar olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, yeni bir anayasa yapılması veya mevcut anayasayı değiştirmek için halk tarafından seçilmiş özel bir meclis oluşturulabilir. Kurucu meclis olarak anılan bu meclisler, kurucu iktidar rolünü üstlenmektedir (Gençkaya, 1998, s. 17). Bu şekilde oluşturulan kurucu meclislerin oluşum biçimleri, kurulacak olan anayasal sistemin niteliği üzerinde büyük etkiye sahiptir. Anayasaların demokratikliği ve işlerliği kurucu meclislerin temsil gücü ile ölçülmektedir (Parla, 1984, ss. 207-208). 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu meclisin yapısına bakıldığında büyük bir temsil sorunu olduğu görülmektedir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK), çıkardığı 157 sayılı kanun ile yeni anayasayı hazırlamakla görevli bir kurucu meclis meydana getirmiştir. İki kanatlı kurucu meclisin bir kanadını MBK, bir kanadını Temsilciler Meclisi oluşturmuştur (Özbudun, 1986, s. 16; Tanör, 2016, s. 369). Kurucu Meclisin "sivil" kanadı olan Temsilciler Meclisi

"milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten"[†] bir usul ile değil; ağırlıklı olarak fiili iktidarı elinde bulunduran Devlet Başkanı ve MBK'nin atadığı isimlerle, korporatist bir felsefeye dayanacak biçimde meslek örgütlerinin ve bürokratik baskı gruplarının temsilcilerinden oluşmuştur (Aydın & Taşkın, 2020, s. 81; Parla, 2009, s. 56). Temsilciler Meclisinde yer alan partiler CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir (CKMP). Bu partilerden CHP 49, CKMP 25 üye ile mecliste yer almıştır. Siyasi parti temsilcileri de seçmenler tarafından değil, partilerinin yetkili organlarınca belirlenmiştir (Yazıcı, 2011, s. 18). Toplam 276 üyesi bulunan Temsilciler Meclisinde meslek kuruluşlarından, basından, üniversitelerden ve yargı organlarından gelen üyelerle, illerden "seçilen" temsilcilerin büyük kısmının CHP eğilimli olduğu göz önünde tutulduğunda, mecliste fiilen CHP'nin egemen olduğu anlaşılmaktadır (Aydın & Taşkın, 2020, s. 81; Gençkaya, 1998, s. 24). Ayrıca illerden gelecek temsilcilerin de genel oya ve doğrudan tek dereceli seçime dayanmayan belirlenme usulü de eşitlikçi bir temsilin önüne geçmiş, meclisi tamamen elitist bir karaktere büründürmüştür. Darbenin ardından bir mahkeme kararıyla DP kapatılmış ve bu partiye mensup isimlerin kurucu mecliste yer almaları yasaklanmıştır. DP'nin 1957 seçimlerinde yüzde 47,7'lik oy oranına sahip olduğu hatırlanırsa, seçmenlerin yarısına yakınını temsil eden bir partinin anayasa yapım sürecinden dışlanması ciddi bir temsil sorunu oluşturmuş ve bu durum anayasanın toplumsal uzlaşma metni olmasını engellemiştir (Erdoğan, 2016, s. 141; Tanör, 2016, ss. 370-373; Yazıcı, 2011, s. 19).

6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Kurucu Mecliste, anayasa tasarısını hazırlamakla görevli Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyona İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Feridun, 1962, ss. 167-205) ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF, 1960) tarafından hazırlanan iki anayasa tasarısı gelmiştir. Komisyon bu tasarılardan ilkini "etüd metni" (İstanbul Tasarısı), ikincisini ise "yardımcı metin" (Ankara Tasarısı) olarak çalışmalarında değerlendirmiştir (Gözler, 2000, ss. 82-83; Tanör, 2016, ss. 371-374). Komisyon, çalışmalarını 9 Mart 1961'de tamamlayarak anayasa taslağını Temsilciler Meclisine sunmuştur. İki buçuk ayı bulan görüşmelerin ardından 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclisin birleşik toplantısında yapılan oylama ile yeni anayasa taslağı kabul edilerek referanduma sunma kararı alınmıştır (Aydın & Taşkın, 2020, ss. 81-82; Gözler, 2000, s. 83).

2.2. 1961 Anayasa Halkoylaması ve Anayasa'nın Kabulü

9 Temmuz 1961'de yeni anayasa için yapılan halkoylamasından yüzde 61,7 oranında "evet" oyu, yüzde 38,3 oranında da "hayır" oyu çıkmıştır. MBK'nin hâlâ yönetimde olduğu ve Anayasaya "hayır" demenin oldukça zor olduğu bir halkoylaması sürecinde, sandıktan çıkan "hayır" oylarına ait oran

[†] Bu ifade 157 sayılı kanunun 1. maddesinde Temsilciler Meclisi için kullanılmaktadır.

oldukça yüksektir. Bu sonuçta anayasanın içeriğine dönük nesnel bir değerlendirmeden ziyade bir an evvel sivil idareye geçme isteği ile (Karpat, 2009, s. 175) DP tabanının 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlere karşı olumsuz bakış açısı etkilidir. Halkoylamasının sonucu, yeni anayasaya karşı daha ilk günden güçlü bir muhalefetin varlığının da göstergesidir (Özbudun, 1986, s. 26).

Askeri darbeden önce yapılan son genel seçimde (1957) DP'nin yaklaşık yüzde 48 oy aldığı dikkate alındığında; anayasa gibi temel hak ve özgürlüklerle devletin yapısını ve işleyişini düzenleyen temel metnin hazırlanması sürecinden toplumun neredeyse yarıya yakınının dışlanmasından kaynaklı "demokratik özür" halkoylaması sonuçlarına da yansımış, anayasanın meşruiyet bunalımı içinde doğmasına sebep olmuştur.

2.3. Anayasa'nın Çoğunluk Korkusu: Egemenlik Anlayışındaki Değişim

Cumhuriyet'in nitelikleri arasında "insan haklarına... dayanan... devlet" olma niteliğini sayması, temel hak ve özgürlüklere geniş yer vermesi ve bunların sınırlandırılmasını güvenceli bir sisteme bağlaması (Gözler, 2000, s. 86), sosyal devlet ilkesini benimsemesi (Erdoğan, 2016, s. 153), "anayasanın üstünlüğü" ilkesini kabul ederek kanunların anayasaya aykırı olamayacağını ortaya koyması ve bunu denetlemekle görevli Anayasa Mahkemesini kurması (Özbudun, 1986, ss. 19-20), 1961 Anayasası'nın en önemli yeniliklerindendir. Belirtmek gerekir ki; Türk anayasacılık tarihinde ileri bir aşama olarak değerlendirilebilecek bu gelişmeler, genel oyla belirlenmemiş kurumların iktidara ortak edilmiş olmaları gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Özellikle egemenlik anlayışındaki değişim, yeni anayasanın paradoksal bir görüntü vermesine sebep olmuştur. Anayasa bir yandan temel hak ve özgürlüklere geniş yer verirken, diğer yandan genel oydan çıkacak çoğunluk hükümetlerine güvensizlik duymaktadır (Erdoğan, 2016, s. 144; Heper, 2018, s. 152).

1924 Anayasası egemenliğin sahibinin millet olduğunu belirtmiş, TBMM'nin ise millet adına egemenliği kullanacak tek güç olduğunu ifade etmiştir. 1961 Anayasası ise egemenliğin kullanımı açısından 1924 Anayasası'ndan köklü bir şekilde farklılaşan bir düzenleme getirmiştir. Yeni anayasa ile artık millet, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanabilecektir. Bu düzenleme, TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğu düşüncesinden kopuşu ve millet egemenliğinin kullanılmasına seçimle belirlenmemiş "yetkili organlar"ın dâhil edildiğini göstermektedir. Böylece seçilmiş yasama meclisi ile halk iradesi arasındaki tam vekâlet ilişkisi kesilmiş (Parla, 2009, s. 26), egemenlik konusunda tek vurgunun "milli irade" ye yapılmasına izin verilmemiş, "yetkili organlar" ifadesiyle anayasaya yerleştirilen mekanizmaların sistem içerisindeki siyasal nüfuzları artırılmıştır (Heper, 2018, s. 152). Cumhuriyet Senatosu da bu fikrin bir sonucu olarak anayasal sistem içerisinde yer almıştır.

3. 1961 ANAYASASI'NIN İKİNCİ MECLİS TASARIMI

1961 Anayasası öncesi dönemde dile getirilen en önemli taleplerden birisi de yasama organının çift meclisli olmasıdır. Bu talep anayasanın hazırlık sürecinde de dikkate alınmış, Kurucu Meclisin faydalandığı iki anayasa ön tasarısında da ikinci meclise yer verilmiştir. Yine Kurucu Meclise sunulan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu" da yasama organını çift meclis şeklinde düzenlemiştir.

3.1. Anayasa Tasarılarında Yer Alan Öneriler

Çift Meclis sistemi hem İstanbul Tasarısı'nda (Madde 69-75) hem de Ankara Tasarısı'nda (Madde 40) yer almıştır.

3.1.1. İstanbul Tasarısı

İstanbul Tasarısı'nda ikinci meclis için "Cumhuriyet Senatosu" ifadesi kullanılmıştır. Görev süresi altı yıl olarak belirlenen Cumhuriyet Senatosuna üye olabilmek için kırk yaş şartı aranmıştır (Feridun, 1962, ss. 179-180).

Tasarı, Senato için üç tip üyelik öngörmüştür. Bunlar; tabii üyeler, atanmış üyeler ve seçilmiş üyelerdir.

Tabii üyelik hakkını eski cumhurbaşkanları ile Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış olan isimlere tanıyan Tasarı'da, tabii üyelerin hayatları boyunca senato üyesi olacakları belirtilmiştir. Atanmış üyeleri ise Cumhurbaşkanı; belli alanlarda yaptıkları hizmetleriyle tanınmış on kişi ile yüksek dereceli devlet memurları arasından beş kişi olacak şekilde, bir dönem için Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak belirleyecektir (Feridun, 1962, s. 179).

Tasarı'ya göre Cumhuriyet Senatosuna, yükseköğrenim (üniversite veya yüksekokul) diplomasına sahip olanlar arasından her seçim çevresinden bir üye olacak şekilde her beş yüz bin vatandaş için bir üye seçilecektir. Tasarı bu yolla belirlenecek üyelerin seçiminde aradığı özellikleri, Millet Meclisi seçiminde oy kullanacak seçmenler için aradığı özelliklerden farklılaştırmıştır. Millet Meclisi seçimlerinde on sekiz yaşını bitirmiş olmak ile kısıtlı ve kamu hizmetinden yasaklı olmayan vatandaşlar oy kullanabilecekken; Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde oy kullanabilmek için yaş şartı yirmi beşe yükseltilmiş ve ayrıca devlet ortaokullarından mezun olmak şartı getirilmiştir. İstanbul Tasarısı, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir kısmının ise çeşitli meslek kuruluşları tarafından korporatif usulde ve iki dereceli bir seçim ile belirlenmesini önermiştir (Feridun, 1962, ss. 179-180).

3.1.2. Ankara Tasarısı

Ankara Tasarısı, yasama yetkisinin Millet Meclisi ile ikinci meclis olarak tasarlanan "Cumhuriyet Meclisi" tarafından kullanılacağını belirtmiştir.

Cumhuriyet Meclisi için tek dereceli genel, eşit, gizli oy esasına dayanan bir seçim öneren Ankara Tasarısı, mesleki temsili esas alan korporatif usuldeki bir seçime şiddetle karşı çıkmaktadır. Madde gerekçesindeki "(…) mesleki temsil usulü genel anlamında demokratik olmayan bir sistemdir." ifadesi ve "(…) genel oyun mahsulü olmayan hiçbir organa demokratik usulle kurulmuş nazarı ile bakılamaz. Yasama yetkisinin ise ancak genel oyla seçilen organlar tarafından kullanılması, demokrasinin asgari varlık şartıdır." (AÜSBF, 1960, s. 61) vurgusu dikkat çekicidir.

Tasarı'da, Cumhuriyet Meclisine üye olabilmek için aranan yaş şartı ise kırktır. Eğitim şartı ise "yüksek tahsil yapmış olmak"tır. Üyelerinin yarısının üç yılda bir yenileneceği Cumhuriyet Meclisinin görev süresi altı yıldır. Tasarı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisinin kaç üyeden oluşacağına dair bir sayı belirtmemiş, bu durumun seçim kanunu ile belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (AÜSBF, 1960, ss. 57-60).

Tasarı'da "tabii üyelik" hakkı sadece eski devlet başkanları için tanınmıştır. MBK üyelerinin ikinci mecliste tabii üye olarak yer almalarına açıkça karşı çıkan Ankara Tasarısı, bu durumu madde gerekçesinde "(…) anayasa metni ile ismen üye tayini gibi milletlerin parlamento tarihinde iyi bir iz bırakmayan bir usul" (AÜSBF, 1960, s. 61) olarak nitelemiştir.

3.2. Kurucu Meclisteki Görüşmeler ve Cumhuriyet Senatosunun Kuruluşu

Kurucu Meclisin oluşturulmasının ardından çalışmalarına başlayan Anayasa Komisyonunun Temsilciler Meclisine sunduğu "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu"nun "Genel Esaslar" bölümünün "İktidarın Yapısı" başlıklı kısmında, "Yasama" ve özellikle ikinci meclise ilişkin değerlendirmeler, 1946-1960 yılları arasında ikinci meclisin kurulması yönünde yapılan tartışmalar ile büyük benzerlik taşımaktadır. Tasarı'da "Cumhuriyet Meclisi" olarak isimlendirilen ikinci meclis, demokratik düzenin teminatı ve siyasi krizlerden çıkmak için bir çare olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca meclisin soru, genel görüşme ve meclis tahkikatı gibi mekanizmalarla hükümeti denetleme rolü olduğu ifade edilmiştir. Yine ikinci meclis için kanunların yapılmasına katılarak nihai kararda etkisinin olacağı ifade edilmiş ve bu yönüyle de "bir istikrar unsuru" rolü taşıdığı vurgulanmıştır (T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 1961, s. 5).

Tasarı'nın 69, 70, 71 ve 72. maddeleri Cumhuriyet Meclisinin yapısına ilişkindir. Maddelere göre; Cumhuriyet Meclisi genel oyla belirlenen yüz elli üye, Cumhurbaşkanınca atanacak ve "çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış" on üye ile eski cumhurbaşkanları ve yedi yıl Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış tabii üyelerden oluşacaktır. Anayasa Komisyonu Cumhuriyet Meclisine üye olabilmek için yaş ve eğitim şartı aramaktadır. Buna göre üye olabilmek için kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış olmak gerekmektedir. Komisyon, Millet Meclisi üyelerini seçecek

seçmen ile Cumhuriyet Meclisi üyelerini seçecek seçmen kitlesi arasında ise farklılığa gitmemiştir. Tabii üyelerin ömür boyunca görev alacakları ikinci mecliste genel oyla seçilmiş üyelerin görev süresi ise altı yıldır. Bu üyelerin üçte biri iki yılda bir yapılacak seçimlerle yenilenecektir (T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 1961, s. 32).

Komisyonun ikinci meclis tasarımı Ankara Tasarısı'nın öngördüğü modele yakındır. Komisyon, İstanbul Tasarısı'nda yer alan korporatif usulle üye belirleme yöntemine karşı çıkmıştır. Komisyona göre genel oyla belirlenmiş bir siyasal tercihin karşısında aynı usulle belirlenmemiş bir tercihin konması demokrasiyle bağdaşmayacaktır (T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 1961, s. 32).

Her ne kadar Anayasa Komisyonu genel oya vurgu yapsa da hazırladığı anayasa tasarısının geçici 5. maddesi tam aksi yönde bir içeriğe sahiptir. Söz konusu maddeye göre 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren MBK Başkanı ve üyeleri yaş kaydı gözetilmeksizin Cumhuriyet Meclisinin tabii üyesi yapılmaktadır (T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 1961, s. 52). Bir yandan genel oya vurgu yapılması diğer yandan ise yönetimi darbe yoluyla ele geçirenlerin yasama organının bir parçası haline getirilmeleri, 1961 Anayasası'nın çelişkili görünümünün bir örneğidir.

Temsilciler Meclisinde yapılan görüşmelerde, komisyonun önerdiği ikinci meclisin kuruluş özelliklerini düzenleyen maddeler üzerinde tartışma yaşanmamış, meclis komisyonun önerilerini kabul etmiştir (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961a, ss. 410-411). Bu noktada dikkat çeken iki değişiklik vardır. Bunlardan ilki komisyonun "Cumhuriyet Meclisi" ismini verdiği ikinci meclis için Temsilciler Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğunun "Senato" isminde ısrarcı olmaları ve ikinci meclisin isminin "Cumhuriyet Senatosu" olarak değiştirilmesidir (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961a, ss. 362-366). İkincisi ise daha önce anayasa tasarısının geçici beşinci maddesinde düzenlenen MBK üyelerinin ikinci meclisin tabii üyeleri olacakları yönündeki düzenlemenin Anayasa Komisyonunun yeni bir önerisi ile Cumhuriyet Senatosunun kuruluşunu düzenleyen 70. maddeye bir fıkra olarak eklenmesidir (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961b, s. 528).

Millî Birlik Komitesi Genel Kurulundaki görüşmelerde ise ordunun anayasa yapım sürecindeki etkin gücünü hissettirecek teklifler gündeme gelmiştir. Bunlardan en dikkat çekicisi Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunmuş isimlerin de Cumhuriyet Senatosunun tabii üyeleri arasına dâhil edilmesine yönelik olanıdır.

MBK üyelerinden Vehbi Ersü'nün teklifi "üç yıl başarı ile hizmet etmiş bulunan Genelkurmay Başkanları da Senatonun tabii üyesi olmalıdır" yönündedir. Sami Küçük de benzer bir teklifte bulunmuştur. Küçük'ün "hassasiyet" gösterdiği tek nokta ise Genelkurmay Başkanı'nın Millet Meclisinin görev süresinden daha uzun bir süre görev yapmış olmak kaydıyla tabii üye olabilmesidir. Küçük'e göre böylece "Genelkurmay Başkanı'nın daha bitaraf hareket etmesi" sağlanmış olacaktır. Ahmet Yıldız ise yaş ya da

görev süresine bakılmaksızın Genelkurmay Başkanlığından ayrılanların tabii üye olmasını istemektedir. Söz konusu teklifler üzerinde konuşan MBK üyelerinin tamamı, Genelkurmay Başkanı'nın tabii üye olarak ikinci mecliste yer alması gerektiği görüşündedir (Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 1961, ss. 11-13). MBK Genel Kurulunda talep edilen değişikliklerden birisi de Cumhurbaşkanı tarafından senatoya atanacak olan üye sayısının artırılması yönünde olmuştur (Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 1961, s. 16).

MBK Genel Kurulundan gelen tekliflerin görüşüldüğü Temsilciler Meclisi toplantısında ise Anayasa Komisyonu, Genelkurmay Başkanlarının ikinci mecliste tabii üye olarak yer almalarına karşı çıkmıştır. Anayasa Komisyonunun MBK'ye gösterdiği yol, Genelkurmay Başkanlarının Cumhurbaşkanı tarafından ikinci meclis üyeliğine atanabilecekleri (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961c, s. 475) yönünde olmuştur. Komisyon, MBK'nin Cumhurbaşkanının Cumhuriyet Senatosuna atayacağı üye sayısını artıran değişikliğine de karşı çıkmıştır. Böylece söz konusu öneriler Temsilciler Meclisinde karşılık bulmamış ve değişiklik talep edilen maddeler karma komisyona gönderilmiştir (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961c, ss. 478-479).

Kurucu Meclis Anayasa Karma Komisyonunun maddeler üzerinde yaptığı değişiklikler ise MBK üyelerini kızdırmayacak biçimde bir tür "orta yol bulma" çabasının ürünü olmuştur. Cumhurbaşkanının senatoya atayacağı üye sayısı MBK'yi memnun edecek şekilde ondan on beşe yükseltilmiştir. Genelkurmay Başkanı'nın tabii üye olarak senatoda yer alması yönündeki teklif ise karma komisyon tarafından kabul görmezken, anayasa tasarısının ilk halinde yer alan ve Anayasa Mahkemesine yedi yıl başkanlık yapmış isimlere tabii üyelik hakkı tanıyan düzenleme de maddenin son şeklinde yer bulmamıştır (T.C. Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonu, 1961).

Kurucu Meclisteki görüşmelerle son halini alan Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı üç bölümden oluşmuştur (Madde 70). Buna göre Cumhuriyet Senatosunun yüz elli üyesi doğrudan halk tarafından genel oyla belirlenmektedir. On beş üye ise (kontenjan senatörü) cumhurbaşkanınca seçilmektedir. MBK üyeleri ve eski cumhurbaşkanları ise tabii üye sıfatıyla Senatoya dâhil edilmiştir.

Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin görev süresi ise Millet Meclisi seçimlerinden farklılaştırılmıştır. Millet Meclisi seçimlerinin dört yılda bir yapılacağını (Madde 69) belirten anayasa, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin görev süresini ise altı yıl olarak belirlemiştir. Ayrıca genel oyla belirlenen üyelerle, cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin üçte biri her iki yılda bir yapılacak seçimlerle yenilenecektir (Madde 73). Burada belirtilmesi gereken önemli nokta ise tabii üye olarak Senatoda yer alan üyeler için görev süresi sınırlamasına gidilmemiş olmasıdır. Tabii üyeler için yaşam boyu senato üyeliği öngörülmüştür.

1961 Anayasası'nın 70, 71, 72 ve 73. maddelerinde düzenlenen Cumhuriyet Senatosu, 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbeye kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Sonuç

Türkiye'nin çift meclis sistemine dair ilk tecrübesi I. Meşrutiyet ile olmuştur. 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ile başlayan süreçte anayasa, parlamentoyu çift meclisli tasarlamıştır. Ne var ki dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid anayasanın ilanından sonra meclisi tatil etmiş ve bu tecrübe oldukça kısa sürmüştür. 1921 Anayasası ise "kuvvetler birliği" ilkesini benimsemiş ve meclisin üstünlüğüne dayanan bir hükümet modeli kurmuştur. Tek meclisli tasarlanan TBMM, bu dönemde yasamanın yanı sıra yürütme yetkisini de kullanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra hazırlanan 1924 Anayasası'nda da yasama organı tek meclis olarak düzenlenmiştir. Bu, 1924 Anayasası'nın benimsediği egemenlik anlayışının bir sonucudur. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten anayasa, egemenliği kullanacak tek güç olarak meclisi belirlemiştir. Meclisin mutlak üstünlüğünü benimseyen bu çoğunlukçu anlayış, Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği döneme kadar tartışılmamıştır.

Türkiye 1946'da çok partili hayata geçmiştir. Yeni kurulan partiler, parlamentonun çift meclisli olmasını talep etmişlerdir. Konuya ilişkin tartışmaların ve taleplerin arttığı yıllar ise DP iktidarı dönemi (1950-1960) olmuştur. DP'nin bu dönemdeki tüm seçimlerden birinci parti olarak çıkması ve seçimlerde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin sonucu olarak yürütmeyi tek başına kullanmasının yanı sıra mecliste de mutlak üstünlüğü elinde bulundurması, iktidarın anayasada yer verilecek fren ve denge mekanizmalarıyla sınırlandırılması gerektiği düşüncesini gündeme getirmiştir. Çift meclis sistemi de bu mekanizmalardan birisi olarak görülmüştür. Uzun yıllar ülkeyi tek başına yönettikten sonra muhalefete düşen CHP ve diğer muhalefet partileriyle akademik çevre ve basın da bu talebi sık sık tekrarlamışlardır. Çift meclis sistemi; iktidarı frenleyecek bir güç, kanunların daha kaliteli olmasını sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmiştir. Ancak DP iktidarı bu talepleri hayata geçirecek bir anayasa değişikliği gerçekleştirmemiştir. DP, 27 Mayıs 1960'ta askeri darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır.

1961 Anayasası askeri darbe sonucu hazırlanmıştır. Askeri darbenin gerçekleşmesinde ve yeni anayasanın içeriğinin şekillenmesinde DP iktidarı döneminde yaşananlar etkili olmuştur. Bu anlamda 1961 Anayasası, kendinden önceki döneme bir tepkidir. Bu tepkinin en somut örneği anayasadaki yeni egemenlik anlayışıdır. Bu yönüyle 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'ndan tamamen farklıdır. 1961 Anayasası'na göre meclis, egemenliği kullanacak tek güç değildir. Yeni sistemde de egemenlik millete aittir. Ancak millet artık egemenliği yetkili organlar eliyle kullanabilecektir.

Egemenlik anlayışındaki bu değişim sonucunda anayasaya yeni kurumlar eklenmiştir. Bu kurumlardan birisi de Cumhuriyet Senatosudur.

1961 Anayasası'ndaki hâkim çekince çoğunluk korkusudur. Bu sebeple anayasa, siyasi iktidarı frenleyecek ve dengeleyecek mekanizmalara yer vermiştir. Kurucu Meclisteki tartışmalar incelendiğinde, 1961 Anayasası'nın çift meclis tasarımının çoğunluk iradesini frenlenmeye dönük olduğu görülmüştür. Ayrıca mecliste dile getirilen taleplerin, DP iktidarı döneminde muhalefet partileri ve akademisyenler tarafından gündeme getirilen taleplerle büyük ölçüde benzer olduğu tespit edilmiştir.

1961 Anayasası'nda parlamento çift meclisli tasarlanmıştır. Parlamento, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan meydana gelmektedir. Üst meclis işlevi görecek Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı Millet Meclisinden farklı tasarlanmıştır. Millet Meclisinin tüm üyeleri genel oyla doğrudan seçmenler tarafından seçilmektedir. Cumhuriyet Senatosunda ise genel oyla belirlenmemiş üyeler de bulunmaktadır.

MBK, 1961 Anayasası'nın yapım sürecinde etkin konumda yer almıştır. Bunun sonucu olarak yeni anayasada yer alan bazı kurumlarda kendilerine ayrıcalıklı alanlar oluşturmuşlardır. Bu kurumlardan birisi de Cumhuriyet Senatosu olmuştur. MBK üyeleri Cumhuriyet Senatosunun doğal üyesi kabul edilmiştir. Ayrıca doğal üyelerin Cumhuriyet Senatosu üyeliklerinin hayat boyu süreceği anayasada belirtilmiştir. Böylece darbeyi gerçekleştirenlerin, darbe sonrası dönemde de siyasal sistem içerisinde etkin bir şekilde yer almaları sağlanmıştır.

Karar alma sürecinde etkin olacak kişilerin genel oyla, seçmenler tarafından belirlendiği sistemler demokratik kabul edilmektedir. 1961 Anayasası ise oluşturduğu ikinci meclis aracılığıyla, tamamı seçmenlerin oyuyla belirlenen Millet Meclisinin üstünde yeni bir kurum tesis etmiştir. Her ne kadar ikinci meclisin genel oyla belirlenen üyeleri bulunuyor olsa da askeri darbeyi gerçekleştiren MBK üyelerinin hiçbir seçime tabi olmadan meclis üyesi olmalarını demokrasiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durumun, iktidarı frenlemek için anayasada yer verilen Cumhuriyet Senatosu'nun meşruiyet sorunu yaşamasına sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Faruk Yahşi %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Faruk Yahşi %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Arsel, İ. (1955). Çift meclis sisteminin memleketimizde tatbiki hususunda bazı düşünceler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *12*(3), 59-99.

AÜSBF. (1960). *Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün gerekçeli anayasa tasarısı ve seçim sistemi hakkındaki görüşü*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Aydın, S., & Taşkın, Y. (2020). *1960'tan günümüze Türkiye siyaseti* (7. bs). İletişim Yayınları.

Başgil, A. F. (1948). Demokrasilerin tehlikesi ve çifte meclis usulü. *Hür Fikirler Mecmuası*, *1*(2), 75-78.

Erdoğan, M. (2016). *Türkiye'de anayasalar ve siyaset*. Hukuk Yayınları.

Erim, N. (1947). Anayasa meselemize dair (3). *Siyasi İlimler Mecmuası*, *199*, 295-301.

Feridun, S. (1962). *Anayasalar ve siyasal belgeler*. Aydın Güler Kitabevi.

Gençkaya, Ö. F. (1998). Türk siyasal sisteminde kurucu meclis. S. Kili (Ed.), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası* içinde (ss. 15-32). Boyut Kitapları.

Giritli, İ. (1953). Tek meclis mi, çift meclis mi? *Siyasi İlimler Mecmuası*, *272*, 232-235.

Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*. Ekin Kitabevi.

Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği* (N. Soyarık, Çev.; 6. bs). Doğu Batı Yayınları.

Karpat, K. H. (2009). 1960 sonrası siyasal sistem ve sosyal gruplar. G. Ayas (Ed. & Çev.), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* içinde (ss. 159-225). Timaş Yayınları.

Küçüka, V. (1953a). Anayasa anketi ve aydınlarımız (1): Ord. Prof. Sıddık S. Onar ne diyor? *Siyasi İlimler Mecmuası*, *264*, 627-632.

Küçüka, V. (1953b). Anayasa anketi ve aydınlarımız (3): Prof. Hüseyin Nail Kubalı ne diyor? *Siyasi İlimler Mecmuası*, *266*, 79-87.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı. (1961). *Görüşülen işler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7) (S. Sayısı: 35)* (Cilt: 5, 83. Birleşim, 1. Oturum). TBMM Kütüphanesi.

Özbudun, E. (1986). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (2012). *1924 anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özgişi, T. (2011). Türk parlamento tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nun yeri. *Türkiyat Mecmuası*, *21*(2), 291-323.

Pantül, M., & Yalçın, B. S. (1982). *Türk parlamento hukukunda ikinci meclisler*. Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları.

Parla, T. (1984). Anayasalar ve kurucu meclisler üzerine bazı karşılaştırmalı notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *38*(3-4).

Parla, T. (2009). *Türkiye'nin siyasal rejimi (1980-1989)* (6. bs). Deniz Yayınları.

Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)* (27. bs). Yapı Kredi Yayınları.

T.C. Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonu. (1961). *Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu* (Esas No 5/7, Karar No. 30). TBMM.

T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu. (1961). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)* (Karar No. 27, Sıra Sayısı: 35). TBMM.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. (1961a). *Görüşülen İşler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)* (Cilt: 3, 47. Birleşim, 4. Oturum). TBMM Kütüphanesi.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. (1961b). *Görüşülen İşler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)* (Cilt: 4, 58. Birleşim, 4. Oturum). TBMM Kütüphanesi.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. (1961c). *Görüşülen İşler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)* (Cilt: 5, 70. Birleşim, 3. Oturum). TBMM Kütüphanesi.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasal partiler (1859-1952)*. Doğan Kardeş Yayınları.

Yavuz, B., & Bülbül, M. (2012). Çift meclis sistemi ve Türkiye. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 217-260.

Yazıcı, S. (2011). *Yeni bir anayasa hazırlığı ve Türkiye seçkincilikten toplum özleşmesine* (2. bs). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gazeteler

Anayasa meseleleri: Prof. Dr. Ali Fuat Başgil fikirlerini anlatıyor. (1947, Temmuz 27). *Vatan*.

Anayasa meselesi ve parti başkanlığı. (1947, Ağustos 2). *Vatan*.

CHP Kurultayı taahhüde girdi. (1959, Ocak 15). *Milliyet*.

Halk Partisi ayan teşkilini istiyor. (1950, Temmuz 3). *Milliyet*.

Hürriyet Partisi resmen kuruldu. (1955, Aralık 21). *Milliyet*.
İkinci bir meclisin teşkiline doğru. (1947, Temmuz 21). *Cumhuriyet*.
Muhalefet cephesi dün bir taahhütname imzaladı. (1957, Eylül 5). *Milliyet*.
Prof. Nihat Erim'in anketimize cevabı. (1947, Ağustos 5). *Vatan*.

Extended Abstract

The aim of this study is to explore the discussions surrounding the bicameral system in the Constituent Assembly that prepared the 1961 Constitution and to shed light on the inclusion process of the Republic Senate in the constitution. The method employed in this study is document analysis, specifically examining the assembly minutes of the Constituent Assembly tasked with drafting the 1961 Constitution. Furthermore, newspapers from the era were examined, and the debates in the public sphere regarding this issue were identified.

In the study, the historical process of the bicameral system in Turkish politics is also included. Accordingly, the bicameral system was first implemented with the First Constitutional Era (I. Meşrutiyet) in Turkish political history. The first constitution of the Ottoman Empire, the Kanun-u Esasi (1876), designed the parliament (Meclis-i Umumi) as a bicameral institution. According to this design, the lower chamber of the parliament was called the "Meclis-i Mebusan" (Chamber of Deputies), and the upper chamber was called the "Meclis-i Ayan" (Senate). However, the bicameral system envisioned by the constitution was implemented for a very short period. Shortly after the proclamation of the constitution, Abdulhamid II suspended the parliament.

In the establishment of the Republic of Türkiye, however, the bicameral system was not included. During the preparation of the 1924 Constitution, proposals for a bicameral system were raised, but the constitution designed the parliament as a single-chamber institution. This was a result of the understanding of sovereignty in the 1924 Constitution. According to the constitution, sovereignty belongs unconditionally to the nation. The parliament is the sole authority that exercises sovereignty on behalf of the nation. This majority-based system, based on the absolute superiority of the parliament, was not criticized until Türkiye's transition to a multi-party system. With Türkiye's transition to a multi-party system in 1946, newly established parties demanded a bicameral parliament. During the same period, the bicameral system was also debated in the media and academic circles. However, no constitutional arrangement was made to fulfill these demands.

The bicameral system was most demanded during the period of the Democratic Party (DP) in Türkiye. The DP emerged as the first party in the 1950, 1954, and 1957 elections. The single-stage majority system applied in these elections allowed the DP to gain excessive power in parliament. The

absolute dominance of the DP in both the executive and legislative branches raised the idea that the government needed to be limited by certain checks and balances mechanisms in the constitution. The bicameral system was seen as one of these checks and balances mechanisms.

The Republican People's Party (CHP), which had governed the country for many years but became the opposition during this period, demanded the inclusion of a second chamber in the constitutional system. Academics also emphasized the need for the bicameral system during the DP government's tenure. Academics generally regarded the bicameral system as a power that would restrain the government and as a means to ensure higher-quality laws. However, the demands raised by the opposition and academics were not accepted by the DP government, and as a result of the military coup on May 27, 1960, the DP was removed from power.

The 1961 Constitution was prepared as a result of a military coup. The events that took place during the DP government's tenure were influential in the occurrence of the military coup and the shaping of the content of the new constitution. In this regard, the 1961 Constitution can be seen as a reaction to the preceding period. The most concrete example of this reaction is the new understanding of sovereignty in the constitution. In this respect, the 1961 Constitution is entirely different from the 1924 Constitution. The sovereignty still belongs to the people, but now the people can exercise their sovereignty through authorized bodies. As a result of this change in the understanding of sovereignty, new institutions were added to the constitution, and one of these institutions is the Republic Senate.

Upon examining the deliberations in the Constituent Assembly regarding the bicameral system, it is found that the demands expressed were largely similar to those raised by opposition parties and academics during the DP government's tenure. As a result, the parliament in the 1961 Constitution was designed as a bicameral system. The parliament consists of the National Assembly and the Republic Senate. The membership structure of the Republic Senate, which serves as the upper house, is different from that of the National Assembly. All members of the National Assembly are directly elected by the voters through a general vote. In the Republic Senate, there are members who are not determined by a general vote.

The military coup that took place on May 27, 1960, ensured the active presence of the military in the constitutional-making process. Certain privileges were granted to the military in some institutions included in the new constitution. One of these institutions is the Republic Senate. The soldiers who carried out the military coup and referred to themselves as the "National Unity Committee" were considered natural members of the Republic Senate. Additionally, it was stated in the constitution that the membership of the natural members in the Republic Senate would be lifelong. Thus, the soldiers who carried out the coup remained influential in the political system even in the post-coup period.

For a system to be considered democratic, the individuals involved in the decision-making process must be determined by a general vote of the electorate. However, the 1961 Constitution established a new institution above the National Assembly, which is determined entirely by the votes of the electorate, through its second chamber. Although the members of the second chamber are elected through a general vote, it is not compatible with democracy to have the members of the National Unity Committee, who carried out the military coup, become members of the parliament without participating in any elections. It is concluded that this situation leads to a legitimacy issue for the Republic Senate, which was included in the constitution to restrain the government's power.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 561-584**

Makale Gönderim Tarihi: 17/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 15/06/2023**

BİR 150'LİĞİN SAVUNMASI ÜZERİNE: MİRALAY (MEHMED) SADIK'TAN BİR BEYANNAME (1933)

Çağıl SAĞUN*

Öz

Türk siyasal hayatında derin iz bırakmış kişilerden biri olan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki Fırkasıyla adını duyurmaya başlamış, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla birlikte dikkatleri üzerine çekmiştir. Miralay Sadık Bey, İttihatçıların 1913'te gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonrası ilk sürgün hayatına başlamıştır. 1913 sonrası Kahire'ye gitmiş ve mütarekeye kadar da burada kalmıştır. Miralay Sadık, Kahire'de İttihatçılara olan muhalefetine devam etmekle birlikte İngilizlerle de sıkı bir ilişki içine girmiş, İngilizlerle geliştirdiği bu yakın ilişki sonraki siyasi hayatında da belirleyici olmuştur. Nitekim Sadık Bey, Millî Mücadele Döneminde İngiliz yanlısı politikanın baş savunucularından biri haline gelmiştir. Ancak Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla birlikte İstanbul'daki İngiliz elçiliğine sığmak zorunda kalan Sadık Beyin ikinci sürgün hayatı başlamıştır. Bu sefer sürgün edildiği yer eski bir Osmanlı toprağı olan Hırsova (Hîrşova/Hârşova) olmuştur. Sadık Bey'in sürgün yılları zorluk ve acılarla geçmiş, Türk siyasi hayatından uzak kalsa da kendisini ilgilendiren konularda cevap hakkını her zaman kullanmış, kalemi güçlü bir siyasetçi olmuştur. Bu çalışmada Miralay Sadık Bey'in, öncelikle affı ile ilgili daha sonra kendisine yöneltilen suçlamalara cevap verme ihtiyacı nedeniyle kaleme aldığı bir broşür konu edilmiştir. Araştırmada EGM arşiv belgeleri, TBMM zabıtları, Düstur, telif ve hatırat türü eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Miralay Sadık, Millî Mücadele, 150'likler, Af Kanunu.*

ON THE DEFENSE OF A 150: A BROCHURE BY COLONEL (MEHMED) SADIK (1933)

Abstract

Colonel Sadık, one of the people who left a deep mark in Turkish politics, started to make a name for himself with the Committee of Union and Progress and attracted attention with the Freedom and Entente Party. Colonel Sadık started his first exile life after the coup d'etat carried out by the Unionists in 1913. He went to Cairo after 1913 and stayed here until the armistice. While continuing his opposition to the Unionists in Cairo, Colonel Sadik also entered into a close relationship with the British, and this close relationship he developed with the British played also a decisive part in his later political life. As a matter of fact, Mister Sadık became one of

* Dr. Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, pyonter@anadolu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-9114-141X

the main defenders of the pro-British policy during the National Struggle Period. However, with the success of the National Struggle, Mister Sadık, who had to take refuge in the British embassy in Istanbul, began his second exile life. This time, the place where he was exiled was Hırsova (Hîrşova/Hârşova), an old Ottoman land. Although Mister Sadık was away from Turkish political life during his exile years, he always used his right of reply on matters that concern him, and was a powerful politician. In this study, a brochure written by Colonel Sadık, firstly about his pardon and then because of the need to respond to the accusations against him, is the subject. In the research, EGM archive documents, TBMM official reports, Dustur, copyright and memoirs were used.

Keywords: *Colonel Sadık, Armistice, National Struggle, 150's, Amnesty Law.*

Giriş

İstanbul'da doğmuş olan Mehmed Sadık[1] (1860-1941), Sultan Abdülmecid zamanının tanınmış alimlerinden Huzur Dersleri Başmukarriri Filibeli Abdullah Efendi'nin oğlu olup, Hürriyet ve İtilaf Fırkası (parti) liderlerinden biri olmakla meşhur Miralaydır (Gövsa, 1995, ss. 7-8). Sadık Bey, askerlikten Miralay (Albay) rütbesindeyken emekli edilmiş olduğu için Türk siyasi hayatında Miralay Sadık olarak anılmaktadır (Gazel, 2016, s. 5567).

Sadık Bey ilköğrenimini mahalle mektebinden ve babasından almış, daha sonra askeri okula devam etmiş ve 1882'de Harbiye'den süvari teğmeni olarak mezun olmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Bir süre harp okulunda kılıç ve meç öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca Fransızca ve resim dersleri de vermiş olan Sadık Bey, bu sayede yüzlerce genç zabit ile tanışmıştır. Sadık Bey, Şam'da 5. Ordu ve Trablusgarp Fırkasında görev yapmış, son olarak da 3. Ordu emrinde Manastır'a tayin edilmiştir. Manastır'da görevliyken Halvetiye Tarikatına da katılmış olan Sadık Bey, Süvari Kaymakamı (Yarbay) iken Manastır'da (Bitola) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez reisliğine getirilmiştir (Demirel, 2000, s. 479).

Sadık Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi Manastır'da gerçekleştirilen eylemlerde önemli rol oynayanlardan biridir. Sadık Bey, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ile son bulan suikastın hazırlanması, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkarak Sultan Abdülhamid idaresine karşı başkaldırması ve inkılâbı kutlayan topların Selanik'ten önce Manastır'da attırılması gibi eylemlerde faal rol oynamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Bunun yanında Meşrutiyetin ilanı için İttihat ve Terakki adına Manastır'dan İstanbul'a çekilen telgraflar onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca başında bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi'nin çıkardığı Neyyir-i Hakikat gazetesi Meşrutiyetin ilanından önce cemiyetin fikirlerinin yayılmasında ve Manastırda kamuoyu oluşturulmasında etkili olmuş, II.

[1] Tam adı Mehmed Sadık olmakla birlikte daha çok Miralay Sadık olarak bilinmektedir.

Meşrutiyetin ilanı öncesinde yürüttüğü veya katıldığı eylemler neticesinde de büyük ün kazanmıştır (Gazel, 2016, s. 5567).

II. Meşrutiyetin ilanı üzerine İttihat ve Terakki tarafından İstanbul'a gönderilen ilk üç murahhastan (Doktor Nazım ve Ömer Naci) biri de Sadık Bey olmuştur. Sadık Bey, Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra miralaylığa yükseltilmiş ve Türk siyasi hayatında "Miralay Sadık" olarak anılmaya başlamıştır. Ancak yeni dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nın (Akşin, 1998; Kuran, 2000) diğer liderleri ile fikir çatışmaları yaşamaya başlaması üzerine fırkanın muhafazakâr üyeleriyle ayrı bir grup oluşturmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Vatan gazetesi bu süreci şöyle değerlendirmiştir:

> *"Meşrutiyet ilan edilince garip bir hadise olmuştur. Melâmî Tarikatına mensup olan bu sakin ve kalender mizaçlı adamı politikacılık mikrobu birdenbire ısırmış, kendisinde mevki ihtirasları uyandırmıştır. Manastır heyeti esaslı işleri yapmışken Selanik merkezinin bütün şerefi benimsemesine ve küçük gördüğü adamlara büyük mevkiler verilip kendi hizmetlerinin ihmale uğramasına kızmıştır." (Vatan, 5 Şubat 1941, ss. 1-5).*

Miralay Sadık Bey siyasete atılmasından kısa bir müddet sonra 31 Mart Olayına karışmıştır (Akşin, 1994). Bu olaydan dolayı eski arkadaşları Ömer Naci, Rasim ve Eyüp Sabri Bey, Sadık Bey'in cezalandırılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Sadık Bey, Mahmut Şevket Paşa tarafından bizzat sorguya çekilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Sadık Bey'in davranışlarından pişman olduğuna dair *kanaat getirmesi* üzerine kendisine 12 Nisan 1909'da Selanik'e dönmesi emri vermiş, bir süre sonra Sadık Bey Debre Mutasarrıflığına atanmıştır. Sadık Bey 1911'de İstanbul'a çağrılarak Harbiye Nezareti Süvari İkinci Reisliğine getirilmiştir (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

1911 senesi Miralay Sadık için siyasi çalkantılarla dolu bir yılın başlangıcı olmuştur. Sadık Bey öncelikle 1911 yılının Mayıs'ında Hizip Olayı ile gündeme gelmiştir (Gazel, 2011, ss. 259-268). İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleriyle anlaşmazlığı devam ettiği için Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ile İttihat ve Terakki Fırkası içinde Hizb-i Cedit adı verilen muhalif bir hareket başlatmıştır. Hizb-i Cedit Grubu, 23 Nisan 1911 tarihinde görüşlerini 10 maddelik bir program halinde İttihat ve Terakki'ye sunmuştur. Grubun talepleri arasında özellikle mebusların niteliği ve seçimi, Kanun-ı Esasi'de hilafet ve saltanatla ilgili hakların güçlendirilmesi ve gizli kurulmuş olan derneklerin eylemlerinin yasaklanması gibi maddeler ön plana çıkmıştır. Bu program fırkayı ikiye ayıracağı sırada umumi merkez, programı aynen kabul etmek ve konunun münakaşasını senelik kongreye bırakmak suretiyle *zahiri birliği kurtarmış*, ortam geçici de olsa durulmuştur (Vatan, 5 Şubat 1941, ss. 1-5). Bunun üzerine İttihatçıların baskısıyla Sadık Bey, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından 1 Mayıs 1911 tarihinde Selanik'e tayin edilmiştir (Gazel, 2016, s. 5567).

Selanik'e tayin edilen Sadık Bey, orada kendi imzasını taşıyan bir beyanname ile tekrar ortaya çıkmıştır. Sadık Bey bildirisinde, İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin ya meşrutiyetin koruyucusu olarak kalmasını ya da tam olarak bir siyasî fırkaya dönüşmesini önerirken askerin de tamamen siyasetten çekilmesini istiyordu. Bildiri İttihat ve Terakki saflarında galeyana neden olmuştu. Bu bildiri üzerine 24 Mayıs 1911 tarihinde "hizmet-i askeriyede istihdamı münasip" olmadığı gerekçesiyle miralay rütbesindeyken askerlikten emekli edilmiştir (BOA., İ.AS., 82/18).

Sadık Bey, askerlikten ayrıldıktan sonra yeğeni İbrahim Alaattin Gövsa'nın ifadesiyle "Şöhretinden faydalanmak isteyenlerin tesirinden kendini kurtaramamış ve eski arkadaşlarının şiddetle aleyhine dönmeleri de bu yolda inatla devamına sebep olmuştur ki şöhretini ve hayatını mahveden de bu olmuştur." (Gövsa, 1995, ss. 334-335). Miralay Sadık'ın ismi, Hizb-i Cedit hadisesinden hemen sonra bir fırka kuracağı hatta bu fırkanın programının belli olduğu ve bir de gazete çıkaracağı ile ilgili haberlerle tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin 3 Haziran 1327'de (16 Haziran 1911) Terakkiperveran Fırkasını kurduğu ve kendisine de yetmiş mebusun katıldığına dair haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır (Birinci, 1990, s. 45). Nitekim Sadık Bey, İttihat ve Terakki muhaliflerinin de tesiriyle Kasım 1911'de İttihat ve Terakki'nin muhalefeti olmak üzere oluşturulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından birisi olmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Öyle ki 21 Kasım 1911 tarihinde İstanbul'da liderleri arasında emekli Miralay Sadık Bey'in de yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meşrutiyetin esaslarının güçlendirilmesi ve Osmanlı milletleri arasında gerçek bir birlik oluşturmak amacıyla kurulmuş, ilk fırka reisi de Damat Ferit Paşa olmuştur. Fırkanın İkinci Reisliğini ise Miralay Sadık Bey üstlenmiştir (Tunaya, 1998, ss. 49-65).

Program ve amaçları bakımından esasen İttihatçılardan pek farklı olmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, tek kongresini 2-9 Haziran 1912 tarihinde yapabilmiş ve Müşir Fuad Paşa reisliğe seçilmişti (Birinci, 1998, s. 508). Fırkanın karışık ve türdeşlikten uzak yapısı, ideolojik bilgeliğe ve herhangi bir sosyal sınıfa dayanmayışının doğal sonucu yapılan ilk ve tek kongrede kendini göstermiş, kongre iç çekişmelere sahne olmuştur. Özellikle parasal konularda Dr. Rıza Nur Bey ile Miralay Sadık Bey arasındaki tartışmalar bir hayli çetin geçmiştir (Tunaya, 1998, ss. 308-311).

Yeni kurulan fırka, liderinin eski şöhretinden de güç kazanarak süratle gelişmeye başlamıştır. Özellikle gayrimüslimlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yönelmeye başlaması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Fırka gayrimüslimleri kabulü noktasında herhangi bir muhtariyet vaadinde bulunmamış hatta Osmanlı siyasi bütünlüğünden yana olmuştur. Fırkaya katılanlar arasında yer alan Rumları ikna etme noktasında ise Sadık Bey önemli rol oynamıştır (Tunaya, 1998, s. 318; Birinci, 1990, ss. 51-57). Nihayetinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Meclis-i Mebusan'da mevcut olan Ehali ve Mutedil Hürriyet-Perveran partileri ile Rum, Bulgar ve Arnavut mebuslarını da içine alarak mecliste 60-70 sandalyelik kuvvetli bir muhalefet cephesi oluşturmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). 1912 senesine gelindiğinde Hürriyet ve İtilaf

Fırkası teşkilatlanmasıyla İttihat ve Terakki'ye rakip olabilecek seviye ulaşabilen tek fırka haline gelmiştir. Sadık Bey zamanla fırka içerisindeki etkinliğini arttırarak Şaban Efendi ve Gümülcineli İsmail Bey ile fırkanın yönetimini ele geçirmiştir. Sadık Bey ayrıca Halâskâr Zâbitân (Kurtarıcı Subaylar) Grubu adlı askeri komiteyi de yönlendirerek 1912'de Sait Paşa hükümetinin düşürülmesinde de (16 Temmuz 1912) aktif rol oynamıştır (Demirel, 2000, s. 479).

Balkan Harbi'nin bozguna dönüşmesiyle İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli Baskınıyla yönetime yeniden el koyması üzerine İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle tanınan birçok kişi, yurt dışına kaçmıştır. Baskın sonrası Sadık Bey de ülkede barınabilme imkânı kalmadığından bir süre Atina'da kalmış daha sonra Paris'e Şerif Paşa'nın yanına gitmiş oradan da Mısır'a geçmiştir (Birinci, 1990, ss. 201-217). Mısır'da Kahire yakınlarındaki Heliopolis'te ikamet etmeye başlayan Sadık Bey 1913-1919 yılları arasında olmak üzere toplam altı yıl burada kalmıştır (BOA., A.MTZ. (05)., 29/222).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Bâb-ı Âli Baskınından sonra dağılmış, geride kalanlar ise adeta bir "ihtilal komitesi" hüviyetine bürünmüşlerdir (Birinci, 1990, s. 217). Bu süreçte Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin yurt dışında yürüttükleri çalışmalar, fırka nezdinde oluşan olumsuz kanaati güçlendirmiştir. Örneğin: Miralay Sadık Bey, 1913'te İttihat ve Terakki hükümetini düşürmek amacıyla Rus çarına telgraf çekerek kendilerine yardım edilmesi talebinde bulunmuştur.[2] Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Mısır'da bulunan Türklerden 20-30 kadar Türk teklifin üzerine İngiliz istihbaratında çalışmayı kabul etmiş, bunların arasında Miralay Sadık'ta yer almıştır (Birinci, 1990, s. 217). Bu nedenle Sadık Bey İngiltere Komiserliğinin himayesine girmiş ve bundan sonraki politika yazgısını da İngiltere'ye bağlamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

Miralay Sadık Bey, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra 8 Mayıs 1919 tarihinde Mısır'dan İstanbul'a dönmüş (Gövsa, 1995, ss. 334-335) ve tekrar aktif siyasete dahil olmuştur. İlk işi Hürriyet ve İtilaf Fırkasını yeniden kurmak olan Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışına kaçışları üzerine dağılan İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarına karşı amansız bir kampanya açarak Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin düşürülmesinde önemli bir rol oynamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). 25 Nisan 1919'da Heyet-i Ayan üyeliğine getirilen Sadık Bey,

[2] Sadık Bey'in telgraf metni: "Haşmetmeap, Bugün Türkiye'nin mâzide misli görülmemiş bir havf ve dehşet idaresi altında inlediği şu saatte hissiyât-ı adalet ve insaniyete müracaat etmek ve mütemeddîn Avrupa'nın lüzumundan fazla tahammül ve tecviz ettiği şu hal ve vaziyete bir nihayet verilmesini teminen, nüfûz-u haşmetânelerini istimal bulunmalarını istirham eylemek üzere, Müslüman ve Hristiyan ve bütün Osmanlıların bendelerine iltihak ettiğine nezd-i âlî-i imparatorîlerinde kanaat husûle geleceğini ümide cür'etyâb oluyorum. Sadık." Bk. Çardan Medet Uman Bir Müslüman, *Tanin 1684*, 18 Haziran 1329: 3; Ayrıca bk. Miralay Sadık Beyin Paris'ten Rusya çarına çektiği telgrafa dair dönemin gazetelerinden birinde yer alan kupür. *Taha Toros Arşivi. (t.y.). Sadık Bey (Miralay), 19.*

yeniden canlandırılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da başkanlığına seçilmiştir (Soysal, 1985, s. 8). Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduğunda ilk reisi olan ve bu grupla bağını hiçbir vakit koparmayan Damat Ferit Paşa ise bu sırada Osmanlı Devleti'nin yeni sadrazamı olmuştur (Tunaya, 1998, ss. 247).

Zamanla Sadık Bey ile hükümet arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Sadık Bey'in ardı ardına Damat Ferit hükümetine yönelik bildirileriyle kabine-fırka ilişkisi daha da şiddetlenmiştir (Tunaya, 1998, ss. 274-275). Örneğin: Sadık Bey, 21 Temmuz 1919'da yayınladığı bir bildiri ile kabineyi anayasa dışı ilan ederek; hükümetin devletin iç ve dış sorunlarını çözmekten mahrum olduğu, memleketin kutsal haklarını savunamayacağı iddiasında bulunmuştur (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10). Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi üzerine Sulh ve Selamet Fırkası merkezinde toplanılarak çare arayışına koyulmuşken Sadık Bey, Tevfik Paşa'ya başvurarak hükümeti kurmasını ve kendisine de bu kabinede yer verilmesini istemiştir. Fakat bu toplantıda Sadık Bey grubunun istekleri benimsenmemiş ve üçüncü Damat Ferit Paşa hükümeti kurulmuştur (Tunaya, 1998, s. 276).

Mısır'daki yaşantısı sırasında himayesi altına girdiği İngiltere'nin politik güdümünden çıkamayan Miralay Sadık Bey, Monsieur Pierre Loti'ye gönderdiği 5 Haziran 1919 tarihli mektupta da belirttiği üzere Garptaki dostlarından ümidini kesmemiştir (Demirel, 2000, s. 479). Osmanlı Devleti'nin varlığını korumasının yolunun kuvvetli ve paralı bir devletle oluşturulacak bir ittifakta görerek bundan başka bir çare tasavvur edememiştir. Hatta Miralay Sadık Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kongresinde seçilen yönetim kurulunu da bu politikaya uygun olarak kurmuştur (Tunaya, 1998, ss. 301, 537-539). Bu kongrede kuvvetli ve paralı bir devletten kastedilen İngiltere'dir. Nitekim Zeynelabidin Efendi'nin de aralarında bulunduğu bir heyetle Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri olarak katıldığı ve 26 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Şura-yı Saltanatta yaptığı beyanatında Miralay Sadık Bey, İngiliz taraftarlığını çok net ortaya koyarak[3] açıkça İngiliz manda ve himayesini savunmuş (Tunaya, 1998, s. 285). Hatta Sadık Bey, Anadolu'da filizlenen Millî Mücadele hareketini kınayarak Mustafa Kemal Paşa ile çevresindekileri de milleti ölüme götüren maceracılar ve İttihat ve Terakki döküntüleri olarak tanımlamıştır (Parmaksızoğlu, 1980, ss. 9-10).

Millî Mücadele hareketinin, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği iyi niyete zarar vereceğine inanmakta olan Sadık Bey, Millî

[3] Sadık Bey'in bu beyanatı şu şekildedir: "… İslam umumi efkârının umumî galeyanı karşısında İtilaf Devletleri'nin medeni ve insani vazifeyi daha ziyade ihmal etmeyeceği ümidini açığa vurmakla beraber bizim kendi vazifemiz, şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin milli ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzâharet ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı kanaatindeyim." (Tunaya, 1998: 285, 321-322).

Mücadele sürecinde *sesi çok çıkan* ve *iflah olmaz bir Ankara muhalifine* dönüşmüştür (Özoğlu, 2016, ss. 79-80). Öyle ki Sadık Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta "hainane teşebbüsat" yapmak için kurulduğunu söylediği ve Mütareke İstanbul'unda Rahip Frew ve Sait Molla tarafından teşkil edilmiş olan İngiliz Muhipleri Cemiyetine de katılmıştır (Tansel, 1991, s. 139). Başkanlığını Kâmil Paşazade Şevket Bey'in yaptığı ve ikinci başkanı Sait Molla olan bu derneğin başlıca özelliği, amaç ve çalışmalarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile paralellik göstermesidir. Derneğin yönetiminden memnun olmayan Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail'in de aralarında olduğu bir grup 22 Eylül 1921'de Şehzadebaşı'nda bir genel kurul toplayarak Şevket Bey ve Sait Molla yönetimini devirmişler ve yeni bir yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Fakat girdiği her cemiyetin lider kadrosuyla savaşan Sadık Bey, bu cemiyetin başında bir ay bile kalamadan karşı kongre darbesiyle koltuğunu yeniden Sait Molla'ya kaptırmıştır (Soysal, 1985, ss. 9, 131).

Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafla "asayiş ve inzibatın teminine, vahded-i milliyeyi ihlâl ve teşkilât-ı milliyeyi imhaya çalışan İngilizler ve Muhipleri, Nigehbancılar ve Hürriyet ve İtilaf gibi milletin mahvına teşebbüs edenler" hakkında uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngilizlerin Meclis-i Mebusan-ı açtırmamak için bütün kuvvetiyle çalışmakta olduğunu vurgulamıştır. Bu hareketleri teyit eder nitelikte bir bilgiyi Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevki Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla da dile getirmiştir. Şevki Bey telgrafında, Hürriyet ve İtilaf, Nigehbancılar ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin oluşturduğu bloğun gayrimüslimleri sürekli bir biçimde Kuvâ-yi Milliye aleyhine tahrik ettikleri bilgisini vermiştir (Atatürk, 1969, ss. 1123-1177).

Millî Mücadele hareketine sonuna kadar karşı çıkan Miralay Sadık Bey, İstiklal Savaşı olumlu aşamalara vardıkça Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Anadolu'daki şubelerinin birer birer ortadan kaybolması üzerine Kuvâ-yi Milliye baskısını neden göstererek şubeleri kapattığını bildirmiştir. Türk ordusunun kesin zaferi sonrasında ise Sadık Bey, İngiliz sefaretine sığınarak baş tercüman Mr. Ryan'dan hayatının güvenlik altına alınmasını istemiş, kısa bir süre sonra İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Diğer İtilafçılar da Sadık Bey'le aynı yolu takip ederek İngiltere'den himaye talebinde bulunmuşlardır. General Harrington komutasındaki İngiliz kuvvetleri, fırka reisinden belge almak şartıyla kendilerine sığınanları Taşkışla'da koruma altına almışlardır (Tunaya, 1998, ss. 299-311). Daha sonra İskenderiye'ye doğru dört yüz kişi ile yola çıkan Egypt Vapuru ile ülkeden kaçan Miralay Sadık Bey, 1926'ya kadar yaşayacağı Köstence'ye gitmek üzere Dedeağaç'ta vapurdan inmiştir (Tunaya, 1998, s. 311). Sadık Bey'in ölene kadar sürdüreceği ikinci sürgün hayatı da böylece başlamıştır.

1. MİRALAY SADIK VE 150'LİKLER MESELESİ

150'likler meselesinin nasıl ortaya çıktığına dair kesin bir belge bulunmamakla birlikte İsmail Soysal konunun Mustafa Kemal Paşa ile Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı Topçu İhsan Bey'in Ankara Keçiören'deki evinde 3 Şubat 1921'de bir araya geldikleri sırada ortaya atıldığını ileri sürülmektedir (Soysal, 1985). 150'likler meselesinin net bir şekilde konuşulmaya başlandığı süreç 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan barış müzakereleri dönemine karşılık gelmektedir. Lozan görüşmeleri başladığında İtilaf devletleri temsilcileri Türk temsilcilerini çok geniş bir genel af ilan etmeye çağırmış, Türk hükümeti temsilcilerinin affı ilke olarak kabul etmeleri üzerine genel af konusu Lozan'daki alt komitelerde görüşmeye açılmıştır. Bu görüşmelerde öncelik affın mahiyeti ve süresi olmuştur. Konferansta alt komitede afla ilgili tartışılan diğer bir konu affın kimleri kapsayacağı olmuştur. Af konusu özellikle azınlıklar üzerinden tartışılmış olmakla beraber Türk tarafının ısrarları üzerine Müslümanların da genel affa dahil edilmesi noktasında uzlaşı sağlanmıştır (Meray, 2001, ss. 290-291).

Bunun üzerine 1922 yılı sonlarına doğru İhsan Bey, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kazım Paşa, Ali Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey ve Seyyid Bey'in de katıldığı bir toplantıda konu Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Mesele üzerinde tartışmalar sürerken "vatana hıyanet cürümleri" için hangi zaman diliminin esas alınacağı tartışılmış ve 150 kişiyi içerecek olan bir liste hazırlanmasına karar verilmiştir (Özoğlu, 2016, ss. 29-31). Sonunda genel af ile ilgili Türk tarafının da istekleri göz önüne alınarak maddeler oluşturulmuş hem Ankara'nın yönlendirmeleri hem de Lozan'da gerçekleştirilen tartışmalar sonucunda genel affın 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihlerini kapsaması yönündeki öneri ön plana çıkmıştır (Meray, 2001, s. 106). Ayrıca Türk tarafı Müslüman kökenli 150 kişiyi genel af kapsamı dışında tutma hakkını da saklı tutmuştur. Nihayetinde genel af meselesine antlaşma metninde değil de metne bağlı bir protokolde değinilerek çözüm sağlanmıştır (Düstur, 1931, ss. 224-230).

Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandıktan sonra Türkiye'nin önündeki esas mesele protokolde bahsi geçen genel affın hayata geçirilmesi olmuştur. Bu noktada ilk olarak TBMM tarafından 26 Aralık 1923'te 391 numaralı Genel Af Kanunu çıkarılmıştır. Ancak ilgili af kanununun 4'üncü maddesinde, bu aftan 150 kişinin faydalanamayacağı kaydı düşülmüştür. Bu af Lozan Antlaşmasında yer alan protokolde işlenen genel af değildi. Bu nedenle protokolle kabul edilen genel affı yerine getirmek için TBMM tarafından 16 Nisan 1924'te 487 numaralı bir başka af kanunu daha çıkarılmıştır. Bu kanunun da 3'üncü maddesinde 150 kişinin bu af kapsamının dışında olduğu belirtilmiştir (Resmî Gazete 81, 7 Kanunusani 1340: 3-5; Kavanin Mecmuası 2, 1942, ss. 179, 350). Bu af kanunlarının çıkarılmasından sonra sıra uzunca bir süredir tartışılmakta olan 150 kişilik listenin belirlenmesine gelmiştir.

150'likler meselesi ilk olarak TBMM'de görüşülmeye başlanmış hayli sert geçen uzun tartışmaların ardından TBMM'nin onayına sunulması şartıyla 150 kişilik listeye kesin biçimini verme görevi Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Bakanlar Kurulu, kısa bir süre zarfında 150 kişilik listeyi hazırlayıp son şeklini vererek 22/23 Nisan 1924 Çarşamba akşamı gizli oturumda görüşülmek üzere meclise sunmuş ve liste çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir. 1 Haziran 1924 günü Bakanlar Kurulu bu listeyi son kez gözden geçirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın onayına sunmuştur. Liste, bir kararname haline getirilerek 7 Ocak 1925'te Resmî Gazete de yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Bu kararname ile 150 kişiden oluşan listenin 28'inci sırasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık Bey yer almıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, ss. 434-454; Resmî Gazete 81, 7 Kanunusani 1340, ss. 3-5).

Kanunun yürürlüğe girmesinin hemen ardından halâ Türkiye'de olan 150'liklerin ülkeyi terk etmeleri istenmiştir. İki yıl sonra 150'likler hakkında 28 Mayıs 1927 tarihinde yayınlanan bir kanunla da Türk vatandaşlığından çıkarılmalarına karar verilmiştir (Düstur, 1928, s. 670).

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine İngilizlere sığınarak ülkeyi 1922'de terk eden Miralay Sadık Bey ve ailesi, 1926'ya kadar Köstence'de kalmış, daha sonra eski bir Osmanlı toprağı olan Hırsova'ya (Hîrşova/Hârşova) göçerek Romanya'ya yerleşmiştir (Demirel, 2000, s. 479). Sadık Bey bu süreç zarfında adeta münzevi bir hayat yaşamaya başlamış ve her şeyden elini eteğini çekerek, hatıralarını yazmakla meşgul olmuştur. Yerleştikleri bölgede çiftlik sahibi bir Türk'ün çocuklarına Türkçe hocalığı yapmaya başlamıştır (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5).

2. 1933 AF KANUNU, 150'LİKLER VE MİRALAY SADIK BEY

Miralay Sadık Bey sürgündeyken siyasi faaliyeti olmamasına rağmen 1933 yılında af söylentilerinin dolaştığı sırada Suriye'de yayınlanmakta olan Vahdet gazetesi[4] ve ondan bilgi elde eden Türkiye'deki Milliyet gazetesinde, Miralay Sadık Bey ağzından pişmanlık mektupları yayınlanmıştır.

Milliyet gazetesinde 1 Ağustos 1933 tarihinde baş sayfadan verilen haberde "Rauf, Refik Halit, Rıza Tevfik, Sadık ve Adnan Beyler affedilecek mi?" sorusu sorularak "Af 1933 yılı başından itibaren olan cürümlere ve mahkumiyetlere teşmil edilmeyecektir." ibaresi yer almıştır. Habere göre Cumhuriyet'in 10. Yılı münasebetiyle çıkarılması düşünülen af kanunun esasları görüşülmek üzere meclise havale edilmiştir. Haberde hükümetin yapacağı teklifte siyasi mahkumlarla memleket haricinde bulunanların bir kısmının afları hakkında da düzenleme yapılabileceği bildirilmekle birlikte memleket haricinde bulunan ve afları meclisten istenilecek bu kişiler hakkında

[4] Suriye'de yayınlanan Vahdet gazetesini, Refik Halit Karay, Nuri Genç ile Halep'te 1928 tarihinde neşretmiştir. Bk. Yenal Ünal. (2020). I. Dünya Savaşı Sonrasında Suriye'nin Siyasi ve Sosyal Vaziyetinin Refik Halit Karay'ın Kaleminden Değerlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. *20*(40). 85-106.

TBMM'nin ittihaz edeceği karar ile ilgili henüz bir bilgi olmadığının altı çizilmiştir. Gazete haberlerinin devamında 150'liklere dahil olan ve ülke dışında bulunanlardan sabık başvekil Rauf, Hürriyet ve İtilaf Lideri Sadık, Muharrir Refik Halit, Filozof Rıza Tevfik, Doktor Adnan ve Kaymakam Adil gibi zevatın çıkarılmak istenilen affa dahil edilmeleri hükümetten talep edilmiş ve bu kişilerin Türk topraklarında ölmek istedikleri bildirilmiştir. Gazete ayrıca bu kişilerin hükümete ve devlet erkanına, nedamet (pişmanlık) ve af talebi içeren mektuplar gönderdiklerini de ileri sürmüştür (Milliyet, 1 Ağustos 1933, ss. 1-6).

Miralay Sadık Bey bu haberlerde yer alan iddiaları reddetmek için 7 sayfalık "Af Şaiyası Münasebetiyle bir Tekzib ve Ariza" başlığını taşıyan bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede geçmişte yaptıklarına dair herhangi bir pişmanlık duymadığını dile getiren Miralay Sadık Bey, nedamet ve af talebi içeren mektuplar yazdığı iddialarını da sert bir dille reddetmiştir (Bingöl, 1994, ss. 148-149).

3. MİRALAY SADIK'TAN BİR BEYANNAME (1933)

Miralay Sadık, Türkiye'de yayınlanan Milliyet ve Akşam gazetelerinde kendisiyle ilgili çıkan haber üzerine Suriye'de yayınlanan Vahdet gazetesine Arapça ve Türkçe (eski harflerle Türkçe olarak) bir beyanname yazmıştır.[5] Beyanname Miralay Sadık tarafından yazıldığı iddia edilen pişmanlık mektuplarına dair açıklama ile başlamıştır. Beyannamenin devamında ise Miralay Sadık, Türk siyasetinde oynadığı önemli rollerden bahsetmiş ve Türk siyasetine dahil oluşundan o güne kadar geçen süredeki faaliyetleri nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamalara cevap veremeye çalışmıştır.

Beyannameye "Muhterem (Vahdet) gazetesinin 13 Ağustos 1933 tarihli 327 numaralı nüshasında Türkiye'de münteşir Milliyet ve Akşam gazetelerinden naklen, bazı zevat-ı aliyeye vatanda ölmek arzusunu izhar ederek nedamet mektupları göndermiş olduğum muharrer bulunuyor. İhtimal ki bir garez-i mahsus ile neşr olunmuş bu erâcif-i ber vech-i ati reddeylerim." sözleriyle başlayan Miralay Sadık kendisi tarafından yazıldığı iddia edilen pişmanlık mektuplarını reddetmiş ve devamında da kendisine karşı yöneltilmiş bu iddialara karşılık "Ne söylediklerini müdrik olamayan izzet-i nefisle hiç aşinalıkları bulunmayan, tezvirden başka sanatları olmayan fesad-ı emel acaba bu gibi şayan-ı tefrik yalanlarla nasıl bir hedefe vasıl olmak isterler?" sorusunu muhataplarına yöneltmiştir.

> *"İçinde tek bir dikili ağacı, bir karış toprağı sığınacak tek odalı bir sekenesi bulunmayan ve alel husus vatandaşları tarafından her türlü nisbeti kat' ve hukuku iptal edilerek kanun*

[5] Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3. Metin, 20x13,5 cm ebadında 7 sayfalık matbu Osmanlıca bir beyannamedir. Beyannamenin Latin harflerine çevrilmiş hali ek bölümünde yer almaktadır. (Ek-1).

ve memleket harici bırakılmış olan bir kimse vatan mefhumundan ne anlayabilir? ve o vatan artık hangi bir alaka ve nasıl manevi bir rabıta ile bu evladını kendisine bağlayabilir? Böyle bir vatan o evlada bi-payan ve kasvetengiz bir taş ve toprak yığınından başka bir manzara gösterebilir mi? Eğer bu uryanlığa vatan tesmiyesi haiz olabilirse bu halde arzullahi vâsia (Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir) bizim, perişan zavallı evladlarımla beraber bütün ruy-i zemin vatanımızdır demek olur." (Ek-1)

Miralay Sadık Bey, beyannamenin ikinci paragrafında geçen bu sözleri ile kendisini aşırı haksızlığa maruz kalmış biri olarak görerek kendisi ve ailesi için Türkiye'nin artık vatan olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Sadık Bey, "Bil-istisna kaffe-i edyan erbab itikadının ebedi bir saadet olmak üzere ümid edüb gayede bekledikler dar-ül esved (kabe'nin duvarında bulunan meşhur kara taş) böyle ahval-i husisiyem manalarıyla yetmiş sene zarfında beni kendisine cezb ve celb edemediği halde şimdi vatanın kara taşı toprağı mı beni, kendi nefsimi itham ve ona bühtan eder bir şekl ve suretde nedamet mektupları yazmak küçüklüğüne düşürebilir?" sözleri ile de vatan özlemi çekmediğini belirtmiş ve devamında sarf ettiği "Hazret-i Halid ile Fatih veya Selim Efendi ile Merkez Efendi hazirelerinden (mezarlık) birine gömülmeyle 1,5 sene evvel el-yevm dil-i süz içinde terk-i hayat etmiş olan refikamı sinesinde saklayan Hırsova toprağına gömülmek arasında ne fark tasavvur edebilirim?" sözleri ile ölümünden sonra vatan toprağına gömülmek gibi bir arzusunun bulunmadığını ifade etmiştir.

Sadık Bey, yazmış olduğu beyannamenin ilerleyen satırlarında tekrar ve tekrar kendisinin böyle pişmanlık mektuplarını asla yazmadığını, bu iddiaların kendisini lekelemek ve küçük düşürmek amacıyla ortaya atıldığını ileri sürmüştür. Nitekim kendisinin masum ve de mağdur olduğuna inandığı için Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle çıkartılacak olan böyle bir affın kendisine değil lütuf bilakis kahrolacağını dile getiren Miralay Sadık, "Mücrim-i muaf kisvesini giymek istemem. Bu şekildeki afdan istisnamı rica ederim." sözleri ile "bir saadet yuvası halinde beklemekte olsa bile" Türkiye'ye affa uğrayan bir suçlu suretinde dönmeyi hiçbir vakit kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca hakkındaki ithamlar ortadan kaldırılsa, hukuk ve itibarı iade edilse bile siyasi hayatı müddetince Türkiye'de yaşadığı hadiselerinin acı tesirlerini tekrar uyandırmamak ve kalbinde açtığı yaraları tekrar canlandırmamak için İstanbul'a dönmek istemediğini ifade etmiştir.

Sadık Bey, kaleme almış olduğu bu beyannamenin 8 maddeden oluşan zeyl kısmında ise o güne kadar kendisine yöneltilen bütün suçlama ve eleştirilere maddeler halinde cevap vermeye çalışmıştır.[6]

[6] Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3. Metin, 20x13,5 cm ebadında 7 sayfalık matbu Osmanlıca bir beyannamedir. Beyannamenin Latin harflerine çevrilmiş hali ek bölümünde yer almaktadır. (Ek-2).

Sadık Bey'in beyannamenin 1. maddesinde öncelikle affedilmek gibi bir durumu kabul edemeyeceğini, affı kabul etmesinin suçlu olduğunu kabul etmek demek olduğunu belirterek reddetmiştir. Aynı maddenin devamında Sadık Bey ayrıca artık kimseyle hesaplaşmak istemediğini, çünkü yaşının hayli ilerlediğini ve bu durumun hayatını daha da vahim kılacağını söyleyerek hesaplaşma işini tarihe bıraktığını dile getirmiştir

Sadık Bey zeylin 2. maddesinde kendisinin bilhassa 1908 yılında meşrutiyetin ilanı için mühim bir rol oynadığını dile getirerek dahil olduğu hadiseleri sırasıyla anlatmıştır. Meşrutiyetin ilanında oynadığı ve kendisince büyük önem atfettiği role rağmen "hisse toplamakdan ictinâb" ettiğini ileri sürmüş ve hatta Cumhuriyeti, meşrutiyetin bir çocuğu olarak değerlendirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında da emeğinin bulunduğunu vurgulamıştır. Artık kimseyle hesaplaşmak istemediğini belirten bu yaşlı Miralay, bu satırların devamında kendini tutamayıp "Ben bir zamanlar ne kadar önemli biriydim." imasına da yer vermekten geri durmamıştır.

Sadık Bey'in oldukça uzun tuttuğu ve özellikle önemli gördüğü olayları değerlendirdiği zeylin 3. maddesinden anlaşılabileceği üzere geçmişte takılıp kaldığı dönem II. Meşrutiyet'in ilk yıllarıdır. Sadık Bey, bu dönemde ne kadar kritik roller oynadığını, azılı rakiplerinin dahi kendisini takdir ettiğini ve hatta Mustafa Kemal Paşa'nın da bunları aslında bildiğini iddia etmiştir. Ayrıca İttihatçıların komitacılık zamanlarıyla ilgili olarak Talat Bey'in "Eğer Manastır'da Sadık Bey olmasaydı bu inkılap vücuda gelemezdi." dediğini ileri sürerek, bu sözlerin hakikatin dile getirilmesi olduğunu ifade eden Sadık Bey, "Benim o inkılabı amil yeganesi olduğuma bir delil-i kâfi teşkil." diyerek meşrutiyetin ilanında ne denli önemli bir rol üstendiğinin de altını çizmek istemiştir. Buna delil olarak da Ferik Şemsi Paşa suikastını, Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması hadiselerini örnek göstererek 24 Temmuz 1908 günü de kışlalar talimhanesinde yüz bir pare top atışıyla meşrutiyeti bizzat ilan eylemiş olduğunu iddia etmiştir.

Sadık Bey zeylin 4. maddesinde siyasi hayatının hiçbir safhasında kendi menfaatini ön plana çıkarmadığını, hiçbir zaman şahsi emellerinin olmadığını, makam ve mevki beklentisinin de bulunmadığını dile getirmiştir. Nitekim kendisine İttihat ve Terakki döneminde teklif olunan Ayan azalığını kabul etmemesini ve Mütareke zamanında da Sadrazam Ferid Paşa'nın teklif ettiği Harbiye Nazırlığını reddetmiş olmasını bu konu hakkında yeterli deliller olarak değerlendirmiştir.

Sadık Bey, zeylin 5. ve 6'ncı maddelerinde ise özellikle Yunus Nadi Bey'in, Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı ve adeta "temcit pilavı gibi ısıtıp ileri sürdüğü" işgal zamanlarında bir telgraf vasıtasıyla Rus Çarını ordusuyla beraber İstanbul'a davet ettiği yönündeki iddialara açıklık getirmeye çalışmıştır. Sadık Bey, bu iftiranın aslen Hırsova Kasabasından olan ve İstanbul'da eczacılık da yapmış olan, daha sonraları ise Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Heyet-ı Merkeziyesine dahil olan İbrahim Efendi adındaki bir zatın yalan ve fesatlıklarından türediğini de ileri sürmüştür. Sadık

Bey'e göre bu iddialar iftiradan ibarettir ve bunun ileri sürülmesinin en önemli sebebi de "İstiklal Harbi esnasında İstanbul'da Rumlarla teşrik-i mesai eylemiş" olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Sadık Bey, zeylin 7. maddesinde ecnebilerle olan bu ilişkilerine dair açıklık getirilmesinin istenmesi halinde bunu yapabileceğini ancak pek çok kişi ve siyasi görevlinin adı geçeceği için bunun kamuya açık bir şekilde olmasının münasip olmayacağını dile getirerek "icab ederse ayrıca hususi bir surette arz edilebileceği"ni de belirtmiştir.

Sadık Bey, zeylin 8. maddesinde kendisinin İttihat ve Terakki'nin "beyan ve izah" olmayacak siyaseti altında ezilen ve bütün gücüyle bunlarla mücadele eden bir mazlum olduğunu iddia ederek, bir daha böyle acılar yaşamamak ve durumunun kötüleşmesini önlemek için "af suretindeki ıtlağımdan (azat etme) sarf-ı nazarla ismimin af listesinden ihracı ricası" ile tamamlanmıştır.

Bu beyannameden de anlaşılacağı üzere Miralay Sadık, kendisinin sürgün edilmesinin en önemli sebebinin; iddia edildiği gibi düşman işgalcilerle iş birliği olmadığını ileri sürerek kendisini, mütareke döneminde hiçbir şahsi menfaate kapılmayan idealist biri olarak tanımlamış, hatta tüm siyasi hayatı boyunca da böyle davrandığını iddia etmiştir. Miralay Sadık Bey, bu davranış şekline kanıt olarak ise kendisine İttihat ve Terakki döneminde teklif olunan Meclis-i Ayan azalığını kabul etmemesi ile Mütareke zamanında Sadrazam Ferid Paşa tarafından kendisine teklif olunduğunu ileri sürdüğü Harbiye Nazırlığını reddetmesini göstermiştir.

Kendisini makam ve mevkide gözü olmayan, hiçbir şahsi menfaate kapılmayan, idealist biri olarak tanımlayan Sadık Bey, bu açıklamalarının akabinde şu soruya cevap vermiştir: "Onu bu kadar ihanet içerisinde gösterenler kimlerdir?" Sadık Bey'in bu soruya cevabı ise tabi ki hemen her zaman düşmanı olan İttihatçılardan başkası değildir. Çünkü Sadık Bey'e göre dünün İttihatçısı, bugünün Cumhuriyetçisi ve aslında her devrin adamı olan kişiler onu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gözünde karalamışlar ve en nihayetinde de sürgün edilmesine neden olmuşlardır.

4. 150'LİKLERİN AFFI VE SADIK BEY'İN YURDA DÖNÜŞÜ

1938'de TBMM, 150'likler için 8 maddeden oluşan sınırlı bir af (Kanun No: 3527, 29/6/1938) çıkartmıştır. Bu af kanunu ile hükümete gerekli görmesi halinde 150'likleri tekrar vatandaşlıktan çıkartma yetkisi verilerek 16 Temmuz 1938'de yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 3961, 16 Temmuz 1938, s. 1).

150'liklere af çıkarılması mevzusu hem mecliste hem de kamuoyunda tartışma yaratmıştır. Özellikle dönemin basın organları arasında -konu özelinde- iki farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Örneğin Tan Başyazarı A. Emin Yalman, af kanununun destekçisi olmuş ve bu konuda hükümeti teşvik etmeye çalışmıştır. Yalman'a göre afla beraber ülkede normale dönüş başlayacak ve tartışma özgürlüğüne doğru bir adım atılmış olacaktı (Yalman,

1938, s. 1). Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi Bey ise af konusuna daha ihtiyatlı yaklaşmış, pek de destekçisi olmamıştır (Cumhuriyet. 28 Haziran 1938, s. 1).

1938 yılında çıkartılan af kanunu yürürlüğe girdiğinde 150'liklerin birçoğu çoktan hayatını kaybetmiştir. Hayatta olanların bir kısmı ülkeye geri dönmüş bir kısmı ise dönmemeyi tercih etmiştir. Türkiye'ye dönmeyi tercih etmeyen 150'likler arasında Miralay Sadık Bey'de yer almıştır.

Sadık Bey, 1938 yılında çıkarılan affının ardından neden yurda dönmeyi tercih etmediğine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Fakat Sadık Bey'in ölümünden sonra kızı bu duruma "Babam asla yüz ellilik değildi. O bu yüz ellilik lekesini hiçbir gün kabul etmedi. Sonraları yapılan bütün aff-ı umumilere yabancı kaldı. Onun vatanını çok sevmesinden ve kendi kanaatine bağlı olmasından başka kabahati yoktu. Aftan istifade etmek istemiyordu. Onun istediği affedilmek değildi. O günahsızlığının anlaşılmasını, masumiyetinin tanınmasını bekliyordu." diyerek açıklık getirmek istemiştir (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5). Benzer bir diğer açıklamayı da Sadık Bey'in yeğeni İ. A. Gövsa: "Vatan hıyaneti suçu ile damgalanması onu son derece incitmiş ve umumi af ilan edildikten sonra bile memlekete dönmemişti. Ölümüne yakın günlerde Cumhurbaşkanına uzun bir ariza takdim ederek bütün macerasını hülasa ettikten sonra affedilmiş bir vatan suçlusu sıfatıyla memlekete dönmeğe tahammülü olmadığını ve vatan ihaneti suçunun ölmeden önce alnından silinmesine delalet etmelerini arz etmişti." diyerek dile getirmiştir (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

1938 affından yararlanmak istemeyen Miralay Sadık Bey, 1940 yılında hasta olduğunu ve anavatanda ölmek istediğini yeğeni İ. A. Gövsa aracılığıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektupla iletmiştir. Sadık Bey'in bu talebi Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edilmiştir (Gövsa, 1995, ss. 334-335). Bunun üzerine Sadık Bey Köstence Konsolosluğundan 31 Ocak 1941 tarihinde yola çıkmış, 4 Şubat 1941 günü Romanya Vapuruyla saat: 12:30'da vatanına ulaşmıştır. İstanbul Limanında vapurdan indiği zaman yurdun topraklarına yüzünü sürerek özlemini göstermiştir. Vatan topraklarına ayak basan Sadık Bey derhal Kadıköy'ün Bahariye Caddesi'nde bulunan Ali Suavi Sokağındaki 13 Numaralı hanede ikamet etmekte olan ailesinin yanına gitmiştir. Ancak Miralay Sadık Bey, vatanına dönmenin heyecanıyla rahatsızlanmış ve hemen Haydarpaşa Numune Hastanesine kaldırılmış, fakat İstanbul'a gelişinin ertesi günü akşam saatlerinde vefat etmiştir (Akşam Postası. 5 Şubat 1941, ss. 1-4; Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5).

Sadık Bey'in cenazesi yine Cumhurbaşkanı İnönü'nün izni ve yardımıyla eski silah arkadaşlarının da bulunduğu bir merasimle Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Sadık Bey, Arapça, Fransızca bilir, güzel yazar, iyi resim yapardı. Muhyiddin-i Arabi'den, Camile Flammarion ve Lumen'den çeviriler yapmış ve çeşitli risaleler yayınlamıştır (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

82 yaşındaki eski bir muhalifin yurda dönüşünden hemen sonra vefatı esasen dönemin gazetecilerinin de ilgisini çekmiş ve hakkında çeşitli yazılar

yazılmaya başlanmıştır. Örneğin: Vatan gazetesinde Sadık Bey hakkında "Miralay Sadık'ın arkasında maceralarla dolu bir mazi vardır. Halbuki kendisini tanıyanlar yaradılış itibariyle bir macera adamı olmadığında ittifak ederler. Eğer 1324 (1908) senesinde Manastır'da vazife almamış olsaydı belki de hadisesiz bir hayattan sonra sakin bir şekilde gözlerini kapayıp gidecekti." (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5) Şeklinde bir yorum yapılmıştır.

Neriman Hikmet gibi bazı yazarlar ise Sadık Bey hakkında yapılan bu gibi yorumlara "Bu adam esasında iyi bir adammış, kalender mizacı varmış, şahsi ihtiraslardan uzakmış sonra politika ihtirası kendisini baştan çıkarmış: 'ben memleketimi sevmesini daha iyi bilirim. Onlar yanlış yola gidiyor' diye bir defa ortaya çıkmış, sonra muhaliflerin arasına düşmüş, onlar tarafından bayrak diye kullanılmış." şeklinde yorumlamıştır (Vatan. 5-6 Şubat 1941, ss. 1-5). Sadık Bey'in Yeğeni Gövsa da Sadık Bey'in hayatını özetlerken "Politika maceralarının bazı defa ne büyük felaketlere sürükleyebileceğine onun uzun ömrü ibret veren bir misaldir." ifadesini kullanmıştır (Gövsa, 1995, ss. 334-335).

Sonuç

Sadık Bey, 20. Yüzyılın başında yaşayan ve dönemine damga vuran Türk politikacılardan birisidir. Asker emeklisi olan ve Miralay lakabı ile anılan Sadık Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasındaki siyasi süreçte en aktif kişilerden biri olmuştur. Sadık Bey siyasi hayatına her ne kadar İttihat ve Terakki içerisinde başlasa da bu fırkada uzun soluklu kalamamıştır. Fırka içinde fırkanın lider kadrosu ile ilgili eleştirileri yoğunlaşmış ve bu eleştirilerini daha sonra yazıya dökmüştür. Sadık Beyin İttihat ve Terakki'ye aldığı muhalif tavır ile birlikte popülerliğini daha da arttırmış ve çok sayıda taraftar bulmayı başarmıştır. Sadık Bey daha sonra fırkadan ayrılmış ve aktif siyasetin muhalif isimlerden biri olmuştur. Bu dönemde hem kalemiyle hem de kurmuş olduğu siyasi ittifaklar aracılığıyla İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetini sürdürmüştür. Sadık Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile bu muhalefetine aktif bir şekilde devam etmiştir. Sadık Beyin sürgün hayatı ise ilk olarak 1913 Bâb-ı Ali Baskını sonrası başlamıştır. Sadık Bey bu ilk sürgününde Mısır'a yerleşmiş ve burada İngiliz Konsolosluğu ile yakın temasları olmuştur. Bu durum bundan sonraki siyasi söylemlerinde İngiliz etkisinin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sadık Bey Mısır'dan I. Dünya Savaşı'nın sonlanması ile yurda dönmüş, bu süreçte İngiliz taraftarı siyasetine aktif olarak devam etmiştir. Hatta İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin başkanlık yarışına da dahil olmuştur. Anadolu hareketine karşıtlığı ile bilinen Sadık Bey, aynı zamanda Ankara hükümetine de yoğun bir muhalefet yapmıştır. Sadık Bey, Millî Mücadele sürecinde İngiliz himayesini her platformda açıkça ortaya koymuş ve Millî mücadelenin karşısında yer almıştır. Sadık Beyin ömrünün son gününe kadar süren ikinci ve son sürgün hayatı da Millî Mücadele'nin kazanılmasının kesinleştiği günlerde başlamıştır.

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması sonucunda Lozan Barış görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerde af konusu da gündeme gelmiştir. Ardından af konusu Türk hükümetinde gündemine girmiş ve 150 kişinin af dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu 150 kişilik listede siyasetçi, gazeteci, eski asker… vb. birçok isim bulunmaktadır. Bu listede Sadık Bey, *150'likler* listesinin "Kuva-yi İnzibatiye'ye Dâhil Olanlar" kısmında "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri" olarak 28. numarada yer almıştır.

Sadık Bey kendisine sürgün yeri olarak eski bir Osmanlı toprağını seçmiştir. Sadık Bey, sürgün edilişinden sonra siyasi çalışmalardan uzak kalmaya çalışmıştır fakat yurtta kendisine yönelik yazılan her yazıyı dikkatlice izlemiş ve gerekli gördüğü hallerde savunma yapmıştır. Hatta hakkında af talebi bulunduğuna dair dönemin gazetelerinde çıkan haber onu oldukça derinden etkilemiş ve kalemini son bir kez daha konuşturmuştur. Bu yazıya konu olan bu beyanname; Miralay Sadık Bey'in kendisi hakkında af talep ettiğine dair çıkan *iddialar* üzerine, bu haberi yalanlamak, aynı zamanda da kendisini tekrar temize çıkartmak ve en nihayetinde tekrar Türk siyasetindeki yerini hatırlatmak için kaleme almıştır.

Sadık Bey beyannamesine öncelikle vatan arzusu çekmediğini çok net bir şekilde dile getirmiştir. Esasen Sadık Bey için vatan toprağına özlem duymadığını belirtmesinin altında yatan esas duygu: Vatandaki eski anıları ve o topraklarda hala kendisi aleyhinde olanların varlığının kalbinde oluşturduğu derin yaradır. Sadık Bey için esasen artık vatana gelme yaşı da geçmiştir. Sadık Bey, artık ihtiyarladığını bu eski anılarla hesaplaşmak istemediğinin de altını çizerek huzurlu bir ölüm bekleyişi içinde olduğunu belirtmiştir. Fakat yine de Sadık Bey, kendi haklılığını son nefesine kadar anlatmaya kararlı olduğunu bu yazı ile ortaya koymuştur. Sadık Beyin kaleminin ne kadar güçlü olduğunu, son yazısında zaman zaman gazellere ve atasözlerine de yer vererek güçlü bir edebi dil ortaya koymuştur. Sadık Beyin yazısında en dikkat çekici nokta: Maddeler halinde siyasi hayatını özetlerken, özellikle ilk maddelerde II. Meşrutiyetin ilanı ve bu süreçteki aktif siyasetinin önemi noktasına odaklanmasıdır. Beyannamede bu kısım o kadar ön plana çıkmış ki esasen 150'lik olmasına neden olan mütareke dönemindeki İngiliz taraftarlığı ve Millî Mücadele aleyhtarı siyasi çalışmaları üzerinde hiç durmamış, bu dönemde kendisi hakkında söylenenleri de kendisine yönelik *bilinçli bir iftira* olarak değerlendirmiştir. Sadık Bey beyannamesinde ısrarla üzerinde durduğu bir diğer nokta ise af konusudur. Sadık Bey beyannamesinde her ne kadar vatan özlemi çekmediğini belirtse de esasında temel sorununun affa konu olan biri olmak *lekesini* reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kendisini hiçbir zaman 150'lik olarak kabul etmemiş olan Sadık Bey, bu konudaki ısrarını 150'liklere dair çıkarılan Af Kanunu (1938) sonrasında yurda dönmemesiyle de göstermiştir. Bir suçlu gibi affa uğrayarak ülkesine dönmek

istemeyen Sadık Bey, ömrünün son günlerinde yeğeni aracılığıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den talep ettiği ülkeye dönüş izninin kabul edilmesiyle yola koyulmuş ancak ülkesine vardığı günün gecesi hayatını kaybetmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Çağıl Sağun %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada kullanılan Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv belgesinin temin edilmesi konusundaki desteği için Prof. Dr. Sedat Bingöl'e teşekkür ederim.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Çağıl Sağun %100

Funding and Acknowledgement: I would like to thank Prof. Dr. Sedat Bingöl for his support in obtaining the archive document of the General Directorate of Security used in the study..

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Akşam Postası. (1941, 5 Şubat). *Eski Hürriyet ve İtilafçı Miralay Sadık*.

Akşin: (1994). *Şeriatçı bir ayaklanma: 31 Mart Olayı*. İmge Kitabevi.

Akşin: (1998). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi.

Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk (vesikalar) 3*. Milli Eğitim Basımevi.

Bilsel, M. C. (1998). *Lozan 2*. Sosyal Yayınları.

Bingöl, S. (1994). *Yüzellilikler meselesi*. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar*. Dergâh Yayınları.

Birinci, A. (1998). Hürriyet ve İtilaf Fırkası. *İA 18*. 507-511.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). İrade Askeri, 82/18.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (t.y.). Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, (05).29/222.

Cumhuriyet. (1938, 28 Haziran). *Umumi af projesi*.

Demirel, A. (2000). Sadık Bey (Miralay). Ekrem Işın, İsmail Kara (Drl.), *Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar 2 içinde (s. 479)*. Yapı Kredi Yayınları.

Düstur. (1928). *III. Tertip 8.* Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

Düstur. (1931). *III. Tertip 5.* Necmi İstikbal Matbaası.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM). (Ağustos 1933). 12222-28/E-3.

Gazel, A. A. (2011). İkinci meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkasını bölünme noktasına getiren Hizb-i Cedid hareketi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 16*(0), 259-268.

Gazel, A. A. (2016). Miralay Sadık Bey (1860-1941). 13 Ocak 2023 tarihinde https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/miralay-sadik-bey-1860-1941/?pdf=5567 adresinden edinilmiştir.

Gövsa, İ. A. (1940). Sadık Bey, Miralay (1860-1940). İ. A. Gövsa (Ed.). *Türk meşhurları* içinde (s. 334-335). Yenigün Neşriyatı.

Karacan, A. N. (2010). *Lozan*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kavanin Mecmuası 2. (1942). *Aff-ı umumi*.

Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları.

Mazıcı, N. (2015). Af yasalarında 150'likler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. *55*(1), 79-138.

Meray: L. (2001). *Lozan barış konferansı: tutanaklar-belgeler*. Yapı Kredi Yayınları.

Milliyet. (1933, 1 Ağustos). *Rauf, Refik Halit, Rıza Tevfik, Sadık ve Adnan beyler affedilecekler mi?*.

Nadir Nadi. (1938, 28 Haziran), *Yüzellikleri affedebilir miyiz?*. Cumhuriyet.

Özoğlu, H. (2016). *Cumhuriyetin kuruluşunda iktidar kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir suikastı*. Kitap Yayınevi.

Parmaksızoğlu, İ. (1980). Sadık Bey, Mehmed, Miralay (İstanbul 1860-1940). İ. A. Gövsa & A. S. Levend (Ed.). *Türk ansiklopedisi 28* içinde (9-10). Miili Eğitim Basımevi.

Resmî Gazete 3961. (1938, 16 Temmuz). *Af kanunu*.

Resmî Gazete 81. (1341, 7 Kanunusani). *Yüz elli kişilik kararname sureti*.

Soysal, İ. (1985). *150'likler.* Gür Yayınları.

Soysal, İ. (1985). *Kurtuluş Savaşı'nda işbirlikçiler*. Gür Yayınları.

Taha Toros Arşivi. (t.y.). Sadık Bey (Miralay), 19.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar 1*. Miili Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TBMM. (1985). Lozan Muahedenamesi mucibince ilân olunacak aff-ı umumiden hariç tutulacak 150 kişilik liste üzerinde müzakerat. *TBMM gizli celse zabıtları 4*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler 1-2*. İletişim Yayınları.

Ünal, Y. (2020). I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin siyasi ve sosyal vaziyetinin Refik Halit Karay'ın kaleminden değerlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. *20*(40), 85-106.

Vatan. (1941, 5-6 Şubat), *Merhum Albay Sadık yurda neden geç döndü*?.

Extended Abstract

Colonel Sadık, one of the people who left a deep mark in Turkish political life, started to make a name for his self with the Committee of Union and Progress and attracted attention with the Freedom and Entente Party. Mister Sadık's years of exile passed through hardship and pain, and even though he was far from Turkish political life, he always used his right of reply on matters that concern his, and became a powerful politician. In this article, a brochure written by Colonel Mister Sadık, firstly about his pardon and then because of the need to respond to the accusations against him, is the subject. In the research, EGM archive documents, TBMM minutes, Dustur, copyright and memoirs were used. Mister Sadık is one of the Turkish politicians who lived at the beginning of the 20th century and left his mark on his period.

Mister Sadık is one of the Turkish politicians who lived at the beginning of the 20th century and left his mark on his period. Mister Sadık, who is a retired soldier and known as colonel, II. He became one of the most active people in the proclamation of the Constitutional Monarchy and the political process after it. Although Mister Sadık started his political life within the Union and Progress, he could not stay in this party for a long time and his criticisms about the leadership and functioning of the party intensified and he later put these criticisms in writing and managed to find many supporters for himself. Mister Sadık later left the party; he became one of the opposition figures of active politics, and continued his opposition to the Committee of Union and Progress both with his writings and through the political alliances he had established in this period. Later on, he continued this opposition actively with the Freedom and Entente Party. Mister Sadık was exiled for the first time after the 1913 Bâb-ı Ali Raid, settled in Egypt during this time, and had close contacts with the British Consulate there, and his foreign influence became more evident in his political discourses. Mister Sadık was able to return home from Egypt with the end of the First World War. During this period when Mister Sadık returned to the country, he continued his pro-British

policy actively, and even participated in the race for the presidency of the Association of the Friends of England. Mister Sadık's opposition was not only against the Anatolian movement, also against the government. Mister Sadık clearly demonstrated his attitude against the National Struggle and his British patronage on every platform, and his second and long-lasting exile began in the days when the National Struggle was won and continued until the last week of his life.

Mister Sadık, who had chosen an old Ottoman land as his exile, tried to stay away from political work after his exile, but he carefully followed every article written about him in the Ottoman Empire and made a defense when he deems necessary. The declaration, which is the subject of this article, was written in order to refute the news, following the allegations that Mister Colonel Sadık had asked for amnesty. In this article, Mister Sadık tried to emphasize his innocence and righteousness in general, and also frequently tried to emphasize how important he was in the historical process. Mister Colonel Sadık emphasizeses in his declaration especially the point of how important he was in 1908. He gave almost no place to his works of the National Struggle period. He defined himself as an individual out of the pursuit of position, glory and fame. As a matter of fact, Mister Sadık, who never accepted himself as a 150 person, showed his insistence on this issue when he did not return to the country after the amnesty law regarding the 150 people. Mister Sadık, who did not want to return to his country by being pardoned like a criminal, set out in the last days of his life after the permission to return to the country he requested from President İsmet İnönü was accepted, but died the day he arrived in his country.

Ek-1

Af Şaiyası Münasebetiyle Bir Tekzib ve Ariza

Muhterem (Vahdet) gazetesinin 13 Ağustos 933 ve 327 numaralı nüshasında Türkiye'de münteşir Milliyet ve Akşam gazetelerinden naklen, bazı zevat-ı âliyeye vatanda ölmek arzusunu izhâr ederek nedâmet mektupları göndermiş olduğum muharrer bulunuyor. İhtimal ki bir garaz-ı mahsus ile neşrolunmuş bu erâcif-i ber vech-i âtî reddeylerim.

Sinesinde akranlar ve taallukât ve vefâdâr-ı âşina ahbâb-ı ----------bir zî-ruh yaşamayan içinde tek bir dikili ağacı, bir karış toprağı, sığınacak tek odalı bir sekenesi bulunmayan ve ale'l-husûs vatandaşları tarafından her türlü nisbeti kat' ve hukuku iptal edilerek kanun ve memleket harici bırakılmış olan bir kimse vatan mefhûmundan ne anlayabilir? Ve o vatan artık hangi bir alaka ve nasıl manevi bir râbıta ile bu evladını kendisine bağlayabilir? Böyle bir vatan o evlada bî-payan ve kasvetengiz bir taş ve toprak yığınından başka

bir manzara gösterebilir mi? Eğer bu uryânlığa vatan tesmiyesi haiz olabilirse bu halde arzullahi vâsia bizim, perişan zavallı evladlarımla beraber bütün rûy-i zemin vatanımızdır demek olur.

Bil-istisna kâffe-i edyân erbâb itikâdının ebedi bir saadet olmak üzere ümid edüb gayede bekledikler "dar-ül esved" (kabenin duvarında bulunan meşhur kara taş) böyle ahvâl-i husûsiyem manalarıyla yetmiş sene zarfında beni kendisine cezb ve celb edemediği halde şimdi vatanın kara taşı toprağı mı beni, kendi nefsimi ithâm ve ona bühtân eder bir şekl ve suretde nedâmet mektupları yazmak küçüklüğüne düşürebilir?

Hazret-i Halid ile Fatih veya Selim Efendi ile Merkez Efendi hazirelerinden (mezarlık) birine gömülmeyle 1,5 sene evvel el-yevm dil-i sûz içinde terk-i hayat etmiş olan refîkamı sinesinde saklayan Hırsova toprağına gömülmek arasında ne fark tasavvur edebilirim? "Çeh bür taht-ı merdden çeh bür reviyy-i halde"[7] ne söylediklerini müdrik olamayan izzet-i nefisle hiç aşinalıkları bulunmayan, tezvîrden başka sanatları olmayan fesâd-ı emel acaba bu gibi şâyân-ı tefrik yalanlarla nasıl bir hedefe vasıl olmak isterler.

Değil böyle nasipsiz nâşiam-ı bizzat kendimi lekeleyerek zillete düşmek tarikiyle hatta hazret-i refîkin latifelerini takliden ifademi biraz da mizah ile mezcederek diyebilirim ki vatan beni efsunkar dilberleriyle o cânfezâ cananlarına azâb-ı hissiyeyi tatlı tatlı okşayan ılık bir akşamın nazâr-ı gurubu karşısında boğazın en ferahfezâ ve cennet-âsâ bir mevzûsunda buzlu ve hoş -bu ----------ve --- iştihâ mezelerle bezenmiş --------.

Tövbekardım ki diğer bâde-i gelsün görüm yar eğer saki "şeved bade dehed men çe kanem"[8] teranesiyle zemzeme --- kılmak için hazırlanmış ---------- muntazır maidelerine hülâsa her nevi temâyülât ve müştehiyât-ı ---------- tatmin edecek alâyiş ve az akılla kucaklamaya ve bu yetmişlik pir-i natevanide biraz tazelendirip neşelendirmeye müheyya bir saadet yuvası halinde beklemekte olsa bile ona asla mücrim ------- sûretinde dahil olmak zilletini hiçbir vakitte kabul etmem.

Câmı kef-i sâkîde şikest olması yegdûr
Ol bâde ki keyfiyyet-i minnet var içinde

Ol gül ki gire nahvet-i gül-çin ile deste
Şemm eyleyemem bûy-i mezellet var içinde[9]

Hususen hakkındaki ithâmatdan berâtım ilan kılınmak ve hukukum kâmilen iâde kılınmak suretiyle ----- tahliye edilmiş olması halinde bile orada

[7] Farsça bir atasözü.
[8] Farsça bir söz.
[9] Urfalı Şair Nâbi'nin gazeli;
"Sakinin köpüklü kadehinin kırılması daha iyidir
O şarap ki içinde minnet duygusu vardır.
Kibirli birinin demet yaptığı gülü koklayamam
Çünkü onda alçaklık (bayağılık) kokusu vardır."

yaşadığım hayat-ı siyasiye müddetince yardan ağyârdan gördüğüm esefengiz hâlet-i ruhiyenin mevcudiyetimde bırakdığı mı? Elyevm tesirleri tekrar uyandırarak ve kalbimde açtığı yaraları yeniden kanatarak zevk ve --------- bedel pek acı infiâller canlandıracağı için İstanbul'a kehvâremi sallamış şebâbım-ı okşamış olan bu ana memlekete avdete haylice müteredddid kalacak mı? Şimdiden söylesem pek de müstebid bir şey söylemiş olmam.

Ek-2

Zeyl

Bu tekzîbnameyi yazmaya sevk olan fikre henüz manzûrem olmazdan evvel elime geçmiş olan bir gazetenin umum-i eşgâli muhtemelesi etrafında yazdığı neşriyat fakiri uzun uzadıya düşündürdü. Ve bu düşünceleri taallûku olan yüksek makamlara ref'i esmâ'a lüzûm gösterdi. Bu hususta Riyâset-i Cumhûra bir telgraf kesilesi ve makâm-ı müşârün-ileyh ile başvekâlete ve Millet Meclis-i riyâsetine de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde neşr olunmuş sûretiyle müşterek ve açık bir arîzâ-i takdimeyi bazı --- kazalara neticesinde en kısa ve en salim bir yol göründü. Telgraf-ı izhâr eyledim. Arıza dahi derdest-i ikmâl bulunuyor ki hitâmımdan biraz evvel telgraf-ı telgrafhaneye ve bilâhere arıza dahi postaya tevellî edilecektir. Telgraf sûreti aynen şöyledir:

Mücrim-i muaf kisvesini giymek istemem. Bu şekildeki aftan istisnamı rica ederim. Açık arizam Hakimiyet gazetesine derdest-i irsaldir efendim.

1- Maziye ebediyen veda eylemiş ve hükümette söz söylemeyi (birçok hak ve hakikatlerin zalim mechûlinde boğulup gitmesi ihtimaline rağmen) kamilen tarihin insafına terk etmiş bulduğum halde şimdi bu mübâhisde mevzû-i kelâma gelişim mücerreddir. Müttehem bir milleti vazı'ndan (görünüşe göre) ma'füvv mücrim sınıfına naklim halinde hakkımda Cumhuriyetin onuncu sene-i devriyesi şerefine bir lûtf değil bilakis kahr ve bir gadr yapılmış olacağını ve esasen son derece ağırlaşmış olan şerâit-i hayatiyemi büsbütün vahim kılacağını muhakkak görmüş olmakdan mütevellid bir mecburiyetle olduğu ve bu mecburiyet-i ilcâsıyla vukûbulan bu maruzatım eğer nazar-ı mürüvvetle karşılanmaz ise vaziyet-i hazıramda terk edilmekliğimin aynı lûtf ve rahmet olacağı.

2- Onuncu sene-i devriyesini ---------- yapılarak bütün merâsim ve şehr-i ayinler meyanında birde afv-ı umûmî ilanı bulunacağı mütevâtiren şayi olan (Cumhuriyet)in filhakika bânîsi ve reisi bulunan Gazi Paşa'nın muhayyirülukûl ber azim ve himmetle tevlid eylediği bir ---------- olmakla beraber aynı zamanda 1324-1908 Temmuz inkılâbının da hafîdesi bulunduğu ve On Temmuz inkılâbının ise yegâne ve vâlidi bu abd-aciz olduğu ve en çok ferdâ-yı inkılâbda (askerlerin vazifesi hitam bulmuştur. Bundan sonra vazife-i erbâb-ı hukuk ve vukûfa aiddir) diyerek cemaatden çekilib, 31 Mart hadisesine kadar inticab edişim ---------- iltica ederek ihtifâ eylemiş, her iş olup bittikden sonra Selanik'e alkışlar içinde avdet ettirilmiş olan kahraman-ı hürriyet Enver Bey (bilâhere Harbiye Nazırı) gibi Selanik'de

mestâne --- bir sûretde ayyuka çıkarılmış olan alkışlardan davet edildiğim halde icâbet etmeyerek hisse toplamakdan ictinâb edişim ve ferdâ-i inkılâbda şahsımda toplanmış olan kuvve-i inkılâbiyeden istifadeyi düşünmeyerek anı bilâhere hüsn-ü istimal edememiş olanların eline terk ile Selanik'ten İstanbul'a yapılan hürriyetçiler müsâvatçılar (!) akınının başında görülmeyişim beni --- mechûliyetde bırakdığı ve bu mechûliyetimin de İttihad ve Terakki'nin malûm ricâl hesabına pek muvafık düştüğü.

3- Ta komite hayatında yaşamakda bulunduğumuz o anda Talat Bey'e (sadr-ı esbak) "Manastır'a giderek bu herifle tabanca tabancaya döğüşmekden başka çaremiz kalmamıştır." dedirtecek derecede beynimizde ihtilâf hâsıl olmuş bulunmasına rağmen müşârün-ileyh, eğer Manastır'da Sadık Bey olmasaydı bu inkılap vücûda gelemezdi gibi munsıfâne ve hakîkatperestâne bir sözle izhâr-ı kadirşinâs eylemesi benim o inkılâbı âmil yegânesi olduğuma bir delîl-i kâfi teşkil edebilirse de ---------- zaman ile uzaklaşmış ve tufan-ı hâdisat içinde boğulmuş gitmiş olan bu sadâyı şimdi hiç bir kimsenin işidemeyeceği ---- mâhâzâ bu hakikat elyevm ber hayat olup ihtimal ki bazıları elân ordu hayatı yaşamakta ve o tarihte Manastır ve Selanik'de bulunmakda olan ümerâ ve zâbitânın taht-ı îtinâflarında bulunacağı -Sultan Hamid'i teslim-i silaha mecbur kılmış olan hadisât-ı inkılâbiye başlıca birini Ferik Şemsi Paşa'nın imzasıyla onu müteakip Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasından ibaret olub bunlar hep bu sun' âsâr abd-ül fakirin ve tedbiri olduğu bilhassa Osman Paşa'nın kaldırılması projesinden (Manastır müşârün-ileyh Osman Paşa'nın emri altında içtimâ' ettirilmiş Anadolu'nun en muharib redif taburlarıyla memlü bulunması dolayısıyla) şiddetli ---------- bulunan Vehib Beyin (ol vakt Manastır Harbiyesi ders nazırı olup bir aralık tarafımdan Manastır heyet-i merkeziyesine idhâl kılınmış olan Vehip Paşa) bu harekâta teşebbüsüm halinde Manastır'ı kan deryasına döndürmüş olacağımı ve binâenaleyh emr-ü kumandasına --- olduğum söylediği Mekteb-i Harbiye talebesiyle bil fiil aleyhime hareket ederek mümanaatda bulunacağını tehdiden beyan etmesi üzerine keyfiyet-i kendisinden bizzârûre ketm edilerek --- ve --- topçu yüzbaşısı Ziya Bey ile ---------- getirdiğim - ve Osman Paşa'nın kaldırıldığı gecenin ---------- (24 Temmuz Perşembe 1324-1908) kışlalar talimhanesinde yüz bir pare top endahtıyla meşrutiyet-i bizzat ilan eylemiş olmaklığım- Müşir İbrahim Paşa'nın Selanik'e yani merkez-i umuminin malûm olan şiddet --------- karşısında ancak Manastır'dan aldığı kuvvet ve cesaretle ertesi cuma günü gayet sönük bir sûretde ilan edebildiğini ve müşârün-ileyh İbrahim Paşa aldığı şedîd el-mail bir telgrafla istifaya mecbur edildikten sonra Selanik'in faaliyete geçebildiğini --- bu inkılâbın vâlid-i yegânesi bulunduğum elyevm bir hayat lâyihası şevahidi bulunmakda olmasından kûfî nazar eğer o tarihde Selanik'de bulunduğumu ve şüûn inkılâbiyeyi yakından takip ve tedkik buyurmuş olduğumu zan ve ümid eylediğim elyevm Reis-i Cumhur Gazi Paşa bu hakikâta vâkıf bulunub da her emr-i kârda ibrâz ettikleri büyüklüğü bu maruzatımı tasdik hususunda dahi dirîğ eylemezlerse artık anın fevkinden başka bir ---------- kâti aramağa ihtiyaç kalmayacağı.

4- Mebdeinden müntehasına kadar kâffe-i mesai ve içtihâdât-ı siyasiyemin hiç bir safhasında hiç bir hadis-i nefs, hiç bir maksad-ı arz zatı, hiç bir ihtirâs-ı nefsani râyi'hesi istişmam olamayacağı ve selâmet-i maslahat ve namus ve zati ve siyasi ---------- daimi ---------- maişetime rağmen her menfaati fedâ eylediğimi izhâr ve ityân edecek maddi ve musîbet-i delâil ve İttihad ve Terakki devrinde teklif olunan Ayan azalığını Mütareke zamanında Sadrazam Ferid Paşa'nın teklif eylediği Harbiye Nezaretini reddeylemiş bulunmaklığımın bu bâbda kâfi bir huccet edeceği.

5- İttihat ve Terakki Komitesi'nin her hususta mutad edindiği veçhile aleyhimde de tahrif ve tezvîr tarikiyle ihdâs eylediği ve bilâhere Yunus Nadi Bey'in de Cumhuriyet gazetesinde tencîd pilavı gibi ısıtıp ileri sürdüğü (Rusya çarını ordusuyla beraber telgrafla davet edişim) mesele-i garibesinin iç yüzü.

6- Aslen şimdi mukîm bulunduğum Hırsova Kasabası ahalisinden olup el-hâlet-ü hâzihi İstanbul'da Fatih'de eczacılık etmekde ve buralarda Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ------- müteneffizesinden li-ecl-il-maslaha (iş için) vatanı olan Hırsova'ya geldiği esnada mücerred-i âlamele'il-nas tezyif ve tahkîr-i fesâdıyla yalan söyleyerek ve hürriyetini ketm ederek ---------- ile beni --- halk kahvesine celb etmiş olan İbrahim Efendi namındaki zata sözleri meyanında âgâh olduğum (İstiklal Harbi esnasında İstanbul'da Rumlarla teşrik-i mesâi eylemiş olmaklığım) husûsundaki maznuniyyetimin bilâhere intikal eylediğim mahiyeti --- ve ---------- Efendinin elde edilmiş olan ---------- bulunduğuna gazetelerde mebhûs evrâk-ı vükela listelerinden tekevvün etdiği ---- mücehhez olan bu kanâatin bana ve benim fırkama hiç bir temas ve aidiyeti olmayub olsa olsa son zamanlarda mesrûk bir nam ve ünvan altında harekete yeltenmiş olan bir zümreye aid bulunacağının izahı.

7- Vatandan bu defa iğtirabımın bir havf ve endişe sevkiyle olmayub mücerred namus üzerine varılmış bir sözü ifâ ve uhde ve vefâ mecburiyetiyle vukû' bulduğum ve bunun bu ---------- şerh ve îzâhı ise ecnebi bir devletin ol vakt İstanbul dahi bazı siyasi memurlarından bahsi icab etdireceği ve bunun böyle açık arıza ile zikri muvafık olmayacağı ve icab ederse ayrıca hususi bir surette arz edilebileceği.

8- Bir muhzırın son demlerinde kendi nefsiyle muhasebesi kadar saf ve ayn-ı hakikat olan ve kâffesi delâil-i maddiyeye, şühud adiline hâdisat-ı tarihiyeye istinâd ederek kul mücerredden ârî bulunmuş olan ifadelerimin hakikate mütâlaâti kabul edildiği halde hakk-ı içtihâd ile mücadele etmesi bir müctehid olarak telakki edilmekliğim lazım geleceği gibi muarrızım bulunan İttihad ve Terakki'nin muhtâc-ı beyan ve âzâh olmayan siyaset-i sakımesi ---------- ---- benim on hasena ile karşılanması iktizâ eden bir müctehid musib bulunduğumu vâzıh ile izhâr edeceği --- ve aksi halde ise sıklet tahümmülsüzi altında ezilmekde bulunduğum vaziyyet-i müşkilemin bir kat daha kesb-i vehamet eylemesine mahall lütfen verilmemek üzere afv suretindeki ıtlakımdan sarf-ı nazarla ismimin afv listesinden ihracı ricası ---hususlarını ihtiva eylemiş bulunacakdır.

Hırsova (Romanya) Ağustos 1933

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 585-609**

Makale Gönderim Tarihi: 25/05/2023 **Makale Kabul Tarihi: 17/08/2023**

CHALLENGING PATRIARCHY: A STUDY OF FEMINIST STRATEGIES TO ELIMINATE MALE VIOLENCE AGAINST WOMEN IN TURKEY

Aslı TELSEREN ÖMEROĞLU[*] & Özlem İNGÜN KARKIŞ[**]

Abstract

This study explores the feminist campaigns and demonstrations organized between the 1980s and the 2010s in Turkey against male violence. Adopting an intersectional perspective, this analysis draws on statistical data from the Ministry of Family and Social Work and feminist organizations, articles published in national press, reports published by feminist groups and associations, testimonies of feminists, analysis of feminist blogs, as well as publications on social networks. The experiences of the authors of this article, as feminist scholars, are also taken into consideration during the analysis. In order to show how feminist efforts contribute to the resistance against male violence and how the feminist strategies have evolved throughout 4 decades, the article, firstly, sets the context by discussing the structural roots of violence against women; secondly it examines the feminist campaigns and demonstrations throughout the four decades; and finally it explores the roles of the feminist efforts in the resistance against violence by pointing the complexity of the violence and evokes the need for a multidimensional model, which can intervene at individual, interpersonal, and structural levels in order to effectively combat male violence against women.

Keywords: Feminist Campaigns, Male Violence Against Women, Patriarchal Social Structure, Turkey, Istanbul Convention.

PATRİARKAYA KARŞI ÇIKIŞ: KADINA YÖNELİK ERKEK ŞİDDETİYLE MÜCADELEDE FEMİNİST YÖNEMLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de kadına yönelik erkek şiddetiyle mücadelede en etkili feminist stratejileri, bu stratejilerin zaman içindeki gelişimini anlamaya odaklanarak incelemektedir. İstatistiki veriler, raporlar, feministlerin tanıklıkları, feminist blogların analizi ve internet yazıları gibi çeşitli kaynaklardan yararlanan bu makale,

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Doğuş Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü, atelseren@dogus.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-3697-9858 /

[**] Dr. Öğretim Üyesi, Doğuş Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, oingun@dogus.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-9915-8398

1980'ler ve 1990'larda geliştirilen feminist stratejilerin yanı sıra 2000'ler ve 2010'larda geliştirilen stratejileri tartışmakta ve bu feminist çabaların erkek şiddetiyle mücadeledeki rollerini incelemektedir. Çalışma, kadına yönelik erkek şiddetinin, ataerkil toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde erkeklerin baskın konumunu pekiştiren, ekonomik, sosyal ve siyasi gücün eşitsiz dağılımına neden olan ve modern toplumlarda kadınların erkekler tarafından ikincilleştirilmesine yol açan güç dinamiklerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kadınlara yönelik erkek şiddetinin ele alınması, bunun toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin bir ürünü olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de kadına yönelik erkek şiddetine karşı direnişin kapsamlı bir analizini sunmakta, konunun karmaşıklığı hakkında fikir vermekte ve farklı şiddet biçimleri karşısında feminist dayanışmanın önemini vurgulamaktadır. Makale, feminist çabaların şiddetin ortadan kaldırılması için hayati önem taşıdığını vurgulamakta ve kadına yönelik erkek şiddetiyle etkili bir şekilde mücadele etmek için bireysel, kişiler arası ve yapısal düzeylerde işlemek üzere çok boyutlu bir modelin gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminist Kampanyalar, Kadına Yönelik Erkek Şiddeti, Patriarkal Toplum Yapısı, Türkiye, İstanbul Sözleşmesi.

Introduction

Male violence against women is a pervasive issue that exists across all spheres of life, despite the presence of national and international legal frameworks for its prevention. Women all over the world are subjected to physical, psychological, sexual, or economic violence, with the extremes of this violence ranging from death and the threat of violence to verbal abuse, rape, beatings, sexual harassment, and honor killings. These acts are considered gender-based violence, which refers to "violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately" (Council of Europe, 2011, Article 3), and they are overwhelmingly committed by men against women and are underpinned by societal gender inequalities.

Serving as a mechanism of control over women, male violence against women functions as an essential tool of patriarchy. From a sociological perspective, it involves both the use of force and the threat thereof to compel women to behave or not behave in a certain way. This violence is an indicator of gender inequality and is defined in Article 3 of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (the Istanbul Convention) (2011) as a "violation of human rights and a form of discrimination against women and shall mean all acts of gender-based violence that result in, or are likely to result in, physical, sexual, psychological or economic harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life". Defining male violence as a type of discrimination against women in international law is crucial, as it demonstrates that the act is

rooted in social inequalities between individuals rather than an individual and interpersonal occurrence (Kuyucu, 2015, p. 61). Therefore, it can be approached as a systematic, structural, and political problem that necessitates political and structural changes to address. Male violence against women and its norms and techniques are widespread rather than deviant or subculture-specific, as orders of violence are constructed through institutions such as the state, military, educational system, and family. These institutions provide privileged spaces for learning the norms and techniques of violence, and violence participates in the social distribution of power dynamics. In such a context, it is crucial to recognize that violence is also structural. It hinders women's potential development through the unequal distribution of power as well as political, economic, and social resources. Thus, addressing this issue requires a comprehensive understanding of the social, political, and economic factors that participate in this process.

In this study, we argue that violence against women is a manifestation of power dynamics that maintain the dominant position of men in the patriarchal gender hierarchy. The patriarchal structure creates hierarchies in the allocation of economic, social, and political resources while discrediting feminine values in favor of masculine ones (Héritier, 1996). This leads to the subordination of women by men in modern societies (Delphy, 1998). For this reason, addressing male violence against women necessitates understanding and considering it as a product of gender-based power relations. By conceptualizing male violence against women as a result of power relations between men and women in patriarchal societies, we will explore the most effective feminist strategies for combating it in Turkey, and how these strategies have evolved over time. In this regard, we aim to provide a thorough analysis of the resistance against the male violence against women in Turkey, offer useful insights into the complexities of the issue, and highlight the importance of feminist solidarity in the face of different forms of violence.

Adopting an intersectional approach, the analysis draws on statistical data from the Ministry of Family and Social Work and feminist organizations, articles published in national press, reports published by feminist groups and associations, testimonies of feminists, analysis of feminist blogs, as well as publications on social networks. In addition, we incorporate our own observations and experiences as feminists and researchers in Istanbul. To address the topic, we begin by providing a contextual framework around male violence against women, highlighting the societal and structural roots of this pervasive issue. Secondly, we examine the feminist strategies developed in the 1980s and 1990s, prior to the Helsinki Summit in 1999. Thirdly, we discuss the strategies developed in the 2000s and 2010s before exploring the roles of these feminist efforts in the fight against male violence, and lastly, we offer a thorough discussion and our suggestions on how build a useful and comprehensive model for eliminating male violence against women.

In addition to analyzing feminist movement's strategies since the 1980s, this study points out the considerably conservative dynamic that has taken hold in Turkey since the mid-2010s. Here, we emphasize that feminist efforts are crucial for eradicating violence, particularly when the state is responsible for ensuring women's safety. Despite the comprehensive legal frameworks in place, political situations can shift, as evidenced by Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention in April 2021. For this reason, a feminist perspective is vital to understanding and critically examining male violence against women and promoting gender equity and justice. Furthermore, a multidimensional model is necessary to intervene at individual, interpersonal, and structural levels and to combat male violence against women effectively.

1. CONTEXTUAL FRAMEWORK: THE NEED FOR FEMINIST STRATEGIES

Male violence against women is a manifestation of gender asymmetry (Walby and Allen, 2004) and a reflection of the social construction of women's subordination to men (MacKinnon, 1989, p. 242). In patriarchal societies, male violence has been historically justified and normalized as a product of men's social roles and has been internalized by both the victim and the perpetrator (Sancar, 2009, p. 215-219). As such, gender roles and expectations, structural dimensions of violence, and socially constructed power asymmetries between men and women are rendered invisible and are instrumentalized to legitimize and perpetuate male violence against women (Telseren, 2021). Women are subjected to violence or at risk of being subjected to violence due to the patriarchal system's systematic suppression of their agency and autonomous power (Ertürk, 2015, p. 40-41), which reinforces a patriarchal worldview in which women's subordination is normal, natural, and expected (Russo and Pirlott, 2006, p. 187). In such a context, all women, regardless of whether they are direct victims of male violence or not, are affected by violent acts and their political and social consequences. Women feel the risk of male violence in subtle ways (Hanmer, 1977, p. 71), which creates a climate of insecurity. Initially, this feeling of risk causes discomfort, but when a woman or someone she knows becomes a victim of violence, the fear increases. The patriarchal goal of keeping women "in their place" seems to be the root of male violence (Ertürk, 2015, p. 33). To comprehend this phenomenon and combat it effectively, it is necessary to understand the role of the state in creating and perpetuating gender inequality and "male power". Sauer refers to this as the masculinity of the state, where states organize social inclusion and exclusion in a patriarchal and violent manner (Sauer, 2009, p. 61, as cited in Harders, 2017). In this regard, the relations between state and society are also relations of gendered violence (Sauer, 2009, p. 63, as cited in Harders, 2017) and embodied in a context of fraternal contract (Patemann, 1988) and economic, social, and political insecurity (Harders, 2017, p. 140).

The acceptance of gender-based violence against women by social and political institutions seems to transform it into an ordinary action, where the fraternal contract plays an essential role. As a means of controlling state power, the law has only recently been extended to this private sphere (Harders, 2017, p. 140). Moreover, there are still difficulties in enforcing laws against domestic violence.

In the 2000s, honor crimes were rampant in Turkey (Bükecik and Özkan, 2018, p. 35). Deviations from traditional gender norms were often used as a pretext for honor killings (Yüksel and Cindoğlu, 2006). However, it is important to note that honor killings were not the only form of domestic violence. Altınay and Arat's study shows that two out of every three women who have a higher income than their husbands are subjected to physical violence (Altınay and Arat, 2007, p. 104), indicating that men try to consolidate their patriarchal authority in the family by using physical violence in these situations. Additionally, Çalışkan and Çevik's analysis of the Research on Domestic Violence against Women in Turkey published by the Turkish Statistical Institute in 2008 highlights that the main determinants of violence against women depend on the socioeconomic and psychological status of women and the way they perceive and interpret violence (2018). The Research on Domestic Violence against Women in Turkey published by the Turkish Statistical Institute is important to gather high amount of data about the subject. Similarly, Seyrek and Gencer's study, which used data mining methods to analyze the data from the Turkish Statistical Institute's research which covers the interview of 7462 women across the country in 2014, shows that women who have experienced violence are more likely to experience sleeping problems, anxious feelings, frequent crying, feelings of uselessness, worthlessness, and suicidal thoughts (Seyrek and Gencer, 2022, p. 79).

Field studies are equally important to understand the landscape of domestic violence. Ediz and Altan's study, which interviewed 200 women in different regions of Turkey who have experienced violence, highlights that women of all educational levels have been subjected to violence (2017, p. 403). According to their research, women who are under 20 and over 60 are less likely to be subjected to violence compared to women between 21-60; and a woman's employment reduces her exposure to violence (Ediz and Altan, 2017, p. 403). It is also noteworthy that married and divorced women are more likely to be exposed to violence, which can be traced back to the patriarchal character of marriage and the family (Ediz and Altan, 2017, p. 404). Another field study is conducted by Doğan and Karaman (2023). Doğan and Karaman's qualitative research underscores that defining and internalizing violence play a critical role in preventing all forms of violence against women. Women's definitions of violence, experiences of violence, and coping strategies vary depending on their educational, social, and economic status (Doğan and Karaman, 2023, p. 76). Women can choose to remain silent, instrumentalize their education, or empower themselves economically to leave this vicious

cycle of violence (Doğan and Karaman, 2023, p. 80-82). It is essential to recognize the intersectionality of factors such as gender, class, and education that contribute to the prevalence of domestic violence against women in Turkish society.

Due to the patriarchal structure of Turkish society, women face significant obstacles in terms of opportunities and decision-making. Male violence against women in Turkey is primarily motivated by factors such as divorce, separation, arguments, jealousy, depression, and financial difficulties (KCDP, 2021). Despite legislation aimed at addressing the issue, the state has not demonstrated sufficient commitment to combating violence against women. In practice, the state's approach often reinforces patriarchal structures that support the domination of men, obscuring the societal and structural roots of violence, and depoliticizing the issue. This approach often undermines the struggle against sexist prejudices, misogyny, and racism, and perpetuates the cycle of violence. Notably, the number of women exposed to violence and femicide in Turkey is alarmingly high. According to the Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (the We will stop femicides Platform), in 2022, 334 women were killed by husbands, partners, ex-partners, or male family members, and another 245 women died suspiciously during the same year. Between 2020 and 2022, 914 women exposed to femicide, and 632 women found suspiciously dead (KCDP, 2023). However, the state has failed to produce reliable data on the issue, and the number of femicides reported by the state and women's organizations is inconsistent (TBMM, 2013; Belge, 2011; Tahaoğlu, 2013).

The movement of denunciation on social networks of harassment in Hollywood (#metoo), as well as the denunciations in Turkey in the TV series sector, shows that violence is widespread in all circles, and that harassers are also present in all circles. After #metoo, there were the #sendeanlat and #uykularınızkaçsın movements in Turkey for the reporting of sexual harassment in the literary and media sectors (Poyrazlar, 2020; Yazan, 2018). Unfortunately, the perpetrators of such violence are often not held accountable, and they continue to go unpunished, perpetuating the cycle of violence. Despite the high number of cases of male violence and its steady increase, Turkey denounced its withdrawal from the Istanbul Convention in March 2021 ("İstanbul Sözleşmesi: Türkiye, Cumhurbaşkanlığı kararı ile anlaşmadan çekildi", 2021), while the lowest number of femicides in Turkey in the past ten years was in 2011, the year the Istanbul Convention was prepared.

The convention is the first legally binding instrument at the European level that provides a comprehensive legal framework for preventing violence, protecting victims, and ending impunity for perpetrators. It was concluded and signed in May 2011 in Istanbul, Turkey, and entered into force in August 2014. Turkey was the first country to sign and ratify it without any reservations (Kadının İnsan Hak Yeni Çözümler Derneği, 2019, p. 10).

Therefore, when there is political will and determination to fight against violence, it produces real social effects. The development of policies in line with international standards to combat violence against women is a clear commitment, as expressed in the preparation of the important document discussed herein (Acar and Altunok, 2013, p. 17). The adoption of this instrument was a direct result of Turkey's condemnation by the European Court of Human Rights in Opuz v. Turkey, in which the country was found to have failed to protect the right to life of a woman murdered by her husband. Turkey's judiciary passivity is considered as a form of passive discrimination against women by the Court (ECHR, 2009). As a result, Turkey became the first country, which is condemned for its failure to protect the right to life of a woman despite being informed about the violence that she was exposed to.

The need for a more effective law to combat violence than the previous Law No. 4320 on Family Protection became visible after the ratification of the Istanbul Convention. As a result, Law No. 6284 on Family Protection and Prevention of Violence Against Women was prepared by the collaboration of Ministry of Family and Social Policies and women's organizations (Kadının İnsan Hak Yeni Çözümler Derneği, 2019, p. 25) and was ratified on the March 8, 2012. However, despite these developments, there remains a noticeable lack of political will to bridge the gap between legislation and its implementation. This became even more evident at the onset of the Covid-19 pandemic, as the government issued a temporary executive order on the execution of prison sentences, leading to the release of some perpetrators of violence against women ("HSK kararının kadınlar için ağır sonuçları olur", 2020). While the government has argued that this decree does not cover crimes against women, this assertion does not reflect reality, as there is no specific article in the Penal Code that deals with "crimes against women". Although crimes against sexual and physical integrity, such as rape, harassment, child abuse, and crimes concerning the violation of privacy are excluded from the decree, the majority of violence against women cases arises from crimes such as blackmail, threats, injuries, assaults, insults, and violations of home immunity, which therefore fall within the scope of the amendment.

Given these circumstances, it is essential to develop feminist strategies and defend achievements on women's rights to eliminate male violence against women. Thus, feminist policies to prevent such violence represent a broad field of endeavor encompassing activism, research, theorizing, legal work, and social policymaking.

2. THE FEMINIST MOBILIZATION AGAINST MALE VIOLENCE IN TURKEY THROUGHOUT THE 1980S AND 1990S

The feminist movement gained momentum in Turkey during the 1980s (Sirman, 1989, pp. 16-17), with a particular focus on gender inequalities that persisted in practice. Feminist texts and symposia, as well as works analyzing

women's roles in social and political life, have provided a theoretical framework for this movement (Davutoğlu, 2015, p. 162). In the 1990s, women began to accomplish legal and social achievements, and feminists questioned women's position in the family and male domination, concentrating on issues such as sexism, domestic violence, domestic work, and patriarchy (Koç, 2013, p. 193). One of the most remarkable achievements of the feminist movement in Turkey has been the challenging of patriarchy in all areas of life. The feminist movement in the 1980s and 1990s focused on combating male violence and analyzing the role of patriarchy in this violence. It is worth noting that male violence is an instrument of patriarchy to control women, and that this control is maintained in a context of "consent" through institutions such as family and marriage. However, using force and violence is still crucial to maintaining this control over women (Ertürk, 2015, p. 33). Considering these points, feminists have organized themselves around campaigns, demonstrations, feminist publications, and consciousness-raising groups to fight against violence, focusing on the de facto inequalities between men and women. One notable example is the Campaign Against the Battering of Women.

2.1. The Campaign Against Violence Against Women (aka Campaign Against Battering of Women

In 1987, a judge in Çankırı denied a woman's request for divorce despite physical violence in her marriage, citing her pregnancy and the fact that her husband still engaged in sexual activity with her. The judge's decision was based on the patriarchal notion of women's subordination to men and the normalization of domestic violence in Turkey. The judge further remarked that arguments and fights were normal in marriage and cited an Anatolian expression that advised men not to leave their wives without a baby in their belly or a stick on their back (Karakuş, 2013). This event highlighted not only the systemic injustice towards women in Turkey but also the need for a collective effort to fight against domestic violence and its legitimization.

Feminist lawyers and activists in Turkey responded to this decision by attempting to file a lawsuit for moral damages, but legal barriers thwarted their efforts, the lawsuit they filed with a claim for 1 lira was rejected on the grounds that they were not parties to the case. This shows that the intervention of women is not expected unless they are personally affected (Karakuş, 2013). As a result of this, women organized a solidarity march against domestic violence in Kadıköy's Yoğurtçu Parkı on May 17, 1987. This was the first campaign and demonstration against domestic violence and its normalization in Turkey. This solidarity march was the first to be exclusively organized and attended by women. It is a significant milestone for gender equality, women's rights, and the struggle against violence against women in Turkey. The speeches of transgender women from the scene (Şakir, 2022) during this event

was a significant affirmation of the intersectionality and the need for solidarity across diverse communities of women.

Throughout the campaign, feminist activists organized festivals, exhibitions, and discussions to raise awareness about the issue of male violence and to provide support for women who were facing violence. They organized a festival composed of concerts, exhibitions, theaters, and discussions in the Chora Museum. An outcome of the campaign was the publication of "Shout Out! Let them all hear you!". This book is based on testimonies of women who were exposed to violence at least once in their lives. It has shed light on this problem and created a sense of solidarity among women. In the same year, the Tüyap Book Fair provided a place for activists to conduct a survey where 351 out of 364 women agreed that a campaign against domestic violence was necessary. Additionally, in the continuity of the campaign women opened an exhibition called "Temporary Museum of Modern Women" on International Women's Day and they created solidarity networks to meet the demands of women who needed legal and medical help, temporary housing, and financial assistance. The manual "Now For Shelter," which included the "Shelter for Women" project, was prepared to provide guidance on how to create a safe and supportive environment for women exposed to violence (Şakir, 2022). This campaign showed that solidarity networks were insufficient, and a shelter for women was needed. Consequently, this campaign that began with a solidarity march against violence against women ended with the establishment of the Purple Roof Women's Shelter Foundation, which is still a prominent feminist organization in the struggle against male violence against women.

Another substantial impact of this campaign was on the establishment of national laws that provide support for women facing violence in Turkey, the Law of Municipalities (Official Journal, 2005) is an example of such legislation. Although the municipalities use the word "guest house" instead of "shelter" to avoid negative connotations about the family, the underlying need remains the same. The law provides support for women facing violence, including shelter and legal assistance. As a result, it seems that the campaign against domestic violence not only raised awareness about the issue but also contributed to the establishment of a supportive legal framework for women who experience violence.

2.2. The Purple Needle Campaign

The feminists regularly held meetings, organized many events and campaigns in the 1980s and 1990s. One of these campaigns was the "Our Bodies Are Ours, No to Sexual Harassment!" Campaign (known as The Purple Needle Campaign). After an intense process of meetings and preparation, the campaign started with the sale of purple needles on the ship between Kadıköy-

Karaköy on November 2, 1989 (Karakuş, 2022). One of the feminists, Filiz Karakuş, presented the needles as follows:

> "I would like to present you an excellent product. The purple needle you see in my hands is made of nickel-chrome alloy steel and is 7 cm long. The purple ribbon attached to it makes it an accessory for any outfit. I will now show you that this elegant accessory is at the same time a tool of defense that you can use against anyone who molests you. The move is this... Use it against the harassers without feeling sorry, don't be afraid, it doesn't cause tetanus" (Üstündağ, 2008).

The Purple Needle Campaign spearheaded by feminists in 1989 was a landmark movement that brought to the forefront the issue of sexual harassment in Turkey. Using the purple needle symbol, the campaign aimed to empower women and raise awareness about the sexual harassment. Here it is important to emphasize that the needle is a long-standing tool that women used to defend themselves in case of a sexual assault (Karakuş, 2022). The decision to use the color purple was deliberate and significant. The color purple is a symbol of women's freedom worldwide and was chosen to represent the feminist movement's goals. The campaign had several objectives, such as selling purple needles at markets, publishing and distributing newsletters and leaflets, and organizing meetings on testimonies about sexual harassment. The campaign encouraged women to say "no" to sexual assault, not to feel guilty in case of sexual harassment but to blame and expose the aggressors and show solidarity with other women against sexual harassment (Karakuş, 2022). The Purple Needle Campaign took a significant turn in January 1990 after a sex worker was abducted and raped by four men in 1986. The Antalya Police Department informed the court that the woman was engaged in sex work, leading to discussions about reducing the sentence to 2/3 according to Article 438 of the Penal Code. The judge of Antalya asked the Constitutional Court to annul Article 438 of the Penal Code. However, the Constitutional Court rejected the request with a majority of votes because a prostitute and a chaste woman cannot be put on the same scale in such a situation (Karakuş, 2023). The feminists then focused on the abolition of Article 438, which became a "No to 438" campaign. They called on all women to unite against Article 438 and organized a series of activities and actions on the issue (Karakuş, 2022). They emphasized that there is no legitimate rape, and the motive of the Constitutional Court was a "male lie". They also criticized the notion that women could be divided into "chaste" and "immodest" categories. Finally, Article 438 of the Penal Code was abolished in November 1990 (Karakuş, 2022), marking a significant legal victory, which represents a milestone.

It is worth noting that this campaign played a decisive role in raising awareness about sexual harassment and empowered women to defend themselves. During this campaign, the objectives of feminists were

multifaceted, they provided a space for women to share their experiences and called for action against sexual harassment. Consequently, they worked as an oppression group to bring out an essential legal change while demonstrating the power of feminist mobilization.

3. UNIFYING AGAINST PATRIARCHY: STRATEGIES AND ACHIEVEMENTS IN THE 2000s AND 2010s IN COMBATING VIOLENCE AGAINST WOMEN

The feminist movement has grown stronger in both social and political spheres due to the feminist efforts in the 1980s and 1990s. Currently, in the 2020s, the feminist movement in Turkey is comprised of women coming from diverse backgrounds, including those of varying religions, ethnicities, classes, and ages. They unite to dismantle the patriarchal structures that perpetuate systemic inequality. In this regard, the feminist movement in Turkey is particularly important for its intersectionality, acknowledging that gender, class, sexual orientation, age, religion, health status, citizenship, and other factors all contribute to shaping women's experiences. The movement continues to challenge the link between power relations and women's social and political experiences, recognizing gender, class, and ethnicity as among the most complex and politicized social relations of the modern world (Hill-Collins, 1990). The movement's intersectional character is a key driver of its strength.

It is important to note that there exist many independent feminists who do not have any organic links to established women's or feminist organizations. The democratization of the internet and social networks in Turkey in the 2000s played a pivotal role in this fact. Social networks, in particular, have emerged as a powerful force within the feminist movement since the mid-2000s.

Women have continued to fight against domestic violence, sexual harassment, sexual assault, and femicides in the 2000s and 2010s, building upon previous strategies while also creating new ones. This period has seen the emergence of numerous campaigns, platforms, demonstrations, and the utilization of social networks and weekly meetings/forums. Henceforth, in the scope of this article, we will focus on the examples of those that have produced significant changes in women’s lives.

3.1. Feminist Campaigns and Platforms for Legal Change

3.1.1. Women's Platform on the Turkish Penal Code (TCK Kadın Platformu)

This platform brought together a large number of women's and feminist organizations to communicate women's demands during the campaign for the new Turkish Penal Code in 2003. It was formed to communicate women's

demands during the campaign leading up to the adoption of the new Turkish Penal Code in 2005. The previous Penal Code had significant problems related to male violence against women, such as the lack of consideration of sexual harassment as a crime and the absence of a definition of rape. Moreover, having evidence was essential to prove sexual torture ("Being a woman in the world of violence", 2004). The feminist movement's amendment of the Turkish Penal Code in 2004 was one of its most significant achievements.

The articles proposed by the Women's Platform on the Turkish Penal Code (*TCK Kadın Platformu*) aimed at a significant transformation in the everyday practices of society (Yılmaz, 2006, p. 161). These demands can be seen as an attempt to subvert the status quo and forge a new path for gender equality. Thirty of the 35 articles proposed by the Women's Platform for the Change of the Turkish Penal Code were included in the new Turkish Penal Code ("AKP Karnesi", 2018). In April 2005, the Turkish Penal Code No. 5237 came into force, introducing revolutionary measures to prevent violations of women's sexual and physical rights (Official Journal, 2004). This success was due to the platform's ability to bring together a large number of women's and feminist organizations to advocate for the rights of women. Among the many revolutionary changes that were made to prevent violations of women's sexual and physical rights, the notable examples can be listed as follows (Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2019): Firstly, the new Penal Code no longer considers a woman's body and sexuality to be the property of her husband, family, or society. Sexual crimes such as rape and harassment are now defined as crimes against individuals and are regulated under the section of crimes against bodily integrity. This change is significant for recognizing the importance of a woman's agency over her own body and sexuality, and acknowledging that women deserve protection against sexual violence. Secondly, marital rape is defined as a crime, thus emphasizing women's right to say no to sexual intercourse within the context of marriage. Thirdly, the article in the former penal code that provided for the remission of the sentence of the rapist who married the victim has been removed, ensuring that rapists are held accountable for their actions. Fourthly, discrimination between women based on their marital status and virginity has been removed. This change recognizes that women should not be judged based on their sexual history or marital status, and that all women deserve equal rights and protection under the law. Finally, the new Penal Code recognizes virginity checks as a form of violence against women and considers them a crime. This change is significant because it recognizes that women's bodies should not be subjected to invasive and degrading procedures, and that women have the right to privacy and autonomy over their own bodies.

All these changes show that the Women's Platform for the Change of the Turkish Penal Code played a crucial role in the feminist movement's achievement of legal change in Turkey. The platform has made significant strides towards a more just and equitable society by advocating for women's

rights and making effort to change the laws that perpetuate gender-based violence and discrimination.

3.1.2. The End to Violence Platform (Şiddete Son Platformu)

The End to Violence Platform (Şiddete Son Platformu), established in 2011, is a feminist initiative that brought together 241 women's organizations during the preparation of a new law on violence (Karakuş, 2010). The platform's primary objective was to continue the law's preparation process and disseminate information about it to women's organizations while also establishing relations with the media (Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2018). Thanks to its efforts and contributions, the platform played a crucial role in drafting Law No. 6284 on Family Protection and Prevention of Violence Against Women, which was enacted on March 8, 2012.

Law No. 6284, which was enacted after the Istanbul Convention, recognizes violence against women as a human rights violation and encompasses all forms of violence, including physical violence and the threat of violence. It is essential for preventing violence against women. The law also established protection and prevention measures for women and other family members who are victims of domestic violence. However, despite the law, the number of violence prevention and monitoring centers and shelters for women victims is still insufficient in the 2020s. The law also allows judicial authorities to take preventive measures, protection orders, or removal measures against violent spouses.

One of the significant achievements of the feminist movement in preventing impunity of perpetrators of violence is the idea of "primacy / or presumption of validity of the word of women," (kadının beyanı esastır in Turkish), which is enshrined in Law No. 6284. According to this, the person seeking protection can apply for a measure without presenting evidence to the prosecutor, family court, or the police. Any proof is required for the decision for preventive measures. This principle means that in cases where there is insufficient evidence, the prosecution phase is initiated based on the statement of the woman or child. In other words, the woman's statement is essential to take protective measures and initiate an investigation/prosecution (Karlık and Gözcü, 2017). Therefore, it does not contradict the presumption of innocence.

Despite the legal measures, eliminating male violence is far from complete, especially in the context of violence against foreign women. Migrant women, in particular, avoid filing complaints in Turkey, and when they do, they often face discouraging behavior from officials. The testimonies of women in a 2015 documentary (Durmuş and Keleş, 2015) highlight the social, economic, and political difficulties of being a migrant and African American woman in Turkey and their experiences regarding violence. The International Migrant Women's Solidarity Association, founded in 2018, aims to make visible all forms of violence and discrimination that migrant, refugee,

and asylum-seeking women have experienced (UGKDD). In such a context, women came together to develop policies that center on and prioritize women's needs and perspectives.

3.1.3. Campaigns and Platforms Against Femicide

Since the early 2000s, women have been reacting massively against honor killings by explaining that honor killings are committed to preserve women's secondary position. Therefore, feminists defined femicide as a political issue and stated that honor killings are political killings... 'Honor' is an extremely vital political concept for women. As soon as we object to living within the boundaries determined by men, we find ourselves confronted with male violence embedded in custom, honor, jealousy, and selfishness. Our death would intimidate all other women who 'refuse to align' with the patriarchy (Gülbahar, 2004, p. 5). In this period, femicides entered the agenda of the feminist movement. Feminists launched many campaigns and created platforms against femicide, including the “We are in Rebellion Campaign” (2010) (Kadın cinayetlerine isyandayız); “We Will Stop Femicide Platform” (2010) (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu); and “The Emergency Precautionary Group Against Female Murder” (2014-2016) (Kadın cinayetlerine karşı acil önlem grubu). These campaigns were born out of the need to continue this struggle stronger. Feminists have assumed that femicide is political and that the reduction of the sentence on the grounds of unjust provocation is a reward for manhood as well as the reduction of the sentence for good behavior. The women, therefore, declared that femicides are under the responsibility of the state with its branches of legislation, execution, and judiciary, and demanded to end femicide and called the state to assume its responsibility (Istanbul Feminist Kolektif, 2010).

Feminists have started to assist the trials dealing with male violence to prevent sentence reductions (Karakuş, 2010), and they are still doing it today. By attending trials, feminists ensure the visibility of femicides and announce that the judicial branch promotes femicides by reducing the sentence for good conduct and unjust provocation (Karakuş, 2010). According to the testimonies of feminists and feminist lawyers, the presence of women in the courts impacts judges (SFK, 2011) by surprising them and taking them out of the routine. It allows judges to pay attention and reflect. They report that since adopting this strategy, fewer decisions have been made involving penalty reductions (SFK, 2011). Even though attending trials is emotionally challenging, they feel that being in that space and being able to speak out through feminist advocates is empowering. However, while it is crucial to attend trials, feminists also believe that murder and rape are all consequences and need to reveal their reasons rooted in the patriarchal societal structure.

These feminist efforts have faced a number of challenges and have been met with resistance by the state. In a disturbing turn of events, We Will Stop Femicide Platform (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu) was

subjected to a lawsuit in April 2022, accusing them of engaging in "illegal and immoral activities", without any concrete evidence to support these claims (Sönmez, 2023). It is concerning to see such tactics employed against a group of dedicated activists fighting for the fundamental human rights of women. As of July 2023, the case for the platform's closure is still ongoing, with the subsequent trial scheduled for September 2023 (Çolak, 2023). It is an unfortunate reality that the fight against gender-based violence continues to be met with obstacles and resistance. These types of resistance and obstacles reveal the political character of violence against women.

3.2. Campaigns and Platforms Against Sexism and Patriarchal State Character

3.2.1. The Purple Needle Again Campaign

The Purple Needles Campaign was launched in response to the release of perpetrators who sexually assaulted two women in Taksim Square on December 31, 2007. As the women did not file a complaint, the perpetrators were released after paying a meager fine (57 YTL (about 34 euros with the parity of January 2008). The lower limit of the penalty is determined as four years on the grounds of failure to file a complaint, while Article 102 of the Turkish Penal Code, which deals with sexual assaults, does not call for filing a complaint if the crime was committed in a group (Üstündağ, 2008).

This decision highlights the patriarchal nature of the country, where being a woman seems to be synonymous with being open to becoming a victim of sexual harassment and assault. Furthermore, the intersectionality of being a foreigner in a country further magnifies the degree of aggression faced by women. This clearly indicates how men consider themselves to have rights over the female body.

3.2.2. The Platform of "Abortion is a Right; The Decision is Up to Women"

The "Abortion is a right; the decision is up to women" platform was established in June 2012 in response to the government's questioning of abortion rights. Comprised of women who sought to preserve the right to abortion, the platform's more than 40 components have organized massive demonstrations and campaigns. The women of the platform spoke out against the revocation of this right. They cited the fact that 80,000 women have abortions in unsanitary conditions each year due to the lack of free, healthy, and safe contraception and abortion (Karakuş, 2012). These women refused to be oppressed in terms of their bodies, sexuality, and fertility, and called on political authorities, particularly the then-prime minister who had labeled abortion as a massacre, to stop femicides (Karakuş, 2012). In the context of Turkey, the polemics on abortion indicate a point of failure in the

conservative-democratic discourse (Ertürk, 2015, p. 113). And confirm that conservative politics cannot serve as a consistent and liberating basis for women's rights.

The Platform of "Abortion is a Right; The Decision is Up to Women," is an essential step towards ensuring women's autonomy and bodily integrity, as it recognizes the right of women to make decisions regarding their own bodies. It is high time for the patriarchal structures that reinforce and perpetuate gender-based violence to be dismantled and for women's voices to be heard and respected.

3.2.3. The Power of Social Media Networks and Feminist Solidarity in the Fight Against Violence

In Turkey, more than one woman is killed every day and many others suffer from different forms of violence. Therefore, women must continue to struggle against violence, and their strategies should focus on the processes prior to violence. Feminists and women create solidarity networks by following the needs of the present time. They use social networks, websites, and blogs to issue calls to action and organize online demonstrations, especially on Twitter. With the Covid-19 pandemic, online meetings have become an important way to reflect together against male violence and attacks against the Istanbul Convention. In the pursuit of a feminist perspective, it is imperative that women continue to resist the oppression on their bodies, sexuality, and fertility, and persist in their fight for their rights. The rise of social media has a deep impact on the organization and communication forms of feminist movement. Creating a blog and using social networks are critical for staying up-to-date and quickly informing others to organize against violence. This is important because it shows that economic power is no longer the main factor in spreading ideas and news. It changes how people communicate and allows women of different classes, ethnicities, and sexualities to share ideas and experiences. The conditions of globalization give a unique character to the feminist movement to connect across national boundaries, promoting mutual support and solidarity in the fight against oppression and violence. In this period, social media platforms such as Facebook, Twitter, and feminist blogs have facilitated campaigns, actions, and the dissemination of feminist discourse and principles. Social media has also become a crucial space for exposing the perpetrators of violence and abuse against women. The #MeToo movement is a crucial example. Its global impact has brought to light the pervasive nature of sexual violence and harassment by revealing the extent to which women are subjected to these forms of abuse in various environments. Such exposure has become a central component of feminist efforts against male violence, as demonstrated in movements like #SendeAnlat and #UykularınızKaçsın.

In this regard, it is paramount to emphasize the significance of maintaining communication and solidarity among feminists. To exemplify, a

WhatsApp group was established among feminists residing in Kadikoy, Istanbul to ensure their safety. Another group was created after a resident of the neighborhood threatened a migrant woman who owned a local café. By congregating in large numbers in her café, they effectively brought attention to the incident, demonstrating that feminist solidarity is indispensable in safeguarding their lives. When this woman sought assistance from the police alone, she was met with instances of sexism and racism. However, when accompanied by women in her café, the civil police inquired as to her well-being and whether the perpetrator was bothering her. This shift in attitude is indicative of the potency of solidarity among women.

3.2.4. Feminist Gatherings and Forums

In Istanbul, feminist forums like the Yoğurtçu Kadın Forumu meet weekly to discuss various relevant topics and methodologies. These gatherings also provide a space to address diverse forms of violence, not only those perpetrated by individuals but also by the patriarchal state. For example, the Kadınlar Birlikte Güçlü (Women are Stronger Together) platform was established to resist misogynistic laws. While changes in legislation are undoubtedly significant, such gains are often precarious and susceptible to obstacles in the absence of a robust feminist movement.

Feminist forums in Turkey offer a space for feminists to engage in producing political discourse and discussing any subject related to gender relations while striving to avoid the reproduction of gender, class, and ethnic hierarchies. The solidarity demonstrated between Turkish and Kurdish feminists serves as an admirable example of such efforts. Moreover, international feminist solidarity can be viewed as a viable strategy in the fight against male violence. To this end, feminists use virtual platforms to meet with their counterparts worldwide, as demonstrated in recent meetings with Polish, Hungarian, Greek, and Spanish women. Feminists recognize that male violence or the threat thereof is not a problem unique to a single country or context.

The feminist movement in Turkey has shown that the struggle against male violence towards women not only involves a record of violence but also, and perhaps more importantly, a history of solidarity, resistance, sisterhood (although the term may be fraught), empowerment, and, in cases where it does not end in fatality, a narrative of emancipation.

3.3. Discussion and Suggestions

Over the course of the past four decades, the feminist movement in Turkey has been actively engaged in preventing and eliminating violence against women, successfully pressuring the state to take preventive measures against male violence. Concrete improvements in women's rights have been

achieved, including the reform of the Turkish Civil Code, Turkish Penal Code, ratification of the Istanbul Convention, and the Law No. 6284 on the Protection of Family and the Prevention of Violence against Women, among others. The efficacy of feminist non-governmental organizations and alternative media in gaining considerable public support has been documented in a study conducted by Köse and Akyazı in 2019. The study, which randomly selected 840 unique users between April 15 and May 1, 2019, revealed that 99.3% of the participants found the measures taken against male violence towards women insufficient, and were in favor of supporting the process in their own way through their social media accounts (Köse and Akyazı, 2020, p. 62). Such findings highlight the ongoing need for feminist activism and advocacy in the fight against gender-based violence, and the importance of continued support for feminist organizations and initiatives in Turkey.

However, violence against women is a significant and structural problem that requires decisive political will. Studies (Özkan, 2018; Silsüpür & Övüç, 2022) have shown the need for a multidimensional model to eliminate male violence against women. For instance, Özkan (2018) considers social media as a new public space and analyzes the Twitter account of the We Will Stop Femicide Platform (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu) to find out to whom they are addressing or appealing. Özkan's (2018) analysis indicates that the tweets of this platform focus on the experiences of the victims of male violence, who suffer from physical, psychological, sexual, and economic violence. To convey their messages, the tweets address the judiciary (63.6%), women (20.9%), the national assembly (11.8%), and the general public (3.6%) to have public support (Özkan, 2018, p. 67).

In the light of this information, it seems that a multidimensional model should intervene at individual, interpersonal, and structural levels, and it should envisage determined cooperation among individuals, civil society, and the state. This requires a courageous confrontation with the problem and admitting that it is the problem of the whole society. Once individuals, civil society, and the state admit the problem, then the mechanisms to cope with violence against women and eliminate it can enter into play: Education, political participation, law-making, media.

Education is one of the essential mechanisms to end violence against women. It is especially important to educate and raise awareness of children, parents, and teachers on the issue by providing them with free compulsory courses and workshops on gender equality, human rights, women's rights, prevention of domestic violence and violence against women, as well as basic law and self-defense courses. To encourage participation in debates during the course, such courses should be composed of non-formal learning techniques such as role-playing, viewing videos, self-study, and debates. To raise social awareness on the subject, universities should involve lectures on gender equality. It is impossible to end violence without ensuring concrete gender

equality. With this aim, gender equality policies that consider the differences between individuals from different socio-cultural and socio-economic backgrounds should be developed and implemented. The laws can have limitations and cannot bring about progressive change at the societal level if they are not properly implemented. To end violence against women, in the short term, a determination to apply deterrent punishments through the law is necessary, and in the long term, there is the need to implement continuous and persistent public education. Education is the most effective solution to transform the patriarchal mentality and to reach the new generation.

The empowerment of women in the field of political participation, both at local and national levels, is also another important mechanism to end violence. Because it is the field where decisions are made, and the political determination to end male violence can be shown. Having more gender-sensitive women politicians in the assembly may not guarantee full gender equality, but it implies a greater chance to increase the numbers and qualities of women's shelters. Additionally, existing in a field that is widely perceived as masculine, they can help transform traditional gender roles. The establishment of a Ministry of Women to draw public attention to women's problems, including male violence, would also be an important step in this context.

Lastly, necessary legal arrangements should be made to prevent gender discrimination, and measures should be taken to deter discrimination and provide de facto equality. For example, those who intervene when seeing an action of violence against women can be encouraged, and Turkey should become once again a part of the Istanbul Convention. Both conventional and alternative media can be used as tools to raise social awareness about the importance of international law. It is essential to recognize that violence against women is not a private matter but a public and political one that affects the whole society.

Conclusion

Violence against women committed by men is closely linked to the violation of the right to life, as well as a range of economic and social rights violations. Violence serves as a mechanism to maintain control over women and reproduces inequalities in both public and private spaces. The patriarchal system, which governs societal rules, destroys women's agencies, and reinforces gendered power dynamics. In this regard, violence is the product of gendered social processes and interactions that have their roots in the patriarchal system. To effectively combat male violence against women, a multidimensional model that intervenes at individual, interpersonal, and structural levels is necessary as proposed by the feminist movement in Turkey. This article highlights the importance of feminist solidarity in the face of different forms of violence and why feminist strategies are essential to

eliminate male violence against women, mainly when the state is responsible for ensuring women's safety.

In addition to analyzing feminist movement strategies and efforts since the 1980s, this article evaluates the considerably conservative dynamic that has taken hold in Turkey since the mid-2010s and proposes a multidimensional method to end violence. It also underscores that feminist efforts are crucial for the eradication of violence because political situations can shift, as evidenced by Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention in April 2021, even if national and international laws are comprehensive enough and the intentions of women and politicians are correct enough. A feminist perspective is vital to understanding and critically examining male violence against women and to promoting gender equity and justice. It is essential to continue to develop feminist strategies and defend feminist achievements to eliminate male violence against women. Developing feminist policies to prevent such violence represents a broad field of endeavor encompassing activism, research, theorizing, legal work, and social policymaking. The feminist movement in Turkey has provided crucial insights into the effectiveness of feminist strategies against violence against women, and their contributions to the broader social movement for gender equality are vital.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Aslı Telseren Ömeroğlu: %50, Özlem İngün Karkiş: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Aslı Telseren Ömeroğlu: 50%, Özlem İngün Karkiş: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

References

Acar, F. & Altunok, G. (2013). The ‘politics of intimate’ at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey. *Women’s Studies International Forum*, *41*, 14–23. https://doi.org/10.1016/j.wsif.2012.10.001

Altınay, A. G. & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet.* Research Report. Punto.

Being a woman in the world of violence. (2004, June 1). *Bianet*. Retrieved on 2023, March 30 from https://bianet.org/english/women/35865-being-a-women-in-the-world-of-violence.

Belge, B. (2011, January 24). Erkekler 2010'da 217 kadın öldürdü. *Bianet*. Retrieved on 2023, March 30 from http://bianet.org/bianet/bianet/127369-erkekler-2010da-217-kadin-oldurdu.

Bükecik, E., & Özkan, B. (2018). Kadına yönelik şiddet: Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sağlığına etkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 33-37.

Council of Europe. (2011). *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence.* Retrieved on 2023, April 12 from https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e.

Çalışkan, H. & Çevik, E. İ. (2018). Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(14), 218-233.

Çolak, U. (2023, April 06). KCDP'ye açılan kapatma davası ertelendi. *VOA*. Retrieved on 2023, April 15 from https://www.voaturkce.com/a/kcdp-acilan-kapatma-davasi-ertelendi/7038060.html.

AKP Karnesi. (2018). *Çatlak Zemin*. Retrieved on 2023, April 15 from https://akpkarnesi.catlakzemin.com/.

Davutoğlu, A. (2015). Türkiye'de ikinci dalga feminizmin etkisi ve Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi'nde Gülten Kutal'ın ilk kadın istihdamı makalesi. *Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences, 69*(2), 159-174.

Delphy, C. (1998*). L'ennemi principal I, économie politique du patriarcat*. Éditions Syllepse.

Doğan, K. % Karaman, N. (2023). Şiddeti adlandırma ve anlama: Türkiye'de Şiddete maruz kalan kadınların deneyimleri ve baş etme stratejileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 71-86. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1121909

Durmuş, S. & Keleş, G. (Directors). (2015). *Kaç para? How much?* Retrieved on 2023, April 2 from https://www.youtube.com/results?search_query=kaç+para+how+much.

Ediz, A. & Altan, Ş. (2017). Türkiye'de kadına yönelik şiddet üzerine bir alan araştırması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, *0*(2017), 397-410.

Ertürk, Y. (2015). *Sınır tanımayan şiddet: Paradigma, politika ve pratikteki yönleriyle kadına şiddet olgusu.* Metis Yayınları.

Estukyan, V. (2016, February 11). Kağıtsız göçmen kadınlar, tacize karşı ses çıkaramıyor. *Agos.* Retrieved on 2023, April 15 from http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14329/kgitsiz-gocmen-kadinlar-tacize-karsi-ses-cikaramiyor.

European Court of Human Rights. (2009). Opuz v. Turkey (Application no. 33401/02). Retrieved on 2023, April 2 from https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"itemid":["001-92945"]}.

Gülbahar, H. (2004). TCK Hemen şimdi değişmeli, öldürülüyoruz. *Pazartesi,* 89, 4-5. Retrieved on 2023, April 10 from http://www.pazartesidergisi.com/pdf/89.pdf.

Hanmer, J. (1977). Violence et contrôle social des femmes. *Questions féministes*, *1*, 68–88.

Harders, C. (2017). Gender relations, violence and conflict transformation. In B. Austin, M. Fischer and H. J. Giessmann (Eds.), *Advancing conflict transformation. The Berghof Handbook II* (pp. 127–146). Barbara Budrich Publishers.

Héritier, F. (1996). *Masculin-féminin*. O. Jacob.

Hill Collins, P. (1990). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Routledge.

HSK kararının kadınlar için ağır sonuçları olur. (2020, March 30). *Duvar*. Retrieved on 2023, April 12 from https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2020/03/30/hsk-kararinin-kadinlar-icin-agir-sonuclari-olur.

İstanbul Feminist Kolektif. (2010, November 19). *Kadın cinayetlerine hep birlikte karşı duralım*. SFK. Retrieved on 2023, April 15 from http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/istanbul-feminist-kolektif/kadn-cinayetlerine-isyandayz/kadin-cinayetlerini-sona-erdirmek-icin-kadinlar-el-ele/.

İstanbul Sözleşmesi: Türkiye, Cumhurbaşkanlığı kararı ile anlaşmadan çekildi. (2021, March 21). *BBC.* Retrieved on 2023, March 30 from https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56465013.

Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği. (n.d.). *Şiddete son platformu.* Retrieved on 2023, May 2 from https://kadinininsanhaklari.org/portfolio-view/siddete-son/.

Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği. (2019). *Haklarımız var.* Retrieved on 2023, May 2 from https://www.kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2019/12/HaklarimizVar_10.10.19.Rev1_.pdf.

Karakuş, F. (2010, February 14). *Kadın cinayetlerine isyandayız.* SFK. Retrieved on 2023, April 8 from http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/istanbul-

feminist-kolektif/kadn-cinayetlerine-isyandayz/kad-n-cinayetlerine-isyanday-z-kampanyas/.

Karakuş, F. (2012). *Kürtaj Haktır, Karar Kadınların Platformu*. SFK. Retrieved on 2023, April 8 from http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/parcas-olduklar-m-z/platformlar/kurtaj/•kurtaj-haktir-karar-kadinlarin-platformu/

Karakuş, F. (2013, November 3). 'Kadınlar Dayağa Karşı Kadın Dayanışmaya Kampanyası' tanıtım / 1987. *SFK*. Retrieved on 2023, April 8 from http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/tarihimizden-kampanyalar/dayaga-kars-dayan-sma-kampanyas/.

Karakuş, F. (2022, November 2). 2 Kasım 1989: Mor iğne kampanyası baslatıldı. *Çatlak Zemin.* Retrieved on 2023, May 2 from https://www.catlakzemin.com/2-kasim-1989/.

Karakuş, F. (2023, February 18). 18 Şubat 1990: Bütün kadınlar 438'e karşı. *Çatlak Zemin.* Retrieved on 2023, April 8 from https://www.catlakzemin.com/18-subat-1990-butun-kadinlar-438e-karsi/.

Karlık, Ö. & Gözcü, B. (2017, December 23). Kadının beyanı esastır ilkesinden ne anliyoruz? *Bianet*. Retrieved on 2023, April 8 from https://m.bianet.org/biamag/toplumsal-cinsiyet/192617-kadinin-beyani-esastir-ilkesinden-ne-anliyoruz.

KCDP. (2021, January 2). *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 raporu.* Retrieved on 2023, May 3 from http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu.

KCDP. (2023, January 6). *We Will Stop Femicides Platform 2022 Annual Report.* Retrieved on 2023, May 3 from https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3041/we-will-stop-femicides-platform-2022-annual-report.

Koç, H. (2013). Feminizmin yeni yüzyılı için geriye bir bakış. In A. Özuğurlu (Ed.), *Yüzyıl feminizmine doğru neoliberalizmin ötesinde bir kadın hareketi için tartışmalar* (pp. 193–213). Notabene Yayınları.

Köse, S. B. & Akyazı, E. (2020). Kadın cinayetlerinin alternatif medyadaki algısı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, *6*(1), 47-64. https://doi.org/10.17932/IAU.ICD.2015.006/icd_v06i1003

Kuyucu, N. (2015). Kadınların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde adalete erişim sorunu: mahkeme kararlarında cinsiyet ayrımcılığı olarak kadına yönelik şiddet. *Fe Dergi*, *7*(1), 61–77. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000131

MacKinnon, C. A. (1989). *Toward a feminist theory of the state*. Harvard University Press.

Official Journal. (2005, July 13). *Municipality Law No. 5393*. Retrieved on 2023, May 3 from https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm.

Official Journal. (2004, October 12). *Turkish Penal Code Law No.5237*. Retrieved on 2023, May 3 from https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm#1.

Özkan, S. (2018). Kadına yönelik şiddet ve sosyal medya aktivizmi: Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu örneğinde içerik analizi. *Yeni Düşünceler*, *9*, 57-69.

Patemann, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford University Press.

Poyrazlar, E. (2020, December 11). Uykularınız kaçsın! *Cumhuriyet.* Retrieved on 2023, February 13 from https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/elcin-poyrazlar/uykulariniz-kacsin-1797784.

Russo, N. F. & Pirlott, A. (2006). Gender-based violence. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1087*(1), 178–205. https://doi.org/10.1196/annals.1385.024

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar ve ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. Metis Yayınları.

Seyrek, M. & Gencer, C. (2022). Kadına yönelik şiddetin veri madenciliği ile analizi: Türkiye uygulaması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, *15*(1), 75-81. https://doi.org/10.17671/gazibtd.734136

Silsüpür, Ö. & Övüç, M. (2022). Kadına yönelik şiddete karşı toplumsal farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma aracı olarak sosyal medya: Kadın sivil toplum kuruluşları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, *5*(1), 1-25. https://doi.org/10.33464/mediaj.997282

SFK. (2011, December 19). Davaları takip ederken… *SFK*. Retrieved on 2023, April 8 from http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/istanbul-feminist-kolektif/kadn-cinayetlerine-isyandayz/davalar-takip-ederken/.

Sirman, N. (1989). Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey*, *3*, 1–34. https://doi.org/10.15184/S0896634600000704

Sönmez, B. (2023, January 10). Bir hukuksuzluğun anatomisi: KCDP kapatma davası. *Gazete Duvar*. Retrieved on 2023, July 25 from https://www.gazeteduvar.com.tr/bir-hukuksuzlugun-anatomisi-kcdp-kapatma-davasi-makale-1597671.

Şakir, Ş. (2022, May 17). 17 Mayıs 1987: Dayağa karşı dayanışma yürüyüşü. *Çatlak Zemin.* Retrieved on 2023, April 15 from https://www.catlakzemin.com/17-mayis-1987-dayaga-karsi-dayanisma-yuruyusu/.

Tahaoğlu, Ç. (2013, Februay 13). Fatma Şahin de erkek şiddeti dedi. *Bianet*. Retrieved on 2023, March 30 from https://m.bianet.org/bianet/kadin/144270-fatma-sahin-de-erkek-siddeti-dedi.

TBMM. (2013, March 20). *Fatma Şahin soru önergesi cevabı.* Retrieved on 2023, April 15 from https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-13271sgc.pdf.

Telseren, A. (2021). Gender-based violence as a form of discrimination: reconsidering violence against women in Turkey. In N. Akıncılar Köseoğlu and D. Apak (Eds.*), Challenging discrimination in different areas: Turkey* (pp. 35–54). Peter Lang.

UGKDD. (n.d.). Uluslararası Göçmen Kadınlar Dayanışma Derneği *Sığınaksız Bir Dünya.* Retrieved on 2023, May 2 from http://siginaksizbirdunya.org/tr/biz-kimiz/kurultay-bilesenleri/110-uluslararasi-gocmen-kadinlar-dayanisma-dernegi-ugkdd.

Üstündağ, E. (2008, January 13). 'Purple needle': action against sexual harassment. *Bianet.* Retrieved on 2023, April 3 from https://m.bianet.org/english/gender/104137-purple-needle-action-against-sexual-harassment.

Walby, S., & Allen, J. (2004). *Domestic violence, sexual assault and stalking: findings from the British Crime Survey*. Home Office.

Yazan, A. (2018, February 27). SenDeAnlat – Eda Pera Küçük: ünlüler uğradıkları tacizi ortaya çıkarmaktan çekiniyor. *BBC*. Retrieved on 2023, April 8 from https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43207676.

Yılmaz, İ. (2006). *1990 sonrası Türkiye'de demokratikleşmeye kadın hareketinin etkisi: TCK Kadın Platformu örneği* [master's thesis]. İstanbul University.

Yüksel, Ş. & Cindoğlu, D. (Ed.). (2006). *Kadın cinselliği: Bilgilendirme dosyası 5*. Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (CETAD). Retrieved on 2023, July 25 from https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/37/pdf-dosyasini-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf.

Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2023 **Sayı/Issue: 22**
Cilt/Volume: 10 **Sayfa/Page: 610-638**

Makale Gönderim Tarihi: 03/04/2023 **Makale Kabul Tarihi: 07/08/2023**

THE EFFECTS OF DIFFERENT SEXUAL ORIENTATIONS OF INDIVIDUALS ON THEIR PROFESSIONAL LIVES

Harun İsmail İNCEKARA[*] & Enver ULAŞ[**]

Abstract

Individuals with different sexual orientations may face various problems in society because of their sexual orienatation or gender at birth. This includes individuals who classify themselves as "LGBTI+Q", i.e. "lesbian, gay, bisexual, transgender, intersexual and queer". The aim of this study is to examine the impact of individuals' sexual orientation on their professional lives. In this study, which is based on the phenomenological design of qualitative research, a total of 22 participants (10 gay, 4 transsexual, 4 bisexual, 3 queer and 1 lesbian) were selected by snowball sampling method. In the survey, 6 personal information forms prepared by the researcher and 4 semi-structured interview questions were used. Semi-structured interview questions were interviewed with each participant for 45 minutes via video conferencing method over online (Zoom programme). The data were analysed by content and analysis methods. In order to ensure the reliability of the study, themes were identified in the process of analysing the data subjected to content analysis, and each theme was first divided into codes and then into categories and analysed within itself. The responses of 22 LGBTI+Q individuals participating in the survey regarding the effects of their sexual orientation on their professional lives were grouped under 4 themes, 21 codes and 8 categories. Each of the four themes was further divided into two different categories. According to the results of the survey, it was determined that sexual orientation affects career choice positively and negatively, sexual orientation can be both revealed and concealed in business life, sexual orientation affects professional performance and various problems may arise in terms of overlapping sexual orientation and career goals.

Keywords: *Sexual Orientation, LGBTI+Q, Career, Profession.*

BİREYLERİN FARKLI CİNSEL YÖNELİMLERİNİN PROFESYONEL YAŞAMLARINA ETKİLERİ

Öz

Farklı cinsel yönelimlere sahip bireyler, cinsel yönelimleri veya doğuştan gelen cinsiyetleri nedeniyle toplumda çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Kendilerini "LGBTI+Q", yani "lezbiyen, gey, biseksüel,

[*] Doktorant, Harun İsmail İncekara, İstanbul Medipol Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, incekara-harun@outlook.com.tr, https://orcid.org/0000-0003-0302-2814
[**]Dr. Öğr. Üyesi, Enver Ulaş, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, enver.ulas@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1881-7014

transseksüel, interseksüel ve queer" olarak sınıflandıran bireyler bu kategoriye dahildir. Bu çalışmanın amacı, bireylerin cinsel yönelimlerinin iş yaşamları üzerindeki etkisini incelemektir. Nitel araştırmanın fenomenolojik desenine dayanan bu çalışmada, kartopu örnekleme yöntemi ile toplam 22 katılımcı (10 gey, 4 transseksüel, 4 biseksüel, 3 queer ve 1 lezbiyen) seçilmiştir. Ankette araştırmacı tarafından hazırlanan 6 adet kişisel bilgi formu ve 4 adet yarı yapılandırılmış görüşme sorusu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları her bir katılımcı ile 45 dakika süreyle internet üzerinden video konferans yöntemiyle (Zoom programı) görüşülmüştür. Veriler içerik ve analiz yöntemleri ile analiz edilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla içerik analizine tabi tutulan verilerin analizi sürecinde temalar belirlenmiş ve her bir tema önce kodlara daha sonra kategorilere ayrılarak kendi içinde analiz edilmiştir. Ankete katılan 22 LGBTİ+Q bireyin cinsel yönelimlerinin iş yaşamları üzerindeki etkilerine ilişkin yanıtları 4 tema, 21 kod ve 8 kategori altında toplanmıştır. Dört temanın her biri ayrıca iki farklı kategoriye ayrılmıştır. Anket sonuçlarına göre cinsel yönelimin kariyer seçimini olumlu ve olumsuz etkilediği, cinsel yönelimin iş hayatında hem açığa çıkabildiği hem de gizlenebildiği, cinsel yönelimin mesleki performansı etkilediği ve cinsel yönelim ile kariyer hedeflerinin örtüşmesi açısından çeşitli sorunların ortaya çıkabildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Cinsel Yönelim, LGBTİ+Q, Kariyer, Meslek.*

Introduction

Individuals with different sexual orientations face various problems in society due to their sexual preferences or innate gender. "Lesbian, gay, bisexual, transgender, transsexual, intersexual and queer" individuals classified as LGBTI+Q are included in this group (Valfort, 2017). Various discriminating and biased attitudes exhibited against individuals having different sexual orientations continue to be among the important issues of society recently. There are various international initiatives such as the Istanbul Convention titled “Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence” prepared by the European Council and signed by 45 member countries, to support women and LGBTI+Q individuals (Istanbul Convention, 2022).

Since the beginning of the 2000s, different conceptualisations have been used in relation to sexual orientations. In previous years, it was claimed that there were three different sexual orientations such as heterosexuality (closeness to the opposite sex), homosexuality (closeness to the same sex, "gay" for men and "lesbian" for women) and bisexuality (closeness to both opposite and same sex) (Yıldırım, 2018). Transsexualism, which is outside the aforementioned sexual orientations, is thought to be a sexual identity that manifests itself with the desire for gender reassignment operations by thinking

and feeling that the individual's body is in the wrong body (Landen, et al., 1996). Looking at the literature, it is seen that LGBTI+Q is added to the concept of LGBT. The "i" here is 'intersexuality', the sexual orientation of individuals with both male and feminine characteristics, and the "Q" is 'queer', that is, a theory that argues that both sexual identity and orientation are related to sociological and political fields as well as sexuality (Love, 2014).

There appears to be different definitions of the terms sexual identity, gender identity and sexual orientation. Sexual identity can be reviewed from two different perspectives, namely biological identity and sexual orientation. While biological gender is an anatomical situation relating to being male or female, sexual identity refers to the psychological situation affinity that an individual feels towards women, men or both (American Psychological Association, 2012). A study analyzing gender of being male or female (Başar, 2014). Sexual orientation is the romantic, sexual or emotional roles and clothing styles across women and men finds that women prefer a masculine clothing style in the society while men follow a feminine image when they have long hair and use earrings (Tanriverdi, 2020).

Recent discussions over sexuality and sexual orientation focus on sexual orientation and LGBTI+Q individuals (Schnabel, 2018). Unlike the common view that heterosexuality is recognized as a norm in societies, it is observed that heterosexual perspective has also started to be questioned. A process of transformation may be anticipated in societies as a result of such questioning. Certain individuals or groups in the society resist to the creation of an equalist social order. As a result of this resistance, the inequalities, (Kabacaoğlu, 2015) discrimination and biased attitudes in terms of sexual orientation and sexual identity seem to persist (Meyer, 1995). In Turkey, one of the most important reasons why LGBTI+Q individuals face difficulties maintaining their presence in public spaces appears to be the hetero-patriarchal perspective and individuals having such a perspective seem to display a discriminative attitude against LGBTI+Q individuals (diseased, prostituting, immoral, etc.) (Erdoğan and Köten, 2014). In an extensive survey conducted by Esmer (2009) with 1715 people, the question “Whom would you prefer not to be neighbors with?” was answered by 87 percent of respondents as “I would not prefer being neighbors with homosexual individuals”, which reveals that LGBTI+Q individuals experience problems in their social and professional lives.

According to Kuzgun (2014), profession is an activity performed by individuals to maintain their lives, requiring certain skills acquired through education. While profession brings along financial satisfaction, the individual’s use and realization of their own capacity serves as an instrument (Kuzgun, 2013). In his study, Arayıcı (2019) found that individuals with different sexual orientations are subjected to discrimination by other individuals in the society on the grounds that they do not comply with cultural norms, and that such negative experiences are observed especially in

education and business life. As a result of the marginalization of the individuals in this group by the society, they not only experience problems in their interpersonal and social relations in terms of their individual development, but also have negative economic experiences. This is because these individuals may also be exposed to various incidents of abuse and violence in their professional lives. *"Appearing as a homosexual individual during the interview process is a reason for not being hired. Therefore, you need to be careful about everything, from your clothing to your attitudes, and prove to the other side that you are heterosexual"* said one of the LGBTI+Q panelists in a panel titled "Meeting of LGB Workers" (Çakır, 2022).

Career is defined as a process relating to the professional experiences that an individual will live through and be able to partly keep under control in achieving both individual and organizational goals throughout their life (Sabuncuoğlu, 2000). The relevant literature demonstrates that there are many different career approaches and this is due partly to the fact that an individual is a versatile being and also to the fact that career plays a key role in the life of the individual through both internal and external factors. One of the career choice theories is psychoanalytic theory. Psychoanalytic career theory essentially bases the individual's career choices on conscious and unconscious requirements. According to this theory, career choice is explained through the concepts of "sublimation and identification". It is considered that the individual directs their choices by identification with the people they feel affinity with (Özgüven, 2001; Yeşilyaprak, 2012). Furthermore, an individual specifies the needs in their childhood life and leans towards their profession in line with these needs (Karahan, 2019). During the first six-year period which is one of the most important periods in the development of personality, behaviors like walking, eating, drinking, toilet training, etc. are thought to form the basis of complex behaviors in the later stages of the individual (Kuzgun, 1985).

Individuals' career choices are influenced by factors such as skills, interests, personal characteristics, cultural and environmental factors, but these factors may predominantly apply to heterosexual individuals. Individuals with different sexual orientations state that they are subjected to discrimination in both recruitment and employment processes of their careers and feel obliged to hide their sexual orientation (Karakaş, 2021; Polat, 2021). Individuals with different sexual orientations state that they want to be hardworking and harmonious in order to rise in their professional careers and working lives, but they are exposed to a homophobic perspective, therefore they cannot find a place for themselves in their working lives, they face domestic pressure and violence, and therefore they do sex work (Serin, 2021). On the other hand, respondents state that people with different sexual orientations experience various problems as they are exposed to discrimination in their professional lives and careers. In particular, during recruitment interviews, the professional skills of LGBTI+Q members are

disregarded and they cannot reach the professional position they target due to their sexual orientation. In the study analyzing the personal traits of LGBTI+Q individuals in their work and professional lives, it has been observed that the personality perceptions of intersexual and transsexual individuals are higher than the averages of lesbian and gay individuals (Uzun, 2020). The literature shows that transsexuals, who are one of the individuals with different sexual orientations, leave their families at an early age and migrate to metropolises such as Istanbul, Izmir and Ankara because they are exposed to domestic violence and abuse. Particularly in Beyoğlu district of Istanbul, they had to engage in prostitution and lead a "*ghetto*" style life, vulnerable to all types of violence and abuse (Erdoğan and Köten, 2014; Gürsu and Elitemiz, 2012). Various institutions and organizations (such Pink Life Platform) have been working on the rights of LGBTI+Q members recently. In the Worker Symposium organized in 2011, it was stated that transsexual individuals were forced to work as sex workers being exposed to all types of violence (Gürsu and Elitemiz, 2012).

This concept of "homosexuality", which encompasses individuals with different sexual orientations, globally, has been removed from the disease status of WHO (World Health Organization) and APA (American Psychological Association) (Okutan, 2010). Still, due to the sexual orientation of individuals, they are not accepted by the society and face discrimination, and they experience some problems in adapting to social life. The objective of this study is to examine the effects of individuals' different sexual orientations on their professional lives. When the literature is examined, it is seen that there are few studies examining the work life of individuals with different sexual orientations. The society views that it would be important for the welfare of the society that each individual in this group is accepted by the society and is included in social life, and that they have economic freedom and can work under fair working conditions just like other individuals. In the light of all these findings, this study aims at contributing to the literature and shedding light onto future studies.

People with diverse sexual orientations encounter a variety of issues in society. LGBTI+Q persons are those who identify as lesbian, gay, bisexual, transgender, transgender, intersex, and queer (Valfort, 2017). Various forms of prejudice and discrimination against people of various sexual orientations are among the most pressing issues facing society today. The Council of Europe created the Istanbul Convention, also known as the "Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence," which 45 member nations have ratified. The Istanbul Convention coordinates numerous international initiatives to support women and LGBTI+Q people. Since the start of the 2000s, it has been noted that several conceptualizations have been applied to sexual orientations. There are three different sexual orientations, according to previous studies: heterosexuality (intimacy with the opposite sex), homosexuality (intimacy

with the same sex, also known as "gay" for men and "lesbian" for women), and bisexuality (intimacy with both the opposite sex and the same sex) (Yldrm, 2018). Transsexualism, which is defined as a sexual identity distinct from the aforementioned sexual orientations, is said to emerge as a desire for gender reassignment procedures as a consequence of the person's perception that his body is in the incorrect body (Landen et al., 1996). When the material is analyzed, it becomes clear that the concepts of LGBTI+Q have been introduced. The "i" in this sentence stands for "intersexuality," which is the sexual orientation of people who exhibit both male and female traits. The "Q" in this sentence refers to a theory that asserts that sexual orientation and identity are tied to social and political issues in addition to sexuality (Love, 2014). It can be observed that the meanings of the phrases sexual identity, gender identity, and sexual orientation vary. Biological identity and sexual orientation are two separate angles from which to view gender identity. Sexual identity conveys a person's psychological connectedness to women, men, or both, despite biological sex being an anatomical condition of being a woman or a man (American Psychological Association, 2012).

Skills, hobbies, personality traits, cultural norms, and environmental variables all have an impact on people's employment decisions, but they may be more relevant to heterosexual people. People of all sexual orientations claim that they are subject to prejudice throughout the hiring and promotion procedures for their occupations and that they feel compelled to conceal their sexual orientation (Karakaş, 2021; Polat, 2021). People of all sexual orientations claim that they want to work hard and get along with others in order to advance in their professional careers and working lives, but because of homophobic perspectives, they are unable to find a place for themselves in the workforce. As a result, they experience domestic pressure and violence and turn to sex work (Serin, 2021). On the other hand, participants claim that since they are subjected to discrimination in their professional life and workplaces, persons of different sexual orientations encounter a variety of issues. Due to their sexual orientation, LGBTI+Q individuals' professional abilities are disregarded, particularly during recruitment interviews, and they are unable to get the desired professional job. The personality perceptions of intersexual and transgender people were found to be higher than the averages of lesbian and gay people in the research looking at the personality features of LGBTI+Q people in their employment and professional life (Uzun, 2020).

The purpose of this research is to investigate how people's various sexual orientations affect their professional life. When the literature is evaluated, it becomes clear that there aren't many studies looking at how people with diverse sexual orientations behave at work. The general public believes that it is crucial for the benefit of society that each member of this group be welcomed by it, participate in social activities, enjoy economic independence, and be able to work under equal working conditions with

everyone else. This study intends to add to the body of knowledge and provide insight for future research in light of all of the results.

2. Methodology

This research intends to analyze the perspectives of people with various sexual orientations, known as "LGBTI+Q" in the literature, on how their sexual orientation affects their ability to get and keep a job. To choose the study's participants, a targeted sampling technique called snowball sampling was utilized. There were 22 participants in all, including 10 homosexual, 4 transgender, 4 bisexual, 3 queer, and 1 lesbian. The Istanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee provided the report with the decision number 77 that was needed for the study on June 9, 221. The researcher utilized 4 interview forms to collect thorough information regarding the goal and methodology of the study. The goal in developing the questions was to learn in-depth details on the working and professional life of people of all sexual orientations. A literature research was done in order to create the questions, and the insights of four professionals in the area of educational sciences were also considered. Two people with various sexual orientations who were excluded from the sample according to their sexual orientation participated in a pilot research after the questions had been developed. The views and recommendations from the people who participated in the form's piloting were taken into consideration when it was amended. The study group did not include any of the participants in the pilot trial. Due to the participants' varied nationalities (Turkey, 11; Syria, 1; Austria, 2; United States, 1; Canada, 2; Sweden, 2; Germany, 2; and a South American nation, 2), the study's data were collected through semi-structured online interviews (Zoom Program) that lasted roughly 45 minutes between August 10 and August 25.

2.1. Research Model

This study was prepared based on phenomenological pattern as a qualitative research method. Phenomenological pattern analyzes phenomena observed in the society, lacking any detailed information (Yıldırım and Şimşek, 2005). This study aims to discuss the views of individuals with different sexual orientations, defined as "LGBTI+Q" in the literature, on the impact of their sexual orientation on their work life.

2.2. Study Group

Snowball sampling, a targeted sampling method, was used to determine the participants of the study. This sampling method selects a reference individual relating to the subject of the study and then reaches out to other people through this reference person (Biernacki and Waldorf, 1981; Yağarand Dökme, 2018). In this study, there were a total of 15 participants, 8 gay, 4

transsexual, 2 bisexual and 1 lesbian. The reason why the number of participants was limited to 15 people was because it was not deemed necessary to interview other participants as the data started to repeat. No inclusion or exclusion criteria were used for the individuals participating in the study. Nicknames were given to the participants, such as "P1- P2- P3- P4- P5- P6- P7- P8- P9- P10- P11- P12- P13- P14- P15- P16- P17- P18- P19- P20- P21- P22". The results reflecting the personal characteristics of the individuals participating in the study such as age, education, profession, sexual orientation, when they realised their sexual orientation and when the people around them realised their sexual orientation are given in Table 1.

Table 1. Personal Characteristics of the Individuals in the Study Group

Variable	Group	Participant (N)
Sex	Male	10
	Female	12
Education	19-22	8
	23-26	7
	27-30	4
	31-34	3
	Primary and secondary school	2
	College	5
	Undergraduate	10
	Postgraduate	5
Profession	Sex worker	1
	Students	3
	Sales Counsellor	3
	Interpreter	1
	Digital Nomad	1
	Civil Engineer	1
	Physiotherapist	1
	Teacher	1
	Architect	1
	Public Relations	1
	Sports Coach	1

	Design Specialist	1
	Dentist	1
	Dermatological Specialist	1
	Finance Specialist	1
	Pharmacist	1
	Visual Arts Specialist	1
	Dancer	1
		1
Sexual Orientation	Gay	10
	Bisexual	4
	Lesbian	1
	Transsexual	4
	Queer	3
What Age Did He Realise His Sexual Orientation	5-10	8
	11-16	11
	23 +	1
	Unknown	2
What Age Did The People Around You Realise Your Sexual Orientation	5-10	4
	11-16	5
	17-22	5
	23 +	2
	Unknown	6

As seen in Table 1, the gender of the participants: male (10), female (12); age ranges: 8 people (19-22), 7 people (23-26), 4 people (27-30), 3 people (31-34); education: 2 people primary and secondary school, 5 people college, 10 people undergraduate, 5 people postgraduate; profession: 1 sex worker, 3 students, 3 sales counsellor, 1 interpreter, 1 digital nomad, 1 civil engineer, 1 person physiotherapist, 1 person teacher, 1 person architect, 1 person public relations, 1 person sports coach, 1 design specialist, 1 dentist, 1 dermatological specialists, 1 finance specialist, 1 pharmacist, 1 visual arts specialist and 1 dancer; sexual orientation: 10 people (gay), 4 people (bisexual), 1 person (lesbian), 4 people (transsexual), 3 people (queer); at what age they realised their sexual orientation: 8 people between the ages of (5-10),

11 people between the ages of (11-16), 1 person between the ages of (23 and above), 2 people do unknown; regarding when the individuals around them realised their sexual orientation: 5 people in the (5-10) age range, 5 people in the (11-16) age range, 5 people in the (17-22) age range, 2 people in the (23 and over) age range, and 6 people stated that they did not know.

Some of the participants' answers to some questions in the personal information form are given below.

When did you realise that your gender and sexual orientation are different from the gender you were born with?

P12: *"That urge started when I was 7-8 years old. That innocent love started when I was 6-7 years old, I even had a friend, I kissed her, I still remember that day, it affected me a lot. And where I live is a place that constantly questions sexual orientations and never welcomes them. I did it with a purely internal impulse"* (M; Gay; Undergraduate; Architect).

P15: *"Around the age of 12-13, I started to realise that I liked women. I wanted to be close to my female teachers, I didn't like male teachers, I wanted to gain the appreciation of female teachers and be in front of their eyes. Then I started to feel emotional towards my girlfriends, I wanted boys to be my friends and buddies but girls to be in my life"* (F; Lesbian; High School; Sports Coach).

P18: *"At the age of 10, I realised after I was circumcised. What was said at that time was always this, after circumcision you start masturbating, you start dreaming, you start dreaming, you desire someone sexually. After the age of 10, when I started to masturbate, I realised that for some reason I did not desire women, I realised that I always desired men, that I was interested in penis and that I dreamed about them"* (M; Gay; Undergraduate; Dentist).

P21: *"To be honest, I don't remember clearly, but I can say that I noticed it when I was about 6-7 years old. since my childhood, I always played with girl games, I always preferred pink, yellow, red colours in colours such as barbie doll, cooking, dressing up clothes, etc. while my peers were always playing football games, fighting, etc. I was very bored with those games, I was beyond bored, I was actually scared, it's strange, but I remember I was really scared"* (M; Gay; Undergraduate; Dermatological Specialist).

When did your environment realise that your sexual orientation is different from the gender you were born with?

P12: *"The environment was always aware of it, I am Syrian by the way, but I have been living in Turkey for 7 years.*

Anyway, as I said, the environment was always aware of it, but since the society cannot accept an orientation other than heterosexual, frankly, they do not mention it. But of course, there is also this, because you are gay, women can especially welcome you, at least they are not afraid of you and they say, 'he is our brother, he is our brother', they look at you as he cannot be harmed" (M; Gay; Bachelor's Degree; Architect).

P17*: "I would say 8-9. My family didn't notice at first, I mean my mother sensed that something was different, but I think she couldn't suppress it because I was her son. my friends were aware of it, but my peers knew that I didn't play with them and that my behaviour was different, of course all this came out after I told them my sexual orientation"* (M; Gay; Postgraduate; Pharmacist).

2.3. Data Collection

The ethics committee report with decision number 77, which is required for the research, was received from Istanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee on 09.06.2022. In order to obtain detailed information regarding the objective and method of the research, 4 interview forms were used by the researcher. While preparing the questions, it was aimed to obtain detailed information about the working lives and careers of individuals with different sexual orientations. In order to formulate the questions, the literature was reviewed and the opinions of 4 experts in the field of educational sciences were taken into consideration. After the questions were prepared, a pilot study was conducted on individuals with 2 different sexual orientations who were not included in the sample due to their sexual orientation. The form was revised as a result of the feedback and suggestions received from the individuals who were piloted. Individuals participating in the pilot study were not included in the study group. The study data were obtained through semi-structured online interviews (Zoom Program) lasting approximately 45 minutes between 10 August and 25 August, as the participants resided in different countries (11 people from Turkey, 1 person from Syria, 2 people Austria, 1 person USA, 1 person Canada, 2 people Sweden, 2 people from Germany and 2 people from South American countries that they did not want to give their names).. Finally, the participants were informed in detail about the objective of the study, the confidentiality of data, and a voluntary consent form was obtained from them. There was no need for a specific time limit for responding to the questions.

2.4. Research Questions

1) Did your sexual orientation affect your career choice? If so, what are these effects?

2) What are the requirements to hide (or not hide) your sexual orientation?

3) How does your sexual orientation affect your performance?

4) How do your sexual orientation and career goals overlap?

5) Has your sexual orientation affected the profession you've chosen? 6) What are these impacts, if any?

7) What conditions must be met in order to conceal (or not conceal) your sexual orientation?

8) Does your sexual orientation have an impact on how you perform?

9) How do your sexual orientation and professional aspirations intersect?

2.5. Data Analysis

For the analysis of the research data, descriptive analysis and content analysis, which are qualitative research methods, were used. Descriptive analysis tries to explain what events, situations, groups and other various areas are (Kaptan, 1988). Descriptive analysis is a research design carried out in the survey model (Selçuk et al., 2014).

Content analysis is an approach that provides a systematic examination of written, oral and other data (Tavşancıl and Aslan, 2001). Within the framework of content analysis, by writing audio recordings of video conference calls made online (Zoom program) by hand, interview transcripts were prepared. A framework was created for content analysis through interview transcripts and Microsoft Office programs (Word and Excel), and the data were processed according to the thematic framework. The aim is to define the data obtained through content analysis and to reveal the important points from these data. Content analysis in research is carried out in four stages. These include coding the data, finding the themes, organizing the codes and themes, and defining and interpreting the findings (Yıldırım and Şimşek, 2006). From this point of view, firstly coding was made according to the concepts defined in this research and themes were obtained. In the next stage, the data were arranged, coded according to the themes and presented in accordance with the purpose of the research. As a final step, the obtained data were interpreted.

In the data analysis process, each question in the research questions was accepted as the themes of the research. For this reason, each theme was analyzed within itself and firstly divided into codes and then into categories. This theme was defined and interpreted with the findings obtained by arranging categories and codes.

2.6. Validity and Reliability

In qualitative studies, validity and reliability are tried to be evaluated in the context of credibility and transferability in the study (Şencan, 2005). During the analysis of the data, two different researchers conducted coding studies separately, and the reliability formula suggested by Miles and Huberman (1994) was used to calculate the reliability between coders. Reliability = Consensus / Consensus + Disagreement formula was used and the reliability level of the research was 90%. It is seen that studies with a reliability coefficient above 70% obtained by the application of the reliability formula are considered reliable. On the other hand, in order to determine the level of credibility in the study, the answers given by the participants to the research questions were directly quoted and included in the findings section. For the transferability dimension of the study, the selection and characteristics of the participants, the stages of data collection and analysis were presented clearly. The personal characteristics of the participants were tabulated, and the answers to the research questions were given through direct quotations.

3. Findings

As a result of the analysis, the research findings were included under 4 themes such as the effect of sexual orientation on career choice, revealing or hiding sexual orientation in professional life, the effect of sexual orientation on professional performance, and views on the overlap of sexual orientation and career goals. The responses of 15 LGBTI+Q participants to the survey question on how their sexual orientation affects their professional lives were categorized into 4 themes, 21 codes, and 8 categories. The four themes are then broken down into two distinct divisions. The survey's findings show that sexual orientation has both positive and negative effects on career choice, that it can be revealed or kept a secret in the workplace, that it has an impact on professional performance, and that it can cause a number of issues when sexual orientation and career goals overlap.

3.1. The Theme of Positive and Negative Effects of Sexual Orientation on Choosing a Profession

The effect of sexual orientation on career choice was formed under two categories and 5 codes: "*positive effects in professional life*" and "*negative effects of sexual orientation in professional life*". The opinions of individuals with different sexual orientations on the positive and negative effects of sexual orientation on career choice are presented in Table .2

Table 2. Positive and Negative Effects of Sexual Orientation in the Professional Lives of Individuals with Different Sexual Orientation

Categories	Codes	Participant (N)
Positive effects in professional life	The positive attitudes of colleagues and members of the opposite sex	P2, P8, P16, P18
	Interest and success in certain professions	P3, P4, P17
	Solidarity between lgbti+q individuals	P11, P15, P19
Negative effects of sexual orientation in professional life	Marginalisation, harassment and abuse	P1, P5, P7, P10, P12, P20
	Termination of employment contract	P6, P9, P13, P14, P21, P22

According to the findings of the study, it was revealed that the participants' having different sexual orientations had not only negative but also some positive features. Some of the opinions of the participants that sexual orientation has a positive effect on the choice of profession, in their own words, are as follows:

> *"I can say that one of the positive effects of my sexual orientation on merchandising is my colleagues. Even though we live in a homophobic country, I could feel freer thanks to the support of my colleagues. Or because people have a stereotyped perception, that is, this is a cosmetic or make-up store here, they approached us within the framework of a logic as if LGBT individuals were working here, they did not exclude me from my work. Because I was working in a placen they offered me. In fact, when I first revealed my gender identity to my brother, he told me that there were always gay people working in the cosmetics store, so he guessed it"* (the positive attitudes of colleagues and members of the opposite sex, P8)

According to the results of the research, it was observed that individuals with different sexual orientations face the risk of marginalisation and exclusion in their professional lives. Some of the opinions of the participants that sexual orientation negatively affects the choice of profession are as follows:

> *"So, there was no difficulty in Germany, but there were disturbing customers in Turkey. But his colleagues were never like that. While I was living in Turkey, my ex-boss tried to harass me, and he didn't settle for that, he attacked me, moreover, this person was someone with homophobic approaches who always*

made bad comments about LGBT individuals" (marginalisation, harassment and abuse, P5)

3.2. The Theme of Revealing or Hiding Sexual Orientation in Professional Life

Revealing or hiding sexual orientation in professional life was created under two categories and 5 codes: "*disclosure of sexual orientation in professional life"* and "*concealment of sexual orientation in professional life*". The opinions of individuals with different sexual orientations on disclosing or hiding their sexual orientation in their professional lives are presented in Table 3.

Table 3. Disclosure or Concealment of Sexual Orientation at Work by Individuals with Different Sexual Orientation on the Basis of Sexual Orientation

Categories	Codes	Participant (N)
Disclosure of sexual orientation in professional life	Revealing, physical appearance	P2, P7, P21, P22
	The work environment is decisive	P1, P16
	Company policies	P14, P17
Concealment of sexual orientation in professional life	Hiding	P1, P3, P5, P6, P12, P18, P19
	Extra work performance	P4, P8, P9, P11, P15
	Homophobic attitudes	P10, P20

It was concluded that individuals with different sexual orientations should not hide their sexual orientation, but they should still be careful in this regard. Some of the views of the participants on revealing their sexual orientation in their professional lives are stated as follows in their own words:

"I don't feel the need to hide it because it is not something to be ashamed of, we are like heterosexuals normally, there is no extra situation. I can't say what it is like in being gay or lesbian or in heterosexuality as I think and believe that all sexual orientations are equal to each other. However, I think that physical appearance is an issue to be considered here. Men may have problems in this regard, but there is no such situation in women, so lesbianism is not understood by physical appearance" (revealing, physical appearance, P2)

According to the results obtained in the research, it was observed that individuals in this group should hide their sexual orientation, and if they reveal it, they may face some negative situations in their professional life. Some of

the opinions of the participants about hiding sexual orientation in their professional life are as follows:

> *"I don't usually say my sexual identity, I don't think it's necessary to say that. After all, it seems ridiculous to me to say that I like men unless a hetero comes and says I like women. Even if they are not homophobic in business life, they look at you differently when you say you are gay. For example, you can see that a hetero tries to pay attention to his words while talking to you, it is very obvious, they talk as if they don't want to offend you, but they actually offend you. The problem is that you don't have to be careful when talking to me anyway. Why do you care, am I not a human being? I mean, am I eating people? Still, of course I don't say this, after all, business life is important for me and I don't want to be harmed because of my sexual identity. Actually, we need to say that we are everywhere, we are present at every step of life and society, but you don't say this, the instinct of self-protection comes into play in some cases."* (hiding, P12)

3.3. Effects on Occupational Performance of Individuals with Different Sexual Orientation

The effects of sexual orientation on professional performance were formed under two categories and 5 codes such as "*sexual orientation affects professional performance*" and "*sexual orientation does not affect professional performance*". The opinions of individuals with different sexual orientations on the effects of their sexual orientation on their professional performance are presented in Table 4.

Table 4. Effects on Occupational Performance of Individuals with Different Sexual Orientation

Categories	Codes	Participant (N)
Sexual Orientation Affects Professional Performance	Effects, psychological issues	P1, P6, P12, P15, P16
	Exposure to mobbing	P2, P4, P5, P7, P18, P19
Sexual Orientation Does Not Affect Professional Performance	Intimacy with the opposite sex in some professions	P3, P9, P17
	Working conditions	P6, P10, P20, P21
	Economic conditions	P13, P14, P22

According to the results obtained in the study, it was observed that sexual orientation of individuals with different sexual orientations can directly affect their professional performance. The opinions of one of the participants about the effects of sexual orientation on professional performances were stated in their own words as follows:

> *"I think that when a person says that he/she is gay, their perspective towards that person is not very favourable, so I don't know whether they will hire that person or not, and if they do, how long they will work, whether double standards will be applied. I think it affects them, of course. The emotional state he is experiencing is like not being accepted by society... because we are individuals who are more prone to some negative emotional states. I've actually lived in a similar situation, so this is a good question. I'm a direct live example of me."* (effects, psychological issues, P12).

It was concluded that the sexual orientation of individuals with different sexual orientations has no effect on occupational performance and that this situation is not a preference as a result. The opinions of one of the participants that sexual orientation cannot have an effect on professional performances were expressed in their own words as follows:

> *"Things like that don't affect performance. I think that performance is a dynamic that is completely related to loving the job, being happy at the place where you work, and making you feel happy financially, just like in other sexual orientations"* (economic conditions, P13)

3.4. The Effects of the Overlap of Sexual Orientation and Career Goals of Individuals with Different Sexual Orientations

Effects of overlapping sexual orientation with career goals such as "*sexual orientation does not overlaps with career goals*" and "*sexual orientation overlaps with career goals*" were formed under two categories and 6 codes. The opinions of individuals with different sexual orientations on the effects of their sexual orientation on their career goals are presented in Table 5.

Table 5. Overlap of Career Goals and Sexual Orientation of Individuals with Different Sexual Orientations

Categories	Codes	Participant (N)
Sexual Orientation Does Not Overlaps with Career Goals	The egalitarian perspective of society	P3, P8, P20, P21
	Provides an advantage	P10, P16
	Civil society organisations	P2, P17
Sexual Orientation Overlaps with Career Goals	Unfair working conditions	P5, P6, P13, P19
	Loss of promotion	P7, P12, P14, P18
	Obligation to prefer certain professions	P1, P4, P9, P11, P15, P22

According to the results obtained in the study, it was observed that there may be some advantages of individuals' different sexual orientations overlapping with their career goals. The opinions of the participants that the sexual orientation of some of the participants did not have any effect on their career goals were stated as follows:

> *"Now I live abroad and travel around the world. I wanted to leave behind the alienation that I had seen in my country and the professional life that only they offered me. Every individual has the right to be free and to work in the field they want. Now I live as a digital nomad. My job is in South America and I work with a local. There is positive discrimination against homosexuals here. My work is APA or ABNT style article etc. arrangement. I had a gay marriage here. And I can easily say that I am married to a man while chatting with people due to my job because the reactions don't scare me. LGBT individuals can do whatever they want here. Whether in the government office or the private sector, when hiring you, they question you not with your sexual identity, but with your experience and knowledge. If I had decided earlier to live in another country instead of my own, I'm sure the psychological war I went through would have worn me out less. I hope this alienation and professional pressure against LGBT individuals in my country will come to an end. Because we are not different from anyone else. I should be able to freely determine my career in a government office"* (the egalitarian perspective of society, P8)

It is stated that if individuals have different sexual orientation, they may face the risk of not having fair working conditions in their professional life. The opinions of the participants that the sexual orientations of some of the participants have an effect on their career goals are stated in their own words as follows:

> *"I would like to answer this question as follows. Prostitution is a bad thing, yes, it is disgusting, but how can we find a job in this homophobic and masculine society? In other words, they make prostitution compulsory for us. Of course, there is no such thing as careers overlap with their goals or not! Do you know my friend graduated from Mimar Sinan School of Fine Arts? Sculptor actually, but what does he do? A prostitute... Look, I'm saying, a sculptor, that even in such a profession, his sexual orientation has come so far in front of his work and this person is extremely feminine, much more feminine than me, even more than many women, despite this, he can't do his job, then you say that your career goals, your professional life are bla bla bla…"* (obligation to prefer certain professions, P1)

4. Conclusion

Sexual orientation, expressing an individual's emotional, romantic and sexual desires for another taking into account their sexual identity and orientation, is thought to be related to psychological impulse and biological system rather than a preference (APA, 2009). It is seen that certain segments of society perceive sexual orientation as a preference and they exhibit various prejudicial, discriminatory and alienating behaviors against LGBTI+Q individuals. As a result of these negative attitudes, individuals in this group are considered to have difficulties in many areas of their lives including their career.

The research looked at how LGBTI+Q people's sexual orientation affected their professional lives. 22 people of gay, lesbian, queer, trans, and bisexual orientation from Turkey, Syria, Austria, the United States, Canada, Sweden, Germany, and South America make up the study group for the study. In this situation, it is believed that expanding the research's study group to include more people of diverse sexual orientations would be suitable. One of the study's shortcomings is that since the data were gathered using semi-structured, online (Zoom) interviews, some participants were unable to provide truthful responses. In order to eliminate discrimination based on sexual orientation in the workplace, it is believed that certain actions should be performed. It is anticipated that the political system will be crucial in encouraging businesses to hire a certain amount of people with various sexual orientations and gender identities and in recognizing positive discrimination against LGBTI+Q people.

In this study, when the results related to the category "*sexual orientation has positive effects on business life*" were analysed, it was seen that "*the positive attitude of colleagues and members of oppositive sex, interest and success in certain professions and solidarity between lgbt+q individuals*". When opinions of the participants are taken into account, individuals of different sexual orientation do not feel sexual or emotional attraction towards individuals of the opposite sex. It is stated that these individuals establish effective communication with individuals of the opposite sex, work together in some professions and have a high level of solidarity among them. As a result of this situation, it is thought that it increases the occupational satisfaction and success rates together with a decrease in the risk of discrimination. Kaos GL (2009) asked the participants "Do you work with a different LGBTI+Q individual in the same workplace?" and most of them answered, "Yes, I want to work, there will be solidarity and risk of exclusion wil be decreased. Antecol, Jong and Steinberger (2008) state that gay individuals are mostly interested in the professions of women, and lesbian individuals are interested in the professions that men do, and in the study of Özgünlü (2019), it was found that the majority of the participants were exposed to discrimination by their colleagues at the workplace due to their

sexual orientation, and are at risk of decline in job performance and their contract of employment being terminated.

In this study, when the results related to the category "*sexual orientation has negative effects on business life*" were analysed, it was seen that "*marginalisation, harassment and abuse and termination of employment contract*". It is stated that as a result of the heterosexist mentality of the society, individuals with different sexual orientations are exposed to discrimination in all areas of social life, including their professional lives. In some cases, the termination of employment contracts and the stigmatization of individuals in this group as sick and deviant may cause them to be isolated from social life and seen as second. When the literature is examined, according to the Kaos GL (2009) report, it is found out that LGBTI+Q individuals living in Turkey are exposed to physical, verbal and psychological violence along with humiliation in their work life. Pizer et al. (2015) found that 90% of transgender participants were exposed to sexual, physical and verbal harassment in the workplace. Öner (2013) stated in her study with white-collar gay and lesbian people that when lesbian women disclosed their sexual orientation in their professional lives, they were most often verbally abused. Powers (1996) stated that some institutions exclude LGBTI+Q employees, and as a result of this exclusion, individuals do not feel they belong to that institution and there is some decline in their job performance. Ng, Schweitzer and Lyons (2012) found that LGBTI+Q individuals expect a lower salary than heterosexual individuals.

In this study, when the results related to the category "*disclosure of sexual orientation in professional life* " were analysed, it was seen that " *revealing, physical appearance, the work environment is decisive and company policies* ". They state that even if the physical appearance of individuals evokes a heterosexual structure, they should state that their orientations are different when necessary. It is thought that they can prevent negative experiences that can be experienced with the awareness that gay, lesbian, transgender, intersexual or queer orientation is not a shameful or deficient orientation. In the study of Göregenli and Serdengeçti (2017), it was stated that out of 166 participants working in the private sector, only 17 revealed their sexual identity in their work life, and 46% of the participants in the recruitment interviews did not experience discrimination because they concealed their sexual identities. Weichselbaumer (2003) examined the relationship between recruitment interviews and physical appearance, and it was stated that with the thought that women with broad shoulders and short hair could evoke lesbianism, the recruitment of individuals with this appearance decreased by 12% to 13%. In her research, Karakaş (2018) finds that sexual orientation is not important in recruitment, but features such as education, competence, etc. are taken into account.

In this study, when the results related to the category " *concealment of sexual orientation in professional life* " were analysed, it was seen that

"*hiding, extra work performance and homophobic attitudes* ". LGBTI+Q individuals may be exposed to various homophobic attitudes in their working life, and it is thought that they have more professional performance anxiety so that their orientation is not disclosed or that they can continue to work when disclosed. As a result of the fact that the individual has the instinct of self-preservation by nature, it can cause the individuals in this group to see themselves as secondary and it is thought that they hide their sexual orientation. Smith and Ingram (2004), in their study on victims of heterosexism, found that colleagues of homosexual individuals could give upsetting or hurtful reactions to them. Karataban and Balcıoğlu (2021) stated that the participants were not exposed to any discrimination in their professional lives, but they concealed their sexual orientation, and on the contrary, their colleagues who revealed their sexual orientations were subjected to discrimination and alienation. Levine and Leonard (1984) stated that LGBTI+Q individuals always fear that their employment contracts will be terminated in their professional lives.

In this study, when the results related to the category " *sexual orientation affects professional performance* " were analysed, it was seen that "*effects, psychological issues and exposure to mobbing* ". It can be stated that individuals' professional performance and job satisfaction have a complex structure that includes many factors such as professional duties, responsibilities, and corporate culture. It is thought that individuals are not accepted and embraced by the society due to their different sexual orientations. As a result of this situation, it is stated that these individuals are more likely to experience some psychological problems than heterosexual individuals and that they may directly affect their job performance as a result of some negative experiences. Öner (2013) reported that it is more appropriate to work in places such as gay bars and non-governmental organizations, where LGBTI+Q interviewees think that certain professions are safe and where they are less likely to be discriminated against. Badgett et al. (2009) reported that transgender individuals are exposed to discrimination in their workplaces and they cannot perform adequately because of this. Göçmen and Yılmaz (2017) reported that 15% of the participants cannot choose the profession they want because they think they may be discriminated against. Özer (2019) reported that LGBTI+Q individuals are not directly subjected to mobbing in their business life, but it has been observed that they are exposed to discrimination such as extra workload and high-performance expectation.

In this study, when the results related to the category " *sexual orientation does not affect professional performance* " were analysed, it was seen that "*intimacy with the opposite sex in some professions, working conditions and economic conditions* ". It is seen that individuals in this group tend to work in professions with more flexible working conditions such as cosmetics, entertainment and fashion design. It is thought to be related to interpersonal relationships, professional performance and working conditions

in these occupational fields. In the research by Güdül and Çolak (2018), it is stated that LGBTI+Q individuals are subjected to many discriminations from the recruitment process to their salary and benefits. Karakaş (2018) stated that a participant who applied for a job in a retail sector was rejected because of the thought that he might get reaction from customers because of his sexual orientation. Baert (2018), in the concept of preference-based discrimination, observes that in an environment where individuals with different sexual orientations sell, customers have a negative attitude towards the products that are sold by these individuals.

In this study, when the results related to the category " *sexual orientation does not overlaps with career goals* " were analysed, it was seen that "*the egalitarian perspective of society, provides an advantage and civil society organisations*". According to the ILGA-EUROPA report, it has been observed that the best countries where LGBT individuals can have equal rights to life are Malta, Norway and England, respectively, and that individuals with different sexual orientations have positive discrimination in their work lives in these countries. On the other hand, it can be observed that some global companies are sensitive about sexual orientations, and positive discrimination is given to the relevant individuals turning it into an advantageous situation in recruitment, promotion, etc. In the report they prepared, Lewis and Pitts (2011) stated that the rates of working in the public sector for LGBT individuals in the USA has increased, and that they preferred teaching, managerial and policing professions. Griffith and Hebl (2002) found that supportive and inclusive attitudes towards LGBT individuals in the workplace created a high level of job satisfaction and a low level of performance anxiety for these individuals. Özgünlü (2019) stated that a participant who is a communication specialist works in a global company where sexual orientations are respected and he has no problems in this regard. In a qualitative study conducted by Öner (2015) with 20 gay and lesbian individuals, it was determined that the most important thing for LGBT individuals than the working environment is that their colleagues adopt an egalitarian structure and less discriminatory attitudes are exhibited in departments such as social sciences and fashion design.

In this study, when the results related to the category " *sexual orientation overlaps with career goals* " were analysed, it was seen that "*unfair working conditions, loss of promotion and obligation to prefer certain professions*". It is stated that in the patriarchal social order, sexual orientations are of great importance and all orientations except heterosexual orientation are accepted as non-normative. It is stated that LGBTI+Q individuals also try to exist in unfair working conditions and that they may experience problems in promotion, wage, etc. Kirby (2006) stated that university student LGBTI+Q individuals, although their careers have not started yet, are afraid of discrimination in terms of employment and promotion in the profession. Colgan et al. (2009), in a study conducted in England, explained that

individuals working in non-profit organizations are exposed to less discrimination, and that those working in the public sector are exposed to harassment and alienation. Chung, Williams, and Dispenza (2009) advocated that heterosexual individuals have wider areas of freedom when making career decisions and LGBTI+Q individuals have to consider discrimination and coping strategies in their career decisions, which limits their career choices. Durmaz, Topateş, and Topateş (2017), in a study conducted with immigrant LGBTI+Q individuals, confirm that although a large part of the participants are well-educated individuals, they work in poor working conditions with low wages and no social security. Özgünlü (2019) reported that one of the participants worked as a foreign trade specialist, met all the requirements for promotion in the workplace but could not get it due to their sexual orientation, also in the same study, one participant, who was a teacher, was dismissed in the middle of the semester after revealing their sexual orientation.

In the society, people are limited by a dual gender system as men and women, and different sexual identities and orientations are perceived as a threat. With the prevalence of these negative attitudes, which are frequently encountered in social life, some stereotypes are effective and as a result of these stereotypes, LGBTI+Q individuals may face negative situations. As a result of these negative experiences that individuals are subjected to, it is seen that their sense of allegiance and belonging to the society are negatively affected and they develop feelings of distrust towards both the society and the law. It is thought that all these are factors that will weaken the social belonging and that individuals are forced to live in isolation from the society. When the local literature is examined, although it has been observed that studies on discrimination based on sexual orientation have increased in recent years, it is still not at a sufficient level when compared to the foreign literature.

In the study, the effects of sexual orientation of LGBTI+Q individuals on their professional lives were examined. The study group of the research consists of 15 individuals with gay, lesbian, transgender and bisexual orientations from Turkey, Syria, Germany and a country in South America. In this context, it is thought that it would be appropriate to develop the study with a larger and different sexual orientation study group.

That the research data were collected through semi-structured and online (Zoom) interviews, and thus some participants might not be able to answer the questions sincerely could be cited among the limitations of the study.

It is believed that concrete steps should be taken regarding the issue in order to find a solution to discrimination based on sexual orientation in professional life. It is thought that it would be important for the political mechanism to provide incentives for companies to employ a certain number of individuals with different orientations and to recognize positive discrimination regarding LGBTI+Q individuals.

As a results of the research looked at how LGBTI+Q people's sexual orientation affected their professional lives. 22 people of gay, lesbian, queer, trans, and bisexual orientation from Turkey, Syria, Austria, the United States, Canada, Sweden, Germany, and South America make up the study group for the study. In this situation, it is believed that expanding the research's study group to include more people of diverse sexual orientations would be suitable.

One of the study's shortcomings is that since the data were gathered using semi-structured, online (Zoom) interviews, some participants were unable to provide truthful responses.

In order to eliminate discrimination based on sexual orientation in the workplace, it is believed that certain actions should be performed. It is anticipated that the political system will be crucial in encouraging businesses to hire a certain amount of people with various sexual orientations and gender identities and in recognizing positive discrimination against LGBTI+Q people.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Harun Ismail Incekara: 70%, Enver Ulas: 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (Date: 01.08.2022, Meeting No: 137/2022) was obtained from Istanbul Medipol University Social Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Harun Ismail Incekara: %70, Enver Ulas: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Istanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (01.07.2022 , 137/2022) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

American Psychological Association (2009, 20 March). *Report of the American Psychological Association task force on appropriate therapeutic responses to sexual orientation.* Retrieved on 2009, 20 March from https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/therapeutic-response.pdf.

Antecol, H., Jong, A., & Steinberger, M. (2008). The sexual orientation wage gap: The role of occupational sorting and human capital. *Industrial and*

Labour Relations Review, 61, 518-543. https://doi.org/10.1177/001979390806100405

Arayici, Ö. (2019). *The effect of gender discrimination and othering practices on the gender perception of lgbti+in.* [master's thesis]. Manisa Celal Bayar University.

Badgett, M.V., Lau, H., Sears, B. & Ho, D. (2009), Bias in the workplace: consistent evidence of sexual orientation and gender identity discrimination 1998-2008, *Chicago Kent Law Review, 84*, 559-595.

Baert, S. (2018). Hiring a gay man, taking a risk?: A lab experiment on employment discrimination and risk aversion. *Journal of homosexuality*, *65*(8), 1015-1031. https://doi.org/10.1080/00918369.2017.1364950

Başar, K. (2014). Sexual identity with different aspects: bodily sex, gender identity, gender role and sexual orientation. *Journal of Society and Medicine, 29*(4), 245-251

Biernacki, P. & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research. 10*(2), 41-63. https://doi.org/10.1177/0049124181010002.

Chung, Y.B., Williams, W., & Dispenza, F. (2009). Validating work discrimination and coping strategy models for sexual minorities. *The Career Development Quarterly*, 58, 162-170. https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2009.tb00053.x

Colgan, F., Wright, T., Creegan, C., & Mckearney, A. (2009). Equality and diversity in public services: Moving forward on lesbian, gay and bisexual equality? *Human Resource Management Journal*, 19, 280-301. https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2009.00098.x

Council of Europe (2011, 5 May). *Discrimination based on sexual orientation and gender identity in Europe*. Retrieved on 2011, 5 May from http://www.coe.int/t/commissioner/ Source/LGBT/LGBTStudy2011_Turkish.pdf

Çakır, B. (2022, 26 March) *What do lesbian, gay and bisexual employees experience in job applications?* Retrieved 2022, 26 March from https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/117921-escinsel-ve-biseksueller-icin-ise-basvurmak-da-dert-calismak-da

Durmaz, N., Topateş, H. & Topateş, A. K. (2017). Working experiences of Iranian lgbti migrants in Denizli province in terms of occupational health and safety. *TMA Journal of Occupational Health and Safety, 17*(64), 37-43.

Erdoğan, B., & Köten, E. (2014). Class dynamics of new social movements: Turkey LGBT Movement. *Marmara University Journal of Political Sciences,* 2(1), 93-113.

Esmer, Y. (2009). *Radikalizm, aşırılık ve toplumsal değerler bir saha araştırmasının bulguları.* İstanbul: Uğur Yayınları. 56-87.

GL, K. (2009, 26 April). *Lgb Employees' Work Life Report.* Retrieved on 2009, 26 April from https://kaosgldernegi.org/images/library/2009sendikalarimiza-ihtiyacimiz-var.pdf.

GL, K. (2012, 05 May). *Sexual orientation and gender identity based human rights violations monitoring report.* Retrieved on 2012, 05 May from http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/kaos_gl_2013_cinsel_ynelim_ve_cinsiyet_kimligi_temelli_insan_haklari_ihlalleri_izleme_raporu.pdf

GL, K. (2018, 02 May). *Status of lesbian, gay, bisexual, trans and ıntersex public employees in Turkey.* Retrieved on 2018, 02 May from https://kaosgldernegi.org/images/library/2018kamu-calisani-2017.pdf.

Göçmen, İ., & Yılmaz, V. (2017). Exploring perceived discrimination among LGBT individuals in Turkey in education, employment, and health care: Results of an online survey. *Journal of Homosexuality, 64*(8), 1052-1068. https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1236598

Göregenli, M. & Serdengeçti, T. Ş. (2017). *Türkiye'de özel sektör çalışanı lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseksle*rin *durumu: 2017 yılı araştırması*. Ankara: Kaos GL.

Griffith, K.H. & Hebl, M.R. (2002), The disclosure dilemma for gay men and lesbians: 'coming out' at work, *Journal of Applied Psychology, 87*(6), (1191-1199). https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.6.1191

Güdül, Ö., & Çolak, Ö. (2018). The effect of mobbing on mental health in the context of sexual orientation and gender identity in the workplace. *TMA Journal of Occupational Health and Safety, 17*(65), 28-34.

Gürsu, E. & S. Elitemiz. (2012, 20 March). *Being a lubunya in the 80's*, Izmir: Siyah Pembe Triangle Publications. Retrieved on 2012, 20 March from https://dergipark.org.tr/tr/pub/marusbd/issue/290/1369

Hayat, P., & GL, K. (2013, 03 April). *Sexual orientation and gender identity based human rights monitoring report*. Retrieved on 2013, 03 April from https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/434

Istanbul Sözleşmesi. (2022, 03 March) Retrieved on 2022, 03 March from https://rm.coe.int/istanbul-sozlesmesi-brosuru-tr/16809e40c9.

Kabacaoğlu, G. (2015). *Coming out process in gays and lesbians: A qualitative study* [master's thesis]. Hacettepe University.

Kaptan, S. (1998). *Scientific research methods and statistical methods.* Ankara: Bilim Publications.

Karahan, S. (2019). *Factors affecting the vocational preferences of senior high school students: The case of Kocaeli Province* [master's thesis]. Sakarya University.

Karakaş, A. G. (2018*). The effect of sexual orientation discrimination on recruitment intention: an experimental study* [master's thesis]. Hacettepe University.

Karakaş, B. (2021, 03 March). *LGBTIs in business life: 'Leave here immediately'*. Retrieved on 2021, 03 March from https://www.dw.com/tr/iş-hayatında-lgbtiler-derhal-terk-edinburayı/a-46733048

Karataban, E., & Balcıoğlu, İ. (2021). Analysing discrimination based on sexual orientation and gender identity in the context of hate crimes. *Aydın Journal of Human and Society, 7*(2), 169-190.

Kirby, S. (2006). American gay and lesbian student leaders' perceptions of job discrimination, *Equal Opportunities International*, *25*(2), 26-140. https://doi.org/10.1108/02610150610679547

Kuzgun, Y. (2013). *Introduction to vocational guidance and counselling (2n Edition)*. Ankara: Nobel Publication. 45-58.

Kuzgun, Y. (2014). *Introduction to vocational guidance and counselling*. *(4th. Edition).* Ankara: Nobel Academic Publishing. 65-89

Kuzgun, Y. (1985). Validity and reliability of adwards personal preference ınventory in Turkey. A.Ü. *Journal of Faculty of Educational Sciences,* 17, 69-85

Landen, M., Wålinder, J., & Lundström, B. (1996). Prevalence, incidence and sex ratio of transsexualism. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 93*(4), 221-223. https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1996.tb10638.x

Levine, M. P., & Leonard, R. (1984). Discrimination against lesbians in the workforce. Signs: *Journal of Women in Culture and Society,* 9, 700-710.

Lewis, G. B., & Pitts, D. W. (2011). Representation of lesbians and gay men in federal, state, and local bureaucracies. *Journal of Public Administration Research and Theory, 21*(1), 159-180. https://doi.org/10.1093/jopart/mup030

Love, H. (2014). Queer. *Transgender studies quarterly*, *1*(1-2), 172-176. https://doi.org/10.1215/23289252-2399938

Meyer, I. H. (1995). Minority stress and mental health in gay men. *Journal of Health and Social Behaviour, 36*(1), 38-56. https://doi.org/10.2307/2137286

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. (2nd Edition). SAGE Publications.

Ng, E. S., Schweitzer, L., & Lyons, S. T. (2012). Anticipated discrimination and a career choice in nonprofit: A study of early career lesbian, gay, bisexual, transgendered (LGBT) job seekers. *Review of Public Personnel Administration, 32*(4), 332-352. https://doi.org/10.1177/0734371X12453055

Okutan, N. 2010. *Attitudes towards homosexuals: An evaluation in terms of sexism, stereotypes about romantic relationships and adult attachment styles* [master's thesis]. Ankara University.

Öner, A. (2013). *Discrimination experienced by white-collar lesbian and gay individuals at work and strategies of struggle: A case study from Ankara* [master's thesis]. Middle East Technical University.

Özer, G. (2019). *Sexual prejudice and stigma: Social exclusion in LGBT individuals. Ege University Institute of Social Sciences, Department of Sociology* [master's thesis]. Dokuz Eylül University.

Özgünlü, F. (2019). *Discrimination in working life: A research on lgbt people [master's thesis]*. Beykent University Institute of Social Sciences Department of Business Administration Division of Business Management.

Özgüven, İ.E. (2001). *Psychological counselling and guidance in contemporary education (3rd Edition).* Ankara: PDREM Publications.

Pizer, J.C., Sears, B., Mallory, C. & Hunter, N.D. (2015), *Evidence of persistent and pervasive workplace discrimination against LGBT people: the need for federal legislation prohibiting discrimination and providing for equal employment benefits*, Loyola of Los Angeles Law Review, (715), 717-778.

Polat, T. F (2021). *The role of social media usage practices in the processes of forming and expressing sexual identities of LGBTI individuals* [master's thesis]. Istanbul Aydın University.

Powers, B. (1996). The impact of gay, lesbian, and bisexual workplace issues on productivity. *Journal of Gay & Lesbian Social Services, 4*(4), 17-28, 79-90.

Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Schnabel, L. (2018). Sexual orientation and social attitudes. *Socius, 4*, https://doi.org/10.1177/2378023118769550

Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., & Dündar, H. (2014). Trends of research published in education and science journal: A content analysis. *Education and Science, 39*(173).

Serin, S., G. (2021). *Investigation of the change in homophobic attitudes and behaviours towards lgbti individuals depending on the socioeconomic status levels of lgbti individuals* [master's thesis]. Istanbul Aydın University.

Smith, N. G., & Ingram, K. M. (2004). Workplace heterosexism and adjustment among lesbian, gay, and bisexual individuals: The role of unsupportive social interactions. *Journal of Counselling Psychology, 51*(1), 57-67. https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.1.57

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik.* (3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tanrıverdi, V. (2020). *The effect of gender, gender expression and sexual orientation knowledge on the perception of humanity* [PhD thesis). Bolu Abant İzzet Baysal University.

Tavşancıl, E. & Aslan E. (2001). *Content analysis and application examples. (2nd Edition).* Istanbul: Epsilon Publications

Türk Dil Kurumu (2022, 03 March) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama =gts&guid=TDK.GTS.4f1db4058efe35.90275364

Uzun, F. (2020). *The effect of parental rejection-acceptance on personality perception according to Ekar Theory in LGBTI individuals* [master's thesis]. Istanbul Aydın University.

Valfort, M. A. (2017). LGBTI in OECD countries: A review. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. https://doi.org/10.1787/1815199X

Weichselbaumer, D. (2003). *Sexual orientation discrimination in hiring. Labour economics, 10*(6), 629-642.

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Planning qualitative research: research questions, sample selection, validity and reliability. *Gazi Journal of Health Sciences, 3*(3), 1-9.

Yeşilyaprak, B. (2012*). Paradigm shift in vocational guidance and career counselling and results for Turkey: An evaluation from the past to the future (8nd Edition).* Educational Sciences in Theory and Practice. 97-118.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (5th Edition).* Ankara: Seçkin Yayıncılık. 32-55.

Yıldırım, N. G. (2018). *Experiences and social service needs of parents with lgbt children: Gökkuşağı Family Group Example* [doctoral thesis]. Hacettepe University.

YAZIM KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Uluslararası Hakemli bir dergidir.

1- *Akademik Hassasiyetler,* sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.

2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.

3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.

4- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.

5- *Akademik Hassasiyetler'e* gönderilen yazıların metin, dipnotlar/son notlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfayı** geçmemelidir.

6- Başlıklar **11 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. **(Örnek: Gökçe DİLARA*)**. Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın unvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

---

7- Makaleler **Microsoft Word veya "doc" veya "docx"** uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.

8- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık ve koyu şekilde;

(1.TÜRKİYE'DE SOSYAL …),

onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(1.1.1. Ekonomik Faktörler),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde**;**

(1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

9- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **11 punto** (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı 16x24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten, 2 cm, alttan ise 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

10- **"Öz" tek paragraf biçiminde yazılmalı** ve **150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmaların **Giriş'ten itibaren Kaynakça'ya** kadar toplam kelime sayısı en az **5000, Öz, Abstract, Extended Abstarct dahil toplam** kelime sayısı ise en fazla **11000 kelime** olmalıdır.

11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

12- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**

13- *Akademik Hassasiyetler'e* gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir.** ***(METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek:*** **(Durgun, 2010, s. 25).** Metin içi atıflarda üç ve daha fazla yazarlı kitap ve makalelerde ilk gösterimde bütün yazarların soyadı gösterilir ancak ikinci ve sonraki gösterimlerde **(Ünal vd., 2015, s. 120)** şeklinde gösterilmelidir. İki yazarlı makalelerde ise her iki yazarın da soyadı yer almalıdır **(Ünal ve Safa, 2015, s. 88).**

APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen http://www.apastyle.org/ adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

14- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce**

uzun özetin (Extended Abstract)eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayımlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

17- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Tek Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı.* Yayınevi.

Örnek: Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı.* Yayınevi.

Örnek: Başaran, İ.E & Çınkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınevi.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı.* Yayınevi.

Örnek: Fiske, S. T., Gilbert, D. T. & Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. John Wiley & Sons.

Editörlü Kitapta Bölüm

Format: Yazar Soyadı, A. (Yıl). Bölümün adı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (s. Bölüm aralığı). Yayınevi.

Örnek: Dönmez, B. (2013). Motivasyon. S. Özdemir (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (s. 185-229). Pegem Akademi.

Süreli Yayınlar / Basılı Dergi

Format: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin Adı, cilt numarası*(Dergi sayı no), Makale sayfa aralığı. Doi numarası.

Örnek: Asar, R. & Çelikten, Y. (2016). Shadowing a woman administrator: A Turkish case. *Universal Journal of Management, 4*(11), 607-614. https://doi.org/10.13189/ujm.2016.041102

Çevrimiçi Dergi / Haber Makalesi / Blog Gönderisi

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). Makalenin adı. *Dergi veya Blog Adı.* Bağlantı Linki

Örnek: Bustillos, M. (2013, 19 Mart). On video games and storytelling: An interview with Tom Bissell. *The New Yorker*. https://www.newyorker.com/books/page-turner/on-video-games-and-storytelling-an-interview-with-tom-bissell

Toplantı, Sempozyum

Format: Soyadı, A. (Yıl, Ay). Yayın başlığı. Başkanın A. Soyadı (Görevi), *Kongre Adı* Düzenleyen Kurum, Şehir.

Örnek: Karadağ, E., Aypay, A. & Baloğlu, N. (2010, Mayıs). Eğitim yönetimi araştırmalarına analitik bir bakış: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi'nin analizi. S. Özdemir (Başkan), *5. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

Bildiriler

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Bildiri başlığı* [Bildiri sunumu]. Sunulduğu Toplantı, Şehir.

Örnek: Akçay, A. (2004, 22 Mayıs). *Bilgisayar destekli eğitim yazılımlarının özellikleri ve Fırat Üniversitesi öğrencilerinin BDE uygulamalarına yaklaşımı* [Bildiri sunumu]. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı, Ankara.

İnternet Kaynakları

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Makalenin adı.* Gün Ay Yıl tarihinde weblinki adresinden edinilmiştir.

Örnek: Asar, R. (2018, 3 Kasım). *Yönetim açısından insan doğası*. 8 Ağustos 2021 tarihinde https://yonetsel.com/yonetim-acisindan-insan-dogasi/adresinden edinilmiştir.

Tezler

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* [tez türü]. Üniversite Adı.

Örnek: Asar, R. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretmenlere ilişkin insan doğası varsayımları ve sergiledikleri yönetim tarzları* [doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: https://dergipark.org.tr/akademik-hassasiyetler

İletişim Adresi: akademikhassasiyetler@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 22
AĞUSTOS / AUGUST 2023